

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

VOL. IX.

13

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT,

EX EDITIONE G. A. RUPERTI

CUM SUPPLEMENTIS

NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

INDICE LOCUPLETISSIMO

ET

GLOSSARIO LIVIANO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN NONUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1828.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Cum Africano juniore, tanquam non rei modo, sed Cic. de
etiam historiæ Romanæ extinctum lumen esset, ita proxi- Nat. Deor. II. 5.
morum aliquot consulum neque multa admodum, neque
illustria gesta conspiciuntur. Cn. Octavii Cn. F. Cn. N.
T. Annii Lusci consulatus nihil ferme insigne habet, præ- Plin.
ter incrementum luxuriæ, quia tum ex Attalica hæreditate xxxiii. 11.
regium instrumentum hastæ auctionum subjectum est:
nulla jam verecundia emendi habendique, quod populus
ipse divenderet.

2. A Massiliensibus legati venerunt, pro Phocæensium Justin.
populo deprecatum, quorum urbs propinqua Leucis, in xxxvii. 1. Strab. xiv.
partibus Aristonici fuerat. Id cum ex odio populi Ro- p. 647.
mani fecisse viderentur, nam et Antiochi bello pertinaces Justin. Liv.
hostes egerant, senatus urbem nomenque omne Phocæ- xxxvii. 32.
ensium deleri jubebat. Massilienses igitur, quod inde Justin. Justin.
profecti conditores suæ urbis essent, haud secus quam pro xliii. 3.
parentibus soliciti accuratissimis precibus impetraverunt, Idem, xxxvii. 1.
ut in gratiam amicissimæ fidissimæque civitatis sæpius Liv. xxi.
hostili, semper infidæ parceretur. Regibus deinde ami- 20. Justin.
cis, qui auxilia nostris imperatoribus tulerant, quæ præ-
mia persolverentur, cum mature deliberatum esset, anni-
tente M. Aquillio proconsule, quem Mithridates Ponticus

Appian. Mithr. Justin. xxxviii. 5. Idem, xxxvii. 1. muneribus suum fecerat, illi Phrygia major, filiis Ariarathis, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia concessæ. Hæc partim eum in annum inciderunt, qui L. Cassium Q. F. L. N. Longinum, L. Cornelium L. F. Cinnam consules habuit.*

3. Tum quoque solicita civitas agrariis actionibus erat, et aliorum metu, aliorum expectatione, quorsum C. Gracchi multis bonis artibus efflorescens adolescentia eruptura esset. Plut. C. Grac. Cum enim impigrum sese incorruptumque supra ætatem ostenderet, ac magno populi favore uteretur, qui pro Vectio disertissime dicentem, incredibili alacritate multisque summæ benevolentiæ testimoniis exceperat; inimicos Tiberii invasit timor, ne hic multo acerbior ipsis adversarius atque formidabilior excresceret, quam quem sustulissent. Nec enim obscurum erat, quieturum sperari non posse: idque jam satis patefactum nonnullis ejus actionibus contentionibusque fuerat. Quare huc [1] consilia tum sua optimates conferebant, ne acerrimi juvenis vigorem armari tribunicio jure paterentur.

4. Nihil igitur evenire, ut putabant, felicius potuit, quam quod designatus quæstor, dimitti aliquo posse videbatur, donec ipsi res urbanas per commodum ordinarent. Sors etiam favere huic proposito visa, quæ, M. Æmilio M. F. M. N. Lepido, L. Aurelio L. F. L. N. Oreste consulibus, provinciam ei Sardiniam dedit.† Liv. Epit. Sardi enim cum sub hæc tempora rebellassent, causam dederunt Patribus alterum eo consulum cum exercitu mittendi. Missus est L. Aurelius: quæstor additus C. Gracchus. Plut.

5. Aiunt negotium istud haudquaquam ingratum adolescenti fuisse: quod bellicæ laudis haud minus quam togatæ studiosus, neque militiæ detrectaret labores, et solvi se civilium certaminum necessitate lætus lubensque pateretur. Plerique contra credunt, ingenio turbidum ac factionum appetentem fuisse. Dio ap. Vales. In confesso tamen est, quæcumque ab initio illi ratio mensque fuerit, alias etiam Plut.

1 In edd. ante Crev. *hæc* pro *huc* exhibetur.

* A. U. C. 625. A. C. 127. † A. U. C. 626. A. C. 126.

causas, et nescio quam vim occultam, sive renitentis traxisse animum, sive ultro ruentem magis etiam validiusque impulisse. Sane Cælius Antipater, qui temporibus illis vixit, C. Gracchum scribit, priusquam tribunus plebis fieret, multis narrare solitum, sibi, quo tempore quæsturam petebat, Tiberium fratrem per quietem esse visum hæc verba dicere: 'Nihil agis Cai. Quantumlibet contantem idem mecum exitus manet.' Cic. de Div. I. 26. Val. Max. I. 7. Plut.

6. Hoc anno sæculares ludos quartos celebratos esse quidam voluerunt. Nam, quod mireris, in re tam illustri, et quæ nota temporum insignis esse debuerat, multum opinionibus dissidetur. Neque certior est de censura suspicio. Quanquam hoc quidem anno Q. Fabius Maximus Servilianus, L. Cæcilius Metellus gerere potuerunt: quos quia censores fuisse certum est, neque magistratus illorum tempus aliud reperitur, hoc anno creatos putare possis; et, quoniam censores alios sequens annus habuit, ob vitium aliquod abdicasse: tanto proclivioribus ad religionem animis, quanto plura et fœdiora nuntiata tum prodigia fuerunt. Censor. de Die Nat. c. 17. Val. Max. VI. 1. 5. et VIII. 5. 1. Jul. Obs.

7. Ex quibus terræ motus et fulmina, quanquam illo templa aliquot in Capitolio tremuerant, his Romæ et circa percussa disjectaque passim multa erant, tamen, quia frequentior horum auditio est, haud ita commovere[2] homines. Atrocius visum, quod circa solstitium æstivum, non solum Ætna mons ingentibus flammis colluxit, sed etiam mare ad insulas Liparæorum sic efferbuit, ut quibusdam ambustis navibus socii navales exanimarentur. Multis postea diebus, intermicantibus sæpe flammis, limum ebulliit mare, qui postremo speciem molarium lapidum concretus prætulit. Posid. ap. Strab. IV. p. 277. et Oros. V. 10. et Jul. Obs.

8. Hæc cum ex Sicilia T. Quintius Flamininus prætor ad senatum perscripsisset, consulti haruspices 'seditiones portendi' dixerunt. Iis avertendis legati missi, qui et Liparæ, et in parva insula quam Hieram Vulcani vocant, Diis Manibus atque marinis sacra facerent. Nec ideo mitior circum eas insulas grassata mox pestilentia est, contracto, ut creditur, morbo per corruptos afflatu mortifero

2 *Commovit* edd. ante Crev.

pisces, quia magnam eorum vim quaquaversum ardens mare tostam expulerat, et multitudo incauta et avida, tanquam munere Deorum oblatam, in cibum verterat.

Cic. de Off. III. 11. Cic. Brut. c. 28. Fest. in voce *Respublicas.*

9. Interim lex de peregrinis urbe pellendis à M. Junio Penno tribuno plebis, cujus pater cum Q. Ælio consul fuit, perlata est: quanquam eam C. Gracchus, priusquam ex urbe proficisceretur, dissuaserat. Humanissimus adolescens, urbis usu prohiberi peregrinos durum profecto et immane arbitrabatur. Ideo quominus quorundam pro civibus se gerentium audacia prohiberetur, non repugnabat: temperamentum requirebat, quo nec malis impunita delicta essent, nec boni læderentur. 'Esse ex dignitate urbis Romanæ, ut quæ caput orbis terrarum esset, eadem gentium omnium velut communis patria haberetur. Sic etiam Jovem Deorum principem, eundem et regem omnium et patrem celebrari.

Cic. de Nat. Deor. II. 25.

10. 'Neque enim alienum est,' inquit, 'imitari numina, quæ colimus, et, quorum beneficio ad summum in terris imperium pervenimus, etiam benignitatem exprimere. Ipsa quoque natura sic conjunctum est universum genus hominum, ut in illius leges peccare videantur, qui ullam ejus partem tam superbe fastidiunt. Corpora similia omnibus, animos quoque virtutis atque rationis capaces dedit: cœlum, terram, maria publicavit. Quæ igitur tanta voluit omnibus esse communia, noluit profecto, noluit quosdam, non ob aliud, quam quod certis locis non sint nati, pro impuris atque contaminatis ab attactu nostro conspectuque summoveri.

11. 'Atque hæc ita honesta sunt, ut nulla tanta esse utilitas queat, propter quam tolli debeant aut abrogari. Ego vero legem tuam, M. Penne, haud minus damnosam reipublicæ, quam indecoram esse judico. Næ, si tu illis temporibus vixisses, cum conditor urbis Romulus tanti mox futuri imperii valida fundamenta jecit, peregrinos exesse juberes, suasque res sibi habere. At ille longe sapientior non in urbem modo, sed etiam in civitatem, atque adeo societatem regni, peregrinos accepit. Quod ita probatum usu atque auctoritate exemplum est, ut nunquam a majoribus ea deinde sit intermissa largitio.

Tac. XI. Ann. 24. Cic. pro Balb. c. 13.

12. 'Ex quo igitur hominum genere illi ad tot gravia

bella fortium fideliumque virorum infinita millia paraverunt, (quod nisi factum esset, veteres Romani vix libertatem tueri, nedum quærere imperium potuissent) id tu universum una rogatione ex oculis nostris, et pæne ex animis atque memoria removere conabere? Ut, quemadmodum ea humanitate populorum omnium amorem olim conciliavimus, ita his novis consiliis acerbissima commoveamus odia, quæ summo studio vitanda essent quantumvis potentibus. Semel iterumque factum est, ut exire urbe socii juberentur. Neque temere quicquam unquam ægrius sunt passi, cum tamen ob maximas suspiciones, nec in perpetuum emitterentur. Diod. ap. Vales. p. 341.

13. 'At nobis egregius orator peregrina exempla commendas, qui homines indidem negas admitti oportere. Quasi vero nobis, aut cuiquam sani capitis sit necessum, alia quam majorum facta consultaque sequi, quorum virtute atque sapientia tantas opes adepti sumus. At illi maluerunt in consortium cujuslibet fortunæ vocare quoslibet idoneos, quam ut vecordi cupiditate, quæ nunc magna ratio multitudinem imperitam stimulat, plura se habituros commoda putarent, si qui in urbe essent soli haberent, neque partem ullam decerpi a peregrinis paterentur: quasi vero illi hac conditione nobiscum degant, ut plus percipiant utilitatis, quam afferant.

14. 'Sed ea, in pari stoliditate, aliorum invidia, aliorum libido est, ut quia cœnaturos minoris, et habitaturos largius putent, æquum judicent, quidlibet contra decus imperii et humanæ societatis jura delinqui. Sed qui præcipui rerum harum machinatores sunt, magnam sibi paratam esse prædam intelligunt, si commotis tot millium fortunis, in se suaque auctoritate vel levamentum trepidantibus, vel novum injuriæ auctarium esse positum ostenderint.

15. 'Quibus enim harum rerum committetur curatio, quanti vendent unam forte dieculam, ut in urbe maneant diutius quam permissum lege sit, quibus vel parva mora magnam allatura utilitatem videbitur? Nam aut negotiis, aut quia morbo gravatis incommoda migratio erit, aut caritate urbis, in qua nati quidam sunt, alii lubenter et diu

vixerunt, ne festinare cogantur, magna pars pecunia volet depacisci. Neque deerunt qui neque dictam intra diem exportare res suas queant, neque apud hospites, a quibus tractati tam hostiliter fuerint, ausint relinquere. Quid autem de iis loquar, si qui [3] a lege nominatim excipientur, ut audio? Quos utique neque pauperrimos omnium, neque parcissimos esse necessum est. Tales potius homines, qui hujusmodi ob causas pudendis rogationibus hanc urbem infamant, cum sint ab honestate et fide et amore civitatis alieni, quam qui apud nos non censentur, exigendi erant. Quibus ego similes omnino fuisse puto multos in iis nationibus, quæ cum aliis rebus florerent, per avaritiam

Festus. atque stultitiam respublicas suas amiserunt.'

16. Hæc et alia cum dixisset Gracchus, nihilo secius legem populus scivit. Credo ad seditiones minuendas pertinere visum, turba hominum ignotorum atque alienorum civitatem exonerari. Nam ut quisque horum improbissimus erat, turbulentæ plebi tribuumque sæpe comitiis gaudebat immisceri: et hoc genus hominum plus etiam quam ingenui cives tumultuabatur. Hac lege patrem M. Perpernæ, ejus qui Aristonicum ceperat, in peregrinitatem esse redactum, non futilis conjectura est. Is enim

Val. Max. III. 4. post filii mortem, repetentibus eum Sabellis, civitate Romana tanquam nihil ad se pertinente caruit: memorabili casu, ut qui consul populi Romani fuisset, civis Romanus non fuisse judicaretur.

17. Eodem anno triumphatum ex Asia reperio. M. Aquilius A. D. III. Idus Novembres triumphavit. Duc-

Fasti Capit. tum ab hoc in triumpho Aristonicum sunt qui putent:

Vell. II. 4. et Sall. Hist. IV. in Ep. Mith. mihi verior ea opinio visa est, quam superiore libro retuli. Honorem istum haudquaquam sine multorum indignatione decretum ei fuisse argumento est, quod paulo post a P. Lentulo principe senatus, subscriptore C. Rutilio Rufo, repetundarum postulatus fuit: et abso-

Cic. Div. in Q. Cæc. c. 22. Appian. Civ. I. 1. lutus magna cum infamia judicum, sic quoque manifestum fecit, quibus artibus, qualiumque hominum studiis triumphum esset adeptus.

3 Ab edd. ante Crev. abest τὸ *qui.*

18. Proximus deinde annus M. Plautium L. F. Hupsæum, M. Fulvium M. F. Q. N. Flaccum consules vidit.* Tum quoque non leviora prioribus prodigia nuntiata: fru- Jul. Obs. ges in arboribus natæ: lactis et olei pluviæ in Veienti agro, lapidum Arpis. Bubo etiam in Capitolio visus: Phleg. Trallian. et ambigui sexus homo repertus Romæ. Ob quod decemviri libros adire jussi, magna imperio pericula, et incertos bellorum motus instare retulerunt. Africæ quoque vastatio horribilis ad instar prodigii accepta est: Liv. Epit. Jul. Obs. cujus omnes in agris fruges herbasque cum ipsis arborum Oros. v. 11. foliis postquam immensa locustarum nubes exederat, dein- et August. de vento depulsa in pelagus fuerat, duplicata calamitas de Civ. Dei, III. 31. est, iisdem bestiolis quæ vivendo famem fecerant, morte sua pestilentiam atrocem excitantibus.

19. Stabant immensi in littoribus acervi, undis eo propellentibus, mortiferamque tabem cum teterrimo fœtore exhalabant, donec vulgato per omne genus animalium morbo, cadaveribus passim omnia complerentur. Nam et in Micipsæ regno ad octingenta millia hominum tum interiisse, et in provincia Carthaginiensi supra ducenta millia traditur. Etiam Uticæ, ubi circiter triginta millia militum castra habebant ad totius Africæ præsidium, eadem die per unam portam mille quingenta elata funera sunt: non remittente malo, donec totus ille exercitus tanquam internecione deleretur.

20. Hæc tam tristia non majore tamen cura senatum, quam propior in urbe timor, affecerunt: M. Fulvio triumviralem licentiam in consulatu potentius exercente. Vir enim inquieti præfractique spiritus, legibus perniciosis Plut. C. Grac. tranquillitatem pacemque publicam solicitare videbatur. Appian. Sociis enim, qui se pelli agro querebantur, civitatem Ro- Civ. l. I. manam solatii causa dabat: ipsis quoque hanc mercedem, ut ampliorem amissis, cupide amplectentibus. Ferebat IX. 5. præterea, 'ut provocare liceret ad populum iis, qui lege Penni postulati civitatem mutare gravarentur.' Tantaque hæc contumacia agebat, ut multis Patrum precibus minisque venire in Curiam vix compulsus, partim monenti,

* A. U. C. 627. A. C. 125.

partim oranti senatui, desisteret incepto, responsum non dederit.

Liv. Epit.

21. Neque tamen perlatæ leges sunt, bona quadam fortuna Massiliensium interjiciente necessitatem, qui ab accolentibus Gallis pressi, ad auxilium populi Romani denuo confugerant. Neque consuli res illa, neque senatui ingrata accidit: illo triumphi spem agitante animo, Patribus importunum consulem probabili aliquo prætextu extrudere cupientibus. Quare non difficulter obtinuit, ut ipse sociis auxilio mitteretur.

Front. de Aquæd.

Cic. in Verr. I. 55. Vell. II. 10. et Val. Max. VIII. 1.

Inf. LXI. 27.

22. Censores his consulibus Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Cæpio, L. Cassius Q. F. L. N. Longinus produntur. Hi aquam, Tepula vocatur, Romam et in Capitolium adducendam curaverunt: legibus veteribus censoriis quædam addiderunt: Æmilium Lepidum augurem, quod 'sex millibus[a] ædes conduxisset, quodque villam[b] in Alsiensi agro nimis in sublime exstructam haberet,' adesse jusserunt. Adeo tum adhuc luxus hic videbatur censoria animadversione coërcendus, quod si quis non multis post annis fecisset, eum sordidius quam senatorem deceret habitare, dicturi homines erant. Princeps senatus ab iisdem censoribus lectus est P. Lentulus.

Jul. Obs.

Vell. II. 6. Rhetor. ad Herenn. IV. 9. Cic. Phil. III. 6.

23. Iisdem temporibus diu jam quasi sub cineribus gliscens ignis conjuratione Fregellana emicuit, aliquanto immaturius, eoque reprimentibus facilior. Nec dubitabatur, si diutius tegi consilia defectorum potuissent, quin bellum sociale, quod post aliquot annos violentissimum exarsit, eo potius tempore fuerit erupturum. Nunc priusquam latius contagio serperet, Fregellanam urbem L. Opimius prætor obsidione cinctam, cum ad bellum tolerandum nullis rebus satis instructa esset, haud difficulter in potestatem redegit: prodente insuper patriam Q. Numitorio Pullo.

Liv. Epit. Cic. de Invent. II. 34.

24. Captam urbem dirui oportere non dubitatum. De principum pœna cum in consilio deliberaretur, plerorum-

[a] *Sex millibus*] Sex millia sestertium sunt libræ Romanæ argenti pondo 15. marcæ nostrates 23. unciæ 3. semuncia 1. *Crev.*

[b] *Quodque villam*] Vid. supra LV. 12. et quæ ibi annotamus. *Crev.*

que haud ambigua condemnatione, diu agitata Numitorii causa est; cum recens meritum prioribus quibusdam dictis ejus factisque, quibus aversum a populo Romano animum aperuerat, levius videretur. Ad extremum tamen deprecanti venia data: plusque valuit, quod rei Romanæ profuerat, quam quod nocere voluisse arguebatur. Ita bello feliciter gesto, maximisque periculis liberata republica, quoniam hoc terrore compressa inhibitaque sociorum Latini nominis conspiratio fuerat, L. Opimius triumphum petiit, nec impetravit. Non quin res triumpho dignæ viderentur, sed quia de receptis populis triumphari solere senatus negabat; augentibus imperium, non recuperantibus amissa, honorem istum antiquitus decretum dictitando.

Cic. de Fin. v. 22.

Cic. in Pis. c. 39. et ibi Asc. Pædian. Val. Max. II. 8. Ammian. Marcell. xxv. 31.

25. Ceterum ille tumultus, tumultus enim verius quam bellum fuerat, ægros multorum animos magis etiam suspicionibus et cura maceravit: non sine invidia M. Fulvii consulis, Caiique Gracchi, quo præcipuo incentore socii ad res novas consurrexisse dicebantur. Igitur neque tum æquis auribus senatus accepit, quod urbes Sardiniæ, cum in prætura et insalubri hyeme tunicas ad exercitum mitti L. Aurelius jussisset, detrectaverant imperium; et Romæ, per legatos, gratiam mittendi obtinuerant; deinde C. Graccho quæstore circumeunte roganteque, alacriter et promte præbuerant: unde pluris apud Sardos auctoritatem adolescentuli, quam imperium consulis, quam nomen populi Romani fuisse, obtrectatores ejus fremebant.

Auct. de Vir. Illustr. c. 65. Plut. C. Grac.

26. Ab eodem deinde animo, cum prorogata L. Aurelio provincia fuisset, legatique regis Micipsæ Romam venissent, nuntiantes 'regem C. Gracchi honoris causa frumentum in Sardiniam imperatori misisse,' magna Patrum coorta indignatione, legatio rejecta est. Quibus rebus sicut ira senatus, ita populi favor in Gracchum in dies augebatur. Cui ut se præberet, quamprimum in urbem reverti desiderabat. Contra moliebantur civitatis principes, ut eum quam possent diutissime in externis nationibus detinerent: donec providere, quæ in usum erant, aut avertere ab eo populi amorem, senescentibus, ut fit, per absentiam studiis, potuissent.

27. Igitur C. Cassio Longino, C. Sextio Calvino consulibus, cum de provinciis ornandis ageretur, M. Fulvio in Gallia, L. Aurelio in Sardinia prorogatum imperium est, haud minus ut proquæstorem Gracchum retineret, quam quia bellum gnaviter administraverat. Nam et M. Fulvium abesse potissimum simili de causa voluerunt. Et hic quidem rebus gerendis gaudens, prorogatam sibi provinciam æquiore animo tulit: Caius intellecto Patrum consilio, tanto minus utilem sibi moram in Sardinia ratus, quanto diligentius optimates eam procurabant, confestim ex provincia abnavigavit: et cum famam prævenisset, non modo magnis inimicorum querelis, sed etiam non sine plebis ipsius admiratione ac sermonibus, subito Romæ conspectus est.

Sosip. Charis. l. I. de Analog. p. 61. Plut.

28. Ceterum cum adesse jussus apud censores, causam suam ingenti facundia magnisque rationum ponderibus egisset, statim ei non restitutam modo populi voluntatem, sed etiam auctam esse apparuit, cum injuria facta innocenti videretur. Stipendia enim se fecisse duodecim ostenderat, cum a ceteris haud amplius dena poscerentur: in tertium usque annum [c] in provincia fuisse, cum alios exactus quæsturæ annus in urbem remitteret. Alia deinde de moribus abstinentiaque sua locutus, addidit, 'se loculos pecunia onustos portasse in Sardiniam, vacuos reportasse: alios amphoras, quas onustas vino detulissent, auro atque argento refertas domum remisisse.' Neque infelicius deinde suspicionem Fregellanæ rebellionis, sociorumque in prava consilia clam impulsorum, diluit.

C. Grac. ap. A.Gell. xv. 12. Plut.

29. Quibus actionibus tum apud omnes clarior, tum incitatior ipse (nam frequenti contentione animus incaluerat) tribunatum plebis, matre plurimum dehortante, instituit petere. Hoc aliud maximi motus initium fuit, toto virium suarum pondere resistentibus, quotquot vel Tiberio fuerunt inimici, vel illius legibus similes alias metuebant. Sed horum pugnacitas incitamento plebi fuit, quo cupidius contenderet: tantusque die comitiorum confluxus ex uni-

Fragm. Epist.Corn. ap. Pigh. Plut.

[c] *In tertium usque annum*] Sic Plutarchus: ita ut numerari debeat hic quoque annus, quo C. Gracchus ex provincia rediit At ipse Gracchus apud Gellium, 'Biennium,' inquit, 'fui in provincia.' *Crev.*

versa Italia, tantum hominum studium fuit, ut infinitam multitudinem non capiente Campo, magna pars ex tectis et fastigiis ædificiorum acclamaret.

30. Spem enim agrorum varie partim ipsius rei difficultatibus impeditam, partim locupletum artibus extractam iniquissimo animo ferentes, hunc sibi virum divinitus missum credebant, qui fraternarum legum suarumque ipse in triumviratu actionum acerrimus vindex, et quod intricatum esset explicare ingenio, et quod convulsum restituere animo ac auctoritate posset. Igitur, quin tribunus fieret, haud magna dubitatio fuit. In hoc tantum feliciter obnisi Patres sunt, uti non pro expectatione sua primus, sed omnino quartus renuntiaretur. Ipse tamen paulo post vigore actionum et eloquentia constituit se omnium facile principem. Interim colonia deducta est, in Volscis Fabrateria: lustrumque in urbe sexagesimum Cn. Servilio, L. Cassio censoribus conditum. Civium Romanorum capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex censa fuerunt.

Appian. Civil. I. — Plut. — Vell. I. 15. — Liv. Epit.

31. Sequens annus, Q. Cæcilio Metello, T. Quintio Flaminino consulibus, et bella foris, et plus ex urbanis contentionibus terroris domi habuit.* Baleares, ignobilis antea natio, nec temere nisi inter Punicos auxiliares cognita, tum consularis provincia facti, Q. Metello obvenerunt. Piraticam faciebant audacius jam crebriusque: ut solet, ubi primi conatus impune et cum præmio fuerunt.

Strab. III. p. 167. — Flor. III. 8.

32. Hominum ad triginta millia insulas incolunt, duas potissimum: (nam Ebusus, quanquam vicina, perperam a quibusdam adjicitur:) quarum quæ major vocatur et est, ab Hispaniæ Tarraconensis littore, ubi Dianium est, spatio mille quadringentorum stadiorum[d] disjungitur: centum millia passuum longitudine, trecentorum octoginta millium ambitu patens. Huic deinde intervallo stadiorum

Diod. V. 17. — Zonar. — Pomp. Mela. — Plin. III. 5. — Strab.

* A. U. C. 629. A. C. 123.

[d] *Mille quadringentorum stadiorum*] Milliarium 175. leucarum nostratium plus 58. *Centum millia passuum:* leucas 33. *Trecentorum octoginta millium:* leucarum fere 127. *Stadiorum septuaginta:* milliarium fere 9, leucarum 3. *Sexaginta millia passuum:* leucas 20. *Centum quinquaginta:* leucas 50. Ceterum his in mensuris aliqua est Strabonem inter et Plinium discrepantia. *Crev.*

septuaginta minor adjacet, quæ sexaginta millia passuum
Plin. longa, centum quinquaginta in circuitu numerat.

Liv. Epit. 33. Græci Gymnesias vocaverunt, quia per æstatem
Lycoph. Cassandr. præter sisyrnam[e] nullis vestibus operiuntur. Nobis Ba-
Dion. Perieg. learium recepta est appellatio; sive et ipsa Græcæ origi-
Liv. Epit. nis[f] ad jactum fundarum, quibus præcipue valent, respi-
Marcell. xv. 26. cit: sive antiquis fabulis credendum est, nomen a Baleo
Liv. Epit. quodam arcessentibus, quem Herculis Thebani comitem, et ab eo relictum iis locis narrant, quo tempore ad Geryonis abigenda armenta heros ille properabat. Utraque
Strab. insula dives habet solum, omniumque rerum, præterquam vini et olei, ferax. Portus sunt commodi, nisi quod saxoso plerumque ore, curam atque peritiam gubernatorum introitus desiderat.

34. Absurda quædam, ut barbaris, instituta sunt, quæ referri non attinet. Illud etiam sapientibus haud spernendum crediderim, quod aurum et argentum neque signant,
Diod. neque alibi signatum importari sinunt: edocti, ut aiunt, Geryonis calamitate, cui propter magnitudinem pecuniæ bellum illatum ab Hercule fuerit. Ergo qui mercede apud Carthaginienses militabant, pecuniam non reportabant domum: sed vinum emebant, cujus cupidissimi sunt,
Aristot. περὶ θαυμασίων. et mulieres, in hanc quoque voluptatem adeo projectum genus, ut cum piratis unam mulierem quatuor permutare viris consueverint.

Diod. 35. Distincti in bellum eunt, scutum ex corio manu gestantes, et jaculum præusta plerumque cuspide, non sæpe ferro, eoque exiguo, præfixum. Maxima vis in
Strab. Diod. fundis est: quas ex melancranide (junci genus est) scite confectas, in præliis ternas ferunt, una caput vincientes, altera ventrem, dum tertia in manu est. Nec ad idem

[e] *Sisyrnam*] Sic scribitur hoc nomen apud Lycophronem, non *sisynnam*, quomodo huc usque hoc loco legebatur. *Sisyrna*, vel *sisyra*, est vestimentum rude consutum ex pellibus ovium cum suis velleribus. Vide plura apud Meursium in notis ad Lycophr. Cassandram. *Crev.*

[f] *Sive et ipsa Græcæ originis*] Sic visum Diodoro. At Strabo l. xiv. et Eustathius ad Dionys. Perieget. vers. 457. Punicæ originis hoc nomen esse aiunt: quam non absurda conjectura Sam. Bochartus videtur invenisse, dum derivat a בעל *Baal*, quod et *dominus* et *peritus* est; et ירה *Jara jecit*, quasi *peritus jaculandi* significetur. Vid. summi viri Chan. I. 35. *Crev.*

spatium omnibus promiscue utuntur. Aliæ enim ad longiores jactus sunt commodiores: aliæ propiore meta certius validiusque feriunt. Hoc solo genere armorum metuendi sunt, tribuente illis vigorem ac peritiam usu, quem Flor. a teneris adhibent: neque matres panem ante dare dicuntur infantibus, quam scopi vicem propositum funda dejecerint.

36. Pacificum aliàs hominum genus, (cum studio pecu- Strab. niæ plerasque bellorum causas abjecerant,) paucorum temeritas in calumniam, et ex calumnia in calamitatem traxit. Nec enim publico consilio mare infestum habuerunt: sed cupidus triumphi consul, noxiam videri gentem, quam ipse esse innocens, maluerat. Hoc ita traditum a ratione non abhorret. Nec enim duas istas insulas consentaneum est arma Romana, quorum non ignorabant potentiam, in se concitare voluisse. Illud etiam incredibilius, venienti ab alto Romanæ classi, quod prædam puta- Flor. rent, ultro occurrisse.

37. Quod satis certum est, vim propulsare conati præ- Strab. lium acre fecerunt; terrore tamen majore, quam damno: quia Metellus super tabulata navium pelles extenderat, quibus excepta hostium missilia innoxia caderent. Igitur simul cominus ventum, et adversus nudos pila conjici cœpere, pecudum in morem sublato clamore dilapsi, sparsique in proximos tumulos, majore deinde labore inveniendi, Flor. quam vincendi fuerunt. Unde infestior miles, plurimum ubique sanguinis fudit. Consul facile pacatis Balearibus, Oros. v. 13. reliquum imperii tempus urbibus condendis consumsit. Palma orientem versus, in occidua parte insulæ Pollentia Strab. et est posita. In has ex coloniis civium Romanorum, quæ Pomp. Mela. in Hispania erant, tria virorum millia scripta. Strab.

38. Romæ triumphum hoc anno M. Fulvius proconsule FastiCapit. duxit: quem Massiliensibus sociis adversum infestos et Liv. Epit. præpotentes accolas auxilio profectum fuisse in consulatu diximus. Salluvii præcipue Massiliam urgebant, quorum Liv. v. 34. in agro condita, nunc invidia finitimorum, nunc metu, nunquam non odio premebatur.

39. Fulvius tamen res haud sane magnas ibi gesserat, Marcel. magisque ominis causa triumphus ei datus videri potest, xv. 29.

Liv. Epit. Flor. III. 2. quod ea prima trans Alpes expeditio Romana fuit.[g] Adjuverunt haud dubie spes plebis, erectæ jam C. Gracchi tribunatu, patronisque suis hanc dare gratiam studentis,[4] non magis præmium prioribus actionibus, quam incitamentum futuris. Et senatus, quem adimi posse honorem desperabat, per se potius tribuere maluit. Fasti Capit. ap. Pigh. Triumphavit non de Salluviis modo, sed etiam de Liguribus atque Vocontiis, qui forte per agrum suum ducenti occurrerant.

40. Secundæ M. Fulvii res momentum C. Graccho cum ad voluntatem ferendi leges, tum ad fiduciam pertendendi attulerunt. Ergo omnia subito novis contentionibus Plut. C. Grac. fervere cœperunt, graviter accusante potentes Caio, paratamque et popularem ex nece fratris materiam miris artibus ad inflammandos hominum animos versante. Præcipuum ad hæc telum habebat, violatæ sacrosanctæ potestatis invidiam, quam ita miscebat omnibus actionibus suis, ut non magis interitum Tiberii, quam populo factam injuriam deplorare videretur.

41. 'At vero majores nostri,' inquiebat, 'Faliscis bellum intulerunt, quia tribunum plebis Genucium contumeliose habuerant. C. Veturium damnaverunt capitis, quod incedenti per forum tribuno unus via non decessisset. At vobis inspectantibus Ti. Gracchum isti fragmentis subselliorum occiderunt: vobis inspectantibus mediam per urbem traxerunt, ne quis locus crudelitatis eorum nota vacaret, et cujus in Capitolio erepta vita fuerat, ejus exanime cadaver in amnem projiceretur. Quid jam de amicis ejus querar, qui indefensi indemnatique supplicio affecti sunt? idque in ea civitate factitatum est, in qua capitalis noxæ reos, si forte lateant, ante suarum ædium fores occinente tubicine vocari in judicium mos est, neque prius in suffra-

4 *Studente* edd. ante Crev.

g *Ea prima trans Alpes expeditio Romana fuit*] Vellemus potius scripsisset Freinshemius, *Ea prima in Transalpinos Gallos expeditio fuit.* Hoc enim constat ex Floro et Marcellino. At aliquot ante annos jam arma Romana trans Alpes excurrerant, cum transalpinos Ligures Opimius subegisse dicatur, Epit. l. XLVII. Liviani.

gia judices mitti. Tam illi religiose, tamque circumspecte, ubi de capite civis quæstio esset, agendum esse censuerunt.'

42. Hæc atque talia, cum præter proprii doloris stimulos, etiam oratoris arte, eoque vocis sono dicerentur, qui rebus ipsis mire congruebat, totius populi Romani lacrymæ concitabantur. Quintil. XI. 3. Plut. Ergo Caius, ubi satis accensos multitudinis animos vidit, leges initio duas promulgat, quarum altera vetabat 'honores petere eum, cui a populo abrogatus magistratus esset:' altera 'dicere causam in judicio populi' jubebat 'eum, qui indemnatum in magistratu suo civitate expulisset.' Hæ leges aperte M. Octavium et P. Popillium petebant: quorum ille tribunatu se coactus abdicaverat, Popillius amicos Tiberii quosdam in exilium ejecisse dicebatur. A. Gell. XI. 13. Plut. Vell. II. 7.

43. Ex his Popillius, non expectato populi judicio, solum vertit: Octavium Cornelia servavit, Caiusque matris se dare hoc precibus dicens ipse antiquavit legem suam, non renitente populo, qui et pietatem filii laudabat, et mulierem non ob liberos modo, sed etiam patrem Africanum magnopere suspiciebat. Cic. Bruto, c. 34. et post Redit. in Sen. c. ult. Plut. Cujus rei indicium statua quoque præfert ei nomine populi posita cum hoc titulo, 'Cornelia mater Gracchorum.' Sed et Caius minime ignarus quanti eam cives facerent, ejus mentione nonnunquam ad exagitandos adversarios abusus est: ut cum conviciatorem quendam increpans, 'Tune Corneliæ,' inquit, 'ausis maledicere, quæ Tiberium peperit? Qua porro fronte Corneliæ te comparas, quæ se diutius mulier, quam tu vir a viro abstinuisti?' Atque hujusmodi dictorum frequens amarulentia nunc etiam in orationibus ejus comparet.

44. Ceterum modis omnibus et plebis extollere potentiam, et senatus auctoritatem deprimere cupiens, plura majoraque quam frater Tiberius audebat. Principium Vell. II. 6. ab agraria lege fuit, qua acrius atque plenius cavit, 'ne quis contra legem Liciniam plus quingentis jugeribus haberet: utque ager publicus pauperibus divideretur.' Flor. III. 15. Triumviros agris dividundis seque et M. Fulvium denuo creavit, C. etiam Crasso in societatem curæ assumto. Auct. de Vir. Illustr.

Vell. Flor. C. Gracch. ap. A. Gell. xi. 10. Plut. 45. Portoria quoque et vectigalia nova constituit, ex Asia et Attali regis hæreditate: quo respublica tantis largitionibus sufficeret. Nam et militari lege, qua minorem annis septemdecim rogari sacramento vetuit, vestem gratuitam militi dabat; et annonaria pauperibus frumentum menstruum dividere semisse et triente instituerat. Quæ largitio cum esset nimia, exhauriretque ærarium, et plebem ad desidiam avocaret, boni repugnabant; sed a pluribus vincebantur. Sumtum præterea incredibilem munitio viarum suscepta absorbebat, non ad utilitatem magis quam gratiam et decorem omnibus exacte dispositis.

Vell. Appian. Liv. Epit. Cic. de Off. II. 21. Cic. pro Sext. c. 48. Appian. Plut.

46. Ducebantur rectissimæ per agros viæ, partim saxo quadrato, alibi glarea stratæ. Ubi torrens aut cavernæ ruperant [5] iter, pontes imponebantur, aut complebantur depressa, donec totum opus æqualem ubivis faciem præferret. Id deinde milliaribus distinguebatur: quorum [6] notas et numerum justis intervallis positæ ex lapide columnæ indicabant: paulo minus octo stadiis in singula milliaria tribuebatur. Ad hoc frequentes secundum viam erectæ erant pilæ, quarum ope qui iter facerent, commodius inscendere in equos, usu ita ferente, possent.

47. Hæc aliaque per se curabat, mire sufficiente vigore corporis ad omnia quæ animus imperasset: mirabanturque eum homines, cum legatorum, magistratuum, eruditorum, militum, opificum caterva incedentem, sufficientemque unum omnibus, et amorem universorum ita tuentem humanitate, ut tamen gravitatem ejus cuncti revererentur. Sed ista majorem juveni invidiam excitabant, cum nihil intactum inque tentatum relinquere videretur, quo sibi magnas opes regiæque parem potentiam, auxilio plebis rogationum talium inescatæ dulcedine, compararet.

Vell.

Appian.

48. Idque atrocius metui cœptum, ubi, tempore magistratus ejus ferme consumto, M. Fulvius haud obscure disserebat, 'altero ei tribunatu ad perferenda quæ instituisset opus esse.' [h] Neque dubius erat populi favor: et

5 Cler. *caverna ruperat;* all. ante Crev. edd. *cavernæ ruperat.*
6 *Quarum* edd. ante Crev.

[h] *M. Fulvius haud obscure disserebat, altero ei tribunatu . . . . .*

ne prohiberi omnino posset, lege juvabatur, per quam tribuniciis comitiis, si ad numerum tribuni non essent, jus erat populo ex omnibus quem vellet allegendi. Jam ergo Plut. minus de tribunatu, sed aliquid novum atroxque timebatur: et erant qui suspicarentur, simplici potestate non contentum tribuni simul consulisque nomen ac imperium invadere statuisse.

49. Terruerat eos vox, quam inter applausum populi et flagrantium studiorum testificationem jecerat: 'se aliquid in beneficii loco a plebe petiturum, quod si adeptus foret, habere instar omnium; sin vero, nihil tamen queri decrevisset.' Comitiorum tamen consularium adveniens tempus ostendit frustra eum suspectum hoc nomine fuisse. Quippe cum amicis C. Fannium C. F. deduxit in Campum, petentique suffragator gratiosus et efficax extitit. Ipse autem tribunus plebis, quanquam id quidem non peteret, refectus est. Appian. Vell.

50. Dum ita Romæ dissidetur, etiam Orientis regna multas calamitates discordiis mutationibusque regum pertulerunt. Demetrius iterum rex Syriæ, pravitate morum Joseph. XIII. 17. populi et militum odium meruerat; uxoremque Cleopatram, ob superinductam apud Parthos Rhodogunen, in- Appian. Syr. fensam habebat. His, quasi parum negotii haberet, bellum Ægyptium adjunxit, socru Cleopatra auxilium adversus Justin. XXXIX. 1. fratrem Physconem orante, et auxilii pretium ostentante Ptolemæorum opes. Acciderat enim, ut Hegelochus Ptolemæi dux, exercitu Alexandrinorum internecione deleto, et prætore Marsya capto, Cleopatram rerum suarum Diod. ap. Vales. desperatione confugere in Syriam cum thesauris regiis Justin. compelleret, a filia[7] generoque subsidium fortunæ præsentis petituram.

51. Sed Demetrium aliena solicitantem regna defectio

7 Ita emend. Crev. ex Justin. XXXIX. 1. Edd. præcc. habent *a filio.*

opus esse] Nihil tale est apud Appianum, nec Fulvius quicquam opis Graccho ad assequendum alterum tribunatum attulisse ab ipso memoratur. Versio Appiani Latina aliquid ambiguitatis habet, et tale quid subindicare potest, quale hic narrat Freinshemius. *Crev.*

Antiochensium, qui duce Tryphone rebellabant, de suo coëgit dimicare. Mox enim Apameni ceteræque nonnullæ Porph. ap. Euseb. Græc. p. 227. Joseph. civitates, per absentiam regis, qui jam ad Pelusium admoverat copias, exemplum Antiochensium secutæ sunt; et a Ptolemæo, tanquam adversus communem hostem, auxilia, Seleucidarumque aliquem, quem sibi regem con- Justin. stituerent, petierunt. Ptolemæus juvenem quendam Ægyptium cum ingentibus auxiliis misit: ut, tanquam Antiochi familiæ per adoptionem insertus, dejecto Demetrio Syriam sibi quasi jure vindicaret.

52. Neque Syri aspernati sunt, quemlibet potius habituri regem, quam prioris ultra passuri superbiam, quæ Parthicæ arrogantiæ conversatione facta prorsus intolera- Porphyr. bilis fuerat. Alexandri nomen impositum est novo regi, Justin. quibusdam Alexandri regis filium dicentibus; cum Pro- Porphyr. tarchus ei pater esset, mercibus permutandis tolerare se Justin. solitus, unde Zabinæ cognomentum[m] Alexandro a Syris est inditum. Forte sub idem tempus a rege Parthorum in argenteo loculo remissum Antiochi corpus magni favoris occasionem novo regi attulit: cum reliquias non ineptus histrio maxima cum reverentia, lacrymisque ubertim manantibus excipiendo, stultæ plebeculæ pietatis opinionem, tanquam domestici funeris dolorem non ferens, injecisset.

53. His auditis Demetrius a Pelusio cum exercitu re- Porphyr. et Joseph. et Justin. dit: nec segnius ab Alexandro occurritur. Haud procul Damasco cum signa contulissent, vincitur Demetrius. Tum vero concepta olim odia, postquam ex rebus adversis contemtus accesserat, nemine dissimulante, cum ad Cleopatram, quæ tum Ptolemaide cum liberis communibus degebat, ex fuga se reciperet, clausæ advenienti portæ sunt. Sic ab uxore filiisque desertum se videns, Tyrum navigio petiit, ut saltem sanctitate veteris templi se defenderet. Sed ibi quoque eum inimica sors, et infestæ conjugis fraude comparatum exitium expectabat. Ita rex paulo ante potentissimus, nunc famulorum suorum supplex, dum ex-

[m] *Unde Zabinæ cognomentum*] Non omnino accurate hic reddit Porphyrii verba Freinshemius, quæ talia sunt, *διὰ τὸ ὡς ἀγόραστος εἶναι τοῦ* Πτολεμαίου *νενομίσθαι*, id est, *quod emtum Ptolemæi mancipium putaretur*. Sane זבינא *Zebina* Syris *emtum* vel *redemtum* significat. *Crev.*

scensionem facit, præfecti jussu corripitur, et paulo post non sine cruciatu et contumelia occiditur. Liv. Epit. Appian. Syr.

54. Nec mora, quemadmodum in sceleribus facile proficitur, et primum quodque facinus ad majora fere et causam et audaciam præstat, viri necem Cleopatra majoris filii morte cumulat. Seleuco nomen erat: qui audita morte patris de jure suo nihil dubitans cum diadema sumsisset, Cleopatra mater, injussu id suo factum frendens, arrepto arcu juvenem sagitta transfixit; jam non modo voluntate et voce ad jubendum parricidium, sed etiam ad patrandum manu certa. Sic amoto Seleuco, frater ejus Antiochus, cui a nasi magnitudine cognomen Grypo fuit, hactenus a matre rex constituitur, ut ille quidem nomen principis, ipsa potestatem obtineret. Justin. Liv. Epit. Porphyr. Appian. Justin.

55. Inter hos Syriæ motus, cum nec tum satis quieta Ægyptus foret, cetera quoque regna multis calamitatibus vexata sunt. Cappadociam morte regis destitutam Nicomedes Bithynus affectabat:[n] Ariarathis domum affinitatis jure Mithridates Ponticus tuebatur. Neque magis inter hos apud Cappadociam bello, quam Romæ largitione certabatur: legatis regum, quia lex Aufeia de rebus istis promulgata erat (ut in oratione C. Gracchi, qui legem dissuasit, scriptum est), aliorum vocem, aliorum etiam silentium impenso pretio redimentibus. Appian. Mith. A. Gell. XI. 10.

56. Babylonios et Seleucenses vicaria potestate quidam Himerus obtinebat, a Phrahate impositus, cujus gratiam per turpia obsequia promeruerat. Is cum ad suum Trog. Prol. XLII. Athen. l. x. Justin. XLII. 1. Diod. ap. Val.

[n] *Cappadociam . . . Nicomedes Bithynus affectabat*] Hæc omnia, ut et ea quæ spectant ad legem quam Gracchus dissuasit, valde obscura et incerta sunt. Quæ hic de Nicomede Bithyno et Mithridate Pontico narrat Freinshemius, nusquam apud Appianum reperimus. Legis vel ipsum nomen habet aliquid difficultatis. Gentis enim Aufeiæ nulla apud Romanos extat mentio. Gronovius in not. ad Gell. emendat *Saufeiam* legem. Cetera plane in obscuro sunt, nisi quod ex verbis Gracchi apud Gellium apparet latam esse eam de aliquo negotio, de quo inter Nicomedem et Mithridatem ambigeretur. Sed et dubium videtur, utrum hoc anno lex illa lata sit. Quippe Mithridates Evergetes pater Mithridatis Eupatoris jam in vivis esse desierat. Eupatori autem, tredecim tunc aut quatuordecim annorum puero, et suorum insidiis impetito, non vacabat Romæ certamina cum Nicomede serere. Porro ex ipsis Gracchi verbis non necessario colligitur, eum tunc cum legem illam dissuasit tribunum fuisse. *Crev.*

patriæque genium, Hyrcanus enim erat natione, Parthicæ etiam educationis vitia adjunxisset, tantæ crudelitatis fuit, ut omnium qui usquam fuerunt tyrannorum supergredi feritatem videretur. Neque enim aut occasionem, aut genus ullum sævitiæ prætermittebat: multosque Babyloniorum, ob leves plerumque causas, cum omni familia in servitutem redegit, misitque in Mediam, ut pro mancipiis venirent. Ne monumentis quidem ædificiisque vel sacris vel profanis pepercit: forum Babylonis et templa quædam incendit: pulcherrimam partem urbis perdidit.

57. His ejus sceleribus licentiam et impunitatem dabat,
Justin. implicitus bello Scytharum, deinde a suis militibus interfectus Phrahates. Utriusque initium ei victoria de Antiocho dedit. Adeo plerumque nesciunt homines quid aut quorsum cupiant, sæpiusque sub alia specie ac nomine malorum suorum origine causisque delectantur. Scythas Phrahates cum Antiocho bellans exciverat, et post victoriam venientibus mercedem pernegabat.

58. Igitur illorum legatus, pro more gentis horrida et truci oratione, 'Venimus ad te,' inquit, 'rex Phrahates, tuis promissis exciti, pactoque stipendio: quod negari conditionem, quantum in nobis est, implentibus non debet. Si citius quam speraveras bellum confecisti, non ideo minus delectum habuerunt Scythæ, suisque finibus, ut tibi militarent, sunt egressi. Tanta juventus neque cogi sine spe præmiorum, neque contineri sine præstatione potest. Nihil præter arma quæ nunquam nobis deerunt attulimus, quo pecuniam, quæ deerat, reportaremus. Non ita facilis auctoranti exauctorantique turba sumus, ut, quoties alicujus necessitas et negotia poscant, accurramus acciti, et, cum illa præterierit, remittamur inanes.

59. 'Plus daturus Antiochus erat. Sed Parthicum nomen et cognatio gentis effecerunt ut tuam causam præferremus. Ne igitur injuria dignos existimes, qui tam impigre accurrerunt, ut te ab injuriis hostium vindicarent. At sero venistis, inquies. An igitur postulandum erat ut alas aptaremus pedibus, aut currum solis conscenderemus? Si citius existimatione tua vicisti, fortunæ tuæ age gratias, et tanto liberaliorem te exhibe, quanto factus es potentior.

Nec in uno Antiocho cecidisse omnes Parthorum hostes credas. Magna imperia non patitur Deus diu sine æmulo consistere. Segniores ad stipendia tua venient, qui meminerint nulla mercede venisse: ac semel elusi semper eandem fraudem timebunt. Sicut operam a nobis, sic a te præstari stipendia oportuit. Ne illa navaretur, per nos non stetit: per te stare non debet, ne stipendia repræsententur.

60. 'Si corporibus non pugnavimus, quid refert? Si tantundem fama Scythicorum armorum effecit, quantum vix aliorum arma potuissent? Non ante defecerunt ab Antiocho civitates, quam de Scythicis auxiliis auditum est. Nec ille tam festinanter commisisset pugnam, nisi occupare adventum nostrum studuisset. Denique ne quid postulare indebitum videamur, da alium hostem, et videbis non accipere Scythas stipendia cupidius, quam mereri. Si vero nulla te ad æquitatem ratio flectit, hoc a nobis non ferociter, sed libere dictum accipe. Pauci ut de jure ageremus missi sumus. Si non erit impetratum, jam omnes illi ad exigendum stipendium aderunt, qui ad merendum venerunt.'

61. Nec dictis defuit fides, versisque in eos armis pro quibus illa domo extulerant, vastare Parthorum agros Scythæ cœperunt. Occurrit cum suis Phrahates, Græcosque milites Antiochi bello captos, quanquam ea cum ipsis ratio et causa non erat, ut magnopere deberet atrociter habitis confidere, tamen adversum hostes secum rapit. At illi tum pristinorum odiorum, tum recentis injuriæ memores, postquam prælio commisso laborare senserunt Parthos, translatis ad hostem signis, internecione copiarum Parthicarum ipsiusque regis cæde captivitatis suæ mala vindicarunt. Scythæ, depopulata Parthia, nec ultra fortunæ insistentes, ad sua reversi sunt.

62. Neque multo post Laudice, quæ Cappadociam post mortem mariti cum liberis sex virilis sexus acceperat, avida regnandi, cum, reliquis veneno interceptis, numerum ad unum parvulum, cui et ipsi nomen Ariarathes fuit, deduxisset, vicissim a populo occisa est. Mithridates quoque cognomento Evergetes, qui primus Ponticorum regum amicus populi Romani appellatus fuerat, eum-

Justin. XXXVII. 1.

Strab. X. p. 477. Appian. Mith.

que bello Punico prius, deinde Asiatico navibus et copiis juverat, regnum uxori liberisque infantibus reliquit, insidiis amicorum interfectus.

63. Sed me tot regum uno tempore flebiles exitus, tam fœde et quæsita et amissa regna, scelerumque ac pœnarum multiplices vices reputantem, generis humani miseret pudetque. Quæ enim, malum, amentia est, vel opibus injuste partis securam possessionem, vel in ea inquietudine animi felicitatis partem ullam quærere? Nisi forte se quisque nequissimum mortalium credit: ceteris neque cupiditatem eandem, neque malitiam fore arbitratur. Quasi vero maxima maleficia plurimo ingenio egeant: aut fidum sibi quenquam sperare possit, qui perfidus in conjunctissimos ipse extitisset!

64. Verum enimvero malis libidinibus excæcatæ mentes inemendabili pervicacia in exitium præcipitant, non sapientiæ monitis, non experientiæ documentis coërcita temeritate: sed argumentis usuque rerum nequicquam circumstrepentibus, rationi non relinquunt locum, exempla horrent et imitantur. Neque enim cessatum ab his artibus postea est, donec pleræque omnes illæ regum familiæ stirpitus cum regnis ipsis interirent.

65. Sed ab externorum contemplatione malorum ad res urbanas reflectendus est animus, quæ et ipsæ C. Gracchi altero jam tribunatu majorem in modum turbabantur. Sic enim jam declaraverat animum suum Caius, ut certum adversarium senatum ei fore dubitare nemo posset. Ergo ad hujus infringendam auctoritatem conferre consilia sua opesque omnes instituit: et, quia honestissimus quisque de populo atque locupletissimus partes senatus tuebatur, ipse quoque sibi displicebat, nullam actionibus suis dignitatem ab infimæ tantum plebis assensu constare arbitratus.

66. Quo igitur senatum illa parte virium privaret, et consentientes hactenus cum illo populi primores avelleret, vestigia fratris secutus, quod ille concupiverat, perfecit, ut appellatione judicum equites a reliquis civibus separarentur. Prius tamen majus adhuc ausum tentaverat, ut trecentis senatoribus equites sexcenti adderentur, fe-

Liv. Epit. Plin. XXXIII. 2. Liv. Epit. et Plut. C. Gracch.

rendo: quo illi pacto duplicem in senatu partem virium erant habituri. Deinde, cum hoc atrocius, quam ut obtineri posset, videretur; id omnino, contra Patrum obnixam dimicationem tenuit, ut non ex senatu, sicut factum antiquitus fuerat, sed ex solis decuriis equitum sorte judices ducerentur. Ruald. Animad. 26. in Plut. Ascon. in Div. Appian. Civil. l. I.

67. Orationem tribuni reliquis etiam rebus omnibus popularem, allata postremorum aliquot judiciorum exempla juverunt, cum 'dedecus ac periculum civitatis' invidiose deploraret, 'in qua nemo tam esset nocens, quin absolvi pecunia data posset. Sic enim Aurelium Cottam ac Salinatorem nuper; sic modo Man. Aquillium vindictam legum effugisse.' Accendebatur populus re nota ac recenti, cum adhuc in urbe legati sociorum essent, de suis injuriis et absolutione reorum multa passim quiritantes. Hic maxime pudor cohibuit senatum, ne ad extremum obniteretur. Perlata lege Gracchus exultans, 'nunc vero se dominationem senatus a culmine subruisse' jactavit.

68. Atque hæc actio cum ad contumeliam Patrum tota pertineret; addidit ei quoque ex re non ita magna magnum sane momentum. Nam ad ea usque tempora,[o] qui cum populo agebant, ad Comitium Curiamque respicere erant soliti. Caius ad forum obvertit sese, posteaque morem illum tenuit, quod verbis non audebat dicere, facto significans: in iis quæ ad rempublicam pertinerent, plebem potius quam senatum intuendum, atque illius quam hujus ad voluntatem componendum sermonem esse. Plut.

69. Hac judiciaria lege Caius multum et senatui ademit roboris, et sibi adjecit: præsertim, quia populus ei decurias instituendi, describendique in eas ad numerum equites potestatem permiserat. Sed ipse quidem haud

[o] *Nam ad ea usque tempora*] Hic Plutarchum auctorem sequitur Freinshemius, immemor eorum quæ ipse de C. Licinio Crasso narravit, l. LII. c. 37. qui testibus Cicerone de Amic. c. 25. et Varrone l. I. de Re Rust. c. 22. primus instituit in forum versus agere cum populo. Atque hac in re certe Ciceronis et Varronis testimonia non immerito videntur Pighio in Ann. Rom. ad annum 608. graviora esse Plutarchi hominis Græci auctoritate. Possit quis suspicari morem hunc, quem Licinius induxerat, a sequentibus aliquot tribunis intermissum esse, et deinde a C. Graccho relatum. *Crev.*

Appian. diuturnum victoriæ suæ fructum percipere potuit. Senatui quantum inflictum vulnus esset, paucis deinde annis apparuit, cum equites Romani, quibus subnixis judiciorum potestate vexare quemlibet ex principibus facillimum erat, occasione abutentes, quandoque accusatores subor-
Flor. III. 17. Diod. XXXIV. narent inimicis, ipsi vero rempublicam impune pecularentur, quod neque in provinciis prætores obviam audebant ire, nec in urbe leges poterant, quorum alteros terror judiciorum cohibebat, alteras judicantium circumveniebat improbitas.

Vell. II. 6. Plut. Auct. de Vir. Illustr. Vell. Plut. 70. Sed hæc deinceps acciderunt. Tum autem perurgens cœpta Gracchus legem de coloniis ferebat, nominatim Tarento et Capua. Eodemque tempore, sociorum etiam benevolentiam captans, pæne ad Alpes usque populis Italicis, sub nomine Latinorum, civitatem Romanam cum suffragii jure permittebat: quo paratam ad omnia quæ cuperet sciscenda concionem haberet. Senatus propemodum regali licentia cuncta quæ collibita animo forent Gracchum facere facturumque esse prospiciens, neque sese jus suum obtinere posse, donec tribuno studia plebis integra et illibata manerent, adversarium illi collegam ejus M. Livium Drusum nova ratione comparat, non qui leges ejus
Tac. III. Ann. 27. Diod. ap. Vales. intercedendo moraretur, sed qui senatus nomine majoribus largitionibus antiquaret: ut quibus artibus invaluerat Gracchus, iisdem subverteretur.

Plut. 71. Non ingenium ad hæc Druso, non facundia deerat. Auctoritatis vero quantum aliis vix provecta ætas conciliat, severitate morum et incorrupta juventa quæsiverat. Hoc igitur leges promulgare aggresso, statim patuit, non tam actionibus Gracchi, quam opibus infensos Patres esse. Nam qui duas ab illo colonias constitui non ferendum conclamaverant; iidem nunc ferri a Druso de duodecim, et in eas terna hominum millia scribi facile patiebantur: quique pauperibus agrum tributo imposito diviserat, Latinis civitatem cum suffragio dare studebat, eum largitionibus plebem sociosque corrumpere criminabantur; hunc
Fragm. Legis ap. Pigh. summa ope adjuvabant, tributum remittentem plebi, et socios, militiæ quoque, virgis cædi vetantem.

72. Igitur in legibus reipublicæ perniciosis hæc tamen

non contemnenda utilitas inerat, quod populus senatui, quo auctore hæc se facere Drusus dictitabat, conciliatus, Caii conata sensim destituebat. Multum ad hæc modestia Drusi justitiaque valebat, dissimilis superioribus fere latoribus legum. Nam et Caius pleraque rogationibus suis jussa per se exequebatur, pecuniasque maximas tractabat. Ea res tametsi animum ejus non corrumperet, suspicionem tamen aliquam afferebat. Drusus ab omni calumnia liber alios creavit coloniis deducendis triumviros, pecuniamque populi jussit ab aliis administrari. Deductæ sunt eodem anno Scylacium, Minervium, Tarentum,[8] Neptunia. Vell. I. 15.

73. Interea Caius, sive sponte sua, sive quod minui sibi vires sentiebat, senatum lege de provinciis lata delinire studuit; quas per illum constitui decernique jubebat, in consularibus etiam intercedendi jure tribunis negato. Dum hæc aguntur, Q. Rubrius tribunus plebis, ne inter illustres collegarum actiones ipse inglorius otiosum magistratum ageret, legem tulerat, ut in solum Carthaginis a Scipione dirutæ colonia deduceretur. Accepta lege, non ægre repertum, quibus cærimoniis devotum ab Africano solum religione liberaretur. Cic. de Prov. Consul. c. 2. et 7. Plut.

74. Triumviros deducendæ coloniæ C. Gracchum apud omnes, M. Fulvium apud quosdam invenio: tertium ipsum legis auctorem Q. Rubrium fuisse credibile est. Prima coloniarum Romanarum extra Italiam hæc fuit: multisque res exempli formidabilis videbatur, complures colonias opportunis locis positas intuentibus, quæ progressu temporis originum suarum splendorem, nonnullæ et imperium, subitis potentiæ incrementis extinxerunt. Parum prospera hæc curatio Caio fuit: quippe domi M. Drusus contra absentem invalescebat, maxime M. Fulvii temeritatem in odium adducendo, cujus verba factaque ob consiliorum communicationem etiam Graccho imputabantur. Appian. Vell. I. 15. et II. 15. Plut.

75. In ipsa Africa cœptum opus prodigia turbabant. Nam et valido spirante vento, cum signifer summa ope signum retineret confractum est; et victimæ quæ aris impositæ erant, eodem turbine raptæ. Sed et in urbe dime- Tertull. de Pallio, c. I. Plut.

8 *Tarcutum* edd. ante Crev.

Oros. v. 12. Jul. Obs. Plut. Appian. tienda defixos stipites, qui terminorum indices essent, lupi noctu evulserunt, corrososque longe a locis ubi positi fuerant transtulerunt. Quæ nuntiata Romam, cum auguribus haud obscura vetantium numinum signa viderentur, moverunt Patres, ut ea de colonia iterum referendum esse arbitrarentur. Et erant ob alia quoque nuntiata prodigia Jul. Obs. trepidi. Vitulus bipes natus fuerat: et in Gallia tres soles, totidemque lunæ, visi. Androgynus etiam ex haruspicum responso in mare deportatus est.

Plut. Virg. I. Æn. Plut. Appian. 76. At triumviri, nihilo segnius perfecto negotio, coloniaque Junonia appellata, quod in ejus divæ tutela antiquitus Carthago fuerat, intra diem septuagesimum constitutis quæ usus postulaverat, Romam recurrerunt. In Carthaginiensem coloniam sex millia civium Romanorum scripta, quanquam pauciores comprehensi lege fuerant: sed senatus ipse inquietum egenæ plebis numerum lubens exhauriebat.

77. Festinare cogebant Caium tum cetera, tum ex L. Opimio metus, qui se in prætura adversarium ei intenderat, Fregellanæ rebellionis culpa involvere juvenem conatus. Plut. Hunc proximis comitiis commendato C. Fannio depulerat. Nunc iterum petentem, aut summovendum sibi aliqua ratione videbat, aut graviorem in consulatu inimicum sustinendum. Sentiebat et vetustescere potentiam suam, populumque, eadem jam et aliis senatuque adeo ipso largientibus, delinitum præsentium fructu, ad Appian. reliqua actionum relentescere.

A. Gell. XI. 13. 78. Hortatus igitur ad constantiam, 'ignominiosum fore et indignum populo Romano' dixit, 'si quæ per illos annos cupide appetissent,[p] eadem magno labore parata Plut. nunc temere repudiarent.' Et ne ullum prætermitteret lenocinii genus, ex Palatio demigravit in forum; magis hanc popularem habitationem fore ratus, quia frequentes inopes humilesque ea parte urbis incolebant. Exhinc

[p] *Si quæ per illos annos cupide appetissent*] Hæc quidem verba sunt Gracchi, sed huc non satis ex vero relata; si quidem Gellius ea excerpta esse memorat ex oratione C. Gracchi in Popillium, quæ pertinet ad primum ejus tribunatum; immo prima omnium ejus in tribunatu actionum a Plutarcho memoratur. *Crev.*

reliquas promulgavit leges, tribusque de iis ostendit missurum in suffragia. Cum maximus in urbem concursus hominum fieret, senatusconsulto jussi consules edicere, 'ne quis, præter cives Romanos qui suffragii jus haberent, per eos dies Romæ, aut intra quintum ab urbe lapidem esse vellet.' Appian.

79. Hoc edicto a Fannio consule proposito, C. enim Fannio, Cn. Domitio Ahenobarbo consulibus ista gesta sunt,[q] * tanto impatientior Gracchus, quod quem ipse consulem fecisset, is suis consiliis tantopere noceret, contrarium consulis edicto edictum proposuit, 'si qui sociorum manere Romæ vellent, iis auxilio se futurum.' Neque tamen stetit promissis: sed cum unum notorum atque familiarium præter ora sua trahi videret a Fannii lictoribus, tacitus tulit: sive vim suam flaccescentem impari contentione prodere veritus, sive, ut dicebat ipse, 'non præbiturus ansam certaminis quærentibus inimicis.' Plut.

80. Sed et cum suis ipse collegis per eos dies offensione quadam et discordia commissus ex tali causa est. Dabantur in foro gladiatores, et plerique magistratuum cuneos in orbem ad spectandum instruxerant, quos pecunia locarent. Jussit eos tolli Caius, quo spectare pauperes iisdem ex locis sine mercede possent. Id cum a nemine fieret, expectans noctem quæ munus anteibat, assumtis quotquot habebat conductos fabris, omnem illum apparatum amolitus, in spectaculi diem populo locum vacuum exhibuit. Hoc facto sicut apud multitudinem magni et constantis viri laudem meruit, ita, tanquam nimius et præferocis animi, collegarum commovit odia.

81. Erat enim in eo mirus ad res quas animo proposuisset obtinendas ardor, quem etiam in dicendo cum temperandum esse sciret, temperare ipse non posset, novo invento servum musicum cum eburnea fistula post se collocavit in Rostris, quoties verba ad populum faceret: ut, Val. Max. VIII. 2. Dio ap. Vales. Cic. de Or. III. 60.

[q] *C. enim Fannio, Cn. Domitio Ahenobarbo consulibus ista gesta sunt*] Sero hoc monet Freinshemius. Omnes enim fere alterius C. Gracchi tribunatus actiones in horum consulum annum incidunt. Tribuni quippe plebis magistratum inibant a. d. IV. Idus Decembres: consules, Kal. Januariis. *Crev.*

* A. U. C. 630. A. C. 122.

Quintil. I. 10. Dio. qui modus vocis ubique tenendus esset, levi indicio summoneret. Ab eodem ardore fuisse observant, quod, præter morem omnium ad eam ætatem oratorum, inter concionandum nudato brachio ambulavit.

Cic. cont. Rull. II. 5. 82. Cum ista tamen violentia multas ab eo reipublicæ partes egregie constitutas fatendum est: eoque auctore subinde quædam senatus majestate amplissimi ordinis digna decrevit. Plut. Inter quæ cum a proprætore Q. Fabio missum Romam frumentum ex Hispania esset, frumento vendito, civitatibus unde sumtum fuerat restituta pecunia est: proprætor increpitus, 'qui provinciis imperium populi Romani durum ingratumque efficere instituisset.'

83. Ipse legem de horreis ædificandis tulit: in quibus Cic. pro Clu. c. 55. ad usum urbis recondi annona posset. Sed et in senatores atque magistratus pœnam sanxit, 'si quis eorum Cic. pro Rab. c. 4. convenisset, coissetque, quo quis judicio publico condemnaretur.' Et de capite civis Romani injussu populi judicari vetuit. Sed me jam urbanis turbis tradendis fatigatum ipsa temporum series ad alia vocans grato munere afficit, ut aliarum commemoratione rerum tam sævæ discordiæ fastidium interpoletur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Cum Italiam C. Fannius consul provinciam haberet, collega ejus Cn. Domitius in Galliam (Gallia enim huic evenerat) profectus est. Magni jam tum in ea motus erant, et majores quotidie sperabantur. Salluviorum potens et bellicosa natio, tentata magis a M. Fulvio, quam victa, suis et accolarum copiis exercitum haud ægre reparaverat. Non igitur levius C. Sextio, qui proconsule provinciam acceperat, quam adversus integros bellum fuit. Præter immanitatem gentium, locorum obstabat asperitas, eoque multis, sed minutis præliis pulsi, ex facili instaurabant bellum, donec virtute simul et humanitate ducis Romani mitigata nonnihil agrestium hominum feritas cessit. Flor. III. 2. Amm. Marcell. XV. 29.

2. Locus erat calidis et frigidis fontibus irriguus, ubi collato pede dimicatum, et major quam antea Salluviorum strages fuit. Usus fortuna Romanus, ad oppidum hostium duxit, quod frequens propugnatoribus cum in potestatem redactum esset, et captivi sub corona venderentur; unus eorum, Crantor nomine, proconsulem edocet, 'semper se partium Romanarum fuisse, eaque causa multas a civibus suis contumelias, et detrimenta magna passum:' et constabat veram allegationem esse. Tum pro- Liv. Epit. Vell. I. 15. Diod. ap. Vales.

consul alliciendos magnis præmiis duros animos ratus, non modo Crantorem cum propinquis omnibus libertati restitui, bonaque iis reddi jubet, sed insuper potestatem homini facit ex omni numero captivorum capita nongenta liberandi.

Solin. c. 8. Liv. Epit. Cassiod. Chron. Strab. IV. p. 180. Solin. Strab.

3. Hyberna deinde in loco ubi pugnaverat habuit: et, quia otium ab hoste erat, mœnibus excitatis urbem instituit condere, vocavitque Aquas Sextias: quæ hodie manent, quanquam minore fontium fama, quorum magna pars, calidas olim aquas fundere solita, refrixit. Valido deinde præsidio novæ urbi imposito, cum littus a Massilia Italiam versus liberasset, remotis, ubi licuit, ad passus[1] mille quingentos, ubi iniquiora loca erant, ad mille passus barbaris, agrum illum Massiliensium civitati dono dedit, Romamque profectus, de Liguribus, Vocontiis, Salluviisque impetravit triumphum.

Fasti Capit. ap. Pigh.

4. Neque multo post L. Aurelius Orestes triumphavit ex Sardinia, cum eam provinciam quintum in annum obtinuisset: evidenti argumento, haud parvum ibi laborem fuisse, cui conficiundo quinquennium necessarium fuerit, et confecto præmium triumphus. Splendidiores in Gallia Cn. Domitii, qui consul provinciam a C. Sextio acceperat, res gestæ fuerunt, quanto cum fortioribus populis, et in nobiliore solo bellatum est.

Liv. Epit.

5. Salluviorum mala gentes asperrimas Allobrogum Arvernorumque conciverant. Allobroges Salluviorum regem Teutomalium patria profugum benigne exceperant, omnique ope juvabant. Miscuerunt cum his Arverni causam, quorum rex Bituitus missa legatione veniam Salluviorum regulis postulans, nihil a Domitio impetraverat. Legationis nova forma fuit, quod hominem præclare vestitum, non modo satellitum, sed etiam canum custodia sequebatur. Aderat et barbarus vates, Bardos patria lingua vocant, quo genere magnopere delectantur, qui gentili carmine regem gentemque et legatum celebraret.

Appian. ap. Fulv. Ursin. Lucan. I. 449. Posid. ap. Athen. VI. 12.

6. Cum ab his causis omnia jam satis ad bellum spec-

[1] Ita Crev. pro vulg. *Italiam versus, remotis ad passus* in edd. prr.

tarent, etiam Æduorum querelæ Domitium attraxerunt, quæ prima trans Alpes natio societatem et amicitiam Romanam concupivit: avide et nostris ansam distinendi Gallias arripientibus, quarum concordiam, experti ferociam singularum nationum, haud injuria metuebant. Cum igitur summa in hoc populo auctoritas esset, præ ceteris gentibus omnibus honorifice ab Romanis habiti, multisque senatusconsultis 'fratres ac consanguinei populi Romani' sunt appellati. Flor. III. 2. Liv. Epit. Strab. IV. p. 192. Cæsar. Gall. I. et VI. Paneg. Constant. dict. Tac. XI. Ann. 25.

7. Quo infestius a gentibus, quæ nihil æque ac Romanum nomen oderant, premebantur: Arvernis etiam æmulatione principatus studiosius in id bellum incumbentibus. Quorum tantæ per id tempus opes fuerunt, ut supra ducenta armatorum millia in aciem possent educere: pecuniæ ita copiosi, ut Luerius rex per campos patentes carpento invectus, nummos aureos et argenteos colligendos popularibus, per luxum et ostentationem opulentiæ, sparserit: septo deinde quadrato effecto, quod omnem in partem spatii passus mille quingentos amplecteretur, lacus in eo pretiosa potione repletos dederit, cum tanta esculentorum abundantia, ut unicuique volenti per multos dies comessandi copia fieret, astantibus perpetuo qui ministrarent. Cæsar. Gall. I. Strab. IV. p. 191. Posid. ap. Athen. IV. 13.

8. Hujus filius Bituitus tum Arvernis imperabat, patre suo non opibus, non animo minor. Ita cum hinc Allobroges, inde Arverni crebras et validas in agrum Æduorum incursiones facerent, villas vastarent, oppida expugnarent, excitatus sociorum precibus Domitius exercitum finibus Allobrogum admovet. Inter hæc L. Opimius, Q. Fabius Maximus Æmiliani filius, consulatum inierunt.* Quo anno circa Solem arcus apparuit: maximo optimi vini proventu, quod Opimiani nomine nobilitatum, in multos deinceps annos incorrupta bonitate duravit. Liv. Epit. Flor. III. 2. Cic. pro Font. c. 12. Plin. II. 29. Vell. II. 7. Plin. XIV. 4.

9. Consulibus provinciæ Italia et Gallia decretæ: hæc obvenit Q. Fabio: Italiam obtinuit L. Opimius. Cn. Domitius exercitum suum proconsulari imperio retinere jubetur. Nec enim avocari eum a legionibus ratio belli

* A. U. C. 631. A. C. 121.

sinebat, cum instare conflictus videretur, priusquam successor proficisci in provinciam posset: et esse duos in Gallia duces totidemque exercitus ex usu et necessitate temporum videbatur.

10. Neque falsi opinione sua Patres sunt. Domitio cum hostes occurrissent, neutra parte pugnam detrectante, quia Romanus viribus ac disciplina valebat, Allobrogum ingentes copiæ maximis Arvernorum auxiliis auctæ erant, ad confluentes Sulgæ fluminis et Rhodani, juxta Vindalium, id oppido nomen traditur, acri prælio concursum est. Ibi victoriæ magnum momentum elephanti attulerunt, rarum in Romana acie præsidium. Horum insolita forma ac stridore hostium agmen exterritum, jumentis maxime per consternationem et tumultum solventibus ordines, fusum fugatumque est. Captivorum millia tria fuerunt. Cæsorum major numerus: ad viginti millia cecidisse referuntur.

Liv. Epit. Vell. II. 10. et Strab. IV. p. 191. Liv. Epit. Flor. III. 2. Oros. V. 13.

11. Dum hæc trans Alpes geruntur, fœdius in urbe certamen inter cives, et occisis insignibus viris funesta victoria fuit. Jam enim Gracchanorum motuum eventus exequi tempus monet. Professas invicem inimicitias L. Opimius et C. Gracchus proximis aliquot annis aluerunt, non sine mutuis contumeliis ac periculis, utrisque, ut fit, adversarium quovis modo deprimere studentibus. Opimius per factionem Caii serius consulatum adeptus, vicem ei reddiderat, curato, ne tribuniciis comitiis suffragia, quæ plurima tulerat, ex fide renuntiarentur. Id quanquam controversia non caret, probabilius effecit inimicorum insultatio: qua et ipse commotior, 'risum eos ridere Sardonium' dixit, 'ignaros, quantum ipsis tenebrarum actionibus suis offudisset.'

Plut. C. Grac.

12. At L. Opimius omnia sibi consuli contra privatum proniora videns, nullum non lapidem movebat, ut contumeliis injuriisque irritatum juvenem ad violentius aliquod factum impelleret, quo fratris exemplo perderetur. Igitur dum ille cum M. Fulvio Flacco conquirendis per Italiam colonis occupatur, qui Carthaginem deveherentur, consul omnes suas artes viresque ad subvertendas ejus leges, tollenda acta, explicat.

Appian. Civil. I.

13. Præcipue terminorum a lupis motorum prodigium celebratur: 'tantum non voce missa monere Martium animal, non esse Diis cordi eam instaurari urbem, quæ de imperio terrarum orbis cum populo Romano dimicasset. Eo jam progressos amentiæ homines, ut non solum consulta Patrum pro nihilo ducerent, sed neque Deorum cærimoniis et formidabili religione moverentur. Plane de ruinis Carthaginis ædificandis cogitationem ullam suscipiendam non fuisse. Nunc autem, quia quod factum esset mutari nequiret, providendum ne in pernicioso incepto pergeretur; orandosque Deos, ut quicquid his ausis contractum piaculi esset, id omne salva republica, suis periculis auctores luerent.'

14. His sermonibus cum accessissent augurum responsa, motus est senatus, ut cum populo ea de re agi juberet. Promulgavit legem ex senatusconsulto M. Minucius Rufus tribunus plebis. Id quidem haud citra magnum dolorem, sed tamen civiliter laturus Caius videbatur, sive magnitudine periculi appropinquantis segnior, sive damnata spe curandi civitatem tot vitiis ægram, et aliorum improbitate, aliorum stultitia, quotidie in majora mala præcipitem. Sed desidentem ejus impetum amici, et princeps omnium M. Fulvius exstimulavit, provecta jam ætate, sed juvenili temeritati propior. Flor. III. 15. et Auct. de Vir. Illustr. Plut.

15. Surgit de integro acerbior quam antea unquam contentio. Triumviri furentibus similes in forum provolant; senatui convicium ingens faciunt: 'nihil in Africa triste visum: artes has locupletium esse, qui defensores plebis actaque reipublicæ salutaria ut evertant, consumtis frustra machinationibus aliis, ad ficta prodigia se receperint.' Levissimus quisque de plebe criminationibus eorum facile credit. Magna hominum multitudo agglomerata impellit ultro ruentes, societatemque laborum ac periculorum pollicetur. Aiunt et matrem Caii Corneliam conductos clam mercenarios, specie messorum, a Miseno in urbem misisse: idque ex epistolis ejus intelligi posse, quibus per verborum ambages consilium suum filio significasset. Sed incerta ea fama est, et ex diversò asseritur invitissima matre postremas actiones Caium suscepisse. Appian. Plut. Oros. v. 12. Plut.

Appian. 16. Die comitiorum cum populus prima luce Capitolium implevisset, jamque M. Flaccus cum eo agere exorsus esset, magno stipatus agmine Caius eodem contendit: sed impeditus inimicorum occursu, declinato Comitio, in porticum secessit, donec, quid agendum pro tempore esset, Auct. de Vir. Illustr. consideraret. Interim Q. Antyllius, Opimii præco, cum Plut. a sacrificio consulis exta deportaret, turbam triumviralem findens, 'Date locum,' exclamat, 'bonis civibus improbi.' Simul nudatum brachium turpiter commotum exporrigit. In contumeliam id acceptum, stylisque longioribus, qui de industria præparati cædis causa dicebantur, confestim homo confossus est.

Appian. 17. Qui Gracho iniquiores sunt, nihil contumeliose dictum factumque ab Antyllio tradiderunt, sed hunc in porticu sacrificantem, cum præteriret Gracchus, injecta manu rogavisse, patriæ parceret. Tum Graccho tanquam ad cogitati sceleris exprobrationem torvum intuente, clientium aliquem, nec voce ulla, nec signo expectato, sed ex vultu mentem perspexisse ratum, districto pugione cædem patravisse. Utcumque res gesta est, ægerrimo animo tulit Plut. eam Caius: cumque se purgaturus in forum descendisset, Auct. de Vir. Illustr. nec audire quisquam sustineret, (cæde enim cognita, nescii Appian. ubi constiturum[2] id exemplum esset, templo diffugerant, et tentantem dicere, tanquam civili sanguine pollutum, Plut. aversabantur) magno dolore correptus, turbam suam increpuit, 'quod inimicis, jampridem hoc quærentibus, colorem adversus sese præbuissent.' Neque defuit consul occasioni, quin magnam Caio invidiam conflaret, quasi cive Auct. de Vir. Illustr. interfecto concionem etiam a tribuno plebis avocare ausus esset.

Plut. 18. Dato deinde certis hominibus negotio, ut ante lucem armatos in Capitolium adducerent, dimissis præconibus senatum indicit. Ipse, æde Castorum occupata, occasionem suam opperitur. Irritatis omnium animis, non tamen ulterius ea die processum: et imbre coorto, Caius atque Fulvius, rebus præsentibus mœsti, sua quemque manu comitante, domos discesserunt. Cetera plebs, ut in magno discrimine civitatis, forum de media nocte occupavit.

2 *Constitutum* edd. ante Crev.

19. Ubi diluxit, et senatus convenerat, nudum Antyllii corpus cum gemitibus et ploratu portantium per forum defertur ad Curiam; conscio omnium consule, sed per dissimulationem mirabundo, quæ causa luctum istum excitaret. Procurrentibus ad visendum senatoribus, cum depositus in foro lectus esset, varii animorum motus fuerunt. Patres velut sævum ac triste facinus impense miserabantur: vulgus ira et indignatione fremebat, 'quænam illa pravitas animorum esset, ut qui Ti. Gracchum tribunum plebis in Capitolio interfecissent, insepultumque abjecissent, iidem nunc apparitoris Antyllii non justissimam forte necem, sed cujus ipse causam præbuisset, tanta cum doloris demonstratione deplorarent? Propositum in foro cadaver esse mercenarii hominis: circumstare senatum, tanquam in magna reipublicæ calamitate, tristem. At hos tam bonos ac misericordes animos eo ipso tempore nihil aliud agitare, quam quibus modis unum reliquum Romanæ plebis assertorem circumveniant.'

20. Non obstiterunt hæ querelæ quominus in Curiam regressi Patres, M. Æmilii Scauri sententiam secuti, senatusconsultum, quale in extremo metu solet, facerent: 'Quod L. Opimius consul verba fecit de republica, de ea re ita censuerunt, Uti L. Opimius consul rempublicam defenderet.' Hoc accepto senatusconsulto L. Opimius senatu in armis adesse, equitibus præterea binos servos armatos adducere jussis, Caium et Flaccum ad rationem actorum reddendam in Curiam arcessit. Auct. de Vir. Illustr. in Scaur. Cic. Phil. VIII. 4. Plut. Appian. et Auct. de Vir Illustr. in C. Grac. Plut.

21. Vicissim et Flaccus præsidium quantum potest cogit, certus vitam atque dignitatem, si jure non liceat, armis defendere. Longe alia Graccho mens erat. Solus et inermis perire malebat, quam cum periculo et clade civium vincere. Sed foro digrediens, cum forte præter statuam patris via duceret, diutule ad eam substitit; nullaque voce edita, tantum lacrymis et gemitu prorumpentibus, discessit. Id conspectum incitamento multis fuit, ut sine summo suo scelere deseri posse negantes, domum ejus contenderent, eumque actis tota nocte excubiis custodirent.

22. Et hi quidem ceteroquin quieti, suum ac reipublicæ

tempus mente solicita metiebantur. Ad Flaccianas ædes non eadem modestia erat, cum ipse inter primos multo mero inebriatus, pleraque præter ætatem indecore jactaret ageretque, et ducis exemplo factio ex fæce plebis collecta, cum multis in primores Patrum liberis dictis, usque ad diluculum vino ac clamoribus omnia replerent. Luce orta M. Fulvius ægre a somno excitatus, spoliis Gallicis, quæ domi a triumpho habebat, armat suos, et ad collem Aventinum occupandum proficiscitur. Armavit et Caius familiam: ipse brevem pugionem sumsit, inermis cetera, togatusque tanquam ad forensem actionem exivit domo.

Appian. et Auct. de Vir. Illustr. Plut.

23. Ibi conjux occurrit Licinia, unaque manu filium communem, altera virum tenens, 'Quo ruis,' inquit, 'Cai? Non ad Rostra te, ut olim, dimitto legislatorem sacrosancta potestate præditum: quanquam et hæc in fratre tuo violata est. Ne adversus hostem quidem dimicaturus egrederis, ut, si quid humanitus contigisset, luctum liceat consolari. Acerbissimis inimicis Semproniæ domus, Tiberii Gracchi interfectoribus temet objicis, nudum quidem recte, nam in civilibus discordiis perire quam perdere viro bono convenientius: sed in nullum patriæ usum debitam illi vitam profusum ire, cum nulla officii laude, crimen habet temeritatis.

24. 'Non es nescius regnare vim in foro et comitiis: ferro, non jure, controversias transigi: etiam ultra mortem extendi odia, et amisso spiritu corpus exanime ludibrio et pœnis destinari. Si ad Carthaginem aut Numantiam Tiberius cecidisset, induciis factis ad sepulturam repeti cadaver potuit: nec enim vel infensissimi hostes funeribus occisorum invident. Sed in hac urbe quo evaserit improbitas, vides. Me miseram! quid ego scio, si non flumini aut mari mox supplicandum erit, ut corpus contumulandum restituant! Nam quid usquam sanctum intemeratumque esse queat, ubi Tiberius occidi potuit? quid vero posthac aut legibus credas, aut quam ultra spem habeas in tutela Deorum?'

25. Inter hæc lamenta Gracchus, clementer laxatis mulieris amplexibus, tacitus cum amicis digredi cœpit. Mulier togam abeuntis prehendere conata, procidit humi;

cumque diu sine voce jacuisset, tollitur a servis, et in ædes fratris Crassi deportatur. Caius atque Fulvius sociatis in Aventino consiliis ædem Dianæ muniunt. Etiam servos ad pileum vocatos, quanquam sine successu, quidam auctores prodiderunt: quod placidis Caii moribus parum congruit, nisi forte in extremo periculo nullum esse contemnendum auxilium existimavit. Appian. et Oros. v. 12.

26. Ne tamen quicquam retinendæ concordiæ intentatum relinqueret, Fulvio persuasit, ut Quintum filium minorem cum infulis mitteret in forum, existimans, ob innocentiam adolescentiæ, gratiosum hunc et utilem impetrandæ paci legatum fore. Namque annum duodevicesimum necdum transgressus, ingenua formæ pulchritudine excellebat. Atque hic ubi vultum verecundia et lacrymis perfusus, mandata modeste ac decenter exposuit, haud pauci præsentium ad conditiones inclinabant. Cum Opimius consul, 'Ipsos,' inquit, 'venire positis armis oportuit, seque senatus arbitrio permittere. Tu igitur hæc nuntiaturus abito, et, nisi acceptæ conditiones erunt, ne revertitor.' Aiunt his renuntiatis paratum fuisse Gracchum descendere, et reliquis omnibus reclamitantibus retentum. Ita remittitur cum prioribus mandatis adolescens, et a cupido pugnandi consule in vincula conjicitur. Plut. Vell. II. 7. Plut.

27. Continuo valida manus cum justis armis, et Cretenses sagittarii multi in Aventinum mittuntur. Hos D. Brutus vir consularis, qui socer Caii fuerat, per clivum Publicum ductos, adoriri judicatos hostes jubet. Fit acris pugna, ferociter dimicante Flacco. P. Lentulus princeps senatus grave vulnus accipit, donec amissis hominibus ferme ducentis quinquaginta, qui maxime sagittis eminus confixi fuerant, et diffugientibus reliquis, M. Fulvius una cum majore filio, per ædem Lunæ, in cujusdam noti domum perfugit. Ibi cum in balneum quoddam neglectum olim se abdidisset, et inimici latebras ejus ignorantes, toti vico incendium minitarentur, territus qui receperat, cum indicium facere verecundaretur, subornavit proditorem. Ita reperti, tamen objectis foribus se defendebant, donec rescisso cratitio pariete jugulati sunt. Oros. L. Ampel. Cic. Phil. VIII. 4. et in Cat. IV. 6. Val. Max. V. 3. Oros. Plut. Appian. Oros. Appian. Oros. Diod. ap. Vales.

28. Caium manus conserere cum civibus nolentem Plut.

Oros. in Dianæ fanum abstulit prima fuga. Ubi præ dolore
manus sibi inferre parantem fidissimi amicorum Pompo-
Plut. nius et P. Lætorius attinuerunt : quanquam alii pro Læto-
rio Licinium nomen ponunt. Sic extortus juveni pugio,
ac ipse in fugam abreptus est. Ibi genu posito tetendisse
ad simulacrum Deæ manus dicitur, cum imprecatione in
Romanam plebem, 'faceret Dea, ut ingratus et desertor
suorum populus, perpetuam nobilitati serviret servitutem.'
Subito enim, cum promissa voce præconis impunitas arma
ponentibus esset, ab universis se relictum animadver-
terat.

Oros. Auct. de 29. Familiares tamen aliquot amicique pro eo adhuc
Vir. Illustr. propugnabant; quorum ope vix ad portam Trigeminam et
Vell. II. 6. Sublicium pontem pervenire potuit. Ibi Pomponius
Plut. eques Romanus, et Licinius (sive is Lætorius fuit) more
Coclitis pontem objectu corporum suorum clauserunt ir-
ruentibus. Postremo his quoque, dubium suo an hostili
ferro, interemtis, parum, ne comprehenderetur Gracchus,
Vell. Plut. aberat. Plurimi enim eum, nec ab odio magis, quam
Diod. ap. avaritia persequebantur, quia consul caput ejus auro pen-
Val. saturum edixerat.

Plut. 30. Igitur perterrita multitudine, cui eousque carissi-
mus fuerat, nemo aut defensor capitis ejus, aut adjutor
fugæ extitit. Tantum, velut ludicri certaminis spectato-
res, properare eum hortabantur, adeo non ferentes opem,
Auct. de ut equum petenti nemo sustinuerit adducere : (nam a
Vir. Illustr. templo Dianæ desiliens talum intorserat :) hactenus om-
nium animi perculsi victoria senatus erant.

Plut. Auct. 31. Jam in lucum Furinæ, qui trans Tiberim est, per-
de Vir. Illustr. venerat, cum, propinquis admodum Opimii satellitibus,
Diod. occupandum fati arbitrium ratus, jugulum servo præbuit,
Appian. Oros. Plut. qui dominum, et mox semetipsum super domini corpus in-
terfecit. Manavit tamen et hæc fama, 'vivum utrumque
deprehensum a percussoribus esse : atque ab his servum
primo, qui Gracchum suo corpore tegebat, deinde Caium
obtruncatum esse.' De fide hominis consentitur : auctor
Val. Max. mortis et nomen in incerto est. Quidam Philocratem,
VI. 8. plures Euporum prodiderunt.

Appian. Plut. 32. Capita Flaccorum et Gracchi relata sunt ad consu-

lem, haud pari crudelitatis præmio. Nam tenuiorum gratuita opera fuit: L. Septimuleio Anagnino, qui lancea præfixum Caii caput attulerat, æquale auri pondus persolutum est. Eademque res et consulis capita civium licitantis, et Septimuleii multa sugillatione non caruit, qui cum inter familiares Gracchi fuisset, non modo casum amici non est miseratus, sed etiam caput sua manu præcisum, aut obscuro cuidam homini, qui amputaverat, quæstus causa ereptum, in ædes suas detulisse dicitur, ibique cervice perforata, cerebroque exemto, plumbum infudisse. Certe cum appensum caput fuisset, pondo septemdecim cum besse [a] pependisse annotatum est. Atque hic merito deinceps in odio et contemtu omnium exegit vitam, etiam prætoris Q. Mucii faceto dicto notatus. Nam petenti, ut se præfectum in Asiam duceret, 'Quid tibi vis,' inquit, 'insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.'

Cic. de Or. II. 67. Flor. III. 15. Plin. XXXIII. 3. Diod. Plut. Auct. de Vir. Illustr. Plut. Diod. Cic.

33. Hunc ad modum peremtis ducibus, consul in ceteros tam acerbe quæstionem ejus criminis exercuit, ut supra tria millia hominum, plerumque indicta causa, in carcere triumvirali supplicio necata referantur, bonis publicatis, corporibus in profluentem abjectis. Gracchi tamen truncus, misericordia quorundam, an spe præmiorum, nec enim memoriæ proditum est, extractus aquis, et Misenum ad matrem Corneliam deportatus.

Sall. Jug. c. 31. Oros. Appian. Plut. Vell. Oros.

34. Flaccus adolescens, quod accepto mortis arbitrio non uteretur, in robore necatus est. Huic etiam, quemadmodum C. Graccho, fides amicorum, cum salutem dare non posset, societatem mortis præstitit. Haruspex Tuscus, flentem in vincula publica duci videns, 'Quin tu hoc potius,' inquit, 'facis:' et cum dicto caput illisit in postem lapideum januæ carceris, effusoque cerebro, exanimis corruit. Memoria quoque occisorum damnata, viduis luctu interdictum: Licinia Caii dote insuper spoliata est: M. Fulvii diruta domus 'area Flacciana' appellatur.

Appian. Oros. Vell. II. 7. Plut. Cic. pro Domo, 38.

35. Omnis ista severitas, cum a privato magis odio,

Val. Max. VI. 3.

[a] *Pondo septemdecim cum besse*] Libris nostratibus circiter quatuordecim. *Crev.*

quam publici boni cogitatione profecta videretur, magis ad invidiam consulis, quam ad auctoritatem valuit: utique, postquam urbe lustrata, Concordiæ fanum ex senatusconsulto L. Opimius in foro posuit. Tanquam enim de civibus interfectis tropæum frementes intuebantur, noctuque titulis dedicatæ ædis interpositum carmen est, quo 'templum istud Concordiæ opus esse vecordiæ' significaretur.

Vell.

Appian. Aug. de Civ. Dei, III. 25. Plut.

36. Hunc cursum exitumque vitæ nobile par fratrum habuit: quasi, quibus natura et educatio ingenium et alia præclara similiter contulerant, eos etiam germanis, ut ita dicam, casibus fatorum industria damnavisset. Uterque insignis animo, et par cuilibet ducum futurus; tum abstinentia et facundia inter præcipuos fuit: uterque amore reipublicæ, quam, oppressa plebe ingenua, sensim robore virorum subducto, labefactari per avaritiam principum intelligebant, arduum opus, et ad extremum infelix moliti, quorum consulere commodis studuerant, eorum metu proditi, haudquaquam dignam sanctissimi propositi mercedem retulerunt. Postea tamen, ut vera rerum pretia mortales sero intelligunt, revixit ipsorum in mentibus civium amor, ut et effigies haberent propatulo, et primitias fructuum locis, ubi interfecti illi fuerant, libarent: quibusdam etiam quotidiana ibi sacra facientibus, adorantibusque tanquam ad pulvinaria Deorum.

Vell. Plut.

37. Paulatim enim, quicquid actionibus Gracchorum partum fuerat cum plebi detraheretur, tum demum vidit cum his fratribus libertatem suam interisse. Neque multo post lege lata permissum, litigiosos agros possessoribus accepta pecunia relinqui, quod superior Gracchus vetuerat: patefactaque divitibus via est, partim pretio, partim calumniis aut vi extrusis pauperibus, fundos suos in immensum amplificandi. Quod ubi continuis querelis molestum et infame fuit, Sp. Thorius in totum abrogavit agrarias leges, instituto 'ut agris penes pristinos possessores manentibus, vectigal divideretur plebi.'[b] Sic egestati civium nonnihil consultum, frequentiæ detractum est.

Appian. Cic. Bruto, c. 36. Appian.

[b] *Ut agris penes pristinos possessores manentibus, vectigal divideretur plebi*] Sic quidem Appianus: nisi quod mendose *Borium*

38. Et circumscriptis semel hac astutia legibus, ut nihil improbæ cupiditati satis est, divites haud ægre tribunum alium repererunt, qui etiam vectigal tolleret. Ita servilem in modum oppressa plebe, rata Caii morientis imprecatio fuit. Quin et publicæ mox calamitates ab hoc initio prodierunt: civium ac militum infrequentia orta: ærarium populi Romani defraudatum: legum etiam Gracchanarum velut oblivio et interitus secutus, cum per annos ferme quindecim ex iis judicia nulla aut rara agerentur.[c] Sall. Jug. c. 31.

39. Non omittenda mihi videtur hoc loco Corneliæ constantia, quæ vitam ultra hæc tempora produxit in Miseno, quo post Tiberii necem, urbem perosa, successerat. Magnifica mulier et erudita, doctorum hominum, etiam e Græcia, conversatione dolorem animi leniebat, sociorum regum omnium amicitias retinens, muneribusque colere ac coli solita. Frequentes igitur domi illius hospitum adventus erant, quoties acta dictaque et interiorem vitam patris Africani referret, cum voluptate auscultantium: iidem stupebant, cum audirent fata filiorum eo vultu ac voce narrantem, tanquam aliena ac vetera mala exponeret. Vell. Oros. v.12. Plut.

40. Nam et ad cetera omnia nullum mœroris signum edebat, et cum in locis sacris occisos diceret, amabat addere, 'dignos esse illos ejusmodi defunctis tumulos.' Unde quidam senio et calamitate emotam ipsi mentem judicarunt: amentes ipsi, quos falleret, quantum etiam in muliebribus animis ad humana bene ferenda valeat recta indoles, cum bona educatione et iis studiis, quæ omnia mortalium caduca et fluxa esse docent, neque secundis rebus abuti ad superbiam, neque ad vilitatem adversis compelli patiuntur.

41. Sub idem tempus, quod interfectis inimicis res ma- Cic. post redit. in Sen. c. ult.

pro *Thorio* nominat. Sed Cicero, longe gravior auctor, Sp. Thorium eam legem tulisse ait, qua ager publicus vectigali levaretur. *Crev.*

[c] *Cum per annos ferme quindecim ex iis judicia nulla ... agerentur*] Frustra hic testis advocatur Sallustius, cujus mens non satis accurate repræsentatur. Loquitur ille de omnibus injuriis quibus plebem nobilitas per hosce annos vexaverat, de Gracchorum nece, de quæstionibus in Gracchanos crudeliter habitis, &c. Quin et dubitant eruditi utrum numerus ille quindecim annorum apud Sallustium verus sit, et ibi aliquid mendi latere suspicantur. *Crev.*

Cic. Bruto, c. 34. tura videbatur, de P. Popillii reditu, quem priore tribunatu suo C. Gracchus expulerat, L. Calpurnius Bestia tribunus
Cic. post redit. ad Quir. c. 3. plebis ad populum tulit: multisque, ut pro nobilissimo homine, cognatis affinibusque, sed maxime filiis adolescenti-
Oros. v. 13. bus deprecantibus, populus reditum jussit. Idem annus sicuti Romam urbem discordia, ita Siciliæ partem incendiis et ruinis laceravit: auditaque Catanensium legatio est, 'sibi Ætnæ montis viciniam, sæpe et antea gravem, tum propemodum exitiosam fuisse. Nam ab eo monte torrentibus ignium profusis, fines suos omni hostili impressione fœdius vastatos. Urbis quoque tecta mole cinerum oppressa, ardore exusta, passim concidisse.' Senatus levamen malorum, immunitatem tributorum atque vectigalium omnium in annos decem dedit.

Oros. v. 14. Liv. Epit. Cæs. Gal. I. 45. Strab. IV. p. 191. 42. Dum ista Romæ geruntur, Q. Fabius consul, cum in provinciam venisset, adversus Bituitum Arvernorum regem, qui a priori clade, ex Allobrogibus, Ruthenisque, et sua civitate, haud minorem pristino exercitum conflaverat, versus Isaram flumen, haud procul Rhodani confluentibus, progreditur. Hostes, etiam paucitate Romanorum ani-
Oros. mosi, quam 'vix canibus, quos haberet in agmine, suffecturam' Bituitus jactitabat, primo quoque tempore cupiebant confligere, nihil aliud metuentes, quam ne paratam e manibus elabi victoriam sinerent: quod intra hominum
Strab. IV. p. 185. millia triginta consul adduxisset.

Plin. VII. 50. Appian. Celtic. Oros. 43. Ab hac fiducia cum multa negligenter et temere fierent, ea consuli patefacta occasio est, ut, quanquam febri quartana, seu, quemadmodum alii scripserunt, recenti vulnere debilis, suo tempore locoque utendum judicaret. Namque Bituitus, licet Rhodanum ponte junxisset, transferendis celerius copiis tumultuarium alterum ex lintribus struxit, quos, imposito ex asseribus tabulato, catenis ferreis revinxerat.

44. Regio ob viciniam montium, partim aspera collibus, partim aquis interrupta, mediocribus quam magnis exercitibus instruendis habilior erat. Accedebat tempus anni: magnis caloribus, quorum impatientes Galli sunt, momentum allaturis victoriæ. Nam A. D. VI. Idus August.
Plin. dimicatum est. Igitur curru circumvectus agmen, aut, si

in pedes se demisisset, proximis ægrum sustentantibus, ordinabat aciem, milites cohortabatur, quid fieri in pugna vellet edocebat. Appian.

45. Diligentiam consiliumque consulis ingens victoria, et quanta ex eo hoste parta nunquam fuerat, approbavit. Ad ducenta millia Gallorum fuisse referuntur. Ex his qui minimum, centum viginti millia cæsa; qui plurimum, centum quinquaginta interemta armis, aut aquis suffocata prodiderunt. Nec insignior victoria clade hostium, quam victoris exercitus incolumitate fuit, ex quo milites omnino quindecim amissi referuntur. Satis apparet, subito invadentium impetu perterrefactum hostem, cum et multitudine sua, et transeundi studio præpediretur, neque explicatam aciem, neque omnino provisi parative quicquam ad prælium habuisse. Igitur pugna, cadentium magis numero, quam pugnantium robore, satis diu sustentata, postquam perditas esse res apparuit, ad pontem confusis ordinibus multitudo ingens properavit. Qui mole pressus, dissolutis vinculis, multa hominum millia mediis in fluctibus rapidissimi amnis exposuit. Strab. iv. p. 191. Liv. Epit. Oros. Appian. Oros.

46. Consul, rebus ex animi sententia procedentibus, etiam corporis sanitatem ex ista acie retulit: sive animi intentio et labor hortantis suos dispulit febrim, sive lætitia victoriæ excussit. Res enim sane magna gesta erat: potentissimæque civitates non tentandam ultra fortunam belli ratæ, bonis conditionibus in fidem acceptæ. Ex unius nomine Fabius Allobrogicus appellatus. Populos istos reperio, cum duplici clade perculsi, non tam de pace petenda, quam ab utro imperatore peteretur, agitarent, (nam adhuc proconsule imperium in eadem provincia Cn. Domitius obtinebat,) tandem ob majoris potestatis nomen, et quod verum rebantur, ei se finiti belli gloriam dare, cui illustriorem de se victoriam Dii dedissent, ad consulis dextram confugisse. Plin. Marcel. xv. 29. Vell. ii. 10. Val. Max. ix. 6.

47. Quod quia Bituiti regis auctoritate factum dicebatur, Cn. Domitius, qui pacatæ Galliæ titulum ardenter concupiverat, ulcisci dolorem suum minime commendabili arte statuit. Quippe Bituitum, quasi de maximis rebus colloqui cum eo cuperet, in sua præsidia evocavit.

Qui ubi positis jam armis nihil ultra metuens, Gallica simplicitate venisset, hospitio exceptum hortari cœpit, ut ad satisfaciendum senatui Romam proficisceretur: deinde recusantem in vinculis imposuit navi, deportandumque in urbem curavit.

Liv. Epit. Val. Max. Eutrop.

48. Senatus, quanquam Domitii factum probare non posset, quieti tamen pacique dandum putavit, ne hac injuria exacerbatum in patriam remitteret. Sed et filium ejus Cogentiatum comprehendi, Romamque mitti; ipsum Albæ in custodia haberi placuit. Adolescens Romæ liberaliter educatus, cum beneficio senatus in regnum postea revertisset, amicitiam Romanam constanter retinuit. Allobroges senatusconsulto in deditionem accepti sunt: Arvernis etiam et Ruthenis pax data: stipendium neutris impositum. Interea Q. Cæcilius Metellus Balearicus, pacatis insulis istis, coloniisque tanquam fræno impositis, urbem triumphans ingressus est.

Val. Max. Liv. Epit. Diod. ap. Vales. p. 386. Liv. Epit. Cæs. Gal. I. 45. Fasti Capit. ap. Pigh. Sup. LX. 37.

49. Magistratum deinde novi consules inierunt P. Manilius, C. Papirius Carbo.* His consulibus L. Calpurnius Piso, Q. Cæcilius Metellus,[d] qui paulo ante triumphaverat, senatu recensito principem legerunt Q. Metellum Macedonicum, censoris patrem. Magna tum omnium expectatione judicium L. Opimii agitatum est: quem, simul abiisset magistratu, P. Decius tribunus plebis, die ad populum dicta, corripuerat. 'Violatas ab eo leges' objectabat, 'quæ civem Romanum indemnatum necari vetuissent.' At reus auctoritate senatusconsulti se defendebat. Id ipsum arguebat accusator, simul senatui creans invidiam.

Vell. I. 11. Cic. de Or. II. 30. et 31. Cic. Part. Orat. c. 30. Liv. Epit.

50. 'Quid enim posthac,' inquit, 'certi vobis fidique juris erit, Quirites, si leges pro salute vestra, et, quod saluti anteponitis, pro libertate, sanctissimis cærimoniis latæ,[3] ubi factioni paucorum, qui regnum in curia obti-

3 *Latas* edd. ante Crev.

* A. U. C. 632. A. C. 120.

[d] *L. Calpurnius Piso, Q. Cæcilius Metellus*] In his censoribus sequitur Freinshemius conjecturam valde probabilem Sigonii, et Pighii, sive Schotti. Quibus argumentis suam illam conjecturam firment doctissimi viri,

nent, visum fuerit, quolibet senatus nutu tollentur? Ad tria millia, horresco referens, ad tria millia civium Romanorum in carcere necata sunt: neque miseris aut innocentia sua, aut ad populum Romanum respectus, ne Porciæ quidem Semproniæque leges profuerunt. Cic. pro Rab. c. 4.

51. 'Quanquam quid ego Sempronias leges advoco, quæ in ipso auctore violatæ sunt? C. Gracchum, Ti. Gracchi filium, P. Africani nepotem, iterum tribunum plebis, suæ leges defendere non potuerunt, quominus inauditus, indefensus, sine judicio, sine jure, sine more mactaretur. His enim hostiis superbissimorum hominum crudelitas gaudet: neque gratior cadere victima vestræ libertatis hostibus potuit, quam qui eam adversus impotentiam illorum constantissime asseruerat. Atque hujus quidem viri vitam defendi omni ope oportuerat. Sed id quidem quia fatali quadam consternatione prætermissum est; saltem ulcisci, non magis ipsius, quem qualiscumque exitus semel malis omnibus liberavit, quam vestra liberorumque vestrorum interest. Quis enim posthac Deorum hominumve quenquam Quiritium C. Gracchi leges invocantem feret, nisi C. Gracchum sua lege hoc tempore, et in hoc reo vindicatis?

52. 'Cujus ego rei frontem audaciamque miror, qui non, ut biennio ante P. Popillius, ultro cessit urbe, conspectumque vestrum reveritus est, quo ille pudore misericordiam vestram recte meruit: sed offert se, assistit, aspicit aspiciturque, vix molliore vultu quam nuper fuit, cum juvenem tribunicium, cum senem triumphalem, cum deinceps ex vestro numero cohortes innocentium interfici juberet. Responde, L. Opimi, quæ tibi mens eo tempore, quod consilium fuit, ut inauditi exempli auctor, pretium in caput, non dicam C. Gracchi, sed omnino civis Romani, constitueres? Quid unquam tam nefarie vel acerbitas regum, vel libido decemvirorum prodidit? Vell. II. 6.

53. 'Hoc utique non jussit senatus, in quem transferre criminum tuorum invidiam soles: ex senatusconsulto feci.

vid. apud ipsos: Sigon. quidem, vero in Annal. Rom. *Crev.* Comment. in Fastos Capit. Pigh.

Tune tibi, si maxime senatus auctor fieret, jus et fas omne conculcandum, populi libertatem obterendam, legum reverentiam abjiciendam putes? Miseram vero civium Romanorum conditionem, quorum terga cervicesque non diutius tutæ erunt, quam donec infestus plebi consul, sui similium conspiratione, senatusconsultum ad occidendos sine judicio cives fecerit!

54. 'Sed alia nunc non exequar. Id Dii ne sirint, ut, quod post longum et accuratum examen universus populus Romanus jusserit, hoc pars aliqua, nec maxima, civitatis, possit uno tumultuario decreto tollere! Nam hæc quidem si invaluerit consuetudo, actum est, Quirites. Quis enim præstabit, ne quotidie deinceps adversus leges senatusconsulta fiant, et facultates nostræ, corpora, liberi, conjuges, quicquid carum unicuique sanctumque est, quotidie ex paucorum dominorum arbitratu pendeat?

55. 'Quæ enim tam atrox causa extremæ necessitatis senatusconsultum extorsit? An ad portas Hannibal erat, aut Capitolium Herdonius aliquis occupaverat? Adversus inermem adolescentem armanda servitia, ducenda peregrina auxilia erant, ut Cretensium sagittis in ipsa Roma civium Romanorum corpora velut per ludibrium figerentur? At horrenda res inciderat, Q. Antyllius præco interfectus. Fieri id quidem non oportuit: sed quo merito C. Gracchus invidiam facti tulit, quod constat nemini omnium accidisse acerbius? Scilicet hic senatum accendit dolor, et ad ulciscendam civis Romani necem justa indignatione commotus est! O misericordes Patres! Quis jam nesciat, quanto plebis amore teneamini, qui propter libertinum hominem, Sempronios et Flaccos; propter unum, aliquot millia civium occidistis?

56. 'An et M. Fulvius Antyllium interfecit? Sed altera scilicet fax seditionis extinguenda fuit. Esto. Quid vero filius? pugnavit enim in Aventino. Id quoque demus, jure interfectum videri, quia non libenter interfectus est. Sed quid filiorum minor? quem pæne puerum, tantummodo quod patris imperio cum precibus et lacrymis pacem ab hoc consule orare sustinuit, in robore necavistis. Quid illa deinde civium Romanorum millia, qui tam cupide

sunt interfecti, ut ne spatium quidem cognoscendi causas relictum fuerit, etiamsi propositum affuisset?

57. 'Quæ omnia si jussu et voluntate senatus gesta sunt, quid dicam nescio. Sin et a natura hominum, et ab officio civium, et a dignitate amplissimi ordinis vehementer abhorrent, cur agnoscuntur?[4] cur istorum invidiam in se recipere, quam in L. Opimio hærere, civitatis principes malunt? cur tot egregii viri maximis populi beneficiis usi, adestis huic reo? favetis? studium, gratiam, auctoritatem, vocem, accommodatis? Ad vos enim orationem meam converto, teque nominatim, C. Carbo, quem equidem in istis subselliis[e] conspici miror, ut causam populi consul oppugnes, quam tribunus acriter, nec sine gloria, defendisti.'

58. Cum hæc atque talia homo minime infans turbulenta oratione jecisset, C. Carbo consul, optimus illis temporibus patronus, rei defensionem orsus, 'Recte,' inquit, 'P. Deci, tribunatus me admonuisti. Nam et ego tum annis et judicio infirmior, eodem pæne modo, quo tu nunc facere aggressus es, per causam Gracchanæ necis, multa mihi in civitate turbanda esse existimabam. Sed ubi omnes nostros principes, qui domi forisque præstantissimam reipublicæ operam navaverant, ipsumque adeo P. Scipionem Africanum, in alia sententia esse cognovi; subiit animum meum dubitatio, nunquam profecto ejusmodi viros inultam clarissimi juvenis cædem passuros fuisse, nisi publicæ quietis felicitatisque studium privatis rationibus anteposuissent. Cic. Bruto, c. 28. c. 27.

59. 'Tum vero refrixit inconsultus ardor, absurdusque mihi videri cœpi, si me aut plus videre crederem, quam isti tot sapientissimi homines vidissent: aut plus amare rempublicam, quam quorum in hanc tanta extarent merita: aut amicitia Gracchi permoveri, cum sororis suæ

4 *Ignoscuntur* Cler. *Cognoscuntur* reliquæ edd. ante Crev.

e *In istis subselliis*] Cum res ad populum ageretur, præpostera hic videtur esse subselliorum mentio, quæ non commemorantur a priscis scriptoribus, nisi in iis causis quæ apud judices disceptarentur. *Crev.*

filium[f] interfectum esse P. Africanus æquo animo pateretur. Igitur quod ille olim de Tiberii nece, idem ego de Caii casu nunc interroganti respondeam, jure cæsum videri.

Cic. de Or. II. 25.

60. 'Quod enim senatu auctore factum sit, id jure factum esse nemo negaverit, nisi cujus interest hoc præsidio nudari rempublicam, ut in ordinem coacto senatu, improbis civibus omnia seditionibus miscendi impunita sit audacia. Neque sine publico consilio civitas stare potest, neque sine auctoritate consilii sua ei constare[5] salubritas. Ideo majores nostri, prudentissimi mortales, jus amplissimi ordinis semper sartum tectumque habere studuerunt, ut non modo quietis[6] temporibus rectorum consiliorum maturitas esset, sed etiam dubiis adversum subita pericula non deesset salubrium extemporalis copia.

61. 'Sacrosancta quidem legum potestas esse debet, neque ab earum voluntate vel latum unguem recedi. Sed ne ipsæ quidem leges velint, hac præscriptione fraudem fieri reipublicæ, quam fraudem uti caverent, et latæ a magistratibus, et a vobis acceptæ jussæque sunt. Pacata tempora, tranquillamque civitatem, executio legum et requirit, et respicit. Ubi tumultus et seditiones celerius minantur periculum, quam in legibus esse remedium queat; extra ordinem providendum, ne immedicabile vulnus accipiatur, per quod ne ipsis quidem legibus posthac in civitate locus esse possit.

Liv. I. 59. Liv. IV. 14.

62. 'Quod si hoc animo aut M. Brutus regum tempore, aut in libertate C. Servilius fuisset; non esset Tarquiniorum tyrannide exonerata respublica, aut in fœdiorem Sp. Mælii dominatum recidisset: ne recentiora commemorem, quæ multo malim oblivione sepeliri. Prohibere seditiones ac discordias, servare patriam, occurrere conatibus impiorum, qui in perniciem ejus conspirarunt, nulla lege vetitum:

5 Omittitur τὸ *ei* in edd. ante Crev.
6 *Quoties* edd. ante Crev.

[f] *Sororis suæ filium*] Immo, amitæ suæ filium, uxoris fratrem. Cornelia, mater Gracchorum, filia fuit superioris Africani, ac proinde non soror Africani sequentis, sed ejus qui illum adoptaverat. *Crev.*

neque violatæ dici possunt, quicquid in speciem contra ipsas actum fuerit, si aliter teneri salus publica non potuit, ad quam omnia in civitate, et ante omnia leges ipsæ referuntur.

63. ‘ Quod si leges semel latas nusquam interruptis obsequiis servari oportet, nullumque ob pretium necessitas ista remittitur; quid sibi volunt comitia vestra, Quirites, quibus toties solam hanc ob causam coitis, ut prius constituta, propter spem aliquam majoris utilitatis, nova rogatione rebus præsentibus accommodentur? Sin vero, temporibus reipublicæ mutantibus, easdem perpetuo retinere leges, non solum incommodum, sed etiam insanum est; cur ægre fertis, non paucorum, aut improborum, aut saltem imperitorum hominum arbitratu, sed consilio ac prudentia senatus; neque levibus de causis, sed ne summa rerum in discrimen veniat, unam aliquam legem, ne mutari quidem, aut infringi, verum, quod illa vetare videatur, id eo tempore statuque civitatis fieri,[7] quem si prævidere lex potuisset, ipsa haud dubie disertis verbis fuit acceptura? Adeo mentem magis, quam orationem legum aspicere prudentium est.

64. ‘ Verba enim infirma sunt, et quamlibet diligenter scripta lege, nec dubitationibus omnibus occurrere, nec effugere calumnias possunt. Unum in omni lege certum perpetuo explanatumque est, nolle in verborum suorum sinu periculum reipublicæ et improbitati latebras esse. Hæc enim non scripta, sed nata nobiscum lex est, quam non solum homines, verum etiam omne animantium genus natura magistra tenet: extraordinaria pericula extraordinariis rationibus depellere, neque segnia opponere remedia celeribus malis.

65. ‘ Scipionum fratrum cladibus amiseramus Hispanias; retinuit L. Marcius: non facturus, si leges et comitia magistratuum expectare voluisset. Eodem bello, cum Hannibal copias admovisset urbi, et pavens multitudo pluribus locis tumultuaretur; omnes qui dictaturam, consulatumve, aut censuram gessissent, donec Pœnus abs-

Liv. xxv. 37.

Liv. xxvi. 10.

7 *Mutare* . . . *infringere* . . . *facere* edd. ante Crev.

cederet, cum imperio esse placuit. Qualia commemorare ex omni ætate plurima possem : nam ejusmodi exempla et in nostra civitate, et in aliis omnibus cxigente usu frequentata sunt. Si igitur, quod talibus temporibus fieri solet debetque, a L. Opimio factum est; cur L. Opimius, tanquam fœdi facinoris auctor, accusatur? cur invidiæ criminique cedit, quod honori dari oportebat?

66. 'In Thebana civitate aliquando longe principem virtute ct moribus Epaminondam fuisse accepimus. Is cum supra præstitutum legibus tempus continuata prætura, res maximas patriæque utilissimas gessisset, quarum occasio præteritura fuerat, si legitimo tempore imperium deposuisset; pœnam non deprecatus, ascribi petiit decreto, 'Epaminondam a civibus morte mulctatum esse, quod eos superatis apud Leuctra Spartanis, quorum conspectum in acie Bœoti ante se imperatorem ferre nequivissent, coëgerit Thebas ab interitu, Græciam in libertatem vindicare.' Vos damnationi L. Opimii quem titulum præscribere justiorem poteritis, quam quod impiorum suppliciis servata civitate, hæc omnia, vosque ipsos, quantumlibet invitos atque repugnantes, salvos esse coëgerit?

Corn.Nep. Epamin. c. 8.

67. 'Cives armati, ducibus viris nobilissimis, Aventinum insederant: non causa, non proposito, ne specie quidem eadem, qua olim nostri milites eundem collem occuparunt. Vis illos et libido decemvirorum conciverat: neque ut aliis injuriam facerent, sed ut a se suisque liberis arcerent, satagebant; utque animi civiles, sic etiam arma signaque Romana noscebantur. Nunc homines seditiosi, bonis omnibus inimici, triumphata nuper arma et Transalpinum ornatum ostentabant, ut urbs iterum a Gallis capta videretur. Capita factionis, cum in senatum vocarentur, venire detrectabant, quia quod per vim injuriamque fecerant, non audebant jure defendere. In eo rerum articulo, quid aliud agere consul, quam referre ad senatum poterat? quid aliud senatus, quam mandare consuli tutelam civitatis?

68. 'Nec ego jam L. Opimium defendo: totius senatus ago causam. Senatus, si vera vultis, hoc judicio reus est. Per L. Opimii latus legum violatarum senatus in-

simulatur. Atque earundem legum assertor et vindex, si Diis placet, P. Decius est, quem ego idoneis, eisque multis testibus, pecuniam contra leges cepisse convincam. Cic. de Or. II. 31. et Partit. Orat. c. 30.

69. 'Atque hic accusare L. Opimium audet, quod in caput C. Gracchi constituerit præmium. Quid enim simile? Tu pecuniam accipis, ut bonis civibus periculum crees; ille dedit, ut improbos tolleret. Factum tuum infamiæ plenum, et avaritiæ sordibus inquinatum est: ille suas opes non auxit; publicas non profudit, sed impendit. Atque utinam fas esset, omnium malorum interitu quietem urbis atque securitatem comparare. Nullum in usum rectius æraria nostra aperirentur!

70. 'Neque mihi magistratus ac triumphos, Semproniosque ac Africanos ingesseris. Onerant hæc, non excusant, amentiam hominum, qui neque honoribus, quos acceperunt a republica; neque genere, quo procreati sunt, dignos se præstiterunt. Nam quid ego de M. Flacco loquar, cujus arrogantiam contumaciamque nemo unquam probare potuit? De Gracchis tacere malim: quorum ego dilexi Tiberium, Caium non odi. Atque utinam egregius alia juvenis, saltem fraterno casu monitus, ad saniora consilia se retulisset! Nam quod etiam adolescentes Flacci, aliorum aliquis numerus armis aut suppliciis interiit, habeat sane crimen, si in hostes et proditores patriæ nefas est animadvertere. Sed hoc videlicet, hoc ipsum est, quod jam dudum a perditis hominibus quæritur. Impunita scelera sua, atque etiam honorata esse cupiunt, eoque nituntur, ut seditiosorum quidem civium etiam infelicia ausa vindictæ solatium habeant: bonis, si quiescant, a vi improborum; sin restiterint, a judiciis periculum proponatur.

71. 'Quod quia vobis obscurum esse non potest, Quirites, per omnia quæ cordi curæque sunt, per et communia civitatis jura, et suos quemque liberos oro, ut euntes in suffragia, non de L. Opimio quæri hoc judicio, sed de summa reipublicæ, deque urbis et vestra securitate, existimetis. Tibi vero, tribune, denuntio, ut pravis actionibus turbare civitatem desinas. Quod si ruere perrexeris, quicquid de L. Opimio fiet, neque senatus reipublicæ, neque senatui consul deerit.' Missis in suffragia tribubus, Cic. pro Sext. c. 61. Liv. Epit.

qualem optaverant Patres eventus fuit: cum hortando docendoque populum, ut quisque gratia facundiaque apud singulos universosve pollebat, evicissent, ut contra suum ipse studium, plerisque suffragiis reum absolverit.

Cic. pro Font. c. 4. Flor. III. 2.

72. Interea in Galliis res ab imperatoribus nostris constitutæ. Cn. Domitius viam munivit, quæ ab auctore Domitia est appellata. Tropæum, rem inusitatam antea Romanis moribus, ex saxo struxit, hostiumque spoliis exornavit. Et, ne uno tantum insolenti facto morbum impotentis animi proderet, elephanto per provinciam invectus est, militibus quasi triumphantem prosecutis. Q. Fabius ipse quoque in loco pugnæ tropæum ex lapide albo constituit; templaque duo, Marti alterum, alterum Herculi, ædificavit. Notabilis in hoc Fabio morum varietas, et, raro alias exemplo, post luxuriosam adolescentiam ætate matura in melius profectus, fuit: belloque ac pace insignis, egregiis laudibus, et Allobrogici cognomento gentis Fabiæ veterem gloriam auxit, etiam opibus virtute amplificatis, ut primus omnium argenti mille pondo [g] possideret.

Sueton. Ner. c. 2. Strab. IV. p. 185. Val. Max. VI. 9. Ascon. in Act. prim. in Verr. Plin. XXXIII. 11.

73. Ab hoc igitur et Cn. Domitio decedentibus cum provinciam P. Manilius consul accepisset, duo splendidi triumphi Romæ ex Transalpina Gallia spectati sunt. Prior Q. Fabius Maximus de Allobrogibus et rege Arvernorum Bituito triumphavit. Multa, ut ex ditissimis gentibus, transvecta spolia, signa militaria, currus, torques aurei: multi insignes captivi ante currum ducti. Sed omnium in se avertit oculos ipse Bituitus, præstantia formæ habituque conspicuus: cum discoloribus in armis argenteoque carpento, qualis pugnaverat, transduceretur.

Fasti Capit. ap. Pigh. Eutrop. Flor. III. 2.

74. P. Manilium, C. Carbonem consules L. Cæcilius Metellus, L. Aurelius Cotta sequuntur.* Annus solito quietior foris fuit, pacata recens Gallia, nec ullo alibi memorabili bello. Tantum Segestanos his consulibus in fidem venisse, incertum quibus causis auctoribusve, reperio. Carnorum Segeste est, opportuno contra vici-

Appian. Illyr. Plin. III. 19.

[g] *Argenti mille pondo*] Marcas nostrates 1562. uncias 4.

* A. U. C. 633. A. C. 119.

nas gentes situ, ad confluentes multorum amnium navigabilium, quorum[8] nobilissimi Savus et Noarus, qui deinde in Istrum exeunt. Oppidum in planicie jacet, quam Alpes finiunt, ad gentem Japodum longo tractu pertinentes. Strab. IV. p. 207. et VII. pp. 313. et 318.

75. Sed in urbe nondum satis res consederant, ferventibus judiciis. Et solicitabat homines religio, quod in agro Romano repertus esset octo annorum androgynus, fœdum ac turpe prodigium. Repetitum igitur ex haruspicum responsis est, ut illo in altum demerso, virgines ter novenæ per urbem euntes solenne carmen canerent. Procuratorum prodigiorum cura levati animi in judicium C. Carbonis se intenderunt; quem consulatu abeuntem L. Crassus perculit, unius et viginti annorum adolescens, sed ab hoc exordio summam forensis eloquentiæ gloriam consecutus. Jul. Obs. Cic. de Or. I. 10. III. 20.

76. Extat ejus oratio, qua inimicum insectatus est, et nunc quoque non minori cum admiratione legitur, quam tum audita est: cum pro tirocinio cepisset accusationem nobilissimi eloquentissimique hominis, qui modo consul fuisset, et antea gratus plebi, L. Opimii defensione Patres quoque sibi conciliasset. Id ipsum non ex animi sententia, sed per simulationem factum, aliudque sub ea specie quæsitum Crassus arguens, effecit, ut ne reditus quidem ad optimatium causam reo apud ipsos optimates prodesset. Aderat adolescentulo mirificus pudor, et ætate favorabilem etiam commendatione probitatis adjuvabat. Cic. Bruto, c. 43. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 34. Cic. de Or. II. 40. Cic. de Leg. III. 16. Cic. pro Font. c. 7. et de Or. I. 26.

77. Initio accusationis ita commotus est, ut Maximus, qui judicium exercebat, quod fractum ac debilitatum metu videret, consilium dimiserit. Neque minorem a moribus animoque laudem, quam ab ingenii excellentia, eo judicio meruit. Nam servum inimici, qui scrinium domini ad se detulerat, unde accusationem multis instruere argumentis posset, cum scrinio sicut erat obsignato, vinctum hero remisit. Unde majorem reo simul metum, simul verecundiam injectam esse crediderim, qui ab adolescentulo non magis causa, quam animo, consilioque, et dicendi arte vin- Cic. de Off. II. 13. Val. Max. VI. 5. Val. Max. III. 7. 6.

8 *Quarum* ante Crev. legebatur.

Cic. IX. ad Fam. Ep. 21. Cic. Bruto, c. 27. ceretur. Igitur damnationem timens, ne solum verteret, sumto, ut existimatum est, cantharidum veneno, severitatem judicum spontaneo exitu prævenit.

Val. Max. VI. 8. Plut. Mario, c. 14. 78. Hic annus C. Marii Arpinatis nomen, eousque humile, nobilibus in tribunatu actis extulit. Homo etiam in municipio suo exclusus ab honoribus, Romæ petiit: faventibusque Metellis tribunatum adeptus est. Erant jam tum in juvene spiritus, quales rebus gerendis postea emicuerunt. Igitur judiciorum et Campi perfidiam perosus, quam, pluribus in quæsturæ tribunatusque petitione repulsis, cum industria confideret, adversam senserat, ambitum coërcere lege promulgata instituit. Cic. de Leg. III. 17. In ea novum hoc et singulare fuit, quod pontes fieri jussit angustiores: ne cum ad suffragia transiretur, inspici tabulæ, rogarive aut appellari homines clanculum possent.

Plut. 79. Id cum ad minuendam principum potentiam pertineret, L. Cotta consule hortante Patres, et legem impediri placuit, et ad reddendam incepti rationem C. Marium in Curiam arcessi. Venit ille, non tanquam ignobilis et adolescens solicito animo, sed imperiosus et minax: consulemque, ni sententiam mutaret, in carcerem abduci jussurum denuntiat.

80. Consul nihil territus, rogare senatum incipit. Metellus, cujus prima sententia fuerat, senatusconsulto parendum esse censet. Tum vero consule dimisso, hunc prehendi per viatorem Marius jubet: neque prius abstitit, cum Metello ceteros tribunos appellante, auxilio nemo esset, quam senatu cedente legem perferret.

81. Inclytus ab hoc facto apud multitudinem Marius esse: quæ oppressum ab se Carbonem,[h] dimissum Opimium mirabatur ac dolebat. ‘Patrum nimirum artibus atque clientelis effectum, ut etiam in populi judiciis nomen potestatis penes ipsum, vis ac robur penes optimates esset. Auctoritate, gratia, pecunia, plurimorum studia pervertere facile illis, nisi contra corruptionum fraudes consilio et audacia pugnetur. In hoc, munere Deum,

[h] *Oppressum ab se Carbonem*] Hoc parum accurate dictum. Carbo enim non apud populum, sed apud judices accusatus est. Vid. supra c. 77. *Crev.*

obtigisse tribunum unicum, qui et ipse non animo tantum, sed genere totus plebeius, satis et ad excogitanda salubria ingenii, et ad perficienda virtutis afferret, blanditiis incorruptus, contra metum imperterritus.' Verumtamen haud diuturnam de se hanc opinionem esse passus est, mutavitque meliore fama, cum collegæ frumentariam legem ferenti ad extremum restitisset: ut jam neutrarum partium spectare gratiam, sed quod factu æquum, et usu salutare esset, intueri putaretur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Anno ab urbe condita sexcentesimo tricesimo quinto, cum M. Porcius Cato, Q. Marcius Rex consulatum inivissent, tres soles conspecti sunt.* Ob hoc, et examen apum in foro visum, lactisque pluviam, et quod terra cum mugitu tremuerat, libri Sibyllini aditi, et ex iis sacrificatum. Cum de provinciis consularibus ageretur, Galliæ nunquam satis quietæ Africam comparari placuit, in qua novarum rerum initia morte Micipsæ regis erumpebant. Is Masinissa patre genitus, Manastabale et Gulussa fratribus morbo absumtis, regnum per multos annos solus possederat: quietus ingenio, humanitatisque ac sapientiæ studiis deditus.

Plin. II. 31. Jul. Obs.

Liv. Epit. Sall. Jug. c. 5. Diod. ap. Vales.

2. Quanquam autem more Numidarum ex multis mulieribus liberos, sed præcipuæ dignationis Adherbalem et Hiempsalem haberet, Jugurtham fratris Manastabalis, sed ex concubina, filium adoptavit, et testamento pariter cum suis hæredem instituit. Sic enim optime se consulturum familiæ suæ existimabat, si virum acrem, et Numantino

Sall. ib. c. 9. Oros. v. 15. Sall. Jug. c. 7.

* A. U. C. 634. A. C. 118.

bello multas apud Romanos insignes amicitias nactum, quia per insidias tollere non erat ausus, beneficio sibi liberisque suis obstringeret. Haud multis ante mortem diebus, convocatos omnes, cognatis ac amicis adhibitis, gravi oratione admonuit, 'concordiam inter se colerent. Id si fecissent, invictas eorum opes; sin vero, fluxas et ad interitum pronas fore.' Veriorem fuisse vatem, quam feliciorem consiliarium, sequentia docuerunt.

Sall. Jug. c. 9.

c. 10.

3. Quamprimum enim justa mortuo exsoluta fuerant, congressi in unum reguli, ut de constituendis rebus deliberarent, illud discordiarum incendium excitaverunt, quo paucis deinde annis Masinissæ domus, regnumque Numidiæ conflagravit. Ambitioso ac perfido Jugurthæ animo stimulum admoverat importuna Hiempsalis ferocia, qui fratrum natu minimus, cum jam Jugurtha et Adherbal consedissent, ad latus Adherbalis cepit locum, ut Jugurtham medio, qui honestissimus apud Numidas est, depulsum, in postremam sedem detruderet: quia non solum ut consortem regni oderat, sed etiam ut materno genere imparem despiciebat. Annitente tamen Adherbale fratre, et ætatis habendam esse rationem præcipiente, vix in alteram partem concessit.

4. Mox, ubi de negotiis disseri cœptum, et Jugurtha forte dixerat, 'quinquennii consulta et decreta omnia rescindi oportere, quod per ea tempora confectus annis Micipsa parum animo valuisset; 'Id vero magnopere sibi placere' Hiempsal respondit, 'nam et Jugurtham proximum intra triennium adoptatum esse.'' Satis apparebat, non posse in tam discordibus animis sperari societatem regni, qualem inter Masinissæ totidem numero filios P. Scipio Africanus feliciter instituerat. Igitur ad postremum eo deventum est, ut constitui certum diem placeret, quo imperium thesaurique dividerentur.

5. Ex hac dissensione regulorum quia cura Patribus injecta erat, ne in Africa bellum fieret, alteri consulum provinciam Africam decreverunt. Neutri læta sortitio fuit. M. Cato, cui Africa obvenerat, cum in provinciam pervenisset, fato ibi functus est. Q. Marcius Galliam

A. Gell. XIII. 18. Val. Max. V. 10.

sortitus, inter adornandam profectionem, domesticum grave vulnus accepit, amisso unico filio, summæ pietatis et magnæ spei juvene. Sed hanc familiæ calamitatem in augmentum laudis convertit, constanter atque fortiter casus acerbitatem ferendo. Nam protinus a rogo filii curiam petens, quia senatus ea die legitimum tempus erat, quasi nihil triste passus esset, reipublicæ negotiis animo imperturbato vacavit.

6. Neque mirari convenit, virum hoc animi robore præditum, etiam in provincia belloque strenue feliciterque res gessisse, quanquam labore majori, quam gloria, quanto
Liv. Epit. plus illis gentibus ferociæ, quam nobilitatis erat. Cum Stœnis præcipua dimicatio fuit, quæ Ligurum Inalpino-
Oros. v.14. rum [1] natio est, fœda feritate, sicut eo bello est cognitum. Cum enim a Romanis circumventi, timere libertati cœpissent, uxoribus cum prole interfectis, ignibus in ædificia conjectis, perire maluerunt. Ne ex iis quidem qui capti ab Romanis fuerant servari quisquam potuit, etiam pueris vario mortis genere in corpora sua sævientibus.

7. Ea cum renuntiata senatui essent, quo, adversus tam intractabile hominum genus, quod in Galliis partum fuerat firmius contineretur; amicisque populi Romani gentibus
Cic. pro Font. c. 1. Cic. Brut. 43. pro Cluent. 51. et de Or. ii. 55. propior spes, et ambiguis terror esset; novam deduci in ea loca coloniam placuit. Deducti sunt ex senatusconsulto cives Romani. Inter triumviros deducendæ coloniæ L. Crassus adolescens fuit; qui rogationem eam quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, ut se populo nonni-

1 *Inalpinarum* edd. ante Crev.

hil venditaret, etiam senatus auctoritati detrahendo, acerrime dissuaserat. Colonia deducta est. Narbo Marcius, a nomine consulis appellatus. Pomp. Mela, II. 5. Euseb. Vell. I. 15. et II. 8.

8. Interea L. Cæcilius Metellus de Dalmatis triumphum, et Dalmatici cognomentum retulit, templumque Castoris de manubiis struxit. Auctores habeo, neque causam ejus belli ullam, neque gesta memoratu digna fuisse. Tantum improbitate Metelli, qui triumphandi cupiditate gentem quietam bello petere gestiret, senatui decretum extortum. Ex quo arma inferentem, cum benigne et in speciem pacis a Dalmatis exceptus esset, Salone hyberna tranquilla exegisse, posteaque Romam reversum, nulla majore re gesta, triumphasse. Neque me fugit, declinantibus sub ea tempora moribus, haud minus nonnunquam ambitioni, quam virtuti dari cœpisse. Nondum tamen depuduerat, ut sine maxima contentione, cujus vestigium nusquam ullum deprehendo, triumphus tam nulla aut levi causa decerneretur : et in melioribus annalibus Dalmatas a L. Cæcilio Metello subactos invenio. Fasti Capit. Ascon. I. in Verr. Appian. Illyr. Liv. Epit.

9. Sed in Africa post mortem M. Catonis, tanquam remoto custode liberior Jugurtha, non amplius distulit, quin animo cupiditate imperii et accepta contumelia saucio morem gereret. Donec in bellum erupit res, fratrumque alter ferro cæsus occubuit : alter, exactus regno, Romam confugere coactus est. Sall.

10. Eo cum venisset, L. Cæcilius Q. F. Metellus, Q. Mucius Scævola consules erant.* Quo anno Saturniæ androgynus annorum decem inventus. Præneste quoque lacte pluisse renuntiatum ; hastamque Martis in regia motam ; Priverni terram septem jugerum in cavernam desedisse : fulmine quoque circa urbem et in ipsa pleraque icta sunt. Urbe virginum cantu lustrata, res quietæ manserunt, externorumque regum atque populorum negotiis transactus annus est : inter quæ Numidici motus magnitudine ac periculo eminebant : quos, licet paulo ante indigitatos, operæ pretium est uberius exponere. Jul. Obs.

11. Jugurtha fratrem Hiempsalem, seu bello aperto, Liv. Epit.

* A. U. C. 635. A. C. 117.

Sall. Flor. III. 1. Sall. seu insidiis captum (nam, quod mireris, in re non admodum antiqua dissensus est) cum occidisset, vindicem fraternæ cædis et sui periculi Adherbalem armis petiit. Adherbal quanquam legatis missis senatus populique Romani, cujus in fide atque clientela regnum erat, opem consiliumque in hac fortuna sua expetisset, tamen quod, magna ad eum confluente hominum multitudine, placere vires cœperant, pugnandi copiam nihil aliud quærenti Jugurthæ facit. Imperitus adolescens ab exercitatissimo et acerrimo viro, qui sicut pauciores numero, ita bello meliores sub signis habebat, haud ægre victus, ex mala pugna protinus in provinciam, et exinde Romam pro-Oros. v. 15. ficiscitur.

Flor. Sall. 12. Id ubi Jugurtha cognovit, haud magis prospero prælio lætus, quod paucis diebus totius Numidiæ dominum effecerat, quam anxius cura, ne miserabilis fortuna regis socii et amici Romana in se arma concitaret, propere legatos Romam cum multa pecunia mittit. Quod enim et potentiam populi Romani, et avaritiam nobilitatis perspectam atque cognitam haberet, nihil in viribus, plurimum in largitione spei ponens, auro quam ferro fortunam experiri malebat. Igitur dat negotium suis, ne usquam muneribus parcant, sed ubi veteres amicos explevissent, quemcumque possint concilient: neque, dum causæ suæ defensores acquirant, quicquam nimium ad largiendum putent. Quod ubi strenue per aliquot dies, nec absque successu, a legatis factitatum est, senatus ipsis et regulo datur.

Claud. de Bell. Gildon. v. 408. 13. Adherbal cum ipso aspectu per squalorem et lacrymas misericordiam multorum permovisset, convenientem his orationem habuit. 'Venerabilis iste conspectus vester,[a] Patres Conscripti, atque ipsa loci religio, magnopere me consolantur, ut in simillimo Diis consessu non timeam, quæ homines precaturo solicitudinem curamque injecissent. Ut enim quisque alienæ opis maxime indiget,

[a] *Venerabilis iste conspectus vester*] Haud facile divinare possumus, quid Freinshemio venerit in mentem, ut certamen sibi quodammodo sumeret cum Sallustio, apud quem legitur Adherbalis in senatu oratio. *Crev.*

plerumque potitur ægrius: aversante tanquam contagio transituras miserias, qui rogatur; maxime ubi nullo ante officio devinctus, denegare sine rubore auxilium potest. Sed Dii immortales, quorum vos imitatores esse decet, neque beneficia cujusquam desiderant, et in maximis calamitatibus gaudent approbare benignitatis suæ potestatisque magnitudinem.

14. 'Ne usui vobis esse possem, opum vestrarum firmitudo, et breve regni mei tempus effecit. Sed pater Micipsa, sed Masinissa avus, cum adhuc fide et opera sociorum fortuna imperii vestri egeret, quicquid a fortissimis viris, nominique Romano amicissimis postulari debuit, enixe præstiterunt. Idem propositum in me fratremque, non exemplo magis majorum, quam consilio et institutione patris, ita propagatum est, ut quemadmodum regnum vitamque, ita vestram amicitiam servandam retinendamque esse, semper existimaremus.

15. 'Atque utinam per Jugurtham et fratri meo diuturnior vitæ usus, et mihi otium mansisset! Nullam occasionem præterire passi essemus, quo fieri quicquam potuisset, quod ad cultum vestrum obsequiumque nostrum pertinere videretur. Sed ille fera et inhumana natura præditus, cujus beneficio liberorum in jus receptus est, ejus liberos plusquam hostili odio prosequitur. Alterum cum diris cruciatibus occidit: me nisi evasissem eadem passurum, hactenus fuga servavit, postea quoque aut inopem solicitamque ducturum vitam, aut acerbam subiturum mortem, nisi vestra mihi misericordia succurrerit. Per igitur vestram istam potentiam atque gloriam, quas consulendo miseris præcipue auxistis, per avi mei memoriam, patrisque Micipsæ nuper amicissimum vobis nomen, oro obtestorque, ut injurias meas meorumque vindicetis: ita perpetuo florentes æmulam Diis obtineatis magnitudinem, ut semper perfugio inique oppressis esse possitis omnibus, ipsi nullius auxilio egeatis.'

16. Ad hæc legati Jugurthæ paucis responderunt: Sallust. 'Hiempsalem injussu ejus, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, bello repulsum esse, quod jure gentium liceat. Numantino

bello cognitam Jugurthæ virtutem ac fidem esse: neque ullum exuendi ea et mutandi pretium. Petere igitur, eundem adhuc putarent Patres Conscripti, neque plus verbis inimici, quam factis suis crederent.'

17. His ultro citroque dictis, cum Curia egressi utrique essent, longa in senatu disceptatio tenuit. Magna pars senatus palam Jugurthæ erat, et ad eandem causam propinquos amicosque gratia pertrahebat; aliis, nec contemnenda auctoritate, acriter repugnantibus, qui de vindicanda Hiempsalis nece, reducendo Adherbale, deque pœna Jugurthæ severas sententias dicebant.

Cic. Bruto, c. 29. 18. Præ ceteris M. Æmilius Scaurus, qui jam tum plurimum in senatu facundia et auctoritate poterat, 'Longam nobis,' inquit, 'et ambiguam disceptationem non tam difficultas causæ, Jugurthæque facinus, sed nostra vitia faciunt, Patres Conscripti. Scelus per se atrox, in nos contumeliosum, socio et amico nostro rege altero pulso, altero etiam occiso, esse non dubitatur; quod neque sine culpa nostra defendi, nec sine turpitudine dissimulari possit: et adhuc consultamus, idne vindicari oporteat! Censeamus ergo jure cæsos, qui non prævenerint inimicum: introducamus hanc in sociorum animos opinionem, ut maximis sceleribus potentissimos in hoc consilio defensores paratos esse putent; nihil amplius in sua probitate, nihil in fide nostra existiment repositum; audacia domi, apud nos pecunia confici omnia posse.

19. 'Quæ deinde piacula hujus imperii dedecora satis eluent? aut quis adeo paulo humanior nostram ultra appetendam amicitiam putabit, si conversis nunc vicibus pro pristina nostra justitia et æquitate hunc invaluisse morem crediderint, ut injurias sociorum non jam per oblivionem aut alia negotia, sed, quod omnium est fœdissimum, prudentes scientesque ob mercedem negligamus? Annon venit in mentem aliquando cogitare, quibus artibus ad hanc potentiam et gloriam res Romana ex parva et tenui adoleverit? Aliudne a majoribus accepimus, quam, cum propter virtutem illorum multi ad societatem nostram accesserint, propter fidem et hos mansisse in fœdere, et alios ultro ut reciperentur ambisse? Quos igitur ea ratio nobis

adjunxit, quod in fide nostra dubiæ suæ fortunæ firmum crediderant præsidium fore; annon eos inde deducet cognitus error, si semel in hanc opinionem venerint, alium nunc senatum, alium populum Romanum esse, quam quorum illi mores tanti fieri oportere judicassent?

20. 'Dicant nunc qui muneribus aut gratia expugnati, contra fas et fidem, contraque dignitatem populi Romani, parricidiale facinus importuni mortales defendunt, quid responsuri sint majoribus suis, si qua possint ab iis rationem novi corruptique moris repetere? quid posteris? quibus nescio an potentiam eandem, famam certe minime relicturi sunt, qualem ipsi a parentibus acceperunt.' Multa deinde de Masinissa, multa de Micipsa locutus, acerrime Jugurtham oppugnavit.

21. Neque iis, quos accusabat, melior ille, sed occultior erat: alioquin ex paterna inopia pecuniæ avidus, quia regis largitionem notam vulgo infamemque esse senserat, non amore virtutis aut sanctitate morum, quanquam egregius simulandi eam artifex,[b] sed invidiæ metu se cohibebat. His nequicquam resistentibus, cum numero vincerent qui vero vincebantur, senatusconsultum fit, uti decem legati crearentur, qui regnum quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Adherbalem dividerent. Sall. et Auct. de Vir. Illustr. Cic. pro Mur. c. 17. Sall.

22. Qui ubi venerunt, iisdem artibus aggressus Jugurtha, pleramque partem magnitudine largitionum promissorumque suam fecit. Inter quos et L. Opimius fuit, C. Gracchi interfector, et tum legationis princeps. Dividitur ex voluntate et usu Jugurthæ Numidia. Ipse partem Mauritaniæ finitimam occupat, agro virisque potiorem: alteram, haudquaquam opibus parem, tamen quia portuosior ædificiisque pulchrioribus erat, Adherbali imputaverunt. Ita compositis utcumque rebus, et auctoritate senatus Adherbale restituto, species, sed infida, quietis per aliquod tempus tenuit. Mox reversus ad ingenium Jugur- Flor. Sall. Strab. XVII. p. 831. et Sall. Liv. Epit. Sall.

[b] *Quanquam egregius simulandi eam artifex*] Ita quidem Sallustius et alii. Cicero tamen, et eo loco ad quem margo remittit, et in compluribus aliis, Scaurum semper eximie laudat. Et sane tota ejus vita gravitatem spirat atque etiam austeritatem morum, quæ flagitiosam pecuniæ per fas ac nefas parandæ cupiditatem non facile capere posse videatur. *Crev.*

tha, non ante destitit, quam æmulum seque perderet, ut suo unumquodque loco narrabitur.

Plut. Mar. c. 5. 23. Non prætermiserim geminam hoc anno C. Marii repulsam in petitione ædilitatis, unde et animus viri, et fortuna plenius cognoscatur. Candidatum comitiis ædilium curulium professus, cum frustra se niti animadvertisset, repente plebeiam ædilitatem petere instituit. Hic Cic. pro Planc. c. 21. quoque repulsus, eadem die, quod antea acciderat nemini, duplicem Campi notam passus est. Cujusvis alterius spem Val. Max. vi. 5. Plut. alacritatemque tam gravis ignominia fregisset. C. Marius hoc magis excitavit intenditque animum, ut honores, quos nec omittere per ambitionem, nec obtinere per gratiam poterat, labore et virtute extorqueret. Fine anni Q. Mar- FastiCapit. cius Q. F. Q. N. Rex proconsul de Liguribus Stœnis Ænea Tab. ap. Pigh. triumphavit, III. Nonas Decembres. Idibus deinde, quia in Liguribus semina bellorum omnia solicite extinguenda videbantur, Q. et M. Minucii Rufi, cum in re præsenti fuissent, inter Genuates et Veiturios, qui de finibus dissidebant, Romæ sententiam ex senatusconsulto dixerunt.

24. Anno sequenti C. Licinius Geta, collega Q. Fabio Cic. pro Mur. c. 17. Maximo Eburno, qui contra opinionem plurimorum in petitione M. Scaurum superaverat, consulatum gessit,* Plut. Mar. c. 6. nulla re memorabili ad famam posteritatis insignem, nisi quod ejus anni prætoria comitia judicium ambitus pepererunt, C. Mario reo: qui cum vix et ægre postremo loco Val. Max. vi. 9. Plut. renuntiatus esset, haud minus negotii in retinenda salute habuit, quam in obtinendo magistratu habuerat. Suspicionem haud vanam conspectus intra septa Cassii Sabaconis servus, permixtusque suffragia ferentibus, fecerat, magnam inter dominum ejus Mariumque necessitudinem non ignorantibus. Et acrior invidia cooriebatur, quasi non veteres modo leges, sed a se quoque nuper latas primus infregisset. Ita per aliquot dies periculose jactatus, et propemodum damnationis certus, postremo pari utrimque sententiarum numero, vix ambustus evasit.

25. In eo judicio testis in eum citatus C. Herennius ex-

* A. U. C. 636. A. C. 116.

cepit, ' patronis testimonii dicendi adversus clientes remissam moribus esse necessitatem : porro C. Marium ejusque parentes semper in Herenniorum clientela fuisse.' Cum ea excusatio a judicibus acciperetur, Marius ipse reclamavit, ' magistratu capto jus patronorum tolli ' testificatus. Unde cognoscere spiritus viri licet, etiam salubris tum humilitatis ita pertæsi, ut productum ab accusatoribus, a se irritatum testem audiri mallet, quam se clientem cujusquam confiteri : cum præsertim ne vera quidem ratione uteretur. Nec enim quilibet magistratus, sed curulis tantum, clientela liberat. Cato ap. Gell. v. 13. Plut.

26. M. Æmilius Scaurus, M. Cæcilius Metellus consules sequuntur.* Quo anno C. Marius præturam gessit cum mediocri laude, et sequentium temporum honoribus fere obliteratam. Collegam ejus in prætura P. Decium, quod se transeunte sederet, assurgere consul Scaurus jussit, eique vestem scidit, sellam concidit, ne quis ad eum in jus iret, edixit. Eadem gravitate sumtuariam legem tulit; eadem aliam de libertinorum suffragiis. Cic. III. de Off. c. 20. Sall. Jug. c. 63. Auct. de Vir. Illustr. Plin. VIII. 57. Auct. de Vir. Illustr.

27. Neque minori severitate censuram L. Cæcilius Metellus Dalmaticus, Cn. Domitius Ahenobarbus exercuerunt, duobus et triginta senatu motis; quo in numero et Licinius Geta prioris anni consul fuit, ipse post aliquot annos censoriam potestatem adeptus. Nota Cassii Sabaconis ad C. Marii prætoris infamiam pertinuit. Judicio Mariano interrogatus a judicibus, ' ecquid servus ejus in septis egisset ? Sitienti sibi frigidam attulisse, deinde poculo recepto statim digressum,' respondit. Censores, sive falsa respondisset, ob mendacium ; sive vera, ob intemperantiam, dignum animadversione sua factum habuerunt. Senatu deinde recensito principem legerunt M. Æmilium Scaurum consulem : quia consulis alterius pater Q. Metellus Macedonicus, qui superioribus lustris legi consueverat,[c] fato erat functus. Liv. Epit. Val. Max. II. 9. Cic. pro Clu. c. 42. Plut. Sall. Jug. c. 25. Plut. de Fort. Rom. c. 6.

28. Raram hujus Metelli felicitatem multi scriptores Vell. I. 11. Plut.

* A. U. C. 637. A. C. 115.

[c] *Q. Metellus Macedonicus, qui superioribus lustris legi consueverat*] Q. Metellus superiore primum lustro lectus fuerat senatus princeps, ipso narrante Freinshemio. Vid. supra LXI. 49. et LX. 22. *Crev.*

Plin. VII. 44. Cic. de Fin. V. 27. Auct. de Vir. Illustr. Val. Max. VII. 1.

concelebrant, cujus post longam vitam splendide peractam, lectum pro Rostris quatuor filii sustulerint, unus consularis et triumphalis et censorius, alter consularis, tertius consul, quartus prætorius, candidatus consulatus, quem mox assecutus est. Aderant et generi, (tres enim filias, et ex omnibus nepotes reliquerat,) quorum duo paulo post consules et ipsi facti. Iidem censores artem ludicram ex urbe removerunt, præter tibicinem cum cantore, et ludum talorum. Agri quoque publici, de quo tam acriter certatum fuerat, vectigalia fruenda locaverunt.

Cassiod. Chron. Marian. Scot. Ænea Tab. ap. Pigh.

29. Jam in urbe satis omnia pacata erant. Regna sociorum motibus consuetis quatiebantur, cum non modo inter æmulos reges, sed etiam in earundem regiarum penetralibus, bella ex bellis, scelera ex sceleribus gignerentur. Syriæ partem potissimam victo Demetrio Alexander obtinebat: pars filio Demetrii Grypo adhæserat, et adversus robustiorem et avidum ægre defendebatur. Cum utrique ex præsenti statu commutatio fortunæ nata est.

Justin. XXXIX. 1.

30. Nam Alexander successu elatus, Ptolemæum Ægypti regem, cui fastigium suum debebat, superbia abalienavit: eundem conciliavit sibi Grypus, pro rerum præsentium modulo humilis, et potentiori blandus: et, ne deforme obsequium esset, necessitudine sanguinis opportune tegebatur: quod filia Ptolemæi Grypus erat editus. Ex eo tempore rex Ægyptius nihil non meditari ac facere, quod ad destruendas Alexandri opes, augendumque Grypum pertineret. Cumque sciret magni eam rem ad omnia momenti fore, cum ingentibus auxiliis filiam Tryphænam Grypo nupturam mittit; ut omnes intelligerent, non solum amicitia Ptolemæi, sed etiam affinitate hunc validum esse.

31. Nec id consilium sperato exitu caruit, Syris, alioquin haud tenacissimæ fidei populo, postquam instructum Ægypti viribus Grypum viderunt, non gravatim ab Alexandro deficientibus. Ille tamen imperterritus, eductis impigre copiis, Laodiceam oppugnat, ut, priusquam a Grypo venire auxilia possent, recuperaret; simul defectoribus Antipatro, Clonioque, et Æropo, nam urbem hi abalienaverant, in potestatem redactis, majorum motuum materiem præcideret. Cum in oppugnanda urbe singu-

Diod. ap. Vales.

larem animi magnitudinem adhibuisset, non minorem in capta ostendisse dicitur. Quippe veniam delicti omnibus dedit: natura mitis ac placidus, et in congressu ac sermonibus comis, eoque multitudini percarus, nisi quod inclinante fortuna apud leves animos omnia præsenti utilitati postponuntur. Igitur cum aliquanto post, collatis cum Grypo signis, magna pugna victus esset, statim de fuga Joseph. in Græciam cogitare cœpit, quod imbelli simul infidoque xiii. 17. Diod. populo salutem suam credere non audebat.

32. Hæc agitanti cum nihil magnopere aliud propositum esset, quam quomodo plurimum pecuniæ deportare secum posset; compilatis regiis thesauris, etiam Deorum donariis adjecit manus. In templo Jovis Antiocheni, Justin. quam in urbem ex adversa pugna se receperat, signum erat Victoriæ ex auro solidum. Id per causam stipendiorum, quæ militibus aliunde persolvere nequiret, tolli jussit, 'Victoriam sibi ab Jove commodari' dictitans.

33. Stabat et ipse Jupiter aureus, magnitudine cubito- Arnob. vi. fin. rum quindecim, et hinc quoque, ut fit, majore vulgi cultu Clem. celebratus. Quare metuens ne Græci milites religione Alex. in deterrerentur, cum externis quibusdam (Judæos fuisse ve- Admon. ad Gent. rosimile est, quorum princeps Alexandro socius et amicus Joseph. erat, contemtu et odio peregrinorum sacrorum omnium præ ceteris ad sacrilegii ministerium idoneos) silentio noctis amovere simulacrum aggressus est. Sed re patefacta, Diod. in conatu deprehensus, concursu multitudinis fere cum Justin. omni exercitu internecione cæsus esset.

34. Elapsus tamen cum modica manu, contendit Se- Diod. leuciam, quo jam fama eorum quæ erant Antiochiæ gesta prævenerat. Igitur exclusus a Seleucensibus, Posidium petit, nusquam a maritima ora recedens. Sed infelix misero fuga fuit: non hominibus modo, verum etiam, ut creditum est, Diis adversantibus. Plane quasi Jove injurias Justin. suas persequente, magna vi tempestatis oppressus, deinde a suis desertus; dum in locis solitariis occursum hominum vitabundus oberrat, a latronibus capitur: agnitusque, et ad Grypum perductus, interficitur. Hæc mihi verior nar- Porph. ap. Euseb. ratio visa: quanquam alii auctores sunt, tædio malæ pug- Græc. Scalig. p. næ mortem sibi veneno conscivisse. 227.

Justin. 35. Defunctus ingenti periculo Grypus videbatur, quod æmulo sublato, solus universa Syria sine metu potiretur: cum inter blandientis fortunæ delicias, longe præsentius, unde non timebatur, oblatum periculum est. Mater regis Cleopatra, mulier omnes affectus cupiditati dominationis posthabere solita, ubi victoria excitatum adolescentem, non jam nomine tantum, sed etiam animo regio capessere rempublicam videt, venenatum poculum ab exercitatione sitienti offert.

36. Ille, quanquam prodita res a conscio fuerat, ignorantiam simulans, quasi honoris causa, bibere illam priorem jubet. Recusante muliere, cum hoc ipsum pro manifesto sceleris argumento accepisset, acrius instat. Pernegante illa, postremo producit indicem, et, 'Hic me,' inquit, 'oblatam a te potionem accipere vetat: nihil malim, quam innocentem te reperiri. Neque ambagibus opus. Unica eademque æquissima defensio est, si, quod obtulisti, bibas. Quod ego citra periculum sumturus eram, etiam tibi non oberit. Sin vero non innocentius poculo quam arcu uteris, recusare non potes, quominus, quod filio miscuisti, mater haurias.' Ita factum vindictæ instrumentum est, quod facinoris esse debuerat: extinctaque regina Philometoris agnomen filio apud dicacis ingenii populum dedit. Post hæc per octo ferme annos[d] quieta Syria fuit: donec matre regis et patruo genitus Antiochus solita illi familiæ certamina instauraret.

Appian. Syr. Porph. Justin.

Justin. xxxvii. 2. 37. Iisdem temporibus Mithridates, qui Magni cognomen factorum et imperii amplitudine meruit, post necem patris perfidos tutores nactus, eorumque vitandis insidiis prudentiam ac virtutem coactus intendere, major atque melior evasit, quam si a benevolentissimis fuisset educa-

[d] *Per octo ferme annos*] Prima editio *per aliquot annos:* Donjatiana, *per aliquot octo ferme annos.* Hujus varietatis causa hæc videtur esse, quod cum Freinshemius primo scripsisset *per aliquot annos*, postea, dum recognoscit opus suum, adjecerit in notulæ formam id quod apud Justinum reperiebat, *octo ferme:* quæ notula a primis editoribus neglecta, a Donjatio postea textui inserta fuerit. Nos rejecimus vocem *aliquot,* quæ inutilis est ubi numerus exprimitur. Similia jam addita menta notulasve ipsius Freinshemii tres observavimus l. L. c. 25. l. LIII. c. 9. et l. LVIII. c. 52. *Crev.*

tus. Quanquam enim honestæ blanditiæ et tempestiva hortamenta plurimum apud egregios valent, potentiores tamen stimuli a periculis et metu adhibentur.

38. Puerum adhuc, nam patrem natus annos undecim amiserat, equo fero impositum exerceri jaculando coëgerunt: ita effectum, ut quamlibet feroces equos viribus et peritia domaret. Veneno aggressi sunt tollere: adegerunt non ad sumenda tantum, sed etiam excogitanda remedia, quibus firmatus, tum quoque cum mori veneno vellet, non potuit: quæ adhuc ipsius nomine memoriaque celebrantur. Strab. x. p. 477. Justin. Plin. xxiii. 8. A. Gell. xvii. 16. Seren. Sammon. c. 62.

39. Ferro mandare scelus instituerunt: necessitatem imposuerunt adolescentulo non urbana tantum, sed etiam rustica tecta vitandi. Vagatus per sylvas et montes sæpe mutabat cubilia, ignaris omnibus ubi pernoctaret. Quibus laboribus non modo admirabile corporis animique robur comparavit, quod ne senem quidem reliquit, sed etiam plurimarum linguarum cognitionem, rem minime inutilem imperanti, adeptus est: ut ad hæc tempora solus mortalium repertus sit, qui linguas supra viginti callens, annis LVI. quibus regnavit, subjectarum gentium legatos omnes nullo adhibito interprete audiverit. Plin. xxv. 2. Justin. Appian. Mith. p. 250. Plin. vii. 24. et xxv. 2. A. Gell. xvii. 17.

40. Magnitudinem hujus regis cometarum apparitionibus prædictam fuisse aiunt; qui per dies septuaginta, et quo natus est anno, et quo imperare cœpit, cum ingenti luce deflagrarunt. Solis fulgorem ab iis victum narrant; cum cœli partem adeo magnam tegerent, ut, donec toti orirentur aut occiderent, spatio quatuor horarum indigerent. Ingentis ejusdemque diuturnæ fortunæ præsagium fuisse, postquam utrumque evenit, creditum. Justin.

41. Minime ab instituto alienum reor, et hæc, et aliorum populorum res, quales ea tempestate fuerunt, attingere. Quia enim opes Romanæ jam eo magnitudinis creverant, ut omnia ferme regna nationesque cognitas bello aut fœderibus amplecterentur, ad externa nonnunquam deflectendum est: ut animadverso, quæ quoque tempore regna civitatesque, et sub qualibus fuerint, non solum nexus eventuum, sed etiam causarum series, quibus excitatum adjutumque hoc imperium pleraque alia absor-

Ptolem. Canon. buit, deprehendatur. Igitur tali Syriaci Ponticique regnorum statu, Cappadociam Ariarathes, Bithyniam Nicomedes obtinebant,[2] quieti eo tempore, aut nullo insigni ad nostram cognitionem motu. Parthorum opes, maximis deinde bellis cognitæ, nihil tum ad Romanum pertinere putabantur. In Africa suspecta magis inter reges omnia, quam mota erant: nondum audente Jugurtha senatus auctoritate recens restitutum fratrem aperta vi lacessere.

Justin. xxxix. 3. Porph. ap. Euseb. p. 225. Pausan. I. p. 14. Justin. 42. Sed Ægyptum mors Ptolemæi, qui Physcon appellatus est, novis tumultibus aperuerat, filiis duobus ex Cleopatra relictis; quorum uterque more gentili Ptolemæus cum vocaretur, cognominibus Soteris[e] et Alexandri distinguebantur. Imperium uxoris esse, et filiorum alterius, quem mater elegisset, moriens Ptolemæus jusserat. Ea res jam tum ab initio turbas in regia, et paulo post crudelia fratrum adversus matrem et inter se bella concivit. Pausan. Ipsa vivo adhuc marito, ne Soterem regem appellaret, obstiterat, perfeceratque ut a patre in Cyprum ablegaretur; minoris filii studiosa, quem imperii sui patientiorem fore sperabat. Justin. Igitur alteri, nedum ut regnum daret, uxorem, eandemque sororem suam, eripuit; compulitque minorem natu Selenen ducere, dimissa, cujus amore flagrabat, Cleopatra; quæ mox Antiocho Cyziceno nupta, cognatum quoque Syriæ regnum magnis calamitatibus involvit.

Pausan. 43. In rege tamen Ægypti constituendo, plus voluntas populi, quam inclinatio matris potuit: quæ cum Alexandrum frustra commendasset, postremo majorem filium regem dixit; Alexandrum Cypro præfecit, ut opulentæ insulæ vires per illum retinens, regi formidolosior esset. Porphyr. Brevi tamen major Ptolemæus obsequiis suis studia benevolentiamque matris promeruit, si, quibus artibus parata erant, tueri voluisset. Tam varia rerum ubique[3] facies,

2 *Obtinebat* in edd. ante Crev. invenitur.
3 *Utique* legebatur ante Crev.

e *Soteris*] Idem et dictus est Lathurus: atque hoc posterius cognomen a plerisque scriptoribus frequentius usurpatur. *Crev.*

tamen in summa fere ad incrementum Romanæ potentiæ spectabat: quæ opportunitate temporum usa, cuncta quæ modo memoravimus regna, excepto Parthico, in ditionem potestatemque redegit.

44. Sed ego quidem hactenus, ut licuit, historiæ Livianæ detrimenta, quanquam eloquentia copiaque longe impari, conquisitis undique supplementis, ita resarcire studui, ut nullum posterioris ætatis vestigium notaretur: gratiora studiosis rerum Romanarum quæ componebam fore arbitratus, si sub qualicumque colore magni nominis, et tanquam antiquis temporibus scripta legerentur. Illud autem propositum diutius retinere difficultas tradendarum rerum vetat. Nam penuria scriptorum plurima ignorare, de plerisque dubitare cogor, quæ, cum viveret Livius, recentis adhuc memoriæ, publicisque ac privatis monumentis plurimis et certissimis compertissima fuerunt.

45. Quis enim ferat, quando ad M. Scauri consulatum, seriem annalium secuti, pervenimus, de hujus clarissimis eo tempore gestis, pauca et incerta sub[4] præscriptione Liviani nominis consarcinare satagentem: cum, ut cetera tam multa silentio prætercam, tres fuisse libros sciamus, Cic. Bruto, c. 29. quos ipse Scaurus de vita sua ad Fufidium scripserat: qui etiam post Livium adhuc in manibus hominum versarentur? Plin. xxxiii. 1. Igitur persona, quam sustinere nequeo, deposita, neque Val. Max. iv. 4. meam ætatem ultra, neque Joannis Freinshemii nomen Tac. Vit. dissimulabo: sed Deo bene juvante, quicquid Livianis Agric. c. 1. annalibus tractatum periit, Epitomarum vestigia legens, ita pertexere conabor, ut opinioni Christinæ reginæ, quæ mihi titulum historiographi sui non rogata, sed tanquam merituro, tribuit, si non facundia, diligentia certe et fide respondeam.

46. Quod ut pro virili contendam assequi, moveor quidem majestate florentissimum imperium regentis, immo facientis: sed plus adhuc judicium illius, ut doctissimæ principis, et hæc lecturæ, revereor. Quæ utraque licet clarissima ubique fama orbi innotuerunt, mihi lubentius credo, qui studiis ejus supra triennium quotidianus admi-

4 *Ejus* inserebatur in edd. ante Crev.

nister aderam, quo tempore (quanquam gravissimo bello implicata, nihil negotiis detraheret) incredibili ardore et felicitate ingenii eruditionem rapuit, Latinosque et Græcos scriptores celebriores, qui nostram ad ætatem pervenire potuerunt, plerosque omnes evolvit.

47. Ceterum, tanquam in principio operis, testificari licebit, eo me animo ad historiam scribendam accedere, ut nemini legisse eam aliquando fraudi noxæque, sed utilitati potius atque emolumento fore confidam. Temporum enim eorum scriptores omnes, ceteris fortasse rebus quolibet antiquorum inferior, una illa, sed eadem sane maximi momenti re superaturum esse ominor, quod Christianæ philosophiæ præceptis institutus inhærensque, nullas illorum more, sub blandæ eloquentiæ involucris, exitiosas moribus insidias struam.

48. Mihi enim, Romanam historiam varie sparsam, atque sæpe in minutissimas particulas dissectam redintegranti, cum Hippolyti et Osiridis fabulæ obversentur animo, similitudinem Osiridis prætulerim; cujus cum lacerata et disjecta membra colligerentur, pudendas partes nusquam comparuisse memorant. Eadem mihi opera sedulo dabitur, ne quid superstitione spurcum, aut adulatione fœdum, aut qualibet vitiorum labe pudendum, etiamsi ut ab aliis dicta factave referri necessum erit, me auctore quisquam amet probetve.

Plut. de Is. et Osir. c. 19. Diod. IV.

49. Cum enim historiarum cognitione, quanto unumquodque ingenium generosius est, tanto vehementius afficiatur, fieri potest soletque, ut benevolis magis quam cautis lectoribus hic obrepat error, ut judicium scriptoris sequantur, priusquam ipsi de scriptore judicaverint; appetendaque aut evitanda singula arbitrentur, prout ab illo laudata aut reprehensa esse compererunt. Quem errorem sæpe magnis suppliciis luere cogitur humanum genus. Cum enim plerique scriptores historiarum ambitiosa et violenta modestiæ rectoque multum anteponant, eaque mirificis præconiis efferant, ad quæ alioquin humanum ingenium, si potentiam adjicias, nimis proclive est; quid miramur si ea facta cum mercede fiunt, quæ, pœna quoque gravissima prædicta, vix et ægre omitterentur?

50. Atqui non potior alius historiæ fructus erat, quam ut, propositis bonis malisque exemplis, homines naturam utrorumque, causasque, et præmia intuendo, non solum a confessis vitiis, sed etiam a falsis virtutibus abducerentur. Fieri enim non potest, quin qui variarum gentium gesta casusque prudenter recogitant, ea quæ sæpe a magnis regibus populisque committuntur, quam inania et incerta sint, deprehendant, quamque falso et perniciose bona appellentur. Id quoque consideratu dignum, et adversus vanam gloriæ cupiditatem efficax est; non opera tantummodo hominum, sed ipsam eorum memoriam plerumque et cito intercidere, et in ipsa historia frequentes de historiarum interitu querelas esse. Quæ omnia qui plane pleneque perspexerint, abesse non poterit, quin quocumque inter homines in loco sint, quicquid agant, rectorem omnium Deum cogitent, nihilque sibi vel ad laudem magnificum, vel ad felicitatem utile sciant, nisi ad officium obsequiumque Dei referatur. Sed ego quidem hæc, ut spero, non alieno loco, nec frustra interfatus, ad institutum revertor. Pigh. Ann.

51. M. Æmilium M. F. M. N. Scaurum in consulatu de Gallis Karnis triumphasse, Capitolina marmora, quorum haud levis auctoritas est, testatum faciunt. Neque de rebus eo bello gestis quicquam præterea invenio, nisi quod Ligurum ignobilem nationem Gantiscos domuisse dicitur: hoc enim credibilius, quam quod, per errorem puto, exaratum est, 'Ligures et Gantiscos,' tanquam diversum genus, 'domuisse.' Auct. de Vir. Illustr.

52. Fuisse sicut fama obscuram, sic etiam rebus gerendis haud difficilem expeditionem opinari licet, quia tempus ei superfuit a Placentia Parmam usque fossas navigabiles ducendi, exsiccandis paludibus quas[5] juxta Placentiam Pado incidens Trebia aliique supra eum amnes, incommodas, præsertim cum exercitu transeuntibus, efficiebant: quæ res etiam Hannibalem olim, magna cum vexatione copiarum iis locis iter facientem, præter jumenta et milites amissos, alterius oculi damno mulctaverat. Prætermissa hactenus illa cura non tam imperatorum ignavia fuerat, quam quia munimentum Italiæ adversus Gallos in Strab. v. p. 217. Liv. xxii. 2.

5 Ita correxit Crev. pro *quæ* in edd. priorr.

difficultate viarum putabatur. Tum autem prosperis trans Alpes rebus, cum appareret duces exercitusque Romanos sæpe ea transituros esse, diligentia Scauri via opportune permunita est.

Strab.

Sall. Jug. c. 15. et Cic. pro Mur. c. 17. Front. Strat. IV. 3.

53. Vir enim impiger, et magna per omnem vitam gravitate, militem optime laboribus contineri sciebat: tam largiter voto potitus, ut ipse disciplinam exercitus sui, certe admiratione dignam, prædicans, memoriæ prodiderit, 'pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die, abeunte exercitu, intactis fructibus relictam.'

Plin. II. 29. c. 56. Oros. v. 15. Jul. Obs.

54. M. Acilio Balbo, C. Porcio Catone consulibus, infamis sævitia prodigiorum annus fuit.* Nam et circa solem orbis apparuit: et lacte et sanguine pluisse in monumenta relatum est. Sed præ ceteris fœdum ac terribile videbatur, quod Equitis Romani L. Helvii filia virgo,[f] cum a ludis Romanis in Apuliam cum patre reverteretur, fulmine icta est: non magis morte puellæ miserabili, quam minarum plenis, quæ circa evenerant.

Plut. Quæst. Rom. c. 83.

55. Oborta tempestate cum exanimatam metu pater vidisset, quo citius propioribus tectis succederent, relictis vehiculis, conscendit equum; ipsamque, itidem equo impositam, in medium agmen accepit. Ibi fulmine sic percussa est Helvia, ut equus fræno cingulisque et ornamentis omnibus nudatus, exanimis procumberet; procul inde puella jaceret, partibus quas tegi pudor jubet ita retectis, tanquam dedita opera reducta vestimenta fuissent. Pectoris etiam ac pedum dissoluta vincula, annulique et capitis redimiculum et monilia hinc inde dispersa sunt: illæso cetera corpore, nisi quod lingua exserta cernebatur. Consulti haruspices, 'ingentem infamiam Vestalibus et equestri ordini portendi, quod virginis et equi, discussis ornamentis omnibus, nudata corpora fuerant,' responderunt.

* A. U. C. 638. A. C. 114.

[f] *Equitis Romani . . . filia virgo*] Hunc casum, quem Plutarchus sine notatione temporis memoravit, Clar. Tillemonius, in Trajano, art. 25. refert ad illius imperatoris tempora. Sed eum hac in re non pro solita cautione et diligentia egisse, evincunt Julii Obsequentis et Orosii testimonia, hic a Freinshemio in ora libri allegata. *Crev.*

Huic prædictioni detecta mox Vestalium flagitia fidem fecerunt: magnopere confirmata auctoritate artis, cujus vanitas et alias sæpe, et nuper M. Scauro consule, tacta Junonis æde, deprehensa fuerat. Plin. II. 54.

56. Cum de provinciis ageretur, alteri consulum decerni Macedoniam placuit ob Thracicos tumultus. C. Marius ex prætura Hispaniam ulteriorem sortitus, provinciam a latrociniis repurgavit: quæ, nondum satis pacata gentium immanitate, extra infamiam, et ultro gloriosa ducebantur. Nam Lusitani quanquam Viriatho interfecto satis amplos ad cultum agros acceperant, sive aucto numero, quod satis antea fuerat, amplius non sufficiebat, sive quod ex rapto quam laboribus vivere, præferocibus ingeniis dulcius et honestius videbatur, finitimis molesti erant. Vell. II. 8. Plut. Mar. c. 7. Appian. Iber. p. 297.

57. Hos igitur in deditionem redegit Marius, cum exiles Romanas copias haberet, Celtiberorum usus opera, qui sponte ad eum ex civitatibus suis confluxerant. Quibus deinde in præmium navatæ operæ sedes apud oppidum nomine Colendam attribuit; Romamque reversus, ut ratum senatui haberetur, perfecit: cum rem ita gessisset, ut majoribus etiam honoribus, quam obtinuerat, dignus videretur. Id. ibid. p. 312.

58. Sed postquam ad ea tempora perventum est, quibus in Macedonia Thraciaque et vicinis gentibus sæpe et acriter pugnatum est, minime ab instituto alienum fuerit, situm illarum, et, quemadmodum hodiernis nominibus antiqua respondeant, tanquam in tabella spectanda proponere.

59. Macedonia, quam L. Paullus, Perse victo, quatuor in regiones divulserat, a Borea Thraciæ conjungitur, qua Nessus amnis per Abderitarum fines in Ægæum mare decurrit. Inde jam terrarum amplissima spatia Thraces tenent, quos a meridie mare quod diximus claudit, ad Chersonesum usque, cui hodie Brachium S. Georgii nomen ab Italis est impositum. Inde ab ortu Propontis est, Byzantium pertinens, diu Romani imperii, nunc Turcici præcipuam sedem, ubi deinceps Pontus Euxinus incipit, ab oriente is quoque Thraciam alluens. Hoc latus Mesembria finit, haud procul jugis, quæ cum Hæmo continuantur, et in septemtriones vergunt. Liv. XLV. 29. Pausan. VI. p. 352. Vadian. Ptolem. III. 11. Strab. VII. p. 319.

Cluver. 60. Trans Hæmum montem duplex Mœsia est: superior inferiorque a præterfluentis Danubii cursu nominantur. Illam Servii, hanc Bulgari postea possederunt: quibus adhuc nominibus notæ, Turcarum imperio parent. Tum Triballi inter[6] Danubium et Thraciam colebant: supra Triballos, inter idem flumen et Macedoniam, aliæ gentes, sed celebrior ceteris, Dardani: quas regiones a Dacis, qui hodie Transsylvani sunt, Danubius disterminat.

Flor. III. 4. Liv. XL. 57. A Dardania per Scordiscos et Dalmatas ad mare Adriaticum et Italiam perveniri poterat. Unde facile intellectu est quam, et ob locorum viciniam, et bellicosissimarum gentium multitudinem, arma Thracica magnis viribus magnaque cura Romanis sustinenda fuerint.

Æneas Sylv. de Europ. c. 3. 61. Nec sum ignarus ab aliis omnes istos populos, tractu terrarum amplissimo, Thracibus contribui, ut Hæmi montibus mediam dividi Thraciam autument: nec immerito: nam omnes istæ nationes, ut plurimi præstantissimique auctores narrant, unius originis erant, linguaque et moribus iisdem utebantur.

Plin. III. 24. Vadian. 62. Danubius autem Germaniam Hungariamque permeans, qua olim Rhæti ac Vindelici, Noricique et bipartiti Pannones tenuerunt, ubi Savum amnem recipit, mutatoque nomine Ister antiquis vocabatur,[g] Taurunum fuit, quo situ hodie Belgradum esse constat.

Plin. IV. 12. Æneas Sylv. de Europ. c. 9. Plin. 63. Ab his confluentibus deinde Scordisci habitabant; postea Mœsi, de quibus exposuimus. Infra Mœsiam et Triballos, ubi nunc Valachi Rascique nominantur, vetustis temporibus ad ostia usque Istri variæ gentes tenuere: alias Getæ, quos Romani Dacos frequentius vocant, mox

6 *Intra* edd. ante Crev.

[g] *Ubi Savum amnem recipit, mutatoque nomine Ister antiquis vocabatur*] Multum variant antiqui scriptores circa mutationem illam nominis, nec satis inter eos constat undenam appellatio Istri incipiat. Vid. super ea re Cellarium, Geogr. Ant. l. II. c. 5. et Diction. Geogr. doctissimi viri Bruzen de la Martinière in voce *Danube*. Ceterum tota hæc Freinshemiana Macedoniæ et Thraciæ descriptio, etsi non inutilis est hoc loco, tamen, cum tot præstantissimi geographi rem ex professo tractaverint, non magna nobis cura expendenda visa est. *Crev.*

Sarmatæ, postea Scythæ. Quæ res uti confundit regionum terminos ac vocabula, difficilemque earum descriptionem efficit; ita haudquaquam ambiguis argumentis docet, non esse quicquam in rebus humanis stabile, nec singulos modo brevis ævi, sed etiam populos regnaque ac imperia mutationibus et interitui obnoxia haberi.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. Justin. xxxii. 3. Ruald. in Plut. Animadv. x. Athen. vi. 5. Justin. Strab. vii. p. 318. Phlegon ap. Steph. Plin. iii. 25. Sex. Rufus, c. 9. Marcel. xxvii. 7. Athen.

1. Scordiscorum hoc tempore terribile nomen vicinis, atque etiam longe dissitis gentibus esse cœpit. Quæ Thraciæ natio Gallicam originem a tempore Brenni repetebat. Nam amisso apud Delphos imperatore, reliquas copias qua poterant rediisse domum: suos majores, duce Bathanato, cujus tum adhuc sub eodem vocabulo manebat genus, ad confluentes Danubii et Savi sedibus captis, Scordiscos appellari cœpisse. Ab hoc initio, paulatim summotis accolis, regionem satis amplam occuparunt, ut finitimi Pannoniis, adeoque Pannoniæ pars, a Tauriscis monte Claudio disjuncti, usque Thraciam ditione prolata, illius populis accenserentur: quibus etiam moribus et feritate persimiles evaserant, qua antiquitus infames Thraciæ cultores fuerunt. Neque minus avaritiæ dediti, quanquam ob mala quæ sacri auri causa progenitores ipsorum perpessi fuerant, ejus metalli usum damnavissent, neque inter diripiendum res alienas auro abstinebant, et ob argenti studium haud minus scelesta perpetrabant. Nec enim proderat, cum improbitatem animo retinerent, rem externam et innoxiam stolide abjecisse.

2. Præter insitam genti ferociam et cupiditatem prædæ, causam belli Romanos quoque dedisse crediderim:

qui proximis annis ad finitimos illis Carnos porrigere manus cœperant. Cum ergo Macedoniam aliasque provincias frequentibus incursionibus vexarent, neque captivos modo abducerent homines, sed plerosque crudelissime excruciatos necarent, graves undique ad senatum querelæ pervenerunt. 'Non jam solita bellorum mala, quæ quodam quasi jure gentium tolerentur, incumbere. Sed adesse gentem inaudita sævitia, quæ litare Bellonæ Martique sanguinem humanum, bibere in ossibus capitum, igni fumoque perimere captos, gravidarum etiam partus extundere tormentis pro ludo ac joco duceret.' Flor. III. 4. Marcell. Sex. Ruf. Flor.

3. Adversus hos populos cum jussum bellum, et C. Porcius Cato consul, cui Macedonia provincia evenerat, cum exercitu profectus esset; infeliciter et ignominiose pugnatum. Hostis enim callidissimus locorumque peritus, Romanorum copias in sylvarum et montium impedita temere conjectas ita circumvenit, ut universus una cum duce exercitus amitteretur.[a] Eutrop. Dio ap. Vales. Liv. Epit. Flor. Marcell.

4. Hæc victoria Macedoniam Thessaliamque et quicquid Danubium et Adriam interjacet, barbarorum populationibus late aperuit; nullis paratis ad prohibendum viribus, et præsidiis Romanorum vix ad urbes quas insederant tuendas validis. Quorum quod Heracleæ fuit, arte interceptum est, militesque octingenti cum præfecto Lucullo cæsi. Alam enim equitum, velut ad pecora abigenda, Scordisci succedere mœnibus jusserant; qui erumpentem Lucullum simulata fuga in collocatas prius insidias deduxit. Hinc provinciis Romanis longe lateque pervastatis, per Dalmatiam ad mare Adriaticum penetratum est; ubi velut obex a natura positus esset, barbarorum impetus substitit, telisque in ipsas undas conjectis recesserunt. Flor. Front. III. 10. Flor.

5. Hoc anno lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium Romanorum capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Per idem tempus Marian. Scot. Liv. Epit. Jul. Obs. Dio ap. Vales.

[a] *Ut universus una cum duce exercitus amitteretur*] Hic sequitur Ammianum Freinshemius. Sed Catonem exercitu amisso ipsum effugisse constat ex ipsius damnatione, quæ memorabitur infra, c. 30. *Crev.*

incesto Vestalium patefacto, maximus Romanam urbem ex religione terror invasit. Quod enim non modo legum rupta repagula, sed etiam religionis horrorem, et atrocissimæ pœnæ metum victa videbant, jam nihil cogitari posse tam flagitiosum aut horrendum autumabant, quod a tali temporum corruptela non esset pertimescendum.

Plut. Numa, c. 19. Dionys. II.

6. ‘Unam quoque virginem damnatam, quod tamen raro accidisset, urbem in luctu atque gemitu ponere. Tum obvios quosque de via mœstos tacitosque decedere, aut cum silentio et gemitu comitari: neque tristiorem ullum civitati diem agi. Nunc tres simul Vestales, dimidiam totius sacerdotii partem, summo loco natas; præterea equitum Romanorum agmen, eodem furore correptum, pollutis cærimoniis, corruptis ad extremam turpitudinem moribus, omnia sæva infestaque et inferre, et portendere. Non jam esse quærendum, cur ab ignobili hoste tantus exercitus una cum consule sit interceptus. Offensos aversosque Deos rem Romanam premere: pressurosque, ni supplicationibus, et sacrificiis, et ante omnia pœnis nocentum placentur.’

Plut. Qu. Rom. c. 83. Porph. in Herat. Sat. I. 6.

7. Ceterum ejus incesti indicium servus L. Butetii Barri equitis Romani detulerat. Barrus libidinosæ admodum vitæ homo, cum formæ illecebris multarum matronarum pudicitiam expugnasset, novissime, ut perditis ingeniis severissime Vetita maxime expetuntur, Vestalis virginis consuetudinem concupivit, Æmilia corrupta. Per hanc deinde Licinia atque Marcia, ipsæ quoque Vestæ sacerdotes, solicitatæ, in consortium criminis suppliciique venerunt. Sed Marcia cum uno tantum equite consuetudinem stupri secreto habuerat. Æmilia et Licinia, cum subinde eos a quibus rem detegi posse putabant, societate culpæ illigarent, turbam habebant, non recusantibus primis corruptoribus. Quippe rivales ferre, quam indices facere, levius incommodum videbatur. Ita modo cum singulis et secreto, modo palam cum pluribus volutabantur: in quibus et fratres illarum erant, quorum Licinius cum Æmilia, Æmilius cum Licinia solebat.

Oros. v. 15. Liv. Epit.

Dio.

8. Hæc sacra castissimum, ut putabatur, Vestæ numen in penetralibus suis diu passum est, quanquam virorum fœminarumque, liberorum et servorum magna multitudine

conscia; donec Manius (id ei mancipio nomen fuit) neque libertatem sibi, neque alia ab hero promissa præstari indignatus, rem omnem aperuit: irrefragabilis index, ut qui totius fabulæ ipse administer actorque primus fuisset. In pari tamen culpa, sententiis pontificum, ad quod collegium ea cognitio ex lege Numæ pertinebat, Æmilia damnata, Marcia et Licinia absolutæ sunt: credo, quia secretius peccaverat Marcia, Liciniam gentilis sui L. Crassi eloquentia eripuerat, qui tum septimum et vicesimum ætatis annum agens, admirabilem pro ea orationem habuisse dicitur. Æmiliam A. D. XV. Kalendas Januarias damnatam reperio. Postero die fuerunt Saturnalia: deinde A. D. XIII. Kalendas Januarias Licinia causam dicere jussa est.

Dionys. I. II. Ascon. Pædian. in Cic. pro Mil. Cic. Bruto, c. 43. Fenest. ap. Macrob. Sat. I. 10.

9. Interea C. Cæcilius Metellus, Cn. Papirius Carbo consules facti.* Multa tum prodigia nuntiata: clarum diei lumen nocte visum: ædiculam et signum de cœlo tacta: aram Salutis interruptam: in Lucanis et Privernati agrum late hiasse: montem Albanum et in Gallia cœlum arsisse. Quibus in vulgum diditis,[1] cum aucta cœlestis iræ formido esset, judicium Liciniæ multis sermonibus agitari cœpit: 'a pontificibus illam, non a Diis absolutam esse. Hos, quia negligi se videant, contemtæ majestatis ultionem manifesto sumere decrevisse. Id non modo frequentibus et sævis prodigiis minari, sed crudelissimarum gentium bellis atque populationibus ostendere. Scordiscos, Cimbrosque, et inaudita patrum ætate nomina, ne longe quidem abesse: jam in proximis provinciis, in ipsis Italiæ finibus conspici. Manentibus malorum causis finem frustra expectari: liberandam ocyus religione civitatem, et nocentium supplicio redimendam Deorum pacem esse.

Plin. II. 33. Jul. Obs.

10. 'Neque referre, quod semel decresse collegium dicatur. Etiam in sacris, populi quam pontificum majorem potestatem esse: idque pontifices ipsos agnovisse. Sic C. Cassium censorem, signum Concordiæ dedicare cupientem, a collegio ad populi voluntatem rejectum. Sic

Cic. pro Dom. c. 53.

1 *Deditis* edd. ante Crev.

* A. U. C. 639. A. C. 113.

decimo ante anno ædiculam sub saxo sacro, ex pontificum responso sublatam esse, quod eam injussu populi Licinia Vestalis dedicasset.'

Cic. de Nat. Deor. III. 30. Ascon. 11. Hæc non jam privatim, sed a Sex. Peducæo[2] tribuno plebis pro Rostris jactabantur, qui L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum male judicasse criminatus, postremo rogationem tulit, 'ut extra ordinem[b] populus prætorem faceret, qui de incesto Val. Max. III. 7. quæstionem exerceret.' Creatus est L. Cassius, qui consul et censor fuerat: tristis enim et incorruptus judex Cic. pro Sex. Rosc. c. 30. Ascon. quærebatur, qualem eum fore populus Romanus existimabat. Neque conceptam de se opinionem fefellit. Non enim duas modo virgines, sed adeo prætcrea multos con- Val. Max. demnavit, ut tribunal ejus scopulus reorum diceretur, ob nimiam, ut plerique existimabant, asperitatem.

Dio ap. Vales. 12. Populus tamen ea severitate gaudebat; volentique erat, supplicium non de convictis modo, sed etiam de nominatis omnibus sumi. Ego autem L. Cassium, ea gravitate virum, neque misericordia reorum molliorem, neque in populi gratiam crudelem factum existimo, sed condemnatis sontibus, innoxios absolvisse. Nam et M. Antonius, par L. Crassi eloquentiæ orator habitus, eo judicio eva- Val. Max. sit: cum innocentiam suam non modo causa egregie dicta, sed etiam hoc ipso quod dicere non recusaverat, approbasset.

13. Quæstor Asiam sortitus, jam Brundusium pervenerat, cum incesti se quoque postulatum esse cognovit. Licebat differre causæ dictionem, et lucrifacere tempus, donec, ut assolet, tepesceret quæstionis fervor, aut saltem mitiorem pro Cassio quæsitorem dies offerret. Hoc enim beneficium reipublicæ causa absentibus lex Memmia dabat. Sed ille subire formidabilis judicii aleam, quam alere suspicionum ac sermonum malignitatem maluit. Neque etiam leve periculum ei creatum ab accusatoribus est:

2 Ita correxit Crev. ex Cic. pro *Peduceio* in edd. priorr.

[b] *Extra ordinem*] Hoc Pighius sane, sive Schottus tradit, sed nemo veterum, quod quidem sciamus. Asconius L. Cassium a populo scribit creatum (prætorem scilicet, ut constat ex Valerio Maximo,) qui de Vestalibus corruptis quæreret. *Extra ordinem* creatum esse non docet. *Crev.*

cum præter alia servum, a quo prælatam ad stuprum eunti laternam contendebant, ad tormenta poscerent. Perturbatum vehementer Antonium (neque enim sciebat, quantum vel patientiæ servi, vel etiam ætati, quod imberbis adhuc erat, confidere posset) ipse, cujus ad cruciatum res pertinebat, hortatus esse dicitur, 'ne dubitaret se ad quæstionem tradere. Nullum tam acerbum dolorem fore, qui ex ore suo verbum heri causam læsurum posset extorquere.' Et præstitit promissa: dominoque celerem absolutionem, et honestiorem in provinciam profectionem comparavit. Val. Max. vi. 8.

14. Cum igitur eodem tempore duo nobilissimi oratores, M. Antonius pro se, L. Crassus pro Licinia dixerit; commemorare paucis lubet, quæ tum eloquentiæ ratio præmiumque Romæ, quique habiti oratores fuerint: quando iidem principes plerumque civitatis extiterunt, neque minus facundia, quam eorundem temporum imperatores armis, aut compositam turbaverunt, aut turbatam composuere. Sicut enim armorum, sic orationis anceps usus est: qui cum virtute publice privatimque saluberrimus,[3] quoties in pravum corruptumque ingenium incidit, quanto potior cujusque facultas est, tanto vehementius nocet. Neque deerunt clara utriusque eventus exempla, postquam paucorum adhuc annorum gesta emensi erimus. Vell. ii. 9. Plut. de Fort. Rom. c. 17. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 36. Cic. de Invent. i. 1.

15. Sed in eo tractu temporum in quo adhuc versamur, princeps senatus M. Scaurus magna gravitate tum defendendis quibusdam reis, tum maxime dicundis in senatu sententiis valuit: quam laudem secutis quoque temporibus retinuit, cum partam sua ætate ab eloquentia gloriam, magnitudine recentiorum præumbrante, perdidisset. Etiam familiaris Scauri L. Fufidius in aliquo patronorum numero fuit, et inimicus P. Rutilius: qui plus assequi potuisset, nisi Stoicæ sapientiæ addictus, lenocinia verborum etiam in periculo suo repudiasset. Et ejusdem sectæ C. Fannius, Q. Tubero, mediocres in dicendo fuerunt. Cic. Bruto, c. 29. Auct. de Vir. Illustr. Cic. Bruto, c. 30. Cic. de Or. i. 53. Val. Max. vi. 4. Cic. Bruto, c. 31. c. 32.

16. C. Scribonius Curio, qui velut hæreditariam eloquentiæ possessionem in filium ac nepotem transmisit, de

3 *Celeberrimus* legitur in edd. ante Crev.

incestu pro Ser. Fulvio dixit: quæ oratio temporibus illis omnium optima est habita. Sed horum gloriam C. Gracchus, quanquam in flore juventæ peremtus, vicit: plenior prioribus et uberior, quem passim ut egregium oratorem Cicero nominat, Romani eloquii parens. Etiam C. Sulpicius Galba, et L. Calpurnius Bestia lege Mamilia damnati, non indiserti fuerunt: Bestiæque in consulatu collega P. Scipio, et Ser. Galbæ M. Scaurus.[c] Sed et Q. Metellum Numidicum, A. Albinum, C. Carbonem, idem temporum tractus habuit, Quintumque Cæpionem et Memmios. Horum ferme ingeniis vocibusque illo tractu temporum curia et forum fervebant.

Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 18. Cic. Bruto, c. 33. c. 34. Vell. II. 9. et Cic. Bruto, 35. 36.

17. Inter quæ senatus ob incestum Vestalium libros Sibyllinos inspici cum censuisset, 'prædicta in illis quæ evenissent' decemviri retulerunt, 'magnasque secuturas clades, nisi his averruncandis, geniisque nescio quibus placandis, in foro Boario Gallus et Galla, itemque Græcus et Græca, vivi defoderentur.' Factum est. Adeo nimirum fraudes malorum dæmonum animos superstitione captos omni et ratione et humanitate spoliant, ut peccata majoribus maleficiis deleri posse putantes, immanissima quæque facta pro piis exerceant, ipsique ea committant quæ, ubi ad se redierunt, in aliis indubitanter damnant et ulciscuntur. Nam et idem ille senatus qui hæc jusserat, paucos post annos barbaræ cujusdam civitatis principes evocavit, pœnas daturos, quod humanas victimas Diis immolassent. Quod ubi ex lege factum esse apparuit, missos quidem fecerunt homines, sed edixerunt ne posthac ita sacrificarent. Nisi forte, quod parum pro philosopho Plutarchus judicabat, homines immolari geniis fas est, Diis nefas.

Val. Max. VIII. 15. 12. Ovid. Fast. IV. 157. Plut. Qu. Rom. c. 83.

18. Ex iisdem libris etiam Veneris templa in urbe numero aucta sunt, non alio tum reperto numine, quod melius mulierum virginumque mentes ad pudicitiam a libidine converteret. Ab hoc officio Verticordiam appellarunt. Ejus simulacrum cum a castissima muliere dedicari vellent, ex omnibus matronis centum, deinde ex his decem

Ovid. Val. Max. Jul. Obs. Plin. VII. 35. et Solin. c. 7.

[c] *M. Scaurus*] M. Aurelius Scaurus, qui consul fuit anno U. C. 644. *Crev.*

sorte ductæ sunt, quarum judicio crederetur. Eæ Sulpiciam legerunt, Paterculi filiam, Q. Fulvio Flacco nuptam.

19. His ita procuratis, non ideo minus Cimbri Teutonique, gentes Germanicæ, fœdam sociorum primo, mox civium Romanorum stragem ediderunt: tum primum auditis illarum gentium armis. Quæ quia deinceps tantis Romanum imperium cladibus concusserunt, ut omnino eversuri viderentur, unde, et quibus causis hoc ad bellum profecti sint, operæ pretium est cognoscere. Cimmeriorum antiquissima mentio temporibus Crœsi superior est: nam apud Homerum reperitur, cujus ætate, aut paulo supra, usque in Ioniam populabundi venerunt. Longa post ætate, Scytharum Nomadum armis in Asiam pulsi, ab Alyatte canum auxilio Asia ejecti, cum diu incertis sedibus vagarentur, postremo in extremis Germaniæ finibus, qua oceanum respicit, constitisse existimantur, ubi nunc Cimbrica Chersonnesus est, vocabulo gentis leviter immutato.

Vell. II. 12. Tac. Germ. c. 37. Plut. Mar. c. 13. Diod. v. p. 214. Herodot. I. 6. Hom. Od. XI. 14. Strab. I. p. 6. Herodot. I. 15. Polyæn. Strat. l. VII. Plut. Mar. Stephan. in Σάξονες.

20. Quod etiamsi refellere non est animus, (quis enim de rebus tam vetustis compertum afferre queat?) magis tamen adducor, ut non unius gentis, sed ex variis nationibus collectæ multitudinis eam appellationem fuisse putem: quales iisdem postea locis Vitaliani, et in Gallia aliquando Bagaudæ fuerunt. Nam et mores hominum, (vagabundi enim et prædones erant,) et nominis significatio congruit, quo lingua Celtica latrones appellatos fuisse, bonis auctoribus credendum est.[d] Præterea majores illorum exercitus fuisse traduntur, quam ut ab illa Chersonneso educi potuerint. Sed ex Dania Sueciaque et finitimis late gentibus, quæ tum perpetuum inter se et contra vicinos bellis agitabantur, magnum affluxisse numerum simile vero est. Immo Posidonius, non contemnendus

Krantz. Suec. v. 33. Victor, Cæsar. 39. Posid. ap. Strab. VII. p. 293. Plut. Mar. et Fest. Strab.

[d] *Nominis significatio ... quo lingua Celtica latrones appellatos fuisse ... credendum est*] Non ita visum Scaligero, qui in not. ad Festum censet, non ideo Cimbros vocitatos fuisse hos populos quod latronum more prædarentur, sed cum latrocinarentur Cimbri, ideo illorum nomen in latrones translatum fuisse. Vid. de hoc eodem nomine quæ habet doctissimus Dictionarii Geographici auctor Bruzen la Martinière in articulo *Cimbres*. Crev.

auctor, qui tractu illo temporum vixit, non a Cimmeriis Cimbros vocatos, sed hos prædabundos ad Mæotin penetrasse, omenque locis istis imposuisse credit. Nec ab alia causa, quam prædandi consuetudine et studio, vagatos esse, scriptor quantivis pretii Strabo suspicatur, ultro deridens eos, qui oceani æstibus ad novas sedes quærendas compulsos tradiderunt.[e]

Cypr. de Orig. Saxon.

Flor. III. 3.

Plin. XXXVII. 2.

21. Teutonorum porro antiquas sedes cognitu faciles Pytheas Massiliensis efficit, qui Guttonibus proximos esse ait, æstuarium maris, ubi succinum colligitur, accolentibus: et Pomponius Mela, cujus ævo Codanoniam insulam, magnitudine et fœcunditate aliis circa potiorem, obtinebant. Horum deinde nomen toti Germaniæ commune factum manet: borealium forte regnorum incolis, proximæ sibi civitatis nomen, ut solet, genti universæ imponentibus.

Pomp. Mela, III. 6.

22. Ex iis igitur terris quomodocumque in unum contractæ copiæ cum in Hercynia sylva sedes figere conarentur, a Boiis qui ea loca incolebant (unde Boiohemum appellatum, quasi Boiorum patria) pulsæ, ad Istrum et Scordiscos Gallos descenderunt: inde ad Teuristas Tauriscosque, quæ et ipsæ Gallicæ originis nationes vicinam Danubio Illyrici partem tenent: trajectoque flumine, prædas ex agro Norico agebant. Quod ubi Cn. Papirius Carbo consul accepit, Italiæ timens, a qua haud procul aberant, Alpes, ubi maxime trajectui opportunas cognorat, cum exercitu insedit. Deinde postquam illos alia omnia cogitare videt, ultro procedit obviam, minitabundus, 'quod amicos et hospites populi Romani Noricos popularentur:' quamlibet jus hospitii, quale populo Romano cum gentibus quibusdam erat, armis eos defendendi necessitatem non imponebat.

Posid.

Tacit. Germ. 28. Posid.

Appian. ap. Fulv. Ursin.

23. Illi, fama adventantis exercitus Romani audita, missis legatis excusare, 'quod ignari quicquam illis gentibus cum populo Romano esse, molesti Norico fuissent.

[e] *Ultro deridens eos, qui oceani æstibus ad novas sedes quærendas compulsos tradiderunt*] Hoc tamen admodum probabile videtur eidem doctissimo geographo Bruzen la Martinière, qui et recenti experientia constare testatur inundare oceanum in has terras, et culti ab hominibus soli partem sibi vindicare. *Crev.*

Ignoscere consulem debere, si homines ab ultimo aquilone profecti, quo jure regiones ad Danubium essent, parum calleant. Unam se naturæ, comprobatam omnium gentium consensu, legem scire, ut potentiorum sint omnia; neque suum quis esse putet, quod nesciat armis defendere. Neque aliter existimare populum Romanum ad tantam pervenisse amplitudinem, quam quod iis quibuscum negotium habuisset, armis fuisset præstantior. Inde nimirum factum, ut clarissima ejus imperii fama, cum terrarum orbem pervaserit, nemini possit esse ignota.

24. ‘ Se quoque, auditis quæ de illius potentia et pugnacitate ubique prædicentur, Romani nominis reverentiam, admiratione virtutis ejus, olim induisse. Æquum enim existimare, ut quod summum in humanis rebus esse censeant, id in illis qui maxime compotes ejus facti videantur, honorent colantque. Idcirco neque antea invasuros fuisse Noricum, si scivissent ejus tuitionem ad populi Romani curam pertinere, et nunc quoque illius honoris causa facturos, ut quamprimum ex iis regionibus discedant.

25. ‘Nullius quidem se vim ac arma pertimescere: sed amicitiam fortissimi potentissimique populi longe pluris, quam totum agrum Noricum, facere. Late patere terrarum orbem: neque sibi molestam peregrinationem esse, vagari a pueritia assuetis; et sedes confidere paraturos ubicumque libuisset. Quod tamen in præsentia facerent, idem institutum postea servaturos, ut temperarent a populis qui in fide aut amicitia Romanorum essent. Pro ea sua voluntate sperare bona gratia populi Romani facturos, ut cum quibus aliis populis vellent, cum iis bellum pacemve suo arbitratu habeant. In præsentia redituros ad Tauriscorum fines, unde nuper exissent. Ulterius multas colere nationes, quæ neque societate junctæ Romanis, et ultro ob ferociam invisæ essent. His se non modo sine injuria populi Romani, sed etiam in gratiam illius arma illaturos.’

26. Consul astuto consilio, quod ipsi postea in malum vertit, laudata Teutonorum voluntate, benigne respondet. Ceterum ducibus itineris, quos addiderat, clam imperat

circumitu eos ducerent, quo sibi ad ea quæ meditabatur, plus spatii foret. Ipse vero cum expeditis copiis breviore itinere legatos antegressus, Teutonis improvisus supervenit: qui jam, uti facturos legati receperant, Norico decedentes, ad Noreiam oppidum castra posuerant. Tauriscorum antiquitus Noreia fuit, ubi nunc Goricia Carinthiorum est, quod navigatio ad Aquileiam secundo Natisone, et distantia locorum ostendit.

Strab. v. p. 214. Plin. III. 19. Strabo.

27. Teutoni, licet in re subita, (nam somno adhuc quiescentes Romanus invaserat,) tamen animi magnitudine et rei militaris peritia freti, celeriter arma capiunt, consulemque magna cum clade rejiciunt funduntque: et, nisi ingens vis imbrium coorta duos exercitus, tanquam cœlo se interponente, diremisset, occidione cæsæ Romanorum copiæ forent. Tantus enim terror fuit, ut passim per sylvas palantes, quo quemque fuga abripuerat, vix tertio post die colligerentur. Teutonis quoque persequendi victos voluntas abfuit; et, quibus causis incertum, in Galliam et Helvetios deflexerunt.

Appian. Liv. Epit. Plut. Mar. Jul. Obs. Appian.

28. Idque Romæ cum esset nuntiatum, vehementi metu levavit civitatem: pensato etiam dolore cladis et damno consulis alterius rebus, quæ Macedoniam provinciam habenti satis feliciter succedebant: quibus et in Thracia nomen imperatorium, et mox domi triumphum meruit: singulari domus Cæciliæ lætitia gloriaque, quod eodem die frater ejus germanus, M. Cæcilius Q. F. Q. N. Metellus ex Sardinia triumphavit, cum etiam Corsos rebellantes vicisset.

Statua ap. Pigh. Vell. II. 8. Eutrop. IV. Fasti Capit. Sex. Rufus, c. 4.

29. Plane iis temporibus hæc familia magistratibus et honoribus incredibiliter effloruit, cum intra annos XII. totidem, aut ultra, consulatus, triumphosque, aut censuras, numeraret: ut jam ignoscere Nævio poëtæ Metelli debuerint, si 'fato eos Romæ fieri consules' existimavit. Ex eadem deinde Thracia, et T. Didius T. F. proprætore triumphavit, quia Scordiscos victo Catone incautius exultantes, et libera populatione diffusos, intra Thraciam suam repulerat.

Vell. II. 11. Ascon. in Cic. I. Verr. Cic. in Pis. c. 25. Flor. III. 4. Sex. Ruf. 9.

30. Quo notabilius C. Catonis dedecus fuit: quem, nescio quo pacto Romam reversum, duo ex iisdem genti-

bus triumphi arguebant, sua magis culpa, quam hostium virtute, exercitum perdidisse. Unde hanc quoque causam haud levissimam damnationis ejus fuisse putem: quanquam judicio repetundarum ex Macedonia cecidisset. Neque enim alias causa satis gravis videbatur, cur homo consularis, L. Paulli et M. Catonis nepos, et P. Africani sororis filius, propter octodecim millia,[f] hæc enim litis æstimatio fuit, tantam ignominiam pateretur. Vell. II. 8. Cic. in Verr. III. 80. et IV. 10.

31. Sed hæc in eum annum egressa videntur, qui M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem, consules habuit.* Horum Druso Macedoniam provinciam evenisse constat: alteram consularem sortem Italiam fuisse ut credam, clades recens Carbonis, et periculum ne victores ad priora consilia redirent, facit. Etiamsi profecto, Cimbris atque Teutonis alio vertentibus, plus timoris eo anno, quam periculi fuit. In Macedoniam Thraciamque conversa hominum cura est, lætis subinde nuntiis levior, quia M. Drusus consul in Thracia contra Scordiscos prospere pugnaverat, hostemque summotum in ulteriorem Danubii ripam suos intra fines continebat. Hæc sua sponte satis gloriosa ac splendida in majus etiam, Catonianæ cladis comparatione, faventes interpretabantur: et quia moderato imperio exercitum habuerat, uberiorem quam pro gestorum portione gloriam tulit. Flor. III. 4. Liv. Epit. Flor. Sex. Ruf. Marcel. XXVII. 8. Dio ap. Vales.

32. Dum hæc in provinciis et urbe Romana geruntur, iterum concussa fratrum armis Syria est. Antiochus uterque vocabatur. De Grypo supra memoravimus: juniori cognomentum Cyzicus dedit, nobilissimum Propontidis oppidum, ubi apud Craterum eunuchum metu patrui, ejusdemque vitrici, educatus fuerat. At cum se nihilominus dolo fratris veneno appetitum cognovisset, comparato exercitu in Syriam venit, pœnas exacturus a Grypo, aut, si fortuna contra daret, honestius bello quam insidiis casurus. Neque defuit ei Syriacæ gentis mobilitas, qua multis ad eum deficientibus, etiam capite regni Antiochia potiretur. Appian. Syr. Porph. ap. Euseb. Græc. Scal. p. 227. Justin. XXXIX. 2. Joseph. XIII. 17. Justin.

33. Commodum sub eadem tempora soror Ægyptii regis

[f] *Octodecim millia*] Marcas argenti nostrates 70. uncias 2. semunciam 1. *Crev.*

* A. U. C. 640. A. C. 112.

Cleopatra, fratris pulsa matrimonio, in Syriam se contulerat. Ea res causam sermonibus præbuit; ‘ non sine numine Divum ista fieri, sed plane mirifica opportunitate temporum atque rerum dignam offerri novo regi conditionem. Genus utriusque, ætatem, formam congruere : fortunam quoque haud multo disparem, sive ealamitatem amborum respicias, sive initium et spem resurgendi. Antiocho patrem fuisse Syriæ regem, sed tantam natalium claritudinem diu nihil ei præcipuum nisi pericula tulisse. Educatum peregre, nc exilium quidem tutum habuisse, quominus in caput ejus insidiæ ab impio fratre struerentur. Nunc eundem hactenus usum rebus prosperis, ut magnam regni partem, caputque omnium Antiochiam voluntate popularium receperit. Sed æque eeleriter hane felieitatem dilabi possę, quam aeeiderit, ni validiore aliquo firmamento muniatur : neque commodius aliud, quam deeorum matrimonium, esse. Mansura melius hominum studia, cum suseipiendis liberis ctiam post se relicturus videatur suis partibus maximum sacramentum servandæ fidei, et remunerandæ pignus.

34. ‘ Vieissim Cleopatram paulo ante fraterno matrimonio florentem, tot regum sobolem, reginam amplissimi regni, præter originis splendorem, quem unum eripere fortuna nequivisset, cetera perdidisse : reginam primum, nunc omni regno extorrem. Igitur nihil ei optabilius fore, quam si cum hoe juvene juncta, pari dignitate matrimonium, præterea non spernendas in præsentia opes, cum magna expectatione ampliorum reeuperasset.

35. ‘ Neque tamen indotatam venire, quæ maximis ubique amicitiis atque clientelis polleat. Nam in Cypro quidem qui sit cxcreitus, eum ab his hominibus regi, qui aceeptis ab ca beneficiis quoquo modo relaturi videantur gratiam : præsertim ubi eo in loco illam viderint, unde expectari possit novorum beneficiorum occasio. Neque regem Ægypti moleste laturum, si tale quid accidisset. Constare enim, non lubenter, sed quia matrem sit veritus, divortium fecisse : eeterum bene illi cupere, et haud dubie, quibus possit modis sublevatam adjutamque velle. Sed et cum Alexandro fratre æmulationem accedere. Per

quam utique potius cuilibet illa arma sit passurus accedere, quam ut in fratris potestate sint, cui mater Cleopatra, cum regnum Ægypti non potuerit, Cyprum dederit, haud dubie majori Ptolemæo hostem instructura.'

36. Cum hæc populari sermone agitata ne ipsis quidem displicuissent, coëunt nuptiæ: et, ne nudum uxoris nomen afferre viro Cleopatra videretur, solicitatum qui in Cypro alebatur exercitum,[g] mariti partibus adjungit. Cyzicenus auctis hoc modo copiis pugnam ausus, vincitur a fratre Grypo fugaturque. Protinus ad Antiochiam victor exercitus ducitur, quo Cyzicenus post infelicem pugnam concesserat. Sed ille quidem deprehendi non potuit: uxor Cleopatra, cum capi urbem videret, ad sanctissimum ibi templum confugit. Quod ubi Tryphænæ propere nuntiatum, nam ante omnia sororem intentissima cura pervestigari jusserat, summa ope contendit a viro, 'ut ne dubitet tollere Ægypti exulem, Syriæ pestem, nec nisi utriusque regiæ malo victuram. Ab hac immissum regno æmulum, ab hac armatum esse. Nihil æquius, quam ut in sororis et affinis capita comparatum exitium in ipsam turbarum auctorem recidat.'

37. Lento ad hæc marito, qui pudendum id facinus, neque inter tot domus suæ discordias ab ullo majorum usurpatum; præterea sororis consobrinæque, et alia necessitudinum nomina, quibus sibi uxorique et liberis toties innexa Cleopatra esset, ingeminabat: mulieris sævitia supra consuetam pertinaciam etiam suspicionibus accenditur, ne amantis potius ista verba, quam misericordia commoti forent. Neque satis efficax ad persuadendum auctor cognationi[4] parci jubebat, qui, matre interfecta, fratrem veneno necare studuisset. Igitur nihil morata contationem viri, vocatos ad se milites ire in templum, et ubicumque

4 *Cognatione* edd. ante Crev.

[g] *Solicitatum qui in Cypro alebatur exercitum*] Sequitur Freinshemius vulgarem Justini lectionem, *exercitum Cypri solicitatum:* quæ quidem melior nobis videtur ea quam Grævius amplectendam putavit in sua Justini editione, *exercitum Grypi solicitatum.* Crev.

reperissent occidere Cleopatram jubet. Atque illi simulacrum Deæ complexu tenentem cum avellere non potuissent; magna crudelitate miserrimæ mulieris manus amputarunt. Ita extremis vocibus ultrices parricidis diras ab eo quod violassent numine imprecata, moritur.

38. Neque diu teterrimæ belluæ impunita immanitas fuit. Vulgato Cleopatræ casu inflammatus ad vindictam Cyzicenus eo plures reperit, qui crudelissimi facti odio, illi se adjungerent. Fuit et fortuna in partibus: magnoque prælio superior et universo regno Grypum expulit, et Tryphænam redegit in potestatem. Neque dubitatum diu est, quin ejus supplicio Manibus interfectæ sororis parentaretur. Exhinc, quia Grypus ad Aspendios se contulerat, pro eo regnum in Syria Cyzicenus obtinuit: incipiente apud Græcos Olympiade centesima septuagesima septima, cum Romæ M. Livius Drusus, L. Calpurnius Piso consulatu fungerentur.

Porphyr. Appian. Porphyr.

39. Ceterum rex novus, cum longe alia instituta tempus posceret, luxui vinoque deditus, inter mimos et præstigiatores, et earum sordium artificia degebat, dictataque ab his excepta contento studio meditabatur. Sed et animalium formas fabricabat, quæ in morem viventium moverentur, interdum quinque cubitorum magnitudine, quas aureis argenteisve laminis operiebat. Præter hæc insano venandi studio sæpe cum binis ternisve servulis noctu clam amicis exibat: eratque projectæ in eam rem audaciæ, ut cum leonibus, apris, pardis congrederetur, neque raro vitam suam in gravissima discrimina conjiceret. Interea belli apparatus jacebat, quos hic tam in ludicris machinationibus diligens, nulli curæ habebat.

Diod. ap. Vales.

40. Hæc audita fratrem Grypum ad spem repetendi regni excitarunt, statim altero quam inde pulsus erat anno. Igitur adjutus ab Aspendiis, Pamphyliæ urbe satis populosa, unde et cognomen ei postea novum fuit, cum in Syriam venisset; aliis ob veterem amicitiam, aliis, quod novi regis mores non probabant, studia sua certatim offerentibus, denuo par æmulo fuit: multisque deinde annis certatum inter fratres est, transmissis etiam in filios odiis, donec et regnum Syriæ, et Seleucidarum genus, funditus interi-

Euseb. Chron. Porphyr. Strab. xiv. p. 667. Porphyr. Joseph. xiii. 17. Porphyr.

ret. Sed aliam quidem Syriam Grypus; eam quæ Cœle vocatur, Cyzicenus obtinebat.

41. Sic divisa inter duos potentia cum minus a vicinis timeretur, Judæorum respublica, Joanne principe, magnis incrementis ad pristinarum opum speciem refloruit. Huic Joanni cognomentum Hyrcano fuit, etiam ante populis illis non incognitum: ne quis a gente victa vocabulum inditum inepte affirmantibus credat. Ipsi quidem Judæi, quanquam gloriæ gentilis impotenter studiosi, fraternum id nomen fuisse referunt, et post mortem illius, ab affine proditorie interfecti, decreto seniorum in hunc collatum; ut clarissimi juvenis quia vita salva esse nequiverat, saltem superstes et honoratum nomen foret. Joseph. Scalig. in Euseb. Sulp. Sev. Pseudo-Joseph. IV. 19.

42. Hic igitur, cum Syriaci regni formidabilem antea potentiam perpetua regum inter se bella debilitassent, jam a morte Antiochi quo natus est Cyzicenus, abjecit jugum; neque postea quicquam pro obnoxio aut cliente facere voluit. Sed maximis pecuniis ex quieta fertilissimæ regionis possessione, maxime ex opobalsami vectigalibus, paucos intra annos collectis, cum Romano populo socio et amico uteretur, et amissas Antiochi bello urbes recuperavit, et ultro plures alias expugnavit armis. Quin et Idumæos bello fatigatos in deditionem accepit, Judaicoque populo, circumcisionis et sacrorum communione, accensuit; vestigiis tamen servitutis in juris inæqualitate extantibus. Joseph. Justin. XXXVI. 1. Joseph. Justin. XXXVI. 3. Euseb. Chron. Joseph. Pseudo-Joseph.

43. Mox et Samariam, alteram olim gentis Judaicæ regiam, sed tum Syris parentem, fossa et duplici muro circumdatam, ad insolitos cibos adegit. Qua necessitate cum Cyzicenum Antiochum ad opem sibi ferendam permovissent, a filiis Hyrcani Aristobulo et Antigono superatus fugit, Scythopolin usque persequentibus eum Judæis. Perferre tamen omnia prius Samaritæ maluerunt, quam infestissimis hostibus se dederent. Igitur quanquam quotidie gravius urgebat fames, et vix sperari poterat, regem Antiochum rem semel infeliciter tentatam, præsertim qui minime copiis abundaret, iterum aggressurum; tamen oratores per custodias hostium emiserunt, qui bene meritæ civitatis extrema pericula, et unam in ipso residuam spem, nuntiarent. Joseph.

44. Antiochus precibus illorum, et suarum rerum damnis excitus, sex millia militum a Ptolemæo Lathuro impetrat, quæ res nec ipsi magnæ utilitati, et amico propemodum exitio fuit. Nam mater Ptolemæi Cleopatra, quod se invita traditi Antiocho milites erant, rem ita tulit indigne, ut vix mitigari posset, quominus, quod postea fecit, filium regno depelleret. Antiochus autem, accepta Ægyptiorum manu, cum ne sic quidem par Judæis esset, in morem latrocinii magis quam belli agros hostium vastabat, ad ista prohibenda maleficia abstracturum Judæos ab obsidione Samariæ ratus.

45. Sed ubi rem parum procedere, suos passim exceptos insidiis multos interfici, nec ideo Judæos ab incepto deterreri posse videt, Callimandro et Epicrati bellum Judaicum mandat, ipse Tripolim proficiscitur. Ex his ducibus Callimander audacius quam perseverantius cum hostibus inito prælio, victus fugatusque a persequentibus occiditur. Epicrates neque obsidionem solvere Samariæ quivit: et accepta pecunia palam Judæis Scythopolim tradidit cum finitimis oppidis vicisque. Ita Samaria in potestatem Hyrcani venit, annum integrum obsidione tolerata. Isque finis antiquo oppido fuit: nam ab Hyrcano non diruta modo, sed, suffossis ædificiis in torrentes præcipitata, velut diluvio ita interiit, ut vix vestigia urbis relinquerentur. Augusti demum ætate ab Herode magno condita, honoris Cæsaris causa Sebaste nomen accepit.

Euseb. Joseph.

Strab. xvi. p. 760.

46. Dum in Syria hunc in modum sceleribus et armis certatur, etiam Ponti regia tragicis exemplis non caruit, cum parricidia parricidiis punirentur. Qui Mithridatem cognomento Evergeten dolo interfecerant, a filio Mithridate, cui jam ætas sua roburque ad capessendam administrationem regni satis placebant, cum et se insidiis eorundem varie petitum meminisset, vicissim sunt interemti: etiam matre veneno necata, quod in suam patrisque perniciem cum ceteris conspirasset. Ab his auspiciis sævitia ejus, cui ex sylvestri vita perpetuisque venationibus a puero assueverat, ad cetera deinceps crudelitatis opera processit, quibus atrociora nemo unus edidisse legitur; non alia parte morum deformior.

Justin. xxxvii. 3. Sall. Incert. 16. ap. Serv. in v. Æn. Appian. Mith. p. 250. Memnon ap. Phot. c. 32. Justin. xxxvii. 2.

47. De cetero ingentis animi adolescens, et inusitatæ amplitudinis potentiam a principio statim animo complexus, seque et copias, etiam cum procul hostis esset, indesinenter exercebat. Spem ejus inflabant veterum atque novorum prodigiorum observatio, vatumque vanitas, regibus utique haud facile alia, quam ipsos velle intelligunt, promittentium. Hi per sagittarios et levem armaturam mirabilia ei portendi responderant, quod fulmen cum in casam, ubi somnum forte capiebat, incidisset, tacta, quæ juxta suspensa erat, pharetra, sagittas ambusserat.

Justin. XXXVII. 3. c. 4. Plut. Sympos. I. 6.

48. Sed et prima ætate tam prope fulmen ceciderat, ut fascias, quibus erat involutus, accenderet, et cæsariem infantis lamberet, intacto alias corpore, nisi quod frons leviter obusta vestigium casus ejus indiciumque retinebat. Hinc ei Bacchi cognomen inditum esse quidam crediderunt, quod illius quoque infantia tacta fulminibus, neque læsa esse ferebatur. Nam alii ex bibacitate quæsitum ferunt, et quod edendi bibendique proposito certamine, haud dubiam victoriam obtinuisset. Sane multi eum cibi vinique fuisse constat: sed magnitudini corporis atque virium congruebat, frequentibusque exercitationibus, quibus totum se dediderat, conviviis atque luxui minimum tribuens. Neque sane tam vasta cogitanti remissiore cura opus erat, quod accolas omnium pugnacissimos habebat.

Nicol. ap. Athen. x. 3. Justin. Appian.

49. Quippe supra pontum Euxinum Scythicæ Sarmaticæque gentes late incolebant, quibus ad bella nihil unquam fuit promtius. Hos tamen partim ductu suo, partim auspiciis per Diophantum maxime et Neoptolemum præfectos, ita perdomuit, ut ad Mæotidem et Colchos usque, immenso terrarum sinu, imperium extenderet. Adjuvit eum, quæ nunquam potentiori deest, occasio. Semper enim reperies, qui aliorum injuriis exagitati, ultionem vel cum libertatis suæ periculo meditentur. Tum Cherronesus urbs libera, ne Scytharum in manus incideret; itemque Bospori tyrannus Parisades, majus solito tributum ab his exigi indignatus, Mithridati se dediderunt: frustra prohibentibus Sciluri filiis, quos numero et paternis moni-

Strab. VII. pp. 306. 307. pp. 309. et 310.

Plut. Apoph. Reg. c. 19. et de Garrul. c. 29. Strab.

tis notos, frequentibus præliis subegit. Quinquaginta fratres fuisse Posidonius, octoginta Apollonides memoriæ tradiderunt.

50. His successibus animosior, totius orbis imperium improba spe sibi destinans, Asiam et Romanos æmulos cogitare cœpit, subactis usque ad mare Adriaticum populis, illa parte irrupturus Italiam: unde maximum et longissimum postea bellum erupit, ut suo loco memorabitur. Nunc regni exordia signasse suffecerit, quæ in M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem consules, aut proximum ante, vel post eos, annum inciderunt. Siquidem sex aut septem et quinquaginta imperii annis exactis, C. Antonio, M. Cicerone consulibus decessit. Et hæc quidem atque talia, latentibus inter primordia rerum Pontici regis consiliis, senatus negligebat: in Syriacum regnum intentior, cujus opes defectione civitatum, aliisque damnis quæ bella civilia sequi solent, quotidie minui, non invitus accipiebat.

Appian. Plin. xxv. 2. Cic. de Prov. Consul. c. 11.

51. Ne Africanas res eodem animo ferret, pudore et ira vetabatur: cum neque regum amicissimorum progeniem indefensam relinqui decorum, neque suam a Jugurtha majestatem contemni tolerabile judicaret. Majore igitur cura ac severitate coërcere impotentem hominis audaciam cœpit: tardius tamen, quam populi Romani dignitas, et salus Adherbalis requireret. Quippe Jugurtha fratris modestiam injuriæ opportunam videns, summa ope causam belli quærebat, etiam fines ejus cum magna manu hostiliter populatus, ut hoc dolore commotum ad arma contra se capienda compelleret; eaque res sibi deinceps ad ea, quæ animo destinaverat peragenda, obtentui esset.

Sall. Jug. c. 20.

52. Adherbal neque armis confisus, quorum expertus infirmitatem fuerat, et populi Romani proniorem voluntatem sibi pollicitus, si ejus reverentia bello abstinuisse videretur; legatos ad Jugurtham de injuriis questum mittit. Ad hoc cum multa contumelia verborum remittuntur. Ne sic quidem moto ad bellandum Adherbale, qui prius omnia pati decreverat, ipse impatiens moræ, justum exercitum in fines Adherbalis inducit: et palam totius Numi-

diæ imperium sibi asserens, quacumque incederet, imperata facere recusantium urbes agrosque vastat. Tum demum necessitas expressit Adherbali, ut regnum, nisi relinquere mallet, armis tueri statueret. Igitur collecta quanta potuerat manu, prope Cirtam oppidum, quæ Numidiæ antiqua regia fuit, haud procul Jugurthæ castris cum exercitu consedit: missisque Romam legatis, quo fortunæ suæ loco essent, edoceri senatum jussit. Liv. xxx. 12. Sall.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Cognitis per legatos Numidiæ rebus, cum in senatu vehementes et inimicos et propugnatores Jugurtha haberet; tandem eo perventum, ut tres legati in Africam decernerentur, verbis senatus populique Romani regulis denuntiaturi, 'absisterent bello: et, si quid controversiæ incidisset, id jure potius quam armis disceptarent. Ita maxime ex senatus populique Romani et sua dignitate facturos videri.' Cum legatio amplius impediri non posset, operam tamen amici Jugurthæ dederunt, ne insigni aliqua auctoritate præditi legarentur. Ita tres adolescentes nominati dum itineri se parant, in Africa propemodum de regno et vita Adherbalis transactum est. Sall. Jug. c. 21.

2. Eodem enim tempore, quo legati Numidæ ab illo missi discesserant, cum jam præcipiti in noctem die prælium amplius non speraretur, Adherbalis copiæ quieti se tradiderunt. At Jugurthini milites ante lucem signo dato irrumpunt hostium castra, imparatosque et ex somno trepide arma corripientes trucidant. Multis interfectis, ceteris fuga palantibus, Adherbal cum parva manu equitum Cirtam profugit. Diod. ap. Fulv. Ursin.

3. Cirtam urbem situ loci munitissimam, etiam Græcis inquilinis allectis plurimis, in tantum Micipsa frequenta- Strab. xvii. 832.

verat, ut decem equitum millia, duplicem peditum numerum emitteret. Sed tum interfectis aut fuga dilapsis plerisque quos Adherbal eduxerat, ceteris metu exanimatis, peregrinæ virtutis indigebat. Multitudo Italicorum Cirtæ negotiabatur: ea Jugurtham, cum fugientem Adherbalem studio capiendi æmuli inflammatus insequeretur, non sine spe urbem eodem victoriæ impetu in deditionem venturam, a mœnibus repulit. Quod nisi esset factum, una dies initium bellandi duobus regibus finemque attulisset.

Sall.

4. Jugurtha, ubi primus conatus frustra fuit, obsidione Cirtam claudit, operibusque excitatis summa vi expugnare contendit, priusquam Roma venire legati possent. Nam ad solicitandum senatum missos ab Adherbale certos homines esse cognoverat. Eo magis maturandam profectionem suam Romana legatio censuit. Nam de prælio et oppugnatione Cirtæ, dum iter adornant, quanquam molliora vero, rumor attulerat.

Liv. Epit. Diod. Sall.

5. Neque tamen hæc diligentia quicquam ad liberandum Adherbalem valuit. Cujus ne appellandi quidem potestate facta, responsum tale ab Jugurtha tulerunt: 'sibi senatus auctoritatem semper sanctam inviolabilemque fuisse: neque aliud ab adolescentia studium, quam ut optimo cuique maxime probaretur. His artibus et P. Africano summo viro placuisse, et Micipsæ, a quo, licet ex se genitos haberet, ob virtutem et merita fuerit adoptatus. Sed ejuscemodi rerum conscios animos plerumque injuriarum impatientes fieri. Adherbalem vitæ suæ struxisse insidias: id scelus armis ulcisci certum sibi decretumque esse. Orare ne populus Romanus se interponat justissimæ ultioni, neve id vetet, quod jure gentium permissum sit regibus. Postremo, de rebus omnibus propediem se legatos Romam missurum esse' confirmat. Sic irrita et inanis ista legatio fuit.

Diod. Sall.

6. Qua digressa, cum oppidum natura loci validum, vi expugnari non posset, vallo atque fossa circumdatur: turribusque in circuitu exstructis præsidia imponuntur: nihil reliquum Jugurtha facit, quominus confirmando suos, terrendo aut solicitando hostes, vi, dolo, diurnis nocturnisque conatibus, finis negotio imponatur. Tanto vehementiori

metu perculsus Adherbal, postquam inopia rerum necessariarum fatiscere obsessos animadvertit, ex iis qui una Cirtam profugerant duos maxime impigros promissis et miseratione sortis suæ permovet, ut per munitiones hostium ad mare, quod nec longe aberat, deinde Romam pergant.

7. Ab his miserabiles literæ senatui redduntur, in hæc verba scriptæ: 'Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, Patres Conscripti, sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta libido me extinguendi invasit, ut neque vos, neque Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum.

8. 'Plura de Jugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum supra quam ego sum petere; neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare. Utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moveri possit? Nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem; non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.'

9. His auditis pars senatus incorrupta non dubitabat, quin ante omnia subveniendum Adherbali foret, exercitu in Africam misso: de Jugurtha, quod ille verbis legatorum non paruisset, per otium statui posse. Ceterum fautores regis acerrime pugnarunt, ne tale quid decerneretur.

'Sæpe multis magnisque injuriis acceptis populum Romanum omnia tamen prius tentasse, quam bellum decerneret. Multa ab Hannibale, multa a Philippo passum, donec arma Pœnis aut Macedoniæ inferret. Nec enim pio justoque bello certaturos putasse, nisi liqueret, aliter tueri jus suum nequivisse. Inter socios deinde reges, quanquam sua[1] et patrum ætate, in Ægypto, in Syria, et apud cetera Asiæ regna multæ turbæ extitissent, auctoritatem suam promte, arma raro et contanter interposuisse. Sic assecutos, ut sociis integram permittere libertatem visi, laudibus ac favore omnium celebrarentur, et inter externa populorum bella, mutuisque cladibus debilitatos reges, imperium firmius retinerent.

10. 'Nihil accidisse, quominus eodem instituto uti pergerent. Nullas adversus Jugurtham bellandi proprias Romano causas esse: fratrum inter se certamina nullo rei Romanæ damno exarsisse: non utilitate ulla, non jure cogi senatum, ut bello minime necessario implicet rempublicam. Queri quidem invidiose Adherbalem, sed prius etiam haud minus atrocia falso questum: atque ita judicasse Patres, cum Hiempsale cæso regnum inter fratrem ejus et Jugurtham divisissent. Non enim profecto parricidæ præmium dedisse sceleris, sed non ideo damnandum putavisse, quod in depellendis insidiis ille felicior, quam in ponendis Hiempsal fuisset.

11. 'Frustra Masinissam advocari, non minus Jugurthæ quam Adherbalis avum: et similiorem quidem ei Jugurtham esse animo ingenioque, et declaratis in populum Romanum studiis. Illum acerrimo Hispaniensi bello, cum Romanorum plerique metu segniores ad militiæ munia essent, P. Africano præstantissimo imperatori præ ceteris omnibus industriam suam fidemque probavisse. Ab Adherbale nihil ultra verba profectum, quæ cum factis alterius conferri non oporteat. Sane, ne cui jus suum præter mentem voluntatemque senatus eripiatur, neve præcipitanter aliquid durius decernendo sociorum alienentur animi, legatos in Africam mitti posse, qui res inspiciant, et senatus verbis denuntient, amicissimi regis nepotes ar-

1 *Illa* pro *sua* legebatur ante Crev.

mis potius quam jure contendere senatui non placere: eumque, per quem stetisset ne arma ponerentur, senatum pro hoste habiturum.'

12. Hæc a Jugurthæ patronis, cum magis ob pecunias, quas acceperant aut sperabant, quam ulla alia idonea causa dicerentur; factum est, quod sæpe evenit, ut privatis rationibus egregium publicum cederet. Legantur ta- Diod. Sall. men in Africam senes, summo loco nati, amplisque honoribus usi: quorum et M. Æmilius Scaurus fuit, de quo supra memoravimus. Hi precibus Numidarum, et populi sermonibus moti, proximum intra triduum navem conscenderunt; paucisque diebus transvecti Uticam, literas miserunt ad Jugurtham, petentes uti quam celerrime in provinciam accederet: se ad eum a senatu missos esse.

13. Jugurtham pugnantes invicem affectus, timor et cupiditas, incertum consilii faciebant. Vim Romanam metuebat, nisi legatis paruisset: vicissim inflammatus cupidine, cuncta, dum animo obsequeretur, leviora ducebat. Igitur si Adherbalem interfecisset, priusquam mandata senatus exponerentur, veniam admissorum pecunia redimi posse sperans; corona urbem circumdatam summis viribus oppugnat. Sed virtute Italicorum rejectus, cum trahere tempus non auderet, ne moram legati, et, quem præ omnibus metuebat, Scaurus, pro contumacia interpretarentur; cum paucis equitibus in provinciam venit. Post acrem contentionem verborum, quanquam graves minæ senatus nomine, ni omitteret Adherbalem, denuntiabantur; hæc quoque legatio sine effectu digressa est.

14. Sed ubi Cirtæ de iterata legatione auditum, et inde senatui populoque Romano res Numidicas curæ cordique esse creditum est, Italici generis homines, quorum virtute defensum adhuc oppidum fuerat, confisi Romanum sibi nomen præsidio adversus injuriam fore, Adherbalem ad deditionem cohortantur. Neque aliud pacisci, quam vitam incolumem jubent: cetera senatus auctoritate facile recuperaturum.

15. Non erat ignarus Adherbal, quam parum fidei in pactionibus Jugurthæ esset. Sed quia videbat in illorum manu situm, ut se invito urbem hosti tradant, cum infulis Diod.

ad Jugurtham egressus, 'permittere se regnum meliori' ait. 'Tantum orare, ut privato vivere beneficio fratris liceat.' Ille, ut qui nunquam vivo Adherbale firmam sibi Numidiæ possessionem fore olim judicavisset, neque preces ipsius fraternumque nomen, neque senatus populique Romani denuntiationem reveritus, excruciatum occidit, deinde puberes omnes Numidas interficit: ne Italicis quidem iram et crudelitatem abstinens, quominus quotquot comperti erant arma pro Adherbale tulisse, torti necarentur.

Liv. Epit. Strab. xvii. p. 831. Diod.

16. Hæc Romæ cognita clarissimo documento patefecerunt, quem ad finem lapsi mores, et ab innocentia et gravitate veterum recessum esset. Tam atrocibus enim rebus in senatu agitari cœptis, per multos dies extracta disceptatio est: mancipiis illis auri regii, nunc gratia, nunc de jure disserendo, interdum et jurgiis, quod adversus Jugurtham severius decretum fieret, intercedentibus. Putantque prolatandis consultationibus futurum fuisse, ut eluso primæ iræ impetu, vindictæ a sceleratissimo mortalium expetendæ studium evanesceret: nisi C. Memmius, qui tribunus plebis designatus erat, vir acer, et nimiam principum potentiam speculari et carpere solitus, populum Romanum edocuisset, id agi, ut per paucos factiosos scelus Jugurthæ condonaretur. Hæc invidia demum senatui, ex delicti conscientia populum timenti, expressit, 'ut Jugurthæ bellum indiceretur: lege Sempronia futuris consulibus Numidia atque Italia provinciæ decernerentur.'

Sall.

17. P. Scipio Nasica, L. Calpurnius Bestia consules facti.* Hi, postquam majoribus hostiis procuratum prodigium fuit, quod lactis pluviæ per triduum ceciderant, provincias sortiti, L. Calpurnius Numidiam, P. Scipio Italiam obtinuerunt. Delectus deinde a consulibus habiti. Quorum causa cum indictum justitium esset, populi Romani sensum præco Granius expressit, homo liberis neque vernilibus facetiis notus: qui roganti Nasicæ consuli, 'ecquid tristis esset, quod auctiones cessent;' 'Minime,' inquit, 'sed quod leges.'[a] Sed nondum eo perventum

Jul. Obs. Sall. Cic. pro Planc. c. 14.

* A. U. C. 641. A. C. 111.

[a] *Ecquid tristis esset, quod auctiones cessent; Minime, inquit, sed quod leges*] Hunc jocum ad mentem suam concinnaverat et emendaverat Freinshemius.

erat, ut vel avaritiæ suæ puderet rempublicam quæstui habentes principes; vel satis virium ad hos reprimendos in publicis judiciis esset: oportebatque multa præterea, et a magnis viris peccari, donec, Patribus pudore aut conscientia victis, ad vindicanda legibus scelera populi consensus evigilaret.

18. Erant in consule Calpurnio multæ magnæque corporis et animi dotes, nisi avaritia corrumperentur. Cetera patiens laborum, providus, impiger, bellum acriter parabat. Jam ne senatu quidem contante, exercitus qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium et alia, quæ bello usui forent, decernuntur. Sall. Cic. Bruto, c. 34. Sall.

19. Hæc ubi Jugurthæ longe alia quam speraverat allata sunt, nam cuncta Romæ venalia esse pro comperto habuerat, majori metu correptus filium, et præterea duos amicorum ad senatum mittit. His quoque præcepta eadem data, quæ antea iis quos Hiempsale interfecto legaverat, ut quibuscumque volentibus accipere pecuniam largirentur. Sed irritas Jugurthæ insidias diligentia Calpurnii consulis effecit: qui legatorum audito adventu, consuluit senatum, 'recipine mœnibus legatos Jugurthæ placeret?' Senatus decrevit, 'nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent.' Sic illi rebus infectis domum revertuntur.

20. Consul exercitu commeatibusque paratis, legat sibi homines nobiles, principes factionum, magna in senatu auctoritate: quorum opibus, quæ deliquisset, defendi posse arbitrabatur. In his et M. Æmilius Scaurus fuit, vir eo ingenio iisque moribus, qualem supra descripsimus. Ita legionibus per Italiam Rhegium deductis, inde in Siciliam, atque ex Sicilia in Africam transpositis, acriter

Vulgatæ enim Ciceronis editiones pro *leges* præferunt *legiones*. At clarissimus Grævius ex optimæ notæ libro hunc Ciceronis locum sic refingit: *Ecquid tristis esset? an quod rejectæ auctiones essent? Immo vero*, inquit, *quod legationes*. Quærebat consul ex Granio, num ideo tristis esset, quod rejectæ, id est, dilatæ essent propter justitium auctiones. Ille respondet, Minime: sed quia rejectæ sunt a Jugurtha et spretæ legationes quæ ad eum a senatu missæ sunt. Nempe dicax ille præco salse arguebat nimis lentam senatus in tantis Jugurthæ injuriis patientiam. *Crev.*

Numidiam ingressus est, multosque captivos, atque etiam urbes aliquot in potestatem redegit.

21. Jugurtha, ubi præter expectationem arma Romana in regno, et serio bellum geri videt, ad solitas artes conversus, legatos ad consulem mittit: difficultatem suscepti belli ostendi, pecunias offerri jubet. Quibus pro animi sui vitio facile expugnatus consul, in societatem consiliorum Scaurum asciscit. Atque is, licet acerrimus antea
Flor. III. 1. regis oppugnator fuisset, magnitudine mercedis ad oblivionem pristinæ gravitatis adductus est.

Sall. 22. Nulla res majores Numidæ animos facere potuisset, neminem jam Romanum auro inexpugnabilem esse rato, postquam ille victus esset, cujus tum probatissimi mores habebantur. Igitur, qui antea pro magno ducturus fuerat, si tantummodo tempus redimere potuisset, quo interim Romæ gratia aut pretio res suas meliorem in locum reponeret, nunc, quia Scaurus in partibus esset, maxima pacis impetrandæ spe concepta, consuli significandum curat, si tuto venire in castra posset, coram de conditionibus acturum. Ita mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam, specie frumenti accipiendi, quod palam imperatum regiis legatis fuerat; revera, ut pro corpore Jugurthæ obses esset.

23. Rex in consilio pauca de rebus suis locutus, se suaque in fidem populi Romani dedere paratum fingit: cetera cum Scauro et Bestia secreto transiguntur. Postero die quasi per saturam sententiis exquisitis, rex pro consilio in deditionem accipitur: elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere, uti erat imperatum, quæstori traduntur: denique injussu populi et
Liv. Epit. senatus pax Numidæ pudendis nomini Romano conditio-
Oros. v. 15. nibus datur. His ita constitutis L. Calpurnius ad comitia
Eutrop. Sall. consulum habenda Romam proficiscitur: quia P. Nasica
Cic. Bruto, c. 34. consul diem suum obierat, vir per omnia pravis collegæ moribus dissimilis, tota vita firmus contra largitiones mu-
Diod. ap. Vales. nerum, sapientiæque deditus, quam non sermonibus tan-
Cic. Bruto, et de Off. I. 30. tum, sed magis vita exprimebat: de cetero non infacundus, hilaris, comis, et tamen auctoritatis suæ retinens: omnino dignus proavo, qui vir optimus judicatus fuerat,

et patre Nasica domoque Cornelia, quæ summorum virorum ferax et pacis ornamenta multa tulit, et ex tribus orbis partibus partis virtute bellica cognomentis[b] illustrata est.

Diod.

24. Eodem anno incendium ingens Romæ fuit, magnaque pars urbis deflagravit. Eo cum ædes Matris Deum in colle Palatino consumta fuisset, inviolata Claudiæ statua, quæ in vestibulo stabat, tum quoque admirationi hominibus fuit: sed maxime, postquam Augusti principatu, M. Servilio, L. Lamia consulibus, alio incendio iterum intacta flammis stetit. Hæc illa Claudia Quinta est, sive vestalis virgo, ut multi putaverunt, sive matrona, ut Livius memoriæ prodidit, quæ adhærentem in vado Tiberis navem, qua mater Idæa vehebatur, cum nulla juvenum vi moveri posset, in patrocinium suspectæ pudicitiæ cingulo traxisse dicitur: quo merito haud dubie statua illi apud eandem Deam, cujus suffragio casta judicata fuerat, collocata est.

Jul. Obs. Liv. XXIX. 37. Val. Max. I. 8. Tac. IV. Ann. 65. Ovid. Fast. IV. 305. Auct. de Vir. Illustr. Liv. XXIX. 14. Hier. adv. Jovin. I. p. 185. Sueton. Tiber. c. 2.

25. His cladibus mœstam civitatem acrius irritavit pactum cum Jugurtha fœdus, et dubitatio senatus, qui neque probare fœdi et perniciosi exempli rem poterat, neque rescindere, magno ad potentiam Scauri respectu, audebat. Sed C. Memmius tribunus plebis, frequentibus ad populum concionibus, Romani nominis ignominiam, facinora nobilium audacia avaritiaque nihil non patrantium, senatum conscientia contantem, arguens; acta consulis, quique in eadem causa essent, vehementer impugnabat, ingenio et exercitatione acer et acerbus accusator. Cujus rei fidem facit vel una ex quammultis oratio, cujus ipsa verba quia se referre Crispus Sallustius ait, ex eo[2] referemus, quem non tantum ut optimum Jugurthini belli scriptorem, sed etiam ut unum de compluribus reliquum, sequimur. Sed ille C. Memmium hunc in modum facientem verba inducit.

Sall. Sidon. Carm. II. 230. Sall.

2 Additur *Sallustio* in edd. ante Crev.

b *Ex tribus orbis partibus partis . . . cognomentis*] Cognomenta illa indicantur a Diodoro: Hispalus, ex Hispania, Africanus, Asiaticus. *Crev.*

26. 'Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet, opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim[c] quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos quibus vos decet terrori esse.

27. 'Sed, quanquam hæc talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suometipsi more præcipites eant.

28. 'Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges, et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maximas divitias esse. Tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos qui ea fecere pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifici, sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis?

c *His annis quindecim*] Vid. Not. ad LXI. 38. supra. *Crev.*

29. 'At qui sunt hi, qui rempublicam occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, iidemque superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnes, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.

30. 'Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? Atque eo vehementius, quo majus dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse.

31. 'Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam, non manu, neque vi; (quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est;) verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dedititius est, profecto jussis vestris obediens erit. Sin ea contemnit, scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint.

32. 'Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: et illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo impune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt,

æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam.

33. 'Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quanquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam, quam recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo præstat beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.'

34. Hæc atque talia sæpe ingerendo, diligentia Memmii pervicit, ut L. Cassius prætor ad Jugurtham mitteretur, eumque fide publica interposita Romam adduceret: quo regis ipsius indubitabili indicio Scaurus, et ceteri quos pecunia corruptos autumabant, convincerentur. Quorum invidiam relictus in Numidia exercitus aggravabat, plurimis et flagitiosissimis factis. Nam fuerunt, qui pecunia accepta elephantos a Jugurtha traditos, itemque perfugas ad supplicium restituerent; alii ex pacatis agris prædas agebant: ea tum avaritia veluti tabes[3] animos hominum invaserat.

Liv. Epit. Sall.

3 Ex Sall. emend. Crev. Edd. præcc. exhibent *velut rabies.*

35. Igitur Cassius prætor ex rogatione C. Memmii ad Jugurtham proficiscitur: eique, ni pareat, extrema pericula demonstrando, persuadet, 'ut semel in fidem populi Romani regno seque dedito, misericordiam ejus quam iram provocare malit.' Tandem futurum se in potestate Numida respondet: cum præter publicam fidem Cassius sua quoque privatim spopondisset, quam Jugurtha non minoris faciebat: tanta temporibus illis de sanctitate justitiaque Cassii fama erat. Quibus rebus adducor, ut hunc tam celebrati nominis Cassium, non eum esse opiner, qui paucis post annis in prælio adversus Cimbros occisus est; sed censorium illum, quem quæstionis incesti causa prætorem creatum, refectum deinde puto, quamdiu id judicium duravit; aut ab initio hac lege factum, ut, donec ea peracta quæstio esset, præturam obtineret.

36. Interea consules Romæ M. Minucius Rufus, Sp. Postumius Albinus facti.* Jugurtha humili cultu Romam adductus, cum factorum conscientia trepidaret, confirmatus ab his quos consiliorum suorum auctores habuerat, C. Bæbium tribunum plebis magna mercede emit, cujus impudentia tutus contra jus pariter injuriamque foret. Sic omnia iterum Romæ, secus atque existimatum fuerat, seditionibus discordiisque permisceri cœpere. Cum Oros. v. 15.
enim C. Memmius productum ad Rostra Jugurtham in- Sall.
dicare juberet, cujus ope consilioque tam scelesta patra- Liv. Epit.
visset; jamque nemini dubium esset, quin multi senatores Sall.
nominarentur: C. Bæbius tacere Jugurtham jussit, et populo nequicquam tumultuante intercessio valuit.

37. Tum vero confirmatus animi Numida, quod nihil non pecuniæ cedere videret, adeo priorum facinorum pœnam non timuit, ut in ipsa urbe novum parricidium committere non dubitaret, Massiva patruele tollendo. Hunc Liv. Epit.
Gulussa Masinissæ filio procreatum (quippe dedita Cirta, Flor. Sall.
cum in partibus Adherbalis fuisset, Romam profugerat) Sp. Albinus consul instigabat, 'ut inviso ac jacente Jugurtha, regnum Numidiæ ab senatu peteret:' non tam regulo consulens, quam cupiditate belli concitandi, quod,

* A. U. C. 642. A. C. 110.

Jugurtha minime cessuro, certum,[4] et se duce gerendum videbat. Nam M. Minucio Macedonia, Sp. Albino Numidia provincia evenerat. Jugurtha postquam, quid ageretur, animadvertit, haud contanter immisso percussore conficit æmulum.

38. Deprehensus qui cædem fecerat, multis hortantibus, indicium profitetur. Bomilcarem Jugurthæ familiarem facinus mandasse ostendit. Nomen Bomilcaris, quanquam comes ejus esset, qui Romam fide publica venerat, magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium, recipitur. Vades ex amicis regiis quinquaginta dantur. Fervente judicio, Jugurtha in maximis angustiis constitutus, quod omnia expertus, gratiam atque pecuniam suam inferiorem invidia facti sentiebat, cum diu agitasset, utrumne vades prodi, an vero Bomilcarem deseri satius foret, postremo Bomilcarem clam in Numidiam dimittit, neminem posthac jussis suis obtemperaturum ratus, si hic hujusmodi ex causa plecteretur.

39. Ne sic quidem satis extricatus, (habent enim hoc scelera, ut facinorosos magis magisque terrore et incommodis implicent,) cum ablegato Bomilcare in se recidisse periculum animadverteret, capitis enim anquiri cœperat, ex urbe fuga sibi consulere coactus est. Fertur, cum egressus Roma esset, sæpe eo respectasse tacitum : postremo hæc ipsa verba protulisse : 'O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit !' Senatus, comperto regis abitu, Italia eum decedere jussit.

Liv. Epit. Oros. Flor. Sall.

40. Hæc altera bellandi causa cum extitisset, fœdus Calpurnianum rescinditur : Sp. Albinus paratis omnibus cursum adornat in Africam, eo diligentius, quod comitiorum tempus haud longe aberat, ad quæ redeundum ipsi Romam erat. Sed huic uti maturare bellum, ita Jugurthæ trahere consilium erat, omnique modo properantiam consulis remorari. Quapropter modo legatos de deditione mittebat : modo negabat infestis sibi Romanis salutem suam credere posse : interdum cedebat, cum hostis instaret, ducendi temporis gratia : mox, ut suorum animos confirmaret, ultro instabat.

Flor. Eutrop. Sall.

4 *Futurum* Cler. *Ceterum* reliquæ edd. ante Crev.

41. Inter hæc ludibria, cum dies comitiorum adventarent, Albinus nulla re gesta, exercitum Aulo fratri, quem sibi legaverat, tradit: deinde Romam proficiscitur: non intactus suspicionibus, quasi et ipse pecunia magis, quam alia arte regis, otiosum imperium exegisset. Comitiorum tamen tribunitiis seditionibus prolatum tempus est: quia P. Lucullo et L. Annio tribunis plebis continuare magistratum cupientibus collegæ acriter resistebant.

42. Hanc inter moram A. Albinus, qui exercitui Numidico præerat, cum quadraginta millibus armatorum instructus, rei alicujus ad gloriam aut opes insignis patrandæ occasionem sibi a fortuna patefactam arbitraretur, mense Januario ex hybernis milites evocat: magnisque itineribus ad oppidum Suthul, in quo thesauri regis asservabantur, ducit. Quod licet loco atque tempore anni tutum oppidum erat, (nam in prærupti montis extremo situm limosa planities hyemantibus aquis effecta palude clauserat,) tamen operibus circumdare Aulus instituit: sive formidinem injecturus regi; sive, quod thesauros ibi conditos sciret, cupidine obcæcatus, oppidi potiturum sperabat.

Oros. Sall. Oros. Sall. Sen.Epist. 114. Sall.

43. Hæc ubi Numidæ intellecta temeritatem imperitiamque hominis detexerunt; quo magis vanitatem aleret, mittit alios super alios cum mandatis humilibus legatos: ipse, tanquam congressum metuens, per impedita loca cum exercitu incedebat. Postremo spe quæstuosissimæ pactionis Aulum inducit, ut relicto Suthule, se veluti per formidinem in interiora regni cedentem insequatur: ita minus emanatura consilia sua et simulationem esse. Interea per homines talium artifices, non die non noctu intermissis solicitationibus, magnam exercitus Romani partem ad proditionem emercatur: denique paratis, ut optaverat, omnibus, obscura nocte castris legati multitudinem Numidarum subito circumfundit.

Flor. Sall.

44. Percellit insolita res et inexpectata animos omnium: discurritur; trepidatur: neque manere præsens periculum, neque fugere alterius periculi metus sinit. Inter hæc ex iis quos, donis ac promissis Jugurthæ, fidem mutasse diximus, cohors una Ligurum, turmæ duæ Thracum

palam ad regem signa transferunt: et a centurione primi pili tertiæ legionis, per munitionem quam tuendam acceperat, locus introëundi hostibus datur. Ita captis castris, Romani milites, plerique abjectis armis, alii præ metu, nonnulli voluntaria fuga, proximum collem petunt: eo paucioribus desideratis, quod inter tenebras tutius evadebant, Numidæque prædæ castrorum intenti erant. Infelici prælio postridie turpior pax adjicitur. In colloquio Jugurtha, cum 'in sua manu esse' dixisset, 'omnes ferro et fame conficere;' adjecit, 'casuum humanorum memorem sub jugum eos mittere velle, cetera incolumes, sed hac lege, ut intra dies decem Numidia decedant.' Quæ tametsi turpitudinis et ignominiæ plena erant, ab hominibus nihil ante vitam ponentibus accepta sunt.

Liv. Epit. Eutrop. Oros. Sall.

45. Hæc Romam perlata, civitatem in mœrore atque metu posuerunt: aliis dedecore imperii, plerisque periculo anxiis. 'Quid enim non ausurum Jugurtham, tanto animo virum, tanta militiæ et hostis peritia? Nihil illi occultum esse, nihil impervium: aurum habere, et artem utendi: neque nescire, cognitis et principum et populi Romani moribus ingeniisque, adversus quos ferro melius, adversus quos pecunia pugnet.'

46. Crescebatque in dies solicitudo, quod incrementa ejus frequentibus nuntiis, et ferme, ut mos e longinquo, in majus audiebantur: 'neque unam aut alteram gentem, sed universam pæne Africam a Romanis deficientem regno suo junxisse.' Ideo querelæ et convicia omnium in A. Albinum ferebantur: præcipue frementibus, qui bello res præclare gesserant, 'quod contra decus patrium, cum arma haberet, ignominiosis conditionibus quærendam salutem existimasset.'

Oros. Sall.

47. His rebus impulsus Sp. Albinus, quo magis ab invidia fraternæ culpæ se abjungeret, senatum de fœdere Numidico consulit: ipse intentissima cura supplementum exercitui parat: ab sociis et nomine Latino auxilia evocat, in Africam secum portaturus. Ab senatu, quemadmodum sæpe alias, et nuper factum fuerat, decernitur, 'suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri.' Spurius in Africam paucis diebus reversus, quanquam arderet cu-

Liv. Epit. Marcel. xxv. 35. Sall.

piditate fraterna delicta per virtutem emendandi, tamen, quia veteres copias non fuga tantum, sed etiam corrupta disciplina enervaverat, nuper paratas tribuni plebis deportari vetabant, nihil moliri ausus, in provincia, quo ex fœdere Auli deductus exercitus fuerat, hybernavit.

48. Interea Romæ a C. Mamilio Limetano tribuno rogatio promulgatur, 'uti quæratur in eos quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent; quique elephantos, quique transfugas tradidissent; postremo, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.' Magnum ea promulgatio terrorem Patribus objecit, quorum multi affines illi culpæ erant; alii, ne quanquam innocentes invidia opprimeret, metuebant. Igitur summo omnium conatu præsidia contra parabantur: non palam, ne fœdissima delicta defendere viderentur, sed dissimulanter per homines maxime Latini nominis et socios Italicos impedimenta struendo legi, quam coram populo placere sibi dictitabant. Cic. de Nat. Deor. III. 30. et Bruto, c. 33. Sall.

49. Sed incredibili studio plebis perlata rogatio est: tres quæsitores constituti. Neque M. Scaurus, (qui, ut inter illos crearetur, effecerat, licet eodem crimine contactus,) obstare potuit, quominus aspere violenterque ea quæstio exerceretur. Quin et ipse, quamvis periculum effugerit, probra tamen audiit, ab inimicis contumeliose exagitatus. Certe, cum sub idem tempus nonnullam haberet invidiam ex eo quoque, quod bona Pompeii Phrygionis, hominis locupletis, sine testamento possederat, in judicio L. Calpurnii Bestiæ, cum inter advocatos ejus sederet, et forte mortuus efferretur, accusator Bestiæ C. Memmius, 'Quid sedes,' inquit, 'Scaure? mortuus rapitur. Vide si possis esse possessor.' Cic. de Or. II. 70.

50. Ceterum et L. Bestia, et eodem crimine multi præterea clarissimi viri ceciderunt. Judices enim Gracchani erant: et instabat urgebatque populus, lætus occasionem sibi premendæ nobilitatis præbitam. Nam eo partium [5] odia processerant, ut major ad illa plerumque, quam ad Cic. Bruto, c. 34. Sall.

5 In edd. ante Crev. verbo *partium* præponitur *velut*.

Cic. Bruto, c. 33. utilitatem reipublicæ respectus haberetur. Primus post Romam conditam eorum qui in collegio sacerdotum essent, C. Sulpicius Ser. F. Galba, cum pro se ipso dixisset, publico judicio damnatus est.

c. 34. 51. Præterea consulares quatuor eadem tempestas oppressit. L. Calpurnius, Sp. Albinus, ex causis quas ante memoravimus, damnati sunt. C. Catonem cum L. Opimio in legatione fuisse putem, tantoque cupidius condemnatum, quo ne L. Opimius, super omnes ob C. Gracchi necem plebi invisus, elaberetur. Neque dubitabatur, quin pecuniam a rege Jugurtha, ad quem legatus iverat, accepisset. Ceterorum quoque talia delicta erant, ut, si justitia magis quam odio commodata tanta severitas foret, ne ipsi quidem queri potuerint, quod bonis et civitate pellerentur. Opimius post senectam in contumeliis odioque hominum exactam, in Dyrrhachino littore sepulchrum desertissimum nactus: Cato, cum solum vertisset, Tarracone consedit, ejusque civitatis civis effectus est. Magnum enim ibi Catonum nomen, jam a censorii Catonis Hispaniensi imperio, magnæque clientelæ erant.

Vell. II. 7. Cic. pro Sext. c. 67. et in Pis. c. 39. Ascon. in Pis. Plut. C. Grac. Cic. pro Sext. pro Balb. c. 11.

52. Cum tot nobilium hominum clades profectæ ab aviditate opum essent, cujus utique rei minor fit æstimatio, si luxus, cui potissimum opes inserviunt, recidatur: motum sub eadem tempora P. Licinium[m] Crassum cognomento Divitem apparet, de cœnis et sumtibus legem promulgasse. Ea tanto optimatium applausu excepta est, ut, licet nondum ex more confirmata trinundino erat, senatusconsulto ab omnibus juberetur haud secus observari, quam si a populo jam probata jussaque esset.

Macrob. Sat. II. 13.

53. Eadem propemodum, quæ antiquiore, sed desueta, lege Fannia, continebantur, cujus pleraque capita per omnes deinde leges ambularunt: ‘ne quid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis. Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuique in dies singulos triginta duntaxat asses[n] edundi causa consumere liceret.

Plin. x. 50. Macrob.

[m] *Motum sub eadem tempora P. Licinium*] Hic profecto deest aliquid. Freinshemius scripserat *his causis motum;* vel aliud quid simile. *Crev.*

[n] *Triginta duntaxat asses*] Septem sestertios cum dimidio, id est, non totos 2. argenti grossos.

Ceteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondo tria, et salsamentorum pondo libra, et quod ex terra, vite, arboreve natum esset. Ludis Romanis, item ludis plebeiis, et Saturnalibus, et aliis quibusdam diebus, centenos asses' Fannia lex indulserat. Id a Licinio servatum: additumque, 'ut nuptiis ducenos liceret impendere.' A. Gell. II. 24. Cic. ad Fam. VII. Ep. 26. Fest. in voce *Centenariæ*. Gell.

54. Non diuturnior huic, quam prioribus aliquot legibus, observantia constitit. Jam enim adolescebat Rullus, qui non jam gallinas et ejusmodi nugas, sed solidos apros in epulis apponere doceret: jam Lucullus, qui pro centussibus, cum paucis convivis subito se offerentibus ducenis sestertiis[o] cœnaret. Quæ si ad nostræ pecuniæ nomen et æstimationem redigantur, thalerorum imperialium millia amplius quinque conficiunt. Sed et intra decennium jussu populi, agente tribuno plebis Duronio, lex abrogata est. Plin. VIII. 51. Plut. Lucull. Val. Max. II. 9.

55. Consules interea Q. Cæcilius Metellus, M. Junius Silanus, cum de provinciis retulissent, Metello Numidia et Jugurthinum bellum obvenit:* Silanus accepit Galliam, quia M. Minucio proconsuli prospere contra Thracicos populos rem gerenti prorogari in Macedonia imperium placuerat. Neque nulla causa erat, cur Narbonensem Galliam senatus provinciam consularem decerneret, quod in eam regirasse Cimbri ferebantur, qui post Carbonis consulis cladem, cum ex Noricis in Italiam irrupturi timerentur, alio averterant impetum, in Gallia, deinde Hispania, quærendis sedibus intenti. Sed istis populis, ut quisque possidebat, acriter fines suos tutantibus, exclusos petere Romanam provinciam fama nuntiabat. Sall. Pigh. Ann. Flor. III. 3.

56. Cum igitur duo gravia bella, alterum in manibus, alterum in expectatione, essent; intentiore cura consules agebant: etiam senatu populoque ad censenda quæ tem- Sall.

Centenos asses; amplius senos argenti grossos. Ceterum in exponendis legis Liciniæ capitibus non plane consentiunt inter se Gellius et Macrobius. Id disceptandum iis relinquimus, qui rem tanti esse duxerint. *Crev.*

[o] *Ducenis sestertiis*] Sive, ut Plutarchus expressit, drachmis 50000. quæ redeunt ad marcas argenti nostrates 781. uncias 2. *Crev.*

* A. U. C. 643. A. C. 109.

Cic. Bruto, c. 35. pus postularet pariter promtis. Igitur cum de republica graviter accurateque verba fecissent, milites, commeatus, cetera quæ militiæ usus desiderat, liberaliter decernuntur: Cic. pro C. Corn. ap. Ascon. et ne quid usquam rebus gerundis impedimento esset, leges aliquot, quæ de stipendio militum æra minuebant, aliove quo modo adversæ delectibus erant, auctore senatu Sall. abrogantur. Etiam socii senatus populique Romani jussa non exequuntur tantum alacriter, sed sæpe antevertunt, cum et nomen omne Latinum Italicique socii præsto essent ad imperia, et ab regibus auxilia ultro mitterentur.

57. Ita Q. Metellus, delectu diligenter habito, cum legatos ex usu magis quam ambitiose legisset, C. Marium, c. 50. P. Rutilium, c. 43. quorum cognita virtus et abstinentia erat, in Africam navigavit: magna omnium spe, quod belli artibus egregius, et adversus avaritiam firmus erat: ad quam præcipuam, aut solam causam, omne quod in Numidia acceptum dedecus detrimentumque fuerat, referebatur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Q. Metellus, cum in provincia Sp. Albini proconsulis corruptissimas ignavissimasque copias accepisset, prius contra vitia militum, quam arma hostium certandum sibi statuit: Scipionis imitatione, cui ad Carthaginem, deinde iterum ad Numantiam, eadem ratio fuerat. Idcirco, licet mora comitiorum imminutum imperii sui tempus, et civitatem, quid acturus contra Jugurtham esset, impatienter expectare sciret; nihil antiquius habuit, quam ut ab otio et mollitie exercitum ad patientiam laboris et operum, et disciplinam majorum revocaret. Sall. Jug. c. 44. Val. Max. II. 7. Front. Strat. IV. 1. Sall.

2. Quod sane difficile inceptum, neque minus arduum, quam si validissimos hostes vi fregisset, eo temperamento comitatis et rigoris ad exitum perduxit, ut hinc quoque virum se magnum nullique sæculi sui secundum approbaret. Ante omnia edixit, ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: neve alio cibo, quam carne assa elixave miles uteretur: lixas etiam expulit castris: gregariisque militibus, ne quis jumentum servumque in agmine aut castris haberet, interdixit. Cetera deinde arte magis quam vi correcta. Frequentibus itineribus, et stativorum accurata munitione desidiam expugnavit: signa sequi, ordines servare, cibum et arma ferre, quod ipse lo- Eutrop. Vell. II. 11. Sall. et Val. Max. et Frontin.

cis omnibus sedulus et frequens custos adesset, pudore coëgit: et ut omnes intelligerent, non plus a militibus exigere imperatorem, quam in se suosque statueret, adolescentem filium, cum secundum leges in contubernio suo habere posset, in ordine mereri maluit. His rationibus effectum est, ut neque cruentum aliquid in milites faceret, et tamen exercitum, tanquam miraculo immutatis moribus et animis, brevi confirmaret.

Front. Strat. IV. 1. 11. Eutrop. Sall.

3. Jugurtha rebus his auditis in magno terrore erat: verumque aliquando ducem, ferro pariter ac auro invictum, venisse intelligebat. Nam de disciplina viri frequentes accipiebat nuntios; integritatem ipse, cum Romæ fuisset, cognoverat. Igitur non jam per simulationem legatos de deditione mittit: 'si vita sibi liberisque detur, cetera in potestatem populi Romani tradere paratum.'

Oros. v. 15. Sall.

4. Non erat ignota Metello Numidicorum ingeniorum mobilitas. Igitur adversus hominem dolosum dolis uti non dedecorum existimans, legatos alium alio loco ac tempore tentat. Ubi patefacere corruptioni animos videt, promissis onerat: et, ut regem vivum maxime, aut saltem mortuum tradant, paciscitur. Alia deinde pro consilio nuntianda regi cum mandasset, homines dimittit: paucis post diebus ipse cum exercitu insequitur.

Flor. III. 1. Front. Strat. I. 8. Sall.

5. In Numidiam cum esset ventum, omnia in pacis faciem composita apparuerunt. Prodibant obviam præfecti regii, frumentum advehebant atque commeatum, omnia quæ imperasset facturos esse confirmabant. Tanto providentius incedendum sibi consul rebatur: nec enim, quam cum acri et callido hoste negotium esset, nesciebat. Igitur cum expeditis cohortibus, funditorumque et sagittariorum delectis ipse ducebat agmen; C. Marius cum equitatu claudebat: latera tribuni legionum et præfecti cohortium, cum auxiliariis equitibus intermixtoque velitum numero, tutabantur: ut adversus Numidas equites, velox ad invadendum refugiendumque genus, undecumque apparuissent, parata ac disposita manus esset. Interea Vaccam, opulentam foro rerum venalium urbem, præsidio occupat: simul patientiam gentis explorans, simul opportunitate loci invitante: multi enim ibi etiam Italici generis homi-

nes et mercabantur et colebant, quorum frequentiam commeatui, et jam pacatis munimento, fore confidebat.

6. Ibi dum frumentum, et alia quæ bello usui sunt, imperantur, novi ab Jugurtha cum iisdem mandatis legati veniunt: eademque consulis arte corrupti ad regem remittuntur. Front. Sall. Jugurtha postquam sibi neque dari pacem neque negari, bellum tamen re ipsa geri videt, amissa maxima urbe, regni parte non contemnenda hostibus quasi per otium explorata, solicitatos Numidarum animos; salutem armis defendere statuit, non sine magna spe victoriæ, quod, per loca difficilia Metellum incedere, per speculatores cognoverat.

7. Pergenti ad ulteriora necessario transeundus collis erat, oleastro myrtisque et quæ alia arido solo gignuntur consitus. Hunc Jugurtha, cum per occultos calles Metellum antevenisset, cum suis insidet, late diductis ordinibus, ne species exercitus venienti objiceretur. Nec tamen ita tegi humilitate stirpium poterat, quin Romani ab edito monte descendentes, quid rei esset, agnoscerent. Sistit agmen Metellus: et dextro latere, quod objectum hostibus erat, triplicibus subsidiis firmato, funditores et sagittarios gravis armaturæ manipulis permiscet: equitatus in cornibus locatur. Sic instructa acie, milites pro tempore breviter cohortatus, in planitiem, quæ a monte ad fluvium Muthul per millia ferme passuum viginti[a] protenditur, descendit.

8. Cum ad hæc Numidæ nondum moverentur, Metellus lassitudinem sitimque militum expectari sentiens, P. Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmittit ad flumen, ut castris locum caperet: ipse cum sinistræ alæ equitibus agmen suorum antecedit: reliquæ copiæ cum legato Mario subsequuntur. Jugurtha, qui suos, donec totus Romanorum prætergressus exercitus esset, quietos continuerat, bis mille peditibus ad mon-

[a] *Per millia ferme passuum viginti*] Septem prope leucas nostrates. Sed, ut optime observat nuperus notularum in Sallustium auctor, quæ infra narrantur facta a Rutilio, qui a monte ad vicina fluminis pervenit, et inde ad Metellum rediit eodem die, suspicionem movent errorem hic esse in numeris. Legendum censet Ciacconius *millia passuum III.* vel *VII.* Crev.

tem, unde Romani venerant, occupandum missis, ne hostes eo se recipere possent, ubi adesse tempus incipiendæ pugnæ putat, signo celeriter dato, quam maximum potest terrorem locis omnibus infert.

9. Numidæ jam ante a rege docti, alii terga hostium cædunt, alii lateribus circumfunduntur: missilibus maxime rem gerunt: quoties impressionem Romanus eques faceret, solutis ordinibus in diversam fugam effusi, deinde recedentibus iterum instantes. Quod si pertinacius insequebantur, eos longius a suis avulsos facile circumveniebant, multitudine superiores, et eo quod assueti Numidarum equi per plana, per aspera, pariter usui erant; Romanos asperitas et insolentia locorum morabatur.

10. Hæc facies pugnæ cum magna parte diei tenuisset, omnibus æstu et labore defessis, velut tacitæ induciæ esse cœperunt: spatiumque Metello fuit, vario prælii genere distractos ordines componendi. Quod ubi factum, multisque suis cohortationibus redintegratos militum animos videt; quatuor cohortes legionarias adversus Numidicum peditatum constituit, cujus pars magna pugnando defatigata superioribus locis consederat. Neque Jugurtha ullum boni ducis aut militis officium prætermisit: artibus belli par Metello; natura loci superior: sed virtute militum vincebatur. Vesperascente jam die Romani, quibus una hæc salutis via supererat, ne ab hostibus velut obsessi, rerum omnium, et præsertim aquæ penuria fatiscerent; vi magna connisi, superioribus locis hostem expulere. Hic finis prælio fuit: majori exercitus ob victam molestiam gaudio, quam jactura Jugurthini militis, qui levis et expeditus, per notas regiones, labore pugnæ languidos, et locorum imperitos, facillime evadebat.

11. Interea Bomilcar, ex præcepto regis, cum elephantis et parte peditatus Rutilium lento gradu assecutus, castra communientem aggreditur. Jam et Rutilius aciem struxerat, pulvere quem adveniens hostis excitabat, præmonitus. Idcirco pugnandi mora nulla fuit: sed elephanti ramis arborum, quæ propinquis flumini locis frequentes enatæ fuerant, impediti disjectique, facilem Romanis victoriam præbuerunt. Capti quatuor: reliqui omnes,

haud pauciores triginta, occisi. Numidæ, qui spem omnem non in sua virtute, sed ferocia et robore belluarum habebant, iis circumventis, in pedes se conjecerunt.

12. Rutilius fugatis hostibus, de imperatore, et qui apud eum remanserant, anxius, quanquam fessos opere castrorum et prælio milites, eadem qua venerat via, reduxit. Res optime cogitata propemodum tristem eventum habuit. Occurrente Metello, cum per obscuram noctem utrimque Jugurtha adesse crederetur, pernicioso errore ad manus esset ventum, ni præmissi equites explorata cognitaque omnia retulissent. Ita majus ex vana solicitudine gaudium fuit.

13. Metellus duobus præliis eadem die victor, donatis laudatisque militibus, cum minime fractum animo regem in locis saltuosis atque munitis novas cogere copias cognovisset; de ratione belli consilio habito, ab acie ac præliis, unde sibi pæne plus incommodi, si vinceret, quam Jugurthæ, si vinceretur, foret, ad populationem agrorum se rationesque suas transfert: non alio atque speraverat, eventu. Quippe Numidæ, postquam late omnia vastari, vicos, castella, oppida infirmiora, capi incendique, puberes interfici, cetera prædæ militum cedere, eaque tantum non præsente et inspectante Jugurtha fieri vident; Metello se suaque omnia dedere, frumentum, obsides, alia quæ imperasset dare, præsidia locis quibus illi placuisset accipere, passim cœperunt.

Liv. Epit. Oros. Sall.

Liv. Epit. Flor. III. 1. Sall.

Oros. Sall.

14. Id acerbius Jugurthæ quam prælium male pugnatum accidebat, reputanti opes suas et famam, in qua plurimum esse sciebat, sibi quotidie minui; Metello augescere. 'Si cessaret, brevi omnes et omnia victoris fore; sin prohiberet, ire se cogi qua Metellus præcederet, et quem fuga elusurus fuerat, insequi. Quam deinde spem haberet, cum incondita multitudine, ubi Romanus optasset, certaturus; qui loco sibi opportunissimo florentes et veteranas copias amisisset!' Etenim post adversam pugnam Numidæ ad sua quisque dilapsi erant: quod moribus gentis licitum; delecti tantum equites regem in fuga comitantur.

15. Igitur, quod ex præsentibus optimum videbatur,

exercitum plerumque aliis locis habebat: ipse cum lectis equitibus Romanum agmen sequebatur, carpebatque, multis hostium, ut forte palantes adipisci poterat, interfectis. Homines enim et equi velocissimi, etiam cum longe abesse crederentur, nocturnis itineribus per avia plerumque loca, securis et animo vacuis superveniebant. Adversus hæc incommoda Metellus providentia et discipliua pugnabat, vetito vagari milite; et, sive lignatum aquatumve, sive ad alios usus proficiscendum esset, provisis armatorum præsidiis. Quæ ubi Romæ sunt audita, senatus supplicationes ob res a Metello gestas decrevit: læta civitate, quod labantem priorum ducum socordia[1] disciplinam famamque vir egregius restituisset.

16. Dum hæc ad meridiem geruntur, gravioribus Cimbrorum armis septemtrio inhorruit: haudquaquam pari consulis alterius fortuna. Quippe M. Junius Silanus, cum ad eum in Galliis castra habentem legati Cimbrorum venissent, si agri darentur, manus et arma sua Romanis auspiciis offerentes, 'neque agros dare populum Romanum, neque illis auxiliis indigere,' responderat. Illi vi tentantes quod impetrare precibus nequiverant, egredientem contra consulem signis collatis fundunt fugantque.

Flor. III. 3.

Liv. Epit. Vell.

17. Deinde, cum ab hoc successu majorem cupitis potiundi spem concepissent, ad senatum quosdam ex principibus legant: qui 'pacatis animis venientis a consule coactos ad prælium' dicerent, 'postquam certiora quam vellent adversus Romanos experimenta virtuti dedissent, non ignavos aut inutiles futuros socios, sedes tantum et agros, unde se suosque alerent, velut in stipendium poscere.' Senatus, sive avaritia principum, sive prælio victi quod dedissent potius necessitatis quam beneficii specimen prælaturum arbitrati, legationem irritam dimiserunt.

Ascon. in Or. pro Cornel. Liv. Epit. Flor.

18. Cimbricum bellum infelicius gestum bonæ sub idem tempus M. Minucii res consolabantur. In Thracia enim ad Hebrum flumen Scordiscorum et Triballorum ingentes copias fuderat: cum victoriam arte adjuvisset. Numero enim suorum diffisus, nam et Daci hostibus auxilio vene-

Eutrop. Jornand. c. 52. Sex. Ruf. Liv. Epit. Ammian. XXVII. 8.

1 *Vecordia* edd. ante Crev.

rant, sub tempus prælii fratrem cum æneatoribus et parva Front. equitum manu per occultos tramites circummisit: ut pugna cœpta, concinentibus æneatoribus, a tergo Thracum se ostenderet. Id ex composito factum, cum, jugis montium resonantibus, simul conspectus pulvis terrorem magni adventantis exercitus inferret, hostes in fugam compulit. II. 4.

19. Sed tamen paulo post, nulla vi hominum, ceterum natura cœli et locorum, mediocris accepta clades est; dum victoriæ fructum avidius prosequente proconsule, ne hyberna quidem expeditione abstinetur. Nam post prosperam dimicationem omnia, quæ in citeriore Hebri ripa Flor. III. 4. erant, depopulatus, ipsum quoque flumen, jam gelu constrictum, transire cum exercitu ausus est. Ibi glacie rupta, haud contemnenda manus militum interiit.

20. Eodem anno contra Lusitanos a Servilio Cæpione Eutrop. prospere dimicatum: sed in Hispania citeriore L. Cal- Cic. in purnius Piso interfectus est. Ejus Pisonis laudata con- Ver. IV. 25. Appian. tinentia est, tam religiose diligentis, ut annulo inter exer- Iber. cendum fracto, artifici sellam Cordubæ in foro poni, Cic. auroque palam appenso, præsentibus omnibus annulum fieri jusserit. Scilicet cum L. Pisonis filius esset, qui primus legem de repetundis tulit, non modo crimen a sese, verum etiam suspicionem omnem amoliri debere existimabat.

21. Cum ita foris temperati lætorum tristiumque eventus essent, ut plura tamen prospera nuntiarentur, (nam et in ulteriore Hispania Lusitanos Servilius Cæpio vicerat,[b]) Eutrop. Romæ censoris atque tribunorum plebis contentionibus inquieta pars anni fuit. M. Æmilius Scaurus, cum mor- Fasti Capit. tuus in magistratu collega M. Livius Drusus abdicandi Plut. Qu. Rom. c. 50. necessitatem imponeret, contra mores magistratum retinebat. Sed ad extremum tribunis carcerem minitantibus cessit. Æmilia tamen via censuræ ejus monumentum est, Auct. de et pons Mulvius. Pontem Mulvium, quod antiquior ejus Vir. Illustr. Ammian. memoria est, refectum a Scauro, quam factum, verius ap- XXVII. 6. paret. Viam primus stravit: eamque per Pisas, et Lu- Liv. XXVII. 51. nam, et Sabbatia vada Derthonam perduxit: nam, quæ Strab. V. p. 217. Liv. XXXIX. 2

[b] *Nam et in ulteriore Hispania Lusitanos Servilius Cæpio vicerat*] Hoc jam c. præcedenti memoratum fuerat. *Crev.*

Flaminiæ committitur Æmilia via, eam M. Lepidus consul a Placentia Ariminum fecit: cum in Flaminia munienda C. Flaminius collega Lepidi occupatus esset. Sed et Mentis ædem ab hoc Æmilio Scauro dedicatam inter censoria ejus opera retulerim.

Plut. de Fort. Rom. c. 17.

Sall.

22. Q. interea Metellus in Numidia rebus prosperis, et cognito quæ de se fama in urbe esset, alacer, divisis cum Mario copiis, ita incedebat, ut, utri hostes supervenissent, promte succurri ab altero posset. Ita vastabatur late Numidia, neque Romanos invadendi hostibus opportunitas dabatur, licet impigre quidlibet tentante Jugurtha. Ille quacumque iturum Romanum senserat, pabulum et fontes aquarum corrumpere: sæpe Metello, sæpe Mario se objectare; deinde post levem impressionem in colles recedere. Ita prælii copiam impar viribus non faciebat: tantummodo hostem, quibus poterat modis, ab incepto remorabatur.

23. Metellus arte Jugurthæ fatigatus, ad obsidionem validæ cujusdam urbis animum applicat: quo vel defensa a rege, occasio pugnandi; vel relicta, pretium operæ victoribus foret. Ideo Zamam versus, quæ caput circa regionis erat, cum exercitu proficiscitur. Id ubi Jugurthæ perfugarum indicio patefactum est, magnis itineribus prægressus, oppidanos confirmat, et ad virtutem cohortatur: ‘se, ubi res poposcisset, in tempore affuturum. Interim præsidio relinquere transfugas: hos, certo apud Romanos exitio proposito, seque et urbem pertinacissime defensuros.’

24. Ipse in loca quam maxime occulta digressus, cum Marium ex itinere frumentatum mitti cum paucis cohortibus cognovisset, per noctem Siccam advolat, quæ prima post adversam pugnam a se defecerat: et egredientes jam porta Romanos nactus, cum delectis equitibus incursat. Simul magna voce Siccenses hortatur, ut a tergo Romanos aggrediantur; veniam præteritorum, et insuper præmia abunde pollicitus: non vano apud levissimam gentem consilio, ni Marius educere suos properasset, prælioque cœpto, Numidæ, frustra retinente Jugurtha, postquam aliquos videbant cadere, profugissent.

25. Jam ad Zamam castra Metellus posuerat, adven-

tuque Marii acriter cœpta oppugnatio. Neque segnius obsessi certabant: tamen, quia sagittis et fundis maxime res gerebatur, quibus validior, cum sursum mittuntur, impetus, prono jactu languet; pro meliore Romanis pugna erat: quorum et pauciores vulnerabantur, et, quod maxime opus erat, hostes a pinnis haud difficulter defendebant.[c] Dum ita ad muros certatur, intentique eventui qui ad tuenda castra relicti fuerant, custodiam negligunt, Jugurtha ex improviso cum magnis copiis irrumpit. Vulnerantur cæduntur que complures: cetera turba ad urbem, ubi Metellus pugnabat, fugam intendit. Nec amplius homines quadraginta restiterunt, Romanæque virtutis memores, cum editiorem paulo locum occupassent, non potuerunt expugnari. Propere missum a Metello quod aderat equitum, et statim C. Mario duce sociorum cohortes, Numidam exturbarunt castris: ibique, quia vallum et angustiæ portarum morabantur fugam, non exigua Jugurthæ militum cædes fuit. Ita neutri imperatorum eo die,[2] quod conatus fuerat, perficere concessum: urbemque Jugurtha, Metellus castra tenuit.

Claud. Quadr. ap. Gell. IX. 1.

Sall.

26. Postero, dispositis diligenter omnibus, et equitatu pro castris locato, Romanus ad oppugnationem redit. Quam ubi commissam esse ex clamore et tumultu rex cognovit, subita iterum impressione primos quosque turbat. Subveniunt alii, neque procul muris equestre prælium conseritur, ancipiti Marte, quia Numidas, ne suo more statim terga darent, peditibus intermistis rex firmaverat. Hæc omnia cum in conspectu oppidanorum fierent, eveniebat, ut, ubicumque vacuum a periculo tempus nacti essent, eam in partem omnes se converterent.

27. C. Marius, postquam ex vocibus et nutu et agitatione corporum, toto animo in id spectaculum intentos

2 *Ea die* edd. ante Crev.

c *Defendebant*] Removebant, fugabant Romani oppidanos a pinnis. Observat Gellius usum esse hic Claudium Quadrigarium verbo *defendebant*, non ex vulgari consuetudine, sed admodum proprie et Latine. Nam defendere et offendere inter se adversa sunt: quorum alterum, nempe offendere, significat ἐμποδὼν ἔχειν· alterum, scilicet defendere, ἐκποδὼν ποιεῖσθαι. *Crev.*

esse apparebat, consulto remisit pugnam, quasi difficultate incepti deterritus: deinde illis, studio spectandi, et cura popularium pugnantium, sui periculi oblitis, subito magna vi suggreditur. Neque multum abfuit, quin scalis admotis, priusquam animadverterent obsessi, miles in murum eniteretur. Repulsus tamen est, et, quia nox jam aderat, quies pugnandi locis omnibus facta. Consul, intellecto frustra se hoc consilium volvere, quod neque capi oppidum, neque Jugurtham, nisi ex suo commodo, cogi

Flor. III. 1. ad pugnandum videbat; exacta jam æstate obsidionem

Sall. solvit: præsidiisque circum urbes quæ ad se defecerant

Appian. ap. Vales. missis, ceterum exercitum in provinciam, qua Numidiæ

Sall. proxima est, in hybernis collocavit. Ipse nihilo remissior, quam si propinquus hostis esset, tempus quod rebus gerundis incommodum erat, consiliis impendit: eaque haud minus ipsi prospera, quam inter bellandum arma, fuerunt.

28. Quippe Bomilcar spe impunitatis, et sua omnia retinendi, ad proditionem illectus, persuadet regi, 'ut missis denuo legatis, se suaque omnia in fidem Metelli

Dio ap. Fulv. Ursin. sine exceptione dedat.' Romanus callido consilio, non simul, sed per vices, argentum, obsides, arma, elephantos tradi; captivos reddi; postremo perfugas adduci jubet.

Sall. c. 62. Omnia obedienter facta; nisi quod perfugarum pauci, simul dedi Jugurtham audivissent, in Mauritaniam ad

Oros. v. 15. Sall. c. 38. Appian. Bocchum regem transierant. In ceteros (tria amplius millia erant, Ligures et Thraces plerique) acerbe sævitum: quibusdam manus præcisæ: pars umbilico tenus in terram defossa, jaculis appetita, deinde igne admoto exusta est.

Sall. c. 62. 29. His ita peractis regem ad se Tysdrum[d] venire imperator jubet, uti cetera mandentur. Ille conscientia et metu anxius, quem etiam ex Romanis Metelli gloriæ infensi quidam acuebant, præcipua C. Marii malignitate, quanquam omnibus ferme instrumentis belli spoliatus, obsides præterea trecentos dederat, arma quam ullam aliam

Oros. Sall. spem tentare maluit.

[d] *Tysdrum*] In Sallustio legitur *Tisidium*, quod oppidi nomen prorsus ignotum est. Itaque Freinshemius ex conjectura, ut videtur, subjecit *Tysdrum*, nobilem urbem, et cujus frequens est apud antiquos scriptores mentio. *Crev.*

30. Cum his rebus gerundis circumactus annus esset, Romæ Ser. Sulpicius Galba, M. Aurelius Scaurus consulatum auspicantur.* Scaurus in Hortensii locum factus erat, qui designatus, morte, an alio quo casu præpeditus, magistratum non iniit. Multa deinde nuntiata prodigia. Avis incendiaria visa in urbe, buboque conspectus fuerat: et in latomiis homo ab homine adesus. Ob hoc prodigium per triginta ingenuos patrimos et matrimos, totidemque virgines, in insula Cimolia [e] sacrificatum. Nursiæ geminos mulier ingenua pepererat: puellam membris omnibus integris; puerum alvo patente, ut intestinum conspiceretur, posteriore parte solida, qui voce missa expiravit. Lacte quoque bis eo anno pluit, et inundationes magnæ fuerunt: et intumescente Pado et Arretino stagno, multa hominum millia aquis sunt obruta.

Fasti Capit. Pigh. Ann.

Jul. Obs.

31. Cum deinde consules de provinciis senatum consuluissent, quæ decretæ ipsis fuerint, in obscuro; Q. Metello imperium in Numidia prorogatum esse certum est. Quia tamen interfecto in Hispania Pisoni successisse Galbam lego, consulem Galbam, ob gravioris forte belli minas exortas, eo missum inclinat animus ut credam. Neque levis est suspicio ex rebus postea secutis, Scauro consuli provinciam Galliam evenisse. Lustrum tertium et sexagesimum his consulibus conditum esse, Capitolina marmora demonstrant. Censorum nomina ignorantur; nisi quod Q. Fabium Allobrogicum, C. Licinium Getam fuisse consentaneum est. Getam enim post censoriam notam ad censuram pervenisse supra relatum est: et Fornix Fabianus, juxta Regiam in Sacra via constructus arcus, Fabianæ censuræ monumentum est, etiam statua Allobrogici juxta posita. Ceterum hæc et alia ejus anni obscura sunt: Metelli gesta Sallustius in luce collocavit, quem nisi haberemus, neque plura neque certiora, quam de reliquis, afferre possemus.

Appian. Iber.

Sup. LXII. 27.

Ascon. in I. Act. in Verr.

32. Igitur Jugurtha renovato bello, cum vi, fraude,

Plut. Mar. c. 9. Sall.

* A. U. C. 644. A. C. 108.

[e] *In insula Cimolia*] Quænam sit illa insula, haud facile decernimus. Sacrum enim illud procul dubio non longe a Roma celebratum est. Nullam autem hoc nomine insulam in vicinia Romæ cognoscimus. *Crev.*

pecunia, omnes atque omnia versaret atque volveret, tandem Vaccensium principes ad occidendum Metelli præsidium impulit. Certo die, qui festus per omnem Africam lascivia et conviviis duci consueverat, eoque tegendis insidiis aptior habebatur, centuriones, tribuni, ipseque T. Turpilius Silanus,[3] quem præfectum fabrum secum duxerat Metellus, et præsidio Vaccensi præfecerat, diversi ab oppidanis invitantur: deinde, super mensas, ad unum omnes præter Turpilium interficiuntur. Sublato inde clamore, cum milites inopinato terrore perculsos, præterea inermes, et sine imperio palantes invasissent; plebs Numidarum pro levitate gentis rebus novis læta momento se aggregat. Romani plerique inulti cadunt, quia neque arma suppetebant, nec effugium usquam erat, quod Vaccenses, misso sub tempus cædis præsidio, arcem, ubi signa scutaque Romanorum erant, præoccupaverant, oppidumque undique clauserant.

33. Harum rerum nuntio præter modum affectus imperator, aliquantisper conspectu hominum caruit: mox omnia experiri certus, dum ne pessimi exempli defectio impunita Vaccensibus esset, cum legione quæ in iisdem hybernis erat, et quod equitum Numidarum colligi subito poterat, pariter cum occasu solis egressus, postridie in planitiem quandam collibus cinctam pervenit: militesque animo fatiscentes, multum enim itineris raptim ducti confecerant, Vaccam oppidum non ultra mille passuum abesse demonstrans, prædamque benigne pollicitus, ad reliquum laborem confirmat.

34. Vaccenses exercitum ad se venire conspicati, primo portas clauserunt: mox, quia nec agri vastabantur, et Numidicum equitatum esse apparebat, (hic enim astu imperatoris in primo agmine ibat,) Jugurtham rati, gestientibus gaudio animis obviam effunduntur. Metellus supra votum omnia succedere videns, signo repente dato, equitem peditemque partim ad portas occupandas, alios ad cædem palantium dimittit. Hoc maxime modo Vaccenses non ultra biduum sua perfidia lætati pœnas dede-

3 *Tribunos, ipsumque T. Turpilium Silanum* edd. ante Crev.

runt. Oppidum direptum est: senatores omnes supplicio consumti. Appian. ap. Vales.

35. De Turpilio præfecto deinde agitatum. Quod enim unus omnium oppido clauso intactus profugerat, proditionis accusabatur. Intercedebat huic cum Metello amicitia, et hospitii necessitudo: neque manifestus criminis, sed potius misericordia oppidanorum, quos humaniter et benigne tractaverat, credebatur emissus. Tamen de consilii sententia, urgente, et alios inflammante Mario, proconsul invitus supplicium de eo sumsit, verberato prius more majorum: nec enim civis Romanus, sed e Latio erat.[f] Neque multo post patuit falso de proditione suspectum fuisse. Ubi cum ceteri, Metello ægerrime rem ferente, condolerent, exultasse Marius fertur, et palam in circulis suum hoc opus jactavisse: 'a se hospitis interfectori Metello diras ultrices comparatas.' Sall. Plut. Appian. Sall. Plut.

36. Jam enim professas cum imperatore inimicitias gerebat: inevitabili apud superbos offensione, dum alter ex infimo loco ad summos honores nititur; alter idem esse æquari, quod deprimi, putat. Quippe Marius cum legatus a Metello ductus in Africam esset, statim a principio, non, ut alii, ad imperatorem, sed ad se consulta factaque sua omnia referebat: et cum ob ignobilitatem contemtui Metello esset, eaque sibi videret imponi, quæ plurimum laboris ac periculi, gloriæ haud æquam partem haberent, in speciem de injuria querebatur: ceterum præberi virtutis exercendæ, vulgusque militum conciliandi occasionem penitus gaudebat. Quod enim animo atque corpore firmus quamlibet duros labores facile perferret, nihil tam aut magnum aut parvum erat, quod non susciperet: semper ita re gesta, ut cum incremento laudis benevolentiæque manipularium reverteretur. Sall. Plut. Diod. ap. Vales.

37. Nam in imperiis benigne et comiter se gerebat: ne-

[f] *Verberato prius more majorum: nec enim civis Romanus, sed e Latio erat*] Interpretatur hic et emendat Sallustium Freinshemius, non improbabili conjectura: nempe, post legem Porciam cives Romanos, etiam militiæ, virgis cædi non licuisse, quamvis pœnæ capitalis jus in eos imperatoribus, maximum disciplinæ militaris vinculum, remaneret. Virgarum tantum ab iis ignominiam removeri voluerant. *Crev.*

que temere jubebat quicquam, quod inter primos ipse non exequeretur. Præterea voluptatum divitiarumque victor, eodem fere victu cultuque, quo gregarii milites, agebat; Plut. non in pugnando, non in opere manibus parcens. Unde Diod. magna in illum toto exercitu caritas: nec alio duce promtius pugnabatur. Ceterorum ferme legatorum tribunorumque, militibus maligne parentibus, minus prosperæ expeditiones erant: Marium enixa omnium studia, et in jussis obeundis alacritas, aliis super alia bene gerendis re- Sall. bus, ad gloriam extollebat. Neque deerat ille per occasiones indigna de imperatore loqui: 'hominem tyrannici spiritus, quo diutius cum imperio esset, bellum trahere. Sic dimissum ex manibus Jugurtham: sic, cum finis imponi bello posset, fugæ simili profectione exercitum ex Appian. Numidia in provinciam per causam hyemis raptum.' Neque de sævitie ejus, quod in militaribus delictis severior justo vindex esset, virgis et securi in hospitem stricta, re- Dio ap. Vales. ticebat. Erat enim Marius ingenio turbulento ac seditioso, ambitiosus, astutus, calumniator.

Cic. de Off. III. c. 20. Sall. 38. Atque is, cum a prætura septimum jam annum jacuisset, neque petere consulatum ausus esset, ad quem longo jam tempore novus homo nemo aspiraverat; rebus prosperis elatus, adjicere ad altissima quæque animum cœperat, et quod a Metello impediebatur, ejus criminationibus gratiam sibi et suffragationem, quorum poterat, comparabat. Metellus enim, cetera vir egregius, sed communi vitio nobilitatis superbus, et humilium natalium contemtor, Marium ad petitionem dimitti postulantem, quasi per amicitiam monuerat, 'ne tam prava inciperet, neve peteret a populo Romano, quod jure negaretur.' Deinde sæpius instantem obtentu publicorum negotiorum Plut. Dio. moratus est. Cum ne sic quidem flagitandi finem faceret Marius, animo commotiorem dixisse ferunt, 'Satis tibi matura petitio erit, si cum hoc petas,' ostenso filio, qui Sall. tum quasi viginti annorum adolescens aderat.

39. Sed hoc ipsum, cum perscriptum in urbem, atque pervulgatum sermonibus esset, magnopere Mario profuit: quod in illo se despectum, suamque humilitatem ludibrio habitam credens populus, intentiore studio contemtum

nobilitatis ultum ibat. Per hæc atque talia conciliata in exercitu et Romæ voluntate vulgi, etiam aliorum hominum quibuslibet rationibus attrahere favorem non omittebat. Apud publicanos, itemque negotiatores, quorum Vell. II.11. magna erat Uticæ multitudo, Metelli contationem incusans, si dimidiatum ipse exercitum haberet, paucis diebus Sall. Jugurtham vinctum visuros dictitabat: promte illis et cum assensu auscultantibus, quia bellum privatis eorum rationibus adversum damnosumque erat.

40. Sed neque Numidarum suffragationem parare neglexit: quorum princeps in partibus Romanis Gauda erat, Manastabalis filius, ejus qui et Jugurtham, sed ex alia muliere, procreaverat. Hujus amicitiam captare Marius, adire: donec opportunum sibi ratus, post alios sermones, et affectatam officiorum pollicitationem, quæ ferme nulli promittunt accuratius quam qui minime præstaturi sunt; ita cœpit: 'Nunc illud in propinquo tempus est, quo maxime perspici, quo quisque in alios sit animo, poterit. Non es nescius, quam contumeliose mihi responderit Metellus, commeatum petenti, quod comitiorum dies appropinquat. Neque mihi tam infeliciter gestus tribunatus plebis, deinde prætura est, neque tam angustus animus, ut his honoribus contentus vivam, donec aliquis erit in civitate nostra superior. Ea res quanquam pro amicitia nostra tibi dolori est; non tamen peterem ut ad tuam ultionem pertinere crederes, nisi ejusdem hominis superbia in te, quam in me fuit, intolerabilior extitisset.

41. 'Nam quod meus tamen imperator est, et nobilitate generis anteit, non quidem idoneam, sed tamen aliquam ei excusationem præstat. Sed quodnam in te illius imperium est? Aut qua ratione tibi se anteponit, cum sis vetustis Africæ regibus editus,[g] vir apud populares et in urbe nostra honoratissimus, Masinissæ amicissimi clarissimique

g *Qua ratione tibi se anteponit, cum sis vetustis Africæ regibus editus*] Parum hic memorem se exhibet Freinshemius Romanæ dignitatis ac superbiæ, dum Marium facit indignantem, quod Metellus sese nepoti Masinissæ anteponat. Populus regum contemtor et victor, eos multum infra Romani nominis majestatem jacere credebat: nec ullus tum rex erat, qui non principes Romanæ reipublicæ veneraretur, atque interdum etiam eorum gratiam obsequiis et adulatione captaret. *Crev.*

regis nepos, unicus Numidici regni verus hæres, postquam iisdem facinoribus et alios sustulit Jugurtha, et sibi jus quod habebat, liberis spem [4] successionis ademit? Scilicet immanis arrogantia in furorem egit hominem, ut neque se ulterius respicere justa æstimatione, neque alios possit.

42. 'Idcirco, quod res ipsa cogit, adversus communem inimicum communibus auxiliis opus est. Tam facile juncti illum despexerimus, quam ipse seorsim utrumque contemsit. Neque difficilis aut invidiosa res est. Ad consulatus petitionem his diebus decedam: parata mihi populi voluntas est. Commendor a militibus, a provincialibus, a civibus Romanis, qui his in locis negotiantur. Iis cum tua commendatio accesserit, cum apud amicos hospitesque tuos gratia, apud omnes testimonio me adjuveris, non erit dubium quin magistratum, et hoc inito provinciam Numidiam adipiscar. Id cum erit factum, non poterit deesse referendæ gratiæ locus: et quæ Metellus superbe negavit, statim repræsentabo, et properum bello finem faciam. Nec enim, quod nunc fit, ambitioni meæ potius, quam populi Romani gloriæ utilitatique deserviam: et hæ res sunt nostræ et hostium, ut, si accedat imperator idoneus, diuturnum esse bellum non possit. Demoto autem Jugurtha, quis ambigat, quin te certum regem populus simul Romanus atque Numidæ facturi habiturique sint?'

43. Facile persuadetur homini ex morbo non satis compoti mentis, præterea spe regnandi delinito, et alioquin graves causas offensionis adversus Metellum habere pu-
Dio. tanti. Neque enim transfugas suos, aut præsidium equi-
Sall. tum Romanorum impetrabat; neque etiam sella ei juxta proconsulem ponebatur: quæ Metellus omnia petenti negaverat. Nempe, 'transfugarum causam ad se totius belli imperatorem pertinere; equites Romanos Numidæ satellites haberi contumeliosum Romano nomini; sellam iis demum deberi' autumabat, 'quos reges populus Romanus appellasset.'

44. Ceterum hæc omnia Marii proposito serviebant: cujus victoriæ Jugurtha debebatur, ne aut caperetur a

4 *Opem* exhibetur in edd. ante Crev.

Metello, aut conjuratione amicorum interiret. Sub idem enim tempus Bomilcar, cujus impulsu deditionem Jugurtha fecerat, post pœnitentiam ejus rei, suspectum se regi, nec falso arbitratus, occupare statuit insidiarum fraudes, assumto in societatem facinoris Nabdalsa, qui plurimum inter Numidas nobilitatis et virtutis opinione præstabat. Cum hoc, ubi data fuit occasio, ita instituit agere.

45. 'Si ullum tempus in terris fuit, quo regibus amicorum consilia ex usu potius quam affectu suo metiri consuetum, amicis sola regum commoda spectare opus fuit; id profecto huic in quo vivimus perquam dissimile fuisse necessum est, Nabdalsa... Quod enim, si quisquam alius, tu certe clarissime atque apertissime perspicis, hodie res ita se habent, ut pessima consilia cum animum impotentem repererunt, perplaceant, bona et salubria non ipsa modo spernantur, sed ultro periculo sint auctoribus[5] suis, quibus, si melior humana sors respiceret, honori emolumentoque esse debuerant. Fortuna Jugurthæ talis his temporibus fuit, ut nisi reconciliatum Romanis servare ne Salus quidem ipsa posset. Suasi, uti scis, in gratiam cum his ut rediret: vidit non esse rem a præsenti statu temporum alienam, deliberavit, assensus est. Deinde nescio quam ob causam immutatus, cum idem consilium ambo probassemus, se incusat, me odit: neque sermonibus abstinet, qui homini aulæ non imperito satis magnæ certæque significationes sunt eorum quæ postmodum mihi sunt expectanda, nisi præveniam insidias.

46. 'Sane si talis causa esset, ut ad me unum pertineret, te ceterosque proceres neque re neque exemplo contingeret; tacerem potius, et vel silentio perferrem, quicquid ingrato regi suggereret crudelis et fallax animus: vel fuga ad Romanos, cujus nondum ablata est copia, securitati meæ consulerem. Sed quia quod mihi accidit, jam et evenit aliis, et evenire omnibus potest, et illustrissimo cuique facillime; neque te dignitate quisquam antecedit: malui te socio fortius ulcisci commune discrimen, et

5 *Periculo sint auctoribus* Cler. Reliquæ edd. ante Crev. habent *periculo suo sint ductoribus.*

hoc agere, quando cum hoc nulla nobis ulterius amicitiæ fides esse potest, ut novis sociis utilitati simul et admirationi simus.

47. 'Id adeo consequi non erit difficile, si meis consiliis conatibusque tuum præsidium, audaciam, opes conjunxeris. Nam capere aut obtruncare regem haud maximo negotio poterimus: et Metellum nulla æque res atque traditus seu vivus seu mortuus Jugurtha conciliabit. Cum autem Metellum dico, minime dubitari poterit, per hunc a senatu populoque Romano impetraturos quicquid voluerimus. Eam spem mihi certissimam omnium prope gentium exempla faciunt: et, si cetera omittimus, in hac ipsa Africa nuper bello Punico tertio Phamæas, et superiore Mutines, ac præ ceteris magnum et illustre monumentum Masinissa, docuerunt.'

Sup. L. 24. xxvii. 5.

Sall.

48. Cum hæc atque similia Bomilcar haud aliena præsentibus commemorare videretur, motus Nabdalsa venit in societatem consiliorum, et compositis cum Bomilcare rebus digreditur. Summa pactorum hæc erat, 'ut Nabdalsa proficisci ad exercitum, quem plerumque seorsim ab rege ductitabat, et, rebus ibi ex commodo conjuratorum constitutis, ad patrandum scelus die dicta adesse deberet.' Sed ubi ad constitutum ille non occurrit, Bomilcar metu hominis rem prodi ratus, literas ad eum scribit, segnitiem accusans, qua neque Jugurthæ nihilominus perituro prodesset, et spem præmiorum a Metello corrumperet. Eas literas Nabdalsa, ut ab exercitatione fessus in lectum se conjecerat, accepit; perlectasque cum supra caput reposuisset, obrepente ut solet inter fatigationem et curas sopore, in pulvino reliquit.

49. Erat ei fidus ad hæc tempora negotiorum curator Numida, secretorumque, præterquam hujus novissimi, particeps. Is cum, audito literas venisse, pro more et jure suo tabernaculum ingressus esset, repertasque non excitato Nabdalsa legisset; cognitis quæ regi struebantur insidiis, protinus ad ipsum cum iisdem literis contendit. Nabdalsa expergefactus cum ablatas literas videret, et rem omnem, uti erat acta, ex perfugis, quod genus hominum custodiæ causa circum se habebat, cognovisset; ante

omnia indicem ex itinere reprehendere conatus est. Deinde, ubi illum assequi non potuit, ipse quoque ad Jugurtham proficiscitur, raptasque a perfido cliente, quas ad regem ipse portare decrevisset, literas questus, orat, 'ne sibi hoc in animo regis fraudi sit, neve alium se credat, quam qualem perpetuis obsequiis et incorrupta fide probavisset. Id quoque certum et efficax innocentiæ suæ testimonium acciperet, quod tam atroci casu percussus, nulli alii aut homini aut loco salutem debiturus, ad regem suum properasset.'

50. Jugurtha, licet omnia alia volvens animo, tamen placide in præsentia respondit, ne qua forte seditio apud armatos et Nabdalsæ beneficiis usos oriretur: et jam Bomilcaris aliorumque consciorum supplicio iram leniverat. Sed non perinde abducere animum ab solicitudine potuit, quin tot egregiis viris interfectis, omnia deinceps infesta intutaque occurrerent: cum tanti periculi memoriam, metumque ne qui alii eadem auderent, excutere nequiret. Unde ne somni quidem satis quieta copia erat, et sæpe subito excitus arreptis armis tumultum faciebat: sero agnita stultitia, quæ nec potentiæ nec laudis egentem, dum per scelera et perjuria eniti ad majoris fortunæ fastigium jubet, alio super aliud delicto delictorumque supplicio, infra miserrimi cujusque sortem detrudebat.

51. Exitu Bomilcaris comperto, Metellus, qui sedente se bellum illius proditione transactum iri speraverat, hac expectatione depulsus, iterum quasi ad integrum bellum apparare omnia cœpit. Quam ad rem quia Marii præsentiam majori de cetero molestiæ quam usui fore judicabat; ne offensum invitumque[h] retineret, ante duodecimum omnino diem, quam erant futura Romæ comitia, commeatum homini dedit. Atque is rapido cursu ab exercitu Plut.
profectus Uticam, cum in itinere duos omnino dies cum Vell. II. 21. Plut.
intermedia nocte consumsisset, priusquam navigium ascenderet, sacrificavit. Quo tempore cum admirabilem ei, et omni spe majorem felicitatem exta portendere haruspex

[h] *Ne offensum invitumque*] Magna suspicio est Freinshemium scripsisse potius *invisumque*, quod melius respondet τῷ *offensum*. Crev.

dixisset; magis etiam confirmatus animo, quem deinde mira cursus prosperitas, transmisso intra quatriduum mari, auxit, Romam ad comitia tempori venit.

Sall. Jug. c. 63. 52. Sallustius magnus auctor, et in his rebus unicus, hoc Marii Uticense sacrum prioribus aliquanto temporibus ascribit: a cujus sententia, non oblivione, aut neglectu, sed judicio discessi. Quod semel monitum, ubicumque simile aliquid observatum fuerit, occurrere legentis animo velim. Nam in hac infirmitate humanorum operum non debemus admirari, si deteriores interdum scriptores[i] veriora quædam afferunt; præsertim in levibus rebus, quas magni illi, dum in iis ipsis ob quæ magni videntur occupati sunt, incuriose habuerunt. Ceterum C. Marius, ubi Romam venit, eadem omnia quæ in exercitu fecerat dixeratque, tanto impensius agere: dedecus publicum, detrimenta negotiatorum, fatigationem exercitus miserari: et ante omnia criminari Metelli tarditatem, quæ (Cic. de Off. III. 20. Plut.) tot incommodorum una origo esset. 'Si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jugurtham in potestate populi Romani fore.'

Sall. 53. Læti hæc et faventis populi auribus accipiebantur: quia cujusque generis mortales literas ex Africa ad suos missitando, calumnianti Metellum et se extollenti Mario (Dio.) fidem honestissima suffragatione faciebant: et Metellus ob claritudinem generis invisus plebi; Marius ipsa humilitate gratiosus erat: gaudensque premenda nobilitate populus, tenebat occasionem, dum, Mamilia rogatione damnatis optimatium plurimis, auctoritas et potentia Patrum (Gell. VI. 11.) langueret. Ad hæc omnia, cum Cn. Manilius Mancinus, (Plut.) aliique tribuni plebis, omnibus concionibus Metellum petulantibus dictis proscinderent; magno favore renuntiatus consul C. Marius collegam L. Cassium Longinum accepit.*

Plin. x. 13. 54. His magistratum gerentibus urbs lustrata est, ob

[i] *Deteriores . . . scriptores*] Plutarchum, quem hic solum designare potuit Freinshemius, non sane ornat ex suis virtutibus. Licet ille interdum in Romana historia offenderit, et ipse tamen inter magnos scriptores haberi profecto debet: auctoritasque ejus, etsi in his rebus minor est quam Sallustii, per se tamen gravis est. *Crev.*

* A. U. C. 645. A. C. 107.

avem incendiariam, itemque bubonem, Romæ visos. Quod genus illud avium fuerit, quas vocarent incendiarias, etiam iis temporibus quibus adhuc regnabat vetus superstitio, librique augurales in manibus erant, dubitatum video. Quidam spinturnicem vocant, turpem figuram tribuentes, cum qualis esset non possent dicere. Nihil similius vero, quam quod aiunt, 'quæcumque apparuerit carbonem ferens ex aris, vel altaribus, incendiariam esse.' Idem credo judicatum esse, si carbonem tulisset ex busto. Ea res cum forte nido inflammato incendium aliquando excitasset, inter præsagia cladis, cujus esse causa poterat, haberi cœpta. Sed his præter institutum ex occasione quæsitis veniam, uti spero, non ineptum scrutandæ vetustatis studium conficiet, ne quid eorum quæ sunt in annalibus scripta nesciatur. Fest. in voce *Spinturnix.* Plin.

55. Ceterum C. Marius consulatu non contentus, etiam provinciam Numidiam senatui extorsit, qui Metello eam decreverat. Id ob tribunitiam rogationem Cn. Mancini irritum fuit, qui cum tulisset ad populum, 'quem cum Jugurtha bellum gerere vellent, juberent?' populus 'C. Marium' frequens jussit. Tum vero ille rebus ita procedentibus exultans et ferox, sese magnificum inferre, nobilibus instare, lacessere; denique, dum esset unde illi dolerent, neque facto ulli, neque dicto parcere. Sall.

56. Sed alter consul L. Cassius, cui Gallia Transalpina provincia erat, cum Tigurinos, nobilem Helvetiæ pagum, relicta civitate sua per Allobrogum fines transitum moliri cognovisset, ut occurreret illis, eosque, priusquam in provincias Romanas effunderentur, includeret, magnis itineribus eo contendit. Tigurinos Cimbri exciverant. Gens vaga et errabunda, plerisque Europæ regionibus populatis, cum ad Helvetios pervenisset, quietos ad id temporum homines, aurique divites; quia tamen plus opum parasse Cimbros ex rapinis cernebant, ad similis quæstus cupidinem moti sunt: Tigurini ante omnes, quos deinde Tugeni quoque secuti, postquam illis prima prospere evenerant. Quippe Tigurini suis et Germanorum validis copiis, occurrentem in finibus Allobrogum consulem, ad Liv. Epit. Strab. VII. p. 293. Oros. v. 15.

oceanum usque cedendo, pertraxerunt[k] ad insidias, circumventumque ipsum et L. Pisonem legatum, qui ante quinquennium consul cum M. Livio fuerat, occiderunt.

Adon. Chron. Cæs. de B. Gall. I. Rhet. ad Herenn. I. 15.

57. Ita majore parte copiarum amissa, cum reliquiæ in castra confugissent; ubique rerum omnium inopes, et exitii certi obsiderentur, auctore C. Popillio legato, cum hostium ducibus in collocutionem venerunt. Cum nihil æqui a superbis victoribus impetrari posset, neque tantum simul civium sociorumque numerum fame aut ferro perire pati C. Popillius satis e fide sua reque publica duceret; annuit eorum desiderio, ut ab hostibus permissa conditione uterentur. Ita datis obsidibus, et rerum omnium dimidia parte, sub jugum missi, damno impedimentorum et famæ salutem redemerunt.

Oros. Rhet. ad Herenn. IV. 24. Liv. Epit. Cæsar.

58. Ob eam rem deinde dies a C. Cœlio tribuno plebis dicta Popillio est: et, quia res ad causam perduellionis pertinebat, in qua L. Cassius tabellariæ legis auctor suffragium vocis reliquerat, Cœlius rogatione perlata huic quoque judicio tabellam dedit, quo certius C. Popillius opprimeretur. Huc enim intemperiei ventum in republica erat, ut leges jam non ex usu civitatis in commune, sed ex favore aut odio singulorum ferrentur. Ipsumque postea Cœlium, virum cetera egregium, cum per inimicitias laboresque haud mediocres ad summos honores homo novus contendisset, tota vita doluisse ferunt, quod nimio Popillium damnandi studio reipublicæ nocuisset. Etenim se imprudentem calumniæ ac improbitati tabellam quasi sicam porrexisse videbat, quæ in multorum clarorum et insontium caput atque fortunas injiceretur. Sed sera nimirum pœnitentia in istis est, quæ semel facta non revocantur. Ceterum perlatam legem tabellariam C. Popillius haud dubium damnationis omen accipiens, die judicii non expectata, solum exilii causa vertit: eum imitatus Popillium, qui C. Gracchi lege petitus, urbe cesserat.

Oros. Cic. de Leg. III. 16. Tac. III. Ann. 27. Cic. Bruto, c. 45. Cic. in Verr. V. 70. Cic. de Leg. Oros.

[k] *Occurrentem in finibus Allobrogum consulem ad oceanum usque cedendo pertraxerunt*] A finibus Allobrogum ad oceanum non mediocre sane itineris spatium est. Solus Orosius in hoc bello oceanum nominat, non is profecto auctor, cui in re parum verisimili fides negari non possit. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. At Metellus nondum comperto quod Romæ actum erat, cum sibi provinciam Numidiam prorogatum iri non dubitaret, bellum acre et vehemens Jugurthæ faciebat: resque regis in dies deteriore loco, non magis ob vim hostium, quam ipsius consternatione, fiebant. Præter alia quæ bello opportuna multa amiserat, præfectorum amicorumque penuria fatigabatur. Etenim haud paucis ab ipso interfectis, ceterorum plerique, ne eadem paterentur, ad Romanos, aut regem Bocchum transfugerant: neque bellum geri nullis administris, neque reperire Jugurtha quibus se crederet, poterat. Anxius igitur, et varia solicitudine distractus, dum modo versus hostem movet, modo in solitudines refugit, a superveniente Metello pugnare cogitur. Neque ambigue certatum, Numidis post leve prælium diffugientibus. Ipse cum perfugis et parte equitatus, per loca humani cultus expertia Thalam pervenit, magnum oppidum, in quo thesauri regis, et filiorum ejus pueritiæ cultus erat. Sall. Jug. c. 73. Flor. III. 1. Sall.

2. Ea re cognita Metellus bellum pro confecto habens, si Jugurtham in illa urbe opprimere potuisset, difficultates locorum, erant enim haud mediocres, superare consilio et labore statuit. Igitur quia inter Thalam et proximum

flumen quasi passuum millia quinquaginta asperæ et siccæ solitudinis erant; jumenta, sarcinis amotis omnibus, frumento dierum decem, et utribus onerari; pecus etiam, vasis rusticis, plerumque ligneis, ut ex tuguriis Numidarum colligi potuerant, impositis, agi; præterea regionis ejus accolas, qui post fugam regis in fidem venerant, die locoque prædictis, quamplurimum possent aquæ portare jubet.

3. Postquam perventum ad flumen est, impletis utribus, ad locum quem Numidis edixerat pergit. Ibi cum castra ponerentur, præter ejus cœli naturam tanta vis pluviæ effusa fuisse dicitur, ut ea sola aqua sufficere exercitui posset. Igitur milites Deorum hoc munus interpretati, quanquam adesset provisa aquæ copia, pluvia magis usi sunt. Etiam commeatus abunde præsto fuit, Numidis, ut in nova deditione, studia sua approbare conantibus. Sic refecto milite ad Thalam postero die perventum est, contra opinionem Jugurthæ, qui nunquam eo penetraturum Romànum exercitum esse speraverat. Sed oppidanis strenue arma opponentibus, cum etiam locum natura et operibus apprime permunitum haberent, difficilis oppugnatio fuit: multoque labore et periculo militum post quadragesimum diem quam obsideri Thala cœperat, capta est. Perfugæ, pretiosis rebus cunctis in regiam comportatis, inter vinum et epulas seque et illas injecto igne consumserunt.

4. Jugurtha primo adventu Metelli cum liberis et parte pecuniæ, per causam adducendorum subsidiorum, discesserat. Is ex eo tempore nusquam amplius uno die, aut una nocte commoratus, ut proditionem, quam còntinuo metuebat, celeritate vitaret; postremo egressus regno, per magnas solitudines ad Gætulos pervenit, collectamque ex his multitudinem ad usum et morem militiæ exercere instituit. Bocchum quoque Mauritaniæ regem, cum amicos ejus magnis donis ac majoribus promissis sibi propitios effecisset, in societatem armorum pellexit, nonnulla de causa iratum Romanis, quod initio belli Numidici fœdus et amicitiam frustra petiverat. Quippe res maximi ad victoriam momenti futura, impedientibus Jugurthæ pecuniis, quibus ille tum potentes in senatu patronos sibi conciliaverat, repudiata est. Hæc offensa magis apud Boc-

Flor. Sall.

Plut. Mar. c. 12.

chum, quam affinitas Jugurthæ[a] valuit, quia Numidæ Maurique pro opibus ac libidine multas uxores ducunt: eo levior apud illos ea necessitudo habetur. Sall.

5. Inter hæc ad Metellum, quo tempore Thalam expugnabat, Leptitanorum legati venerunt, præsidium et præfectum petentes, ad Hamilcaris opprimenda consilia, qui potens et factiosus rebus novis studebat. Hi ad consulem Calpurnium, deinde Romam initio belli missis legatis; amici sociique Romanorum facti, quicquid imperatum a consulibus fuerat, promte studioseque fecerant. Igitur Metellus ad tuendam civitatem quatuor illis Ligurum cohortes, et præfectum C. Annium dedit.

6. Cognitis deinde Jugurthæ Bocchique consiliis, apud urbem Cirtam castris communitis reges expectabat. Illi enim, quod a Q. Metello captivi, prædaque, et impedimenta Cirtæ collocata essent, ad eam urbem suis quisque copiis accedere constituerant, summis viribus impellente Jugurtha, qui aut urbem se recepturum, aut, si a Metello defenderetur, prælium fore sperabat; unde Bocchum Romano bello prorsus illigatum, stabiliorem ad cetera constantioremque socium haberet. Quanquam paulo post ex voluntate Jugurthæ consilio mutato, reges diversis itineribus in difficiliora loca discesserunt.

7. Inter hos apparatus ad Metellum defertur, Marium consulem factum, eique provinciam Numidiam datam. Qua re supra modum anxius, neque lacrymis, neque vocibus temperabat, vir ut cetera egregius, ita injuriæ impatiens. Ergo rerum gerendarum, quas alienæ gloriæ cessuras arbitrabatur, abjecto proposito, legatos ad Bocchum mittit, et a bello Maurum dehortatur. Ille vicissim cupidum se pacis respondet, modo Jugurthæ rationem aliquam Romani habeant. Ita missitandis ultro citroque legationibus, sicuti Metellus voluerat, tempus in otio trahebatur.

8. Dum in eo statu res Numidiæ sunt, C. Mario supplementum senatus lubens decreverat, non ut gratum con-

[a] *Affinitas Jugurthæ*] Bocchi filia Jugurthæ nupserat. Sallust. Jug. c. 19. *Crev.*

suli faceret, quem haud mediocriter oderat; sed astutia quadam, ut irritum ejus inceptum, aut ipse populo invisus fieret, qui gravate novum delectum passurus videbatur. Sed hæc expectatio frustra fuit. Nam Marius concione advocata, suis rebus extollendis ita accendit hominum studia, ut supra decretum numerum etiam voluntarii auspicia ejus sequerentur. Illa inprimis oratione magnopere Plut. Mar. c. 11. nobilitatem exagitasse dicitur, solitus et antea per quamlibet occasionem superbis et contumeliosis dictis incessere. Nam et 'consulatum ex victis illis spolia cepisse' dictitabat, 'non aliena facta, et mortuorum titulos, sed suos Sall. labores, suas cicatrices præferendo:' quærebatque ex circumstantibus, 'si majores Albini aut Bestiæ respondere possent, utrumne illorum, an Marii similes posteros optaturi Plut. viderentur?' Quod non magis contumacia ingenii factitabat, quam ut plebi se daret, quæ hac licentia nobilitatis arrogantiam læta lubensque vindicabat.

9. Neque eo segnius parare commeatus, onerare naves, Sall. stipendia, arma, cetera bello utilia cum legato A. Manlio Plin. xxxiii. 11. prætorio viro in Africam mittere: ipse milites scribere, Sall. Flor. non ex classibus et more majorum, sed capite censos ple- Dionys. iv. 22. rosque. Quod genus antiqui duces spreverant, militiam, Jul. Exuper. c. 11. ut alios honores, non cuilibet committendam rati, sed iis qui rem habentes, eam acceptis armis tanquam pignori Plut. Val. Max. ii. 3. opponere viderentur. Id Marii factum diversimode acceptum est, quibusdam penuria aliorum militum fecisse A. Gell. xvi. 10. interpretantibus, aliis, ut se isti hominum generi, per quod Sall. maxime creverat, venditaret. Idque vero propius arbi- Dio ap. Vales. tror, cum pro obscuritate generis sui humillimum quemque maxime studeret extollere; se quoque jocis dicacium obnoxium fore putans, si conditioni et fortunæ, cui propinquus ipse fuisset, jus militandi negaretur. Et sane virtus ex censu non venit: modo vires animusque suppetat, et disciplinæ capax indoles.

Sall. 10. Cum his copiis Uticam paucis diebus pervectus, Plut. et Sall. exercitum, P. Rutilio legato Metelli tradente, accepit: quia Metellus conspectum inimici fugiebat, cujus astutia non ereptam modo sibi provinciam, sed etiam plebem Romanam alienatam esse rebatur. Sed hoc quidem, Romam

profectus, longe aliter habere comperit; cum extincta jam invidia non minoribus populi, quam Patrum studiis exciperetur. Atque illi judicium a tribuno plebis Manilio intentatum, triumphusque impeditus non majori primum molestiæ, quam postea gloriæ fuit. Neque vero anxie aut demisso animo, sed juxta solitam suam gravitatem atque constantiam, cum data ei concio populi esset, verba pro triumpho suo fecit, quorum pauca adhuc noscuntur, sensus omnium iste propemodum fuit.

11. 'Quem ab omni antiquitate soletis habere honorem imperatoribus vestris, ut republica bene gesta, hostibus victis, et exercitu incolumi, urbem triumphantes ineant; eum mihi, cum senatus frequens jusserit, neque vestra sit voluntas obscura, negare perseverat tribunus, me quoque dictis petulantibus lacessendo, Quirites. Igitur et pro causa dicenda mihi quædam video, et de illo cur nolim dicere, exponendum est. Nam quod ad illum attinet, A. Gell. vi. 15. Quirites, quoniam se ampliorem putat esse, si se mihi inimicum dictaverit, quem [1] ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio,[b] in eum ego non sum plura dicturus. Nam eum indignissimum arbitror, cui a viris bonis bene dicatur: tum ne idoneum quidem, cui a probis male dicatur. Nam si in eo tempore hujuscemodi homunculum nomines, in quo punire non possis, majore honore, quam contumelia afficias. Restat igitur, ut de triumpho paucis disseram: idque ipsum cum sit in senatu factum plenissime, resque decreto Patrum confirmata, non ita de ea loquar, tanquam aut vestrum judicium de rebus meis extimescam, aut etiam verear, ne senatus auctoritatem non sequamini.[2]

12. 'Multi olim clarissimi viri, ex maximis bellis, nuper etiam multi rebus haud ita magnis effectis, triumpha-

1 *Et* ante Crev. inserebatur.
2 Ab edd. ante Crev. abest negat. *non*.

[b] *Quem ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio*] Vox ultima, quæ magnopere necessaria non est, a quibusdam Gellii codicibus et vetustis editionibus abest. In iis, quæ præcedunt, pro *dictaverit* editio Gellii a Jac. Gronovio adornata habet *dictitaverit*. Crev.

runt. Eorum nonnullis controversia de jure triumphi mota est: interdum per calumniam; sæpe, quia probabiles causæ erant, cur negandus illis tantus honos videretur. P. Africano post recuperatas Hispanias, M. Marcello post captas Syracusas, L. Lentulo post res in Hispania gestas negatus triumphus est; quia[c] majorum moribus ignotum erat, eum qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumphare. Aliis objectum est, ob levia prælia triumphum eos petere: nonnullis, ut Q. Fulvio Capua capta, ut L. Opimio nuper Fregellis receptis, quod tantum recuperassent amissa, nihil novæ ditionis imperio populi Romani adjecissent. L. Manlium victis Gallogræcis, per illam causam repellere inimici studuerunt, quod illius culpa multos perisse Romanos milites, virosque aliquot egregios dicerent: quodque populis illis, cum nondum judicati hostes essent, bellum fecisset.

Val. Max. II. 8. Liv. XXVIII. 38. XXVI. 21. et XXXI. 20. Val. Max. Liv. XXXVIII. 44.

13. 'In me quid horum argui potest, Quirites? Consul, deinde prorogato imperio, jussu vestro ac senatus bellum cum Jugurtha gessi: acerrimum hostem, nostrisque vitiis et sua virtute formidabilem, magnis præliis cecidi: urbes amplas opulentasque, et alias situ operibusque et præsidiis munitissimas cepi: provinciam ita successori tradidi, ut minus in consummanda victoria laboris, quam ego habui in inchoanda, sit habiturus: eaque omnia gessi, exercitu incolumi, senatu gratulante, vobis non illaudatus, ærario non onerosus. Nam et eam in imperio continentiam præstiti, quam æquum erat ab eo præstari,[3] qui et caram haberet animi sanitatem, et vestra judicia cuperet retinere. Quam enim ego colendam esse justitiam persuasissimum habui, etiamsi nemo hominum, neque animadversurus eam

3 Non comparet hoc verbum *præstari* in edd. ante Crev.

c *M. Marcello .... negatus triumphus est, quia*] Ita quidem Valerius Maximus, sed contra Livii et Plutarchi fidem, quorum auctoritas longe potior est. Ex utroque constat Marcellum in Siciliam consulem profectum esse, et prorogato ex consulatu imperio Syracusas cepisse. Ac proinde non poterat ob eam rationem illi negari triumphus, quod sine magistratu res gessisset. Alias afferunt causas Livius, l. XXVI. c. 21. et Plut. in Marcello. Ei tamen concessa ovatio est, ut et L. Lentulo, de quo mox mentio fit. Vid. Liv. XXXI. 20. *Crev.*

rem, neque laudaturus esset; eam equidem degustato fructu suavissimo non erat ratio relinquere.

14. ' Cum nihil in vita sit honesto melius, nihil etiam suavius esse reor, quam ob honestum in pretio hominibus esse. Nam amari colique natura jucundum est: et vir bonus gaudet, cum et se compotem bonæ famæ videt; et multo magis eo quod pretium[4] adhuc esse virtuti putat, delectatur. Et hanc ob causam amplius, quam pro meo honore facturus fueram, pugno; neve vos ingrati potius atque inepti judices factorum cujusque, quam graves ac incorrupti habeamini. Plus enim, præsertim juvenibus, studii in virtute ponetur, si benefactorum apud vos constare gratiam atque præmia putabunt. Nam mihi haud multum perit, si levissimum hunc tribunum audiveritis: de præmio decedere aliquantum poterit; de merito decedet nihil. Igitur ille hac in re, quanto universi me unum antestatis, tanto vobis, quam mihi, majorem injuriam atque contumeliam facit, Quirites. Et quanto probi injuriam facilius accipiunt quam alteri tradunt, tanto ille vobis, quam gratiam mihi,[5] pejorem honorem habuit. Nam me injuriam ferre, vos facere voluit, Quirites.[d] A. Gell. XII. 9.

15. Pronis auribus excepta oratio est: nec triumphus modo clarissimus, sed etiam meritum virtute Numidici cognomen datum. Neque minori deinde gloria in foro de calumnia inimici, quam in Capitolio de hoste victo triumphavit. Cum enim repetundarum reus, tabulas, ut mos erat, judicibus inspiciundas edidisset; viri gravissimi, equites Romani, qui tum ante legem Cæpionis adhuc judicabant, vultum universi averterunt, ne de fide cujusquam rei, quæ relata in his esset, dubitare viderentur: tanta Metelli, tamque testata civibus suis integritas fuit. Vell. II. 11. Val. Max. II. 10. Cic. ad Att. I. 16. Cic. pro Balb. c. 5.

16. Comitiis tamen consularibus,[e] pro P. Rutilio Ru-

4 *Pretio* edd. ante Crev.
5 Emend. Crev. ex Gellii ed. Gronoviana pro simpl. *quam mihi* in edd. priorr.

[d] *Nam me injuriam ferre, vos facere voluit, Quirites*] Addit apud Gellium Metellus, quod cur Freinshemius omiserit, non videmus, *ut hic conquestio, istic vituperatio relinquatur*. Crev.

[e] *Comitiis ... consularibus*] Hoc Rutilii et Scauri certamen ad

Pigh. Ann. fo, quem legatum in Africa habuerat, et qui in locum L. Cassii petebat, gratiam suam parum efficaciter interpo- Cic. Brut. c. 30. suit: prævalente M. Æmilio Scauro competitore. Hinc magnæ inter hos simultates, designatumque Scaurum Rutilius postulavit ambitus, et ab hoc absoluto vicissim pos- Cic. de Or. II. 69. tulatus est. Quo in judicio cum in Rufi tabulis nomini cuidam ascriptas literas 'A. F. P. R.' Scaurus ostenderet, idque diceret esse, 'Actum fide P. Rutilii;' Rutilius autem, 'ante factum, post relatum:' C. Cannius eques Romanus, qui Rufo aderat, exclamavit, 'neutrum illis literis declarari.' 'Quid ergo?' inquit Scaurus. Tum ille: 'Æmilius fecit, plectitur Rutilius.' Hæc eo anno in urbe acta comperi, et duos præterea triumphos ex Val. Max. VI. 9. Hispania Thraciaque ductos. Q. Servilius Cæpio de Vell. II. 8. Lusitanis, et clariore fama de Scordiscis M. Minucius Rufus triumpharunt.

Sall. 17. Sed in Numidia Marius, magna cura veteribus exercitis copiis, assuefactis ad munera casusque militiæ tironibus, cum Gætulos et Jugurtham sæpe levibus præliis fudisset, majora moliri cœpit, quo Jugurtham de summa rerum dimicare cogeret, priusquam contrahere a Mauris auxilia potuisset. Nam Bocchus sæpe missis ad consulem nuntiis, quicquam ab se hostile timeri vetabat. Igitur multis oppidis castellisque expugnatis, cum tamen prævertentem alia Jugurtham attrahere nequivisset, Capsam aggreditur, frequens incolis, et natura loci munitissimum Strab. XVII. p. 831. oppidum, ubi thesauros habere Jugurtha consueverat, benevolentia oppidanorum, quos immunes, leni imperio, Sall. et ob ea fidos semper habuerat, sed magis locorum asperitate confisus.

Oros. v. 15. 18. Nam in mediis Africæ solitudinibus Capsam, si Sall. vera fama est, Libycus Hercules condiderat, amœno ip- Flor. Sall. sam loco; sed haud procul omnia horrebant incultu, arenisque et serpentibus infesta erant. Tanto acrior libido capiendi oppidum consuli incesserat, quod Metellus Thalam haud dissimili situ cepisset: nisi quod Thalæ pro-

hunc annum ex conjectura non improbabili retulit Pighius. Pighium sequitur Freinshem. nimis fortasse fidenter, ut in ejusmodi re, quæ conjectura nitatur. *Crev.*

pinqua fontes habebant; Capsenses, aridis circa omnibus, et uno tantum intra mœnia fonte, plerumque aqua pluvia utebantur. Sed has aliasque difficultates Marius consilio et industria superaverat. Simulato enim itinere ad oppidum Laris, quo ad famam adventus sui spargendam A. Manlium legatum cum expeditis cohortibus præmiserat; longe alia via exercitum Capsam versus ducere instituit, quæ ab eo loco millia passuum ferme centum octoginta[f] aberat. Ceterum magnam vim pecoris per equites auxiliares secum agens, inde, quod satis esset, per centurias turmasque quotidie distribuebat: quo simul alebatur miles, simul ex coriis numerus ingens utrium ad instantes usus fiebat.

19. Ergo ubi sexto die ad flumen, quod eo in itinere erat, perventum est, quiescere suos, ciboque capto signum proficiscendi expectare jubet. Sub noctem deinde stativis egressus, quantum per tenebras potest itineris conficit: orto sole castra muniuntur. Post iterum noctu pergitur, dies datur quieti. Sic tertia nocte multo ante lucem, duobus haud amplius a Capsa millibus, occultatæ inter colles copiæ egressum oppidanorum præstolabantur. Atque illi, simul illuxit, rerum omnium ignari, cum pro consuetudine ad sua quisque negotia tenderent, consul equitatum, et quod inter pedites velocissimum erat, cursu Oros. Sall. contendere ad portas urbis jubet: ipse cum signis legionum insequitur.

20. Adjuvit dolum fortuna, et Capsenses improviso terrore trepidi, simul suorum multos in potestate Romanorum esse videntes, portas patefecerunt, incolumitatem pacti. Sed Marius direpto incensoque oppido, et puberibus interfectis, ceteram multitudinem sub corona vendidit: non per avaritiam, aut scelus, jure belli neglecto, verum quia, ob situm loci et levitatem gentis, mansuram in fide Capsam esse desperabat. Id enim Sallustius causatur: quasi non ingenio perfidus C. Marius fuisset, aut in fide frangenda ulla possit esse justa excusatio. Ceterum re tanta sine periculo perfecta late circum exercitus Romani sparsus terror

[f] *Millia passuum .. centum octoginta*] Leucas nostrates ferme 60. *Crev.*

est, multaque oppida relicta a suis patuerunt: vi expugnata pauca sunt.

21. Hac felicitate successuque rerum fretus consul, majoris molis opus palam aggreditur, castellum arduo loco situm, haud procul Mulucha fluvio, qui Mauros Numidasque mediis aquis disterminat. Ibi eum ex magna solicitudine fortuna magis, quam consilium aut virtus explicuit. Cum enim in obsidione multis diebus, pudore magis irriti incepti, quam spe potiundi, hæsisset; anxium animi, et manere an abire deterius foret, ambigentem, unius cujusdam Liguris opera, casus absolvit. Is cum aquatum progressus, cochleas inter saxa repentes legere cœpisset, paulatim ad summam rupem enisus est: repertoque in castelli planitiem aditu, nemini visus, quod in hostem obversi propugnatores locum illum, ut prorsus inaccessum, custodire neglexeraut, rem ad Marium detulit. Marius velocissimos ei milites, cum centurionibus quatuor, ex omni numero cornicinum et tubicinum levitate corporum præstantes quinque adjungit: quoque magis obsessi a sensu rei avocentur, qua parte oppugnare castellum consueverat, majore quam autea tumultu vim ostentat.

Flor. Strab. xvii. p. 827. Sall. Flor. Front. Strateg. iii. 9. Sall.

22. Interim qui delecti ad id negotium fuerant, partim adjuti ab Ligure, partim laqueis ad prominentia saxa adjectis sublevati, quandoque clavis inter præcipitia sustinentibus gradum, magno labore, quo intenderant, pervenerunt. Quod ubi conspectum certi homines Mario nuntiarunt, cohortatus milites, procedi extra vineas, promoveri testudinem; tormeutis, sagittis, glandibus, quam tumultuosissime potest, impeti hostes jubet. Illi pro muris intrepide agere, pugnare, simul ferocibus dictis increpare Romanum, quem superioribus diebus sæpe corruptis operibus repulerant. Sed celeriter in maximam consternationem versa fiducia est: cum repente a tergo classicum audiri, mulierumque et puerorum, deinde aliorum qui visum quid esset rei processerant, clamor et fuga fieri cœpisset. Eo tempore consul usus, cum hoste intra muros se recipieute irrupit.

Front. Sall. Front. Sall.

23. Lætum his, nihilque jam fortunæ suæ nimis arduum putantem, etiam L. Syllæ quæstoris adventus, in spe belli

celeriter finiendi, conficiendæque provinciæ, confirmavit: quod a consule relictus, ut in Latio et sociis exercitum cogeret, egregium et numerosum equitatum adduxerat. Unde Jugurtha, rebus suis quotidie deterioribus, cum oppida et castella, in quibus maximam spem habuerat, capta, pecuniæ magnam vim amissam, se Numidia expulsum reputaret, Bocchum ad jungendas secum copias acrius solicitat: Liv. Epit. contantemque promissa parte Numidiæ tertia, amicosque ejus muneribus, ut auctores sumendi belli sint, ad desiderata impellit. Sall. Denique sexaginta equitum effectis millibus, Oros. proficiscentem in hyberna Marium reges ambo, vix decima parte diei reliqua adoriuntur: Sall. idque consuetum Jugurthæ fuit, Front. II. 1. ut semper inclinato die dimicaret, quia propter locorum peritiam nox ipsi ad omnes casus æque opportuna;[5] Sall. Romanis, nec si vicissent, victoriam persequi, nec si victi essent, effugere in expedito erant.

24. Pugna magis, uti sors tulerat, quam arte imperatorum commissa, (neque enim Romano exercitus instruendi datum tempus fuerat,) cum jam ad noctem producta esset, nihil tamen hostes remittebant. Ibi Marius, qui cum turma, quam ex fortissimis quibusque collectam circa se habebat, tota volitans acie, succurrere suis, terrere hostem, omnibus modis moliri victoriam non omiserat; quod exercitu parum ordinato pugnare in tenebris nollet, ex collibus duobus alterum, qui castris angustus, aquæ fontem copiosum habebat, per L. Syllam et equites occupat: in alterum, postquam paulatim ordines instaurasset, legiones citato gradu ducit.

25. Finis iste prælii, nec tamen ideo periculi fuit. Nam reges utroque colle circumsesso renovaturi certamen erant. Sed Numidæ pleramque noctem per lætitiam et strepitus insomnem agebant: aluitque negligentiam Marius, neque ignes excitari suis in castris, neque signa, uti mos est militiæ, quoties vigiliæ mutantur, canere passus. Sed ubi reddita dies est, fessis jam et paulo ante somno captis hostibus magno terrore incubuit. Nam et a militibus ingens sublatus est clamor, et æneatores tubicinesque

5 Correxit Crev. ex Frontin. Strateg. Antea legebatur in edd. quibusd. *non ipsi . . . opportuna;* et in ed. Cler. *ipsi opportunam.*

maximum strepitum ediderunt: quæ cum Mauris atque Gætulis nova et insolita accidissent, veluti stupore defixi, neque pugnam capessere, neque fugam potuerunt. Pluresque eo prælio, quam omnibus simul superioribus, desiderati sunt: arma signaque militaria pleraque capta.

26. Hæc ita apud Sallustium scripta sunt: nam auctores, quos secutus Orosius est, diversa quædam retulerunt. Oros. Post Jugurthæ Bocchique conjunctionem, numeroso regum equitatu Marianum exercitum creberrimis incursionibus vexatum fuisse; postremo Cirtæ expugnationem meditante Romano, occursum a regibus. Anceps id prælium et multiplici terrorum specie atrox describitur, cum a tot millibus equitum excitata pulveris nubes cœlum operiret, diem supprimeret, visuque ad cavendum ademto, corpora telis confertim incidentibus intecta[6] atque incustodita præberet. Nocte remissam pugnam, eandemque sequentis etiam diei noctisque fuisse faciem, additur. Tertia demum die desperantes Romanos universo agmine erupisse. Ne sic quidem ab impetu hostium extremos carpentium, et sitis æstusque violentia, nisi cœlesti ope, liberatos, repentinæ, tanquam e machina, pluviæ beneficio utriusque mali remedium invenisse. Nam et refrigerationem simul potumque præstitisse aquas: et easdem inhabilem hostium armaturam fecisse. Afri enim sine amentis manu intorquere jacula solebant, scutaque habebant ex elephanti corio. Igitur hastilia imbre lubrica conatum mittentium frustrabantur, et scuta, quod ejus corii hæc natura, ut aquam in spongiæ morem ebibat, aucto admodum pondere circumferri ad excipienda tela nequibant.

Sall. 27. Sed Marius quanquam ita summotis hostibus, reliquum iter non minus cautus intentusque inibat: maritimam oram petens, ubi commeatus expeditior copia erat. Flor. Sall. Neque jam longe Cirta aberat, cum ab omni parte speculatores citi veniunt, hostem adesse nuntiantes. Quippe Jugurtha suos quadrifariam diviserat, ratus ex omnibus utique aliquos terga hostium adepturos, et, priusquam illi se converterent, tumultum illaturos esse. Verum Marii

6 *Injecta* edd. ante Crev.

providentia spem ejus elusit, qui nescius, ubi plus discriminis futurum esset, aciem[7] eodem ordine, quo iter faciens incesserat, continebat.

28. Primi Maurorum in L. Syllam inciderunt, cum equitatu dexterum latus tegentem. Ibi pugna contracta dum ferociter dimicatur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque priori prælio, in itinere morati, affuerant, extremum consulis agmen invadit; cum illum in primam aciem Jugurtha, magnis viribus invectus, attraxisset. Tum Jugurtha, Bocchi adventu cognito, clam cum paucis equitibus ex prælio se subducit, et ad pedites advolans, elatum alte gladium, quem hostili sanguine cruentaverat, ostendit; adjecto, 'Marii hunc cruorem esse, quem sua manu occidisset. Imperatore amisso frustra pugnare Romanos.'

29. Hæc Latine prolocutus (nam apud Numantiam didicerat) ita perculit Marianos milites, ut jam parum abessent, quin hostibus Jugurthæ præsentia et dolo majorem in modum confirmatis terga darent; cum L. Sylla eorum, a quibus initio pugnæ impeditus fuerat, victor, Mauris qui cum Jugurtha erant, obliquus sese intulit. Idem et ab Mario, qui sibi oppositos similiter fuderat, factum. Bocchus e vestigio se conjecit in fugam. Jugurtha prope partam victoriam e manibus eripi dolens, dum nihil ad summam contentionem reliquum facit, omnibus circa amissis, vix inter tela hostium solus effugit. Magna deinde cædes in campis patentibus fuit: nonaginta millibus armatorum, qui adducti a regibus fuerant, propemodum internecione deletis. Diod.Ecl. xxxvi. Oros.

30. Et rem propius intuentibus, hoc demum prælio debellatum est. Quippe quinto post eam pugnam die legati a Boccho Cirtam venerunt, ubi Marius hybernare constituerat, petentes, 'uti duos quam fidissimos ad regem mitteret, quibuscum de commodis populi Romani suisque loqueretur.' Missi sunt A. Manlius legatus, L. Cornelius Sylla quæstor. Ibi Sylla, cujus facundiæ Manlius ætate prior cesserat, verba facere incipit, Bocchum Diod. ap. Fulv. Appian. ap. Fulv. Sall.

7 *Acies* edd. ante Crev.

laudans, 'quod pernicioso errore celeriter abjecto, potius amicitiam populi Romani, quam longius bellum expeteret. Ejus populi hos a principio mores, hæc instituta fuisse, ut neque armis a quoquam neque beneficiis vinci pateretur. Id experiri regem olim potuisse, si cordi curæque habuisset: sed ne sic quidem serum esse, cum in manu ei sit Romanorum benevolentiam gratis officiis promereri.'

31. Contra hæc Bocchus: 'non odio Romani nominis, ut qui missis Romam legatis amicitiam sponte petivisset; sed repulsa, deinde nonnullis injuriis provocatum ad arma respexisse. Nam agrum, unde ipse Jugurtham expulisset, jure belli suum factum: neque mirari quenquam debere, si vastari eum a Mario pati nequisset. Ceterum si sibi partem illam Numidiæ populi Romani voluntate retinere liceat, arma lubenti animo positurum.' Tum vero Appian. Manlius, 'Quod de Jugurthæ regno tenes,' ait, 'rex Bocche, majores nostri justo pioque bello captum, Masinissæ dono dederunt. Cui rei hæc inest conditio, ut, donec senatui populoque Romano visum fuerit, habeat qui accepit. Nunc vero mortuo olim Masinissa, nepotibus ejus ab Jugurtha interfectis, neque penes hostem esse, quod amico dederit, populus Romanus patitur; neque quod suum est, id a te tanquam Jugurthæ ademtum possideri.' Diod. Sall. His ultro citroque jactatis, cum, 'si per Marium liceret, legatos ad senatum mittere velle,' rex adjecisset, in præsentia discessum est.

32. Bocchum amici a Jugurtha corrupti (nam comperta Syllæ Manliique legatione preces et dona cumulaverat) a proposito parumper dimoverunt. Deinde mobilitate ingenita, et amicis quibus Jugurtha nihil dederat impellentibus, ingenio et fide maxime probatos quinque delegit, qui ad Marium, et, si visum illi fuisset, Romam proficiscerentur, cum liberis mandatis bellum quoquo modo componendi. Iisdem injunctum, ut Sylla inprimis adjutore Appian. pacis uterentur. Hi cum ad hyberna Marii proficiscerentur, Plut. Syll. c. 3. in Gætulos latrones inciderunt, a quibus spoliati dimissique pervenerunt ad Syllam, quem imperator, donec Sall. ipse rediisset, pro prætore reliquerat. Nam in Gætulos

cum expeditis cohortibus et parte equitatus profectus, turrim regiam, in qua Jugurtha perfugas omnes præsidio imposuerat, obsidebat.

33. Interim Sylla legatos Bocchi humanissime liberalissimeque exceptos, hac opinione imbuit, ut et famam de avaritia Romanorum falsam, et quæstorem sibi amicissimum arbitrarentur. Ipsis enim dari putabant, quod ambitioni suæ Sylla tribuebat, ut ex oppressi deditive Jugurthæ gloria quamplurimum sibi decerperet. Sed illi beneficio victi, quid in mandatis haberent, secreto exponunt, opem consiliumque talis viri poscunt, regis sui magnitudinem, et alia, quibus induci eum posse credebant, magnifice deprædicant. Sylla benigno responso, quibus apud Marium verbis, quibus in senatu uterentur, præcipit, sic attemperans, uti ad suum incrementum maxime profectura judicabat. Sed et regi persuaderi jubet, si bene prospectum suis rebus velit, Syllam ad omnia consultorem adhibeat. Appian.

34. Jam quadragesimum ferme diem opperiebantur, cum Marius ab expeditione rebus infectis Cirtam rediens, intellecto Maurorum adventu, ipsos Syllamque venire ad se jubet: evocato etiam ab Utica prætore L. Bellieno, et præterea quicumque senatorii ordinis in Africa agebant. In hoc consilio audita Bocchi legatione, legatis potestatem proficiscendi Romam, et, donec illi revertissent, inducias regi permitti, post aliquam disceptationem placuit. Tres ex numero legatorum, cum C. Octavio Rusone, qui stipendium ex urbe quæstor attulerat, Romam; ceteri ad regem profecti sunt. Sall.

35. Ex his cum rex acta cognovisset, præ ceteris rebus benignitate et studio Syllæ delectatus, quæ legati magnopere efferebant, inclinare jam animum ad pacem proditione Jugurthæ redimendam cœpit: cum etiam Marius aliter conventurum negavisset. Igitur tegendo consilio per causam injuriæ ab occiduis Æthiopibus acceptæ, copias eo mittit. Nam ea natio Mauritaniæ finitima est, et ab eois Æthiopibus situ et nomine distincta, ad montem Atlantem pertinet. Appian. Dio ap. Fulv. Appian.

36. Multa de hac regione mira referuntur. Camelo- Strab. XVII. 827.

pardales draconesque magnos ibi gigni, et qui tauro forma, sed robore et mole pares elephantis, rhizes appellantur: etiam terra nascentium incognitam sub alio cœlo magnitudinem esse, Bocchumque regem Iphicrates narrat ex Æthiopica expeditione, multo majores quam alibi proveniebant, asparagos uxori dono misisse: item calamos Indicis similes, quorum genu quodlibet chœnices octo [g] caperet.

Dio. 37. Interea Jugurtha, quod legationibus istis nihil sibi lætum parari intelligebat, in penitissimas solitudines se abdidit: passim tamen relictis, per quos certior fieret,
Sall. quid ubique ageretur. Romæ legatis Bocchi, veniam erroris et fœdus petentibus, hoc modo responsum est: 'Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit.'

38. Hoc Africanarum rerum statu consules C. Atilius
A. Gell. xv. 28. Serranus, Q. Servilius Cæpio magistratum inierunt: * quo
Cic. ad tempore M. Tullius Cicero natus est ante diem III. No-
Att. VII. 5. nas Januarias. Sed et alterius magni hominis nativitas
Plut. Cic. Vell. II. 53. illustrem annum fecit, Cn. Pompeio A. D. pr. Kalendas
Plin. Octobres in lucem edito. Procuratis prodigiis, nam Ro-
XXXVII. 2. Jul. Obs. mæ et in agro Perusino locis aliquot lacte pluisse, fremitus cœlestes auditos, pila cœlo cadere visa, nuntiatum fuerat, provinciæ consulibus Italia Galliaque decretæ: Galliam Q. Servilius accepit, Italiam C. Atilius. C. Mario prorogatum in Numidia imperium.

Cassiod. Chron. 39. Legem deinde Q. Servilius pertulit, qua judicia senatoribus et equitibus Romanis communicata sunt, derogatumque Semproniæ, quæ remotis senatoribus equites solos judicare jubebat. Res tam grata senatui fuisse traditur, ut Q. Servilium consulem patronum suum appella-
Val. Max. VI. 9. ret. L. Crassi, nam legem eam suasit, edita fuit oratio,
Cic. Brut. 44. qua judicum et accusatorum increpita factione, senatum

[g] *Chœnices octo*] Chœnix est quadragesima octava pars medimni. Medimnum autem capiebat sex modios Romanos. Itaque chœnices octo æquiparantur modio Romano, sive tribus amplius modii Parisiensis quadrantibus. *Crev.*

* A. U. C. 646. A. C. 106.

perornavit, in equites multa aspere dixit: cum in oratione de colonia Narbonensi contrarium institutum tenuisset. Idque postea ab accusatore Plancii Bruto objectum, exposita temporis utriusque ratione diluit; 'non ingenii propositique sui hanc pugnam, sed hominum rerumque varietatem, et ad hæc accommodandam orationem fuisse.' Cic. de Or. II. 55. et pro Clu. 51. Quintil. VI. 3. Cic.

40. Ceterum laudem in urbe partam consul Servilius expeditione Gallicana corrupit. Eam rem ita gestam accepimus. Tolosa nobilis Gallorum civitas, cum in fœdere populi Romani esset, a Cimbris solicitata, milites Romanos, qui præsidii causa in oppido erant, occulta conjuratione oppressos in vincula conjecerat. Eo cum delectis impigre profectus consul, cum ignaris ceteris per conscios intra mœnia receptus esset, urbem veteri opulentia claram diripuit, non profanis modo, sed etiam sacris pecuniis ablatis. Dio ap. Vales.

41. Ex Apollinis quidem fano centum millia pondo auri,[h] et argenti CX. M. pondo rapta, auctores habeo. Apud alios multo majus auri pondus, nec ex delubro, sed Tolosensi lacu sublatum, invenio. Tectosages enim qui cum Brenno fuissent, raptis ex Delphico templo donariis, cum domum revertissent, pestifera lue correptos non antea potuisse liberari, quam vatum monitis quæsitum bello sacrilegioque aurum et argentum Tolosano lacu mergerent. Sed fabulam de Delphis bene refutat Posidonius, quod neque Galli templum Apollinis, nisi jam sacrilegio Phocensium exhaustum, ceperint: et, quod repertum ibi fuit, inter innumerabiles copias divisum evanuerit. Raptores quoque (sicut a multis est proditum) aut statim internecione deletos, aut dispersos variaque peste passim extinctos, vix reverti in patriam paucos potuisse; nedum ut tantas secum opes deportare potuerint. Ceterum Gallos auri argentique divites, eosdem in quotidiano cultu parcos, ad hoc superstitionibus mire deditos, multis locis sacros thesauros in lacubus habuisse: neque signatum aut factum aurum argentumque, sed rudi pondere, ut cuique Strab. IV. p. 188. A. Gell. III. 9. Oros. v. 15. Justin. XXXII. 3. Dio. Justin. Strab. Ruald. Animadv. in Plut. 10. Strab.

[h] *Centum millia pondo auri*] Marcas nostrates 156250. *Argenti centum decem millia pondo.* Marcas 171875. *Crev.*

religio suadebat, immittentes: iisque lacubus postea locatis, redemtores sæpenumero solidos argenti lateres extraxisse. Tolosæ vero cum esset fanum celeberrimum, ab omnibus circa populis plurimum eo placandorum numinum causa comportari consuevisse.

42. Utcumque se ista habuerunt, ingentes ibi repertas opes constat: sed mediocris in publicum relata portio. Pleraque aut inter manus diripientium perierunt, aut ab ipso consule sunt interversa. Cum enim prædam in Massiliensium urbem portari jussisset, in ipso itinere per insidias interfectis qui deducebant, omnes illas opes furatus esse traditur. Sane de rebus istis acerrimæ mox quæstiones sunt habitæ; omnesque illo sacrilegio contacti, tam miserum cruciabilemque exitum fecisse creduntur, ut res in proverbium verterit, et præter morem calamitosi, 'aurum Tolosanum habere' dicerentur.

Dio. Oros. Dio. Cic. Nat. D. III. 30. A. Gell.

43. In Numidia jam eo perductæ res erant, ut nihil Jugurthæ spei opisque, præterquam in dubia et ancipiti Maurorum amicitia, superesset: gravioribus quotidie timoris et diffidentiæ causis; maxime postquam reversis Roma legatis, Syllam a Boccho acciri audiverat. Igitur ad speculanda soceri consilia, Numidam quendam Asparem per speciem legationis in Mauritaniam præmittit; ipse, siquidem ex usu videretur, secuturus. Sed Bocchus haud minore astutia mortalis, cum alia omnia animo volveret, per se benigne compellando, et Magdalsa principe amicorum Bocchi, Cornelioque Carthaginiensis cujusdam liberto, quibus plurimum utebatur, prolixe de voluntate regis pollicentibus, Asparem eludebat.

Sall. Appian. ap. Fulv.

44. Interim L. Sylla, quem ad literas Bocchi cum mediocri præsidio proconsul miserat, obvium in itinere filium regis Volucem suspectum proditionis habuit, cum tertio post occursum ejus die, Jugurtham haud procul abesse cognovisset. Ibi juvenis 'nullam in ea re, neque suam, neque patris culpam esse' testatus, 'nihil melius esse' demonstrat, 'quam si per media Jugurthæ castra palam proficiscantur. Se cum Sylla iturum, præmissis aut relictis equitibus suis, quo minus timeri dolus posset. Jugurthæ neque magnas copias, et spem omnem in patre suo esse.

Sall. Plut. Mar. et Syll. Sall.

Eam corrumpere non ausurum eo homine violando, quem deduci a filio Bocchi videret.' Sylla probato, ut in tali tempore, consilio, prius e manibus Jugurthæ elapsus est, quam ille statuere, quid esset agendum, in re improvisa potuisset.

45. Cujus adventu cognito, rex Bocchus Dabarem Massagradæ filium, benevolum fidumque Romanis, ad Syllam mittit, 'ut colloquio diem locumque Romanus statuat: neque Jugurthæ legatum timeat: ita provisa omnia, ut illius præsentia magis usui quam impedimento consiliis communibus futura sit.' Hæc simulata tum tempo- Plut. ris a Boccho, quam decreta fuisse putant: cum proditio- Sall. nis certus, id tantum, utrum proderet, parum expediret. Syllam Jugurthæ tradi suadebat animus: at contra metus imperabat. Tandem in perfido et vili ingenio affectus omnes timor vicit.

46. Sylla, sicuti cum Dabare composuerat, ad Bocchum perductus, palam, præsente etiam Aspare Numida, 'se missum a consule' dicit, 'quæsitum, bellumne rex an pacem cum Romanis habere mallet.' Ille 'nihil se dum constituisse' respondit, jubetque post diem decimum reverti. Sic in sua quisque castra digrediuntur. Sed multa jam nocte Sylla a Boccho occulte arcessitur. Nemine, præterquam fidis interpretibus, et internuntio totius negotii Dabare adhibito, rex Syllæ gratias comiter agit ob ea, quæ in oratores suos benigne liberaliterque fecisset, quodque eos apud imperatorem et senatum gratia consilioque juvisset. 'Quod ad reliqua attineret, Numidiæ parte quam a Jugurtha cepisset dimissa, neque Mulucham flumen, antiquum utriusque regni limitem, egressurum, neque Jugurtham intrare passurum,' pollicetur.

47. Ad ea Sylla de se breviter ac modeste, de republica multis disseruit: 'non alia concedere regem, quam vel invito eo populus Romanus armis obtineret. Sed si quid populi magis Romani, quam sua causa fecisse videri, magnamque ab eo inire gratiam velit, in manu ac potestate ejus Jugurtham esse: hoc tradito, quicquid voluisset impetraturum.' Maurus ad hæc affinitatem, cognationem,

fœdus cum Jugurtha obtendere: etiam popularium voluntatem, quibus invisi Romani, Numida contra carissimus esset. Adeone pessimis quidem mortalium justi honestique notitia abest; ipsique sua plerumque flagitia priusquam commiserunt, judice conscientia prædamnant.

48. Ad extremum pertinaci solicitatione expugnatus, omnia facturum ex voluntate Syllæ promittit: doloque serie composita, postridie Jugurthæ legatum appellat: 'sibi per Dabarem ex Sylla cognitum' ait, 'posse conditionibus bellum poni: optimum factu videri, ut profectus ad regem suum sententiam ejus exquirat.' Ille properato itinere post diem octavum reversus, 'facturum imperata Jugurtham' renuntiat. 'Ceterum semel iterumque deceptum, Romanis ducibus parum fidere. Pignus rati fœderis in manu esse Bocchi. Si enim Syllam sibi tradidisset, futurum ut senatus populusque Romanus respectu talis viri, pacem firmam petentibus daret. Facile comprehendi Syllam per speciem colloquii posse, si simul omnes velut de pace acturi convenissent.'

49. Maurus ad hæc diu tacitus, multamque dubitationem præferens, tandem annuit: aiuntque nocte, quæ colloquium antecessit, postquam hinc Syllam, inde Asparem bonæ spei implevisset, multa secum agitasse, vultus et gestuum inconstantia suspensum et ancipitem animum prodente. Ad postremum advocato Sylla, 'Quanti,' inquit, 'tum populi Romani amicitiam publice, tum etiam privatim tuam æstimem, proxima dies aperiet, L. Corneli. Si me ambiguum aliquamdiu et contabundum vidisti, mirari noli. Tot et tanta superanda mihi refellendaque rationum momenta fuerunt, ut majus mirum sit, aliquando hæc abjici vincique potuisse. Olim ita matrimoniis affinitatibusque innexæ sunt Maurorum Numidarumque regiæ, ut meo sanguini videar irasci, cum Jugurtham desero: præsertim postquam tradita in omnis fortunæ communionem filia mea, generum ascivi, novoque nodo vetustissimæ nostræ consanguinitatis vinculum firmius astringere visus sum. Atque hanc regum suorum conjunctionem, ut fit, multi popularium sunt imitati, conjugibus ex Numidia ductis, aut in Numidiam nuptum datis filiabus.

50. 'Horum omnium totiusque Mauritaniæ judicia me haud parum commoverent, nisi firmioribus argumentis vestram ad societatem tractus essem. Certe non odi meos: sed quia eos propterea maxime amo, quia mei sunt, ideo,[8] ut me ante illos amem, ratio postulat. Iidem illi, quos nunc forte cæca inclinatio ad reprehendenda consilia mea perpellet, laudabunt, ubi vestræ amicitiæ maturi fructus ostenderint, non aliter et mihi et illis rectius meliusque consuli potuisse.

51. 'Etiam Jugurthæ plura in me hostilia quam amica facinora extant; et animum ejus cognovi perfidum, insidiosum, ubi occasionem crescendi adesse putet, non cognationis ultra, non fœderum memorem. Neque mihi displicet Micipsæ filiorum ulcisci necem, quibuscum par mihi cognatio, nec ullis debilitata injuriis societas fuit. In ea re primas vobis partes magnitudo vestra dedit, et quod propterea appellati ab Adherbale estis. Me justiorem causam, et Diis quoque probantibus feliciorem sequi, non indecorum est.

52. 'Et, ut verum fatear, potentiæ virtutisque vestræ non ita sum imperitus, ut amicos cum habere liceat, hostes mihi factos velim. Tua quoque benevolentia, quam legatis meis exhibuisti, veluti constrictum vinctumque me sentio, ut non sustineam aliud velle, quam tibi placere intelligo. Tu modo et statim, et postquam eo magnitudinis perveneris, quo te virtus tua atque prudentia vocat, fac memineris ejus diei, qua te tradito Jugurtha decoris ejus compotem faciam, quod frustra his annis maximi viri imperatores vestri per ingentes labores et paria pericula quæsiverunt.'

53. Hæc locutus, et vicissim cum multa verborum comitate dimissus ab Sylla, sicut ille voluerat, insidias Numidæ tetendit. Orta luce, cum haud procul abesse Jugurtham nuntiatum esset, Bocchus cum paucis amicis et quæstore Romano, quasi honoris causa occurreret, in locum editum progreditur, qui collocatis antea insidiis facillimus conspectu erat. Atque illi simul Jugurtham cum

8 *Ideoque* in edd. ante Crev. legitur.

plerisque necessariis inermem adesse viderunt, signo dato coorti ceteros ad unum omnes interficiunt: Jugurtha catenis oneratus Syllæ traditur.

Diod. Eclog. xxxvi. Oros. v. 15. Val. Max. vi. 9. Plut. Mar. et Syll. Liv. Epit. Plut. Mar. et Syll. Plut. Præc. Polit. c. 25. Plin. xxxvii. 1. Val. Max. viii. 14. Fulv. Ursin. Plut. Mar. c. 18.

54. Delibavit ea res nonnihil C. Marii gloriam, quod ea erat Jugurthæ fama, ut cetera parum firma ad victoriam existimarent homines, ni corpore ipsius potirentur; qua in re præcipua quæstoris opera fuerat. Nec ipse L. Sylla moderate lætitiam animi habuit, quin successum illum sibi modis omnibus vindicaret. Quin etiam annulo traditionem Jugurthæ insculpendam curavit: quo et dictator signare est solitus, jam Mithridatis et civilium bellorum victor. Unde filius quoque Syllæ Faustus, quanti rem eam pater fecisset conscius, inter tot ejus magnifica hoc maxime delegit, quod denariis quos cudebat exprimeret. Sed et Mario istam Syllæ jactantiam tanto fuisse dolori ferunt, ut propterea inter Cimbrica et Socialia bella operam repudians, flebilibus discordiis, quibus ambo rempublicam propemodum everterunt, initium faceret.

Cic. pro Mur. c. 17. et pro Planc. c. 5. Pigh. Ann.

55. Ceterum tradito Jugurtha, dum res Africanæ per Marium constituuntur, P. Rutilius Rufus, Cn. Manlius Maximus consules facti.* P. Rutilius omni honore dignus et erat, et habebatur: Cn. Manlium non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contemta ac sordida, Q. Catulo prælatum fuisse, mirum videri queat ignorantibus, rationem requirendam non esse in iis, quæ auctore vulgo geruntur. Provinciæ, Numidia C. Mario, Gallia Q. Servilio Cæpioni prorogantur. Consul P. Rutilius Italiam sortitus est, Cn. Manlius Galliam: quod unus exercitus impar futurus Cimbris Teutonisque videbatur, quorum maximæ copiæ, Tigurinis etiam et Ambronibus accedentibus, in Galliam se effuderant.

* A. U. C. 647. A. C. 105.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Cn. Manlii consulis adventu, cum maxime jungendis viribus atque consiliis contra validissimum hostem opus esset, inter se imperatores Romani discordias agitare coeperunt, praecipua Q. Servilii ferocia, qui consulem, ut rebus omnibus imparem, despiciebat. Huic malo remedium ex dividunda provincia quaesitum, ut inter duorum curationem Rhodanus interesset, utrisque pesti et calamitati fuit. Cimbri enim, cum plerisque Gallorum benevolis uterentur, nihil horum ignorantes, eo majori alacritate militiae munia obibant. Profecto enim ultores sacrilegii Deos, quo nocentes ad poenam pertraherent, mentem Romanis ducibus ademisse, ut, quod optare magis hostes quam perficere potuissent, disjungerent exercitus, et neutra parte satis validi, faciles se aggressoribus darent.

Oros. v. 16. Dio ap. Vales. Oros. Justin. xxxii. 3.

2. Voto igitur Diis suis facto, quale Germanicis Gallicisque nationibus frequentabatur, 'ut quicquid ex hoste cepissent, sacrum esset;' primo legatum consulis M. Aurelium Scaurum, virum consularem, cum parte copiarum nacti, fusis caesisque quos duxerat, vivum ceperunt. Ea res cum tantum animi hostibus, quantum timoris consuli addidisset, mitti ad Servilium placuit, petitum, ut quantocyus cum exercitu ad se accederet. Ille suam cuique

Tac. xiii. Ann. 57. Caes. de B. Gall. vi. 17. Liv. Epit. Oros. Vell. ii. 12. Dio.

provinciam tuendam ferociter respondit. Sententia deinde mutata, ne per absentiam suam victis hostibus penes consulem confecti belli gloria foret, profectus est. Ceterum neque iisdem locis castra metari, neque consilia, aut quicquam rerum omnium commune cum consule habere voluit: sed medio inter Romana et Cimbrica castra loco consedit, quo prior iniret pugnam victoriæque laudem in se totam averteret.

3. Interea Cimbri fama, deinde conspectu venientis alterius exercitus permoti, quod ob commune periculum Servilium Manliumque posthac concorditer acturos credebant, missa legatione tentare spem pacis constituerunt. Qui ubi in Servilii castra pervenere, atque ille nulla ad se mandata habere, sed ad consulem mitti cognovit, æmulatione vecors et pacati nihil locutus est, et minimum ab interficiendis legatis abfuit.

4. Ea proconsulis asperitas ingratissima exercitui fuit, præsagienti cladem suam, nisi concordia ducum et societate consiliorum averteretur. Igitur precibus, et ubi precibus nihil promovebatur, expostulatione omnium coactus Cæpio in castra Cn. Manlii venit. Ceterum consilio de rebus præsentibus habito, adeo non convenit inter ipsos, ut post turpem rixam et gravia invicem convicia, majorem in modum auctis odiis digrederentur.

Sall. Jug. c. 111. 5. Hæc causa populo Romano fœdioris cladis fuit, quam ab urbe condita perpessus unquam fuerat. Cimbri, cum hinc ex injuria legatorum dolor, inde spes ob discordiam hostium stimularent; utendum calore animorum, et temporis opportunitate rati, cum omnibus copiis egressi, duos exercitus Romanos spatio locorum et simultate ducum divisos oppresserunt, binisque castris potiti sunt. Horrenda deinde sunt, quæ apud Livium et Valerium Antiatem scripta fuisse referuntur. Duos filios consulis, cum octoginta millibus Romanorum sociorumque, itemque calonum et lixarum millibus quadraginta, interfectos. Neque ex omni numero amplius decem hominibus, qui nuntii cladis essent, effugisse. Postea victores voti memores, pessumdedisse quicquid redactum in potestatem erat. Vestem discissam et projectam, aurum ar-

Quint. Declam. III. Liv. Epit. Oros. Diod. Ecl. XXXVI. Oros.

gentumque in flumen missum, loricas virorum concisas, phaleras equorum corruptas, equos ipsos gurgitibus immersos, homines laqueis collo innexis ab arboribus suspensos esse.

6. Nec oblivione transeundus Q. Sertorius, qui sub Cæpione stipendia faciens, equo amisso, corpore sauciato, rapidissimum Rhodani flumen nando trajecit, lorica et scuto retentis. Multa posthæc apud victores disceptatio fuit, quemadmodum fortuna uterentur: plerisque placebat protinus in Italiam et ad urbem ducendum, neque spatium dandum Romanis esse, quo tanta ex consternatione animos colligerent. Aliis in diversa euntibus, adhiberi M. Aurelium Scaurum visum est, quem superiore pugna ceperant. Plut. Sertor. c. 3. Plut. Mar. c. 16. Liv. Epit.

7. Atque ille rogatus sententiam, ' Nequicquam,' inquit, ' spem metumve intenderetis, Cimbri, ut vobis profuturum consilium suggererem, si pestiferum idem populo Romano fore videretur. Nam quando Diis immortalibus ita visum est, uti in fortunam M. Reguli inciderem, ejusdem etiam induerem animum, qui summos potius cruciatus sciens prudensque subiit, quam ut contra patriam Carthaginiensibus, quorum in potestatem devenerat, utiliora suaderet. Nunc quoniam idem utrisque conducere video, dubitare non debetis, quin ex animi mei sententia sim locuturus.

8. ' Rem magnam incipitis, et magnorum indicem animorum, Cimbri: sed si verum audire potestis, non aliter vobis gloriosam, quam si intra deliberationem steterit. Nam uti profecto eximiam vobis admirationem pariet, quod de tanto incepto deliberare ausi estis, ita, si expeditionem susceperitis, majora viribus aggressos pro temerariis potius damnabit fama, quam pro fortibus commendabit. Nec ex ducibus exercitibusque victis vim ac robur populi Romani putaveritis. Majores enim melioresque multi supersunt. Et quia sequentium eventus divinandi non alia certior quam ex comparatione præteritorum ratio est, duorum vobis imperatorum consilia exitumque proponam, quorum tanta fuit existimatio, ut nunc quoque post infelicia cœpta summis quibusque viris comparari soleant.

9. ‘ Horum Pyrrhus Epiri, quandoque et Macedoniæ rex, cum veterano exercitu, et incognitis in id tempus elephantis in Italiam eo tempore venit, quo mediocres adhuc populi Romani vires, pauciores in ditione populos, quam adversarios hostesque habuerunt. Igitur multis ad eum deficientibus, cum insuper uno alteroque prælio majores nostros superasset, adjunxissetque opibus suis Siciliam, multi jam ultimum imperio nostro diem adesse vaticinabantur. Quid igitur factum est? Acrius insurgentibus Romanis, quorum crescere virtus pro magnitudine periculorum consuevit, pulsus in Græciam Pyrrhus, socii ejus amicique expugnati, tota denique ad Adriaticum usque mare Italia Romano juri adjecta est.

Appian. Lib. p. 34.

10. ‘ Jam Carthaginiensium imperator Hannibal, cum oppida nostra quadringenta cepisset, intra tertium ab urbe lapidem posuisset castra, maximam Italiæ partem armis amicitiisque teneret; populus Romanus in Hispania Africaque res Punicas sic accidit, ut a suis revocaretur Hannibal in patrio solo debellandus.

Plin. xxviii. 2. Plut. Poplic. Liv. Epit. Flor. iii. 3. Tac. Germ. c. 3. Dio ap. Vales.

11. ‘ Neque minor ideo Pyrrhi Hannibalisque per homines æstimatio est. Ignoscendum enim iis putant, si cum invicto populo congressi, calamitatem evitare nequiverunt: magisque laudandos putant, quod tam diu potuerunt resistere, quam apprehendendos, quod aliquando sunt superati. Iis enim auguriis condita Roma est, ut vinci nequeat: Capitolium, quadrigas fictiles, si de his rebus audivistis, præterea Penates, aliaque Deorum fata ea habet, ut ibi caput orbis terrarum esse necessum sit.’ Non tulit loquentem ista regulus Cimbrorum Boiorix, acer et ferox juvenis, et ut armatis coire in consilium[1] gentibus istis mos est, protinus nudato ferro parantem plura confodit.

Jul. Obs. Plut. Lucull. c. 59. et Apoph. Rom.

12. Hæ clades alia super aliam nuntiatæ (nam et in Hispania contra Lusitanos infeliciter pugnatum erat) urbem atque Italiam universam luctibus et terrore exsternaverunt. Confestim, ut contra instans periculum, consultationibus habitis, dies fœdissimæ cladis (pridie Nonas Octobres erat) ut inter atras habeatur, decernitur. Q.

1 *In concilio* edd. ante Crev.

Servilio, cujus temeritate perditæ res fuerunt, frustra culpam in fortunam conferenti, populi jussu imperium, primo post Tarquinium regem, abrogatur,[a] bona publicantur: datur negotium P. Rutilio consuli, ut novos delectus habeat. Rhet. ad Her. I. 14. Cic. Brut. c. 35. Liv. Epit. Ascon. in Corn.

13. Id a viro præstantissimo intentissima cura factitatum, nulla re præterita, quæ vel ad cogendum novas copias, vel ad exercendum esset utilis. Nam et filium, credo Q. Metelli imperatoris sui exemplum secutus, cum salvis legibus habere in contubernio posset, in legione militem fecit. Et quo tironi adversus durissimos exercitatissimosque hostes pugnaturo plus audaciæ et usus esset, novi reperti auctor, evocatis lanistis e ludo, quem Aurelius Scaurus adolescens, ædilitatem petiturus, insignem habebat, milites vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem docuit. Hoc initium Campidoctorum in exercitibus Romanis fuit, qui sequentibus temporibus vulgo adhiberi consueverunt. Et sic effectus ille exercitus est, qui postea C. Mario ducente, terrorem Europæ Cimbros Teutonesque horribili clade prostravit. Front. Strat. IV. 1. Val. Max. II. 3. Veget. II. 23.

14. Marium enim confecta commodum provincia Numidia, regisque Jugurthæ captivitate clarissimam famam adeptum, tanquam unicum laborantis imperii præsidium populus Romanus respiciebat. Ceterum lex oberat, et quæ creari absentem consulem, et quæ refici intra decennium vetabat. Sed præsentium temporum necessitas vicit, et, ne res omnino nova videretur, nuper etiam P. Cornelius Carthaginiensis belli, mox iterum Numantini causa, solutus legibus fuerat. Sall. Jug. Cic. pro Manil. 20. Flor. III. 3. Juv. Sat. VIII. 250. Plut. Mar. 16. Sidon. Carm. II. v. 226. Plut.

15. Cimbrorum victoria trepidam Italiam etiam serviles motus hoc anno concusserunt; majori tamen terrore, Diod. Ecl. XXXVI.

[a] *Q. Servilio . . imperium, primo post Tarquinium regem, abrogatur*] Sequitur Freinshemius mendosam Epitomes Livianæ lectionem: *Cæpionis . . . damnati bona publicata sunt, primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum;* cum ex Sigonii et Gronovii codicibus legi debeat, quomodo edidimus, *Cæpionis . . . damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumque ei abrogatum.* Vulgata Epitomes lectio peccat adversus historiæ fidem: siquidem, ut recte observat Sigonius, aliis ante Cæpionem imperium abrogatum est, ut Tarquinio Collatino, Minucio Augurino, et M. Claudio Gliciæ, quorum illi coacti sunt abdicare se consulatu, hic dictatura. *Crev.*

quam malo. Et Nuceriæ quidem, ubi servi triginta conjuraverant, priusquam vires acquireret, oppressa conspiratio est. Idem subinde fatum [2] ducentorum fere servorum apud Capuam fuit. Plus aliquanto turbarum P. Vettius eques Romanus excitavit, qui ditissimo patre genitus, cum, opibus flagitiose consumtis, libido tamen et luxus manerent, ad insolitæ temeritatis facinus erupit.

16. Ancillam amore correptus septem talentis Atticis [b] in diem certam emerat. Ubi dies venit, nec illi res ad solvendum, et creditor molestus erat; quingentas armaturas emit, illis quoque creditoribus fidem hominis sequentibus, quod ejus egestas pristina fama, et manente adhuc divitiarum specie tegebatur. Vettius armis clam in agros comportatis, servos suos cohortatus, armat ad quadringentos, et ante omnia comprehensos qui pretium puellæ contentiosius exegerant, virgis cæsos securi percutit: deinde purpura et diademate sumto proximas villas invadit, resistentes obtruncat, ceteros in societatem et commilitium asciscit. Brevi plures septingentis armatos centuriat, valloque circumducto fugitivis velut asylum aperit.

17. Eam rem senatus non tam magno quam veloci remedio egere arbitratus, negotium dat L. Lucullo, qui tum in urbe prætor erat. Hic eodem die sumtis militibus admodum sexcentis Capuam contendit, multis passim in itinere se agglomerantibus, donec ad millia peditum quatuor, equites trecenti efficerentur. Auctæ interim et servorum copiæ, quasi tria millia quingenti, tumulum quendam aditu difficilem occupaverant; pugnaque contracta, loci auxilio superiores hi fuerunt. Lucullus vim parum videns procedere, dat operam, ut aliquos ex ea colluvie corrumpat. Id consilium felix fuit, adducto ad proditionem Apollonio, quem præclarus rex prætorem exercitus sui nominaverat. Hic accepta fide impunitatis, Vettio manus injecit. Atque ille, si comprehensus esset, cruciatum corporis metuens, sibi conscivit necem. Ita duce

2 *Factum* edd. ante Crev.

b *Septem talentis Atticis*] Marcis nostratibus 656. unciis 2. *Crev.*

summoto de ceteris pœnæ facile sumtæ. Apollonio fides servata est.

18. Interea C. Marius, cum ex literis magistratuum, quid de suo consulatu esset actum, cognovisset, maturata profectione venit in Italiam, et ante diem Kalendas Januarias urbem simul triumphans, simul collega C. Flavio Fimbria consulatum init.* In eo triumpho Jugurtham, qui Numidarum rex fuerat, cum duobus filiis ante currum egit. Auri præ se tria millia et septem pondo [c] ferri jussit: argenti infecti pondo quinque millia septingenta septuaginta quinque: signati denariorum [3] ducenta octoginta septem millia. Plut. Mar. Sall. Jug. c. 111. Vell. II. 12. Liv. Epit. Tab. Marmor. ap. Pigh. Annal. 652. Plut.

19. Ceterum ista tum quoque leviora visa sunt, omnium in Jugurtha stupentibus oculis. 'Virum, sive potentiam, sive peritiam belli spectes, avo Masinissa non minorem, neque magis ferro quam auro metuendum, repente de summo rerum humanarum culmine ad miserrimæ sortis extrema dejectum' loquebantur. 'Esse profecto scelerum ultricia numina, quorum vindictam quisquis meruerit, nulla humana ope possit effugere.' Atque hoc cumprimis in tradenda rerum memoria utile esse arbitror, ut in qualibet fortuna nihil appareat esse innocentia tutius: multumque a vera providi et magni animi gloria deflectere, qui pro prudentia calliditatem sectantur, et pro virtute ferociam. Quibus certe rebus nulli mortalium secundus Jugurtha, miserabilem nec miserandum vitæ exitum fecit.

20. Jam ex quo catenis adopertus currum victoris antecessit, attonito et stupenti similem fuisse ferunt. Mox in carcere, cum ab aliis tunica violenter direpta, ab aliis inaures cum ipsis auriculis avulsæ essent, in locum circiter duodecim pedes humi depressum, Tulliano nomen Flor. III. 1. Plut. Liv. Epit. Sall. Cat. c. 55. Plut.

3 In edd. ante Crev. *denarios* invenitur.

* A. U. C. 648. A. C. 104.

c *Auri præ se tria millia et septem pondo*] Marcas nostrates 4798. uncias 3. semunciam 1. *Argenti . . . quinque millia septingenta septuaginta quinque.* Marcas 9023. uncias 3. semunciam 1. *Denariorum CCLXXXVII. M.* Marcas 4484. uncias 3. *Crev.*

erat, præcipitatum exclamasse, 'proh Herculis fidem, quam frigidum vestrum est balneum!' Ibi demum loci, sextum in diem cum fame et vita luctans spiritus expulsus est: cum super omnia mala, etiam in his malis vivendi cupiditas accessisset. Hæc ita diligenter relata majorem apud me fidem inveniunt, quam quod alii tradiderunt, puto, quod sic morem fuisse sciebant, in carcere strangulatum. De filiis humanius consultum: et alter utique Oxintas, proximo bello sociali adhuc Venusiæ in custodia fuit.

Sidon. Carm. II. v. 230. Oros. v. 15. Eutrop. Appian. Civ. I. 1.

21. At Marius ei quem triumphaverat simillimus, neque multo molliorem habiturus exitum, sive ad oblivionem moris patrii rebus prosperis elatus, sive sciens prudensque, statim a curru cum triumphali veste calceisque puniceis in senatum venit, quem ad id tempus in Capitolio indixerat. Tamen ubi se oculis vultuque omnium vidit notari, celeriter egressus, in solita magistratibus prætexta rediit. Hoc Marius fecit, cum ferreo adhuc annulo uteretur, quem tertio demum consulatu mutasse aureo traditum est.

Liv. Epit. Tab. marm. ap. Pigh. Plut. Plin. XXXIII. 1.

22. Ceterum in senatu de provinciis et exercitibus ita decretum: 'uti C. Marius consul, cui jam extra sortem data Gallia erat, facultatem eligendi exercitus haberet ex duobus, quorum alter sub P. Rutilio, alter sub Metello, et postea sub ipso Mario meruerat. Utrum reliquisset, cum eo collega C. Marii C. Flavius Italiæ præsideret.' C. Marius Rutilianum, minorem quidem, sed quia certioris disciplinæ arbitrabatur, præoptavit.

Front. Strat. IV. 2.

23. Sed hic et sequens annus, uti sine conflictu Cimbricorum armorum, ita non sine metu eorum transierunt: idque causæ fuit, cur primo omnium C. Mario tot consulatus continuarentur. Ille interim per absentiam hostium spatium exercendi militis nactus, contra pericula fortem, et obedientissimum imperatori fecit. Innovavit etiam nonnulla in re militari, inter quæ ceteris signis, quibus legiones distinguebantur, abdicatis, solas aquilas retinuit. Sed omnia bene acta provisaque vincit insigne factum, quo admirationem apud omnes, amoremque apud milites incredibilem promeruit.

Vell. II. 12. Plut. Plin. X. 4.

24. In exercitu C. Lusius tribunus militum agebat, vir strenuus, et, ob hoc, simul propinquitatem sanguinis, avunculo consuli carus. Is insana libidine correptus, cum manipularem quendam (Trebonium, aut C. Plotium diversi nominant) noctu in tentorium vocasset, et adolescentulus dicto tribuni ex more militiæ audiens extemplo venisset; vim nefariam intentans, a milite confossus est. Profectus tum aliquo e castris Marius fuerat. Simul revertit, judicio in principiis instituto acriter accusatus est reus: et ipse, quanquam adesset ei nemo, constantissime dixit causam, testesque produxit, qui adolescentem a C. Lusio sæpe de stupro appellatum confirmabant. Idcirco non solum absolvit eum imperator, sed etiam coronam, qualis ob fortia facta dari consueverat, manibus suis imposuit.

Val. Max. vi. 1. Plut. Cic. pro Mil. c. 4. Quin. Declam. iii. Plut.

25. Eadem ætas aliud etiam vindicatæ pudicitiæ exemplum tulit, ancipiti æstimatione, plusne sceleris commiserit, qui inflixit pœnam, an qui meruit. Q. Fabius Maximus, Eburnum alii, alii Servilianum cognomento appellant, vir censorius, filium dubiæ castitatis primo rus relegavit: deinde etiam occidit: duosque servos, quorum ministerio patrata cædes fuerat, ne quæstioni subjicerentur, continuo manumisit. Quo crimine a Cn. Pompeio accusatus, in voluntarium exilium abiit, Nuceriæ postmodum civis ascriptus.

Quint. Val. Max. vi. 1. 5. Oros. v. 16.

Cic. pro Balb. c. 8.

26. Ejusdem temporis aliud Fabiæ domus opprobrium referre Fabiorum Pompeiorumque mentio admonet: quod Q. Fabii Allobrogici filio Quinto, paterni exempli errores, nec pœnitentiam secuto, prætor urbanus Q. Pompeius administratione bonorum interdixit; adeo perditis ejus adolescentis moribus, vulgataque infamia, ut in tanta civitate reperiretur nemo, qui decretum illud reprehenderet.

Val. Max. iii. 5.

Cic. i. Tusc. 33.

27. Interea Cimbricæ clades non plus negotii consulibus ad exercitum, quam magistratibus domi tribuni plebis legibus facessebant,[4] plerisque ad minuendas nobilitatis opes pertinentibus. L. Cassius tribunus plebis Q. Cæpionis

Ascon. in Cornel.

4 Deerant in edd. ante Crev. verba intermedia *tribuni plebis legibus*.

Cic. pro Rab. Post. c. 6. odio legem ferebat, 'ne quis in senatu esset, cui populus imperium abrogasset.' C. Servilius Glaucia, ut erat homo

Ascon. in Verr. 1. acutus, de repetundis plenius et diligentius sanxit, compe-

Cic. pro Rab. Post. c. 4. rendinatione introducta, et ut pecuniæ contra leges captæ, ad quoscumque pervenissent, repeterentur. Sed hoc acerbius, quod in capita fortunasque senatorum etiam pere-

Cic. pro Balb. c. 24. grini accusatores alliciebantur, civitatis Romanæ proposito præmio, si quis Latinus repetundarum judicio reum damnavisset.

28. Etiam Agrariæ leges tentatæ sunt, L. Philippo

Cic. de Off. II. 21. agente, si modo is tribunus plebis eo anno fuit. Ab illo multa populariter, sed hoc perniciose dictum constat, 'non esse duo millia in civitate hominum, qui rem haberent.' Adversante tamen senatu, modestiorem se præbuit, vincique, et legem abrogari passus est. Hoc anno C. Fimbriæ consuli negotium cum desertoribus et fugitivis

Jul. Obs. fuisse ea conjectura est, quod ab his vastatum agrum Thurinum esse memoriæ proditur. Sed iste motus clemens

Diod. Ecl. XXXVI. fuit. In Sicilia concitatis acrius servis, bellum ingens, et consulari demum exercitu comprimendum, extitit. Huic quoque calamitati ex malis moribus, et Romana avaritia initium fuit.

29. C. Marius Cimbrico bello delectus imperator, ex senatusconsulto a sociis regibus auxilia contrahebat. Qui missi ad Nicomedem ea gratia fuerant, responsum a rege retulerunt, 'non voluntatem sibi, sed copiam hominum deesse: Bithynorum enim permultos a publicanis raptos, passim per provincias in servitute esse.' Fit senatus decretum, 'ne quod liberum caput ex iis nationibus ac regnis, quibuscum populo Romano societas et amicitia esset, in provinciis Romanis servitutem serviret: utique prætores provinciarum eos, qui in ea causa essent, quantocyus liberarent.'

30. Siciliam tum prætor P. Licinius Nerva regebat. Is edictum proposuit, 'uti qui ex senatusconsulto liberi esse deberent, Syracusas ad se probandæ causæ venirent: neve quis impedimento venientibus ad prætorem esset.' Magna ea multitudo per totam insulam fuit: paucosque intra dies octingenti amplius in libertatem vindicati. Ea

res, quia facultates divitum valde minuebat, sive gratia, sive pecunia (nec enim avaritiæ suspicione Licinius carebat) hominem a proposito moverunt, neque ultra vindiciæ secundum libertatem dabantur: sed qui ad eam spem frequentes undique ad prætorem confluxerant, cum minis repulsi, ad dominos remittebantur. Dio ap. Vales. Diod.

31. Hæc injuria conjuncta cum timore, ne ab offensis heris multa gravia paterentur, confugere ad Palicorum lucum servos coëgit, quasi loci sanctimoniæ fidem a dominis impetraturos, 'impunita fore quæ contra voluntatem illorum, libertatis recuperandæ gratia, fecissent.' Atque id quo firmius esset, etiam prætor auctoritatem suam interposuit, quo sic utrique generi satisfaceret, periculum ex ambobus metuens. Neque enim servos ita dissipatos postea occasionem aut animum tentandi res novas habituros rebatur. Sed ibi, donec una fuerant, crebris invicem consultationibus re agitata, libertatem, quam per factionem iniquorum dominorum jure adipisci non potuissent, vi et manu asserturi discesserant. Dio.

32. Primus in Ancylio agro motus fuit, duorum fratrum prædivitum servis triginta auctoribus: qui heros somno sopitos cum jugulassent, eadem nocte accedentibus aliis usque ad numerum centum viginti, locum natura firmum insuper operibus muniunt. Neque Licinius prætor, quanquam festinanter egressus, ante pervenire ad eos potuit, quam alii, et quidem armis instructi, octoginta sese prioribus adjunxissent. Itaque frustra tentata oppugnatione, C. Titinium, qui ante biennium capitali supplicio damnatus profugerat, pacta incolumitate inducit, ut specie sociandorum armorum castellum ingressus, sibi prodat. Diod.

33. Titinius ab eo tempore quo pœnam effugerat, in liberos grassari, parcere servis solitus, non modo fidem apud ejusdem ingenii fortunæque homines facile invenit, sed quia manibus promtus erat, dux ascitus est. Ita castellum proditione captum: fugitivi partim pugnando, alii metu suppliciorum corporibus in præceps jactis, perierunt. Ibi cum servari sub signis milites, donec similium turbarum suspicio cessaret, ratio esset, dimisit prætor copias: idque causæ fuit, accedentibus etiam aliorum pravis consiliis, ut

neque nuntiata P. Clonii equitis Romani morte, quem servi sui occiderant, in tempore motus, otium illis augendi numerum, seque rebus omnibus confirmandi dare cogeretur.

34. Ergo post paucos dies præsentibus cum copiis profectus, cum Alba amne superato, præter montem Caprianum,[5] in quo defectores consederant, duxisset; adeo nihil eos terruit, ut contra sparso rumore prætorem Romanum metu intactos præteriisse, confirmarentur : adeo multis ad hanc famam confluentibus, ut septimum intra diem, quoquo modo armati plures octingentis numerarentur : et sicut hæc talia facilius augentur, quam incipiunt, paulo post supra duo millia hominum in armis fuere.

35. Id ubi prætor accepit, M. Titinio milites, cum quibus Heracleam venerat,[d] adjunctis insuper sexcentis, quos Ennæ detraxerat præsidio, tradidit. Sed infelix Titinio pugna contra desperatos et ingenio loci potiores fuit. Multi milites amissi : ceteri abjectis armis fugientes, defectoribus et instrumentum belli, quo maxime egebant, et magnam ex victoria famam reliquerunt. Certatim igitur, ut ad communem causam spemque concurrentibus fugitivis, supra sex millia effecti, cum fiduciam numerus augeret, ne sine certis legibus imperioque agerent, regem crearunt Salvium nomine, quem in mulierum orgiis tibias inflare solitum, ob illam et haruspicinæ scientiam, quasi divinum hominem, eo honore dignum existimarant: nec causa, nec omine dispari, atque ante aliquot annos rex fugitivorum Eunus in eadem Sicilia fuerat.

36. Ceterum Salvius acrius et constantius quam pro superioris vitæ turpitudine imperium capessens, tripertito

5 Ita correxit Crev. ex Diod. Edd. priorr. *Caprinum.*

[d] *M. Titinio milites, cum quibus Heracleam venerat*] Nempe ipse prætor Licinius, ut patet ex Diodoro. Ceterum hic duo annotanda sunt, primo incertum videri, utrum hic Titinius idem sit, qui jam supra memoratus est, et alterutro loco prænomen ejus vitiatum sit; an duo diversi homines, alter C. Titinius, alter M. Titinius, intelligendi sint. Secundo, Diodori sensum haud satis accurate hoc loco repræsentari a Freinshemio. Diodorus enim nullos alios M. Titinio milites datos esse memorat, quam eos, qui Ennæ in præsidio erant. *Crev.*

divisis copiis totidem duces præficit: prædas ex agris quantas possint agere, homines suam causam secuturos recipere, deinde in unum eo quem prædixerat loco convenire jubet. His alacriter jussa executis, magna vi tum aliorum animalium, tum equorum coacta, tantus exercitus coaluit, ut novus rex Morgantinam validam urbem, cum duobus equitum millibus, peditum viginti, circumsederet.

37. His rebus cognitis P. Licinius Italicas Siculasque copias, ad decem millia hominum, celeriter contractas, nocturno itinere ducit: occupatisque castris fugitivorum, in quibus pauci propugnatores, ceterum fœminarum ceteræque prædæ plurimum erat, atque direptis, ad urbem Morgantinam contendit. Fugitivos quemadmodum repentinus terror facile castris expulerat, ita notitia locorum et nox tutatæ erant. Omnes ferme incolumes, neque longe fuga palati, postquam vires animumque recollegerunt, 'reddendam Romano vicem' fremunt, 'et contra auctorem vertendas insidias. Easdem tenebras, quæ sibi nocuissent, multo magis hostibus offuturas. Victoria incautos, præda graves, si a superioribus locis incurses, dissipari posse.' Neque segnius quam locuti fuerant, impressio facta: neque alius quam animis præceperant, eventus fuit.

38. Cum tamen pugna traheretur, trepidantibus Romanis, et magis desperatione fugæ, quam virtute ac robore resistentibus; rex fugitivorum opportuna calliditate pronuntiari voce præconis jubet, 'ne quis nisi armatus cædatur.' Nec mora fuit, quin plerique armis abjectis fugerent. Ex his millia quatuor vivi capti: haud plures sexcentis interfecti, quod ex regis edicto parcitum inermibus fuerat.

39. Salvius castris recuperatis, splendidæque victoriæ commodis et fama auctus, cum, ut rebus secundis solet, magnus ad eum concursus fieret, cum numerosiore quam prius exercitu ad obsidionem Morgantinæ rediit. Defensa tamen urbs est, etiam servorum enixa opera, quos a Salvio solicitatos oppidani, 'ut potius a se libertatem acciperent, ita firmius honestiusque habituros,' perpulerunt. Irritam

deinde pactionem prætor Romanus fecit: eoque dolore complures ad Salvium transfugerunt.

40. Sub eosdem dies in Ægestanorum Lilybætanorum-
Flor. III. 19. que agro servos idem furor, veluti contagio, corripuit,
Diod. Athenione Cilice duce: qui fratrum duorum locupletissi-
Flor. morum dispensator, circiter ducentis ex familia corruptis,
Diod. ab herili sanguine, quod solenne et primum ejus militiæ velut sacramentum erat, rebellionem auspicatus, intra quintum omnino diem, mille hominum sub signis habuit. Apud quos, quia manu promtus, et divinationis astrorum peritus credebatur, in magna veneratione habitus, ipse quoque regia insignia cepit. Ceterum diverso a prioribus instituto, non quoslibet ad se venientes in manipulos recipiebat; sed delectu idoneorum habito, ceteros, quæ sub antiquis dominis quisque fecisset, eadem sibi præstare coëgit. Inde factum, ut et commeatu largiore uteretur, et agri a maleficio tuti essent: quibus parci ut jam suis jubebat, 'sibi deberi totius insulæ imperium' dictitans. 'Ita Diis cordi: neque se novas ad regnum cogitationes, sed diu meditata, tantoque salubriora consilia[6] afferre, quod olim fortunam suam spondentibus astris prænovisset.'

41. Hæc opinio, cum jam a principio satis insedisset animis, mox majorem fidem accepit ex eo, quod exponemus. Athenio contracto decem millium exercitu Lilybæum obsidere ausus, cum in urbis munitissimæ oppugnatione frustra tempus tereret, 'non placere id consilium Diis' causatus, 'cladem imminentem propera discessione vitandam' edixit. Forte dum in eo res est, nondum in tutum omnibus deductis copiis, naves prope Lilybæum appulerunt, cum delectis Maurorum cohortibus, quas auditis Siciliæ turbis, novus Romanorum socius amicusque Bocchus subsidio miserat, impigro viro Gomone præfecto. Is cognitis quæ agerentur, noctu impressione in discedentes facta, cum post multa fugitivorum vulnera cædesque in oppidum se recepisset, Athenionis prædictionibus magnam apud ceteros admirationem atque fidem conciliavit.

Diod. ap. Vales. 42. Ceterum ne servilibus tantum tumultibus Sicilia

6 Desideratur *consilia* in edd. ante Crev.

vexaretur, etiam per liberorum hominum inopiam aut petulantiam maleficia multa fiebant. Accedebat, quod, indicto propter hos motus justitio, neque jus dicebat quisquam, neque formidabat. Eratque hæc aliquanto crudelior servili pestis, quod illi palam velut jure belli agebant; hi latere cupientes, ubi res rapuerant, aut animalia abigebant, obvium quemque sine discrimine liberos servosque, ne quis index existeret, occidebant. Ita vix in urbibus satis cuique tuta, quæ possideret, habebantur; in agris pro derelictis erant omnia: et quanto quis opibus excellebat, tanto pluribus curis, cum ex maximo numero servorum, et qui fugerant infensi, et qui remanserant suspecti essent, anxia ei ac solicita vita degebatur.

43. Spes quoque frustra fuit, fore ut duo servorum reges, dum ad se quisque res trahere cupit, æmulatione virium in mutuam perniciem colliderentur. Quippe Salvius a Morgantina usque in Leontinos omnia perpopulatus, recensu copiarum facto, cum delectæ juventutis ad triginta millia reperisset, heroibus Italis sacrificavit: dicataque velut in mercedem concessæ victoriæ purpurea stola, Tryphonis appellatione ab suis decoratus, ad imperium ordinandum serio adjicere animum cœpit. Diod. Ecl. XXXVI.

44. Ceterum sedem regni habiturus Triocala, sic appellata, quod his tribus, aquarum optimarum copia, bonitate circumjacentis agri, postremo situs propemodum inexpugnabili munimento præstabant; Athenionem acciri jubet, tanquam ejus opera usurus. Ille, præter opinionem omnium, dicto audiens, dimissis ad prædam, et solicitanda ubique servitia ceteris copiis, cum delectorum tribus millibus, tanquam ad regem suum venit. At Tryphon homine mature in custodiam tradito, ne forte se oppugnaret, redactum in potestatem castellum, supra antiqua munimenta, novis operibus firmat: spatiumque circa unius ferme milliaris, fossa profunda circumducta, in urbis formam exædificat, regia exstructa, et foro pulcherrimo amplissimoque. Neve quid vel ad usum vel ad speciem regni desideraretur, consilium ex prudentissimis quibusque deligit. Ipse toga prætexta, tunica laticlavia amictus jus dicebat: lic-

tores cum virgis et securibus ante se habebat: alia denique hoc genus solita imperatoribus regibusve usurpabat.

Freinsh. in Flor. III. 19. 3. Cic. pro Sext. c. 17. Diod. ap. Vales. Cic. de Har. Resp. c. 20. Diod.

45. Sub idem tempus, haud dubie, quia tumultus servilis in Sicilia, velut occluso urbis horreo, annonam arctaverat, L. Apuleius Saturninus quæstor Ostiensis rei frumentariæ præfectus est, quod magnarum calamitatum initium fuit. Cum enim adolescens luxui et inertiæ deditus negotium seguiter administraret, ademta sibi ab senatu, translataque iu M. Scaurum principem curatione sic indoluit, ut statim a priore luxuria ad temeritatem se referret; et popularem rationem amplexus, Patribus infestissimus acerbissimusque adversarius fieret.

Plut. Mar. Cic. de Prov. Cons. c. 8.

46. Consularibus interea comitiis C. Mario tertium facto collega L. Aurelius Orestes additur.* Mario, quod belli gloria præfulgens, uuper egregiam justitiæ opinionem, et ex ea caritatem militum quæsiverat, et consulatus absenti datus, et Cimbricum bellum cum provincia Gallia decretum. Hæc extra ordinem dabantur, etiam M. Scauri Metellorumque sententiis: quod iuter magnos metus privatis affectibus necessitates publicæ potiores erant. Prætores provinciarum eo anno L. Licinium Lucullum, M. Antonium certos; Fulvium et Pisonem ex conjectura reperio.

Liv. Epit. LXVIII. Jul. Obs. Plin. II. 57. Plut. Mar. Obs. Inf. c. 56. Liv. Epit. LXVIII. Pigh. Ann.

47. Magnum in urbe ex pluribus bellis timorem, nam et maria piratæ infestare cœperant, auxerunt fœda prodigia. Canem apud se locutum Ariminenses, arma cœlestia inter se concurrisse, victis quæ ab occasu occurrerant, Tudertes Amerinique nuntiaverunt. Ex haruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinæ tulit, Siciliæ numina placaturus: virgines ter novenæ dona canentes tulerunt. Siculum bellum L. Lucullo, piraticum M. Antonio provinciæ datæ: Piso Macedoniam, Fulvius Hispaniam sortitus est.

Vell. II. 12. Plut.

48. A C. Mario hic etiam annus in apparatu consumtus: nisi quod hoc et superiore consulatu, per absentiam Cimbrorum, contra Gallos quosdam, et Germanorum

* A. U. C. 649. A. C. 103.

nationes, quæ per eadem tempora in Galliam irruperant,
rebus gerendis fortem et fidelem L. Syllæ operam fuisse Auct. de
argumento est, quod priore anno legatus consulis Gallorum Vir. Illustr. in Syll.
splendidissimos duces fudit, et Tectosagorum regulum Vell. II. 17.
Copillum vivum cepit: et hoc tertio Marii consulatu Plut. Syll.
tribunus militum Marsos, magnam et populosam gentem,
ad amicitiam Romanam a Cimbrorum societate perduxit.
Marsi enim, Italica natio, cum nullum in hac commemoratione locum habeant; relinquitur, ut Teutonis vicina
gens intelligatur, quæ nunc quoque vestigia nominis et
sedium antiquarum retinet.

49. Eodem tractu temporis, cum omnia bellis, aut bellorum apparatu streperent, judicia insuper inquietam civitatem habuerunt. C. Memmius repetundarum absolutus Val. Max.
est, frustra reum premente M. Scauri testimonio, quod ob VIII. 5. Cic. pro
notam inter eos simultatem minus ponderis habuerat. T. Font. c. 7.
Albucius damnatus est, non ob culpam magis, quam Cic. de
propter vanitatem invisus despectusque, et jam ante ab Prov. Cons. c. 7.
senatu negata supplicatione quasi prædamnatus.

50. Cum enim rebus non ita magnis in Sardinia proprætore gestis supplicationem ab senatu decerni petisset,
primo omnium, qui tali ex causa literas misissent, est denegata: præcipue ideo quod homo levis, et Epicuro, va- Cic. in Pis.
nissimæ Græcorum sectæ, deditus, jam in provincia quasi c. 38. et Brut. c. 35.
triumphaverat. Ejus accusationem duo, C. Julius Cæsar
et Cn. Pompeius Strabo, postulabant: sed quia moribus Cic. Div.
adversum videbatur, ejusdem accusatorem aliquem esse, c. 19. et ibi Ascon.
cujus quæstor fuisset, C. Julius, qui præterea etiam roga- Cic. de
tus a Sardis erat, prælatus est. Off. II. 14.

51. Dixisse tum et Q. Mucius augur in Albucium, Apul. Apolog.
laudis forensis aucupandæ gratia, creditur. Sed neque
dignitas ætasque Scævolæ patitur, ut, rem alioquin temporibus istis Romanæ juventuti usitatam, forensis operæ
tirocinio commendationem quæreret: et, quod Scævola
contra T. Albucium in judicio repetundarum dixit, id pro
se dixisse, non obscure apud Ciceronem legimus, contra Cic. Brut.
hominem inimicitias ex causa haud satis gravi cœptas ju- c. 26.
venili ferocia exercentem.

52. Quod enim Albucius Græcarum literarum usque

Lucil. ap. Cic. de Fin. I. 3. ad ineptias erat studiosus, Scævola cum prætor Athenis transiret, officii gratia ad se visentem Græce salutaverat: idemque lictores, et omnis deinceps cohors fecerat. Ejus ludibrii sensus tam alte in pectus Albucii descendit, ut ex illo tempore Mucium insigniter odisset, atque etiam legibus repetundarum interrogaret. Sed et absolutum eo Cic. de Or. II. 70. judicio Scævolam, apud eundem Ciceronem relatum est. Idcirco duo diversorum temporum reorumque judicia in unum miscenda non fuerunt. Sed hæc atque talia, ubi vetus historia deliquit, ex tenuibus et obscuris antiquitatum stricturis difficulter eruuntur.

53. Ceterum idem Albucius damnationem et exilium multo sapientius tulisse proditur, quam paulo ante imperium habuerat: ne sic quidem omni studiorum deficiente Cic. Tusc. v. 37. fructu, quamvis in vanum ingenium inciderant. Nam Varro de Re Rust. III. 1. Athenas reversus æquissimo animo philosophabatur: satirisque Luciliano stylo scribendis, suam pariter alienamque stultitiam transducebat.

54. Sed majus aliquanto certamen, et adversus majores Vell. II. 12. Ascon. in Corn. viros eodem anno Cn. Domitius Ahenobarbus commovit, M. Junio Silano, deinde principi senatus Scauro, die dicta. Silanus injussu populi collatis cum hoste barbaro signis, omnium quas deinde Cimbri intulissent cladium præbuisse causam arguebatur. Sed, quanquam tabella de reo data erat, plenissime absolutus est, cum duæ tantummodo tri- Cic. Div. c. 20. et in Verr. II. 47. bus Sergia et Quirina tristiorem sententiam tulissent. Sed hanc accusationem Domitius Egritomaro Gallo hospiti paterno dedisse dicitur, quod eum Silanus Galliam obtinens injuria affecerat.

Ascon. in Scaur. 55. Cum Scauro propriæ irarum causæ erant, sed aliis potior et recentior, quod illius opera alium quam se in pa- Suet. Ner. c. 2. Ascon. tris sui locum augurem cooptatum fuisse Domitius dolebat. Igitur objecto, ‘sacra publica populi Romani Deum Pe- Val. Max. vi. 5. natium, quæ Lavinii fierent, opera ejus minus recte casteque fieri, alia quoque sacra populi Romani multa demi- Cic. pro R. Dejot. c. 11. nuta esse,’ et mulctam irrogavit; et summa contentione reum opprimere studuit. Quo majori merito celebrata Dio ap. Vales. ejus justitia est, quod ad se venientem Scauri servum, Val. Max. multaque heri crimina deferentem, nec audire voluit, et

statim reduci ad Scaurum jussit. Inde factum, ut forte minus instruetus Scaurum damnare non posset; at, quod anteponendum illi desiderio fuit, laudem apud omnes, tantumque mox gratiæ inveniret, ut et legitima ætate consul censorque, et adhuc tribunus plebis pontifex maximus crearetur. Quod tamen etiam præmium latæ in tribunatu legis fuit. Liv. Epit.

56. Tulerat enim, 'ut, quatenus propter religionem sacrorum populus sacerdotia mandare nequiret, minor duntaxat pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur.' Ita tribus septemdecim vocabantur: quem novem tribus fecissent, is obtinebat: potentissimorum hominum collegiis, cooptandorum suo arbitratu sacerdotum potestas eripiebatur. Hæc domi acta. Foris interim res a prætoribus exercitibusque Romanis varia fortuna gesta. Cic. de L. Agrar. II. 7. Cic. pro C. Corn. Sueton. Ner. c. 2.

57. L. Lucullus in Siciliam civium Romanorum et nominis Latini quatuordecim millia trajecerat, additis Bithynorum Thessalorumque et Acarnanum octingentis: variarum deinde gentium auxiliares sexcenti, totidemque Lucani, Cleptio viro perstrenuo duce, accesserant. Fugitivi, prætoris adventu cognito, dissidebant sententiis. Expectandos Triocalis hostes Tryphon, occurrendum venientibus Athenio censebat: nam et hunc, in gratiam receptum, consilio Tryphon adhibuerat. Sed et sententiam ejus secutus est: egressique haud pauciores quadraginta millibus, castra prope Scirthæam[7] posuerant, a Romanis intervallo mille maxime et quingentorum passuum. Diod. Ecl. XXXVI.

58. Ita cum quotidianæ velitationes fierent, tandem accidit, ut summis viribus concurreretur. Multis hinc inde cadentibus, tamen sustentata pertinacibus animis pugna est, donec Athenio, qui cum ducentis delectis equitibus præliatus egregie fuerat, genu utroque saucius, tertia insuper accepta plaga pro mortuo concidit. Hic terror solvit fugitivorum ordines, et cum ceteris ipse rex Tryphon Triocala beneficio noctis evasit. Eadem Athenioni, cum inter mortuos fefellisset, saluti fuit. Ceterorum ad millia

7 Pro vulg. *Scirrheum* in edd. priorr. Crev. emend. *Scirrhæam* ex Diod.

viginti cæsa: debellarique, si institisset Romanus, potuit; adeo superstitum animi ceciderant: vulgoque audiebantur voces præceps et invisum Diis consilium damnantium; 'neque aliud melius, quam ut ad dominos reversi, misericordiam potius illorum, quam certam bello perniciem experirentur.'

59. Lucullus trahendo tempus, consternatis ad se redeundi copiam fecit: denuoque decretum est, 'nihil non prius tentandum, quam ut se invisis infensisque ad ludibrium et cruciatus dederent.' Nona demum die adducta ad novam urbem signa, post magnum et inanem laborem, multis et hostium occisis, et suorum deperditis, ad extremum irrita et infrequentia discesserunt. Ita defensis Triocalis ad pristinam fiduciam erecti sunt animi fugitivorum, multasque Siciliæ clades intulerunt, sedente prætore, per negligentiam, aut quia præda provinciæ ditescendi prior cura erat. Repetundarum certe, nequicquam recusato contra leges judicio, ab augure Servilio damnatus est. Unde postea nullæ graviores in urbe, quam Serviliorum atque Lucullorum inimicitiæ, longum ad tempus extiterunt. Sed hæc aliquanto post acciderunt.

Flor. III. 19. Diod. Plut. Lucull. Cic. de Prov. Cons. c. 9.

60. In Hispania res incertæ ab aliquot annis fuerant, crebris utique latrociniis, interdum et bellis. Occursum tamen a Romanis copiis est, donec crebrescente Cimbrico terrore, Sicilia quoque servilibus armis iterum infesta, Hispanias domesticis præsidiis permitti oportuit. Prætores tamen eo, sed sine exercitu, mittebantur.

Appian. Iber.

61. Interea Cimbri post Manlium et Cæpionem fusos, cum more fulminis omnia perrumperent, quicquid inter Rhodanum et Pyrenæum est depopulati, per saltum Pyrenæum transcenderunt in Hispaniam: et, cum ubivis vastationem facerent, a Celtiberis fusi fugatique sunt. Eam rem imperatore Fulvio prætore Romano gestam credentibus ut accedam inclinat animus, quia victos ab hoc Cimbros, neque aliam ei provinciam, quam Hispaniam reperio, cum Italiam Galliamque per omnes eos annos consules obtinerent. Adde quod et res ita gesta traditur, ut haud multum imminutis copiis, consilium tamen relinquendæ Hispaniæ placere Cimbris potuerit. Collatis

Plut. Mar. c. 16. Liv. Epit. Pigh. Ann.

enim castris, equites suos ad vallum hostium accedere, deinde refugere Fulvius jusserat. Id ubi per aliquot dies factum, Cimbrisque avide persequentibus, haud magnam custodiendis castris manum relinqui Romanus advertit, cum expeditis cohortibus terga illorum clam circumiens, postquam Cimbros suggressi de more equites longius abripuerunt, castra a suis deserta cepit. Front. Strat. II. 5.

62. Eodem anno in Macedonia prospere cum Thracibus bellatum, Pisonis, ut opinor, ductu, a quo Rhodopen etiam Caucasumque penetratum L. Florus auctor est. Quod quia de nobili illo Caucaso accipi nequit, neque Thraciæ aliquem hoc nomine montem fuisse reperio, auctorem pro re posui. Jul. Obs. Flor. III. 4.

63. Dum hæc diversis in provinciis geruntur, C. Marius relicto ad exercitum M. Aquillio in urbem ad habenda comitia venit, quia consul alter L. Aurelius paulo ante fato concesserat. Multis egregiisque viris petentibus, tribunus plebis L. Apuleius Saturninus, quo nemo post Gracchos ad concitandas vulgi mentes instructior eloquentia habebatur, cum populo agebat, 'ut C. Marium consulem quartum faceret: rebus accommodari consilia dictitans, nec temere mutandum negotiis manentibus, quod illorum causa semel esset salubriter deliberatum. Plut. Cic. Brut. 62. Plut.

64. 'Est enim ridiculum,' aiebat ille, 'quæ ad provisam necessitatem præsidia paraveris, ea ad instantem dimittere. Proximis et superioribus comitiis, nulla oblivione legum, sed quia Cimbricum bellum in expectatione erat, C. Marium semel iterumque refecistis. Atqui eo biennio, velut turbine quodam actus, hostium impetus in Hispaniam se avertit. Nunc quia propius admovetur periculum, jamque suis imminere finibus fidelissimi vetustissimique socii nostri Massilienses nuntiant, alium ducem creabimus? tanquam ad parandum modo bellum opera Marii eguissemus, ad gerendum alius esset præstantior. At vero non aliam ob causam Mario secundum tertiumque consulatum dedistis, quam quia summo discrimini summum opponendum imperatorem esse constabat.

65. 'Adversus hæc frustra leges ingerunt, quorum tanta est perversitas, ut perire per alterius imperium, quam in-

columes ductu Marii esse malint. Atqui maximam deberi reverentiam legibus et scimus, et defendimus: sed minime profecto majorem, quam reipublicæ salutique urbis ac imperii, quarum rerum gratia constitutæ leges sunt. Quod si aliquando contra bonum publicum pugnant, auctoritas ipsis jure merito abrogatur.

66. 'Nuper P. Scipionem, multis etiam, uti nunc Mario, sic illi adversantibus, solvi legibus jussu vestro contigit. Quem igitur ejus consilii pœnitet? Quem illius, quo et prior Africanus ante legitimos annos imperium consulatumque nactus est?[e] Quod nisi esset factum, fortassis adhuc Carthago et Numantia starent; et, quod omen Dii avertant! Roma suis ruinis operta jaceret. Dii faciant, ut felices potius lætique, quantum in duce momenti sit, experiamur, quam post aliquam similem offensam, quales jam nimis multas, contra eundem hostem dissimiles huic consules mittendo, incurrimus.

67. 'Sed fac esse conferendum alium huic, consilio, virtute, felicitate. An ideo tantum etiam auctoritatis ei apud exercitum erit? Ad ignotos milites novus ipse imperator veniet: loca incomperta, animi hominum parum explorati, tota ratio belli minus expedita, omnia terribiliora atque molestiora occurrent. Marius in ea opinione apud hostem est, ut, dum ille ad exercitum esset, arma nostra vitasse videatur: in eo amore apud socios, ut nullius imperata sint lubentius facturi: tanta apud exercitus virtutis atque justitiæ admiratione, ut hoc uno duce vincere sperent ac cupiant; neque aliter accipiant de successore mentionem, quam ut, si quis venerit alius, se quasi vinctos tradi hostibus putent. Igitur vestrum potius judicium, provinciarum voluntatem, spem militum nostrorum, quam æmulorum C. Marii dicta sequimini: ne, quem

[e] *Prior Africanus ante legitimos annos imperium consulatumque nactus est*] Hæc non omnino accurata sunt. Primo, imperium Scipioni in Hispaniam admodum quidem juveni delatum est, sed non ante legitimos annos. Si quidem nullis existimamus legibus sancitum unquam esse, quonam ætatis anno hujusmodi extraordinaria imperia privatis mandari possent. Deinde, consul Scipio factus est, antequam lex Villia annalis lata esset. Vid. Liv. XL. 44. *Crev.*

unicum Cimbrici belli a Diis immortalibus oblatum ducem agnovistis, sub ipsum edendæ operæ tempus ab imperio removeatis.

68. Cupiente haud dubie Mario hæc agebantur: sed ille quasi per modestiam, aut placandæ invidiæ, detrectabat. Ergo ab tribuno, pari simulatione, acribus conviciis verberatus, 'quod aris focisque in certo discrimine positis, desiderari operam suam patriæ proditor sineret;' tandem designatus est: ceteris, licet hæc ludibria intelligerent, minus repugnantibus, quia Cimbros, postquam exclusi Hispania fuerant, in Galliam reversos cum Teutonis iterum se conjunxisse compererant, et immanem futuram belli molem apparebat, nec temere cuiquam nisi Mario sustinendam. Factus est una Q. Lutatius Catulus, cujus et in senatu magnæ opes, et ad populum illæsa gratia erat.*

Liv. Epit. Vell. II. 12. Flor. III. 3. Plut.

69. Eodem anno L. Apuleius, quo plus a Mario militibusque gratiæ iniret, 'uti veteranis agri, qui in Africa captus Jugurthino bello fuisset, centena jugera dividerentur,' tulit. Accepta rogatio est, Bæbio tribuno plebis, qui intercesserat, a turba petulante lapidibus abacto. Ii jam mores invaluerant, ut non ex utilitate publica, neque consensu leges ferrentur; sed sicut parti, quæ viribus et audacia potior erat, placuisset.

Auct. de Vir. Illustr. in Saturn.

* A. U. C. 650. A. C. 102.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Flor. III. 6. Strab. XIV. 668. et 669. Trog. Prol. 39. Appian. Mithr. Cic. pro L. Manil. c. 12. et de Or. I. 18. II. 1. Tac. XII. Ann. 62. Liv. Epit. Jul. Obs. Plut. Pomp. Cic. Brut. c. 45.

1. Cum hic status ubique rerum esset, Romanis per Cimbrica, item Thracia, et Servilia bella distractis; regibus Syrorum parricidiali bello vires imperii, majestatisque reverentiam solventibus; ne Ægypto quidem, sub qua et Cypri regnum erat, per æmulationes regum prohibente: Cilices, Syriacæ ditionis pars, maria latrociniis infesta tenebant, sensim etiam aliis nationibus ad eandem licentiam corruptis. Contra hos M. Antonius prætor cum proconsulari imperio missus, partem eorum ad Misenum profligavit.* Exinde, postquam propter difficultatem navigandi per aliquammultos dies commoratus Athenis esset, in Asiam venit: auctaque e Byzantinis aliorumque sociorum navibus classe, prædones in ipsam Ciliciam persecutus, multis eorum captis depressisve paronibus, dignam triumpho, quem postea egit, victoriam obtinuit. Nescio an ea pugna, certe in Cilicia interfectus est M. Gratidius præfectus Antonii, et eidem perfamiliaris.

Plut. Mar. c. 36.

2. C. Marius quartum, Q. Lutatius consules† inito magistratu mature in provincias profecti, summa ope bellum contra imminentes jam Italiæ Cimbros parabant: ita divisis partibus, ut in Alpibus ad præsidium Italiæ Catulus excubaret, Marius Galliam transeuntibus se objiceret.

* A. U. C. 649. A. C. 103. † A. U. C. 650. A. C. 102.

Nam et hostes bipartito agmine Italiam petere dicebantur. Cimbri per Noricos, Teutoni per Liguriam cogitabant irrumpere.

3. Igitur propiore in dies discrimine, quia Gallorum multi palam hostilia agitabant, neque Liguribus ob levitatem ingeniorum credebatur; Marius, quo certius exploraret animos, hoc commento usus est. Literas circum suspectos populos misit, quibus apertis, vetabat interiores, quæ seorsim sigillo clausæ erant, ante certam diem legi: deinde, priusquam ea dies venisset, tabulis repetitis, eos a quibus ante prædictum tempus resignatæ fuerant, haudquaquam constantis in societate fidei esse cognovit. Front. I. 2.

4. Castris deinde motis ad Isaræ Rhodanique confluentes cum pervenisset, locumque stativis idoneum judicaret, diligenter circummunivit eum, magnaque commeatuum copia replevit: ne rerum forte necessarium penuria contra commodum suum pugnare cogeretur. Quod enim multi magnique ab his populis exercitus cæsi fuerant, non prius audebat in aciem descendere, quam confirmatos suorum animos assuetudine videndi audiendique terribiles hostium vultus strepitusque intelligeret. Interea nihil prætermittit summæ diligentiæ: militem alloquio erigit, exercet armis, durat opere, simul subvectioni commeatuum consulens, quam late circumstagnans Rhodani ostium, repletis arena altoque limo æstuariis, morabatur. Idcirco Marius egregium molitus opus, ab alveo fluminis ad mare, qua situs commodior, nec tam vexatum æstu littus erat, ingenti fossa ducta, majorem Rhodani partem immisit, etiam grandibus ferendis navibus habili alveo. Oros. v. 16. Plut. Flor. III. 3. Plut. Strab. IV. p. 183. Plut. Pomp. Mela, II. 5.

5. Sed jam Cimbrorum, Tigurinorum, Tugenorum, Teutonorum, Ambronumque immensa agmina aderant, mutato priore consilio junctis viribus incedentium; trucia visu corpora, horrendi fremitus, omnia etiam peritis alias militiæ nova et atrocia. Nec faciebat pugnandi potestatem Marius, sed evastatis circa omnibus, etiam ad ipsa castra ferociter assultante hoste, tamen continebat suos: tantummodo per vices mittebat in vallum, ut eos oculorum auriumque terrores pati discerent: gnarus insuetos horum, si subito offundantur, plurimum percelli; eadem apud expertos usuque peritos vilescere. Oros. Strab. Plut. Polyæn. Strat. VIII. Plut.

6. Hac arte ducis brevi perfectum est, ut milites non modo timere hostem desinerent, sed etiam valli magis quam armorum ope defendi indignarentur. Jamque tribunorum et centurionum plerique deferre ad imperatorem querimonias militum suasque audebant. Quos ille acriter objurgabat, 'patriæ proditores' appellando, 'qui, quantum in ipsis esset, florentissimum populi Romani exercitum, tutelam Italiæ, spem urbis unicam, præcipiti temeritate perditum irent.' Hæc privatim, et contra singulos. At multitudinis impetum comi sermone leniebat: 'non ignarum se quibus viris præesset, neque virtuti illorum aut robori diffisum rem trahere. Monitum Deorum esse, ut debitum victoriæ tempus opperiatur.'

Polyæn. Plut.

7. Facilius pravæ religionis ludibrio, quam rectæ reverentia regi vulgares animæ patiuntur: neque ulla continendis tum militibus efficacior ratio fuit. Et Marius, sive ipse quoque credulus talibus, sive utilitatis hujus gratia, sagam ex Syria, Martham nomine, in castris, et futurorum præsciam et sacrorum magistram habebat. Hanc artis suæ specimen in urbe edere satagentem, senatus superstitionis externæ contemtor, patriæ tenax, cum repulisset, ad Marium uxor Julia miserat, admirata prædictionis eventum, quod gladiatorio certamine victor, quem Martha futurum indicaverat, extitisset. Ut ergo mulieri tanto plus auctoritatis in exercitu conciliaret, lecticæ impositam cum veneratione circumferebat: eadem, quoties ad sacra obeunda prodiret, in purpureo amiculo duplici, quod aurea fibula subnectebat, hastam tæniis et coronamentis redimitam manibus ferens, conspiciebatur.

Front. Strat. I. 11. Plut.

8. Præterea, quod Alexandri Myndii fide relatum est, duo vultures frequenter in exercitu Marii apparuerunt, ex æneis collaribus noti, quæ captis milites addiderant; nuntii, ut credebatur, victoriæ, eoque nunquam sine maxima militum lætitia conspecti. Quemadmodum paucis post annis, ut probabile est, vaframentum imperatoris sui imitatus, cervam Q. Sertorius habuit.

9. Sed illis temporibus, præter insitam hominibus vecordiam, et in metu cuivis superstitioni facilem, ludibriis hoc genus terribilem speciem A. Pompeii tribuni plebis mors acerba et inopinata circumdederat. Batabates qui-

dam Matris Magnæ Pessinuntius sacerdos Romam veniens ex adyto numinis vocem missam senatui exposuit: 'pollutum Deæ fanum esse, Romanæque urbis nomine publice adhibenda piacula. Obtemperantibus felicia tempora, et ingentes bello victorias fore.' Diod. Ecl. xxxvi. Plut. Diod.

10. Senatus, quod id sanctissimarum et antiquissimarum religionum fanum habebatur, homini tanquam Deorum legato lautia et locum comiter decrevit, templumque voveri Deæ jussit. Hæc annuntiaturus populo Batabates cum Rostra conscendisset, ubi concio ei ab alio tribuno data erat; A. Pompeius agyrtam appellando, verba facere, coronamque auream gestare vetuit. Cum corona enim inusitatæ magnitudinis, et veste picta aureisque filis intertexta, processerat. Cic. pro Sext. c. 26. Diod. Plut. Diod.

11. Sed ille quidem 'non suam magis, quam Magnæ Matris injuriam esse' increpans, publico abstinuit: Pompeium, ubi dimissa concione domum vix pervenerat, ardens febris tanta sævitia corripuit, ut amissa voce intra triduum [a] expiraret. Iste casus horrorem in omnium animos sparsit, redditusque Batabati solitus ornatus. Ipse, cum multis muneribus auctus proficisceretur, ingenti non virorum modo, sed etiam mulierum agmine deductus est.

12. Ceterum Cimbri sociique castris Romanorum adequitantes, quo illos ad pugnam elicerent, neque factis ferocibus ullis, neque verbis abstinebant. Ipsum quoque imperatorem quidam Teutonorum, armis et corporis habitu conspicuus, singularem ad pugnam provocabat. Ei [1] respondit Marius, 'siquidem finiendæ vitæ cupidus esset, uti se suspenderet:' deinde ostenso parvæ staturæ et exactæ propemodum ætatis gladiatore, 'hunc ei se parem dare,' per ludibrium dixit; 'illum si superasset, cum victore honestius dimicaturum.' Nondum ea insania ceperat animos, ut provocationem etiam commilitonis sprevisse, probro; contra decus militiæ et utilitatem publicam gladia- Oros. Front. Strat. iv. 7.

1 *At* Cler. *Et* reliquæ edd. ante Crev.

[a] *Intra triduum*] Sic quidem Diodorus, qui etiam febri adjungit anginam. Sed Plutarchus dicit Pompeium intra septimum diem obiisse. *Crev.*

torio more sanguinem vitamque profundere, magnum et virtute egregium haberetur.

Liv. Epit. Oros. Plut.

13. Hostes, ubi pugnæ copia non fiebat, impatientia moræ ad oppugnationem castrorum versi, continuo triduo ad vallum intulerunt signa. Sed nemine contra exeunte, cum missilibus inulti caderent, præter castra Marii ducunt, (Flor. III. 3.) 'Italiam petere' clamitantes; 'si quid ad uxores Romani milites vellent, se mandata perlaturos.' (Plut.) Sexto demum die postremum agmen castra præterisse fertur: tantam fuisse armatorum multitudinem.

Flor.

14. Neque deinceps una, sed tripartito incesserunt. Teutoni, qua proximum ad Alpes iter erat: Cimbri circumitu petebant Athesin, Helvetiis ad Noricas Alpes pergentibus. Marius, simulatque prætervecta hostium agmina fuerant, (Plut.) Teutonos, unde proximus Italiæ metus, ita subsequi cœpit, ut quam proxime illos stativa semper poneret, sed locis idoneis, et diligenter munitis. Sic ad Aquas Sextias processum. Inde cum parum ad Alpes itineris restaret, eo maxime loco de summa rerum dimicare Marius statuit.

Flor.

15. Erat castris ita captus locus, ut hostibus quidem superiora, (Plut.) eoque tutiora essent; ceterum vallem fluviumque hostes tenerent. (Front. Strat. II. 7.) Id quamvis dedita opera factum a Mario quidam prodiderunt; propius fidem est, profectum a metatorum imprudentia vitium, (Oros. Plut. Apoph. Rom. c. 29. et Mario, c. 38.) consilio ducis in occasionem victoriæ versum esse. Nam ille sitim metuentibus, digitum protendens, 'En,' inquit, 'aquam, sed sanguine venalem.' Succlamantibus, 'duceret ergo, priusquam æstu sanguis exaruisset,' prius esse munienda castra respondit.

Oros. Plut. Mar.

16. Hoc opus dum demisso vultu miles aggreditur, a calonibus ortum pugnæ initium est: qui aquatum cum armis, qualia cuique sors obtulerat, profecti, cum a paucis hostium turbarentur, sublato clamore manus conseruerunt: ægreque militem continebat Marius, de agasonibus et jumentis solicitum: donec Ambronibus in prælium procedentibus, ipse quoque instruxit suos.

Veget. III. 10. Plut.

17. Exercitus hostilis haud postrema pars Ambrones erant, ad triginta hominum millia, eorumque maxime opera victi Mallius Cæpioque dicebantur. Hi licet onusti

cibo, meroque accensi erant, non tamen incomposito gradu, neque incondito ululatu, sed militariter incedebant, cum pulsu armorum et tripudiis nomen Ambronum increpantes, quod sibi cognomentum ex latrocinandi licentia sumserant: nec enim gentis hoc vocabulum est, eoque Galfridi tempore Britannicus sermo nebulones significabat. At hanc antiquitus appellationem etiam Ligures habuerant. Ergo cum in prima acie collocati hunc clamorem audissent, suum esse nomen ingeminantes, haud minorem reddiderunt. Ceteris etiam utrimque copiis, ut suis adderent animum, conclamantibus, ferociter concursum est.

Fest. et ibi Scalig.

Galfrid. Hist. Brit.

Plut.

18. Sed Ambrones in transcensu fluminis occupatos Ligures turbaverunt. Mox Romanæ legiones, a locis superioribus magna vi incumbentes, retruserunt ad amnem: multisque inter consternationem mutuo impedientium trucidatis, ipsi quoque amne superato, reliquos convertere aciem non ausos, ad munimenta plaustrorum, quibus pro vallo utebantur, prosecuti sunt.

19. Ibi vero terribilis et fœda visu facies fuit. Mulieres cum horrendo clamore et ululatu, gladiis ac bipennibus raptis, inter armatos Erinnyum specie discurrebant, non suos minus quam hostem impetendo. 'Proditores' enim appellabant, 'qui toties partas splendide victorias infami fuga corrumperent.' Neque ferrum aut vulnera pavebant, quin ubivis occursantes scuta Romanorum et ipsos sæpe gladios nudis manibus comprehenderent. Hunc eo die exitum forte magis, quam voluntate consulis commissa pugna habuit.

20. Nox neutris satis læta secuta est: cum clade suorum Teutoni dolerent, Romanos castra nondum permunita, hostium dissoni strepitus, belluarumque quam hominum vocibus similior stridor, solicitos haberent; ipso quoque Mario curarum non experte, memori tamen imperatoriarum artium, quas vix alio tempore copiosius prudentiusque explicuit. Nam et majorem ex re male gesta trepidationem apud hostes haud immerito conjectans, quo incertos consilii insomnesque teneret, tota nocte per paucos suorum clamore per intervalla brevia sublato, suspensos,

Front. Strat. II. 9.

et omnibus momentis impressionem expectantes ita defatigavit, ut postridie viribus prope defectis ad prælium venientes, leviore negotio devicti esse credantur.

Plut. 21. Eadem nocte Claudium Marcellum cum tribus millibus misit ad insidenda juga, quæ sylvis opaca castris hostium a tergo imminebant, ut pugna cœpta in aversos cum tumultu decurreret. Quoque plus inferret terroris, ad speciem multitudinis, agasones, lixasque armatos simul ire jubet, jumentorumque magnam partem, stratis detractis, binisque tantum centunculis relictis. Ceteras copias cibo ac quiete refectas, orta luce ante castra in aciem locat: quo et hunc laborem ad se per iniqua loca subeundi hostibus adderet. Equitatum tamen in campum permittit.

Front. Strat. II. 4. Polyæn. Strat. l. VIII. Liv. VII. 14. Plut.

22. Hostis ira magis quam consilio, quæ maxima aut sola res exitio gentibus istis fuit, correptis subito armis, nec expectato donec ad se veniretur, in adversum collem ruunt. Sed ex superiore loco vim facientibus Romanis, qui pilo omisso gladiis ac umbonibus, ex præcepto simul exemploque consulis, rem gerebant, repressi, pedem in planitiem referunt. Ita cum usque ad meridiem neutro inclinante victoria pugnatum esset; æstu atque lassitudine fatiscere Teutonorum acies cœpit. Sic affectis hostibus, ubi decurrente, ut jussum erat, Marcello terror inopinatus a tergo ingruit, ancipiti metu distracti sunt ordines: neque prælium deinde, sed cædes ad multam noctem fuit, cum nec ad pugnandum ultra, nec ad fugiendum, aut vires lassitudo, aut animos reliquisset.

Senec. de Ira, I. 11. Plut. Oros. Plut.

23. Armatorum millia centum his duobus præliis oppetiisse mortem, aut capta esse, relatum apud auctores, qui modestissimi in æstimanda clade fuerunt. Ab aliis cæsa traduntur ducenta millia, capta nonaginta, inter quos et rex Teutobodus, vir proceritatis eximiæ, proximo in saltu comprehensus est: alii quoque reguli per Alpestria fugientes, a Sequanis excepti retractique. Neque desunt qui occisum ibi Teutobodum scripserint. Unde tot postea sæculis argumentum fabulæ fuit, qua ossa quædam portentosæ magnitudinis, pro Teutobodi reliquiis, quadragesimo ante anno quam hæc scriberem, admirata Gallia est: do-

Liv. Epit. Eutrop. Oros. Flor. III. 3. Plut. Oros. Mercure François, Ann. 1613.

nec doctorum hominum sciptis pæne puerilis error detegeretur. Porro de mulieribus Teutonorum eadem, quæ de Cimbricis postea, referuntur. Romani, cum uxores etiam liberique hostium interissent, neque plus tribus millibus capitum fugisse crederetur, universam a se Teutonorum gentem esse deletam gloriati sunt. Gassend. in Vit. Peiresc. III. et IV. Oros. Vell. II. 12.

24. Hoc modo pugnatum ad Aquas Sextias cum Teutonis esse, non modo plures et nobiliores auctores sequenti probabilius visum; quibusdam Cimbros ponentibus, Teutonorumque in quintum Marii consulatum transferentibus cladem: sed nomen ipsum Teutobodi, ab iis quoque, qui in ceteris discrepant commemoratum, quod muneris potius, quam hominis fuisse crediderim, ut prioribus credam, efficit. Nec enim aliud quam Teutonorum imperatorem significat, ut honoris magis quam hominis vocabulum fuisse videatur. Auct. de Vir. Illustr. Sidon. Carm. XXIII. v. 13. Oros.

25. Ceterum quicquid ex tot provinciarum spoliis multorum annorum felici latrocinio congestum ab hostibus fuerat, cum in manus Romanorum incidisset, omnium consensu imperatori (universi enim exercitus conclamatione appellatus imperator fuerat) donatum est: nemine non confitente, 'nullam ei satis dignam ex victoriæ fructu referri gratiam posse, qui rerum adeo lætarum auctor unus extitisset.' Plut. Diod. Ecl. XXXVI. Plut.

26. Magnificentissime his opibus usum fuisse consulem, neque arcam potius pecunia, quam domum gloria locupletasse reperio. Quippe convocata concione; 'Vos quidem,' inquit, 'milites, neque meam de vobis, neque patriæ spem fefellistis. Senatus triennio ante vos comparavit cum exercitu, quo Numidiam pacavimus: ego vos prætuli, et cum mihi data esset optio, has legiones aliasque delegi.[b] Nec profecto aut vos imperatoris, aut me militum pœnitere debet. Meis auspiciis, consiliis, ductu, vestra virtute, truculentissimi Teutonorum domiti animi; immania corpora, quorum impetum non Romana, non bar-

[b] *Has legiones aliasque delegi*] Manifestum est mendum in voce *aliasque*. Suspicamur Freinshemium scripsisse *alasque*. Exercitus socialis dividebatur in alas, ut sæpe monuimus in notis ad Livium. Itaque legiones alæque sunt exercitus Romanus e civibus sociisque conscriptus. *Crev.*

bara ulla sustinere acies potuit, vestris manibus prostrata sunt.

27. 'Hi barbarorum omnium pugnacissimi fuerunt; quorum clade, credite mihi milites, Cimbros etiam et Helvetios vicimus. Cujus victoriæ magnitudinem neque nos, ad edenda quam prædicanda clara facinora aptiores, pro meritis exponere possumus: et hoc melius tantis exemta periculis patria, florentesque facundia viri facient. Ego interim pro concione militaribus donis præstantem quorundam virtutem ita honorabo, ut se conditum et benignum recte factorum æstimatorem [c] nactos esse intelligant.

28. 'Sed quoniam universus exercitus ita se gessisse videtur, ut nemo vel laudis vel præmii exsors esse debeat; plura quidem et ampliora senatui patriæque reservo, ne illorum in vos benignitatem præripere videar. Ceterum in præsentia meam quoque munificentiam æquum est vos experiri: ut et aliquod pro exhaustis laboribus susceptisque periculis habeatis operæ pretium; et ad reliqua belli eundem animum, eandemque patientiam et virtutem, et, quo maxime superiores fuimus, amorem disciplinæ, eo lubentius retineatis.

29. 'Sed unde mihi liberalitatis materia, cum prædam, ex qua donari milites ab imperatoribus solent, mihi omnem concesseritis? Neque redonare vobis eam audeo, ne vile mihi vestrum munus, vestrorumque animorum illustre testimonium esse putetis. Igitur, quod unum relinquitur, non intercedetis, quominus, quod meum esse voluistis, eo tanquam re mea, quemadmodum libuerit, utar. Vendi jubebo: sed non nisi vobis, atque ita, ut ne quem vestrum pœniteat emisse.'

Dio ap. Vales.

30. Vilissimo deinde pretio curavit addicendum: eoque facto non tantum militibus ad omnia deinde promtissimis usus est; sed etiam principibus civitatis, quibus contemtui odioque fuerat, confessionem extorsit, pluris esse, quæ sibi quisque dederit, quam quæ transmissa a parentibus habeat: et natales quamlibet sordidos, facile tan-

[c] *Conditum et benignum recte factorum æstimatorem*] *Conditum* procul dubio vitiosum est. Clericus edidit *condignum:* parum apposite. Vera Freinshemii manus videtur fuisse *candidum*. Crev.

tis virtutum radiis ad æmulum clarissimis domibus splendorem illuminari. Neque diu dubitatum fuit, cum designandi novi consules essent, quin tam et fortis bellator, et magnificus victor, absens quintum crearetur: quo[2] id etiam, quod adversus ceteros barbarorum exercitus restabat operis, illius potissimum auspiciis ac ductu gereretur. Liv. Epit. Eutrop.

31. Massiliensibus deinde, quorum fortis fidelisque opera, eo et superioribus pluribus bellis, fuerat, cum alia quædam de manubiis, tum fossas, quas ad Rhodanum duxerat, dono dedit: unde vectigal civitati, uberesque proventus fuere: donec id opus oblitum cœno, et impellentibus undis arena repletum, Aquarum mortuarum[d] faciem nomenque nostrum ad ævum pertulit. Sed et hostes terram Massiliensium, quam vivi vastaverant, mortui magno affecerunt commodo. Nam ossa in sepes vinearum versa; tabo carnium ita pinguefacta arva sunt, ut nunquam largiori segete luxuriaverint. Strab. IV. p. 183. Oliv. in Mel. II. 5. Plut.

32. Tantarum rerum lætitiam, velut de industria prosperas res accumulante fortuna, novæ subinde causæ duplicarunt. Armorum hostilium splendidissimis triumphalem ad pompam reservatis, cetera cremare Diis victor constituerat. Magno sacrificio instructo, laureatus circum exercitus stabat: ipse de more sumta prætexta, incinctus cinctu Gabino, facem accensam corripuerat, jamque ambabus manibus elatam in cœlum rogo parabat subdere; cum accurrentes citatis equis amici moram expectationemque et ipsi et ceteris injecerunt. Liv. VIII. 9. X. 7. Plut.

33. Sed cum ad imperatorem venissent, desilientes equis decreta senatus nuntiant, literasque porrigunt, quibus ea perscribebantur. Quibus lectis Marius, 'Quando

2 *Quod* edd. ante Crev.

[d] *Aquarum mortuarum*] Quem locum Galli vocamus *Aigues-mortes*, is longiuscule a Rhodano ad dextram situs, nihil commune habet cum fossa Mariana, quæ per Lapideum campum, quem dicimus *La Crau*, ducta erat ab urbe Arelate. Hanc fossam, quia arenis et limo oppleta est, nominant accolæ *Brasmort.* Vid. Voss. in notis ad Melam, et Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 2. aut Dictionarium Geogr. doctissimi viri Bruzen la Martinière in vocibus *Aigues-mortes* et *Fossa Mariana.* Crev.

ita senatui populoque Romano visum esset, quod felix faustumque Dii facerent, consulatum se accipere' ait; 'triumphum' (is quoque decretus fuerat) 'celebraturum, ubi reliquis barbarorum deletis copiis victoriam consummasset.' Magna omnium admiratione excepta vox est, quæ prima inter homines haberentur, propemodum contemtim differentis. Major deinde fiducia cepit animos, minime quidem facturum fuisse arbitrantium, nisi aut virtute, aut Deorum monitu fretus certam sibi de Cimbris quoque victoriam promitteret. Posthæc inter plausum exercitus, strepitumque armorum, consul altera quoque laurea, legatis senatus imponentibus, decorus, facem subdidit victis armis, sacrificiumque peregit.

Liv. Epit. Plut.

34. Circum hæc tempora lustrum quartum atque sexagesimum duo Metelli fratres patrueles fecerunt, Q. Numidicus L. F. et C. Caprarius Q. F. censores. Inquieta hæc et severitatis atque vitiorum conflictu difficilis censura fuit. L. Apuleius, cujus maxime opera C. Marium quartum consulem factum diximus, ab eadem amicitia, Q. Metelli acerrimus osor, censorem creatum, domo per vim extraxerat, et in Capitolium confugientem armata manu obsederat: donec equitum Romanorum indignatione, non sine multa cæde rejectus est. Eum ergo Apuleium, cum tribunatu abisset, itemque opprobrium Curiæ, C. Glauciam Q. Metellus censor notabat: idem insititium C. Gracchum censu prohibebat. Quod utrumque multitudini adversum, maximas in civitate contentiones excitavit.

Sigon. Comm. in Fast. Pigh. Ann. Vell. II. 8. Oros. v. 17. Appian. I. Civ. Cic. pro Sext. c. 47. Cic. de Or. III. 41. Cic. pro Sext.

35. L. quidam Equitius Caium Tiberii Gracchi filium esse simulabat, favente plebe, et ad ea quæ volebat credenda facili. Sed censor 'tres omnino filios fuisse Tiberio' dictitans, 'quorum unus in Sardinia miles, alter Præneste infans, tertius posthumus Romæ decessisset; neque clarissimæ familiæ fulgorem obscuri homuncionis sordibus inquinari oportere,' in sententia persistebat: adeo incalescente rixa, ut ad extremum lapidibus a furente vulgo impeteretur. Sed et postea vir illorum temporum sanctissimus seditionibus vulgi vexatus, et ad summam civitate pulsus est; L. Apuleii primum tribu-

Val. Max. IX. 7. et 15. Auct. de Vir. Illustr. in Numid. et Saturn. Flor. III. 16. Val. Max. IX. 7.

natu, deinde P. Furii,[e] cui equum publicum censor ademerat.

36. Sed tum a collega Numidici Metello Glaucia et Apuleius exempti notæ, et in senatu retenti sunt. Neque dubium est, quin idem popularium studiorum tam metuens, etiam a C. Graccho censum acceperit: pro cujus asserendo statu violentissime concitata multitudo, supra consuetam pervicaciam insaniebat. Dio ap. Vales. p. 638. Appian.

37. Igitur et Gracchorum sororem Semproniam, Scipionis Æmiliani viduam, tribunitio jussu in populi concionem adductam legimus: sed eandem, licet ipsa fori facies, vix primoribus viris sine horrore ferenda, minæque amplissimæ potestatis, et innumerabilis populi fremitus, objecta mulieri omnium earum rerum insuetæ essent, tamen adigi nequivisse, ut Equitium pro filio fratris, osculo ferendo, agnosceret. Val. Max. III. 8.

38. In eadem censura Q. Metellus, quod ob Cimbricas maxime clades multo pauciores, quam superioribus lustris censi cives Romani fuerunt, orationem ad populum de maritandis ordinibus et augenda prole habuit,[f] multis dehinc ætatibus celebrem. Nam et Augustus Cæsar tanti eam fecit, ut senatui totam legeret, populoque per edictum commendaret: et Hadriani adhuc successorumque temporibus gravitate dictionis, et sententiarum salubritate se commendavit. A. Gell. I. 6. Sueton. Aug. c. 89. A. Gell.

39. Neque referre piget inter alias eminentem: quo magis pudefiant nostra ætate, quos divinorum ex certissima

[e] *L. Apuleii primum tribunatu, deinde P. Furii*] Hic profecto aliquid desideratur, vel depravatum est. Metellus a tribuno plebis L. Apuleio pulsus in exilium est: a P. Furio, qui anno post tribunatum gessit, vetitus redire. De hoc Furio vid. lib. seq. c. 40. *Crev.*

[f] *Orationem ad populum de maritandis ordinibus . . . habuit*] Hic Freinshemius videtur solitæ diligentiæ immemor. Quam enim orationem libro LIX. c. 53. Q. Metello Macedonico tribuit, obsecutus Epitomæ illius LIX. libri, eam hoc loco sub nomine Q. Numidici obtrudit, secutus fidem Gellii. Jam, si quæratur, utrius potior habenda sit hac in re auctoritas, Gelliine an Epitomes Livianæ, inclinat eo animus, ut litem demus secundum auctorem Epitomes, qui rem ex Livio ipso procul dubio hauserat. Livium autem, testem lectæ illius orationis ab Augusto, verisimile non est in ejus auctore errasse. Duo insignia illius orationis fragmenta ex Gellio exscripsimus in Nota ad LIX. 53. *Crev.*

disciplina peritos pietate tamen ii vincunt, qui rationem unam ducem, inter multas superstitionum ineptias, errorumque inexplicabiles humana industria labyrinthos habuerunt. Igitur 'Deos quidem immortales posse omnia' in ea oratione Metellus dixit; 'sed hominibus nullam esse causam opinandi, indulgentiores sibi fore, quam sint in liberos boni sapientesque patres.'

40. Ceterum amor cœlibatus, aliis aliisque causis ad finem urbis duraturus, jam tum inoleverat: dum puellis aut etiam maribus illudendo, corrupta juventus, vitato matrimonii onere, libidinem solutius exercet. Cui tamen flagitio sub ea tempora haud raro obviam itum: judicio
Val. Max. VIII. 1. quoque memorabili, quod C. Cosconium Servilia lege reum, multisque et certis criminibus nocentem, in odium accusatoris Valerii Valentini judices absolverunt; ob recitatum Valerii carmen, quo puerum prætextatum, et ingenuam virginem a se corruptam poëtico joco significaverat.

Diod. Ecl. XXXVI. Flor. III. 19. 41. Hoc etiam anno male contra fugitivos in Sicilia res a C. Servilio prætore gestæ. Capta quoque castra ejus auctores habeo. Sed in his quidem rebus sequi Diodorum tutius esset, genitum in Sicilia, temporibusque, quibus ista gerebantur, supparem: modo transmissus ad nos integer ille scriptor foret. In iis, quas habemus reliquiis, magis
Diod. desidia quam clades Servilii, et is, quod nihil in eo imperio memoria dignum fecisset, accusatus postea Romæ solum vertisse traditur. Nam Athenioni proclivia omnia prætoris ignavia fuisse creditum est: ad quem extincto forte Tryphone summa servilis imperii pervenerat. Quanquam, ut verum fatear, non video quid obstet, cur non et victum ab Athenione Servilium, et ex eo casu deinde timidiorem factum, occasiones pugnandi vitavisse credamus.

Flor. 42. Is certe sumta veste purpurea, argenteoque baculo, et diademate, cum vicos, castella, oppida impune diripuisset, ad magnarum urbium obsidionem animum adjicere cœpit. Messanam quidem parum abfuit quin improviso impetu
Dio ap. Vales. caperet. Huc omnia, quæ alicujus pretii essent, ut ad tutam custodiam, comportata ex agro Mamertino fuerant. Eo magis cupiditate amplissimæ prædæ illectus, insidias so-

lenne sacrum in suburbio celebrantibus struxit. Ceterum id ut impetu formidabile, ita vanum exitu consilium fuit.

43. Athenio Macellam, Punicis quoque bellis haud ignobilem locum, communivit. Inde emissis prædonum catervis omnia circum longe lateque populatus, eam de se famam excivit, ut non nisi consulari imperio opprimendus crederetur. Eam provinciam M'. Aquillius inito magis- Diod. tratu consul accepit:* quia bellum Cimbricum decretum C. Mario, Q. Catulo prorogatum in sua provincia exercituque imperium fuerat.

44. Nova prodigia, novasque expiandorum cærimonias Jul. Obs. annus iste habuit. In Aventino lacte pluit: ancilia cum Liv. Epit. strepitu mota sunt: minori hæc terrore civitatis, ut in re sæpius audita. Plus inusitatæ obscœnitatis exemplo mo- Obseq. vit animos, quod servus Q. Servilii Cæpionis Matri Idææ se præciderat: tales jam fructus incipiente edere Pessinuntii sacerdotis in urbem adventu. Servus ex responso haruspicum trans mare exportatus est, ne unquam Romam reverteretur. Urbs lustrata. Capra cornibus ardentibus per urbem ducta, porta Nævia emissa, relictaque.

45. Inter hæc Cimbris noto itinere per Noricas Alpes Liv. Epit. in Italiam irrumpere conantibus, Q. Catulus, ne custodia Flor. III. 3. Plut. locorum plurium divideret copias, deductis undique præ- Mar. c. 36. sidiis juga montium deseruit: ut in Carnos regressus, Athesis fluminis objectu hostem moraretur, castris in citeriore ripa positis. Pro Athesi fluvio Plutarchus Atiso- Freinsh. nem ponit: idque hodie viris eruditis placere video. Sed Flor. neque Atisonem recte pro Natisone nominari reor:[g] et

* A. U. C. 651. A. C. 101.

[g] *Sed neque Atisonem recte pro Natisone nominari reor*] Natiso est amniculus prope Aquileiam. Sed alium Atisonem doctissimi quidam geographi memorant, qui influat in lacum Verbanum, dictus hodie *la Tosa:* eumque hic intelligi debere existimant. Horum rationes exponit atque etiam firmare nititur vir immensæ eruditionis Bruzen la Martinière in suo Dictionario Geographico, voce *Atisis* et *Atiso.* Et bene quidem illi probant pugnam, qua Cimbri a Mario et Catulo victi sunt, non pugnatam esse ad Athesim, ut quæ apud Vercellas, quemadmodum infra dicetur, c. 57. commissa et decreta sit. Verum iidem non satis attendisse videntur, hic ubi Plutarchus, Livius, Florus, fluvium illum nominant, de quo nunc agimus, non loqui eos de insigni illa pugna, sed de Catulo recedente coram Cimbris, et per fluminis objecti moram eos retardare conante. Atiso autem ille, qui in Verbanum lacum influit, longius distat ab Alpibus sive Noricis, sive etiam Triden-

quicquid sit de nomine, potius ad Athesim hæsisse Cimbrorum impetum, quam longius remotum flumen crediderim, quia Tridentinis jugis degressos,[h] et Venetiæ deliciis effœminatos invenio : quod situi circa fluvium Athesim examussim congruit. Sed ad historiam redeo.

Flor. L. Ampel. Flor. Plut.

46. Cimbri discessu proconsulis vacuum ad Alpes aditum nacti, quanquam hyems erat, navibusque montium creverant vertices, nullam itineri moram fecerunt; quin per glaciem et altas nives, nudatis etiam nulla necessitate, sed ad ostentationem patientiæ, corporibus, ad summum eniterentur. Dehinc latioribus scutis insidentes non descenderunt, sed per lubrica gelu præcipitia, et confragosas rupes in modum ruinæ provoluti sunt.

Flor. Oros. v. 16. Senec. de Ira. III. 3. Plut.

47. Q. Catulus in Tridentino saltu ita se muniverat, ut junctum ponte flumen utrimque operibus amplecteretur : majora castra in citeriore ripa, minora versus hostem essent. Cimbri, cum perventum ad amnem esset, manus et clypeos objecisse ruentibus aquis dicuntur, quasi fluvium retenturi ; quod non tam ab ipsis stolide factum, quam a scriptoribus pueriliter creditum autumem : quorum non-

Front. Strat. IV. 1. 13. Plut. Flor.

tinis, quam ut ad eum usque statim recessisse Catulus existimetur. Itaque hoc primum constare videtur, Atisonis illius nullam hic esse posse mentionem. Superest lis decernenda inter Athesim et Aquileiensem Natisonem. Qua in re forsitan varietas quædam potius inter diversos auctores agnoscenda sit, quam tentandum in unam cunctos sententiam redigere. Qui Tridentinas Alpes ab Cimbris superatas memorant, Florus, Frontinus, L. Ampelius, ex eorum profecto sententia Athesis hic intelligendus est, ad quem situm est ipsum Tridentum. At Plutarchus, qui ad Noricas Alpes iter intendisse Cimbros adversus Catulum scribit, profecto potuit loqui de Natisone amni, qui ex Noricis Alpibus per mediam Carnorum regionem fluit. Itaque in Floro recte legi credimus *Athesim:* in Plutarcho legendum esse crediderimus *Νατισῶνα*. De ipsa re Floro potius assentimur, quam Plutarcho : cui facile errorem creare potuit diversum illud iter Cimbrorum ad Tridentinas Alpes, Helvetiorum ad Noricas tendentium, quod supra c. 14. memoravit ex Floro Freinshemius, et nominum *Athesis Natisonisque* affinitas. Ceterum Freinshemius ipse, dum ex dissidentibus inter se scriptoribus unum compingit narrationis corpus, ea posuit, quæ vix secum ipsa conciliari possint: Catulum in Carnos regressum Athesis fluminis objectu morari Cimbros voluisse. Nihil enim aut Athesis ad Carnos pertinet, aut ad Tridentina juga Carnorum regio. *Crev.*

[h] *Tridentinis jugis degressos*] Sic clare Florus. In L. Ampelio reperimus *Tarentinas Alpes :* manifestum mendum. Recte judicat Freinshemius legendum esse *Tridentinas*. Crev.

nulli de iisdem Cimbris Celticisque gentibus aliis retulerunt, 'eas contra exundationem aquarum gladios stringere, et velut in hostem, atque sensurum, vulnera moliri.' Quæ merito severiores etiam Græci, ceteroquin læta fabulis natio, pro ridiculis et anilibus commentis explosere. Ephor. ap. Strab. VII. p. 293. Ælian. Hist. Var. XII. 23. Posid. ap. Strab. et ipse Strab.

48. Certe flumina sic transiri cum exercitu posse, si quod firmissimum robore est, ad frangendum aquæ impetum supra, ceteri inferiore vado permeent, multis exemplis magnorum imperatorum constat. Nam et postea Pompeius ita Cyrum in Albanos tendens transmisit, et Rubiconem Cæsar, et alios alii. Tale potius aliquid eo tempore tentatum a Cimbris fuisse ratio dictitat, quam ut amnium fluenta teneri manibus posse crediderint: nisi forte, priusquam ad Athesim penétrarunt, fluvios nullos domi, nullos in tot aliis provinciis, quas pervagati populando fuerant, viderunt.

49. At Cimbri, postquam ista transeundi fluminis vana ratio apparuit, magnos injecerunt in profluentem arborum truncos, ut pontem Romanorum convellerent. Totas etiam cum radicibus arbores, et fragmenta rupium giganteo nisu ingesserunt, quo in adversam ripam velut aggere jacto transcenderent. His rebus tantus Romanis injectus terror, ut ex majoribus castris palam fuga inciperet fieri. Quam ubi nullis precibus hortamentisque proconsul impedire potest, præclaro consilio, ut signa potius et ducem secuti, quam timore ablati viderentur, convelli aquilam jubet, et in primum agmen cursu perlatus, servatis ordinibus proficisci coëgit. Equitum tamen partem abripuerat sparseratque consternatio: inter quos et M. Scauri filius, severitatis paternæ pudorisque ingenui miserabile futurus exemplum, cum Romam venisset, denuntiante patre, ne in conspectum suum accederet, animam quam hostilibus armis reddere timuerat, suo gladio propriisque manibus expulit. Plut. Plut. Apoph. Rom. in Catul. et in Vit. Mar. c. 37. L. Ampel. Front. Strat. IV. 1. Auct. de Vir. Illustr. in Scaur.

50. Minora castra cum fortissime defenderentur, Cimbri virtutem militum honorantes, illæsis abire permiserunt, æneum taurum jurati, quem deinde inter manubias Q. Catulus domi suæ habuit. Cn. Petreio[3] Atinati facti Liv. Epit. Plut.

Plin. XXII. 6. ejus gloriam ascribi video: qui centurio primipili tribunum, quod per castra hostium erumpere dubitaret, interfecit, legionemque in locum tutiorem deduxit: obsidionali L. Ampel. corona mox a militibus donatus. Etiam L. Opimii clarum tum nomen fuit, qui provocatorem Cimbrum interfecerat.

Flor. 51. Per hæc tempora Urbem amentia potius hostium, quam viribus suis consiliisve servatam invenio. Quam si statim infestis signis petivissent, non in minore consternatione offensuri fuerant, atque olim eandem ab Alliensi Plut. pugna Galli repererunt. Nunc consilii cum sociis capti memores, ut qui primi venissent in Italiam, ceteros opperirentur; agrum circa Athesim fuga Romanorum aper- Dio ap. Vales. tum late populati, mora belli in otii et luxus occasionem versa, indomitam prius vim mollitia cœli solique Italici, et cultu ac cura corporum delicatiore fregerunt. Olim enim agere sub dio, lavari frigida, vesci cruda soliti, jam æstiva sub tectis agitabant, aquis calidis, carne cocta, scita- Flor. mentis etiam et condituris, quales Italiæ fere mollissimus tractus Venetiæ promit, utebantur: pro labore, vigiliis, æstus frigorisque patientia, animis corporibusque mollitiem inducebant.

Plut. 52. Ceterum excitus a trepido senatu C. Marius in Urbem venerat, dilatoque priore de causa triumpho, et quia optime meritus exercitus aberat, cum de rebus omnibus collocutus, adversus imminentes metus populum Romanum confirmasset, in castra Catuli profectus, suas etiam copias evocat e Narbonensi Gallia, ubi post Teutonicam pugnam eas reliquerat.

53. Quippe Catulus, quantum in re obscura colligi conjecturis potest, non prius consistere cum pavente exer- Front. Strat. I. 5. citu, quam ad Padi ripam, potuerat. Eo dum contendit, Cimbrorum pars ad amnem, qua transeundum Catulo erat, se objecit. Ille spem unam salutis habens, si flumen liberasset, in proximum collem avertit iter, tanquam ibi castra locaturus: paucisque in conspectu hostium positis tabernaculis, excitari ignes, strui vallum, lignatum etiam

3 Hoc loco et c. 77. *Petreio* correxit Crev. ex Plin. pro vulg. *Perreio* in edd. priorr.

exire quosdam jubet. Interea solvi sarcinas, deponi onera, deseri ordines ac signa vetat.

54. Ita decepti Cimbri, dum stativa illic habiturum Romanum putant, ipsi quoque castris capere locum, et necessaria ex regione circumjecta eo convectare instituerunt. Quod ubi factum proconsul animadvertit, majoremque Cimbrorum partem per agros sparsam, subito eductis copiis et amnem transcendere, et castra hostium turbare potuit. Cum deinde Marianus exercitus venisset, trans flumen iterum castra mota: ut Italia cispadana ab hos- Plut. tium incursionibus tuta esset.

55. Ibi L. Cornelii Syllæ præclara opera extitit, qui Plut. Syll. infensus invisusque Mario ad Q. Catulum se contulerat, et maximis quibusque rebus ab eo præfectus, adversus Inalpinas gentes multa prospera prælia fecerat. Is tum arcto ubique commeatu, cum ex agro vastationibus exhausto tanti alendi exercitus essent, tali industria egit, ut et Catuli copiis annonam uberem præstaret, et ab his etiam Marianorum sublevari egestas posset: hinc quoque auctis inter consulem et Syllam odiis.

56. Cimbri conjunctos adversum se Romanorum exerci- lut. Mar. tus venire conspicati, legatos ad consulem miserunt, agros urbesque suis et fratrum sedibus suffecturas postulantes. Teutonos enim adhuc expectabant, de clade illorum nihildum credentes, cujus etiam nuntios excruciaverant. Marius quæsito, quos illi fratres dicerent, cum Teutoni nominarentur, ridentibus qui aderant, 'Omittite,' inquit, 'fratres. Tenent hi acceptam a nobis terram, et æternum tenebunt.'

57. Tum legati se ludibrio haberi sentientes, pœnas Mario minati sunt, quas[4] Cimbris daturus esset statim; Teutonis, simul atque affuissent. 'Atqui adsunt,' inquit Marius: 'neque sane civile foret, vos fratribus vestris insalutatis discedere.' Ad quod verbum, cum introducti Teutonorum reguli vincti essent, omnis de fortuna eorum exemta dubitatio est; Cimbrique his rebus auditis, continuo moverunt castra, et cum paucis suorum ad vallum

4 *Quos* edd. ante Crev.

Romanum adequitans Boiorix, Marium ad pugnam provocavit. Ille, 'quanquam non esset moris apud Romanos, ex voluntate hostium pugnandi locum tempusque legere, tamen illi daturum' respondit, 'ut tertio deinde die ad prælium se pararet.' Locum etiam indicavit, apud Vercellas campum, (Raudium an Caudium vocari oporteat, ambigitur) qui Romano equitatui explicando satis patens, hostili multitudini confusionem præbiturus videbatur.

Flor. Auct. de Vir. Ill. in Mar. Vell. II. 12.

Plut.

58. Ad hoc prælium excogitatum a Mario ferunt, ut de fibulis ferreis duabus, quibus præfigi pilorum hastilia consuerant, una exemta, ligneus paxillus fragilis adhiberetur: quo excepta scutis hostilibus pila, neque remissuris habilia essent, et fracto ligneo clavo, gemino hostis incommodo ferrum se inflecteret. Sic enim neque evelli poterat, et majori ad circumferendum scutum impedimento erat, quam si rectum in eo stetisset.

Porph. in Hor. Serm. II. 1. 14. Cæs. de B. Gall. I. 25.

Plut.

59. Postquam tempus pugnandi affuit, A. D. III. Kalendas Sextiles in aciem exercitus educuntur. Catuli copiæ viginti circiter hominum millia erant. Marius duo et triginta numerabat. Ceterum Romanis omnia ad pugnandum meliora sive consilio Marii, sive forte fuerunt. Translatitium enim est, ut felices duces, sapientes; quibus adversa fortuna fuit, etiam parum providisse credantur. Ergo et Marii artibus ascribi video, quod nebulosum diem nactus erat: quasi dies prælii non fuisset prius constituta, quam, qualis futura esset, sciri posset. Cetera jam talia, ut ab ipso prospici potuerint: ita ordinata acie, ut adverso sole et vento pulvis in oculos et ora hostium ferretur; et ex splendore galearum, sicut ex captivis mox cognitum est, quasi cœlum ardere videretur.

Flor. Oros.

Front. Strat. II. 2. 8.

Plut. Polyæn. Strat. VIII. Flor.

Plut.

60. Ceterum ita struxerat aciem C. Marius, ut in medium acceptis Catuli legionibus, suos milites dextra sinistraque adjungeret, cornibus productis, et longe ante mediam aciem prominentibus. Id utrumne eo fecerit, quia suis et numero, et tanta modo victoria ab hoc genere hostium relata potioribus, plus confidebat; an vero, ut ipse solus cum exercitu suo vicisse videretur, priusquam ad prælium Catulus accessisset, in medio relinquam: illud

enim experientiæ viri, hoc moribus congruit; et ambitioni quidem illius, sed ab inimicis ascriptum est. L. enim Cornelius Sylla, qui prælio interfuit, auctor est. Sed et ipse Catulus in libro, quem de consulatu rebusque gestis suis ad A. Furium misit, inter argumenta, quibus Marium morose maligneque secum egisse queritur, hoc recensuit. Cic. Brut. c. 35. Plut.

61. Cimbrici peditatus acies quadrata fuit: unoquoque latere passuum tria millia, præterea que septingentos quinquaginta patente. Dextri assultabant equites, numero et ornatu conspicui. Quindecim millia erant: arma singulis, lorica ferrea, scutum album: eminus missili telo; ubi ad manum ventum esset, magna gravique machæra rem gerebant. Galeæ formis inusitatis, et rictu belluarum horrentes, alatis cristis in altitudinem crescebant, ad majorem quam essent corporum speciem hostium oculis objiciendam. Tac.Germ. c. 38.

62. Cum in propinqua expectatione prælium esset, Marius facto sacrificio, extisque porrectis, suam esse victoriam proclamavit: lotas deinde manus ad cœlum tendens, centum boves immolaturum vovit. Vovit et Catulus eodem gestu Fortunæ hujus diei templum. Sed equitatus Cimbricus, qui ab recto in Romanos itinere ad dextram deflectebat, duces quidem non fefellit, dolum hostium esse sentientes ad circumveniendam suorum paucitatem. Ceterum milites, cum temere a manipulari quodam exclamatum esset, fugere Cimbros, tanquam ad persequendos concitato gradu contenderunt. Plut.

63. Ea res omnia alia fecit, quam Marius animo præceperat. Siquidem impetum suorum sequi coactus, dum inter densissimi pulveris a tot millibus excitatam caliginem incerto itinere fertur, ab hostibus aberravit: eosdem hostes in Q. Catulum improvisus itidem occursus impegit. Quod ipsis timori, ut in re subita, Romano in bonum cessit, qui multitudine hostium non animadversa, integros animos, neque ulla terribili specie præoccupatos in prælium afferebat. Ita factum, ut incredibili strage minimoque Romani exercitus damno, vis illa Cimbrorum, tot per annos omnibus late imperiis gentibusque formidolosa, prosterneretur. Oros. v. 16.

64. Equites, in quos primus pugnæ impetus inciderat,

multis acceptis vulneribus, in suorum peditum agmen aversi, tantum consternationis intulerunt, ut ea una res universam aciem conturbaret. Ubi vero simul hostis Flor. affuit, et velut ex composito, discussa quæ diu tenuerat nebula, sol cum vehementi vento ortus, pulvere ac splendore abstulit conspectum, et emollita insolitis deliciis cor- Plut. pora sudore dissolvit: non majori labore trucidata sunt agmina, quam necessum fuit in hominibus, quos post longa et atrocia latrocinia, tanquam manibus vinctis ad supplicium ultio divina tradiderat. Nam etiam quo minus effugerent, antesignani longis catenis per balteos transmissis ordines junxerant. Sed æstum Cimbris intolerabilem Romanus adeo facile ferebat, ut 'neminem ex tot millibus sudantem anhelantemve fuisse conspectum' ipse Q. Catulus prodiderit.

65. In hunc maxime modum fusa Cimbrorum acie, reliquiæ ad castra refugerunt, vestigiis insistente Romano. Oros. Flor. Plut. Tum nova pugnæ species orta. Mulieres e plaustris[5] carrisque suis, irrumpentem militem lanceis arcebant: ne suis quidem parcentes, quorum multos acerbe exprobrata fuga Oros. confoderunt: donec novo cædis genere territæ, quia cri- Flor. nes cum ipsa cute capitis Romanus abscindebat, legationem ad Marium cum his mandatis miserunt.

66. 'Maritorum nostrorum interitu nec te, nec Deos incusamus, imperator. Tu hostes tuos superasti: Diis etiam habenda gratia est, quod fortissimos viros, cum immortales esse nequirent, non a vili aliqua natione aut duce, sed a te vinci voluerunt, quem populus Romanus antiquissima belli gloria præfulgens, non refecisset toties consulem, si alium virtute potiorem habuisset. Ceterum ut vicisse viros, viro gloriosum; ita quo quisque est bellicosior, majori turpitudine cum fœminis pugnat.

67. 'Neque vero æquum est, innocentes aliena perire culpa. Quod si passi injuriam a viris nostris estis, habetis vindictam, qua crudeliorem optare inhumanum esset, tot concisis Cimbrorum millibus, tot in captivitatem redactis. Nos quid commeruimus, quod ex lege quam

5 In edd. ante Crev. legitur *mulieris plaustris.*

sexui nostro natura dictavit, viros secutæ has in terras accessimus? Nec si jura gentium, quicquid victi fuisset fieri victoris voluerunt, eidem intercedunt, quo minus jure suo, ut magnorum animorum insita misericordia dignum est, utatur.

68. 'Quare magna nobis spes est, te post excisum tot gentium terrorem ad summum gloriæ culmen elatum, virtutis parto egregie decori adjuncturum esse illustrem clementiæ famam. Hæc adeo te consequetur, si a nostris corporibus vim atque injuriam abstinueris. Quod si libertatem integram abnuis, at Vestæ nos sacerdotibus dona, quo saltem virginibus et sacris, pari castitatis servandæ lege, serviamus. Sic enim sunt mores nostri: libertatem ante vitam, pudicitiam ante utrasque ponimus. Val. Max. vi. 1. 3. ext.

69. 'Audimus profecto numinis loco apud Romanos pudicitiam coli: huic aras esse, huic sacra constituta: Vestalium autem sacerdotio nullum in urbe vestra censeri sanctius, Diisque gratius. Igitur non a nobis tantummodo, sed et ab hisce proficisci preces istas puta: sic tibi pudicitiam dicere, quæ castissime a tua Julia colitur;' Mihi cense tributum, imperator, quod mea causa benigne in has consulueris: 'sic virgines;' pro ancillis nostris, ejusque honore castitatis et abstinentiæ, quam communiter culturæ sumus, deprecamur. Iidem Dii, qui pro populi Romani tuaque victoria vota nostra audierunt, hanc a te velut manubiarum partem petunt: largius, quæ postulaveris, daturi, cum per te plures, a quibus pure colantur, adepti famulas fuerint. Liv. x. 23.

70. 'Neque multum est, si verum licet fateri, quod a te petimus. Ita sunt propemodum in potestate tua nostra corpora, ut tamen in sua animi maneant. Non potes his invitis auferre quicquam. Si nihil concesseris, nihil retinebis. Quæ sint Germanicarum mulierum ingenia, Teutonarum te docere potuit exitus. Non sumus cognatis nostris aut cura castitatis, aut contemtu mortis inferiores.'

71. Hæc ubi irrita rediit legatio, Romanique fas esse negarunt concedi quod postulabatur; proxima nocte totis castris Cimbricis mulieres suffocatis elisisque passim infan- Jo. Saris. Polyc. vii. 25. Val. Max.

Flor. Oros. Plut. tibus, aliæ ferro inter se concurrerunt, partim suspendio finierunt vitam. Memorant conspectam, quæ pedibus suis duos filios, seipsam e subrecto temone suspenderit. Viros etiam, qui vel effugerant cladem, vel relicti præsidio aut ob causam in castris fuerant, inopia arborum, funes jugales obductos ad cornua aut crura boum alligasse; deinde stimulis concitasse armenta ad cursum, quo strangulati obtritive interirent. Oros. Reguli interea duo mutuis vulneribus conciderunt.

Liv. Epit. 72. Sic quoque superfuisse feruntur ad hominum millia sexaginta, quos in captivitatem victor abstraxit. Cæsorum a nonnullis centum viginti millia referuntur, Plut. Eutr. Liv. Epit. Flor. Eutr. Oros. quidam alia viginti millia adjiciunt huic numero: cum Romani de utroque exercitu trecentis minus desiderati essent. Reguli Cimbrorum Boiorix non inultus, aliusque nomine Lugius in acie ceciderunt: Claudicus et Cesorix capti sunt.

Plut. 73. Signa militaria Marianus exercitus duo tantum cepit: qui sub Catulo militabat, unum et triginta. Hoc argumento cum minime ambiguum esset, penes utras illo die Romanas copias victoriæ pars major fuisset; tamen ad se trahentibus prædam Marianis, aliud adjectum est evidentius: Parmensibusque legatis, qui tum forte aderant, velut arbitris delectis, ostensum a militibus Catuli est, pila quibus hostes transfixi jacebant, suis emissa manibus esse. Id enim cognoscere promtum erat ex hastilibus, in quibus imperatoris sui nomen inscripserant. Mario tamen priorum rerum splendor, et consulatus nomen, hujus quoque Juv. Sat. VIII. 253. victoriæ gloriam sic adjudicavit, ut vix tenuis inde strictura Catulo relinqueretur.

Val. Max. VIII. 15. 74. Jam tum his rebus in urbe auditis, cum initio noctis nuntius pervenisset, nemo fuisse dicitur, quin cum domesticis hilariter epulando, inter Deorum nomina C. Mario Plut. libaret. Sed in communi civitatis lætitia, studium tamen Romanæ plebis eminebat, quæ alioquin Marii tota, nimiis in cœlum laudibus efferendo, 'tertium post Romulum Camillumque conditorem' appellabat; 'huic soli triumphum dandum' dictitans, 'neque societate cujusquam imminuendum tanti viri et imperatoris honorem.' Cic. Tusc. Quæst. v. 19. Plut. Ceterum excludi Catulum ne ipse quidem volebat, non invidiam mo-

do aliam veritus; sed etiam ne militibus Catuli reclamantibus suo quoque triumpho impedimentum objiceretur.

75. Quin et alio facto modestiam haud vulgarem prætulit. Cum enim totius civitatis consensu, tanquam haud Liv. Epit. dubius servator urbis exceptus esset, duplexque triumphus Plut. Euseb. offerretur, contentus uno fuit: simulque de Teutonis ac Auct. de Ambronibus, quos ad Aquas Sextias, et de Cimbris, quos Vir. Illustr. in Mar. juxta Padum vicerat, speciosissime triumphavit. Inter nobiles captivos Teutobodum regem ante currum egit, Flor. tantæ proceritatis virum, ut super tropæa ipsa emineret: quæ res staturam arguit pedum vulgarium decem, aut eo Gass. in amplius. Vit. Peiresc. p. 147.

76. Duxit et Q. Catulus de iisdem Cimbris triumphum. Eutrop. Utrumque suus prosecutus est imperatorem exercitus: Plut. quem deletis ad internecionem ceteris, Tigurinorum autem Flor. copiis ex Noricarum Alpium præsidio fuga dilapsis, nec attinebat iisdem in locis detineri; et operæ strenuissime navatæ præmium eripi iniquum erat.

77. Quanquam et in castris jam honorem quibusdam imperatores habuerant, quorum maxime conspicua virtus fuerat. Nam et Atinati Petreio, a quo servatam in mi- Plin. XXII. noribus Catuli castris legionem diximus, datum ut Mario 6. Catuloque adstantibus, immolaret foculo posito ad tibicinem prætextatus: et Camertium duas cohortes, quæ præ Plut. ceteris egregium certamen ediderant, civitate Romana to- Cic. pro Corn. Balb. tas donavit Marius: idque postea cum fecisse contra le- c. 22. ges diceretur, ita defendit, præ strepitu armorum se legum Plut. Val. Max. vocem tum exaudire non potuisse. Quinto etiam Sertorio v. 2. virtutis causa honor est habitus, quod vestitu Gallico Cim- Plut. Sert. c. 3. bris immixtus, multa utiliter explorata ad Marium retulerat. Post hæc monumenta de manubiis imperatores fecere: C. Marius templum Honoris atque Virtutis; Q. Tab. marm. Catulus, quod Fortunæ hujusce diei voverat. ap. Pigh.

78. Suam ædem Marius spreta peregrinorum marmo- Cic. pro Sext. c. 54. rum nobilitate, artificumque Græcorum ingeniis, per C. Vitr. Præf. l. VII. Mucium Romanum hominem vulgari lapide curavit ædificandam: invidia credo ingenuarum artium, quibus quod plerosque inimicos suos delectari viderat, rude et agreste

ingenium quanta poterat contentione decus omne detrahe-
Val. Max. II. 2. bat. Nam et Græcas literas despiciebat hoc prætextu,
Sall. Jug. c. 85. 'quod doctoribus suis ad virtutem parum profuissent:' vir-
tutem autem ille potentia armorum metiebatur: et erat
Cic. pro Arch. c. 9. omnino adversus humaniora studia durior. Quare cum
Plut. Mar. init. in dedicatione ædis ex more spectacula Græca ederet, in-
gressus theatrum assedisse tantum dicitur, et statim dis-
cessisse.

79. Atque idem cum, quod in illa natione commodum
ac liberale inerat, tantopere aversaretur, a vanitate cre-
dendarum imitandarumque Græcarum fabularum non ab-
Val. Max. III. 6. horruit. Nam ut Bacchi victorias suis non fuisse majores
Plin. XXXIII. 11. indicaret, post alterum triumphum cantharo potare solitus
est, quod eo poculi genere post Indicas expeditiones usus
ille diceretur.

80. At Q. Catulus longe dispari humanitate et modes-
tia, neque insolens quicquam fecit dixitve, et pro magnifi-
Cic. pro Dom. c. 38. centia urbis et elegantia temporum, monumenta sumtu et
Val. Max. VI. 3. 1. arte egregia struxit: porticum in area publica, ubi olim
P. Vict. M. Fulvii domus steterat: ædem, quam diximus, in Pa-
latio, quæ regionum urbis decima numeratur. Novus et
inusitatus antea titulus ædis, eoque notabilior fuit, 'For-
Plin. XXXIV. 8. tunæ hujusce diei;' quia prælium initurus ita votum con-
Cic. de Leg. II. 11. ceperat: sed hoc in singulos valere dies credebatur.

81. His rebus lætissima civitas, defunctam se omni peri-
Flor. III. 3. culo, liberatam Italiam, assertum imperium, et carum nu-
minibus populi Romani nomen omnibus sermonibus cele-
brabat: maxime, quod eadem, qua pugnatum erat die, pro
Castoris juvenes duos laureatos prætori porrexisse literas
percrebuerat: quodque in theatro inter spectandum, nullo
certo auctore, victoriæ Cimbricæ plausum fuerat. Hoc
enim in tanto locorum intervallo fieri sine numine Deo-
rum nequivisse; neque alios juvenes quam Castorem et
Pollucem interpretabantur: proniore in fabulam fide,
Flor. II. 12. quod in victoria Paulli Macedonica vulgatum simile mi-
Liv. XLV. 1. raculum fuerat.

82. Subinde etiam ex Hispania Siciliaque rumores et
Jul. Obs. nuntii grati adventabant. In Hispania victi Lusitani
Flor. III. 19. erant. M'. Aquillius consul rem adversus fugitivos bene

gerebat. Iisdem consiliis usus, quæ priore servili bello salubria P. Rupillio fuisse noverat, commeatus angustia maxime subigebat hostem, cui omnis petenda ex desertis aut vastatis Siciliæ agris annona erat. Consul undique subvectis commeatibus ita abundabat, ut etiam civitatibus passim mutuum frumentum daret. Cic. de Leg. Agr. II. 30.

83. Sed hanc civitatis ob res lætas exultationem continuo compressit inusitati sceleris vindictæque horror in Publicio Malleolo, qui servis adjuvantibus matrem interemerat. Liv. Epit. Oros. v. 16. Quo crimine simul atque damnatus est, os folliculo obvolutum, et soleæ ligneæ pedibus inductæ, Rhetor. ad Her. I. 13. et in carcerem ductus est, donec culeus compararetur: Cic. de Inv. II. 50. in quem deinde insutus vivus est, et in mare præcipitatus. Idque supplicii genus deinceps in parricidio, lege lata sancitum mansit. Dig. de L. Pomp. de Parric. 9. xlviii. tit. 9. Nam antea, quemadmodum Athenis Solon, sic qui leges Romæ tulerunt, pœnas ponere crimini, de quo forte nec cogitabant, insuper habuere. Cic. pro Sext. Rosc. c. 25. Neque enim ante Malleolum tam impius quisquam in urbe repertus esse dicitur, excepto L. Hostio, qui post bellum secundum Punicum patre interfecto, primus inter Romanos teterrimi facinoris exemplum edidit. Plut. Romul. c. 42.

84. Hoc temporum tractu iterum Syria vehementissime agitata bellis est, quam super domestica regum certamina, Judaica etiam et Ægyptia arma fatigabant. Liv. Epit. Judæorum principe Hyrcano mortuo, filius natu maximus Aristobulus sumto diademate primus omnium post instauratam urbem rex appellatus, vix degustato imperio successorem fratrem habuit, qui Alexander cognomento Jannæus fuit. Joseph. xiii. 19. 20.

85. Is cum in ora maritima, præter Ptolemaida Gazamque, et quod tyrannus Turris Stratonis Zoilus tenebat, omnia sibi parere videret, adjungere cetera cupiens, a Ptolemaidis obsidione orsus est. Syriæ reges Grypus atque Cyzicenus Antiochi, velut athletæ quos viribus defectis cedendi pudor dirimi non sinit, ne præsidio essent, rebus accisis, et mutuo metu vetabantur. Zoilus, quanquam coactis copiis omnia tentaret, haud satis idoneus defensor erat. Ad Ptolemæum Lathurum[1] legatos

mitti placuit, qui pulsus Ægypto Cypri regnum occupaverat.

Porph. ap. Euseb. p. 225. 86. Causa pellendi varie traditur, ut ab initio haud dubie parum constanti rumore, et pro odio studiove cujusque in regem aut matrem ejus. 'Sævisse' quidam 'in paternos amicos' scripserunt: alii 'fictum id crimen, Pausan. I. I. et fraude reginæ productos in publicum eunuchos vulnera, quæ sponte passi erant, tanquam regiæ crudelitatis notam, ostentasse; alia quoque adjecta atroci criminatione, ideo tam acerbe tractatos, quod insidias matri struentem prohibuissent.' Multitudo veris simulatisque perinde moveri sueta, concursu ad regiam facto, haud dubitanter interfecisset Ptolemæum, nisi propere conscensa navi furentium manus evasisset.

87. Inter hæc Ptolemæus Alexander, qui consiliorum Porph. istorum haud ignarus in Ægyptum venerat, Pelusio evocatur a matre, et, sicut decimo ante anno Cleopatræ cordi Justin. xxxix. 4. fuerat, sed citius non potuerat obtineri, dejecto fratre rex appellatur, ut commune cum matre jus imperii haberet.

88. Mulier omnia divina humanaque odiis, armis, incestuque miscere sueta, etiam alteram majori filio uxorem Selenen adimit, quanquam duos ex ea liberos habenti: quam deinde in Syriam Grypo nupturam cum ingentibus auxiliis misit, ne Cyzicenus ad recuperandam Ægyptum amico et socio Lathuro ferre opem posset. Interea neque copias in Cyprum mittere desinebat, ut ea quoque insula filium expelleret. Sed ut quisque in insulam Strab. ap. Joseph. xiii. 18. venerat, e vestigio ad Ptolemæum deficiebant, præter Chelciam et Ananiam fratres, Oniæ filios, qui fidi manebant Cleopatræ, propterea quod gens eorum Judæi in pretio apud reginam erant.

Joseph. xiii. 20. 89. Lathurus, precibus Ptolemæensium motus, exercitum triginta circiter millium imponit in naves, et vela in Syriam facit. Spem enim legati fecerant, simul fuis-

i *Ad Ptolemæum Lathurum*] notam apposuimus. *Crev.* Vid. supra LXII. 42. et quam ibi

set conspectus, protinus Gazæos ad illum, Zoilumque et Sidonios cum aliis circa civitatibus accessuros. Sed dum in cursu Ptolemæus est, fit certior mutata Ptolemaide consilia esse, Demæneto quodam auctore, qui cives suos admonuerat, 'ne vano fortasse libertatis amittendæ metu, certum et grave jugum arcesserent.' Et periculum ex Cleopatra ostendebat, non passura filium, quem etiam Cypro ejicere studeret, ad ipsos Ægypti fines opibus et clientelis augescere.

90. Ille nihilominus, quo intenderat, classe ducta, ad Sycaminum exscensionem facit: copiisque recensitis, ad Ptolemaidem movet. Oppidani neque ad ipsum mittebant legatos; neque missos ab ipso recipere mœnibus, aut omnino audire voluerant. Zoilo tamen Gazæisque societatem cum eo jungentibus, rex Judæorum Alexander, potentiam hostis veritus, ab obsidione Ptolemaidis discedit: pecuniaque Ptolemæo promissa palam amicitiam ejus fingit, at clandestinis in Ægyptum nuntiis Cleopatram in perniciem ejus stimulat.

91. His rebus compertis Lathurus, parte copiarum in obsidione Ptolemaidis relicta, cum ceteris ad vastandum Alexandri regnum proficiscitur. It obviam Judæus cum ingenti exercitu. Quinquaginta hominum millia fuisse, quidam etiam octoginta tradiderunt. Ibi magnum ad victoriam momentum Ptolemæo Philostephanus attulit, aciei struendæ non vulgaris artifex. Ingens Judæorum cædes fuit. Triginta millia interfecta alii auctores sunt; Timagenes, millia quinquaginta. Id. ibid. c. 21.

92. Sed filii successibus invidens Cleopatra, mittit Chelciam et Ananiam duces, mox filium Alexandrum, deinde ipsa subsequitur: Ptolemæum undique proturbat. Is non segniter invadit Ægyptum, quam sine copiis et regibus facilem recuperatu existimabat. Sed a Cleopatræ ducibus iterum ejicitur. Regina cum Alexandro Judæo fœdus ferit Scythopoli: deinde in Ægyptum redit. Judæus, etiam regresso in Cyprum Ptolemæo, Syriam Cœlen magno iterum bello premit: Amathunta, Raphiam, Anthedonem, et nobilissimam Gazæorum urbem expug-

nat: multa millia occidit hostium, multa et ipse, cæsus a Theodoro Zenonis filio, cæsus ab Apollodoto, perdit.

93. Hoc ferme in statu res Syriæ et Ægypti erant: neque mora fuit, quin sævissimis iterum motibus urbis Romanæ quies et concordia turbaretur. Adeo maximis quibusque opibus minimum securitatis inest, quando abolito justi honestique studio, mortales ambitione et avaritia vecordes, forensibus atque militaribus artibus, quæ firmandis publicis rebus esse debuerant, ad convellendas abutuntur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Tempestatum, quæ deinceps continuata malorum serie Romanam urbem per horrendas seditiones et arma civilia ad naufragium libertatis compulerunt, causæ quidem variæ, sed præcipuus turbo C. Marius fuit, cujus inexplebilem sitim neque soliti honores ulli, neque insoliti Plut. Mar. satiabant, quo minus semper avidus et hians, majorem, quam legibus aut voluntate civium adipisci erat, potentiam affectaret. Igitur commodissimum rationibus suis L. Apuleii Saturnini ingenium priori ejus tribunatu expertus, Supra LXVII. 63. Liv. Epit. eundem magistratum denuo petentem modis omnibus juvandum existimabat. Apuleius enim non modo Q. Metellum, a quo notatus censore fuerat, habebat odio, sed Supra LXVIII. 34. erat omnino senatui ob hujusmodi causam infestissimus.

2. Rex Ponti Mithridates, cum sibi nihil non effecturus tuto videretur, si Patres muneribus propitiasset, lega- Diod. ap. Fulv. Ursin. tos cum magna vi pecuniæ Romam miserat. Ea res ubi cognita Saturnino est, jam tum senatus inimicus et obtrectator, cum magna contumelia principum, legatos ignominiosissime accepit. Illi a Patribus omnia pollicitis animati, accusato Saturnino, 'uti de injuriis suis cognosceretur,' postularunt.

3. Lege Servilia[a] de causis hoc genus senatores judicabant. Cum igitur et factum atrox esset, semper enim apud Romanos sanctum habitum jus legationis fuerat, et judices reum odissent; in maximas angustias metusque conjectus Apuleius est. Idcirco gravitate periculi demissos animos gerens, ad communem infelicibus misericordiæ portum confugiebat, sordidatus promissaque barba cœtus obiens, et genibus hominum accidendo, prehendendo manus, obtestando cum lacrymis, nihil prætermittebat eorum, quæ in ultimo timore fieri a periclitantibus reis consueverunt.

4. Plebi præcipue salutem suam commendabat, 'opprimi suam innocentiam invidia et conspiratione Patrum' dictitans: 'non ob aliud, quam quod commodorum plebis studiosissimus semper fuisset. Neque spem ullam in religione judicantium esse, eosdem inimicos et accusatores et judices habenti.' Sic occupatis irritatisque vulgi animis, cum die ferendorum suffragiorum infinita hominum millia ad judicium concurrissent, territis judicibus factum est, ut præter opinionem omnium Apuleius absolveretur.

Appian. Civ. l. I.

5. Igitur vindictæ locum quærens, cum a Glaucia prætore, illo quoque parem ob causam inimico Metelli, comitia tribunitia haberentur,[b] candidatum se ostendit. Non erat obscurum, quam id inimicum adversumque Patribus et quieti civitatis esset. Itaque consensu hominum, quibus aliqua alterutrius eorum cura erat, effectum, ut eo

Val. Max. IX. 7.

[a] *Lege Servilia*] Hoc additamentum est Freinshemii, qui rationem reddere voluit, quare senatores hac in causa judices sedissent. Sed primo lege Servilia non soli senatores judicabant, sed cum equitibus Romanis. Vid. supra l. LXVI. c. 39. Secundo non contemnendis argumentis probat Manutius libro de legibus Romanis, legis Serviliæ vix ullam rationem habitam esse. Verisimilius videretur de hoc crimine, tanquam ad publicum totius civitatis dedecus pertinente, senatum ipsum judicasse. Nisi forte Diodorus, homo Græcus et Romani moris haud satis peritus, hic aliquid ipse peccavit. Haud dissimilem ejus errorem jam notavimus supra l. LVI. c. 27. *Crev.*

[b] *Cum a Glaucia prætore .... comitia tribunitia haberentur*] Ita quidem Appianus. Sed fidem ei haberi vetant innumerabilia veterum testimonia, ex quibus constat comitia tribunis plebis creandis ab uno e tribunis semper habita esse. Id clare arguit vel quinquennium illud, quo nulli magistratus in republica fuere, præter tribunos ædilesque plebis. Vid. et l. III. Liv. c. 64. et 65. *Crev.*

præterito, novem utique tribuni designarentur. Tanto ille impotentius satagere, ut vel extremo loco adhæresceret. Sed competitor A. Nonius vir insignis pariter in ipsum atque Glauciam libera contentione invectus, ut repulso Apuleio ipse designaretur, obtinuit. Oros. v. 17. Appian.

6. Quod ubi factum, et virum acrem tribunitia potestate suffultum homines scelesti timuerunt, protinus solutis comitiis, populi fæcem, et de C. Marii militibus aliquammultos immiserunt: a quibus in caupona, quo forte trepidus confugerat, confossus est. Id facinus cum omnibus æquis atque iniquis sævum, atrox, neque contra mores tantum, sed etiam contra libertatem videri, auctores ejus intelligerent, operam enixe dederunt, ut postridie summo mane per infrequentiam L. Apuleius tribunus plebis fieret. Sic nemo de Nonii indigno interitu queri ausus: eademque potestas, quæ innocenti contra vim injustam auxilio esse non potuit, facinorosis adversus vindictam legum præsidio fuit. Liv. Epit. Flor. III. 16. Appian. Auct. de Vir. Illustr. in Saturn. Plut. Mar. c. 47. Appian.

7. Neque multo melioribus artibus, cum deinde consularia comitia haberentur, C. Marius sextum designatus est. Quo enim Q. Numidicum, qui unus ea tempestate nobilium recuperare velut mancipatum Mario consulatum posse videbatur, illo honore depelleret, per tribus divisa pecunia ipse cum L. Valerio Flacco renuntiatus est.* Et ipsi quidem in mercedem meritorum datus videri consulatus poterat. L. Valerium, non ut collegam, sed ut administrum haberet, allectum ab eo constabat. Plut. Liv. Epit. Vell. II. 12. Plut.

8. Hunc in modum parti magistratus, nihilo deinde quietius sanctiusque gesti. Idque licet fallere neminem posset, prodigiorum quoque terrores denuntiare visi. Clypeus ardens ab occasu ad ortum, occidente sole, scintillans transcucurrit: id Tarquiniis nuntiatum; e Piceno, terræ motu passim ædificia prostrata, fremitumque armorum ex inferno auditum esse. In foro quoque Romano quadrigas auratas sudorem emisisse creditum. Plin. II. 34. Jul. Obs.

9. Sed Apuleius inito magistratu, quo simulatione legum[c] jus omne perturbaret atque tolleret, promulgavit Cic. de Or. II. 25. Appian.

* A. U. C. 652. A. C. 100.

[c] *Simulatione legum*] Indicat obscure Freinshemius legem Apuleiam de majestate, qua de

sane multas non sine motu civitatis, et propemodum manifesto bello. Ad hæc omnia adjutore C. Mario utebatur: cujus etiam in gratiam pleraque fiebant, quo et plebi militibusque ejus multa darentur, et inimicus Marii Q. Metellus opprimeretur.

10. Igitur agrum, quem Cimbri Gallis, Marius Cimbris ademisset, publici juris factum esse contendens, ferebat, 'ut colonis civium Romanorum nominisque Latini divideretur.' Achaiam atque Macedoniam Thracico bello, Servili Siciliam desolatas, novis colonis; præterea Cæpionis aurum Tolosanum emendis alibi agris destinabat. Adjiciebatur Mario, 'ut in singulas colonias sociorum ternos cives Romanos facere posset.' Ferebat et frumentariam, 'ut semissibus et trientibus, quod Sempronia lex pretium posuerat, remissis, frumentum populo divideretur.' Id cum senatus, a Cæpione, qui tum quæstor urbanus erat, edoctus ærarium huic largitioni ferendæ impar esse, 'contra rempublicam fieri' decrevisset; neque tamen Saturninus absisteret, etiam collegarum intercessione spreta: Cæpio cum viris bonis impetu facto disturbat pontes, disjicit sitellas, legem quæ contra senatus auctoritatem et sacrosanctæ potestatis prohibitionem vi ferebatur, vi repellit.

Auct. de Vir. Illustr.

Cic. pro Balb. c. 21.

Rhet. ad Herenn. I. 12.

11. Sic frumentaria lege Apuleii rejecta, agraria tamen, non sine magno tumultu et civitatis dedecore, perlata est. Sanctionem Apuleius addiderat, 'uti ex quo die populus legem accepisset, intra diem quintum senatus in eam juraret: si quis senator non jurasset, is senatu moveretur, eique mulcta esset sestertia quingenta.'[d] Quidam expressum referunt, ut jurare nolentibus aqua et igni interdiceretur. Quæ non tam firmamenta legi, quam insidiæ primoribus, et ante omnes Metello parabantur: cujus gravitatem et constantiam, si flecti recusaret, opprimi per causam spreti juris publici posse rebantur.

Appian. Plut. Appian. Flor. III. 16. Oros. V. 17. Plut.

12. Interea dimittuntur ab Apuleio per agros, qui ad

Appian.

lege agit Cicero in eo loco, ad quem margo remittit. *Crev.*

[d] *Sestertia quingenta*] Libræ Romanæ argenti 1250. marcæ nostrates 1953. uncia I. Ceterum Appianus, ex quo sanctionem hanc expressit Freinshemius, habet talenta viginti, quæ æquiparantur sestertiis tantum 480. *Crev.*

diem comitiorum frequentes cogant rusticas tribus; quibus, quia stipendia sub Mario fecerant, firmissimis usurum propugnatoribus sperabat. Comitiis, cum de lege ageretur, eaque nec urbanæ plebi gratissima esset, quod majorem sociorum et Latini nominis rationem habitam putabat; reperti ex collegio sunt, qui legi intercederent. Tum vero furiosa exarsit contentio, cum non modo tribunorum inter se, sed etiam concionis discordes animi essent. Cic. pro Sext. c. 18. Appian.

13. Postremo Apuleius, postquam intercessores cum convicio Rostris deturbati erant, legem perferre pergit. Occlamatur a nobilibus et meliore parte populi, 'tonare Jovem;' quod ubi esset factum, cum populo agi nefas habebatur. Ibi vero velut lymphatus ira ac dolore Apuleius, magna voce, 'Jam grandinabit,' exclamat, 'nisi quiescitis.' Ad hanc vocem non modo murmur et fremitus urbanorum ortus, verum etiam togis circum brachia convolutis, saxisque et fustibus, quæ cuique tela sors obtulerat, res geri cœpta. Diffugiunt agrestes, Apuleii factio. Deinde resumtis animis a duce suo confirmati, correptis et ipsi paribus armis, adversarios loco pellunt. Lex agraria per vim perfertur. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Liv. Epit.

14. Nihil non horum de consilio consulis Marii gerebatur. Isque in senatu, quo magis adversarium illaquearet dolis, multa in speciem de impotentia Saturnini questus, adjecit, 'neque se juraturum, neque alium, qui saperet, facturum existimare.' Non dubitanter idem de se Q.[1] Numidicus confirmavit. Sed neutiquam par utrique in eodem sermone fides erat. Metello timere turpe, mentiri morte pejus videbatur: Marius honestarum artium rudis, et atrocium belluarum more tantum ad nocendum instructus ingenio, quid polliceretur, aut quomodo servaret promissa, nihil pensi habebat. Vultum ac verba fingere, fallere, pejerare, quod deterrimo cuique promtissimum est, artem atque virtutem arbitrabatur. Appian. Plut. Dio ap. Vales.

15. Die quinto quam rogata lex erat, tribunus Patres ad jurandum in Rostra vocat. Marius vix quinta diei Appian.

1 C. pro Q. legebatur ante Crev.

parte reliqua senatum trepide cogit: verbisque de lege et jurejurando factis, 'venisse sibi in mentem' ait 'salubre consilium, ne plebs irritata turbas det, si jurare senatus nolit. Censere jurandum in legem, siquidem lex esset. Ita deceptam agrestem multitudinem urbe amoveri: neque religione quenquam ejus servandæ legis astringi, quam per vim et contra auspicia latam Jove tonante constaret.'

Plut. Appian.

16. Neque diu contatus, cum nemo responderet, Patribus angustia temporis et atrocitate rei turbatis ac stupentibus, ad ærarium pergit, ubi jurare quæstores moris erat:[e] primusque omnium in legem jurat. Idem cum inter plausum et exultationem præsentis plebeculæ amici ejus fecissent, ceteri deinceps ad unum omnes metu secuti sunt.

Plut.

17. Unus inter tot primores Q. Metellus firmus immotusque in sententia perstitit: non minis tribunitiis vulgique strepitu territus animo; non propinquorum amicorumque precibus mollitus. Aiunt discedentem foro, cum prosequentibus ita disputasse, ut 'peccare pravorum ingeniorum esse' diceret; 'recte facere sine periculo, vulgarium: at egregios animos, ab justo honestoque nullis aut præmiis aut minis dimoveri.'

Flor. Cic. pro Sext. c. 16. Vell. II. 15. Auc. de Vir. Illustr. in Met. Numid. Plut.

18. Die sequenti L. Apuleius misso viatore Q. Metellum extrahi Curia jubet. Appellati alii tribuni vetant. Ibi Glaucia tribunitii furoris satelles ad rusticas tribus advolat: 'frustra perlatam legem, frustra spem agrorum conceptam' clamitat, 'si Metellus in urbe sit. Neque agros accepturum quenquam, si lex non sit: neque legem fore, si vim ejus solvi a quoquam impune contemnendo patiantur.' Eadem et Apuleius inculcat. Pro suo lucro quidvis volente vulgo, facile fit plebiscitum, 'ut ex certa die Metello aqua et igni interdictum sit:[f] neque exinde

Appian. Cic. pro Dom. c. 31. Plut.

[e] *Ad ærarium .... ubi jurare quæstores moris erat*] Fideliter vertit Appianum Freinshemius. Sed tamen, cur quæstorum solummodo mentio fit, cum hic consules, reliqui magistratus, senatus denique omnis jurare debeat? Suspicamur Appianum vel offendisse hic, vel corruptum esse: in ærario autem non solos quæstores, sed et reliquos magistratus juramenta publica præstare solitos fuisse. *Crev.*

[f] *Ut ... Metello aqua et igni interdictum sit*] Immo, *ut ... interdicatur*. Hoc vult Cicero, eo

tecto eum suo quisquam recipiat: eamque rem consules proposito edicto consciscant.'

19. Omnium tanta re turbatis animis, cum deterior pars vulgi tollere Metellum cuperet, boni cives defenderent, atrox certamen imminebat, nec nisi multorum mortalium sanguine urbisque ipsius periculo transigendum. Eo tempore Q. Numidicus egregium et virum, et civem præstitit. Nam neque de sententia, quam rectam atque salutarem esse sciebat, decedere, neque cuiquam causa periculi esse voluit, patriæ salutem potius, quam conspectum retinere cupiens. Gratias igitur agens civibus, qui se paratos ad omnia, pugionibus etiam accincti, offerebant, ægros animos leni sermone mulcebat: 'infinitis modis sibi futurum molestius, si hoc modo manendum in civitate esset. Neque vero grave aut indignum aliquid accidere, si proficiscatur. Nam aut revocaturos eum cives, si resipuissent; aut si pergerent insanire, ubivis melius, quam tali in civitate futurum.' Ita voluntario exilio solum vertens, navigavit Rhodum: ibique legendo, et magnis audiendis viris vacans, fructum, quem jam ex iisdem studiis præclarum ceperat, magis magisque confirmavit. Profecto C. Marius, ut plebiscito comprehensum erat, aqua et igni interdixit.

Val. Max. III. 8. Cic. pro Sext. c.47. et pro Balb. c. 5. Flor. Appian. Plut. Liv. Epit.

20. At Apuleius, licet civili certamine victor, haud adeo multa ex legibus suis egisse videtur, tempore exclusus, et abrogatis post necem ejus quæ tulerat plurimis. Unam sane eo anno deductam in Gallias coloniam invenio Eporediam, in Vagiennorum agro. Sed ne id quidem oppidum L. Apuleio originem debere argumento est, quod ex libris Sibyllinis conditum affirmant. Nomen inde datum, quod Eporedias[2] Galli bonos equorum domitores vocarent, accepimus.

Vell. I. 15. Plin. III. 17.

2 Ita ex Plin. correxit Crev. Edd. præcc. habent *Eporedicas*.

loco quem margo indicat. 'Homines seditiosissimi,' inquit ... 'non, ut esset interdictum, quod ferre non poterant, tulerunt, sed ut interdiceretur.' Et eadem oratione, c. 18. multum exagitat Clodium, qui, inquit, 'non tulit, ut interdicatur. Quid ergo? ut interdictum sit.' *Crev.*

21. Ita non diu lætatus proventu scelerum Apuleius, ipso, cujus in gratiam tam multa peccaverat, C. Mario vindice pœnas dedit. Quotidie enim insolentior, ne amicos quidem jam respiciebat. Denique Glauciæ prætori sellam conscidit, quod se concionante jus dicens populi partem avocasset. Marium quoque, pro præstito ei obsequio astrictum ad omnia quæ vellet ratus, cœptorum consiliorumque impotentia lassabat. Atque is, cum hinc senatus, inde plebis studia voluntatemque spectaret, sententiæ diu anceps, ad extremum facinus fecit plane illiberale et veteratorium, quo magis etiam inter se commisit utrosque, faxque et incentor sanguinariæ seditioni, quæ mox insecuta est, infidelis amicus, neque melior civis, extitit.

Auct. de Vir. Illustr. in Saturn. Plut.

22. Cum enim noctu ad eum principes civitatis venissent, ut perditis Apuleii conatibus obviam consul iret, petentes, illis ignorantibus admissum alio ostio tribunum in diversa ædium parte opperiri jussit. Deinde simulato alvi profluvio, ad hunc, rursus ad illos sæpius transcurrens, cum utrisque volentia respondisset, ita dimisit, ut cupidiores contentionis abirent, quam venerant.

Appian. Auctor de Vir. Illustr. Appian. Cic. pro Rab. c. 7. Flor. Val. Max. ix. 7.

23. Saturninus, quo destinata perficeret, tertium tribunatum plebis petebat, producto etiam, ut magis popularis videretur, in comitia quodam Equitio[g] libertini ordinis, vel, ut alii credebant, fugitivo, sed qui, ut prædiximus, Ti. Gracchum patrem mentiebatur. Ejus nominis favore quam carus populo fuerit, tum præcipue patefactum, cum a petitione nolens desistere jussu C. Marii consulis in publicam custodiam ductus est. Plebs enim claustris carceris convulsis raptum, humerisque suis reportatum, una cum L. Apuleio tribunum fecit.

24. Tum vero semel ruptis omnibus timoris et verecundiæ vinculis, Apuleius nihil, quod animo suo collibitum esset, aut turpe cogitatu, aut arduum factu putans, aliud facinus non modo summæ audaciæ, sed etiam exempli

[g] *Equitio*] Hunc subdititium Gracchum alii Quintium, alii Equitium vocant. Hic legebatur *Quintio*. Sed libro superiore, c. 35. alterum nomen posuerat Freinshemius. Ideo illud hoc loco revocandum duximus. *Crev.*

novi aggreditur. Comitiis consularibus, cum haud dubiis suffragiis renuntiatus M. Antonius esset; in alterum locum C. Memmius, C. Servilius Glaucia competitores erant. Non poterat ambigi, uter potius crearetur, si suæ potestatis mentisque populus esset. Jam viro nobili sordidum, acri et integro seditiosum, comparabant; et secundum legem petenti eum, cujus tum maxime præturam gerentis haberi legibus ratio non poterat. Biennium enim duos inter curules magistratus interesse, neque continuari honores, oportebat. Glaucia et Apuleius cum obesse consiliis suis legem viderent, consulem autem Caium utique Memmium, cujus vim moresque timebant, fieri nollent, seditione mota, cui rei olim assueverant, fugientem adversarium, percussoribus in conspectu omnium immissis, per quendam P. Mettium fustibus comminutum sustulerunt.

Appian. Oros. v. 17. Cic. Brut. c. 62. Gruch. de Comit. I. 3. Vell. II. 12. Appian. Liv. Epit. Flor. III. 16. Oros.

25. Turbatis ita comitiis, L. Apuleius domum cum operis suis regressus, intra privatos parietes concionem habet, acta defendit, studia suorum laudat, utque velint ad reliqua sibi præsto esse cohortatur. Illi lætis vocibus astrepunt, suam operam pollicentur, fausta in eum omina congerunt, imperatorem aliis, aliis regem appellantibus: easque voces ab homine vesano gratanter exceptas reperio.

Flor.

26. Postridie senatus in Curia; eques, et quicquid in populo integrum erat, in foro, convulsum civitatis statum, fractas et abjectas leges, salutem bonorum scelestissimi cujusque audaciæ obnoxiam acerbe queritur, vindictam poscit, Apuleio ceterisque minitatur. Fit senatusconsultum, 'ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et prætores, quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi Romani majestasque conservaretur.' Omnibus promtissime offerentibus, Marco etiam Scauro vehementer hortante, Marius consul, homo mutabilis ingenii, cum se adversus consensum urbis causam improborum civium tueri non posse cerneret, transit palam ad bonos, plebemque leni oratione sedatam centuriat, arma ex ædificiis publicis distribuit, portas communit, Flaccum collegam cum præsidiis in colle, M. Antonium consulem designatum extra urbem excubare jubet.

Plut. Appian. Cic. pro Rab. c. 7. et in Cat. I. 2. et Phil. VIII. 5. Val. Max. III. 2. Liv. Epit. Flor. Oros. Cic. pro Rab. Oros. Cic. pro Rab. c. 9.

27. L. Apuleius cum suis, et quos præterea subito con- Appian.

Oros. Flor. cire ex agris proximis potuerat, in forum venit. Ibi oc-
Appian. currentibus Marianis aperto prælio concurritur. Victus
Apuleius cum suo fictitio Graccho, itemque prætore
Oros. Glaucia et C. Saufeio quæstore, in Capitolium evadit:
Val. Max. viii. 6. 2. 'Marium consulem sibi cogitatorum actorumque omnium
Oros. auctorem esse' proclamat: et ad servitia concitanda pi-
leum in modum vexilli extollit. Multi tamen rebellium,
priusquam se recipere quo intenderant, possent, in clivo
Appian. Capitolino conciduntur. Ob hæc et priora cum Apuleius
Cic. pro Rab. c. 7. et qui cum eo erant hostes ab senatu judicati essent, in-
credibili consensu Patrum equitumque Romanorum ar-
matis completur forum: quos inter et M. Scaurus, et Q.
Scævola hastilibus confecta ævo morbisque corpora susti-
nentes, in Comitio stabant.

Plut. 28. Postremo sive jussu Marii, sive dum ille consulto
Appian. Auct. de contatur, sponte aliorum, fistulæ, quibus in Capitolium
Vir. Illustr. aqua deducebatur, abrumpuntur. Ea res tantam sitis ra-
biem injecit obsessis, ut C. Saufeius 'incendi Capitolium'
Appian. juberet: 'id magnis et infelicibus ausis pulcherrimum
bustum fore.' Sed Apuleius et Glaucia, quibus in ami-
citia Marii plurimum erat fiduciæ, legatos mittunt, accep-
Flor. taque fide, cum ceteris ducibus factionis, ab arce descen-
Auct. de dunt. Sed vociferante populo 'nullam sine senatuscon-
Vir. Illustr. Oros. sulto dari fidem potuisse,' C. Glaucia, cum in domum
Claudii fugisset, extractus, fractaque cervice, publice
occisus est. Cn. Dolabella Saturnini frater, et L. Gega-
nius in olitorio foro interfecti.

Vell. ii. 12. Appian. 29. Ceteros consul Marius in Curiam Hostiliam acce-
pit, quasi legitimum ad supplicium servaturus. Sed in-
Oros. telligens artificium populus, impetu in Curiam facto, aliis
Auct. de fores molientibus, aliis tegulas jacientibus in inclusos, va-
Vir. Illustr. Appian. nam ei hanc calliditatem fecit. Ita multi mortales, quos
inter Q. Labienus, et cum ipsis magistratus insignibus C.
Saufeius, L. Saturninus, itemque ille, qui C. Gracchus
vocabatur, eadem die qua tribunatum inierat, id est,
Flor. Auct. de A. D. Nonas Decembres, trucidati. Corpus L. Apuleii
Vir. Illustr. Saturnini in ipsa morte laceratum est: caput deinde C.
Cic. pro Rab. c. 11. Rabirius ludibrii causa per convivia circumtulit. Scævæ,
Oros. servo Q. Crotonis, cujus manu cecidisse L. Apuleius fe-

rebatur, libertas publice data: bona interfectorum, P. Furio tribuno plebis ferente, publicata sunt.

30. Crebræ per eos dies senatus populique voces atque significationes rescindi acta obscœni tribunatus, revocarique ab exilio Numidicum postulaverant: quibus inducti L. Porcius Cato, Q. Pompeius Rufus rogationem de reditu ejus promulgarunt. Appian. Oros.

31. Erat omnino ea causa Metelli, ut speciosa esset et facilis suadentibus legem oratio. 'Eum virum patriæ se restitutum cupere' dicebant, 'quem, si esset alibi natus, ultro asciscendum, atque etiam quovis pretio invitandum in civitatem omnes faterentur. Nunc ab antiquissimis temporibus nobilem Cæciliorum familiam, hoc nulli majorum impar decus ideo nimirum protulisse, ut inter illustrem domi bellique navatam operam, urbe quam ornasset pelleretur, et inglorium, neglectum, abjectum, in exilio consenesceret! Quem vero animi proprie et vere Romani, hunc publicum dolorem, et hanc turpitudinem perpeti posse? Summæ virtutis et innocentiæ virum per Græciam Asiamque et transmarinas provincias obambulare, quacumque incederet, probitate oris, sanctitate morum, testimonium suæ gravitatis, signum ægrotantis reipublicæ, præsagium ruituræ, circumferentem.

32. 'Quid enim aut salvi sperari bonis remotis viris, aut quid objici Metello posse, quominus inter optimos numeretur? Cum ætas ejus in ea tempora incidisset, quibus antiqua virtus atque integritas mirifice decrevisset, in periculis fortem, in magistratibus et imperiis abstinentem fuisse: domi optimum patremfamilias, in republica præstantissimum civem, gravissimum senatorem egisse. Illud ipsum unicum viri crimen, quod in legem Apuleiam jurare noluisset, ita comparatum, ut laudari satis nequeat: tantum uno illo facto gravitatis in moribus, constantiæ in periculis, pietatis in causa patriæ eminuisse.

33. 'Nec enim repugnasse illum voluntati populi Romani: sed exemplum dedisse omnibus, quid velle deberent, et quomodo vitare fraudem improborum, qui sub larva boni publici suis commodis prospexerint, eorumque audaciæ possent resistere. Frustra legem obtendi, quæ

per fraudem lata, per iracundiam jussa, neque initio probata sit, vel suis auctoribus: et nunc eodem populo rescindente, postquam esset omnibus exsolutus cæcitatis et imprudentiæ vinculis, abrogari posse, quod tum a decepto et properante decretum esset. Idque ipsum omnino fieri oportere, jam totam civitatem, omnesque illius partes, gravi significatione voluntatis præjudicasse.

34. 'Plane in legem Apuleiam, auctore C. Mario, exigente populo Romano, jurasse senatum. Sed postea, cum ejus hominis actiones paulo maturiore judicio expendissent, hostem ab senatu judicatum Apuleium, a consulibus obsessum, a plebe contrucidatum esse. Minime decorum dominæ gentium civitati, ut, quem ob pravas actiones interfecisset, ejus acta contra publicam utilitatem, contraque suæ voluntatis inclinationem servet ac tueatur. Talem fuisse Apuleium, ut odio nefarii hominis, etiam probæ commodæque, si quæ essent, rogationes esse irritæ, atque per alium referri deberent:[3] legem ipsam talem, ut, quia publicam utilitatem famamque lædat, abolenda sit, etiamsi ab optimo tribuno et patriæ amantissimo perlata fuisset.

35. 'Omnino lætandum esse, quod malis factis tametsi seræ pœnæ, graves tamen sint redditæ. Sed non posse existimari, quæ porro sit futura conditio vivendi in ea civitate, in qua pessimis exitium, optimis exilium sit propositum; qui inter hos sint, incerti de suo statu, aliorum morte, aliorum fuga vel gaudere intemperanter, vel contristari acerbe cogantur. Neque temere extiturum, qui pro republica certaminibus gravissimis domi bellive se offerat, si etiam in summa integritate et prosperrimo rerum cursu, bonis factis, ubi præclare ceciderit, tralatitius honos; sæpe nihil præter inimicitias et odia cum privatione dignitatis patriæque et carissimorum pignorum rependatur:[4] neque a tanta iniquitate aut sua quemque merita, aut majorum ingentes laudes possint vindicare.

36. 'Si nihil fecisset Metellus, quam quod domando

3 *Deberent* edd. ante Crev.
4 *Rependantur* legitur in edd. ante Crev.

Jugurtha, labantem populi Romani auctoritatem, apud socios hostesque, ex[5] aliorum ducum culpa, ad pristinum splendorem industria ac virtute renovasset: tamen non fuisse committendum, ut adversus hoc tantum meritum tam ingrata civitas esset. Jam multa Cæciliorum egregia posse commemorari, sine quorum ope longissimo tempore nullum sit magnum gestum a populo Romano bellum; nulla cum quoquam hoste suscepta contentio, in qua non aliquod insigne virtutis amorisve in patriam opus Metelli edidissent. Extare quidem ejus operæ testimonium amplissimum in ipsis cognomentis, quibus fœcunda maximorum virorum familia, pari decore, appellationibus diversis distinguatur. Inde Macedonicos ortos, et Baleares, et Creticos, prætereaque Dalmaticos, quorum cognomentis totidem Romani populi insignes victoriæ commemorentur.

37. 'Hos et his ortos quotidie pro Q. Numidico deprecari, alios coram, circumeundo civitatem, prensando obvios, profundendo lacrymas; alios memoria nominis et gloriæ, et quodam imaginum mœrore, quæ sordidæ neglectæque per lugentes domos, muta quadam significatione desiderare gentilem dominorum suorum videantur.

38. 'An a quoquam non emortuæ pietatis aspici Q. Metellum adolescentem siccis oculis posse, tantum lacrymarum profundentem pro reditu patris, tantum in precandis etiam infimis civium subeuntem indignitatis? cum ille jam maturus honoribus, nulla aliarum rerum cura, id unum in magnam petentis gratiam concedi postulet, quod sine summa immanitate negari non possit: ut Q. Numidicum, hoc est, custodem defensoremque suum recipiat respublica, non minus orba ejus viri discessu, quam sit ea domus, quæ in copia multorum præstantissimorum virorum, tamen omni luctu calamitosius judicat ferre desiderium unius. Diod. ap. Val.

39. 'Nam idem vobis L. Dalmaticus vir consularis, idem C. Metellus censorius, cum liberis suis, sæpissime, neque magis verborum, quam intimi doloris mœstitiæque significatione, confirmarunt. Jam sororum ejus filios Lucullos, Servilios, Scipiones quid referam, illustrium viro- Cic. ad Quir. post Redit. c. 3.

5 *Et* pro *ex* exhibetur in edd. ante Crev.

rum posteros, ipsosque jam magnis populi Romani beneficiis ita usos, ut majora meriti videantur? Non possunt horum omnium tam justæ, tam assiduæ preces sperni, non debent. At legem objiciunt, quos confiteri in hoc facto sensum suum operamque merito pudet. Omitto eos, qui tamen nec genere spernendi, nec numero pauci sunt, qui legem fuisse negent. Fuerit sane lex, et quod per vim rogatum est, jure valere defendamus. Tamen et olim Furius Camillus, et nuper P. Popillius in civitatem recepti sunt, cum iis legibus pulsi essent, quas fuisse leges nemo dubitaret. Nam quæ in sciscendis rogationibus populi potestas est, eadem in abrogandis valet: et minor est pudor emendare quæ peccata sunt, quam errorem contumacia tueri.'

Oros. Plut. Mar. Appian. 40. Cum hæc consensu prope omnium audirentur, tamen factione Marii consulis, et improbitate P. Furii, conatus ille tum quidem frustra susceptus est. Homo libertini generis, ob equum a censore Metello ademtum adeo pertinaciter retinebat iras, ut Q. Metellum adolescentem ad genua sibi accidentem in conspectu populi superbissime fastidiret, irritumque petitionis repelleret. Quæ res summam uti Furio invidiam, ita Metello laudem attulit, qui ob enixum reducendi parentis studium, non minus magnifico nomine, quam si opulentissima gente perdomita cepisset, Pius appellatus est: tantumque favoris promeruit, ut in petitione pontificatus consularibus viris adolescens præferretur.

Dio ap. Vales. p. 638. Appian.

Val. Max. v. 2. Auct. de Vir. Ill. in Met. Pio.

41. Dum hæc in urbe, mixta bonis malisque exemplis, geruntur, M'. Aquillius proconsul bene cum fugitivis in Sicilia depugnavit, regemque illorum Athenionem sua manu interfecit, ipse vicissim ab eodem juxta caput vulneratus. Reliquiæ servorum ad decem millia, cum pugnandi copiam non facerent, in loca munita et inaccessa refugientes, clausæ obsessæque ad id necessitatum redactæ sunt, ut præ fame alii ab aliis vorarentur. Circa idem tempus etiam Atheniensis ager servili tumultu vastatus est, ex arce Sunii promontorii: quam, præfectis et custodibus interfectis, metallarii, multa hominum millia, occupaverant. Neque quando aut a quo motus iste compressus sit reperio: nisi quod suspicari licet Postumio consuli

Jul. Obs. Euseb. Chron. Diod.Ecl. xxxvi.

Posid. ap. Athen. vi. 20.

Achaiam provinciam evenisse. Collegam enim Antonium in urbe mansisse, argumenta multa sunt. Pigh. Ann.

42. Cum deinde M. Antonius, A. Postumius Albinus consules essent,* C. Julius L. F. pontifex nuntiavit 'in sacrario in Regia hastas Martis movisse.' De ea re ita censuit senatus, 'ut M. Antonius consul [h] hostiis majoribus Jovi et Marti procuraret, et ceteris Diis (quibus videretur) placandis. Uti procurasset, satis habendum: si quid succidaneis opus esset, Robigus accederet.' Quod postremum arguit, nondum pacata Sicilia, et malis Italiæ frugibus, famis metum fuisse: quem etiam fremitus ab inferno ad cœlum ferri auditus significare putabatur. A. Gell. IV. 6. Jul. Obs.

43. Ob id et pleraque alia prodigia (nimbis enim et procellis aut fulmine dissipata plurima, Lanuvii in æde Junonis Sospitæ in cubiculo Deæ sanguinis guttæ, in urbe bubo visus; Nursiæ [6] sacra ædes terræ motu disjecta fuerat) urbs lustrata. Populus stipem, matronæ thesaurum, et virgines donum Cereri et Proserpinæ tulerunt. Per virgines viginti septem cantitatum: signa cupressea duo Junoni Reginæ positæ. At hi procurandorum prodigiorum tam diligentes et periti, maximam futuram præsentis status pestem nullis sacrificiis expiarunt. Natus enim hoc Pigh. Ann.

6 *Nursia* edd. ante Crev.

* A. U. C. 653. A. C. 99.

h *Ut M. Antonius consul*] Hoc senatusconsultum repræsentamus, quale habetur in editione Gellii a Gronoviis illustrata. Hic olim legebatur *quod et ceteris*, et *ubi procurasset*. Tum ipsa interpunctio vitiata erat. Ejus sensus est, juberi consulem immolare Jovi, et Marti, et ceteris Diis, quibus videretur, placandis, majores hostias ad procurandum prodigium hastarum in Regia Numæ motarum. Uti procurasset consul, probe factum iri, idque ratum habendum. Huc usque omnia clara sunt. Sed omnino intempestiva videtur in hoc S. C. Robigi mentio. Ideo Salmasius, et post eum Gronovius, legendum censent ex aliquot scriptis, *robus accederet*. 'Robus' ex Festo dicitur de bove rubri coloris et quasi rufi. Jam vero succidanea hostia dicebatur ea quæ, si primis hostiis litatum non fuerat, subdebatur in earum locum, et post eas cædebatur. Itaque jubet senatus, si primis hostiis litatum non sit, ita ut succidaneis sit opus, *robum*, id est bovem rubri coloris, *accedere*, advocari, adhiberi, id est, immolari in primarum hostiarum locum. Si ea conjectura et interpretatio admittatur, nihil hoc postremum caput ad metum famis, de quo mox Freinshemius, pertinebit. *Crev.*

anno C. Julius Cæsar traditur, reipublicæ quam repererat, et æquæ libertatis eversor.

Cic. de Off. II. 16. Fenest. ap. Plin. VIII. 7. Cic. in Verr. IV. 3. Val. Max. II. 4. 6. Plin. XXXV. 4.

44. Iisdem consulibus C. Claudius Ap. F. Pulcher ædilis curulis insignes ludos fecit, tum primum in Circo elephantis pugnantibus. Cetera quoque splendide apparata, passim ab amicis ac hospitibus commodato sumtis, quæ ad instruendos ornandosque ludos pertinerent. Praxitelis certe Cupidinem, Mamertina civitas et Heiorum domus, quæ jam inde ab Ap. Caudice in clientela Claudiorum erant, tempore muneris in foro proponendum commodarunt. Id quoque solito magnificentius factum, quod scenam, quæ ante vacuis pictura tabulis tendi sueverat, varietate colorum adumbravit; tam spectabili artificio, ut ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent.

Cic. Brut. c. 62. Cic. de Or. II. 11. 66.

45. Sed alia diversique longe generis spectacula tribunorum discordiæ, et præcipites quocumque impellerentur motus, ediderunt. Maximum certamen Sex. Titius excitaverat, homo loquax et satis acutus, sed qui M. Antonio consuli rebus omnibus impar esset. Cujus eloquentissimi viri non seriis modo et perpetuis actionibus, sed etiam brevibus contortisque ingeniose dictis vapulabat. Nam ubi se nihil proficere agendo cum populo, suaque monita sperni sentiens, ‘Cassandram esse’ dixisset: excepit consul, ‘Multos possum tuos Ajaces Oileos nominare.’

Jul. Obs. Val. Max. VIII. 1. Jul. Obs. Cic. de Leg. II. 12.

46. Postremo non hominibus modo, (nam et a collegis repugnabatur,) sed etiam avibus iniquis, legem agrariam, quam ferebat, omittere coactus est. Dum enim inter latorem et adversarios rogationis in concione certatur; duo corvi in alto volantes, ita pugnaverunt, ut rostris unguibusque lacerarentur. Re ad augures relata, collegium, ‘sacrificandum Apollini, et de lege supersedendum,’ pronuntiavit.

Diod. Ecl. XXXVI. Flor. III. 19. Diod. Liv. Epit. Diod.

47. Interea reliquias servorum rebellantium M'. Aquillius ferro fameque ad paucissimos redegit. Ne enim se dederent, ad extrema omnia perpetienda metu suppliciorum continebantur. Postremo non amplius mille homines, cum duce Satyro, deditionem fecerunt. Hic finis alterius belli servilis in Sicilia fuit, multis utrimque cladi-

bus, ad annos fere quatuor gesti. Cæcilius Calactinus, nobilis ex Sicilia rhetor, et temporibus hisce proximus, de hoc ceterisque bellis Siciliæ servilibus commentarium edidit: in quo fuit perscriptum, consumta iis esse servorum decies centena millia. Unde suspicari licet, quanti feracissimæ insulæ sua fertilitas steterit; et quam facile, quæ vulgo maxima felicitatis instrumenta putantur, si justitia et temperantia absit, in contrarium vertant. Quint. III. 1. Dionys. epist. ad Cn. Pomp. Athen. VI. 20. Flor.

48. Iisdem consulibus adversus Lusitanos prospere pugnatum esse reperio. L. Cornelium Dolabellam in Hispania tum fuisse certum; exercitum quoque Romanum, credibile est: quia sub initium ejus anni profligatum in Sicilia bellum, cum Cimbris ante finitum fuerat; quæ duo impedimenta per aliquot annos copias in Hispaniam duci prohibuerant. Jul. Obs. Fasti Capit. Appian. Iber.

49. Novi deinde tribuni plebis cum inivissent, acrius de revocatione Metelli actum; et e veteri collegio tres postulati sunt: e quibus damnati duo, tertius ante sententiam judicum pœnas dedit. C. Canuleius tribunus plebis diem P. Furio dixerat. Sed reum omnibus notis turpitudinis insignem, præsertim ob Metelli Pii contumeliam ea concionis invidia excepit, ut, priusquam dicere causam posset, a furente populo discerperetur. Appian. Civil. I. Cic. pro Rab. c. 9. Dio ap. Vales. Appian.

50. C. Decianus, qui modo in tribunatu L. Valerium Flaccum ædilem curulem frustra accusaverat, vir factis innocens, ob verba quædam incommodiora damnatus est. Is quoque P. Furium accusaverat, et in ea actione de morte Saturnini interjecerat querelas: ideoque neque damnavit reum, et ipse civitate caruit. Ejusdem Saturnini infausta memoria Sex. etiam Titium in exilium egit: qui accusatus ob alia, M. etiam Antonii testimonio reum onerante, tamen erat evasurus, cum gratiosus agraria lege, et a plerisque innocens haberetur, nisi, propterea quod imaginem L. Apuleii domi habebat, suffragiis totius concionis esset oppressus. Cic. pro Flac. c. 32. Val. Max. VIII. 1. 2. Cic. pro Rab. Val. Max. VIII. 1. 3. Cic. de Or. II. 11. Val. Max. Cic. pro Rab.

51. Inter hæc tam aperta Apuleiani nominis odia Q. Calidius rogationem de Q. Metello revocando pertulit: quam rem prope per biennium concionibus omnibus agitatam, tandem victus consensu civitatis Marii livor impug- Val. Max. V. 2. 7. Auct. de Vir. Ill. in Met. Numid.

Cic. pro Planc. c. 28. Diod. ap. Vales. Plut. Mar. Cic. ad Quir. post Redit. c. 3. Diod.

nare destiterat. Et populum sua sponte in favorem Numidici pronum omnes Metelli Metellarumque liberi,[m] sed ante omnes indefessa supplicandi diligentia Metellus Pius plurimum movit. Is barba capilloque summisso in sordida veste flens circumibat: modo Quiritium universorum, modo singulorum invocans fidem: sæpe, quo efficaciores preces forent, ad genua hominum se demittebat. Idcirco licet exempli parum salubris videretur, redeundi spem exulibus ullo modo ostendi, Calidia rogatio accepta est.

Vell. II. 15. Val. Max. IV. 1. Auct. de Vir. Illustr.

52. Is quoque reditus haud minus magnum virum probavit, quam discessus ex urbe demonstraverat. Forte Trallibus in theatro sedenti literæ de perlata lege, summisque senatus atque populi et concordibus studiis, sunt redditæ. Has ille non nisi finito spectaculo perlegere dignatus, eundem lætis rebus, quam antea asperioribus, retinuit vultum: animo in omnia juxta firmo, nullumque paulo robustioris affectus indicium edente. Revertentem tantus civitatis favor excepit, ut diem suffecisse gratulationibus ad portam occurrentium negent.

Liv. Epit.

Quadrig. ap. A. Gell. XIII. 27.

53. Postridie cum ei concionem Q. Calidius dedisset, hanc in sententiam verba ad populum fecit. ‘Quantas ego vobis grates agere debeam, Quirites, quia vobis exponere nequeo, rerum enim gravitas et amplitudo vim orationis longe exsuperat; id potissimum conabor efficere in præsentia, ut beneficii vestri magnitudinem ipsi intelligatis. Sic enim utrumque vobis cognitum atque persuasum erit: et me daturum operam, ut æqualem vestræ prolixissimæ voluntati gratiam, si non opere, quod factu perquam est difficile, animo certe votoque ac conatu rependam; et majora esse vestra promerita, quam ut temere quisquam ea non admonitus neque edoctus quanti sint, intelligat.

54. ‘Id quidem in promiscuo apertoque positum est, quicquid in urbe rerum domina honores amplissimi, dignitas eximia, locus in summo terrarum orbis consilio illus-

[m] *Metellarumque liberi*] Luculli, Servilii, Scipiones, qui supra memorantur c. 39. Hic olim legebatur *Metellorum*, quemadmodum et in minus emendatis editionibus Ciceronis. Hoc vitium e Cicerone sustulerunt docti iidem et accurati editores, quos hic secuti sumus. *Crev.*

tris, conferre homini felicitatis possunt, id omne, ferente viro fortissimo Q. Calidio tribuno plebis, vobis approbantibus atque jubentibus, redditum mihi ac restitutum esse. Præterea patriam, domum, penates, quæ cuique gratissima esse solent, vestro beneficio recepi. Filium pientissimum, carissimos fratres, jucundissimos propinquos amplexus, vestri muneris magnitudinem ex modo meæ horumque lætitiæ metiri potui. Amicis insuper, neque numero spernendis, nec genere, (quando, quibus cara respublica est, iidem ferme salutis meæ fuerunt studiosi,) aucto etiam post absentiam desiderio, cum iterum frui datur, vestri favoris, per quem rei mihi longe pretiosissimæ tanta restituta facultas est, non possum non meminisse.

55. 'Estne igitur aliquid his in rebus amplius? Est profecto. Nam, ut ego quidem existimo, vir bonus quandoque his omnibus, si non lubenti, æquo tamen animo careat, ubi teneri illa tam grata nequeunt, nisi fas et honestum negligatur. Cujus rei, quanquam est in utraque fortuna mea magnum et præsens monumentum, de me tamen nihil dicerem, nisi res ista plus ad hujusce diei gratulationem, quam ad molestam præteriti temporis recordationem pertineret. Immo tanto erit hæc commutatio rerum lætior, cum priorum juxta posita imagine illustrabitur.

56. 'Igitur cum pestiferas leges L. Apuleius ferre inciperet, earumque rerum fundamenta jaceret is, quas deinde, quod aliter fieri nequibat, cum ipsis auctoribus averruncandas putavistis; idem ego patriæ amantissimus, cupidus vestri, pater non tristis, amicus non morosus, horum omnium potius ferre desiderium, quam videre ruinam, nedum hæc velut cuniculo suffodientibus auctoritatem atque manum præstare, malui.

57. 'Nec erant hæc latu parum acerba, aut levia. Sed tamen in animo meo tantum valuit ea consolatio, quod his interea omittendis servata mihi fides in rempublicam, servata patriæ caritas, officium civis, dignitas senatoris erat; Val. Max. iv. 1. ut nullam mihi voculam excidisse, nullam lacrymam, aut frontis vultusve nubeculam conspectam, neque exceptum aliud indicium a quoquam putem, quo aut pœnitentia consilii mei, aut deploratio fortunæ argueretur. Vincit enim

omnes vitæ suavitates mentis bene sibi consciæ tranquillitas: et hæc recordatio, nihil me in republica aut fecisse turpiter, aut suasisse cupide, nihil aut dixisse per adulationem, aut reticuisse per metum, adeo sensum omnem abstersit exilii mei, ut pro nihilo ducerem loco sejungi a vobis, quibus animo manerem affectuque conjunctissimus.

58. 'Sane tum quoque nihil jucundius fuisset, quam si conspectu complexuque horum omnium frui, simulque cum his consultare de republica, leges moresque bonos tueri, resistere pravis licuisset. Ceterum majoris illa felicitatis videbantur, quam ut a Diis immortalibus petere aut sperare deberem. Quod igitur vel optare improbum videbatur, id mihi reddidistis, Quirites, ut de meo reditu, cum ab eo qualis discesseram nihil sciretis immutatum, sisceretis. Qua una in re cum multiplex insit gratia, quod ab unoquoque cerni potest, quodve prius est significatum, de iis in præsentia taceo. Id silere nullo pacto possum, in quo non solum magna est præsentis temporis exultatio, sed etiam futuri fiducia.

59. 'Sive enim ad me refero cogitationem, sive inimicos respicio, sive ad hunc populum Romanum oculos verto, nihil occurrit, quod non sit aliqua, nec mediocri gratulatione dignum. Me enim quia revocastis eadem illa sentientem, ob quæ eram ex urbe ejectus, amplissimum præbetis testimonium, tum quoque si quid acciderit, id innocenti, vobisque invitis, accidisse. Inimicos autem sic ulciscitur hæc mea restitutio, ut si aliquando patriæ caritatem suis affectibus anteferre didicerint, iis plurimum profutura videatur. Cum enim nihil æque ac honores opesque affectent, quas sine vobis adipisci nemo salvis legibus potest; hinc sensum cognoscere populi Romani, eademque opera perspicere [7] poterunt, quanto meliora ac honestiora sint, quæ volentibus et scientibus vobis, quam quæ deceptis obtinentur.

60. 'Vos autem, Quirites, hoc facto documentum omnibus gentibus exhibuistis, populum Romanum etiamsi

7 Desideratur *opera* in edd. ante Crev.

cum aliis commune hoc habeat, ut aliquando circumveniri possit ac decipi, tamen id habere proprium et eximium, ut in errore minime diu perseveret. Idcirco quod a vobis peccatum aliquando fuit, id eis ascribendum apparet, qui vos simulatione honesti bonique ad alia omnia illexerunt: quod autem re plenissime cognita, vestræ voluntati, vestrisque relicti moribus statueritis, id tale esse, ut incepto magnificum, jure honestum, utilitate non aspernandum omnes fateantur.

61. ‘ Atque id mihi fundamentum est minime infirmum egregiæ spei, fore in posterum, ut vestro judicio atque voluntate perspecta, melius et æquabilius se res Romanæ habeant, probi confirmentur, pravi corrigantur; si qui corrigi non poterunt, ab eorum tamen furore consensu plurium et meliorum defendatur respublica. Sed hæc omnia, quia non sine numine Deorum facta sunt, eorumque tutela opus habent, quorum munere data sunt et restituta: ad salutandos eos, et precandos, ut hanc mentem perpetuam populo Romano esse velint, ire me æquum est.’

62. His dictis in Capitolium ascendentem, et inde repetentem lares suos, tota propemodum civitas deduxit. Quadrig.
Sub eosdem dies C. Marius, ne reditum inimici videret, Plut. Mar.
per causam voti, quod bello Cimbrico Magnæ Matri vovisset, in Asiam navigavit.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Q. Cæcilius Metellus Nepos in consulatu collegam T. Didium habuit, eum qui de Scordiscis nobilem triumphum duxerat.* Hi cum inivissent magistratum, prodigia frequentia nuntiata. Bubo conspectus in Capitolio supra Deorum simulacra fuerat. Deinde taurus, ad piandum adhibita victima, ante cultrum exanimis procubuit. Sereno tonuit. Fulmine pleraque decussa. Hastæ Martis in Regia motæ. Apud ædem Apollinis cum decemviri immolarent, caput jecinori defuit. Sacrificantibus anguis ad aram inventus. Item androgynus in mare deportatus. In Circo pila militum ardere visa. Id quidem portendisse victoriam judicatum est: quemadmodum fruges et tempestates bonas, quod ludis in theatro creta candida pluit.

Pigh. Ann. Jul. Obs.

2. His temporibus lata est ex nominibus consulum lex Cæcilia et Didia appellata, 'de trinundino ferendarum legum: et ut,[1] si pluribus capitibus promiscue sit latum, populo repudiare aut accipere quæ viderentur, liberum;

Cic. pro Sext. c. 64. et ad Att. II. 9. et pro Dom. c. 16. et 20. et Phil. V. 3.

1 Tò *ut* deerat in edd. ante Crev.

* A. U. C. 654. A. C. 98.

neque totam simul rogationem aut abjicere aut jubere necessum esset.' Sub hæc tempora, quo sanctius religiones Cereris haberentur, cujus pacem ad Siciliæ tutelam plurimum pertinere putabant; sacerdotem a Velia arcessi placuit, quæ perita sacrorum Græcorum esset, prætoremque urbanum C. Valerium Flaccum de civitate ejus ad populum ferre. C. Valerius ex senatusconsulto ad populum tulit, 'ut Calliphana Veliensis' (id nomen mulieri) 'civis Romana esset.' Val. Max. I. 1. Cic. pro Balb. c. 24.

3. Eodem anno L. Cornelius L. F. L. N. Dolabella proconsul ex Hispania ulteriore de Lusitanis urbem triumphans ingressus est, A. D. v. Kalendas Februarias. M'. Aquillius, cujus si non majora, celebriora certe lætioraque urbi gesta fuerant, exemplo P. Rupillii, de fugitivis ovatione contentus fuit. Tum producti in Circum dedititii, aliud quam expectabatur populo Romano spectaculum dedere. Cum enim in hoc tantum prorogatam sibi vitam cernerent, ut alienæ voluptatis causa per ludibrium morerentur; ferrum, quod adversus bestias datum erat, in mutua vulnera strinxerunt. Superstes omnibus Satyrus venabulum in sua viscera direxit. Fasti Capit. Cic. de Or. II. 47. Athen. v. 14. Diod. Ecl. XXXVI.

4. Multi rebantur majori gloria periisse victos, quam victorem vivere. Vir enim bello fortissimus, sed avaritia infamis, anceps judicium sustinebat, a L. Fufio de pecuniis repetundis postulatus: et, quoniam multis criminibus testimoniisque convictus, misericordiam judicum, in qua una reliqua spes erat, precum humilitate concitare aspernabatur; non evitasset tristia suffragia, ni M. Antonii eloquentia ingenioque fuisset liberatus. Cic. in Verr. v. 6. Cic. Brut. c. 62. et de Off. II. 14. Cic. pro Flac. c. 39. Liv. Epit.

5. Is inter perorandum moto insigniter consessu, cum et sedenti inter judices Mario[a] collegam suum communemque imperatorum sortem commendando, lacrymas expressisset, mira movendorum affectuum arte, mœstum atque sordidatum senem excitavit. 'Huc,' inquit, 'ades M'. Aquilli, et quoniam verba mea fletus impedit, tu saltem pro temetipso in hoc[2] fortunarum capitisque discri- Cic. de Or. II. 47.

2 *In hac* edd. ante Crev.

[a] *Sedenti inter judices Mario*] Ex Ciceronis verbis colligitur,

mine hos roga. Est omnino, est etiam, ubi fortes viros non pudeat demittere paulisper invictos spiritus, et, quemadmodum Deos, sic etiam in quorum manibus fata nostra Dii posuerunt, deprecari. Me miserum! non movetur, silet, siccos oculos, vultum priorem retinet: homo nihil ab adolescentia aliud meditatus, quam, ut omnia quæ sibi putaret optanda, per virtutem obtineret, quid sit rogare, nescit.

6. 'Vos igitur, judices, quid facietis? Quo tandem animo eritis? Hancne condemnabitis tam rigidam mentem? Quæ utinam aliquantum suo periculo flecteretur! Sed ille maximis periculis assuetus, timoris expers, et qui in asperrimis bellis militem constantissimum, imperatorem invictum præstitit; interire quam supplicare melius, sanguinem quam lacrymas fundere facilius putat. Atque utinam, quæ pro republica passus sit vulnera, quas exceperit plagas, videre possetis! Non vererer, ne minus ad misericordiam facta hujus, quam aliorum verba valerent; neve sanguini hujus pro republica effuso denegandum clementia vestra duceret, quod multorum sæpe reorum pro semetipsis edito ploratui tribuendum judicavit.

Cic. de Or. II. 28. Quint. II. 15. 7. 'Sed bene,' inquit, (tunicam Aquillii cum dicto scindens,) 'quod fidæ cicatrices adhuc indubitabili testimonio vulnerum pro patria exceptorum honesta loca monstrant: pro hac, inquam, patria, cujus conspectu carere miserum esset eos, quorum opera conspicuam suam inter omnes populos amplitudinem illa retinuit.' His atque Cic. in Verr. v. 1. similibus ab Antonio dictis, cum etiam multa de vulnere illo, quod Aquillius ab Athenione acceperat, dixisset, et, si post hæc omnia talis amittendus civis esset, facunde miseraretur; concionem universam[b] velut injecta manu ab ira criminum ad lenitatem ac misericordiam ita retraxit, ut summa populi Romani voluntate M'. Aquillius haud dubitanter absolveretur. Quod notabile summi oraLiv. Epit. toris artificium, neglectum annalibus, solo Cicerone auctore, Livius in historias suas retulit.

Marium non sedisse judicem in illa causa, sed advocatum M'. Aquillio affuisse. *Crev.*

[b] *Concionem universam*] Immo judices. Non enim apud populum hæc causa agebatur, ut ipse agnovit Freinshemius supra c. 5. *Crev.*

8. Interim Siciliam supra horribiles bellorum calamitates, etiam magistratuum Romanorum avaritia crudeliter vexatam L. Sempronius Asellio prætor abstinentia et æquitate sua recreavit. Quæ res quo rarior his temporibus, eo magis necessaria, diligentius quam in transcursu notanda est. Romanus populus, cum olim bonis legibus institutisque uteretur, maxima bella feliciter confecit: multisque devictis populis pulcherrimum et firmissimum omnium, quorum memoria extat, imperium constituit. Sed eodem auctu crescente fama, atque opibus, superbia et luxus invaluit: explosaque veteri frugalitate et patientia, qui in otio atque deliciis contererent vitam, clari beatique habebantur. Sumtuosæ epulæ, unguenta, vestis stragula, ceteræque supellectilis immensa pretia in honore erant. Quacumque aspiceres, ebore atque argento nitebant triclinia; neque ea potior pars impensarum, materiam longe vincente manipretio. Vina quantumvis bona, nisi Falerna aut Chia essent, contemnebantur: in piscibus, ceteroque obsonatu, idem fastidium erat. Neque alia reliquarum rerum ratio. Mollibus pellucidisque vestibus, meretricio potius quam muliebri cultu juvenes amicti vel in foro conspiciebantur.

Diod. ap. Val.

Flor. III. 12.

Diod.

Plin. XIV. 6. IX. 17.

Diod.

9. Atque inter hæc certamina vitiorum, uti cuique rei dignitas ex insania hominum constabat, pretia in immensum augebantur. Falernum centenis in testam denariis.[c] Pontica salsamenta quadringenis[d] vendebantur: quaterna talenta[e] coquorum laudatorum æstimatio erat: delicatos pueros etiam majore multo pecunia licitabantur. Hi mores ut exhaurire arcas docuerant, ita his artibus exhaustas aliis æque perniciosis replere cogebant. Inde mira mox rapinarum, injuriarum, fraudiumque et perjuriorum seges. Neque alii jam in provinciis, quam apud urbem mores erant: luxus et avaritia omnia pervaserat.

Plin. VII. 39.

Diod.

[c] *Centenis ... denariis*] Unciis argenti nostratibus duodecim cum dimidia. *In testam;* Diodorus utitur voce κεράμιον, quod vas ipsa est amphora. Amphora æqualis erat pedi cubico Romano, et capiebat paulo plus 26. pintas vini Parisienses. *Crev.*

[d] *Pontica salsamenta quadringenis*] Supple, in testam, sive amphoram, quod diserte exprimit Diodorus. Quadringeni denarii æquiparantur marcis argenti 6. cum unciis 2. *Crev.*

[e] *Quaterna talenta*] Marcæ nostrates argenti 375. *Crev.*

10. Sed supererant adhuc pauci ex insignibus viris pristinæ severitatis et parsimoniæ memores: quibus debet imperium populi Romani, quod aliquanto diutius stetit. Hi ubi in provincias cum imperio venissent, serio vitiis obviam ibant, non magis acerbitate pœnarum edictorumve, quam exemplo: cum suam quisque vitam, velut ex alto et conspicuo loco, imitandam provincialibus proponerent. Ex his vel clarissima fama circum hæc tempora Q. Mucius Scævola fuit. Qui prætor in Asiam missus, probatissimum ex amicis P. Rutilium integerrimæ vitæ hominem sibi legavit, cujus fide, consilio, industria ad omnia uteretur. Jam primum neque ipse cuiquam ne minimo quidem sumtui erat, neque comites esse patiebatur: omnia, quæ socii proconsulibus prætoribusque præbere consueverant, sua pecunia emebat. Frugalitate deinde et incorrupta justitia provinciam ex pristinis calamitatibus mire recreavit.

11. Superiores proconsules, ne offenderent equites, in quorum manu judicia Romæ, et apud eosdem in provinciis publica erant, quadam quasi societate cum avaris et violentis hominibus inita ferri agique omnia ex illorum arbitratu sinebant: interdum et ipsi pro se rapiebant, spoliabant: nihil a cupiditate intactum, nihil a libidine purum patiebantur. At Q. Scævola se suosque abstinentia, ceteros jure diligenter et sancte dicundo, et qui eorum insanabiles essent pœnis coërcebat. Asiaticos suis legibus inter se disceptare jubebat: pactiones publicanorum servabat, extra quam si ita negotium gestum esset, ut eo stari non oporteret ex fide bona de quibus rebus in jus itum esset, quod causa cognita dati judices (dabat autem inculpatos) pronuntiassent, dari fieri exclusa calumnia cogebat. Atrociora crimina capitali vindicta inexorabiliter prosequebatur: ut etiam dispensatorum societatis facile principem, quanquam de libertate cum dominis pactum, manumissione non expectata, in crucem tolleret. Interim et publicani, spectaculo ipsis acerbo, provincialibus læto, omnibus novo, ab iis, quos antea modis omnibus impune vexaverant, condemnati in vincula ducebantur.

12. His rebus cum per menses ferme novem (nec enim diutius in provincia fuit) indefessam operam dedisset, tantam ubique approbationem promeruit, ut et in provincia decreto civitatum Mucia festum instituerentur; et senatus deinceps ituris[3] in provinciam magistratibus exemplum atque formam officii Scævolam proponeret. Haud dubie publicani fremebant. Nam et occasione vindictæ oblata, cum in Scævolam non possent, in Rutilium deinde virus conceptum bilemque turpiter effuderunt, ut in loco exequemur.

Cic. ad Att. v. 17. Cic. in Verr. II. 21. Ascon. in II. in Verr. c. 10. et in Div. c. 17. Val. Max. VIII. 15. Asc. in Div.

13. Sed L. Asellio patre quæstorio natus, quem recens Q. Scævolæ gloria laudabili æmulatione accenderat, optimum ex amicis C. Longum secum in Siciliam legatum et adjutorem duxit. Syracusis deinde splendidissimum equitum Romanorum adhibuit Publium quendam, quem vidit et valde laudat forte beneficiis ejus usus Diodorus, cujus ex reliquiis hæc nobis historiæ concinnata est portio.

Diod.

14. Horum consiliis et opera tum ceteram jurisdictionis partem præclare absolvit: tum inprimis effecit, ut iis maxime prospiceret, quorum opportunissima ad injuriam infirmitas erat. Pupillis enim et viduis, quibus legitimi tutores non essent, cum alii magistratus dare tutorem consuevissent, tutorem neminem dedit, se tutelam illorum curamque recipere professus: præstititque promissa, et litibus eorum omnibus diligenter et integre judicatis, ipsos patrimoniumque eorum contra potentium aut callidiorum hominum iniquitatem protexit. Privatis etiam publicisque maleficiis secundum leges moresve bonos coërcendis assiduum vindicem, pacis vigilantissimum custodem exhibuit: servos, ne iterum res novandi occasiones captarent, cum telo esse vetuit. Hæc instituta cum toto imperii sui tempore constanter retinuisset, ita decessit ex Sicilia, ut quam intraverat miserrime affectam insulam, eam tantum non ad pristinæ felicitatis exemplum beatam florentemque relinqueret.

Instit. I. Tit. 20. de Atil. tut. Diod.

Cic. in Verr. v. 3.

15. Romæ quoque censores creari non tempus magis, quam mores postulabant. Petiturus esse Marius crede-

Plut. Mar. c. 51.

3 *Iturus* edd. ante Crev.

batur. Sed ille abstinuit, offensas declinans, quæ tam corrupta civitate bono censori certæ gravesque imminebant. Sic ipse prætulit verbis: sed alii metu repulsæ territam hominis ambitionem putabant, quod ex Apuleiana seditione magna se apud senatum pariter populumque invidia laborare sentiret. L. Valerius L. F. L. N. Flaccus, M. Antonius C. F. M. N. creati. T. Didius consul in Hispania citeriore contra rebelles signis collatis feliciter dimicavit: eidemque prorogata in annum sequentem provincia est, quo Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus consules fuerunt.* His consulibus anni magni conversionem cum phœnicis avis vita (sic enim solere) Manilius senator factam prodidit, circa meridiem, quo die signum arietis Sol intraverit. Hoc demum anno senatusconsultum factum est, 'ne homo immolaretur:' et ex eo sociis etiam, qui tam prodigiosa sacra usurpabant, iis interdictum.

Fasti Capit. Jul. Obseq. Plin. x. 2. Plin. xxx. 1. Plut. Qu. Rom. c. 83. Jul. Obs.

16. In urbe supplicatum est, quod androgynus inventus erat: homo in mare deportatus est. Pisauri ex terra fremitus auditus. Muri pinnæ sine terræ motu passim dejectæ, civiles significare discordias visæ. Nursiæ simulacrum Jovis in partem sinistram conversum. Cupressea simulacra Junonis Reginæ posita sunt per virgines ter novenas, quæ urbem lustraverant. Conditum a censoribus lustrum est quintum atque sexagesimum. Alia censuræ acta latent, nisi quod princeps senatus lectus est M. Æmilius Scaurus, quem et superiores censores binis lustris legerant: nec enim ornata ab Antonio manubiis imperatoriis Rostra magnopere ad rem pertinent. Una tamen res haud indigna memoratu, motus senatu M. Duronius traditur, quod legem de coërcendis conviviorum sumtibus latam tribunus plebis abrogarat. Isque M. Antonium ab hac ira postulavit ambitus, faceto ad censorem Helvii Manciæ dicto, 'aliquando ipsi suum negotium agere licere.'

Cic. de Or. ii. 47. iii. 3. Val. Max. ii. 9. Cic. de Or. ii. 68.

Jul. Obs. 17. Eodem anno contra Mœsos[f] Dardanosque, item-

* A. U. C. 655. A. C. 97.

[f] *Contra Mœsos*] Jul. Obsequens, quo uno hæc auctore nituntur, *Medòs* habet. Quod nomen cum illo loco clare vitiosum sit, *Mœsos* Freinshemius Pighium secutus intelligi debere credidit: populum Dardanis vi-

que in citeriore Hispania, bene gesta respublica est. Prius illud decus incertum est, utrumne sit ad alium quem ducem referendum, an vero tribui C. Sentio[g] debeat, quem proprætore Macedoniæ, Denseletis sociis, adversus ceterorum barbarorum defectionem bellasse novimus. Celtiberos eorumque socios haud dubie T. Didius proconsul vicit. Quo tempore inclyta Q. Sertorii virtus fuit, qui in exercitu Didii tribunus militum agebat. Cic. in Pis. c. 34. Jul. Obs. Liv. Epit. Sall. ap. Gell. II.27. Plut. Sert. c. 4.

18. Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus consules sequuntur.* Lupus urbem ingressus, in domo privata, bubo in Capitolio occisus. Fulmine pleraque decussa. Signa aurata Jovis cum capite, columnaque disjecta. Fæsulis sanguine terra manavit. Arretii mulieri e naso spicæ farris natæ: eadem farris grana vomuit. Urbs lustrata est. Hoc anno Ptolemæus, qui Cyrenis regnaverat, cum testamento populum Romanum hæredem reliquisset, decessit. Huic Ptolemæo cognomentum Apioni fuit, ab Ægyptio numine Api. Quo etiam vocabulo rex alter fuit,[h] qui vicesimo post anno Libyam, in qua regnaverat, imperio populi Romani, eodem usus genere liberalitatis, adjecit. Eaque parum animadversa res ad perturbandam rerum gestarum seriem fraudi quibusdam scriptoribus fuit. Jul. Obs. Liv. Epit. Euseb. num. 1921. Cassiod. Chron. Scal. ad Euseb. n. 1952. Sex. Ruf. c. 13. Justin. XXXIX. 5. Appian. Mith. fin.

19. Cyrenaicum regnum eo tempore civitates maxime Libyæ Pentapoleos complectebatur: a numero præcipuarum urbium Pentapolis appellata. Præter ipsam Cyrenen, Berenice, Arsinoë, Ptolemais, Apollonia fuerunt. Id regnum antiquitus ditionis Ægyptiorum regum fuit. Ptolemæo Physcone genitus Apio, sed ex pellice, testamento patris acceptum, ad Romanos, quam suam stirpem, transmittere maluit. Quod quominus prohiberent qui tum Plin. v. 5. Justin. Appian.

cinum. Alii legunt apud Obsequentem *Mædi*, quæ gens est Thracica. *Crev.*

g *C. Sentio*] Hic legebatur olim, et apud Ciceronem quoque *C. Sextio*. Nunc accuratissimæ Ciceronis editiones efferunt hoc nomen, quale hic illud edidimus. Ceterum dubitari potest, an satis certa sit Freinshemii conjectura. Plutarchus enim in Sylla Macedoniæ prætorem Sentium memorat tum cum Sylla in Græciam, gesturus bellum cum Mithridatis ducibus, adventabat. Nec longe abit a Plutarcho Orosius, v. 18. *Crev.*

* A. U. C. 656. A. C. 96.

h *Quo etiam vocabulo rex alter fuit*] Vid. not. ad XCIII. 4. infra. *Crev.*

Ægyptum tenebant, præter inveteratam nominis Romani magnitudinem, domesticis incommodis vetabantur. Ne tamen per occasionem amissa recuperarent, ipsis fortasse Cyrenensibus assueta imperia, quam nova et externa desideraturis; 'civitates liberas esse, suisque legibus uti' senatus jussit: satis pro suo futurum ratus, quicquid alienæ ditioni detraxisset.

Liv. Epit.

20. Hoc etiam anno res in Hispania imperatore T. Didio gestæ. Urbs celeberrima Celtiberorum Castulo culpa militum amissa, statimque virtute et ingenio Q. Sertorii recuperata est, adjecto et auctario vicini oppidi expugnati, a cujus juventute adjuti rebelles fuerant. Quippe Castulonenses, ubi pars Romanarum copiarum hybernabat, cum ex copia rerum milites multa petulanter et plerumque temulentos agere viderent, a Gyrisenis clam evocato auxilio, passim per domos, ut quemque Romanum nacti erant, obtruncant. Orto tumultu Q. Sertorius cum paucis, qui forte cum eo erant, oppido elapsus, aliosque subinde, qui inter trepidationem evadebant, colligens, mœnia circumibat, donec ad portam, qua admissi hostes fuerant, pervenit. Ad quam collocato præsidio, quod facere Hispani, dum ad occidendum præsidium plus celeritatis quam consilii adhibent, neglexerant; cum ceteris irrumpit in urbem: incautos et nihil jam hostile, deletis aut fugientibus, ut rebantur, Romanis, expectantes invadit, turbat. Pars intra oppidum, multi ad portam, quo erupturi properaverant, opprimuntur.

Plut. Sertor. c. 4.

21. Puberibus omnibus interfectis, Q. Sertorius armis vestibusque Celtiberorum sumtis, protinus ad Gyrisenos tendit. Illi specie patrii cultus decepti, cum redire suos re Castulone ex sententia perpetrata putarent, portis patentibus obviam per gratulationem effunduntur. Ibi facta celeriter impressione, multi mortales interemti:[4] ceteri dediti sub corona venierunt.

22. Egregium deinde par consulum iniit. L. Licinius[5] Crassus, Q. Mucius Scævola, qui in omnibus magistrati-

Cic. pro Corn. ap. Asc. Cic. Brut. c. 43.

4 Ita ex Plutarch. correxit Crev. Habent edd. præcc. *intercepti.*

5 *P. Licinius* edd. ante Crev.

bus, præterquam tribunatu, collegæ fuerant.* His consulibus et causæ socialis belli quædam, et præsagia complura extiterunt. Lex Licinia Mucia de civibus regundis, qua maximus numerus sociorum pro civibus Romanis se gerentium, ad suas quisque civitates remittebantur, ita alienavit principum Italicorum animos, ut ea vel maxima causa belli post triennium erupturi fuisse credatur. Prodigia multa nuntiata sunt. Lactis pluvia Cære: hiatus terræ Venafro. Præterea fulminis afflatu pleraque animalia exanimata. Agnus biceps; puer ternis manibus pedibusque natus. Sed hastas Martis motas, tumultus certam significationem habere visum; illud etiam instantis inter consanguineos populos belli, quod vultures canem mortuum laniantes ab aliis vulturibus occisi comesique fuerant. Sed et majoris miraculi res additur: Eutychiden quendam Lebadiæ in Trophonii antrum degressum[6] (multorum mensium expiatione, variisque superstitionum et terribilibus ludibriis, curiosorum hominum ea temeritas constabat) tabulam æneam extulisse, quæ ad res Romanas pertineret.

Cic. de Off. III. 11. Asc. in Corn.

Jul. Obs.

Pausan. IX.

Jul. Obs.

23. Ceterum domi forisque satis tranquillus annus fuit. Eoque Q. Scævola consul, cum alioquin regendis provinciis, ad gloriam ex Asia partam nihil ultra posse adjici putaret, detrahi aliquid posse; ne sumtui esset ærario, provinciam deposuit: cujus cupiditate plerique, etiam satis boni, solebant delinquere. L. Crassus Galliam citeriorem sortitus, provinciam excursionibus ignobilium latrunculorum infestam pacavit, summa diligentia oppressis prædonibus, quem ideo 'spiculis prope scrutatum esse Alpes' Cicero dixit, 'ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæreret.'

Asc. in Pis.

Cic. de Inv. II. 37.

Cic. in Pis. c. 26.

24. Sed hujus quidem ineptæ cupiditatis fructu caruit, opprobrio manente. Cum enim Romam reversus triumphum a senatu postularet, senatusque propter summam ejus in republica potentiam ac dignitatem in decernendo gratificaretur, Q. Scævola non dubitavit reipublicæ ma-

Ascon.

6 *Digressum* legitur in edd. ante Crev.

* A. U. C. 657. A. C. 95.

gis quam collegæ habere rationem, intercessitque ne senatusconsultum de triumpho ejus fieret, qui neque eo nomine,
Cic. de Inv. neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi Romani esse dicerentur, adhæc nullius illustris, neque certi ducis signa secutos, confecisset. Ita contra virum eloquentissimum integerrimi gravissimique auctoritas vicit, ne pervulgato eximiæ virtutis aut felicitatis præmio, et injuria honorem eum severa lege meritis, et reipublicæ detrimentum proveniret: minus postea annisuris plerisque, si eadem merces mediocribus rebus, quæ maximis, summaque ut plurimum cura periculoque conficiendis præstaretur. De cetero sancte integreque consul Licinius præ-
Val. Max. III. 1. fuerat: ut neque inimicorum judicia conscientiamque exhorresceret. Namque C. Carbonem, cujus patrem damnaverat, studio vindictæ ad speculanda acta sua venientem, adeo non summovit, ut insuper locum ei daret in
Cic. in Verr. III. 1. tribunali, nec nisi eo coram cognosceret. Dixisse tamen Crassum ferunt, cum se ita videret observari, se nullius rei tam pœnitere, quam quod unquam in judicium vocavisset.

Cic. in Verr. II. 40. 25. Interim in urbe Siculis Halesinis, quod habebant inter se de senatu cooptando controversias, Roma leges petentibus; censuerunt Patres, 'uti C. Claudius Ap. F. Pulcher, prætor, de senatu cooptando leges conscriberet.' C. Claudius, qui antiquis novisque de causis bene Siculis cupiebat, adhibitis omnibus Marcellis qui tum erant, insulæ patronis, de eorum sententia leges Halesinis dedit, 'ne quis minor annis triginta, quive quæstuariam artem exercuisset, cuive census justus non esset, legeretur.'

26. Iisdem consulibus gravissimam seditionem tribunus
Cic. Brut. c. 44. de Or. II. 47. plebis C. Norbanus excitavit, die Q. Servilio Cæpioni dicenda. Reum L. Licinius consul defendebat:[i] intercedebaturque rogationi a duobus de collegio L. Cotta, T. Didio. Sed Norbanus, concitata plebe, et vi pulsis ex templo intercessoribus, pertulit legem. In illo tumultu et

[i] *Reum L. Licinius consul defendebat*] Laudator potius Cæpionis, quam patronus videtur fuisse L. Crassus. Hoc indicant Ciceronis verba in Bruto: 'L. Crassi in consulatu, pro Q. Cæpione, defensi ne juncta . . . laudatio.' *Crev.*

fuga cum alia indigna facta, tum M. Æmilium principem et senatus et civitatis lapide percussum esse constabat. Damnatum fuisse Cæpionem, atque in carcerem ductum consentitur. Exinde duplex fama est: alii necatum, et a carnifice in Gemonias unco tractum; alii exemtum vinculis, in exilium ivisse tradiderunt. Quæ et a pluribus affirmata, et alioquin probabilior sententia est, extante quoque liberatoris nomine. L. Rheginum tribunum plebis edunt: 'eum veteris amicitiæ memoria, non auctorem modo libertatis, sed etiam comitem fugæ fuisse.' Certe M. Cicero inter exempla clarorum virorum, quos ipse viderit civitatem Romanam amittere, Q. Cæpionem nominat, eundemque Smyrnæ civem effectum ait: quemadmodum (paulo post hæc tempora) P. Rutilium.

Val. Max. VI. 5. Strab. IV. p. 188.

Val. Max. IV. 7.

Cic. pro Balb. c. 11.

27. Bis damnatum esse Cæpionem (nam et statim post infelicem pugnam senatu motum bonis publicatis ostendimus) incredibile videri non debet, tempora reipublicæ et legem Norbanam per vim latam reputantibus: præsertim cum alioqui novum non esset, eundem sæpius diversis ex causis damnari, quod et in C. Catone factum esse docui: et antea ob rem male gestam, nunc ob sacrilegium auri Tolosani condemnatus videri potest. Nam et auri Tolosani mentio nuper in Apuleii tribunatu mota fuerat: et 'hanc exilii causam fuisse Cæpioni' diserte Timagenes prodidit,[k] a quo etiam annotatum, divinæque ultioni ascriptum est, 'liberos Cæpionis impudicitiæ criminibus infames turpem vitæ exitum habuisse.'

Sup. LXVII. 12.

Sup. LXIII. 30.

Strab.

28. Ejusdem anni comitiis ex tribus candidatis consulatus L. Domitius Cn. F. Ahenobarbus designatus est: alterum (L. Cornelium Dolabellam fuisse non inani conjectura putant) hominem ita nobilissimum, ut tamen in eo cetera ornamenta pluris, quam ipsa nobilitas esset, C. Cœlius Caldus homo novus, nec ulla ferme re conferendus, in petitione superavit.* C. igitur Cœlio, L. Domitio consulibus novemdiale sacrum fuit, quod in Volsca gente lapidibus pluerat. Idem prodigium e Vestinis nuntiatum.

Pigh. Ann.

Q. Cic. de Petit. cons. c. 3.

Jul. Obs.

k *Timagenes prodidit*] Strabo, non in iis quæ memorat de exilio Cæpionis, sed tantum circa ea quæ spectant ad filias ejus, Timagenem auctorem ciet. *Crev.*

* A. U. C. 658. A. C. 94.

Vulsiniis luna nova decidisse visa, non nisi postero die hora tertia comparuit. Puella biceps, quadripes, quadrimana, gemina fœminea natura, mortua nata. Avis incendiaria visa, occisaque. Fax in cœlo apparuit, et totum cœlum ardere visum. Terra sanguine manavit: canes saxa tegulasque vulgo roserunt. Fæsulis ingens multitudo inter sepulcra lugubri veste, pallida facie, interdiu ambulare gregatim visa.

Cic. de Or. II. 25. 28. et 47.

29. P. Sulpicius C. Norbanum lege Apuleia reum fecit majestatis, celebris postea orator, et jam in illa adolescentia non contemnendus. Ideo causam quoque idoneam nactus, tantum excitarat incendium, ut M. Antonius [7] ad restinguendum vix conaretur accedere: cum etiam princeps M. Scaurus religione testis, studio et acerbitate accusatoris in reum incubuisset. Sed Antonius 'quæstorem sibi Norbanum fuisse' memorando, 'cui ipse Romanis moribus parentis esse loco debeat,' causam invidiosissimam tanta dexteritate tractavit, ut, cum inter initia vix tenuis venia daretur pro seditioso et pravo homine dicenti, optatum judicii eventum absoluto Norbano habuerit.

Val. Max. VIII. 5.

Cic. Div. c. 19. de Or. II. 48.

30. Crimen ab audacia tribuni ad Romani populi nec injustum dolorem referebat, reprehendendaque Cæpionis fuga, et exercitus deplorando interitu, dolorem suos lugentium oratione refricabat: ut jam ipsi quoque judices, mœstitia et murmure astantis populi, memoria publicæ calamitatis, et proprio in Cæpionem odio (equites enim Romani judicabant, a quo ordine judicia ad senatum transferre Cæpio molitus fuerat) quicquid in illum a quoquam factum esset, non injuria accidisse crederent. Scauri quoque ceterorumque testimonia, non inficiando, sed ab eadem populi ira refellebantur: 'quod per illam excitato tumultu esset factum, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali poni non oportere.' Ita vir disertissimus, seditioso ac inutili cive in republica retinendo, præclaras fori artes et pulcherrimum vitæ civilis instrumentum misere dehonestabat.

Sup. LXVI. 39.

Cic.

Cic. de Off. II. 14.

Appian. Iber.

31. Sub idem tempus decem in Hispanias legati sunt,

7 Ita hoc loco pro *L. Crassus*, et paulo inf. *Antonius* pro *Crassus*, quod in edd. priorr. exhibetur, emend. Crev. ex Cicer.

ordinandis provinciis, quas T. Didius, P. Crassus proconsules recens pacaverant. P. Crassi res adeo sepelivit vetustas, ut vix in Hispania fuisse sciremus, nisi triumphi ejus extaret memoria, Straboque nobis P. Crassum narraret ad Cassiterides insulas ex Hispania navigasse. T. Didii aliquanto illustriora gesta sunt: qui Vaccæorum millia viginti occidit: Termestinos, validam nec unquam satis pacatam gentem, in planum deducere urbem coëgit, et cingi mœnibus vetuit. Colendenses, oppido post novem mensium obsidionem recepto, cum uxoribus et liberis vendidit. Hæc omnia vir belli peritissimus, non vi tantum ac armis, sed etiam ingenio veteranique ducis calliditate perfecit. Semel acerrimo prælio, cum ad noctem usque, sicut incerta victoria, ita multa utrimque cæde pugnatum esset; pleraque suorum corpora silentio densæ noctis sepelienda curavit. Postridie Hispanis per inducias ad simile officium procedentibus, quia multo pauciora Romanorum quam sua cadavera cernebant, ceciderunt animi: conditionesque pacis ex voluntate imperatoris acceptæ sunt.

Fasti Capit. Strab. fin. III. Appian. Front. Strat. II. 10.

32. Pulchrum et bonis quoque viris imitabile vaframentum hoc fuit. Illud alterum, licet decem legatis approbantibus, nunquam laudaverim. Quosdam ex Celtiberis convenas circa Colendam C. Marius annis aliquot ante locaverat: iique audaces et egeni, pacem provinciæ in posterum quoque turbaturi videbantur. Idcirco postquam agros Colendensium, hos enim T. Didius promiserat, accepturi cum uxoribus et liberis ad castra Romana venissent; educit milites proconsul, castrisque recipit barbaros: sic enim numerum capitum describi melius posse. Ab eadem causa segregari pueros mulieresque a viris jubet. Postremo his ita uti voluerat factis, immisso milite universos trucidat. Adeo jam in præceps ire mores a veteri gravitate cœperant, ut homines se mirifice callidos, patriæque vehementer consultum existimarent, quod particulam ditionis supervacuæ, ne sic quidem firmiter, populo Romano retinebant; justitiam famamque, quibus nulla per homines possessio est præstabilior, decoxerant.

Appian. Liv. Præf.

33. Hujus etiam anni comitia non dissimilem superio-

ribus eventum habuerunt per L. Philippi repulsam : quem nobilissimum eloquentissimumque virum, eundemque summa apud omnes[8] ordines gratia, obscuræ sortis homo M. Herennius superavit, C. Valerio Flacco collega additus.* His consulibus Cyrenis advecta publice laserpitii pondo triginta, sic libertatem istis civitatibus ad senatu indultam esse arguunt, ut tamen vectigalium agrorumve pars populo Romano exciperetur : sicut raro gratuita sunt potentiorum beneficia. Natus eo anno poëta nobilis traditur, T. Lucretius Carus.

Cic. pro Mur. c. 17. et Brut. c. 45.

Plin. xix. 3.

Euseb. Chron.

Jul. Obs.

34. Prodigia multa fuerunt. Romæ et circa, fulmine pleraque decussa. Ancilla puerum unimanum peperit. Fregellis ædes Neptuni nocte patefacta. Vitulo mari cum exta demerentur, gemini vitelli in alvo ejus inventi. Arretii signum æneum Mercurii sudavit. In Lucanis gregem vervecum, cum pasceretur, et nocte in stabulo, flamma circumdata nihil adussit. Carseolis torrens sanguinis fluxit. Lupi urbem ingressi. Præneste lana volitavit. In Apulia mula peperit. Romæ milvus in æde Apollinis comprehensus. Herennio consule bis immolante, jocinori caput defuit. In sacro novemdiali cœna Deæ posita, a cane adesa, antequam delibaretur. Vulsiniis prima luce flamma cœlo emicare visa, cum in unum coisset, os flammæ ferrugineum ostendit: cœlum visum descendere,[1] cujus hiatu vertices flammæ apparuerunt. Hæc tam multa atque formidabilia lustrationibus prospere expiata fuisse creditum: utique, postquam domi forisque pax fuit.

Auct. de Vir. Illustr. in Syll. ex Emend. Pigh. Plin. viii. 16. Senec. de Brev. Vit. c. 13.

35. L. Cornelius Sylla prætor, cui inter cives et peregrinos jurisdictio evenerat, centum leonum jubatorum[9] pugnam in Circo dedit, omnium primus. Neque hoc maximum in ea re miraculum, sed quod solutos dedit, cum antea alligati darentur. Rex Bocchus ornandis amici

8 Abest ab edd. ante Crev. τὸ *omnes*.
9 Ita ex Plin. correxit Crev. cum in edd. priorr. legeretur *jugatorum*.

* A. U. C. 659. A. C. 93.
1 *Cœlum visum descendere*] Emendat Schefferus *discedere*. Crev.

ludis et leones miserat, et Mauros jaculatores, a quibus conficerentur. Hanc præturam Sylla, mox in manu totam habiturus rempublicam, ægre, neque optimis artibus adeptus est. Jam inter anni superioris candidatos repulsam passus erat: quam ille sugillationem in commentariis suis hoc colore inumbrat, 'populum maximos ab se ludos propter amicitiam Bocchi expectantem, prætura negata cogere ad ædilitatis petitionem voluisse.' Nam ab ædilibus, inveterato jam more, splendidissima munera populus exigebat. Sylla, cui præter ætatem minoribus gerundis magistratibus tempus terere non placebat, ædilitate transmissa, nihilominus comparavit bestias, in prætura daturus: eaque spe, simul ambiendo largiendoque, populum induxit, ut iterum petentem, prætorem facerent. Idque salse ipsi exprobratum est a Cæsare, de cujus faceto ingenio supra narravimus: qui Syllæ per iram minitanti, 'sua se potestate usurum;' 'Recte,' inquit, 'tuum appellas, quod emeris.'

Val. Max. VII. 5. Plut. Syll. c. 6.

Cic. de Off. II. 16.

Plut.

36. Eadem æstate duo ex Hispania triumphi a duobus proconsulibus intra triduum ducti. A. D. IV. Idus Junias de Celtiberis T. Didius T. F. Sex. N. triumphavit. Pridie Idus de Lusitanis P. Licinius M. F. P. N. Crassus. Neque tamen Hispani quiescebant, quin statim res novas molirentur, nisi motus eos mature supplicio quorundam principum, urbiumque ruinis Nasica compressisset.

FastiCapit.

Ascon. in Pison. Jul. Obs.

37. Censoriis deinde comitiis Cn. Domitius Ahenobarbus, L. Licinius Crassus facti, Latinos uti se vocabant rhetores claudere ludum impudentiæ jusserunt. Cujus edicti verba veneratione antiquitatis lubens refero. 'Renuntiatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt: ad quos juventus in ludos conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras: ibi homines adolescentulos totos dies desidere. Majores nostri, quæ liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, constituerunt. Hæc nova, quæ præter consuetudinem ac morem majorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter et iis qui eos ludos habent, et iis qui eo venire consueverunt, videtur faciundum, ut ostendamus nostram sententiam, nobis non placere.'

Cic. ap. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 35. Sueton. de Claris Rhetor. c. 1. A. Gell. XV. 11.

38. Credo multos eorum, qui talia nunc legunt, ex præsentibus moribus miraturos, quid ita Crassus, clarissimæ homo eloquentiæ, studia quibus favere debebat sustulerit? Immo tum quoque non defuerunt, qui dicerent, Crassum acui adolescentium ingenia, veluti per invidiam, noluisse: cum ille contra, ingenia obtundi, corroborari impudentiam nollet. Intelligebat enim vir ingeniosissimus, quod utinam omnes qui civitatibus præsunt! quanto reipublicæ dehonestamento et periculo, adolescentuli pro egregiis et profuturis, absurda, fatua, et ab usu rerum abhorrentia doceantur.

Cic. de Or. III. 24.

39. Ceterum censoribus haud plus contra mores aliorum, quam propter suos certaminis fuit. Crassi celebris contra collegam oratio fuit, qua, in maxima populi concione, si unquam fuit, Cn. Domitium haud minus facetis quam seriis prudentibusque dictis obruit: in utroque genere pariter validus, ingeniique tam admirabili temperamento, ut urbanissimus salsissimusque omnium, idemque severissimus et gravissimus videretur. De Cn. Domitio Ahenobarbo dixit, 'non esse mirandum, quod ahenam barbam haberet, cui esset os ferreum, cor plumbeum.'

Cic. Brut. c. 44. Cic. de Or. II. 56. Sueton. Ner. c. 2.

40. Novi inter hæc consules C. Claudius Pulcher, M. Perperna supplicationem ad pulvinaria Deorum indixerunt prodigiorum causa:* quod in æde Fortunæ Equestris bubo comprehensus inter manus expiraverat. Fæsulis fremitus terræ auditus: puer ex ancilla natus sine foramine naturæ, qua humor emittitur; mulier duplici natura inventa; fax in cœlo visa; bos locuta fuerat: examen apum in culmine privatæ domus consederat: Volaterris sanguinis rivus manaverat: Romæ lacte pluerat: Arretii duo androgyni inventi; pullus gallinaceus quadrupes natus; fulmine pleraque icta fuerant. Populus Cereri et Proserpinæ stipem tulit. Virgines viginti septem carmen canentes, urbem lustraverunt.

Jul. Obs.

41. Censores recensito senatu, et M. Scauro quartum principe lecto, lustrum fecerunt sextum atque sexagesimum. Quo inter se consensu, non reperitur. Censuram

Pigh. Ann. Plin. XVII. 1.

* A. U. C. 660. A. C. 92.

sane totam dissimilitudine morum et frequentibus jurgiis discordem fuisse constat: cum austeritatem atque contumaciam Domitio Crassus, sumtuosam domum et alia luxui propiora Crasso Domitius objectaret. Sane multa egerat Crassus, quæ severe judicanti, censorem haud satis decere viderentur. Duos scyphos ex argento Mentoris manu cælatos sestertiis centum,[m] hoc est, tribus fere milli- Plin. bus imperialium, emtos; itidem argentum factum sester- xxxiii. 11. tium sex millibus in libras, sive imperialibus plus minus centum quinquaginta, emtum [10] habebat.

42. Sed præcipue magnificam in Palatio domum ad- Plin. xvii. 1. versarius taxabat, graviterque increpans tanti habitare censorem, pro illa sestertium sexagies [n] (ad centum octoginta millia imperialium) identidem offerebat. Et Crassus, ut erat præsens ingenio semper, et faceto lepore solers, 'addicere se' respondit, 'exceptis sex arboribus:' eæ fuere loti, patula ramorum opacitate insignes. Ibi Domitio, 'ne uno quidem denario, si hæ demerentur, emtam domum cupiente;' Crassus, 'Utrumne igitur,' inquit, Val. Max. 'ego exemplo gravis, et ab ipsa mea censura notandus ix. 1. sum, qui in domo, quæ mihi hæreditate obvenit, comiter habitem; an tu, qui sestertio sexagies umbram sex arborum æstimas?' In eadem domo triclinia ærata, et in atrio Plin. columnas habebat Hymettii marmoris, quarum decem ad xxxiv. 3. xxxvi. 3. ornandam in ædilitate scenam, centum sestertia pactus, xvii. 1. emerat: ipsas quoque exprobrante Domitio, cum eo tempore ne in publico quidem columnæ ullæ marmoreæ essent. Idem ei quasi deforme crimen in senatu objecit, quod mu- Macrob. rænam in piscina domus suæ mortuam, atratus, tanquam Sat. ii. 11. filiam, luctu prosecutus esset. Nec inficiatus ille tantummodo alia sugillatione pensavit probrum: 'sibi quidem Ælian. humanos affectus, et facilem in lacrymas misericordiam Hist. Animal. viii. 4. esse: at Domitium tres uxores siccis oculis extulisse.'

10 *Sex millibus nummis . . . emta* edd. ante Crev.

m *Sestertiis centum*] Marcis argenti nostratibus 390. cum unciis 5. *Sestertium sex millibus.* Marcis argenti nostratibus 23. unciis 3. semuncia 1. *Crev.*

n *Sestertium sexagies*] Marcas argenti nostrates 23457. uncias 4. *Crev.*

43. Per ea tempora turbatæ res Asiæ pulcherrimam L. [Memn. ap. Phot. Appian. Mithrid.] Syllæ crescendi occasionem præbuerunt. Cappadociæ regnum hinc Nicomedes Bithynus, inde Ponticus Mithridates vehementibus studiis affectabant: neque parum ad Romanos pertinebat, jura sociorum pacemque tueri. Sed acrius excitabantur Mithridatis incremento, cujus olim suspectam potentiam habebant. Accedebat Marii cupi- [Plut. Mar. c. 53.] ditas, qui nulla satietate gloriæ bellum optabat, cum aliarum artium rudis, rebus quietis senescere famam suam videret. Neque aliud ei propositum fuisse rebantur, cum in Asiatico itinere multas provincias obiret, quam ut res regum specularetur, et eos inter se committeret. Quo tempore Mithridati in colloquio aperte dixit, 'aut parendum Romanis, aut operam dandam, quo esset illis potentior.'

44. Sed Mithridates, nondum ita paratis rebus, ut bel- [Diod. ap. Fulv. Ursin.] lum sumeret, et illi, et qui postea venerant legatis, molliter respondit: neque thesauris pepercit, quo pacem reti- [Justin. xxxviii. 5.] neret; et, quanquam a Nicomede lacessebatur, quievit. [Memn.] Scytharum quoque regulis erepta restituere jussus, quædam reddidit. Cappadociam tamen uti relinqueret, ab [Justin. xxxviii. 1.] animo impetrare non potuit. Hanc sua manu perfide interfecto sororis filio raptam, deinde iterum amissam, [2.] cum armis repeteret; Nicomedes suæ quoque Bithyniæ timens, Laodicen uxorem, quæ prius Ariarathi Cappadociæ regi nupta fuerat, Romam mittit, ut se matrem assereret pueri, cui Nicomedes, tanquam Ariarathis filio, regnum tradiderat. Hoc comperto Mithridates Gordium mittit, nihilo verecundiore mendacio defensurum, 'filium ejus Ariarathis, qui bello Aristonici[11] cecidisset, puerum eum esse, qui esset a Mithridate in possessione regni collocatus.'

[Strab. xii. p. 540. Justin. xxxviii. 2.] 45. Senatus impudentiam regum miratus, 'Cappadoces, quod extincta regum stirps esset, liberos esse' jubet. Idem decernitur de Paphlagonia, quam Nicomedes ob- [Justin. xxxvii. 4.] tinebat, per filium ille quidem: sed imposito Pylemænis nomine justum videri hæredem voluerat.

11 *Aristonico* edd. ante Crev.

46. Eo tempore Cappadoces admirationi Romanis fuerunt. 'Magnas agere senatui populoque Romano gratias' dicebant, 'qui se compotes facere vellent ejus conditionis, quam inter omnes rerumpublicarum formas pro præstantissima omnium optimaque ipse populus Romanus elegisset. Sibi quoque prima fronte nihil visum fieri posse felicius, quam si simili jure modoque, atque princeps omnium gentium populus, regerentur. Sed postea sic a majoribus natu accepisse, quemadmodum singulorum hominum, ita generum etiam varias longeque inter se diversas differentias esse. Paucos ad imperandum natos, nullius æqui juris tolerantes. Alios, sive ad regimen rerum, sive ad obsequium vocentur, parere per vices et imperare nosse. Maximam hominum multitudinem ita comparatam, ut tantummodo sequi recte præcipientes, non etiam præesse cuiquam queant. In hac conditione cum pleramque Orientis partem, tum etiam Cappadocum genus esse. Raros in ea gente viros excellentes et imperio dignos nasci. Si libertas sit, summos magistratus sæpenumero perventuros ad eam hominum sortem esse, qui ne sibi quidem consulere possint, nedum ut publicæ consulerent rei. Inde nihil se præter incommodum dedecusque gentis, et internas expectare posse discordias. Justin. XXXVIII. 2. Strab.

47. 'In populo Romano multos esse præstanti virtute et moderatione viros, qui nec se indignos imperio censeant, nec aliis sibi similibus dicto audientes esse graventur. Sibi tam felicibus esse non licere. Cappadocum ingenia, nimis acerbe fortassis, non tamen prorsus sine causa (fatendum enim esse) proverbiorum carminumque mordacitate perstringi. Quicquid sit, ab ultima gentis origine regibus paruisse Cappadociam constare. Nec a tam vetustis institutis esse ad longe diversa securum transitum, præsertim ubi nulla magna incommoda priorum tempora infamia aut odiosa effecerunt. Cic. post Redit. in Sen. c. 6.

48. 'Neque aut parum grati animi, aut nimis absurdi damnari se oportere, si oblatum a Romanis eum reipublicæ statum abnuant, quo ipsi patroni uterentur. Etiam Diis immortalibus nihil tam eximium aut dulce, quam

ipsam immortalitatem, esse. Tamen repertos dici, qui hoc accepto munere valde indoluerint. Adeo quemlibet, non quod optimum, sed quod sibi convenientissimum sit, expetere debere. Sibi liquere, non posse Cappadoces sine rege vivere.'

Justin. XXXVIII. 2. et 5. 49. Romani 'nihil sua referre' dicentes, 'si regiam servitutem Cappadoces, quam libertatem æquam mallent,' quem vellent ex suis ipsi legerent, permiserunt. In Gordium multorum inclinabant affectus: sed quia palam erat, ingratum id ob amicitiam Gordii cum Mithridate Romano populo fore, Ariobarzanem legerunt. Senatus re audita regnare Ariobarzanem jussit. At Mithridates, qui nec omittere Cappadociam, nec offendere Romanos sustinebat; affinitatem[12] cum Tigrane Armenio, data ei in matrimonium filia sua Cleopatra, contrahit. Deinde per Gordium dissimulanter instigat, ut Ariobarzani novo et segni regi bellum inferat. Mittuntur a Tigrane Mithraus et Bagoas duces; quorum primo adventu Ariobarzanes, sublatis rebus suis, Romam profugit.

Strab. Justin. XXXVIII. 3. Appian. Justin.

Plut. Syll. c. 7. Auct. de Vir. Illustr. 50. Hic rerum status cum virum acrem bellique et pacis artibus promtum desideraret, L. Syllæ, qui prætor superiore anno fuerat, Cilicia provincia decernitur, finitima Cappadociæ: non tantum ut eam inter regni Syriaci præcipites casus, quos extremo hoc libro exponemus, populo Romano servaret; sed etiam ut adversus Tigranem Mithridatemque reges ex propinquo et providere quæ ex republica essent, et conari facilius posset. Is modica secum adducta militum manu, ceterum sociorum auxiliis instructior, Gordium cum Cappadocibus occurrentem, multis hostium interfectis, profligat: mox Armenios, suppetias illi venientes, majori cum strage expellit regno: reductumque Ariobarzanem, nemine ultra resistere auso, regem appellat.

Plut. Liv. Epit. Plut.

51. Cum deinde provinciam obiens circa Euphratem ageret, venerunt ad eum ab Arsace Parthorum rege legati, amicitiam populi Romani petitum. Neque parvum id Syllanæ felicitatis argumentum putatur, quod a regum

12 *Affinitate* legebatur ante Crev.

opulentissimo qui primi missi legati sunt, eos ad hunc potissimum fortuna deduxit. Et agnovit destinatam sibi magnitudinem Sylla, positisque tribus sellis, inter Ariobarzanem regem et Orobazum (id legato nomen erat) medius assedit. Quod varie laudi aut crimini Syllæ datum; Orobazo capitale fuisse traditur, majestatis imminutæ vindictam severius executo rege. Ferunt Chalcidensem quendam ex Parthico comitatu, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, considerato Syllæ vultu, animique et corporis motibus, 'necessum esse' pronuntiasse, 'ut vir talis omnium evadat maximus: adeoque se mirari, quod etiamnum sibi quenquam æqualem esse pateretur.' Vell. II. 24. Plut.

52. Sed hæc quidem foris magnifica populo Romano, pudenda domi judiciorum publicorum corruptio deformabat: quæ adversus pestilentes cives instituta, jam in perniciem bonorum vertebantur. P. Rutilius, cum confessione omnium probitatis atque innocentiæ exemplum haberetur, repetundarum postulabatur, longissime a moribus ejus abhorrenti crimine. Sed quia contra publicanorum injurias Asiam defenderat, conspiratione equitum, penes quem ordinem tum erant judicia, facile et calumniatores improbos, et judices perjuros nactus est. Et quo magis sciamus, quales potissimum habuerit adversarios, præcipuus ei condemnationis auctor Apicius extitit; haud minus iis temporibus luxu infamis, quam postea Tiberio imperante Marcus fuit. Liv. Epit. Cic. de Or. I. 53. Liv. Epit. Posid. ap. Athen. IV. p. 168. Senec. Epist. 95.

53. Sed res tam indigna non oppressit virtutem clarissimi viri, sed illustravit. Jam primum neque capillum barbamve reorum more promisit, vestemve mutavit, aut deprecatus quenquam est: et, cum summis oratoribus, L. Crasso, M. Antonio, amicis uteretur, neutrum adhibere voluit, injuriam interpretatus innocentiæ, si quæ malos quandoque defendisset eloquentia, ad eam in suo periculo confugere videretur: paulum partium C. Cottæ tribuit disertissimo adolescenti, sed filio sororis. Dixit et causam illam ex parte quadam Q. Mucius, qui proconsul illius in Asia fuerat, majore vir jurisprudentiæ, quam eloquentiæ fama. Ceterum ipse P. Rutilius, Socratem Atheniensem Val. Max. VI. 4. Cic. Brut. c. 30. Cic. de Or. I. 53.

Cic. pro Font. c. 13. Dio ap. Vales. Val. Max. Oros. v. 17. imitatus, cum præter pecunias captas, multa quæ ad suspicionem stuprorum atque libidinum pertinerent audivisset, ita respondit, ut objecta quidem perspicue dilueret; ceterum neque supplicaret judicibus, neque verbum ei ullum mollius aut viro bono indignum effflueret, reique magis publicæ quam suam vicem miseraretur. Sed ille, cum opinione bonorum omnium pro absoluto haberetur, scelere judicum, non sine gemitu civitatis, est condemnatus.

Vell. ii. 13. Dio. 54. Hujus tam infamis operis particeps etiam fuisse C. Marius creditur, per inimicitiam Metelli infestus Rutilio, et communi adversus bonos odio, quorum veris meritisque laudibus barbarum ingenium gravabatur. Idcirco Cic. pro Rab. Post. c. 10. Dio. Rutilius, nullo inter tales commorandi desiderio, Mitylenen, relicta urbe, migravit, quanquam exilium ei jussum non erat. Bona tamen publicata: majore rubore judicum, quam domini damno. Minorem enim pecuniam ei fuisse, quam æstimata lis esset, eamque omnem justis legitimisque titulis ad eum pervenisse, patefactum est.

55. Itaque neque auctoritas summi viri, neque facultates ullum ex hoc judicio detrimentum passæ, quin Val. Max. ii. 10. magis ornatæ auctæque fuerunt. Simul enim Asiam eum petere percrebuit, omnes provinciæ civitates legatos obviam miserunt, ubicumque secessum optavisset, officia Dio. sua deferentes: et proficiscenti, ne quid deesset, Q. Mucii liberalitas providerat: deinde in Asiam ingressum, quotquot illum antea reges nationesque cognorant, tanta accipere munera coëgerunt, ut multo copiosior esset exul, quam ante judicium consularis in urbe fuerat.

Liv. Epit. Jul. Obs. 56. Dum ista Romæ et alibi fiunt, C. Geminius prætor adversus Thracas infeliciter pugnaverat, magno Macedoniæ malo, quam victores, præcipua Mœsorum importunitate,[o] cruente vastarunt. Sed in Hispaniam C. Vale- Appian. Iber. rius proconsule missus, viginti millibus Celtiberorum Numm. ap. Pigh. cæsis, imperator appellatus est. Belgedensis populi furor Appian. tumultum eum conciverat, obsesso in Curia, concrematoque senatu suo, qui rebellare contra Romanos cupientibus

[o] *Mœsorum importunitate*] Sive *Mædorum*. Vid. not. ad c. 17. supra. *Crev.*

resistebat. In hujus seditionis auctores, quotquot in manus venerunt, jussu proconsulis post victoriam severe animadversum.

57. Inter hæc, Rutiliani judicii recente invidia, cum senatus equestris ordinis regnum in judiciis ferre non posset, ad se transferre judicandi potestatem nitendi M. Livius Drusus adjutorem se præstitit, qui tum creatus tribunus plebis fuerat. Sed ille meliore fortassis animo quam consilio usus, quo majores ad ea quæ parabat, sibi vires quæreret, ad deliniendam plebem agrarias aliasque promulgare leges cœpit, pernicioso eventu, quando et plebe, sociisque concitatis, grave patriæ bellum, et sibi immaturum, suisque ornamentis, quæ præclara multa habebat, prorsus indignum exitum peperit.

Liv. Epit. Flor. III. 17. Vell. II. 13. Auct. de Vir. Illustr. Oros. V. 18. Appian. Civ. I. 1.

58. Jam enim ad pœnas tot gentibus, quo jure, qua injuria oppressis, luendas [13] Romanum imperium sua vitia trahebant: ut sociali prius, inde civilibus bellis vexatum, paulatim eo deficeret, ut exhausta civitas, quæ consanguineos antea populos fastidierat, advenis vernisque replenda esset; neque jam cives modo barbaros, sed etiam dominos pateretur. Adhuc tamen non stabant modo Romanæ opes, sed etiam incrementum capiebant; iisdem fere qui domi malis consiliis moribusque rempublicam affligebant, foris eandem militaribus factis atque disciplina fulcientibus.

59. Neque minus vitiis externorum regum, quam suorum civium industria res Romana crescebat. Jam Paphlagonum Cappadocumque regna, alterum libertatem, alterum regem a Romanis ita acceperat, ut tamen sua omnia in potestate populi Romani esse non dubitarent. Cyrenen ab Ægyptiaco regno, a Syris Ciliciam avulserant: majorumque inde progressuum causas continua eorum regum bella struebant. Neque alienum ab historia suà Livius existimavit, eas hoc loco res exequi, quæ opulentissimo et maximo regno, Seleucidarum senescente potentia, Romanos dominos imposuerunt.

Liv. Epit. Cic. in Verr. IV. 30.

60. Sed hos tantarum rerum tam notabiles transitus,

13 Deerat *τὸ luendus* in edd. ante Crev.

tenuibus scriptorum, iisque pugnantibus inter se reliquiis, quo laboriosius erat evolvere, tanto intentiore cura scrutatus, ut verissime potero, tradam: quando reges isti non minus intricatam gestorum memoriam habent, quam gesta ipsa, nominibus, matrimoniis, imperiis prodigiose mixti, habuerunt. Neque qui nostro aut patrum ævo tempora curiose digesserunt, satis aut inter sese, aut cum rerum gestarum fide consentiunt. Igitur Josephum atque Porphyrium maxime, locis et ætati de quibus scribimus proximos; et, ubi variant auctores, probabiliorem sententiam
Joseph. xiii. 21. secuti, Grypum Antiochum, quinto et quadragesimo vitæ, undetricesimo regni anno, cujusdam Heracleonis dolo in-
Athen. iv. 13. terfectum ponimus, regnum ad se trahere molientis, quo tempore consulatum Romæ Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus gerebant.

Joseph. 61. Igitur post longa fratrum certamina, cum summotus hoc modo Grypus Seleuco filio fecisset locum, atque
Trog. Prol. 40. ita veluti defessum pugilem recens viribus excepisset; su-
Porph. ap. Euseb. Appian. Syr. peratus bello Cyzicenus, cum caperetur, manus sibi intulit. Seleucus Antiochia potitus, Antiochum Cyziceni filium ad necem quærebat. Sed ille servatus meretricis opera, quæ propter eximiam formæ pulchritudinem eum
Joseph. deperibat, ad Aradios tanquam ad asylum confugit. Ara-
Strab. xvi. p. 754. dii enim, concessu Seleuci Callinici, hoc jure utebantur, ut Syria profugos bona regum venia reciperent, neque dedendos repetentibus, neque invitis illis aut ignorantibus emittendos.

Appian. 62. At Syri, quos asperum Seleuci violentumque ingenium alienaverat, servatum sibi regem miraculo jactantes, Pium appellarunt, tanquam morum merito gladios patrue-
Joseph. Porph. lis evasisset. Igitur, auctis ab eodem favore celeriter viribus, Seleucum expellit Syria: persecutusque in Ciliciam,
Joseph. Appian. Porph. apud Mopsuhestiam prælio vincit. Seleucus ad reparandas vires, cum acerbe pecunias exigeret, ab oppidanis, igne in gymnasium, ubi diversabatur, injecto, manu sua mori maluit. Ædificium cum amicis regiis incendio haustum est. Pro eo statim, tanquam Hydræ reciso capite, fratres Antiochus et Philippus, re et appellatione gemini, hostes Pio exoriuntur. Cum fratris mortem capta rebelli urbe

soloque æquata vindicassent, superveniente Pio amiserunt exercitum: alterque fratrum Antiochus, dum in fuga Orontem eques transmittere conatur, vorticibus amnis una cum equo raptus est.

63. Nec eo segnius bellum Philippus prosequebatur, Philadelphi sumto cognomine, ob gemini, ut videtur, fratris desiderium. Huic tam præcipiti mutationi rerum, quatuorque regum mortibus, triennium fere suffecit: annusque tum tertius agebatur centesimæ septuagesimæ primæ Olympiadis, quo consules Romæ C. Valerius, M. Herennius fuerunt. Philippo igitur Pioque de Syriæ regno dimicantibus, quartus etiam Grypi filiorum diadema sumsit Demetrius, cum ad cetera Syrorum mala, ne unquam deesse faces suscitandis bellorum incendiis possent, generis regii fœcunditas accessisset. Eucærus [14] is vocabatur: quem Ptolemæus Lathurus Cnido excitum, Damasci constituerat regem.

Numm. ap. Scal. in Euseb. n. 1223.

Porph.

Joseph.

64. Quæ deinde sequuntur, vix explicari possunt: ita, miscente omnia scriptorum negligentia et dissensu, vix tenuis intermicat strictura veri. Porphyrius Philippo biennium tantum tribuit regni: Josephus, etiam fratribus strenue resistentem Antiochum Pium, celeriter occisum a Parthis esse: Porphyrius, pulsum ab æmulis, confugisse ad Parthos, ac ibi usque ad Asiaticam Pompeii victoriam fuisse tradit; Justinus, in angulo Ciliciæ delituisse.[p] Nobis nullum, cui certius ad veritatis inquirendæ usum insistere possimus, firmamentum est, quam temporis haud dubia notatio, quo Syriam Pompeius ordinavit. Nam id consulibus D. Junio Silano, L. Licinio Muræna, factum esse constat. Sed octodecim ante hos consules annis ab Tigrane occupatam fuisse Syriam, Pompeii Trogi mutilator locis duobus affirmat: a quo cur minime dissentire Appianum putem, ubi res referendæ Tigranis erunt, apparebit. Ergo ad L. Syllæ, Q. Metelli consulatum, Antiochi Pii et æmuli ejus Philippi regna produci necessum est: quando hi dicuntur ab Tigrane Armenio spoliati.

Justin. XL. 2.

Justin. XL. 1. et 2.

14 Sic, cum Εὔκαιρες apud Joseph. legatur, correxit Crev. pro vulg. *Eucærius* in edd. priorr.

p *Justinus in angulo Ciliciæ delituisse*] Vid. not. ad c. 66. infra. *Crev.*

Appian. 65. Ceterum Pius ille cognomento suo minime respondens moribus, Selenen novercam, Ægyptii regis aliquando conjugem, deinde Grypo, postea Cyziceno nuptam,[q] in matrimonium accepit: honesti atque adeo humani moris in tantum perturbatis legibus, ut multiplicatarum inter duos necessitudinum varietatem intelligere labor sit; nominibus distinguere velle, vanitas.

Porph. 66. Tales ferme cum Syriæ res essent, regibus cognatis Appian. acriter inter se pugnantibus, gravior a Parthis Arsaces, Trog. Prol. 40. ab Armenia Tigranes, hostis accessit: et intra biennium Appian. p. 118. mortibus aut fuga regum, omnis illa Seleucidarum progenies in Syria disparuit. Parthi Mesopotamiam populabantur. Joseph. Profectusque eo Pius Antiochus, si Josepho credimus, Porph. fortiter pugnans interemtus est. Sed verior sententia est, pulsum armis Philippi ac Demetrii ad Parthos Justin. XL. 2. fugisse. Certe multos post annos superstes, atque adeo iterum rex[r] in Syria fuit.

67. Inter has inexpiabilium bellorum clades regum suorum pertæsus populus, ad externa respicere imperia cœperat. Tres omnino, de quibus cogitari posset, reges erant: Mithridates, Ptolemæus, et Armenius Tigranes. Ptolemæum, ut perpetuum Syriæ hostem, aspernabantur. Implicitus bello Romano Mithridates, (nec enim bellum fore in obscuro erat,) ne regnum quietis egens novis turbis involveret, timebatur. Nihil melius visum, quam ad Tigranem concedere, cujus potentia sicut metuenda alienis, ita præsidio futura illi se permittentibus esset. In hanc sententiam itum. Tigranes Syriæ regnum, imposito Ma- Appian. Justin. gadate præfecto, multorum annorum sic satis pacata possessione tenuit. Ob has tum causas, aliasque de quibus est expositum, missus ab senatu Sylla provinciam Ciliciam habuit.

[q] *Selenen novercam . . . Grypo, postea Cyziceno nuptam*] Tollius in not. ad Appian. Syriac. ultima contendit falli Appianum, dum Selenen Cyziceno nuptam fuisse scribit. Vid. et Græv. in not. ad Cic. in Verr. IV. 27. *Crev.*

[r] *Multos post annos superstes, atque adeo iterum rex*] Ita quidem Justinus. Sed nobis verisimilius videtur quod Appianus narrat; Antiochum Asiaticum, Pii filium, a Lucullo restitutum in regnum, Tigrane pulso, a Pompeio spoliatum esse. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. L. MARCIO PHILIPPO, Sex. Julio Cæsare, consulibus,* bonis ubique populi Romani rebus, prolato imperio, magnis ærarii opibus, in quo tum auri octingenta quadraginta sex pondo[a] erant; prodigia quæ his omnibus interitum minari viderentur, frequentia extiterunt. Sub ortu solis, globus ignis a septemtrionali regione cum ingenti sono cœli emicuit. Arretii frangentibus panes, cruor e mediis fluxit. In Samnitibus, itemque Ænariæ, vastissimo terræ hiatu flamma prorupit, et usque in cœlum extendi visa est. In Vestinis per dies septem lapidibus testisque pluit. Circa Rhegium terra mota: pars magna urbis murique diruta. In Spoletino, colore aureo globus ignis ad terram devolutus, majorque factus, a terra ad orientem ferri visus, magnitudinem solis obtexit.

Plin. XXXIII. 3. Jul. Obs. Oros. v. 18. Cic. de Div. I. 44. Obs. et Oros. Strab. VI. p. 258. Obs. et Oros.

2. Cumis in arce simulacrum Apollinis sudavit. Ædes Pietatis in Circo Flaminio fulmine icta: ancilla serpentem peperit. Sed nihil formidolosius fuit, quam quod in agro Mutinensi montes duo inter se concurrerunt crepitu

Plin. VII. 3. Plin. II. 83.

* A. U. C. 661. A. C. 91.

a *Auri octingenta quadraginta sex pondo*] Marcæ nostrates 1321. Summa sane perexigua. Cl. Harduinus ex codd. Mss. aliam lectionem in Plinium induxit, et auri pondus nimio nimioque majus. Eum adi. *Crev.*

maximo assultantes recedentesque, inter eos flamma fumoque in cœlum exeunte, interdiu, spectante e via Æmilia magna equitum Romanorum, familiarumque, et viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ interfuerunt, exanimata sunt.

3. Sed mihi talia sæpe referenti faciundum omnino videtur, ut, quo proposito quaque causa hæc recenseam, et quale de his concipiendum judicium putem, semel exponam. Ego vero quæ[1] in vetustioribus libris reperiebam, cum sæpe his recisis pauca de quorundam annorum gestis superessent, quadam necessitate, et quia subinde inerant quæ cognoscere cupidi antiquitatis non nollent, nequaquam prætermittenda censui: præsertim cum priscis temporibus tanti haberentur, ut in iis sæpe senatus populi Romani, sacerdotesque, diu plurimumque fuerint occupati. Accedebat, quod idem a Livio diligenter factum esse videbam: neque consilium erat, historiam illius utcumque supplenti, præterire quæ ab ipso pertractata fuisse constaret.

Voss. de Hist. Lat. c. 19.

4. Sane non eram nescius, ob eam rem T. Livium quibusdam displicuisse: papamque Gregorium narrari, odio superstitionum, quas ille descripsisset laudassetque, tam infestum ei atque iratum fuisse, ut ejus opera omnia abolere conaretur. Sed ego neque Gregorio tam lævam mentem fuisse crediderim; et alia quædam tradi de eodem illo video, quæ studiosus veritatis nemo recipiat. Neque sane tam ineptus in his est Livius, ut non aliquoties temere ficta aut credita prodigia, hominumque inanes interpretationes taxet.

5. Ceterum, quicquid de illo fuerit, mihi sane vel ideo hæc annotare placet, ut qui hodie rebus ejusmodi multum moventur, eadem se credere, iisdemque aut confidere, aut perturbari discant, quæ dementata vanis opinionibus, veræque sapientiæ penitus ignara tempora respexerunt. Eadem enim adhuc fatua et insulsa fabula luditur, narranturque et audiuntur magna asseveratione pleraque, in quibus nihil sit prodigiosum, præter hominum amentiam,

1 *Quod* pro *quæ* legitur in edd. ante Crev.

post divinæ veritatis aperta oracula, rationisque lucem, et tot ætatum experimenta, adhuc indocilem inania contemnere.

6. Neque ego nihil metuendi cuiquam auctor sim. Sunt enim quæ non immerito, nec tamen ut prodigia, timeantur. Nam si forte, quod nonnunquam accidit, flumina restagnent, aut terra moveat, percelli atque extimescere non inhumanum est. Sed nimirum id non prodigium, et omen venturæ calamitatis, sed initium et causa præsentis est; neque mortes animalium, ruinam ædificiorum significat, sed adducit. Cetera etiam, quantumvis raro eveniant, quæ tamen causis naturalibus fiunt, in portentorum numero ponere perquam importunum est. Si fulmine tactum imperatoris alicujus prætorium est, si equus exanimatus; castrorum videlicet oppugnationem, et clarissimorum virorum interitum significavit. Atqui necessum est, salvis naturæ legibus, frequentissima cœlo descendere fulmina: quæ et ipsa omnia in aliquod certe corpus incidere necessum est. Toties igitur omina fierent, quoties fulminaret: atque eadem de ceteris ratio esset; pluviæ, venti, frigora, etiam animantium inanimorumque omnia genera quoties se ulla causa commovissent, prodigia nuntiarentur. Sane ingenita humanis mentibus dulcedo est mira et nova jactandi credendique: isque mos jam olim omnia sic replevit miraculis, ut majus jam mirum sit, ullum aut annum, aut propemodum locum reperiri, qui miraculo vacet.

7. Igitur gaudentibus generis humani ludificatione ac miseria geniis non fuit difficile, apud curiosa et improvida ingenia, putidissimam fraudem in artis opinionem atque auctoritatem adducere. Unde plurimæ apud varias gentes divinationum species exortæ, institutis dissimiles, vanitate pares. Nam, ut in universum quod sentio dicam, nulla earum rerum quæ oculis patent, eam naturam habet, ut, quod voluntate Dei aut consiliis hominum gubernantibus futurum est, ulla certa prædictione possit enuntiare. Hinniant equi, garriant aves, vortices amnium turbinentur, ut volent, radiorum lucis inenarrabilis permixtio in aëre quarumlibet figurarum efformet ludibria: non ideo quid prosperum cuilibet reipublicæ, quid adversum immineat, ullo pacto noveris.

8. Sane cognati animæ humanæ spiritus, quos corpore non onustos angelorum vocabulo significamus, quia scire facile possunt quod geritur, sæpenumero feliciter conjiciunt id quod geretur. Ceterum neque horum omnis prorsus erroris expers sagacitas est: et sancti purique spiritus, nihil tale, nisi mandato Dei, denuntiant hominibus: credere perversis, quia et falli possunt, et fallere cupiunt, nimiis excors est, et perniciosa securitas. Unum immotæ certæque fidei oraculum superat, ita sapienter accommodatam aptamque rerum inter se seriem a potentissimo justissimoque Deo esse, ut ad extremum neque male bonis esse possit, neque bene malis.

9. Neque M. Drusum eo tempore prodigia, sed ipsius[2] mala mens in exitium impulerunt. Drusus, ut senatui judicia redderet, in omnes se formas vertebat, quibuslibet quælibet indulgendo: ut neque falso jactasse videatur, 'nemini se quicquam ad largiendum reliquisse, præterquam si quis aut cœlum dividere vellet, aut cœnum.' Igitur ut socios Latini nominis Italicosque populos adjungeret, jus civitatis enixe petentibus, ea de re laturum, senatumque auctorem fore spopondit, si ad eas quæ essent in manibus perferendas leges operam navassent.

Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. in Druso. Flor. III. 17. Diod. Ecl. XXXVII. Appian. Civ. I. Liv. Epit.

10. Jam ab antiquissimis temporibus qui Latinæ formulæ socii erant, suffragium ita ferebant,[b] ut ex opportunitate magis temporum jus illud usurpare, quam certa confessaque possessione niti viderentur. Multum tamen in illis virium erat, quia non tantummodo sanguine commerciisque permixti, multosque Romanos cives suis in urbibus habentes, haud leviter gratia et auctoritate pollebant, sed etiam suffragiorum potestatem anxie retinebant; sæpe sub comitiorum tempora frequentes in urbe, neque unquam acerbius offensi, quam si, quod raro factum, ex urbe exire a consulibus juberentur. Igitur nemine uno ad tantas inimicitias suscipiendas facili, senatu quoque, tum verecundia cognationis, tum metu alienandi socios, con-

Dionys. VIII. 34. Cic. pro Sext. c. 13.

2 *Ipsorum* edd. ante Crev.

b *Qui Latinæ formulæ socii erant, suffragium . . . ferebant*] Id quidem non obscure tradit Dionysius. Sed nihil tale apud Livium reperitur: nec res difficultate caret. *Crev.*

tante; haudquaquam parvi ad omnia momenti favor Italicorum populorum in comitiis erat.

11. Prior tamen atque potior cura Druso fuit, ut plebe Romana tribubusque propitiis uteretur: id ubi consecutus esset, cetera sibi in proclivi futura rebatur. Igitur quodam tempore, cum incredibilis hominum vis ad rostra concurrisset, talem orationem habuit: 'Sæpe ego adolescentulus, atque etiam puer, patris mei M. Drusi sermonibus interfui, cum de republica cum familiaribus suis, principibus civitatis nostræ, disputaret. Quin et digressis illis multa sciscitantem diligenter edocebat: quod me iisdem artibus consiliisque rempublicam aliquando capessere volebat, quibus ille eam periculosissimis temporibus pulcherrime felicissimeque gessisset. Sed summa omnium eo ferme pertinebat, ut medicinam rebus ægris afferre studenti ante omnia duo tenenda diceret, quæ qui neglexissent, exulcerasse magis vulnera, quam sanasse contendebat: alterum, ut ad totam rempublicam curandam omnis conatus conferretur; alterum, ut, unde majus esset periculum, inde inciperet medicina. Sicut enim in corpore, etiamsi forte membrum aliquod ita foveri alique posset, ut inusitatam in molem atque firmitudinem evalesceret, tamen illud, tanquam certa pestis illius etiam tam diligenter curatæ partis, vehementer esset vitandum: ita qui in civitatibus paucorum potentiam nimis extendere, aut contra plebis opes supra modum augere instituerunt; eas plerumque conciliarunt turbas, ex quibus et ipsi, et quos confirmatos cupiebant, in pejorem conditionem, quam antea habuissent, inciderunt. Appian.

12. 'Igitur pater meus, illo suspiciosissimo tempore Gracchanorum tumultuum, non tanquam inter bello dissidentes legendas sibi partes arbitratus est, sed tanquam ejusdem urbis cives communis utilitatis vinculo continendos: haud dubie quieturis factionibus, ubi se quisque videret assecutum, quicquid salva republica concupiscere ac sperare potuisset. Felix id consilium fuit: nec alio tum remedio Gracchanæ seditiones cohibitæ, Patres facti populares, placatus senatui populus, quam quod ita tribunatum gessit Drusus, ut sibi nihil præter laborem et peri-

cula sumens, auctore Curia in plebem liberalis, concordiam ordinum, superiorum temporum injuriis odiisque labefactatam, nova beneficiorum amorisque dulcedine refoveret.

13. 'Quod igitur patris sermonibus exemploque consilium utilissimum sanandæ reipublicæ esse didici, id hoc maxime tempore sequi certum est, Quirites. Quo in proposito primum orandi mihi sunt Dii immortales, ut huic populo bonam mentem duint; deinde homines, quotquot aut jure civitatis hujus utuntur, aut inter socios Latini nominis locum habent, ut [3] unusquisque contentus his bonis, quæ opulentissima omnium respublica tribuere singulis, salvo statu suo, potest, ulteriora non appetat, aliis non invideat, senatui constare auctoritatem suam, populo libertatem velit. Ea res bene observata efficiet, ut qui populorum omnium potentissimi sumus Romani, iidem et sapientissimi ac felicissimi habeamur.

14. 'Sed quia simul omnia nec attentari debent, nec obtineri possunt; quod bene vertat, in animo est ad eam prius civitatis partem respicere, quæ maxima necessitate premitur. Nam cetera tametsi prætermitti non oporteat, differri tamen minori incommodo possunt. At magnam plebis Romanæ partem, in his florentis imperii opibus, non habere unde familiam alat; id profecto tolerare diutius, pudendum ad famam, re sævum atque inhumanum, concordiæ quietique periculosum atque inimicum foret. Igitur agrarias frumentariasque leges promulgabo, non ut novum aliquod beneficium populus Romanus accipiat, sed ne careat eo quod olim ei multorum rogationibus datum est. Quibus artibus per omnes hos annos fructus earum legum ereptus vobis sit, Quirites, queri nihil attinet. Nec enim, ut quenquam ob præteritas injurias oderitis, sed ut recepto jure vestro quietem et habeatis et præstetis, auctor sum.

15. 'Neque vero locupletibus displicere res debet. Misereantur potius civium suorum, quos post repetitas toties leges, post divisiones agrorum, in eadem egestate nunc

3 *Et* pro *ut* legebatur ante Crev.

quoque agere vident: validiore ad eripiendum fraude, quam ad restituendum jus et leges esse potuerunt. Equidem viros virtute et opibus præstantes novi, qui hac injuria pauperum in tantum commoventur, ut quod ipsi de agro publico tenent, lubenti animo sint reddituri, modo idem a ceteris fiat, neque pauci et optimi, nullo populi emolumento, possessionibus suis careant, et ultro a sui dissimilibus irrideantur. De his non dubito, quin adjutores propugnatoresque legum nostrarum habituri simus, modo tales nos præbeamus, ut animo nostro constantiæque possint confidere. Plerosque etiam reliquorum aut reputatio suarum opum permovebit, cum etiam restitutis quæ contra leges possident, futuri sint prædivites: aut quietis amore semel auferri tot certaminum materiam patientur: aut honorum impellet bonis artibus parandorum aviditas, ut beneficia populi cupiant promereri. Qui relinquentur deterrimi omnium, non ita multi erunt, et consensui civitatis non resistent. Hæc ita non inepte licet argumentari de singulis.

16. ‘ Senatum vero, cui et maxima communis salutis cura est, et præcipua reipublicæ scientia, quis credat huic adversaturum consilio, quod variis temporibus probavit ipse, cujusque patri meo auctor extitit? Certe, quantum ego possum recordari, quanto quisque Patrum illustriore fortuna famaque egit, tanto sæpius ac diligentius de concordia ordinum, cura pauperum, libertate omnium disserentem audivi. Neque, præter paucos qui nihil non ad suam avaritiam referunt, quisquam est, qui propter iniquum lucrum interire cum republica, quam, illo dimisso, salvus in salva civitate degere malit.

17. ‘ Sed forte de agrorum jure, quod indubitatum atque certum est, nihil præter summam in mala causa impudentiam opponi poterit: frumentariam legem arguent, quod nimia liberalitate sit ærarium exhaustura. Hic vero quid primum, quid postea dicam? Ideone ærarium habemus, ut semper clausum inaccessumque teneat quas hausit opes, tanquam inexplebilis oceanus, aut regia Ditis nunquam redditura quod absorbuit? An poterit aliquis esse usus sanctior atque laudabilior, quam si his opibus susten-

tentur ii per quorum vulnera sudoremque comportatæ atque congestæ sunt? Ex manubiis triumphorum aut provinciarum vectigalibus illæ creverunt: sed hæc sine civium Romanorum legionibus neque parari potuerunt, neque parata conservantur.

18. 'Sed neque verendum est, ne[4] impar oneri futura sit respublica, modo simus in aliis decernendis sumtibus moderatiores. Neminem nominabo: sed ideo cuiquam obscurum esse poterit, quantæ summæ quibus hominibus, et quos in usus decretæ præstitæque sint? Ibi potius parcos homines, et futuri providos esse oportuit, cum de ornandis ambitiose provinciis, magis in singulorum gratiam, quam ullum reipublicæ commodum, ageretur. Nunc ubi necessaria tot millibus civium alimenta petuntur, profusio in laude, parsimonia prope crimen est.

19. 'Nec tamen ego temere omnia eroganda censeam. Sed neque opus est: et agraria lex servata tolerabilem efficiet frumentariam: adeo decepti decepturive fuerunt, qui duplici largitione pessumdari perdique rempublicam clamitabant. Contra est, et alterutra lex per se esset longe, quam simul utraque, gravior. Si enim agros non damus, huic innumerabili turbæ quæ annona sufficiet? Si damus agros, neque dari omnibus poterunt, et quæ relinquentur multa millia, quo alio beneficio consolabimur, aut a fame defendemus? Nihil ergo melius, quam in agros deduci quotquot poterunt. Sic et illi quo se tueantur habebunt; et in urbe manentibus citra metum publicæ paupertatis alimenta præstabuntur.'

20. Hujusmodi crebris orationibus cum satis profectum
Liv. Epit. arbitraretur, agrarias frumentariasque leges, quales antea
Flor. III. 17. Gracchus in tribunatu tulerat, ferre instituit. Mira vis hominum ad diem promulgandarum occurrisse dicitur, plebe sociisque incredibili studio certantibus. Idcirco
Appian. contra voluntatem optimatium per vim latæ leges: coloniæque per Italiam et Siciliam, quod olim ferente Apuleio
Plin. XXXIII. 3. jussum, deinde intermissum fuerat, deductæ. Postea Drusus, ne sumtibus succumberet ærarium, in cudendis

4 *Ut* pro *ne* legebatur ante Crev.

nummis argento partem æris octavam miscendi auctor fuit.

21. Cum hæc non ita magno certamine constitissent; acriore conatu pugnaque ad legem judiciariam perferendam fuit opus. Appian. Qua in re cum dedisse operam videretur, ut et senatui gratum faceret, nec irritaret equitum odia, et utrique ordini partem æquam judiciorum tribuisset; ea ipsa re offensionem omnium incurrit. Senatus crebris seditionibus imminutus, ad numerum trecentorum decreverat. Tulit ergo Drusus, 'ut his totidem numero equites Romani, delectu insigniorum habito, adderentur. Ex his Auct. de Vir. Illustr. Appian. sexcentis decuriæ judicum fierent. Si quis pecuniam judicandi causa accepisse diceretur, de ea re quæstio esset.' At vero crimen ita pervulgatum persequi, ut assuetudine videndi pro crimine haberi desisset, acerbum plerisque videbatur. Adeoque C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Cic. pro Cluent. c. 56. Mæcenas, principes equestris ordinis, Curiam his legibus ingredi aperte recusarunt. Et accedebant aliæ suspiciones, hoc agi ut penes solum senatum, exclusis posthac equitibus, judicia forent. Appian. Etiam difficilem electionem faciebat, præteritis ignominiam, delectis invidiam allatura æmulatio.

22. Neque Patres patienter ferebant, tanto simul numero cooptari in amplissimum ordinem equites. Auct. de Vir. Illustr. Appian. 'Quem deinde consensum sperari posse, antiquo senatu, quæ communicata cum novis hominibus essent, pro amissis aut maculatis habituro; his non quieturis, donec, omni antiquato discrimine, par dignitas utrisque constitisset?' Hoc habitu animorum, discordes inter se ordines in uno consentiebant, ut ex æquo Drusum odissent: quicquid ingratum aut molestum cuiquam accidebat, illi auctori imputantes, cum grata et volentia taciti amplecterentur.

23. Præ ceteris graves adversarios duos habuit, Q. Servilium Cæpionem, et L. Marcium Philippum tunc consulem. Auct. de Vir. Illustr. Cic. Brut. c. 62. Flor. Pro equitibus Cæpio, pro senatu consul,[c] infensis

[c] *Pro senatu consul*] Si tum pro senatu pugnabat consul Philippus, necesse est omnino, ut postea magna in eo facta fuerit consiliorum voluntatisque mutatio. Vid. infra c. 31. Sed neque auctores ii, quos allegat in margine Freinshemius, memorant Philippum stetisse a senatus partibus, sed tantummodo cum Druso acerrime contendisse. *Crev.*

in tribunum animis ibant. Simultas cum Cæpione privatis orta causis violentior erat: quemadmodum nulla solent infestiora esse odia, quam quæ ex magna familiari- Diod. ap. Vales. tate cœperunt. At horum tam intima aliquando amicitia fuerat, ut inter se matrimonia permutarent. Quæ res ab Strab. xi. p. 515. honestate, quam moribus Romanis remotior, magis solvendæ juvenum, quam astringendæ concordiæ fuit. Ita- Plin. xxxiii. 1. que mox parum digna accedente causa dissiluit, cum annulum forte in auctione venalem insanis studiis simul licitarentur. Par utrique dignitas, pares animi, potentiæ Dio. gloriæque idem studium: et quanto genere divitiisque et liberalitate Drusus antecedebat,[d] tanto plus audaciæ confidentiæque Cæpioni, et in prava facinora calliditatis erat.

Flor. Ascon. in Scaur. 24. Sed prior Cæpio impetu in senatum facto, M. Scaurum repetundarum, L. Philippum ambitus reos fecit.[e] Flor. Val. Max. iii. 7. Ascon. Absolutus tamen uterque est: Scaurus eo insignius, quod cum 'in Asiatica legatione a Mithridate aliisque pecunias contra leges cepisse' argueretur; vicissim et ipse postulavit Cæpionem, acceptaque breviore die inquisitionis, effecit ut ille prior diceret causam.

25. Paulo ante judiciariam Drusi legem ea actitata maturitatem legi attulerunt. Cum enim lege Servilia ob- Vell. ii. 13. tinente,[f] in multos clarissimos atque innocentissimos viros equitum petulantia desævisset, ea de re pro libertate in- Ascon. genii sui ætatisque gravissime questus Scaurus, et tribunum plebis M. Drusum ad commutanda judicia aperte cohortatus est. Idque mox a Druso, ut Velleius Pater- Vell. culus judicat, meliore ingenio animoque, quam fortuna factitatum. Quem ego Velleium hoc loco non fidei causa

[d] *Quanto genere ... Drusus antecedebat*] Nimia cum securitate Dionem exscribit Freinshemius. Serviliorum Cæpionum familia nobilissima fuit, multosque prætores, consules, censores tulerat: nec ulla ratio est, cur Liviorum nobilitati concederet fascesque summitteret. *Crev.*

[e] *Cæpio ... M. Scaurum repetundarum, L. Philippum ambitus reos fecit*] Nihil habent aut Asconius aut Florus, ex quo intelligatur hoc anno Philippum a Cæpione accusatum esse. Nec sane fieri potuit, ut Philippus consul de ambitu causam diceret, nisi forte postquam designatus est, antequam magistratum iniret. *Crev.*

[f] *Lege Servilia obtinente*] Intellige, quod diserte exprimit Asconius, legem a Servilio Glaucia latam de pecuniis repetundis, de qua vid. supra lxvii. 27. *Crev.*

nomino, sed ideo, ne temere credatur homini spurcissima adulatione tradere paratissimo, quicquid Tiberio Cæsari matrique ejus Liviæ, genus ad hunc Drusum referentibus, gratum fore credidisset. At ego Drusum M. Livii consularis atque triumphalis viri filium multa laudanda, non sine mixtura magnorum vitiorum, habuisse comperio. Juveni eximium populi favorem, paresque divitias reliquerat pater: quibus rebus ille facundiam, et in promittendo fidem cum adjecisset, et pro cetera claritudine animum quoque haberet; nemo iis temporibus fuit, cujus patrocinio amplissimi ordinis dignitas rectius concredi posse videretur. Diod. ap. Vales.

26. Superbum tamen, dominandi cupidum, præfracteque contumacem fuisse, satis evincunt, quæ minime ambigua suspectaque sequuntur. Quippe tædio præsentium et ingratis hominum judiciis exagitatus, senatum, quem antea unice defenderat, despicere, eique acerbior esse cœpit: tanta quidem impotentia, ut aliquando L. Philippum consulem, quod agentem se cum populo interfari ausus esset, ne viatore quidem, sed aliquo ex clientibus misso, in carcerem rapuerit, tam violenter obtorta gula, ut multus e naribus ejus sanguis efflueret. Nec hoc acerbissimum fuit; sed quod tribunus inter hanc conculcatæ majestatis consularis indignitatem cavillis ludebat, 'non cruorem illud, sed muriam de turdis esse' dictitando: quod consul Philippus luxui mensarum paulo intemperantius indulgebat. Neque reverentior in senatum fuit, a quo vocatus in Curiam, 'Quare non ipse potius in Hostiliam,' inquit, 'propinquam Rostris?' Et paruit tribuno senatus; cum senatus imperium pro nihil tribunus habuisset. Ne jam illud incivilis animi maxime in eo notabile signum esset, quod obsistenti Q. Cæpioni præcipitium de rupe Tarpeia interminatus est. Flor. Val. Max. IX. 5. Auct. de Vir. Illustr. Plin. IX. 54. Val. Max. Auct. de Vir. Illustr.

27. At socii, quibus adipiscendæ civitatis cupidine, mora omnis nimia videbatur, rogationibus quas voluerat Drusus, ipsorum maximo studio perlatis, mercedem navatæ operæ impatientissime flagitabant. Idcirco Drusus, hinc prementibus Italis, inde tota resistente civitate, postquam nihil aliud fatigando, præter omnium odia, quæsi- Flor. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr.

tum videt, anxius et incertus consilii, ad differendum, cui præstando impar erat, cogitationem curamque omnem convertere cœpit. Quo tempore etiam caprinum hausisse sanguinem creditur, ut simul invidiam Q. Cæpioni crearet, tanquam veneno appetitus. Cecidisse quidem repente in publico aiunt, idque cum per Italiam percrebuisset, vota pro eo passim publice suscepta. Quidam comitialem morbum fuisse putaverunt: qui olim apud Anticyram hellebori usu depulsus, curis vigiliisque confectum repetiverit.

Plin. xxviii. 9.
Auct. de Vir. Illustr.
Plin. xxv. 5.

28. Eo magis properandum socii, dum adhuc Drusum haberent, omnemque deinceps hoc extincto spem suam in irritum casuram arbitrati, quemadmodum M. Fulvio, C. Graccho trucidatis cecidisset; consilio inter se inito vim parare, dolos nectere, quidlibet quod perficiundo negotio conducere videretur, moliri atque tentare cœperunt. Feriæ Latinæ indictæ a consulibus erant, quæ antiquissimo more in Albano monte, totius ferme Italiæ concursu celebrabantur. Ibi scelestum consilium socii ceperunt, ut sacrificantes consules Romanos, inter ipsa sacra et aras, in modum hostiarum cæderent. Sed id nefas proditione discussum; et ab ipso Druso admoniti consules non præbuerunt se insidiantibus.

Appian.
Liv. Epit.
Liv. xxi. 63.
Auct. de Vir. Illustr.
Flor. iii. 18.
Auct. de Vir. Illustr.

29. Ceterum hæc tam tristia et formidolosa tamen alicujus boni causa populo Romano fuerunt, dilatis civilibus armis, et ad tempus obruta simultate, quæ inter Marium et Syllam in apertam seditionem erumpebat: veterem virorum æmulationem inflammante Bocchi regis recente dono, qui amicitiæ suæ cum populo Romano monumentum, Victoriam auream, et juxta effigiem Syllæ, suamque tradentis illi Jugurtham, miserat. Quæ signa cum in Capitolio posita detrahere Marius, acriter repugnante Sylla, cuperet; amicorum interventu, et temporibus reipublicæ sopita interim rixa est. Atque id nisi factum esset, respublica stare non potuisset. Quippe socii, cum patefactis insidiis suis, nihil aliud expectare possent, quam ut in auctores quæreretur; cum semel ruere cœpissent, alia quotidie et atrociora machinari non desinebant.

Plut. Mar. c. 53. et Syll. c. 8.

30. Eo tempore magnum ab urbe periculum Cn. Domitius avertit. Is nescio qua de causa itinere suscepto, forte in Pompædium Silonem incidit Marsorum principem, cum magno hominum agmine eadem via venientem. Cum familiariter inter se salutassent, 'ecquonam tanta stipatus caterva tenderet?' Domitius interrogat: ubi, 'Romam ire, vocatum a tribunis plebis, civitatis accipiundæ gratia,' responsum est; 'Immo vero,' ait, 'non aliud tam inimicum spei vestræ consilium capere potuisses. Senatus nihil tam indignum sua majestate credet, quam cogi: et, quod rogantibus concessurus fuit donum, minantibus pernegabit. Quapropter etiam atque etiam videte, quid incipiatis. Violentum consilium turpia initia, ancipites eventus habet: et si, quod equidem haud minus vestra quam nostra causa abominor, quam felicissime successerit, quæ pax aut securitas esse poterit inter infensos invisosque degentibus? Omnia vobis aspera adversaque prævideo, vim et metum ostentantibus: per modestiam et justas preces, non honestior modo, sed etiam tutior, ad civitatem via est.' Hac oratione persuasus Pompædius abduxit suos, urbemque non translatitio discrimine liberavit. Pugionibus enim sub veste accincti venerant, neque genere hominum neque numero spernendi. Decem millia, delecti ex omni multitudine quæstiones timentium, Curia circumsessa civitatem petere deliberatum habebant; si negatum esset, ferro atque igne grassari. Diod. ap. Val.

31. Sed neque consulibus satis cum senatu conveniebat, ita permixta omnia simultatibus turbisque fervebant: ludisque Romanis, quos M. Claudius Marcellus ædilis curulis edebat, L. Philippus in maxima civium concione 'videndum sibi aliud esse consilium' dixit: 'illo senatu se rempublicam gerere non posse.' Commotis per hæc vehementer animis, A. D. Idus Septembres senatus frequens vocatu Drusi in Curiam venit. Cic. de Or. I. 7. et 13. III. 1.

32. Aderat et L. Crassus: isque ante omnes, cum pro copia sua vique dicendi senatus contumeliam efficacissime deflesset, irritavit consulem, acris et arrogantis ingenii virum, ut manum in illum injici juberet. Contra Crassus negando 'sibi consulem videri, cui senator ipse non vide- Val. Max. VI. 2.

Cic. de Or. III. 1. retur,' lictorem repellebat. Post longam vehementemque contentionem, senatus auctoritas in sententiam Crassi facta, 'nunquam senatus neque consilium reipublicæ, neque fidem defuisse.' Crassus deinde, postquam scribendo affuisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolore consumtus est: hoc tamen ei commodum afferente maturo obitu, ne flagrantem bello Italiam, et quæ deinde mala cumulate ingruerunt, videret. Jam enim et Drusi susceptus pro senatu tribunatus infringi, et ipse in mala apud eum ordinem gratia esse cœperat: causamque turbarum omnium optimates in illum conferebant: 'unius adolescentis temeritate convulsa civitatis jura, majestatem senatus imminutam, reipublicæ vectigalia sublata esse: nunc etiam erectos spe civitatis obtinendæ socios insanire cœpisse. Neque finem miseriarum fore, donec horum omnium dux et auctor tolleretur.'

Cic. de Or. I. 7. Liv. Epit. Ascon. in Orat. pro Corn. Flor. III. 18.

33. Fit adversus vitam Drusi conspiratio. Q. Cæpio pertinacissimus ejus æmulus, et importunissimus homo Q. Varius tribunus plebis, in consilii communionem asciscuntur. Horum opera consules excita sociorum multitudine ab Etruscis maxime et Umbris, perniciem juveni struebant. Hos enim agraria lege sua offenderat, quia novis coloniis destinabat populi Romani publicum agrum, cujus magnam partem ad id temporis socii, ut cuique opportunum fuerat, clam palamve possidebant. Etiam bene consciis hic metus accidebat, ne confusis olim agrorum finibus, contenti suo Romani non essent, sed etiam vicinorum jura solicitarent. Drusus intellecto suum in caput illas comparatas insidias esse, domi in subobscura quadam porticu agere cœtus, habere conciones, raro in publicum egressu, ne se periculis offerret.

Appian. Civ. I. I. Auct. de Vir. Illustr. Cic. de Nat. Deor. III. 33. Appian.

34. Eo vehementius accusatus in senatu, quo aliquando retunderet criminantes in forum profectus est: eaque ipsi postrema cum populo actio fuit. Habebat ille in more, quod et C. Gracchi institutum fuerat, ut segregaret turbam, et paucos interioris admissionis haberet. Sed ne sic quidem evitare periculum potuit. Quippe ab immenso illo et incognito agmine, quo semper stipatus incedebat, deductus, cum in atrio domus suæ et porticu quam dixi-

Auct. de Vir. Illustr. Senec. de Benef. VI. 34. Vell. II. 14. Appian.

mus multitudinem dimitteret, 'ictum sese' exclamans, corruit, et intra paucas horas decessit. Priusquam expiraret, ad circumstantes mœrentesque dixisse fertur, 'Ecquando, propinqui amicique, similem mei civem habitura est respublica?' Percussus autem est circum inguina, crepidario cultro, quem in vulnere percussor reliquit. Minister necis in turba latuit: invidia penes Cæpionem, et Philippum, et Varium fuit: frustra disseminato a quibusdam rumore, 'quasi rerum temere motarum conscientia et angore, se periculis instantibus, voluntaria morte, desperabundus exemisset.' Vell. Senec. de Brev. Vit. 6. Appian. Sempr. Asell. ap. Gell. XIII. 21. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr.

35. Tali fine vir tot naturæ fortunæque dotibus cumulatus, alienas pariter spes et suas terminavit. De cujus vitiis quando pro muneris nostri fide tacendum non putavimus; illam quoque vocem quæ ex multis ejus præclaris pulcherrima ad nos pervenit, lubenter referemus. In Palatio domum ædificabat, quo loco M. Cicero habitavit. Eam promittenti architecto sic ædificaturum, ut libera ab omni vicinorum despectu, instituta domini fido secreto tegeret, 'Tu vero,' inquit, 'si quid in te artis est, sic potius struito, ut quicquid agam, omnes videant.' Cic. de Nat. Deor. Vell.

36. M. Livii Drusi interitu cum oppressum iri bellum Italicum senatus speravisset, res in contrarium vertit: statimque his auditis socii in arma iverunt. Quod cum ita futurum esse plerisque appareret, tamen velut ex abundanti prodigia fœda præcesserunt. Namque domesticorum animalium omnia genera, repente efferata, stabulis pascuisque relictis, ad sylvas et montes fugerunt. Canes cum ululatu per agros more luporum oberrarunt. Cum ex agris in urbem pecora armentaque Latini agerent, animalibus subita rabie concitatis, strages hominum facta: lacrymari animalia visa sunt. Cœlum discessit. Ex occulto voces auditæ, quæ pericula belli nuntiarent: quodque tristissimum haruspicibus visum, Lanuvii clypei sunt a muribus arrosi. Quod sequitur, magis senatus Romani fatua et crudeli superstitione, quam rei miraculo prodigiosum fuit. In agro Romano androgynus viro nupserat. Id a marito ad senatum, ab senatu ad augures delatum cum fuisset, ex auctoritate Tuscorum haruspicum vivus Vell. II. 15. Diod. Ecl. XXXVII. Oros. V. 18. Jul. Obs. Sisen. ap. Cic. de Div. I. 44. Diod. Eclog. XXXII.

est crematus. Et ne Græca ingenia plus vidisse putemus, sub eadem ferme tempora Athenis alius simili supplicio consumtus est. Tanta eo sæculo ignorantia veri apud sapientissimos, ut rebantur, populos, tantaque humanarum animarum vilitas fuit.

37. Ceterum sublato quemadmodum diximus Druso, inimici morte hujus minime satiati, plenam victoriam concupiverunt. [Ascon. in Corn. Cic. pro Dom. c. 16.] Jamprimum L. Philippo consule referente, quicquid ille legum tulerat, uno senatusconsulto tollitur. 'Contra auspicia latas, neque his teneri populum,' dictitabant. Ex diverso equites Romani, quibus, quæ a Druso patefacta Curia fuerat, iterum occludebatur, [Appian.] Q. Varium, [Val. Max. viii. 6.] quem propter obscurum jus civitatis cognominabant Hybridam, [Cic. de Or. i. 25.] vastum hominem atque fœdum, sed non spernenda dicendi facultate magnam vulgo gratiam adeptum, [Cic. Brut. c. 62.] rogationem ferre impulerunt, 'ut quæreretur de iis quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent.' [Val. Max.]

38. [Cic. de Or. iii. 2.] Eo crimine civitatis principes rei destinabantur, a quibus, [Diod. Eclog. xxxvii.] pro navata contra populares partes opera, promissa sociis civitas dicebatur. Idcirco equites, si hos, uti facile erat judiciorum potestate præditis, damnatos expulissent, majore deinceps licentia quicquid collibuisset acturi videbantur. [Appian.] Intercedebat pars tribunorum: sed his equites strictis sicis circumstantes injecerunt metum, perlataque lex est, magna et præsenti reipublicæ clade: neque enim postrema hæc causa fuit, cur tumescens olim sociale bellum, velut effractis claustris, vehementius erumperet, eoque nondum consopito civile insuper oriretur.

39. Sed equites uti voluerant perrogato, contati non sunt, quin splendidissimo cuique subornatis accusatoribus periculum facesserent. Inter quos L. Calpurnius Bestia vir consularis, ne se potestati inimicorum crederet, in exilium, quam in judicium ire maluit. [Cic. de Or. iii. 3.] C.[5] Aurelius Cotta [Cic. Brut. c. 56.] per invidiam tribunatu quem petebat depulsus, deinde lege Varia postulatus, causa facunde dicta, ut erat insignis orator, [Appian.] in equitum impotentiam, et exercita judiciorum specie latrocinia libere invectus, 'Quid igitur superest,'

5 *C.* pro *M.* quod in edd. priorr. legebatur, correxit Crev. ex Cicerone.

inquit, 'horum libidine atque crudelitate intactum? aut quid ultra desiderant importunæ belluæ? qui neque luctu innocentum civium, neque periculis optimorum, neque ulla calamitate reipublicæ possunt exsatiari. Quanquam enim pro causa mihi satis dictum est, tamen ab his judicibus nec expecto æqua suffragia, nec desidero. Damnari enim a talibus, quam absolvi honestius puto. Et si facultates et patriæ conspectus adimitur, quocumque locorum pervenero, quietus et fortunam conscientia levans, jactationem horum et cruciatus audiam, qui pravis mentibus, hoc est, truculentissimis tortoribus relicti, quo diutius in hac urbe vivent, plures scelerum suorum persolvent pœnas, Diis hominibusque exosi, neque his quos reliquerunt in civitate, quam quos expulerunt, cariores.

40. 'Scilicet ea nunc tempora sunt, ut qui salvam rempublicam velint, eam his viris spoliare cupiant, quales illi multos ejecerunt, alios plures paulo post ejecturi videntur. Tuam quidem, o infelix patria, vicem dolere non desinam. Erit tamen nonnulla consolatio, quod quas impendere tibi clades certum est, audiam potius quam videbo. Me quidem si respicio, in qualibet solitudine, inter serpentes et bestias, quam apud hos Romæ tutius feliciusque vivam. Bonorum miseret, qui pauci inter multos, et ab his, et propter hos intoleranda quævis patientur.' Hæc atque talia cum ingenti concitatione animi et verborum effudisset, non expectatis suffragiis urbe cessit. Comitata eum Rutilia mater est, fratris Publii experimento nihil in exilio mali esse docta.

Cic. in Orat. Anteq. iret in exil. 11. Senec. Consol. ad Helv. c. 16. Appian.

41. L. Mummium Achaicum, clarissimis gestis, extrema ætate hominem, ne aliorum exemplo damnationem voluntario secessu anteverteret, equitum infida promissa turpi arte deceperunt. Favorem enim et læta suffragia prolixe polliciti, ubi ad ferendam sententiam ventum est, fugam ei frequentes jusserunt. Sic in Delum insulam profectus ille, quod supererat ætatis, ab ingrata patria pulsus, ab iis quos patriæ subjecerat receptus, exegit. Hæc ita ferme sunt ab Appiano tradita. Sed ut in rebus Romanis auctores Græci haud raro hallucinantur, non L.

Mummium, sed L. Memmium accusatum lege Varia putem: quæ duarum familiarum nomina sæpius permiscentur. Nam L. Memmium causam eo crimine dixisse Cicero narrat: Mummium nemo auctor est tam diu produxisse vitam, ut quarto et quinquagesimo post suum consulatum anno potuerit accusari.

Cic. Brut. c. 89.

42. Inter hos illustrium hominum casus, M. Æmilii Scauri adversus intentatum periculum victrix gravitas et pervicacia extitit. Q. Cæpio vetus inimicus Scauri, et ipse in illum lege Varia dixerat, et cum Q. Vario tribuno plebis egerat, ut adesse eum juberet, hanc opprimendi senis maxime idoneam occasionem reperisse sperans. Annus illi alter atque septuagesimus ætatis agebatur, et præter annos etiam adversa valetudine corpus afflictum gerebat. Sic affectum negabant amici populari invidiæ licentiæque objici oportere. Sed ille pristinum animi vigorem retinens, nobilissimis juvenibus innixus descendit in forum, acceptoque respondendi loco, pauca verba in hanc sententiam prolocutus est. 'Q. Varius Sucronensis M. Scaurum principem senatus socios in arma ait convocasse: M. Scaurus princeps senatus negat. Testis nemo est. Utri vos, Quirites, convenit credere?' Hac voce ita commutatos hominum animos tradunt, ut ipse etiam tribunus, pertinaci populi acclamatione victus, 'morari se eum' negaret.

Charis. II. de Adv. p. 177.
Ascon. in Cic. pro Scaur.
Auct. de Vir. Illustr. Quint. v. 12.
Ascon.
Val. Max. III. 7. 8.

43. Non tempero mihi, quin statim ascribam, licet posteriorem tempore, Varii exitum, quem scelerum et turbatæ reipublicæ justa oppressit ultio, hac etiam inique circumventis donata consolatione, ut nocentissimæ rogationis auctor sua ipse lege damnaretur. Ne hoc quidem ei concessit fortuna, ut saltem in exilio prorogaret vitam, communem cum tot innocentibus sortem habiturus: sed a sociis, ut opinari licet, exceptus, summo cruciatu supplicioque pœnas ejectis interfectisve clarissimis viris dedit, etiam Metellum veneno sustulisse creditus.

Val. Max. VIII. 6.
Cic. Brut. c. 89.
Cic. de Nat. Deor. III. 33.

44. Sed ad ordinem rerum, Luciumque Philippum et Sex. Julium Cæsarem consules revertor. Cujus anni fine, cum jam nulla nisi Varia lege judicia redderentur,

Cic. Brut. c. 89.

et populus moleste ferebat[6] tot uno tempore viros illustres civitate pelli; et socii, spe omni desperata, jus æquum voluntate Romanorum obtineri posse, ad consilium belli communiter inferendi totis animis moti sunt. Nullum enim præterquam in armis remedium superesse cernebant, amissis in urbe patronis, et unico jam crimine, si quis favisse sociis videretur: neque aliis causis aut M. Drusum luce, aut ceteros patria carere. Principum inde occultis coitionibus, postea horum impulsu publice missitando legatos, fœdus inter multos populos ictum. Id quantum poterat dissimulanter agebatur. Eo tardius animadvertere Romani, quorum animos continua domi judicia, quæ perraro sine seditione transigebantur, occupabant. Ergo velut per otium Italicæ gentes novam reipublicæ formam commentari atque adeo constitucre potuerunt, ad exemplum Romanæ civitatis comparatis legibus. Appian. Liv. Epit. Appian. Diod. Eclog. XXXVII.

45. Caput rerum, consiliique publici, et omnis necessarii apparatus arcem, Corfinium interim esse voluerunt, Pelignorum maximam urbem. Sed velut communem omnium patriam, pro Corfinio Italicam appellantes, curia foroque ceterisque publicis ædificiis proposito suo convenienti magnificentia exornarunt. Huc deinde omnia belli præsidia concorditer congesta; obsides ex omnibus populis missi; magna vis pecuniæ, magna commeatuum. Summa omnium penes quingentos viros erat, tota Italia, pro cujusque civitatis opibus, delectos. Hic senatus vocabatur. Ex hoc numero binos quotannis consules, duodenos prætores creari oportebat. 'Quamdiu bellum esset, alteri consulum cum sex prætoribus a Cercolis[g] usque ad mare Adriaticum provinciam esse; totidem pari honore magistratibus ceteram Italiam,' placuerat. Inter hæc Romani, velut ex profundo stupore receptis sensibus, quaquaversum Strab. v. p. 241. Vell. II. 5. Diod. Appian.

6 *Ferret* edd. ante Crev.

g *Cercolis*] Hoc urbis nomen geographis incognitum est. Itaque videtur aliquod vitium esse apud Diodorum, ex quo hæc desumta sunt. An *Circeis?* ita ut linea ab Circeis ducta ad proximum maris Adriatici littus duas in partes Italiam divideret, quarum una ad septemtrionem et occidentem, altera ad orientem et austrum vergeret. *Crev.*

certos homines ad consilia sociorum speculanda dimittunt. Quibus haud magna calliditate opus ad hoc negotium fuit, cum jam ita vires suæ placerent sociis, et consilia matura viderentur, ut pervulgatis ubique sermonibus 'civitatem Romanam, suo majorumque sanguine servatam auctamque, sibi deberi' palam loquerentur: 'eamque hoc tempore parare certum omnibus ac deliberatum' dicerent. 'Id unum interesse, utrum volentibus qui tum essent Romanis, an vero invitis impetraretur.'

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Bellum Italicum, quanquam sociale vocari consueverit, si verum spectemus, simillimum civili fuit: cum sanguine, locis, belli denique ac pacis pleraque communione mixtæ unitæque populo Romano nationes, repente hostilia induerent, asperioribus odiis, ut solet in dissensione conjunctissimorum, quam si cum quantumvis barbara gente susceptum certamen foret. Igitur intra paucos deinceps annos plusquam trecenta millia juventutis Italicæ bello absumta traduntur. Multi enim validique populi defecerant, postquam, initio a Picentibus orto, civium Romanorum Asculi effusus sanguis est. Flor. III. 18. Vell. II. 15. Liv. Epit.

2. Ex iis quos ad explorandum quæ a sociis fierent Roma missos fuisse diximus, quidam adolescentem Asculanum duci Corfinium viderat, ut ibi, sicut communiter convenerat, pro sua civitate obses foret. Id cum Q. Servilio, qui in ea parte Italiæ proconsule agebat, nuntiatum esset, propere accurrit Asculum, ut incipienti adhuc malo occurreret. Ceterum nec opprimere morbum potuit, et sua cum pernicie supra modum exulceravit. Appian. Civ. I.

3. Ludi tum forte agebantur, res una omnium maximos cogere cœtus solita. Erant ea omnino tempora, iique hominum animi, ut lenissima quæque remedia vix laturi vi- Flor. Appian.

derentur: cum Servilius, quasi mancipia conviciis minisque ferociter increpat: 'Proh Jupiter!' inquit, 'Diique ceteri, qui Romanum Capitolium ideo nimirum incolitis, quod ibi caput rerum terrarumque omnium, sedemque sicut numinum vestrorum, sic imperii esse voluistis; quod tantum admisimus nefas, ut hæc audire, hæc videre tam fœda ac pudenda cogeretis? Eone deveniri indignitatis oportuit, ut Itali nos contemnerent, et quos potentissimi reges formidant, clientibus nostris contemtui essemus? Jam igitur, si Diis placet, regimen rerum Asculanus capesset, et pro Romanis Patribus fata gentium regumque Picentes temperabunt. Id vero facinus Dii prohibessint! aut, si tam nefanda permittere decreverunt, prius quicquid usquam est Romani nominis intemeratum adhuc impollutumque pereat! Mihi quidem satius fuerit, vel mille mortes perferre, quam hanc tantam subire ignominiam, ut meo suffragio jus Romanum ad dedititios nostros transeat.

Diod. ap. Vales.

4. 'Vestrum autem furorem mirari satis nequeo, Asculani, quos non populi Romani majestas ultra, non vestrarum virium reputatio, ne prioris quidem ævi memoria deterret, ne tam perniciosa inciperetis. Cum omnibus Italiæ populis majores nostri bellaverunt; nec par omnibus aut virtus, aut resistendi spatium fuit. Nemo tamen omnium æque facile atque Picentes subacti sunt. Uno prælio victi, continuo sese P. Sempronio, et primi omnium Asculani, dediderunt. Vos igitur, qui tam levi momento spem libertatis abjicere soletis, quibus præstigiis dementati ad rebellandum vultis esse principes?' Non tulerunt ista vociferantem Asculani, tanto furore exacerbati, ut quicquid deprehendi civium Romanorum in oppido potuit, cum ipso proconsule, legatoque ejus Fonteio, trucidaretur, bonis omnium direptis. Ab hoc initio, cum ultra dissimulandi non esset locus, per Italiæ populos et urbes signa cecinerunt, discurrente passim Pompædio, quem præcipuam istius belli facem fuisse consentitur. Hic igitur eum primos omnium Marsos suos eduxisset, nomen toti bello fecit, ut a plerisque Marsicum appelletur.

Sup. xv. 9. Oros. v. 18. Liv. Epit. Flor. Cic. pro Font. c. 14. Appian. Liv. Epit. LXXVI. Strab. v. p. 241. Vell. II. 16. Diod. Ecl. XXXVII.

5. His in urbe cognitis 'tumultum esse' decretum:

Liv. Epit. Vell. Oros.

justitium edictum: saga populus sumsit. Interea Cn. Pompeio prætori negotium senatus dederat, ut cum exercitu Asculum accederet, initia belli oppressurus. Iste strenue profectus, Asculanos ad satisfaciendum populo Romano, tradendosque defectionis auctores cohortatus, renuentibus vim intentat, eductasque copias oppugnationi paratas habet. Oppidani de industria metum simulantes, ut incautos invaderent, juventutem intra muros instructam tenent: paucos homines, eosque magnam partem valetudine aut ævo inutiles, in mœnibus locant. Idcirco Romani, profecto dimissos alio juniores arbitrati, remque sibi tantum cum parvo debilium numero fore, contemtim suggrediuntur. Dum alii suffodere muros, alii superare scalis tendunt, et in hanc unam rem intentis omnis periculi metus et cautio abest; subito apertis portis, fit Asculanorum acerrima eruptio, Romanique multis desideratis a muro rejiciuntur. Front. Strat. III. 17.

6. Inter hos Italiæ motus, expectationemque longe gravissimi belli, L. Julius Cæsar, P. Rutilius L. F. L. N. Lupus consulatum Romæ iniverant:* (Cæsari multis Appiani locis pro Lucio prænomen Sexti additur:) quo anno sol rubenti circulo circumdatus apparuit, magno apud animos aliis jam ante causis solicitos metu: eodemque mox insigniter aucto propter Metellæ Cæciliæ somnium, Q. Balearici filiæ. Junonem Sospitam, quod templa sua immunde haberentur, profugientem, suis precibus ægre revocatam esse per quietem viderat. Plin. II. 30. Jul. Obs. Cic. de Div. I. 2. et 44. et II. 66. Obseq.

7. Eam rem senatus minime negligendam esse censuit: quod pacem numinis, cui salutaris inesset appellatio, et cui consules omnes facere necessum esset, inprimis ad tutelam reipublicæ pertinere credebat. Igitur de sententia patrum supplicationibus habitis, L. Julius consul templum refecit: adeo quidem negligenter habitum, ut præter alias sordes sub ipso simulacro Deæ canis catulos enixa reperiretur. Metellæ negotium datum (quod eam præ ceteris Junoni gratam esse appareret) 'ut grege matronarum,[a] sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministe- Cic. pro Mur. c. 41. Cic. de Div. Obseq.

* A. U. C. 662. A. C. 90.

[a] *Ut grege matronarum*] Nulla hic est legitima verborum structura. Sed et Obsequens ipse

riis, religiose commundato, pristino splendori omnia restitueret.' Hujus mulieris insomnium quanquam mirifice cum re convenisse videretur, fuerunt tamen Romæ qui nihil somniis tribuendum crederent, inter quos et L. Sisenna fuit, eorundem temporum rerumque celebris scriptor.

Cic. de Div. I. 44.

Oros. Eutrop. Liv. Epit. Euseb. Chron. Memn. ap. Phot. Appian. Diod. Appian. Vell. Oros. Liv. Epit. LXXIII. Senec. de Benef. III. 23. Flor. III. 21. Diod. Vell. Flor. Liv. Epit. LXXV. Appian. Oros. Eutrop. Freinsh. Not. ad Flor. III. 18.

8. At senatus a religionibus ad belli molem omni cura conversa, Samnium et Marsi provinciæ consulibus decretæ. Marsi P. Rutilio evenerunt, L. Julio Samnium. Hi præcipui rebellantium populi erant. Multi enim præterea defecerant. Picentes Vestinique, et cum Pelignis Marrucini, et Apuli. Tum Frentani,[b] Hirpini, Pompeiani, denique totus ille tractus Italiæ, qui a Liri fluvio ad maris Adriatici sinum intimum porrigitur. Consules hi Q. Pompædium Silonem, C. Aponium Mutilum legerant. Pro Aponio quidam Papium nominant. Prætores, e Marrucinis Herium Asinium, e Marsis C. Vettium Catonem, e Lucanis M. Lamponium, Ti. Cleptium reperio. Habuerunt et Samnites Marium Egnatium, et Trebatium, et Pontium Telesinum: sed C. Judacilium sive Apuli, sive Picentes, utrumque enim traditum est; et Peligni A. Cluentium. Præter hos clari sociorum duces,[c] non adjecto quorum quisque populorum fuerit, nominantur T. Afranius, P. Ventidius, C. Pontidius, P. Præsenteius, Titus Herennius: præterea Juventius quidam, et Obsidius, et Capuanus Gutta. Quorum alii statim ab initio prætores sunt creati: ceteros vel in abeuntium locum factos, vel in occisorum suffectos intelligimus. Sub horum

hoc loco corruptus est, cujus hæc sunt verba: 'Metella Cæcilia .... gregem matronarum sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministeriis, in quo etiam sub simulacro Deæ cubile canis confœtuerat, commundatum supplicationibus habitis, pristino splendori restituit.' Sensus satis patet. Templum Junonis sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministeriis fuerat. Illud Metella, grege matronarum secum assumto, religiose commundatum pristino splendori restituit. *Crev.*

[b] *Frentani*] Sic nomen hoc scribitur a Strabone, Plinio, Pomponio Mela, et aliis: non *Ferentani*, quomodo hic Freinshemius Appianum secutus ediderat. *Crev.*

[c] *Præter hos clari sociorum duces*] Illos omnes enumerat, cum nominibus auctorum qui de ipsis mentionem fecere, Freinshemius in Nota ad Florum, ad quam margo remittit. *Crev.*

imperio urbium insignium præfecti multi, cum suo quisque præsidio, erant.

9. Igitur contra hos tam peritos militiæ et impigros viros cum instaret dimicatio, diligenter curatum, ut, qui tum erant, quique postea facti sunt, consulibus quam præstantissimi legati adderentur. Sed tum quidem Rutilio Cn. Pompeius Magni pater, Q. Cæpio, C. Perperna, C. Marius, Valerius Messalla, proconsulari omnes potestate, adjutores dati: Cæsari P. Lentulus frater consulis uterinus, T. Didius, P. Licinius Crassus, L. Cornelius Sylla, M. Marcellus. Præterea M. Cornutus, L. Cinna, Q. Catulus, Q. Metellus, itemque P. Sulpicius, et M. Antonius legati bello Marsico fuisse memorantur. L. Calpurnius L. F. Piso armis faciendis præfectus est.

Cic. pro Font. c. 15. Appian.

Cic. Vell. II. 15. Cic. Brut. c. 89. Cic. in Pis. c. 36. Appian.

10. Sed Italici populi, priusquam bellum inciperent, legatos in urbem miserunt. Eorum preces atque minas ita miscentium, ut malle pacem, plus confidere armis viderentur, talis ferme oratio fuit. ‘Qui simus, unde veniamus, patres conscripti, neque vos ignoratis; et nobis nota templa, familiares vultus occurrunt: affines consanguineosque videmus, quibuscum domi militiæque magnus nobis usus et conjunctissima necessitudo fuit. Inter homines tot nominibus invicem devinctos, et proloqui paulo duriora, et audire juxta grave est. Sed mandata nimirùm accepimus, quæ cum fide perferenda sunt, rationem Italiæ toti reddituris.

11. ‘Ne enim a nostris tantummodo civitatibus missos credideritis: eadem hic uti causa Italorum omnium, ita voluntas est. Et ne, ut in repentinis consiliis, facilem sedatu motum imaginemini, jurejurando et obsidibus missis usque eo devincti sumus, ut eundem omnes casum experiri necessum sit. Igitur et senatum communiter legimus, et consilio publico constituimus temporariam sedem. Creavimus interea magistratus, legiones conscripsimus, arma, commeatum, pecuniam coëgimus, eo omnia animo, ut prius cum omnibus nostris, quod Dii avertant omen, funditus intereamus, quam diutius defraudari nos jure nostro patiamur.

12. ‘Neque nova hæc nobis incidit, sed a patribus

avisque transmissa et transdita est cogitatio. Jam olim
Cic. de Har. Resp. c. 9. indigne ferimus, Romani, quod rebus omnibus pares, numero meritisque superiores, quippe qui tanto[1] jam tempore
Vell. II. 15. duplicem numerum militum ad omnia bella præbuimus, ita negligimur a vobis atque contemnimur. Igitur quæ nunc de communicando sociis jure tanquam inauditæ audaciæ verba aversamini, ea jam ante ducentos annos in
Liv. VIII. 5. curia vestra sonuerunt. Et quanquam eo tempore, cum paucis Italiæ populis sociis uteremini, mediocres eorum opes fregistis, subinde tamen postea querelæ auditæ sunt, et interdum consilia capta. Et ne longius abeamus, patrum nostrorum memoria quid mentis Italiæ fuerit plenis-
Sup. LX. 23. sime essetis experti, nisi rem nondum maturam Fregellanorum festinatio prodidisset.

13. 'Hodie vero non unius oppidi, ne paucarum quidem civitatum, sed Italiæ legatos auditis, Deorum hominumque obtestantes fidem, ut aliquando temperetis ab injuria, et ad utilitatem tum ceteræ Italiæ, tum etiam vestram vestrique imperii urbisque salutem respiciatis, quando res in eum statum devenit, ut una hæc vobis sit in præsentia deliberatio, utrumne cives sitis nos Italos, an vero hostes habituri. Neque est ut ad hæc verba tumultuemini, Patres. Liberam, sed veram vocem audistis, neque indignam, aut his quorum nomine emissa est, aut his apud quos prolata.

14. 'Quid enim in nobis est, cujus communione quasi pollui credatis vestram civitatem, Romani? Natos in eadem Italia, iisdem institutos eductosque moribus et artibus, pari usu militiæ, qui et pro vobis tam diu feliciter pugnavimus, et, si necessum sit (quod abominamur) contra vos pugnaturi sumus, non anteponetis mancipiis vestris, e quibus jure manumissionis cives Romanos quisquis voluit fecit? Fieri non potest, ut hanc indignitatem qui abjicere possunt, diutius ferant. Ne natura quidem rerum sinit, ut in æquali virtutis atque libertatis indole, alii dominentur perpetuo, alii serviant: et qui vim facere conati sunt, neque tranquillum imperium unquam, neque certum diu habuerunt.

1 Omittebatur *τὸ qui* in edd. ante Crev.

15. 'A majoribus vestris, et hujus urbis frequenti seditione discite, quam sit difficile, adversus viros et armatos, simul et securitatem suam, et erepta aliis jura tueri. Quam pertinaciter olim patricii vestri, quorum tum in manu erant omnia, repugnarunt, ne tribuni plebis crearentur? Creati sunt: eorumque potestas in tantum evaluit, ut nobilissimo cuique potentissimoque maxime formidabilis esset. Iterum deinde, per speciem decemviratus obtinuerunt tyrannidem: illa quoque cum pernicie sua quam cito sunt dejecti? Matrimonia plebeiorum, tanquam rem miseram et pudendam, cum essent vehementissime aversati, postremo concedere coacti sunt. Plebeios ab honoribus, sacerdotiis, magistratibus diu repulerunt: sed postquam illi carere ultra jure quod se mereri sentiebant noluerunt, id quoque cum illis communicatum est. Quod igitur tenuis tum et inops illa plebecula, illa ex variis Italiæ partibus collecta colluvies, obtinere potuit, id huic Italiæ pernegabitis, Romani?

16. 'Quid enim in petitione nostra vel iniquum jure, vel exemplo fœdum, vel ad famam dedecorum inest? Quam multæ fuerunt florentissimæ nostræ civitates, priusquam Roma conderetur? Quanta ubique principum nobilitas? Qui familiarum splendor? Sed neque virium opumve publicarum privatarumque pœnitet. Quid deinde postulamus? Ut pares vobis, quemadmodum sumus, ita habeamur. Hæcne tam impudens postulatio, tamque contumeliosa est, et nefaria, ut potius omnia præsenti exponere periculo, vastare atque urere Italiam, in eundem casum colonias vestras urbemque ipsam permittere, denique cœlum (quod aiunt) terramque miscere, quam hæc concedere, oporteat? Per hæc omnia quæ nominavimus, et per cuncta quæ his continentur pietatis affectusque vocabula, nolite consanguineos populos, quorum deberetis amare concordiam, parricidiali bello committere. Nolite vos nosque in eam adigere necessitatem, ut pro hostili sanguine cognatum hauriamus: oppida, fana, domus, quæ majorum utrimque nostrorum manibus condita sunt, nostris diruantur: pulcherrimum quod unquam fuit imperium suas intra ruinas sepeliatur. Nec enim nescire

vos, aut negligere arbitramur, quanta cupiditate externi reges nationesque, quibus jam olim prægrave videtur hoc imperium, hanc velut a Diis oblatam occasionem sint arrepturi.

17. ' Antiquissimis populi Romani monumentis traditum accepimus, paucas a Romulo raptas Sabinorum mulieres, cum in media Urbe inde patres suos fratresque, hinc maritos exitiabili prælio dimicare cernerent, interventu suo precibusque infestas diremisse acies, recipiendisque in civitatem Sabinis, perpetuæ concordiæ stabilivisse pignus. Idem nunc neque paucas matronas orare, sed infinita millia filiarum sororumque nostrarum, quas in matrimonio habetis, vestrarum itidem, quas nobis elocastis, credite: neque majori quam tum pretio redemeritis pacem. Accipite in civitatem veteres socios, veteres cognatos vestros, cum optimo quoque pietate in hanc patriam certaturos.

18. ' Hoc non modo nostri principes populique contendunt; sed omnes ferme, quæ sunt per Italiam, coloniæ civium Romanorum, plebis etiam urbanæ pars melior, ac quod inter vos sapientia et amore patriæ primum est: adeoque, si verum amamus, jam præjudicatum est a majori parte Romani nominis; nec ferme nisi pauci maligni et invidi, et ab his deinde aliorum decepta multitudo repugnat. Horum pravitate effectum est, ut res olim agitata perfici nequiverit, eoque jam deducta sit loci, ut, nisi vestra prudentia obstiterit, patres conscripti, propediem longe atrocius sensura bellum sit Italia, quam aut Pyrrhus olim, aut postea Carthaginienses intulerunt.

19. ' Horum infelicibus nefandisque artibus et Gracchi duo, et nuper clarissimus juvenis, et cui pares Romana civitas perpaucos tulit, in sacrosancto magistratu occisus est. Ab iisdem, quo spes omnis impetrandi justa sociis vestris semel eriperetur, nefaria lex excogitata est, per quam, ne cui dubium foret quales illi cives pati nescirent, sanctissimi amplissimique viri, assertores amplificatoresque hujus imperii, ornamenta urbis ac senatus, exilio mulctati sunt: ceteris, ut quis virtute atque dignitate præcellit, idem periculum; nobis apertum bellum denuntia-

tur. Sed ne Jupiter Diique ceteri sirint, ut precibus nostris, benignitate vestra, salute omnium hæc superior sit factio: et plus paucorum importunitas ad profligandam Italiæ pacem, quam ad conservandam confirmandamque ceterorum virtus et benevolentia possit. Scilicet horum imperium perpetuo feremus socii, qui tam insolenter potestatem suam exercent in cives suos, et quos æquo secum jure esse, licet factis negent, ore coguntur confiteri?

20. 'Et quoniam ita se res habet, ut non eadem omnium Romanorum sit sententia, sed diversis factionibus dividatur civitas; nos etiam orationem nostram dividemus. Et vos quidem, patres conscripti, et quicquid in civitate sanum est, his manibus ad genua vestra protensis, oramus et obtestamur, ut aliquando consanguineorum vestrorum, ut vestri etiam, uxorum liberorumque vestrorum, quibus quod expectamus responsum, aut fidam securitatem, aut perpetuam solicitudinem, et quæ dicere nolumus, allaturum est, misereamini: sociosque vestros, quorum fidem virtutemque semper probavistis, bene de hac civitate meritos, bene merituros, arctiore vobiscum jure copuletis. Ita rem non indignam sapientia vestra, urbi autem totique Italiæ salutarem feceritis: et a posteris etiam optimæ sententiæ auctores celebrabimini.

21. 'Si quis autem est adeo juris omnis et æquitatis hostis, ut servire sibi postulet viros ad imperium natos, is sibi, et si qui præterea eadem superbia et pervicacia aget, hoc ab universa Italia dictum putet: viri sumus, arma habemus: virtute, disciplina, scientia rei militaris pares; causa et numero superiores sumus. Jus ejus civitatis petimus, cujus imperium nostro auxilio partum, auctum, servatum est. Quæ invidia est, cum laborum atque periculorum partem majorem tulerimus, si juris et præmiorum saltem æquam efflagitamus? Cives, si vultis, habebitis optimos vestrique et urbis amantissimos; hostile non modo factum omne, sed etiam nomen detestamur. Servos tamen sub nomine sociorum ultra non habebitis. Sine quibus nec parare tantas potuistis opes, nec tueri quæsitas potestis, iis imperare velle desinite.'

22. Vix perorare legati potuerunt; tantus audiendi

talia dolor fuit, tantaque impatientia. Multorum deinde simul voces auditæ increpantium ominantiumque, 'ita demum feliciter eventura sociis quæ agerent, si Latinis olim, si Campanis eadem superbia bene cessisset.' Idcirco et senatus nomine responsum animose est: 'Ubi pœnitentiam suam socii approbassent, posse iterum de iisdem rebus legatos mittere: de cetero, priusquam satisfactum senatui populoque Romano esset, mittendi veniam non fore.' Hæc ubi renuntiata legatio est, passim totis viribus bellum instrui, delectus agi, et præter eas copias, quas suis quisque tuendis finibus populus paraverat, in commune exercitus, peditum equitumque ad millia centum, conscribi cœpit. Neque minores Romanis apparatus erant. E quibus quod urbi custodiendæ satis visum erat retento, ceteræ copiæ consulibus legatisque sunt traditæ. Nam ut in magno et intestino tumultu ambo simul consules votis nuncupatis paludati profecti sunt.

Appian.

23. Interea diversis Italiæ locis cives Romani, præsertim qui in dignitate aliqua erant, trucidabantur: vulgo mancipiisque vita ea lege dabatur, 'ut sub signis sociorum militarent.' Præ ceteris notata Picentum immanitas fuit, qui barbaro more multos excruciarunt: ne in populares quidem mitiori rabie, si qui contra Romanos arma capere detrectarent. Nec enim viros tantum in conspectum suorum productos omni genere contumeliarum affligebant; sed matronis etiam capilli cum ipsa simul cute avellebantur. Pinnensium (in Vestinis id oppidum hodieque est) nescio quo casu excepti a sociis liberi fuerant. Eos rebellium agmen ad mœnia Pinnæ deductos, quo parentes consanguineosque misericordia carissimorum pignorum ad defectionem impellerent, postquam id inceptum frustra esse apparebat, ante ora suorum crudeliter interfecit.

Jul. Obs. Dio ap. Vales.

Plin. III. 12. Cluv. Ital. II. 12. Diod. ap. Val.

24. His et talibus in facinoribus multa Cilicis cujusdam archipiratæ opera erat, quem ob frequentia maleficia et homicidia a Romanis Asculi in custodia habitum Picentes initio defectionis vinculis exemerant. Is ergo quasi pro meritis cujusque gratiam relaturus, collecta perditorum hominum manu, pro liberatoribus acriter, in Romanos infenso animo militabat; et agros, vicos, oppida rebellibus

Oros. v. 18. Diod.

accedere renuentium, latrociniis a puero exercitus, supra ceterorum furorem incendiis cædibusque pervastabat. Lucani Ser. Sulpicium Galbam comprehenderant. Sed ille unius mulieris opera, ad quam divertebatur, captivitatem evasit. Liv. Epit.

25. Multa tum florentissima longæ pacis bonis oppida fœde vastata. Ocriculum in Umbris, Fæsolas in Tuscis, Carseolos Æquicolanorum, et in Campania Nuceriam, caputque gentis suæ Picentiam, cum multis æque nobilibus eo bello plurimum vexatas esse reperio. Sed omnium pertinacissime obsessæ defensæque sunt Æsernia et Alba coloniæ. Quarum illa duobus Maniis Valerio Messalla et Otacilio Crasso consulibus deducta est, anno urbis conditæ quadringentesimo nonagesimo; Albenses ad lacum Fucinum totis annis quadraginta ante Æserninos deducti sunt, cum Ser. Cornelius Lentulus, L. Genucius Aventinensis consules essent. Sed Rutilius Juliusque consules, ut obsessis opem ferrent, in Samnium Marsosque diversi abierunt. Flor. III. 18. Liv. Epit. Sup. XVI. 48. Liv. X. 1. Oros. V. 18.

26. Inter hæc a nomine Latino, reliquisque extra Italiam sociis frequentia venerunt auxilia. Nam etiam tum magna pars Italiæ, omne Latium, Etrusci, Umbri, aliæque validæ nationes in fide manebant. Sed et in aliis quibusdam quæ defecerant, adeo repentinus inter omnes consensus esse non potuit, ut non magna portio immixta bonorum esset. In Hirpinis certe justam legionem Minatius Magius conscripsit, Æculanensis[d] quidem civitate, sed intactus a scelere, et avitæ in Romanos fidei tenax. Nepos enim Decii Magii Campanorum principis erat; ejus qui deficiente ad Hannibalem Capua, ut ruentem in dedecus et exitium patriam retineret, multa ausus passusque, fortissimi atque fidelissimi viri famam emeruit. Liv. Epit. Appian. Vell. II. 16. Liv. XXIII. 7. Vell.

27. Neque segnis Minatii eo bello opera fuit. Nam et Herculanei capti communem cum T. Didio laudem habet: et cum L. Sylla Pompeios oppugnavit, Cosamque occupavit. Agnovitque meritum Romanus populus, et

[d] *Æculanensis*] Ex Æculano civitate, quæ principem in Hirpinis locum tenebat. Male ergo et apud Freinshemium legebatur *Æsculanensis*, et legitur apud Velleium *Asculanensis*. Crev.

ipsum quidem nominatim donavit civitate, duosque deinde filios ejus creavit prætores, cum adhuc seni crearentur.

Sall. ap. Gell. II. 27. Utilior etiam quam celebrior industria Sertorii fuit: cujus egregia facta toto eo tempore primum ignobilitas hominis, deinde scriptorum invidia obscuravit. Sed is tum Plut. Sert. c. 5. Galliæ Cispadanæ quæstor arma virosque magno numero coëgerat: ne ipse quidem suo corpori parcens. Unde eodem bello, dum nullum periculum refugiens acriter pro Sall. patriæ imperio pugnat, effosso altero oculorum, 'non dehonestamentum id oris, sed ornamentum habere,' haud injuria gloriatus est.

28. Venerunt et ab ultimis terris auxilia, non regibus modo magnisque populis promte summittentibus, sed etiam mediocrium civitatum alacri studio. Inter quas et ab Memn. ap. Phot. Heraclea Pontica duas triremes tectas venisse Memnon scriptum reliquit, cujus in populorum assignandis sedibus error admonet, ut operæ pretium facturi videamur, si, qualis initio belli socialis Italia, quibusque habitata gentibus fuerit, velut in tabella spectandum exhibeamus. Cum enim vir, ut existimari potest, cetera non ineptus, adhæc paulo post hæc tempora, florente certe Romanorum imperio natus, Marsos Pelignosque ac Marrucinos, Libyæ gentes Gadibus finitimas potuerit credere; profecto nobis haud translatitia diligentia erit opus, ne in rebus tot sæculorum vetustate obliteratis, tot interim mutationibus aliam aliamque subinde faciem adeptis, hallucinemur.

Plin. III. 5. 29. Igitur omnis Italia decies centena et viginti millia passuum[e] in longitudinem protenditur, ab Augusta Prætoria per urbem Capuamque ad Siculum fretum, ubi Rhegium oppidum est, pergentibus. Augusta nomen adhuc Cluv. Ital. I. 13. Plin. III. 17. hodie retinet, juxta geminas Alpium fauces, Graias atque Plin. III. 5. Pœninas,[f] sita. Latitudo minime respondet longitudini, ipsa quoque varia, maxima proxime Alpes inter Varum et Arsiam fluvios, ad quadringenta decem millia[g] patens:

[e] *Decies centena et viginti millia passuum*] Leucas nostrates 340. *Crev.*

[f] *Pœninas*] Sive potius *Penninas.* Vid. Liv. XXI. 38. *Crev.*

[g] *Quadringenta decem millia*] Leucas 137. *Centum millia.* Leucas 33. *Millia passuum viginti.* Leucas fere 7. *Crev.*

deinceps quanto magis in austrum vergit arctior, nisi quod in media ferme longitudine inter Tiberis et Aterni ostia, brevissimo itinere in centum millia tumet. Ad Scyllacium quidem, et sinum Terinæum, qui hodie S. Euphemiæ dicitur, angustissima Italia est, vix millia passuum viginti inter Superum Inferumque mare occupantibus terris. In hoc situ plurimæ gentes civitatesque nobiles et nunc sunt, et olim fuerunt. Sed in præsentia satis habebimus eas descripsisse, quarum tum temporis præcipua celebritas et potentia, aut sociali bello insigne aliquod fatum fuit. Cluver.

30. Ergo naturam secuti quatuor in partes Italiam divisimus, ut Circumpadana montibus et Adriatico sinu planities terminetur; partem secundam Apenninus mons, totam Italiæ longitudinem pertransiens; ceteras, quæ cis aut trans Apenninum jacent, constituant. A prima quam fecimus regione commodissime descriptionem totam ordiemur. Sub ipsis Alpium radicibus, ubi nunc ex argumento vocati 'Pedemontani' colunt, angustis primo spatiis, deinde latioribus, campi fertilissimi extenduntur, quos Polybius, qui plurimas terras peragravit, tota Europa præstantissimos esse, passuumque in ambitum millia MCCL.[h] complecti prædicat. Sacc. Hist. Ticin. I. 1. Strab. V. p. 211. Polyb. II. 14.

31. Hos ita intersecat Padus, ut longe majorem efficiat partem, quæ ad Adriaticum mare, quam quæ ad Ligusticum vergit. Utramque ripam Gallicæ nationes Etruscis pulsis antiquitus occupaverant: ut Vespasiani ævo de Tuscorum in ea regione oppidis sola Mantua superesset. Cum his populis diutissime depugnandum Romano fuit, et ab his omnis ea regio Gallia Cisalpina appellata. Nobilissimæ illarum gentium, in sinistra ripa Insubres, Cenomani; in dextra, quæ propior Romæ est, Boii atque Senones fuerunt. Horum Boii pulsi sedibus: Senonum tota natio a populo Romano deleta. Ab his illustres urbes multæ conditæ: in agro Insubrium Mediolanum Bellovesus exstruxit; Veronam et Brixiam Cenomani. Senenses quidem ipsa appellatione prodere originem videntur: et Comum, Bergamum, Tridentum, Vicentia, Plin. III. 19. Strab. V. p. 212. Liv. V. 34. et 35. Sarisb. VI. 17. Justin. XX. 5.

[h] *Passuum ... millia MCCL.*] Leucas nostrates 417. *Crev.*

Trogo auctore, Gallis auctoribus initia sua debent. At Placentiam et Cremonam, M. Livio, L. Paulo consulibus, sub Hannibalis bellum Romanæ coloniæ occuparunt. (Sup. xx. 64.)

32. A latere Gallorum usque ad mare Adriaticum Veneti sunt, antiquissimæ celebritatis nomen, et hodie quoque pulcherrima urbe, neque integra modo libertate, sed etiam imperio non contemnendo præcipuæ famæ. Sed Galliæ Cispadanæ Ligures ad mare sui nominis prætexuntur. His antiquitus caput Genua fuit, nunc quoque florentissima. Durum bello, minusque fidei quam libertatis tenax genus, arma Romana, jam Africam Asiamque magnis victoriis peragrantia, sæpe sustinuit, aliquando repressit: neque ulla Italicarum gentium serius perdomita est. Inter hæc mons Apenninus a Liguribus per mediam ferme Italiam porrectus, apud Bruttium in duo brachia discedit, altero Leucopetram Rheginorum contingens ad Siculum fretum, altero promontorium Lacinium, quod a Junonii templi ornamentis posteriora tempora 'caput columnarum' vocaverunt. Isto montium tractu Ligures habitant, quos ab Etruscis Arni fluenta separant. Inde jam in mediterraneis Arretium, ad mare Pisæ sunt in Tuscorum finibus. (Strab. Plin. III. 5. Farnab. in Lucan. II. 214.)

33. Tuscis ex Lydia repeti genus, nec nescio, nec refello. Tantum ut ingeniis talia studiose rimantibus argumentum non inamœnæ disquisitionis subjiciam, non dissimulo, per mihi mirum videri, nullas earum gentium origines, uti nunc vulgo fieri scimus, ita antiquitus etiam e Germania peti, cum tot extent notæ huc trahi faciles: gentium septemtrionalium creberrimæ migrationes, vicinia locorum, sermonis quidem etiam expressa vestigia. Nam et in Asia Lydiaque ipsa Cimbros olim sedes habuisse constat, ut etiam inde venire Germanici sanguinis populi potuerint: et e magna Germania per Alpes nec longior, nec difficilior trajectus erat, quam postea iisdem Cimbris fuit. Præterea quo tempore Hannibal in Italiam transiit, partem Alpium semigermanæ gentes tenebant. (Liv. XXI. 38.)

34. Nomen autem Tuscorum propter sacrificiorum religiones a Græcis impositum credatur licet, quemadmodum alia non minus inepta creduntur: dum ne ignoremus (Serv. ad X. Æn. 164. Dionys. I. 19.)

nunc quoque Germanos inter se aut a consanguineis nationibus Lydos atque Tuscos nominari. Sed et Italiam, nisi quem fabulosæ delectant origines, a Tuscis appellatam fuisse suspicio est, iis, inquam, Tuscis, qui subjectam Alpibus regionem tenuerunt, in valle (hoc enim ipsum significat Italia) se habitare indicantibus. Quid quod Bodinci nomen Pado antiquitus inditum, vix alia in lingua notationem quam ei tribuit Plinius 'fundo carentis' invenerit? Plin. III. 26.

35. Quid jam extra Italiam regiones, sed in quas Infero mari accessus Tuscis fuit, aliter a Græcis, aliter ab Italis appellatas commemorem, ea ratione nominum, ut in sola Germanica lingua certum et convenientem locis intellectum præferant? Eandem insulam Zanclen Græci,[1] Siciliam Itali dixerunt, rem etiam eandem utraque denotante voce: nam hodieque falcem (cujus figuram insula refert) hoc nomine Germania designat. Quam autem[2] Græci Libyam vocant, eam esse ab Tuscis Africam nuncupatam ob simiorum multitudinem non absurdum est credere. Nam et simiorum regnum apertissime notat Africæ vocabulum: et genus illud animalium non modo frequentissimum iis locis esse constat; sed etiam urbes fuisse, quæ a simiis se denominarent; simios divino honore colerent; liberis denique, ut Græci a Diis, ita illi a simiis nomina imponerent. Diod. XX. 59.

36. Ceterum Tuscorum, undecumque illis nomen aut origo fuerit, et antiquitus summa potentia, et belli socialis tempore magnæ adhuc vires memorantur. Urbes præcipuæ adhuc Pisæ erant et Luca coloniæ, Volaterræ, Arretium, Cosa. Proximi Etruriæ Umbri habitarunt, Tiberi fluvio discreti, gens antiqua et ampla. Narnia tum et Iguvium Ameriumque et Camertes cum Tudertibus, et ad Tiberim Ocriculum, claræ urbes populique erant. Ab his deinde Picenum ab ipsis illis montibus incipit, in qui- Dion. I. 19. Strab. V. p. 219. Liv. V. 33.

2 *Cum autem* edd. ante Crev.

1 *Eandem insulam Zanclen Græci*] Hoc quo auctore dicat Freinshemius, incertum nobis est. *Crev.*

bus Camerinum, hodie quoque antiqui nominis retinens, jacet. Ariminum hi tenebant, Asculumque, unde initium defectionis fuit, et Firmum, clarissima oppida. Vestini Aternum habent, quod nunc Pescara nominatur, ad amnem ejusdem nominis, qui medius inter Vestinos assitosque Marrucinos et Pelignos labitur. Marrucinorum Teate fuit, caput gentis: erant et alia oppida, sed frequentius vicatim habitabant. At Pelignos Corfinium nobilitat, arx rebellantium sociorum, et Italicæ appellatione communis omnium civitas: itemque Nasonis origine clarus Sulmo.

Cluv. Ital. Ant. II. 12.

Sup. LXXI. 45.

37. In latere Pelignorum Vestinorumque Marsi Fucinum lacum accolunt, celebratæ fortitudinis viri, adeo quidem, ut eousque neque de Marsis Romæ, neque sine Marsis triumphatum esse opinio tenuerit. Præcipua urbium Marruvium fuit: deinde Alba ad Fucinum, colonia. Hinc Æquorum veteres fines, sed tum Latio contributi, Carseolis maxime gloriabantur. Sed a Pelignis et Sagro flumine Samnium longo tractu porrigitur, antiqua fama et maximis urbibus clarum, Æsernia, Boviano, et, quod nunc quoque veteri vocabulo noscitur, Benevento.

Sil. VIII. v. 503. Strab. v. p. 240. Appian. Civ. Silius.

38. Campaniæ etiam pars montosa Samnitibus connectitur: in qua post Capuam, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Nuceria, tum quoque adhuc Pompeii erant, nobilissima oppida. Teanum præterea et Larinum Frentani populi fuerunt. At post Beneventum coluerunt Hirpini: quorum urbes Aquilonia, Abellinum, Æculanum memorantur. Lucania deinde sequitur, magna regio: urbes, Velia, Copiæ, Thuriorum prius, et ante Thurios Sybaris nomine nobiliores, Grumentum, Potentia. Hinc deinde per Bruttios et extremum Italiæ angulum Apenninus Siciliam versus sinuatur. Tempsa horum erat, Vibo Valentia, et celeberrimæ omnium Rhegium et Locri.

Ptolem. III. 1.

39. Tertia pars Italiæ, quæ monte Apennino et mari Infero clauditur, primo quidem Ligurum, deinde Etruscorum populos continet, utraque gente a montibus ad littus porrecta, suumque nomen dante quam accolit parti maris.

40. Post Etruriam Latium est Tiberi flumine disjunctum, ubi caput non Italiæ modo, sed prope orbis univer-

si, Roma est. Ampla regio, validi populi, nobilissimæ urbes hac parte Italiæ fuerunt. Præter antiquum Latium, Rutuli et Aurunci ad maris oram: interius Volsci, Hernici, Æqui. Lanuvium, Aricia, Tusculum et Præneste Latinos veteres illustrabant.[3] Arpinum Marii tum natalibus gloriabatur, nondum agnito quanto majus Volsco Romanoque nomini decus Ciceronem peperisset. Et Anagnia caput Hernicorum, Tarracinaque, et Minturnæ, et Formiæ, et Sinuessa in Auruncis, opulentæ illa tempestate urbes erant.

41. Per Minturnas fluvius Liris transiit: ejus in læva ripa Sidicini colebant, quorum Teanum oppidum fuit. Ex his Campania rerum omnium affluentia luxuque præ ceteris Italicis celebrata regio: de qua jam occupavimus dicere, quod pars ejus Apennini juga sequentibus occurrebat. Post Campanos Picentini sunt, ad Pæstanum sinum ex veteri Piceno a Romanis victoribus trajecti. Strab. v. p. 251. Hic Picentia clarum oppidum erat, et Romanorum colonia Salernum. Ab eodem sinu deinceps Lucani Bruttiique Italiam, uti dictum est, finiunt.

42. Superest quarta quas fecimus partium, inter Apenninum et mare Superum, quod et Adriaticum vocatur, intercepta regio. Hæc a Venetis, per Umbriam Picenumque, memoratos antea populos, ad Prætutianum Adrianumque agrum pertinet: post quos Marrucini Frentanique, ipsi quoque inter Apenninicolas jam recensiti; a Frentanis Apuli habitabant, longo ad Adriaticum mare tractu. Hic Venusia est, Horatii Flacci patria, itemque Luceria, tum Romanorum coloniæ.

43. Deinceps extremum Italiæ cornu, Bruttiis oppositum, (nam iis locis lato hiatu discedentes terras maria intrarunt,) peninsulam efficit, Messapiam antiquitus appellatam, cujus interior pars Tarentum nobilissimum oppidum habet, cum sinu cognomine: deinde per Sallentinos ad Iapygium promontorium excurrit. At pars Adriatico obversa mari Calabria vocatur. In qua Brundusium est cum inclyto portu; et cum alio, sed minoris famæ usus-que, Hydruntum.

3 *Illustrabat* edd. ante Crev.

44. Hæc illa Italia fuit, hæ gentes ac urbes, quæ tum paribus inter se animis viribusque concurrebant. Nam si populos qui defecerunt cum Romanis eorumque fidelibus sociis compares, vix reperias, utram partium aut hominum numero, aut militum genere, aut munimentis locorum, anteponas. Opes quoque, pecuniarum, commeatuum, armorum copias æquales; ducum etiam haud impares spiritus artesque deprehendas. Senatus haud dubie Romanus auctoritate rerumque usu longe præstabat: sed horum vim atque velut aciem internæ seditiones et inolita vitia hebetabant. Italicum industria firmabat, et concordia, favensque novis cœptis humanus animus, et omnia in principiis meliora.

Diod. Ecl. xxxvii. 45. Fortuna quoque adesse partibus visa: plerumque superioribus inter initia sociorum rebus, dum in urbe Romana quæstione majestàtis, in castris suspicionibus infensa omnia et impedita sunt. Nullum jam Romæ nisi lege Varia judicium exercebatur, quo præter alios Q. Pompeius Rufus et M. Antonius orator causam dixerunt. Cic. Brut. c. 89. Cic. Tusc. Quæst. ii. 24.

46. Cum satis irarum cæcique metus domi esset, acrius exulceravit animos P. Rutilii consulis imprudentia, qui consilia sua hostibus prodi videns, cum viros patricios[k] quos secum habebat criminis ejus reos designasset, rem non perquisitam senatui perscripsit. Neque dubium est, quin magnus inde motus oriturus fuerit; ni mature emersisset error, verique proditionis auctores temere suspectos periculo liberassent. Marsi quidam immixti Romanorum pabulatoribus, et pro sociis se gerentes, castra simul ingredi consueverant: inde quæ visu audituque comperiebantur, suis occulte nuntiabant. Dio ap. Vales.

47. His supplicio affectis restincta magis præsens invidia, quam ex suspicaci consulis ingenio evulsa solicitudo est. Nam et C. Marium, licet propinquum suum, id agere putabat, ut præsenti anno segniter extracto, ille septimum consul factus bellum integrum acciperet. Quanquam Mario consilii sui idonea causa erat. Quod enim in hostico bellum esset, trahi oportere identidem summo- Oros. v. 18. Dio.

[k] *Viros patricios*] Græcus scriptor habet εὐπατρίδας, quæ vox *nobiles* sonat, nec designat necessario *patricios*.

nebat. ‘Sibi enim aliunde non defuturos commeatus. At hostibus suum agrum inter utriusque partis crebras populationes minime diu suffecturum: interea tironem militem in castris exerceri posse.’ Frustra hæc dicebantur, nec ab animo pravo atque contumaci consul impetrare potuit, ne potius damnosam reipublicæ temeritatem suo cum exitio, quam salubria aliorum monita, cum incolumitatis famæque magna mercede, sequeretur. Freculph. Tom. I. l. VI. c. 12.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Ascon. in Or. pro C. Corn.

1. Interea, cum inter crebras Italicorum defectiones, etiam domi omnia suspicionibus et mœrore solicita essent, appareretque lege Varia multis innocentibus extrema intendi pericula, decrevit senatus, 'ne judicia, dum tumultus Italicus esset, exercerentur.' Huic senatusconsulto tribuni plebis intercedebant. Idcirco in concionibus populi frequenter agitata res est, atrociter in senatum invehentibus tribunis.

2. 'Quorsum enim,' aiebant, 'legiones imperatoresque rebellibus opponitis, si, quod longe majus est periculum, domi non esse modo fautores hostium, sed etiam præesse patimini, Quirites? Nam externam vim forte pari robore non ægre caveas, aut repellas. At quod in ipsis quasi visceribus venenum latet, id nisi mature ejeceris, frustra postmodo invocabis Deos: sine remedio, sine spe salutis, ad extremam usque perniciem grassabitur. Quid senatus populusque Romanus in urbe, quid consules in castris egerint, immo quid acturi sint, citius certiusque ad hostes quam ad cives perfertur. Qua deinde spe geremus bellum, si proditores consiliorum habemus, quos habere auctores debuimus, conscios vitare non possumus?

3. 'Nuper a P. Rutilio consule sunt allatæ literæ: viri

quidam nobiles haud obscure proditionis arguebantur. Quid igitur factum est? Cognatorum, affinium, sed plus etiam eorum qui eadem in causa sunt, potentia in tantum valuit, ut omnis ea de re non inquisitio modo cessaret, sed etiam sermo conticesceret, reique criminis, pro his qui fuerant indicati, nescio qui viles ignotique homunciones nomine Marsorum subderentur.

4. 'Scilicet aliquis ullius nominis locique in Marsis est, ut apud hostes explorator idoneus, apud suos fide dignus haberi debeat, qui Romanis in castris se fallere speret; qui neminem in tanta multitudine fore putet, a quo agnosci, deprehendi, atque indicari queat? Sed inter pabulatores latuerunt. Narra igitur mihi: pabulatores ignotum et promiscuum in castris genus sunt? An vero, ut imperatori visum est, e legionibus et auxiliis delecti milites, interim etiam totæ cum signis suis cohortes emittuntur? Fac autem fuisse: quid vero illi explorent, nisi quæ non amplius in secreto habentur? Hic autem non modo quæ palam fecerat edixeratque consul, sed consulta ejus omnia, quæ modo cum paucis communicasset, et propemodum cogitata enuntiabantur. Locum castris constituerat capere: mox vidit præceptum ab Italis. Tentabat eorum præsidia; tentabat oppida; ubi minime credebat existimaturos hostes, dabat impetum: omnia tam accurata, tamque recenti cura septa reperiebat, quam si de industria hostibus in eum locum condixisset.

5. 'Et tamen hi pro innocentibus laudantur. Quis enim unquam hac lege tam certus, tamque[1] evidenter nocens postulatus reus est, ut non ab iisdem hominibus acerrime defenderetur? An igitur fieri citra periculum vestrum et civitatis potest, Quirites, ut cujusquam salus, aut hujus imperii majestas sarta tectaque sint, donec hi homines, non dicam in urbe vestra, sed in imperiis et consilio publico erunt? En quibus reipublicæ fata, dignitatem Romani nominis, nostras[2] denique nostrorumque liberorum ac conjugum facultates, corpora, libertatemque ac pudicitiam credimus!

1 *Tanquam* edd. ante Crev.
2 *Nostra* legitur in edd. ante Crev.

6. ‘ Hæc tam atrocia quanquam diu jam patimur, erat tamen nonnulla consolatio, quod adhuc dolere vicem nostram et reipublicæ miserari, postremo accusare proditores licebat. Nunc etiam hoc auxilium nobis ereptum eunt, Quirites, tam turpi confessione noxæ, ut quæ jussistis lege reddi judicia, isti vetent, vosque et hæc omnia perire malint, quam aut desistere a perniciosis consiliis, aut judiciorum subire discrimen.

7. ‘ Proh Deum atque hominum fidem ! esse in libera civitate, qui hanc sibi potentiam arrogent, ut suo arbitratu eludere leges, tollere judicia ausint ! Quorsum autem ista licentia pertinet, Quirites ? Aliudne quæritur, quam ut nudata omni legum præsidio impune prosternatur respublica ? Cur enim judicia fugiunt, si tantorum scelerum sibi non sunt conscii ? sin vero, cur vivunt in hoc populo, quem oderunt; in hac civitate, quam vendiderunt ?

8. ‘ Sed vereor ne forte per calumniam vexare innocentes videar. Non enim abnuunt judicia, sed tantum ad res quietas differunt, et pacatiorem statum civitatis. O stulte simplicem populum Romanum, si patitur his tam crassis præstigiis sibi imponi, quibus ne servilia quidem ingenia circumveniri paterentur ! In præsentibus prementibusque malis et universæ ruinæ metu celeribus remediis opus est : quæ quisquis in illa tempora rejicit, ubi futuri amplius non sunt quibus adhibeantur, illum aut egregie fatuum esse, aut summe improbum oportet.

9. ‘ Incendio forte oborto ædibus, si quis afferri aquam et restingui flammas prohiberet, donec tumultus conquiesset, obsecro vos, Quirites, qualem esse diceretis ? Jam pulcherrimum hoc ædificium imperii Romani flagrat bello : lambit ipsam urbem ignis, corporumque et fortunarum vestrarum omnium sedem atque domicilium afflat. Et sunt (proh summe Jupiter, vosque Dii Deæque, quotquot urbem hanc incolitis !) qui resistant restinguere cupientibus, atque adeo incendiarios ipsos jubeant tolerari, donec scilicet periculum prætereat. Sed quid opus est pluribus ? Non difficilis, nec obscura prædictio est. Et omen quidem Dii avertant ! Sed, nisi dum vestri juris estis, Quiri-

tes, provideritis ne prodamini, proditis serum et alienum erit pœnas proditionis persequi, cum et reliquarum rerum omnium potestas, et ipsa judicia penes proditores erunt.'

10. Non deerant tamen, qui pro senatu loquerentur: 'In æqua omnium libertate plus tamen juris atque commodorum apud nobiles et locupletes esse. Iisdem ingenitum inolitumque a majoribus longa temporum serie, ut rempublicam ament, cui ultra communem affectum tot sint pignoribus obligati, quot habeant præ aliis civibus eximia. Sic esse comparatum, ut pro conservatione cujusque rei plus sint soliciti, quibus ejusdem interitu plura sint peritura commoda. Neque credi posse, majestatem populi Romani cuiquam majori curæ fore, quam senatui, in quo majestatis ejus universus ferme splendor refulgeat.

11. 'Scilicet hos a proavis et atavis assuetos gerere magistratus, imperia, quicquid in urbe sit vel ad dignitatem præcipuum, vel ad rem familiarem expeditum, solos aut primos consequi; jus illud cum tota Italia cupide communicaturos, cujus in possessionem vix cives suos post longa et atrocia certamina recepissent! Non magis hos patres quenquam admissuros, nedum accituros, quem arcere possent, potentiæ socium, quam olim longe minoribus populi Romani opibus Latinos idem petentes admisissent. Atque hæc tam esse certæ et perspicuæ veritatis, ut accurata defensione non egeant, potiusque videndum sit iis qui senatum tali criminatione vexent, quemadmodum se a calumnia, quam senatui, quomodo se tam inepta suspicione liberet.

12. 'Quod si forte tam periculosis temporibus aliquid acceptum incommodi, vel adhuc timendum sit, ejus culpam non senatui, sed potius his qui de senatu querantur, imputari debere. Hos enim nihil aliud agere, dum ægram et sauciam rempublicam necessaria quiete defraudant, quam quod unice optare hostes, et ab his conducti facere atque procurare vellent.

13. 'Tot illustrium virorum simul deferre nomina, et in capitalem fraudem vocare multos innocentes, nec injuriam æquo animo laturos, nihil aliud esse, quam inter flammas

socialis belli novum et atrocius civilis certaminis incendium excitare. Nondum oblitos esse majores natu, cum dirutis Fregellis in socios consiliorum attentius quæreretur, eaque suspicione C. Gracchus afflatus esset, quanti inde extiterint tumultus, victrici tum et robustæ reipublicæ vix tolerabiles; et exitio futuros, si debili et aliunde impeditæ incubuissent.

14. 'Sed bono urbis Romanæ nullum tum Q. Varium, aut ei similem fuisse, quem propitii tum Dii, nunc irati populo Romano, in hæc potius tempora servassent, ut exulceratum civitatis statum ad extremum periculi adduceret homo non Hispaniensis, sed Hispanus, et, si quid forte Romani sanguinis haberet, ambiguus hybrida. Hunc scilicet reipublicæ cura duci, quæ nihil ad illum pertineret; aut ulla honesta causa, cujus in tota vita nihil non fœdum atque probrosum esset; quique ipse criminis hujus, per quod negotium aliis facesseret, multis et bonis testibus argui posset! Ceterum tali aliquo, hoc est, vili, impudente, et perdito homine fuisse opus: nec enim alium reperiri potuisse, qui se Romanis equitibus venditaret, ad horum confirmandam impotentiam tam infami famulatu.

15. 'Frustra incusari alios: equitum hanc intemperiem esse, regno judiciorum exultantium, vel usque ad interitum civitatis. Non posse dissimulari aut nesciri, quæ in conspectu populi Romani sint acta, hoc inspiciente cupidissime damnatos, quicumque aut publicanorum fraudes severius vindicassent, aut judicia studuissent emendare, aut quacumque de causa iratum hunc ordinem habuissent.

16. 'Quem enim comminisci causam aliam posse, quod M. Scaurus princeps senatus, quanquam annis et corpore invalidus, sit postulatus: nisi quia et alias semper obstiterit iniqua flagitantibus, et nuper auctor Druso fuerit judicia ad senatum transferendi? C.[3] Cottam disertissimum adolescentem quo alio crimine cecidisse, quam quod P. Rutilium avunculum suum imitatus, rectum animum et ambitioni impenetrabilem prætulisset? Ideo nimirum tantis in illum animis ivisse iratos equites; ne suam quidem

3 *M.* pro *C.* legebatur ante Crev.

infamiam, nedum publicam veritos, si Rutiliani judicii turpitudinem recens invidia renovaret.

17. 'His tam velocibus ad vindictam hominibus judicia tradi perinde esse, ac si furioso gladius detur inter inermes et imbecillos. Tam brevi tempore plures consilio et virtute præstantes cives amissos esse, quam fortassis longo bello absumere hostilia arma potuissent. Neque finem fore, donec eadem accusandi licentia duret. Quem enim esse non senatorem tantum, sed omnino honestiorem aliquem civem, cui non fuerit cum his aut illis sociorum multa familiaritas, et inde suspicionum materies, et criminandi occasio? Jam antea satis in urbe irarum, satis invidiæ et æmulationum esse. Hæc tam inimica publicæ saluti opprimenda potius et excidenda esse, quam ut ultro corrobores et augeas.

18. 'Unicum præsentium malorum levamentum, unicam meliorum temporum spem esse in concordia civium repositam. Hanc qui studeant abrumpere, quibuslibet hostibus pejus timendos atque abominandos esse. Quid enim futurum, si ex senatu aut legatione exciti, quam reipublicæ curam operamque necessario tempore navaturi fuerint, suis periculis cogantur impendere? Perituras rei bene gerendæ plurimas occasiones, donec qui in consilio publico aut curatione aliqua sint positi, solicitis mentibus, plus de civium suorum injuriis, quam de hostium armis cogitarent.' Hæc disceptatio cum aliquamdiu tenuisset, tandem melioris partis victoria saltem in tempus necessariam fessæ civitati quietem præbuit.

19. Interea dum Romæ hæc fiunt, et in Marsis a P. Rutilio Lupo consule res non optime geritur, ne in aliis quidem Italiæ partibus prosperiores Romanorum ducum expeditiones fuerunt. Cn. Pompeium, quanquam repulsus ab Asculo fuerat, adhuc in Piceno agentem, ad Tennam fluvium in agro Falerino[a] tres simul hostium duces,

Liv. Epit.
Oros. v. 18.
Appian. Civ.

[a] *Ad Tennam fluvium in agro Falerino*] Appianus habet περὶ τὸ Φάλερνον ὄρος. Quæ verba cave intelligas de Falerno monte et agro in Campania generosi vini feraci. Ipse locorum situs rerumque gestarum ordo invicte probat hic agi de agro Falerino, sive potius Faleriensi, id est, agro Faleriæ circumjecto. Faleria, sive Falaria, urbs est Piceni agri. *Crev.*

C. Judacilius, T. Afranius, P. Ventidius conjunctis copiis adorti, fuderunt.

20. Firmum colonia receptui fugientibus fuit: cujus mœnibus cum se Pompeius clausisset, Judacilius et Ventidius, relicto ad obsidionem Afranio, in diversa loca digressi sunt. Namque Pompeius, quanquam abductæ potiores hostium copiæ erant, satis habebat, si quos superstites sibi cædes fugaque fecerat armare iterum, et, donec terror abscessisset, defendere munimento[4] oppidi posset: a pugnando quidem modis omnibus abstinebat.

Liv. Epit. Appian. 21. In Samnio Vettius Cato L. Julium consulem, cæsis duobus millibus militum, Æserniam cedere compulit. L. Scipio et L. Acilius servorum habitu elapsi sunt: co-
Plin. xv. 2. lonia arctius circumsessa. Tum et Venafrum in dextra Vulturni ripa Campanum oppidum, sed vicinum Samniti-
Appian. bus, olei proventu ac bonitate clarum, Marius Egnatius proditione intercepit, duabus ibi Romanis cohortibus interfectis. Et M. Licinium Crassum M. Lamponius cas-
Front. Strat. II. 4. 16. et IV. 7. 41. Appian. tra prope virgulta sylvasque habentem, incensis quæ contigua vallo erant, Grumentum concedere coëgit: majore tamen metu quam detrimento, cum exercitus omnis periclitatus fuisset, octingentis omnino militibus amissis.

Liv. XXIII. 37. 22. Oppidum Lucaniæ Grumentum est, quod si non eodem anno, eodem utique bello et amissum a Romanis et recuperatum est. Nec excidere memoriæ debet insigne
Quadrig. ap. Sen. de Benef. III. 23. et Macrob. I. 11. duorum servorum ad servandam heram commentum. Hi cum urbs obsideretur, ad Romanos transfugerant, operæque pretium fecerant. Iidem urbe capta, discurrentibus ad prædam militibus, ad herilem domum notis viarum diverticulis præcurrerunt, extractamque dominam cum præ se agerent voce vultuque minaces, quoties quænam esset interrogarentur, ‘dominam, et quidem crudelissimam, ad meritum supplicium a se duci’ retulerunt.

23. Sic eductam extra muros summa cura occultaverunt, donec residente ira victoris periculum omne decederet. Tum vero aperuerunt animos; ‘dominæ servandæ ergo,’ quemadmodum res ipsa satis loquebatur, ‘omnia

4 *Munimenta* edd. ante Crev.

fecisse, neque jus ejus imminutum cupere,' professi. Illa, ne beneficio a servis vinceretur, quod unum maximum in potestate ejus erat, utrumque e vestigio manumisit.

24. Inter hæc et C. Perperna cladem ignominiamque non vulgarem passus est. Cum Præsenteio signis collatis dimicaverat hoc eventu, ut quatuor millibus amissis superstites plerique armis abjectis vix fuga servarentur. Ob hoc ademtum ei a P. Rutilio consule imperium est. Reliquiæ exercitus iis copiis quas C. Marius ducebat adjunctæ. Appian.

25. Sed et Nola nobilissima Campaniæ colonia, quæ vim Hannibalis, et illam Punici belli tempestatem spreverat, in Samnitium manus incidit, quibus C. Papius præerat. Is cum suarum partium hominibus re communicata, facile irrupit proditam urbem. Duo millia Romanorum in præsidio cum L. Postumio prætore erant: etiam ad resistendum Nolanis impar manus, nedum ut supervenientem externum sustinere hostem posset. Idcirco haud gravatim acceperunt conditionem, ut postea sub Papio militarent. Hæc venia militibus data: duces comprehensi, et, ne belli quidem more servato, inedia necati sunt. Liv. Epit. Appian.

26. Ob has res continuo complures populi ad hostes defecerunt: Nolaque recepta multas circa urbes C. Papius Italicorum auspicia sequi coëgit. Nam et Stabias in sinu maris inter Surrentum et Neapolim lactis salubritate celebres, occupavit, et cognomini fluvio impositum Liternum: coloniam quoque Romanam in Picentinis Salernum cepit. Erat hoc Italicis ducibus institutum, ut augendis copiis intenti, ex captivis bello idoneos sacramento adigerent, etiam valentissimis servorum in militiam ascitis. Galen. Methud. v. 12. Appian.

27. Hac ratione Papius numerosum jam exercitum trahens, præter Capuam et urbi circumjectum agrum, unde eo bello maximi Romanorum exercitus alebantur, totam Campaniam vicinasque regiones impune pererrabat: alios promissis, alios metu ad voluntariam deditionem sollicitando. Sed in Nucerinorum vastando agro (Alfaternos cognomento vocant; nam alia Umbriæ Nuceria fuit) Cic. de Leg. Agr. II. 29. Appian. Cluv. Ital. Ant. IV. 5. Appian.

quod omnia inferiora fide habebant, nihil injuriæ aut crudelitatis prætermissum est.

28. Ea res nutantes finitimorum animos impulit, ut amicitiam cum Papio jungerent, decemque peditum millia, mille equites sub eo stipendia facturos darent. Qui ubi venerunt, Acerras ad Clanium amnem, postquam ad societatem belli pellici nequiverant, circumsedit. C. Judacilio quoque non deterior successus per Apuliam fuit, Canusio Venusiaque insignibus oppidis, magnoque numero aliorum, in deditionem armis aut voluntate incolentium acceptis.

29. Eadèm æstate, qua hæc diversis Italiæ locis gerebantur, P. Rutilius consul, copiis cum C. Mario divisis, Telonii fluminis utramque ripam duobus castris totidemque pontibus obtinebat. Telonius per Marsos fluens, apud Reatinos Velino fluvio conjungitur. Iisdem in locis tum C. Vettius Cato sociorum prætor exercitum habebat: propius Marianum vallum castra metatus. Is cum Rutilium A. D. pridie Idus Junias, quo die Matri Matutæ sacra fiebant, traducturum esse copias ab exploratoribus didicisset, per tenebras proximæ noctis in valle quadam opportuna haud procul ponte Rutiliano partem copiarum in insidiis constituerat. Deinde Rutilium transire amnem passus, invadit necopinantem magnaque clade profligat.

Oros. v. 18. Appian. Cellar. Geogr. Ant. II. 9. Appian. Ovid. Fast. VI. 565. Appian.

30. Multi ex pugna clari nobilesque viri cum octo millibus militum ceciderunt: ex his magna pars, cum perditis rebus effugium aliud non pateret, in ipsis aquis oppressa est. Consul ipse telo in caput ictus, paulo post ex vulnere decessit. Hanc Rutilii fortunam superstitio veterum ad spretas religiones retulit, 'quod inter sacrificandum capite jecinoris non reperto, tamen movere ausus esset.' Vana omnino persuasione, nisi quod apparet facile contemturum salutaria hominum monita fuisse, qui Deorum, ut ipse putabat, ostenta pro nihilo duceret.

Liv. Epit. Jul. Obs.

31. At C. Marius, qui fluminis inferiorem partem tenebat, cum amnis cruento alveo corpora et arma Romana volvens acta prodidisset, confestim traductis in hostilem ripam copiis ad expugnanda Vettii castra successit: eaque,

Oros. Appian.

propugnatoribus subito metu oppressis, nec viribus modo, sed etiam numero inferioribus, quia flos exercitus una cum ipso duce aberat, haud magno labore cepit; cladem consulis, sicut consilio, sic etiam eventu meliore, ultus. Cato, castris amissis, in loco ubi pugnaverat pernoctavit. Postridie, quod exigua commeatus ei copia supererat, albescente cœlo profectus est.

32. At Romam fama primum adversæ pugnæ vehementer perterruit. Major deinde dolor exarsit, cum cruentus in urbem consul referretur, et tot egregiorum virorum funera sepulcris majorum reddenda portarentur. Eo viso ita mœsta et attonita luctu civitas fuit, ut idoneam senatus causam putarit, cur defunctorum in bello corpora, quibus locis occubuissent humari, neque in urbem referri juberet; ne metum pigritiamque vulgo incuterent funesta spectacula. Providenter id factum etiam hostes probaverunt, simili decreto apud suos imitati. Flor. III. 18. Appian.

33. Rutilio consule defuncto, quanquam magna pars anni supererat, suffectus tamen nemo est: neque enim L. Julio comitiorum causa ad urbem revertendi otium erat. Prosperiores subinde nuntii nonnihil recrearunt animos. Nam et Ser. Sulpicius Pelignos acie fuderat: et Q. Cæpio, qui legatus fuerat Rutilii, cum magna cæde obsidentium, prosperam eruptionem fecerat. Quæ res ei statim honori, mox exitio fuit. Liv. Epit.

34. Quippe ob hunc successum senatus censuerat, ut C. Marius, Q. Cæpio Rutilianum exercitum æquato imperio dividerent. Inflatus his patrum judiciis Cæpio, quod unico hactenus credito duci comparatum se putabat, temerarius factus, præclara initia fœdo exitu corrupit. Namque Pompædius Silo ferociam juvenis in occasionem suam versurus accessit ad eum, pœnitentia actorum simulata; quoque magis incautum falleret, duos pueros prætextatos adduxit, cum magno, ut videbatur, auri argentique pondere. Nam plumbeas ille massas bracteolis melioris metalli obduxerat: pueri quoque servilis generis erant: ipse filios suos ferebat. Appian. Liv. Epit. Appian.

35. 'Hæc,' inquit, 'adduxi, Q. Cæpio, fidei meæ pignora; simul, ut adversus iram popularium, spem generis, et partem fortunarum in tuto haberem. Simul enim

palam fiet me fugisse, satis scio non temperaturos veteres socios, quin, si possint, in me meorumque corpora exquisitissimo cruciatu desæviant. Quanto enim plus in meo ductu spei habuerunt, tanto acriori dolore exardescent: ereptumque a me interpretabuntur, quicquid per me speraverant adipisci posse.

36. ‘ Sed nimirum decepimus invicem, deceptique sumus. Illi, quo bellum vobis facerem, imperium accepisse putarunt; ego, ne ab aliquo violentiore ingenio iuvaderetur, occupandum censui, gravior sic futurus auctor pacis, quam si de inferiore loco conarer. Ceterum neque illorum ardor adducere me potuit, ut vobiscum decertandum arbitrarer; neque illis ad quietis studium inclinandis mea monita suffecerunt.

37. ‘ Idcirco, quia jam ultro pacis laudatorem homines efferati suspectabant et oderant; abjecta spe plura perficiendi, ut me saltem meosque servarem, cum parte clientium et amicorum huc veni: alios reliqui in castris, quia nequedum illis excedere maturum erat, et mihi opportunum habere qui quid ibi rerum agatur nuntient, et, ubi tempus aderit, consilium, quod in redintegrata amicitia pro munere vobis offero, juvent.

38. ‘ Maximi opprimendi exercitus occasio adest, Q. Cæpio; sed cito disparitura, nisi confestim injeceris manum. Si me sequeris itineris optimum ducem, Vestinorum Marsorumque in propinquo copiæ, dum sine imperatore, sine certo imperio trepidant, deleri nullo uegotio possunt. Neque dolum timueris. Nemo seque et liberos tradit in eorum, quos læsurus venerit, manus. Id minime negaverim, fuisse tempus quo fuerim vobis iratior; sed ita ut in civilibus dissensionibus solet. Vim certe et arma quam non probaverim, et mei familiares intime sciunt, et ipso rerum testimonio satis ostendi potest.

Oros. Appian.

39. ‘ Cum a M. Druso ad leges perferendas in urbem essemus vocati, civesque mei spe atque animis mirifice incaluissent; non subduxi me quærentibus ducem, hoc animo, ut, quantum fieri sine certamine posset, per me potissimum gereretur; si bonis artibus profectum nihil esset, impedirem meos ne nimia cupiditate atque indignatione ad scelesta consilia prolaberentur.

40. 'Nihil enim sane mediocre decretum in concilio fuerat; lectumque agmen virorum pugiones sub tunicis detulerat, ut, quod aliter nequiret obtineri, vi consequerentur. Sed ego tantum ab hoc proposito abhorrui, ut cum bona quadam fortuna Cn. Domitius nobis occurrisset, levem occasionem nactus mitigaverim popularium animos; et, unde cum atrocissimis minis exierant, eo[5] placatos jam quietosque reducerem.

41. 'Semper enim in causa præsenti hic mihi animus fuit, ut nec indignos eo quod ostendebatur beneficio nos crederem; nec defugerem quicquam laboris aut sumtus, dum eo, volente populo Romano, potiremur: cum invito luctari, neque fœderibus convenire, quæ vobiscum icimus, neque virium nostrarum esse arbitrarer.

42. 'Sed hæc ita esse aliquando per otium cognosces. In præsentia non postulo ut verbis meis, sed, in quo plus est fidei, ut factis credas. Utra cum parte sentiam, faveant modo cœptis Dii, claro documento futura lux aperiet. Nec aliud a te aut senatu præmium paciscor, quam quod post navatam operam studium meum mereri videbitur. Id modo dicam: quoties memoria repeto, quam fueritis semper in munerando largi, constans animum subit cogitatio, fore, ut jus Romanæ civitatis, et quicquid nostri armati postulant, certius meo, quam illorum consilio, et in his, quam in prioribus castris consequi detur.'

43. Ad hæc Cæpio, tum desiderio rei gerendæ accensus, tum fidem hominis, tantis ut putabat pignoribus obstrictam, nihil suspectans, 'Non errasti,' inquit, 'Q. Pompædi, si certius assequendis quæ cupias in benevolentia populi Romani, quam in armis tuorum esse præsidium reris. Multa ille sæpe, non Italicis modo sociis, sed et barbararum gentium, rogatus dedit; coactus, nihil cuiquam. Tu modo ut promissa præstes dispicito: de ceteris meam esse præcipuam curam volo: nec meritis tuis inferior aut apud me, aut apud senatum populumque Romanum erit gratia.'

44. Multa deinde sciscitantem, an citra periculum sus-

5 *Et* pro *eo* legebatur ante Crev.

cipi talis expeditio posset, sine cura esse Pompædius jubet. ‘Duo in hac deliberatione spectanda Cæpioni, et quantum fidei talia indicantis, et quantum peritiæ credere debeat. Fidei se existimare dedisse maxima omnium quæ dari possint pignora: neque recusare, si fallat, quin acerbissimis exemplis ipse liberique plectantur. Quantum ad alterum pertineat, eum se locum semper et inter suos, et apud Romanos imperatores tenuisse, ut de eo dubitaturum putet neminem. Se cum paucis consciis exisset e vallo, dedisse operam ut tarde cognosceret exercitus profectum imperatorem esse: nedum ut quorsum, aut cujus negotii gratia exiret, quisquam nosset, nisi quem hæc scire interesset.’

45. Hæc non modo credebat incautus juvenis, sed etiam, postquam vocari consilium e vestigio jussisset, contra dubitantes, tuebatur. Nec enim deerant, qui cavendam hominis astutiam, nec nisi explorato quoquam proficiscendum dicerent. Ceterum, quia major potestas penes Cæpionem erat; simul metuentibus qui resistebant, ne favere sociis viderentur; signis temere motis, qua Pompædius ad suorum castra præibat, exercitus rapitur. Ne id quidem curatum, ut asservaretur ille, aut taciti saltem custodes adderentur.

46. Ut ventum ad locum insidiarum fuit, Q. Pompædius in tumulum quendam præcurrit, quasi dubitans an inde conspici hostes possent. Ibi sublato quod convenerat signo, coortæ insidiæ Romanos, priusquam expedire arma possent, turbant, trucidant: cadit ipse Cæpio, præterea militum ingens numerus. Quod ex clade superfuit, alio senatus decreto parere C. Mario jussum est.

Liv. Epit. Eutrop. Appian.

47. Cum ita post Drusum fax altera belli socialis extincta in Cæpione esset, non ideo excitatum ab his incendium conquievit. Adeo facilis est humanis ingeniis miscere composita, quam turbatis mederi.

Dio ap. Vales.

48. Quanquam variis Italiæ regionibus certabatur, acerrimus tamen circa Campaniam Mars erat, ubi Samnites C. Papio Mutilo duce Acerras gravi obsidione premebant. Eo cum L. Julius Cæsar consul cum suis legionibus, auxiliariumque Gallorum millibus decem, et Nu-

Appian.

midico Mauroque equitatu occurrisset; Papius Oxyntam Jugurthæ filium, qui habitus Venusiæ in custodia fuerat, in castra arcessit, cultuque regio exornatum popularibus ostentat. Ex eo crebra earum gentium, tanquam ad suum regem, transfugia fiebant: donec fatigatus quotidianæ perfidiæ exemplis consul, ceteros omnes in Africam remisit. At Papio tantum animorum supererat, ut contemtim ad castra hostium ductis copiis, cum nemo contra egrederetur, cohortatus suos, vallum inciperet vellere.

49. Romanus consilio, non metu quieverat: et intentus in occasionem, ubi quo voluerat progressum hostem videt, præparatis omnibus, aversa castrorum porta circummittit equitatum: ipse cum cohortibus eruptionem validam facit, et Samnitem, nihil a tergo hostile metuentem, cum in se totum convertisset, cædendum equitibus suis præbet. Tanta trepidatio et cædes fuit, ut, quanquam propinquo in castra receptu, sex tamen hostium millia caderent.

50. Inde consul, credo, quia neque ad castra Samnitium oppugnanda satis virium erat, et Acerras adversus longiorem obsidionem firmaverat, ne annonam oppidanorum consumeret, exercitum abduxit. Hujus victoriæ tanta fuit lætitia, ut consul ab exercitu imperator appellaretur; Romæ quoque positis sagis, senatus ad vestitum rediret. Oros. Liv. Epit.

51. Ne tamen eo minus varia belli fortuna esset, Æsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sic quidem Livianæ reliquiæ. Sed Orosius aliter tradit: ‘Syllam cum viginti quatuor cohortibus Æserniam missum, maximo bello et plurima cæde hostium, urbem sociosque servavisse.’ Sane si, quid scriptum a Livio fuerit, liqueret, ab auctoritate tanti viri difficulter recederem. Nunc quando non eadem negligentibus excerptis fides est, rem cogimur in medio relinquere.

52. Neque enim aptissimum esset putare, Syllanam expeditionem, non justam salutem Æserniæ, sed aliquod ad tempus levamentum attulisse. Quis enim servatos esse dicat credatve, quorum ad aliquot forte dies, certe non ultra unum aut alterum mensem, dilata deditio esset? Sed apud hoc genus scriptores, tam crebra est hujusmodi

hallucinatio, ut cautissimi quique lectores vix effugiant, quin subinde offendere et adhærescere cogantur: neque se possint, nisi aliunde forte sublevati, de confusa et temeraria rerum, interdum et pugnante secum, congerie, extricare.

Sisen. ap. Non. voce 'Adesum.'

53. Istis quidem temporibus Æserninos duplici fossa valloque circumdatos, frumento adeso, quod ex agris in oppidum comportatum fuerat, ad extremum periculi venisse certum est. Unde mihi probabilis conjectura oritur, propter inopiam commeatuum, paulo post cum M. Marcello deditam, atque inde cognomen Æsernini huic inditum esse: cum jam non ex bonis tantum rebus, sed etiam ex adversis inciperent imponi; quemadmodum aliquanto postea M. Antonius oræ maritimæ dissolutissimus curator cognomentum Cretici tulit.

Ascon. in I. in Verr.

54. Hanc deinde receptam a consule Sylla urbem existimo. Sane in potestate Italorum fuisse indubitabili argumento est, quod eo bello sic est afflicta, ut jam ætate Strabonis inter urbes numerari desierit. Neque vero L. Syllam multa bello Marsico, priusquam consul fieret, fortiter feliciterque gessisse ignoramus. Sed hoc quidem universe traditur: quid autem sigillatim unoquoque loco ac tempore fecerit, nec referunt qui supersunt, nec supersunt qui retulerunt.

Strab. v. p. 238. Diod. ap. Val. Plut. in Syll. Eutr. Liv. Epit. LXXV.

55. Ab eadem causa cetera quoque ejus belli latent, aut ex tortuosis obscurisque involucris vix eruuntur. Et hæc quidem difficultas quanto plus infructuosi laboris mihi peperit; tanto magis, ut speramus, apud æquum lectorem proficiet ad veniam, si forte expectatio ejus, magnarum quandoque rerum initiis excitata, deficiente materia subito destituitur. Nam in opere veritatem professo cum fingere alienum et putidum[6] sit; nisi quod antiquitus traditum reperiam, quod afferam non habeo: neque raro contingit, ut aliquam historiæ partem luculenter alicubi descriptam nactus, velut in copioso et navigabili amne, plenis velis invehar; atque idem mox velut in sicco destituar, cum illud flumen, more multorum, quæ postquam aliquamdiu

6 *Puditum* edd. ante Crev.

lætis alveis incesserunt, subito sub terram absconditi disparent, evanuit.

56. Illud tamen vere gloriari possum præstitisse, ne quid intentatum relinquerem, quo accuratior hæc historia fieret: eamque adhibuisse diligentiam, ut neque ab ullo ingenio novum aliquid ex iis saltem qui extent auctoribus erui posse putem; et cum celeberrimos doctissimosque viros rogaverim multos, a nemine mihi ullius gesti ne minima quidem circumstantia, quam prior non adverterim, potuerit indicari.

57. Ceterum, ut ad socialis belli exponendos casus revertar, L. Cæsarem consulem cum triginta peditum, Appian. quinque equitum millibus reperio, locis iniquis exercitu ducto, in Marii Egnatii Samnitis insidias præcipitasse; fugientemque lectica, quod equi succussionem propter morbum ferre non posset, apud fluvium quendam (neque nomen traditur) cui pons tantum unicus fuerit, majorem copiarum partem amisisse. Teani deinde (Sidicinum fuisse conjecturis assequor) in oppido munito et copioso, Strab. VI. p. 258. concurrentibus ad eum strenue novis militibus, exercitum et arma, nam et hæc inter fugiendum projecta fuerant, reparasse. Appian.

58. Obsidebat adhuc Acerras in Campania C. Papius, ad quas liberandas omnis illa videtur a consule suscepta fuisse expeditio. Igitur, quamprimum utcumque instauratæ vires placuerunt, et ipse movit Acerras, castrisque positis consedit. Socios prior clades, consulem recens, ut solito cautiores essent, admonuerat. Sic utrisque casum pugnæ studiose vitantibus, aliquamdiu sine memorabili ullo eventu collata castris castra habuerunt.

59. Interea C. Marius, ad quem Rutiliani imperii, post extinctum consulem, summa redierat, male spretum ab illo consilium secutus, suos intra munimenta exercuerat; donec hostes in eam securitatem adduxit, ut nunquam se visuros æquo loco Marium existimarent. Igitur cum sæpe copiis ante castra instructis potestatem pugnæ frustra fecissent Marsi, adhibitam initio curam paulatim remiserunt.

60. Sed ubi satis et apud suos animi, et apud hostes

Liv. Epit. Appian. negligentiæ animadvertit, lacessentem aliquando ferociter hostem subito egressus prælio fudit, et fugientem ad proxima vineta insecutus est. Ibi ne transcendendis sepibus, quod ab hostibus factum ægre fuerat, ordines divellerentur, insidiisque forte latentibus aperiretur occasio, continuit suos.

61. Nec ideo minor aut clades hostium, aut populi Romani victoria extitit. Jam enim, cessante Mario, alias copias, a quibus fusi exciperentur, fortuna providerat. Casu quodam Sylla ex adversa parte vinearum, castris modo positis, commissam esse pugnam, nescio quo indicio, senserat. Quapropter quadrato agmine profectus, cum in palantes fuga hostes incidisset, majorem prope, quam facta inter pugnandum fuerat, stragem edidit: plane quasi fatale foret, ut cœpta a Mario hic perficeret opera, majoremque gloriæ partem in se traheret.

Plut. Mar. c. 54. Liv. Epit. 62. Supra sex millia Marsorum eo prælio desiderata. Prætor quoque Marrucinorum Herius Asinius occisus est. Armorum aliquanto plus quam pro cæsorum numero Appian. captum: quæ adeo passim fugientes projecerant, ut col- Oros. lectis deinde in unum reliquiis ad septem millia inermium reperirentur.

Appian. 63. Neque ideo demittebat animos bellicosa natio. Quin ultro contractis undique copiis, Marium provocarunt ad pugnam, castrisque se tenentem circumvallare instituerunt. Sed ille placito semel consilio, quod mutari Plut. Mar. et Apoph. Mar. nihildum attinebat, constanter inhærens, ad eam ignominiæ speciem, et suorum querelis, et hostium insultatione parum movebatur. Ferunt eo tempore Q. Silonem, cui maxima inter Italicos ex opinione virtutis auctoritas erat, adequitantem castris, Marium his fere verbis inclamasse: 'Quin tu prodis ad pugnam, si magnus es imperator, Mari?' vicissim Marium: 'Quin tu, si magnus es imperator, nolentem pugnare cogis?'

64. Dum inter populum Romanum Italicosque socios ista geruntur, fama exitiabilis belli per orbem terrarum sparsa, quicquid usquam latebat irarum, in apertum pro- Inf. LXXIV. 10. et seqq. tulit. Igitur et reges Bithyniæ Pontique, et vicinis Paphlagonum Cappadocumque vexandis finibus, et inter

sese rixando, verecundiam imperii Romani paulatim exuerunt: et apud ipsos Italiæ limites siti populi, antiquis odiis, occasione nova, moti sunt.

65. Ex quibus præcipue transalpinæ Galliæ tum aliæ nationes, tum a multis antea ducibus victi triumphatique Salluvii fuere. Credo, super alia his addiderat animum, quod Narbonensis provinciæ prætor M. Cato, ejus M. Catonis filius, qui consul in Africa mortem obierat, nuper erat ibi vita functus. Sed a C. Cæcilio compressi sunt. Nec ultra de belli ejus initio aut fine comperi. Neque vero quis Cæcilius ille fuerit, satis scio; nisi quod C. Metello Caprario[7] genitum suspiceris, et ad hunc pertinere veterem inscriptionem putes, quam C. Cæcilio C. F. Metello imperatori Italici qui Argis negotiabantur posuerunt. Opportuna tamen, non ad præsens modo gaudium, sed in summam rei victoria fuit: quæ nisi nutantes ubique civitates in fide retinuisset, haud multo levius exarsurum in Gallia bellum fuerat, quam paulo ante conflatum in Italia sævis utrimque cladibus agebatur.

A. Gell. XIII. 18.

Liv. Epit.

Glandorp. Onomast.

7 *Cuprario* edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Incipiebat tamen emergere populi Romani fortuna, et pristinam imperii assertam armis majestatem rebellium sancire suppliciis. Picentes in Firmaua colonia Cn. Pompeium Afranio duce obsidebant. Commodum acciderat, ut Ser. Sulpicio fusis Pelignis otium esset, ubi majus operæ pretium facere posset, arma vertendi. Hunc ubi ad se venturum esse Pompeius intellexit, per internuntios ita cum eo constituit, ut dicto tempore, dum Pompeius eruptione facta detinet hostem, eundem a tergo Sulpicius aggrediatur.

Appian. Liv. Epit. LXXIII. Appian.

2. Non prudentius consilio, quam felicius eventu cœptum fuit. Cum enim Picentes novos in hoste animos mirati, ad repellendos intra mœnia Romanos contemtim properarent; ingenti coorto certamine, castra cum nullo aut invalido præsidio relicta Sulpicius expugnavit incenditque. Simul clamor aures omnium, simul conspectus ardeutium castrorum oculos perculerat: cumque tam vicino hostium alio exercitu, non tralatitii discriminis res esset, et omnia adhuc majora vero repens terror faceret; nullum ultra prælium, sed fuga tantum et cædes fuit, utique postquam Afranius, sistere suos frustra conatus, pugnaudo occubuerat.

3. Cn. Pompeius insigni victoria potitus, ne hostibus respirandi spatium relinqueret, Asculum refugientes quam potuit celerrime persecutus, obsidione oppidum clausit. Hæc demum victoria Romanis ex diuturno timore fiduciam bene finiendi belli reddidit: ut, quemadmodum ob prosperam L. Cæsaris pugnam togas resumserant, ita nunc latum clavum, aliaque magistratuum ornamenta et insignia reciperent. Oros. v. 18. Liv. Epit.

4. Sub idem ferme tempus prælium C. Marii cum Marsis dubio eventu diremtum est. Quanquam enim ducere bellum Marius statuisset, ad extremum, sive tædio victus, sive spe illectus et occasione oblata, contulit cum hoste pedem, prælioque decernendi potestatem fecit. Neutram eo die aciem satis constanter pugnavisse proditum est. Nam et retulerunt Romani pedem, et hostes consummare victoriam non ausi, sua et ipsi in castra reverterunt. Unde increpantem suos Marium inter alia dixisse ferunt; ‘Utrumne vestram majorem fuisse putem, an vero hostium ignaviam, hæreo. Neque vos ora illorum, neque illi terga vestra intueri sustinuerunt.’ Plut. Mar. c. 54.

5. Non diu post hoc prælium C. Marius famam suam senescere videns, per causam valetudinis imperio se abdicavit; cum se fesso corpore et nervorum vitiis debili, expeditionem supra vires pudore suscepisse diceret. Sane gravibus ante bellis eam gloriam eosque honores consecutus fuerat, ut jam sexto et sexagesimo ætatis anno bona cum venia gratiaque omnium posset quiescere; si eundem sibi rerum modum facere cupiditas sciret, quem natura demonstrat, et ratio suadet.

6. Inter hæc novæ defectiones sociorum causam præbuerunt senatui, de inusitato hactenus genere militum cogitandi. Nunquam enim antea libertinorum delectus erat habitus, nisi perraro, cum maximi bellorum terrores urbem circumsisterent. Tum vero cohortes duodecim scriptæ, et per præsidia maritimæ oræ Cumas usque distributæ, fortem fidelemque operam imperatoribus et reipublicæ præstiterunt. Appian. Liv. Epit. Liv. x. 21. xxii. 11. Macrob. Sat. i. 11. Appian.

7. A. Plotio legato negotium datum, ut Umbros tumultuantes coërceret. Etrusci (nam hi populi recens Liv. Epit. Oros. Flor. iii. 18.

rebellare cœperant) L. Porcio prætori provincia data. Cum utroque populo signis collatis dimicatum: victoria, non incruenta tamen, penes Romanos fuit. At senatus, cum novi subinde hostes de veteribus sociis prodirent, ne, qui adhuc in fide perstiterant, iisdem causis ad res novandas incitarentur; salubri consilio auctor L. Julio consuli ferendæ legis fuit, 'ut qui ad eam diem populi per Italiam jura fœderis Romani sancta atque inviolata habuissent, cives Romani fierent.' Eam legem L. Julius consul ex senatusconsulto et populi jussu tulit: eaque lege universo Latio, et quibusdam Etruscorum, civitas data est.

Appian. Vell. II. 16. Cic. pro Balb. c. 8. Sisen. ap. Non. voce 'Jusso.' A. Gell. IV. 4. Appian.

8. Id non ab iis modo quibus concessum erat gratanter exceptum beneficium est; sed late per omnem Italiam ad similem spem erexit animos, populoque Romano mirifice conciliavit. Igitur eadem opera, et ii quibus fidelibus hactenus sociis usa respublica fuerat, firmissimo astricti vinculo; et qui fluctuabant retenti, bellumque meditantibus tantum non excussa de manibus arma sunt.

9. Sed neque postea finiri bellum alia ratione potuit, quam ut subinde iis quorum minor in resistendo pervicacia fuerat; tum promiscue sociis omnibus Italicis, Lucano tantum et Samnite exceptis, et ad extremum his quoque civitas, pro cujus impetrando jure tantum sanguinis erat fusum, daretur.

Vell. 16. et 17. Strabo v. p. 210. Appian.

10. Dum Italiam intestina bella varie premunt vastantque, non multo quietioribus Asia usa rebus est, crebris regnorum mutationibus, et incerto maxime Bithynorum Cappadocumque statu. Bithyniam, nuper mortuo Nicomede Prusiæ filio, alius Nicomedes, superioris ex Nysa uxore filius, auctoritate senatus Romani possederat. Sed uti nunquam certamina desunt inter regios juvenes, controversiam ei de regno frater Socrates cognomento Chrestos faciebat. Hic cum viribus minus posset, et Romanis opibus sustentari fratrem videret, ad Mithridatem se contulit, neque Romanis concessurum, et Bithyniæ semper inhiantem. Igitur Mithridates Nicomedem saltatricis filium, et regia fortuna indignum increpans; Socratem, licet minorem natu, tanquam materna origine potiorem, exercitu dato deduxit in regnum.

Appian. Mith. Memn. ap. Phot. Appian. Justin. XXXVIII. 5. Appian.

11. Duo hinc eodem tempore reges exules, Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ, cum odio Mithridatis favorabiles Romæ essent, quanquam dura imperii tempora erant, impetrarunt tamen, ut, quando exercitus non posset, saltem legati mitterentur. Hæc anno superiore acta fuerant, legatique erant profecti M'. Aquillius vir consularis, et ex prætoriis Manilius Mancinus.[a] Scriptum quoque fuerat L. Cassio Asiam cum paucis cohortibus obtinenti, 'ut restituendis regibus legatos adjuvaret.' Justin. XXXVIII. 3. Appian.

12. Idem et a Mithridate postulatum erat. Sed ille neque defendere ausus quem constituerat regem, nec adjutum volens quem expulerat, quievit: legatisque Romanis quædam incusantibus objecit invicem quas ipse passus injurias esset, quantamque vim auri, ut Romanos publice privatimve demereretur, erogasset. Dio apud Fulv. Ursin.

13. Ita legati et Cassius delectibus per Gallogræciam ac Phrygiam habitis, et adjuncto, qui penes Cassium ante fuerat, exercitu, Nicomedem in Bithyniæ, Ariobarzanem in Cappadociæ regna reduxerunt. Socrates ad Mithridatem confugit, et ab eo, ne receptator videretur ejus qui hostis ab senatu judicatus esset, interfectus est. Nondum enim nudare animum constituerat, ne forte Romanos ad sociorum repetendam amicitiam adigeret; quo diutius intestinis discordiis relinquerentur, plus virium amissuros. 'Interea seque et Tigranem otiose instrui ad tantum bellum, et præparari posse.' Quippe duobus offensis potentissimis regibus (nam Tigranes Cappadociam tenuerat) de bello Romanis inferendo facile convenit. Appian. Liv. Epit. Justin. XXXVIII. 5. Justin. XXXVIII. 3.

14. Cum enim hinc inde legationes commearent, eadem omnibus et acceptæ injuriæ indignatio, et vindicandi cupiditas, et spes in armis erat. 'Hoc esse tempus illud, quo tandem deprimi et coërceri superbia Romanorum posset. Homines assuetos impotenti imperio, cum domi satis tuti

[a] *Manilius Mancinus*] Nomen hujus legati aliter legitur in Justino, nempe *Manlius Maltinus*. Sed cum Maltinus nomen omnino inauditum sit apud Romanos, illud varii varie mutarunt. Grævius in not. ad Justinum monet Thomam Reinesium pro *Manlius Maltinus* legere *M. Acilius*. Crev.

esse nequeant, arbitria regnorum agere: nullo respectu quomodo meriti, aut quomodo laturi injuriam lædantur. Tantas esse duorum regum opes, ut vel alterius arma florentem populum Romanum lacessere possint: nedum ille debilis et afflictus conjunctos sustineat.'

15. Fit inter illos pactum, 'ut contra communem hostem societas armorum bellique esset: quod urbium agrorumve captum foret, Mithridati; homines, et quicquid agi ferrique posset, Tigrani cederent.' Quippe Tigranes vasta terrarum spatia, et continuis bellis exinanita obtinebat: tum quoque Tigranocerta condens, amplissimam urbem, hominibus maxime habebat opus. Mithridati populosæ regiones suberant, et accolas habebat Scythicas nationes, quæ cum agros nullos aut steriles haberent, multitudine tamen hominum majorem in modum abundabant. Igitur et ad istos, et in vicinam deinde Sarmatiam mitti legatos placuit, larga stipendia, honoratam militiam, luculentas possessiones, ostentaturos, operæ contra Romanos navandæ certa et magna præmia. Parthi quoque Medique et Iberi, cum Gallogræcis Bastarnisque in fœdus asciscuntur.

Appian. Mith. pp. 216. et 230.

Justin.

Memnon. Justin.

16. Hæc ferme rerum Romanarum facies erat, cum Cn. Pompeius Sex. F. Cn. N. Strabo, L. Porcius M. F. M. N. Cato consules, magistratum inierunt.* In Campania L. Cæsar contra C. Papium Mutilum castra ad Acerras cum proconsulari imperio habebat. Neque certamen aliquod majoris aleæ movebatur: tantummodo frumentatione et commeatu invicem prohibebant.

Appian. Civ.

17. Quibus rebus superior Cæsar, cujus castris fertilissimus ager suberat, eo tandem necessitatis adegit hostem, ut prior motis castris profectionem adornaret. Non poterat in tanta vicinitate castrorum latere quid ageretur. Ergo præparatis omnibus tam opportune proconsul signa in abeuntem hostem intulit, ut acie tota turbata, ad octo hominum millia prosterneret, armorum etiam vi magna potiretur. Nam super ea quæ cæsis exciderant, a fugientibus passim fuerant abjecta.

* A. U. C. 663. A. C. 89.

18. Neque deterius ab aliis quoque Romanis ducibus copiisque res sub eosdem dies gestæ. Cn. Pompeius consul Asculanos strenua obsidione urgebat: neque Picentibus ad resistendum vires erant, multis adversis præliis vehementer accisæ. Igitur ut socios opem orantes obsidioni eximeret, ingens Marsorum exercitus venit. Neque territus consul signis collatis magna et felici pugna cum his dimicavit. Duodeviginti hostium millia cum imperatore Franco (nisi forte Afranius fuerit)[b] cæsa sunt. Liv. Epit. Oros.

19. Quatuor Italicorum millia, cum densatis ordinibus e media cæde in jugum editi montis evasissent, nivibus et vi frigoris oppressi, in miserabile spectaculum humanæ fragilitatis ita diriguerunt, ut procul visentibus species in acie stantium objiceretur. Sed et propius suggressi, patentibus omnes oculis, aperto ore esse videbant, partim stirpibus aut saxis, partim armis innixos; ut mortuos non aliud prius indicium, quam nullo motu mutatus corporum habitus, argueret. Hæc apud Orosium ita sunt tradita, scriptorem haud accuratissimum, et in eadem hac historia secum sæpe pugnantem.

20. Aliorum probabilior est narratio, Marsos et alios Appian. Superi maris accolas, Umbriam Etruriamque adhuc in partibus esse ratos, quindecim hominum millia, per longinquos et difficiles calles, velùt auxilio Tuscis misisse. Eos mutata omnia, et cum Cn. Pompeio consule Romanum exercitum iis locis offendisse: amissisque mala pugna quinque millibus, reliquos per hyemis et locorum asperitatem ad sua redire nisos, cum ad reliqua mala fames accederet, glandibus inopiam sustentasse: donec dimidia ferme pars evaderet, ceteris diversa peste, sed maxime frigoris violentia extinctis.

21. Hæc a Pompeio primis consulatus sui mensibus gesta videri, præter Epitomes Livianæ seriem, quæ mihi

[b] *Cum imperatore Franco (nisi forte Afranius fuerit)*] Si *Francus* ille corruptum nomen est pro *Afranio*, necesse est ut aut hæc pugna eadem sit cum ea quæ cap. 1. et 2. hujus libri narratur, cum in priore illa narratione Afranius periisse dicatur, aut duo sociorum duces fuerint Afranii. Sed tanta est in horum temporum rebus gestis obscuritas, tanta scriptorum indiligentia, ut vix quicquam certi statui possit. *Crev.*

in illis temporum labyrinthis plerumque pro filo Ariadneo est, argumenta rerum ipsarum cogunt. Nam et hyemali tempore gesta convenit: et ne ad postremos consulatus ejusdem menses referamus, Marsorum expeditio vetat, quam ad Tuscos veluti socios susceperunt, quorum mutata esse consilia post tempus adeo longum nescire non potuissent. Igitur ab hac demum pugna consulem Pompeium ad obsidionem Asculanorum revertisse verius arbitror, præsertim quia jam de valetudine L. Cæsaris audire potuerat, quem, interea dum ad consulatum petendum abit, deinde in gerendo abest Pompeius, castris ad Asculum præfuisse cognovimus.[c] Is enim, postquam Papio victo Acerras obsidione liberasset, bellum Asculanum, quod omitti non placebat, haud dubie senatus voluntate administravit: quousque languido corpore, cum deficere se animadverteret, C. Bæbium præesse copiis jussit, si quid sibi accidisset, donec senatus aliter statueret.

Oros. Appian. 22. Eadem igitur hyeme, cum ad Asculum Pompeius accessisset, patriæ timens Judacilius, Italicorum prætor, (erat enim inde oriundus,) cum octo cohortibus auxilio obsessis properabat. Nuntiis quoque secretis monuerat, ut, quamprimum tumultus ad præsidia Romana exauditus esset, ipsi quoque validam eruptionem ex urbe facerent, ut hostes ancipiti periculo terrerentur. At illi per ignaviam quieverunt. Nec eo secius Judacilius per medios hostes in oppidum cum parte suorum penetravit.

23. Ibi furens ira et dolore acriter corripuit Asculanos, vocatosque in concionem severissima oratione terruit. ‘Paulo ante summa mihi votorum erat,’ inquit, ‘ut penetratis hostium castris, vitato periculo sospes vos intuerer, vos ex hoc loco alloquerer. Nunc omnia repente mutata sunt. Mallem intra vallum Romanum occubuisse, quam ut hanc tantam ignominiam viderem, vos intueri,

[c] *L. Cæsaris ... quem, interea dum ad consulatum petendum abit ... Pompeius, castris ad Asculum præfuisse cognovimus*] Id nullo modo probabile est. Cum enim L. Cæsar consul solus esset, Rutilio collega in pugna occiso, necesse est ut Romam ad creandos consules redierit: nisi forte per interregem aut dictatorem habita sunt comitia; cujus rei nulla extat memoria. *Crev.*

vos compellare cogerer, quibus pro summa vestra[1] infamia, vel quid nominis sit imponendum, nescio.

24. 'Militesne appellem, qui prætoris imperium spernitis; aut cives, qui vestrorum periculo nihil movemini? Asculani sane vocemini, dum licet; mox enim, si quid prospicio, nullum in Piceno, præterquam in ruinis, Asculum erit. Nec vero expeditius mihi sit facinori vestro, quam vobis, conveniens nomen reddere. Errorem excusare non potestis admoniti. Dementiæ levius merito vocabulum est. Ne metum quidem, aut proditionem simpliciter appelles. In unum confluxit multorum atque diversorum scelerum summa turpitudo.

25. 'Cum sciretis quo tempore Romana munimenta perrupturus accederem; cum sentiretis tumultum, audiretis clamorem, hostium trepidationem cerneretis; exire non potuistis, ut saltem conspectu ipso terrorem Romanorum augeretis, et, quia vestræ obtorpuerunt manus, vel ostensis eminus armis, civium vestrorum faveretis victoriæ? Quod enim tantum periculum fuit, aut quæ adeo periculi species, ut tamen sub aliquo colore vestra latere possit ignavia? Paucæ cohortes ab hostium tanto exercitu infestatæ, a suis relictæ, perfringere ista castra potuerunt, quorum vos conspectum horretis. Quicquamne potest esse certius, quam qui tam exilem manum prohibere transitu non potuerunt, ne munimenta quidem sua fuisse defensuros, si vos viri fuissetis?

26. 'Tantumne his muris, et qui circa sunt montibus confiditis, ut tutos fore putetis loco, etiamsi audacia et armis non defendamini? Nihil tam munitum est, quod contra mulieres expugnari non possit a viris. Sed quid ego verbis vos ulciscor, quos paulo post Romanorum crudelitas acerbius, quam imprecari quisquam inimicus posset, est vindicatura? Hodie demum aut heri Romanum audivistis imperium? an tot jam ætatibus cum majoribus vestris universa Italia persensit? Strabo v. p. 241.

27. 'An exciderunt animis Romanæ sævitiæ tam expressa monumenta, et quibus illi criminibus acerrime irascantur? Aliudne majori apud illos pœna vindicari

1 *Sua* edd. ante Crev.

solet, quam ubi gentes Italicæ latentem sub blanda sociorum appellatione servitutem aspernantur? Patrum memoria nescio quid moverunt Fregellæ: paucos intra dies dirutæ ad solum deletæque sunt. Olim Samnites Bruttiique et Lucani cum Pyrrho senserunt. Quantis igitur cladibus, qua vastatione sunt a L. Papirio, Sp. Carvilio castigati? Ad Hannibalem Capua defecit. Ergo tantis odiis a Romano oppugnata est, ut potius amissurus Capitolium et Urbem, quam non expetiturus pœnas a Campano populo videretur. Et illi tamen levius peccaverant.

28. 'Quæ vobis usquam reposita spes est, cum iratis dominis vestra vos ignavia tradiderit, Asculani? Parcent[2] scilicet, a quibus interfectos proconsules, interfectos legatos suos; fidem pacis, majestatem imperii, fœderum, hospitii, cognationis jura omnia violata esse meminerunt? Nisi forte blandiuntur sibi quidam, qui jam olim Romanis approbare fidem innocentiamque suam student. A quorum nominibus si interim abstineo, non est ut se sperent fallere.

Appian. 29. 'Non esse mihi ignotos, quorum invidia metuve spretum imperium, deserti cives et propugnatores vestri, prodita postremo patria est, matura noxiorum pœna satis ostendet. Quando[3] enim aliorum scelere, aliorum amentia eo deducta res est, ut imminens excidium patriæ indubitanter prospiciam, neque ego superstes ei ero, nec illos patiar, penes quos malorum istorum culpa residet.'

30. Cum deinde satis diu atrocibus verbis concionem, præcipue veteres æmulos, qui ob pristinam simultatem tum quoque negligendi imperii auctores populo fuerant, vehementem in timorem adduxisset, (nam armatos et qui una venerant, et qui in præsidio erant urbis, dicto audientes habebat) ad postremum corripi quosdam Asculanorum principum jussit. Quibus ultimo supplicio consumtis, ipse cum ceteris et honoratissimo quoque[4] amicorum magnifice epulatus, vinum affatim hausit. Deinde cum desti-

Oros.

2 *Parcet* legebatur ante Crev.
3 *Quanto* edd. ante Crev.
4 *Quoquo* legitur in edd. ante Crev.

natum morti tempus advenisset, postrema oratione affatus praesentes, in hujusmodi verba prorupit. Appian.

31. 'Alterum eorum quæ in concione promiseram exsolvi, ne quem proditorum prodita perditaque patria lætari, aut saltem superesse pereunti paterer: nunc alterius etiam præstanda fides est, ne et ipse supersim. Quid contrahitis frontes, amici? Quid abominantibus similem vultum fingitis? Nihil triste locuti sumus. Non temere mihi captus est moriendi impetus: neque pœnitet incepti pigetve. Idem animus ad efficiendum quod proposui sufficiet, qui ad concipiendum suffecit; et quod consilium dictavit ratio, virtus exequetur.

32. 'Sane nihil miror vos moveri cogitatione earum rerum, quas vulgaris error omnium esse acerbissimas finxit. Nam et nos in eadem opinione fuimus: et nimium diu bonorum omnium summum atque maximum vitam esse sumus arbitrati. Sed quo nimirum propius ad confinia vitæ et mortis accedo, dilucidius quid inter utramque sit perspicio. Idcirco idem ille, qui sæpe Deorum velut invidiam accusavi, quod mortale hominum genus fecerunt; nunc misericordiam laudo, per quam effectum est, ne ad perpetuam vitam pejus quam ad metalla damnati, sine remedio, sine spe aut finis aut modi, gravissima quæque et acerbissima tormenta pateremur. O nos ingratos, qui optatissimum Deorum beneficium hactenus, tanquam insignem injuriam, criminati sumus!

33. 'Neque hic numinum benevolentia stetit. Miserta stultitiæ humanæ, miserta fortunæ, ne quis volens nolensque in iisdem ærumnis perpetuo ageret; mire dispensavit utramque sortem, ut moriendum vel invitis esset, vivere nemo cogeretur. Nam in manu nostra posuit, ut, quem aliquando finem allatura natura esset, eum voluntas quandocumque optavisset repræsentaret. Idcirco nemo me putet infelicem, si hoc tempore vita abeo, quod omnium esse opportunissimum judicavi. Ad annos forte triginta aut quadraginta in pari mecum conditione omnes æquales mei erunt. Sed illorum multi pleraque interea temporis patientur, quæ morte tristiora esse ipsi fateantur. Ego lætus lubensque, non sine solatio cæsorum sæpe

hostium, punitorum æmulorum, servatæ quantum in me fuit patriæ, liber et meæ spontis moriar. Neque lamenta matrum atque puerorum, aut interitum patriæ, aut exultantem hostem videbo, neque dominum Romanum patiar, quod nuper unum omnium malorum calamitosissimum simul atque turpissimum esse Italia tota judicavit.

34. 'Ego neminem facere eadem aut jubeo, aut veto: nec quam mihi sumo libertatem, aliis adimam. Ceterum non sit alienum a rationibus vestris, Asculani, si, quem ad depellendam calamitatem sequi ducem voluistis, saltem ad effugiendam sequàmini.' Hæc locutus venenum poposcit, epotoque, conscendit rogum, quem in templo quodam exstruendum curaverat. Factum ejus imitatorem neminem invenit, cum laudatores plerosque habuisset.

Oros.

35. Nec, credo, deerant, qui constantiam mortis probarent, consilium reprehenderent, ut injustum et intempestivum. Nam et alii sapientiæ magistri, qui tum quoque præ aliis hominibus ratione rectissime uti credebantur, temeritatem consciscendæ necis damnaverunt: et, ne mollitiem fuisse putes, fortissima omnium secta, quæ dolorem ac molestias ne quidem numerandas in malis putat, in eadem sententia fuit. Sane qui leges universi norunt, et quomodo ab uno et unius sint omnia, dubitare nequeunt, quin ab illius voluntate deflectendum sit nusquam, neque fas sit cuiquam, ex ea quam assignavit ille statione, illius injussu decedere. Idcirco quemadmodum juris civilis auctores sanxerunt, fugitivum sui ipsius furtum committere, ita perspicuum est, longe gravius crimen incurrere, qui vita sibi adimenda, quam a se non habent, semetipsos, non sponte domini, usibus ejus suffurantur.

36. Sed neque, si res ipsa vacaret crimine, delegisse tempus idoneum moriendi C. Judacilius videbatur. 'Nam si de se tantum esset solicitus, in eo neque laudem magnam esse, et ita comparatum a natura, ut ubique præsto sit mori volentibus occasio. Nuper Alpinas gentes, deinde Teutonicas, multorum millium interitu declarasse, ad mortem properantibus undelibet patere viam. Sed illum patriæ ingentem prætulisse caritatem: cui si prodesse volu-

isset, non fuisse subtrahendum unicum libertatis defensorem, ducem summum, impigrum militem.

37. 'Non ita desperatam fuisse rem Asculanam, quin sperare meliora fata licuisset. Ita præcipitato exitu prætoris et præsidium detractum saluti publicæ fuisse,[5] et ad metum extremæ sortis omen additum. Perrupisse eum per medios hostes, et ex tanto periculo multos secum incolumes in oppidum induxisse. Reperta et in illo multa armatorum millia, neutiquam pœnitendæ virtutis et animorum. Adhæc urbem ita sitam, ut difficulter oppugnari posset; ita rebus omnibus instructam, uti necessum et facile fuerit tantum bellum diu ante meditantibus.

38. 'Ab hoste potius petendum felicissimi eventus exemplum fuisse. Nullam jam olim futuram fuisse Romam, si principes ejus, ad quemvis duriorem casum, spem omnem præcidere festinata morte voluissent. Non sic fecisse ne senes quidem Romanos, qui Gallis urbem occupantibus, ad utramque fortunam parati, nec fugere vitam, nec retinere curaverint. Juventutem certe, quanquam numero invalidam, copiis omnibus destitutam, tamen insigne mortalibus ostendisse documentum, non esse desperandum in malis, sed relinquendum casibus spatium reponendi quod abstulissent. Multos adhuc per Italiam duces sociorum, magnas passim copias esse: neque mirandum, si, post multa prospera, uno aut altero loco mutabilitas humanarum rerum apparet.'

39. Hæc ob alia incommoda dicebantur, et quia res in Campano agro secundiores Romanis erant, ubi L. Sylla Stabias oppidum expugnatum direptumque A. D. pridie Kalendas[6] Maias delevit. Plin. III. 6.

40. Dum ad eum modum Italicæ regiones pervastantur, ipsa quoque caput gentium Roma multis e bello difficultatibus perurgebatur. Inter quæ fœdam in urbe seditionem excivit fœnebre malum, quod afflicta temporum acerbitate patrimonia pleramque civitatis partem ære alieno obruerant. Olim lata lege pecuniam in fœnore ponere Liv. Epit. Appian. p. 382.

5 *Fuisset* edd. ante Crev.
6 *Pridie X. Kal.* edd. ante Crev.

vetitum fuerat: pœna quoque addita, si quis ausus esset fœnerari. Legem necessitas hominum, et inolita consuetudo, longo situ obtexerat. Igitur morosi debitores, cum fœneratoribus, ex pacto sortem et usuras reposcentibus, belli mala, et ex iis inopiam suam partim vere, alii falso, utrique frustra obtenderent; legem pridem extinctam velut ab orco revocabant.

41. Inde cum ingens certamen exarsisset, ferverentque Liv. Epit. Appian. litibus omnia, prætor A. Sempronius Asellio, cui jurisdictio urbana evenerat, rem ex æquo bonoque componere conatus, frustra fuit. Nam, ut fieri amat, apud paucos justi honestique valebat respectus: cetera turba, aliis indebitum improbe exigentibus, aliis perfide retinentibus debitum, magis magisque contentionibus et simultate implicabatur. Ibi prætor judices dare cœpit, qui singulorum cognoscerent causas, et inter legem atque usum varie oppressam æquitatem indagarent.

42. Ea res tantam commovit apud creditores consternationem, ut omnia prius audenda putarent, quam id jus referri paterentur, per quod non modo carendum fœnore, sed ultro pendenda mulcta foret. Val. Max. ix. 7. et Appian. Igitur L. Cassio tribuno plebis concitante, secunda diei hora, palam in foro, magistratum populi Romani, tum maxime sacra Diis facientem, fœdo exemplo peremerunt. Pro æde Concordiæ Gemellis faciebat, circumstante velut ad sacrificium turba. Ibi ab uno quodam lapide petitus prætor, abjecta patera, contento cursu per forum ad Vestæ fugiebat. Sed exclusus ab aliis qui præcurrerant, et cum in tabernulam quandam se abdidisset, in ipsis magistratus et sacrificii ornamentis discerptus est. Ferunt tam vecordem fuisse hominum violentiam, ut quidam apud Vestales latitare Asellionem rati, eo irruperint, unde viriles oculos religio majorum, et multarum ætatum perpetua veneratio summovebat.

43. Neque admirabilior in patranda cæde audacia fœneratorum, quam in celandis ejus auctoribus industria fuit. Senatus, 'si quis quid ejus rei indicasset,[7] libero pecuni-

7 Deerat ante Crev. τὸ *quis*, et *judicasset* pro *indicasset* legebatur.

am, servo libertatem[d] præmio fore' edici jusserat. Sed ea cura et potentia creditorum fuit, ut in tam atroci cæde palam luce in celeberrima parte civitatis patrata, index nemo existeret.

44. Hoc puto maximum incitamentum fuisse jubendæ legis, quam M. Plautius Silvanus tribunus plebis de vi publica tulit. Tulit et de judiciis idem Plautius, adversus equitum improbitatem, adjuvantibus nobilibus, 'ut singulæ tribus quotannis viros quinos denos ex suo numero suffragiis crearent, eo anno judicaturos;' non excepto, quibus ex ordinibus legerentur. Eo factum est, ut senatores etiam in eo numero, itemque de plebe nonnulli essent. Cic. ad Fam. VIII. ep. 8. Ascon. in Corn.

45. Rogationem Plautiam multi suaserunt diserti et nobiles viri, et inter alios C. Julius L. F. Cæsar. Neque intercedere honeste quisquam poterat, quominus de vi publica judicium lege constitueretur. Plus fuit cum equitibus negotii; et res ipsa tum difficilior, tum etiam majus, utra pars obtinuisset, victoriæ præmium. A. Gell. XIII. 3.

46. Idcirco multis hinc inde agentibus, qui nolebant Plautiam legem, 'olim iisdem de rebus sapientissime constitutum' asseverabant. 'Neque aliud ad consensum ordinum remedium esse. Cum senatus judicaret, nimiam plebi patrum esse potentiam visam, etiam quoties non inique judicaretur. Accessisse deinde quorundam improbitatem, aliorum avaritiam, qui amicos aut stipendiarios suos quomodocumque eripere periculis, et eorum causa corrumpere judicia sueverint. Alios cupiditate magistratuum, aliorumque beneficiorum populi, non leges, sed voluntatem vulgi, aut eorum qui gratiosi apud vulgum essent, spectavisse. Rursus in plebe, ne judicia illi relinquerentur, velocitatem et vehementiam affectuum, negligentiam in inquirendo, temeritatem in judicando, et apud obnoxios et egenos paratum gratiæ aut præmiis locum, displicuisse.

47. 'Nihil igitur neque tum fuisse melius, quam ut ad medium velut ordinem iretur, nec in posterum fore. Sic

[d] *Servo libertatem*] Addit Appianus, *conscio impunitatem*. Crev.

esse constitutum in omnibus ferme civitatibus, ut principes procliviores ad injuriam sint; imperita et venalis multitudo: medii inter utrosque neque gravitatis et prudentiæ egeant, neque nimiis opibus ad impotentiam solicitentur; æqualiter ab alterorum sordibus, et ab alterorum ambitione remoti.

48. ‘ Neque causam esse cur equitibus hæc inferatur injuria, ut quasi male exercita judicandi potestate priventur. Sane invidiosum id senatusconsultum fuisse, quo legis Variæ dilata judicia sint: sed nemini dubium esse, quin alia re nulla offensi patres fuerint, quam incorrupta, et gratiæ minisque juxta impenetrabili judicum severitate. Crimini sane datum quod damnati sint aliqui, quos innocentes fuisse amici eorum ac propinqui dictitarent: sed nullam adeo perditam in judicium afferri causam posse, ut non aliquibus, et maxime iis quorum salvos esse reos interest, valde probabilis videatur.

49. ‘ Quod si forte aliquando sit erratum, nec equites omnis erroris expertes esse, nec ceterorum quenquam id sibi vere polliceri posse. Communem mortalitatis infirmitatem non ita certis hominibus exprobrandam, quasi ceteri alieni ab ea esse videantur. Olim et in celeberrimis Græciæ civitatibus viros præstantissimos, et Romæ Coriolanos, Camillos, Scipiones damnatos esse, cum nondum equites Romani judicarent. Hoc nimirum jam diu quorundam artibus volvi agique, ut, quatenus abrogari judicia nequirent, saltem ii judices legerentur, apud quos ad nobilitatem gratiamque et potentiam reorum respectus, et ex cognatione sanguinis, similitudine fortunæ, fortassis et culpæ, parata absolutio foret.’

50. Dicebatur contra, ‘ falso vocari in suspicionem patres, quasi judicia legesque ob conscientiam formidarent. Neminem ejus esse ordinis, quin se suosque primum omni culpa vacare optet: deinde, si postuletur reus, apud æquos judices defendi recuset. Neque ideo ab senatu interpositam auctoritatem esse, ut subterfugere judicium rei quirent; sed ut latrocinio verius quam judicio equitum, si finis non posset, saltem modus imponeretur. Nihil aliud a Diis immortalibus precari patres, quam ut legum sarta

tectaque semper sit in civitate majestas. Neque segniter aut gravate jussuros, ut et Variæ legis et ceterarum judicia reddantur, quamprimum illorum fuerit emendata ratio.

51. 'Neque enim consilium esse, iniquis et furentibus hominibus hanc ultra potestatem dari, ut legem veluti sicam destringant in colla innocentium, et quicquid in civitate sit virtute aut gloria eximium, tanquam sublimia papaverum capita, decutiant. Id enim instituisse eos agere, qui hactenus plurimum in judiciis polluerint: horumque amentiæ paucos dissimiles vellent nollent accedere coactos. Neque mansurum aliquid dignitatis fuisse, ni tardo quidem, sed tanto magis necessario decreto senatus auctoritatem suam interposuisset.

52. 'Eundem, ut omnibus civibus innocentiam suam approbet, hoc inprimis agere, ut legis Variæ judicia exerceantur: quo omnes intelligant, hactenus multos insontes a nocentibus damnatos esse; et illo crimine neminem magis quam judicum quosdam, et ante omnes auctorem legis Q. Varium teneri. Neque recusandum equitibus rogationis Plautiæ modum esse, quo delectus judicum ad tribus referatur. Satis in his pollere equites: neque populo Romano tam hebetes oculos esse, ut non viderit, qua quisque religione judicem hactenus egerit. Nec ergo dubitandum, quin sit optimum quemque ad eandem curam studiose revocaturus.' Post multam disceptationem hæc postremo sententia tenuit.

53. Eodem anno, postquam actum de civitate danda parti sociorum erat, lex Plautia Papiria lata est, a M. Plautio, C. Carbone tribunis, ad regendum jus civitatis pertinens. Continebatur, 'ut qui fœderatis civitatibus ascripti fuissent, si tum cum lex ferebatur in Italia domicilium habuissent, et si sexaginta diebus apud prætorem essent professi, cives Romani haberentur.' Q. Metellus, Ap. Claudius, P. Gabinius prætores, professos apud sese in tabulas retulerunt. Cic. pro Arch. c. 4. c. 5.

54. Auctus in immensum Romanorum civium numerus, cum inter tumultum belli, seditionesque domesticas, perplexa variaque difficultate civitatem implicaret, movit Appian.

senatum, ut de remedio quæreretur. Quippe novi cives si, quod postulabant, pari omnino jure cum veteribus essent, parum aberat, quin capta ab Italis Roma videretur. Numero enim longe superiores erant; et ne omnia ad se traherent, more ingenii humani, quod nulla prosperitate satiatur, haud immerito timebatur.

55. Per censores optima et tutissima definiendi juris eorum via erat: sed tempus, quo ex veteri more fieri oportebat, nondum propinquabat. Tandem, ut verum est, utilitati publicæ pristini moris observatio cessit, quod creari censores e republica esse nullo modo dubitabatur.

FastiCapit. Appian. 56. P. Licinius M. F. P. N. Crassus, L. Julius L. F. Sex. N. Cæsar creati, novos cives tribubus antiquis quinque et triginta non immiscuerunt, sed seorsim recensitis novas constituerunt tribus, quæ post antiquas vocarentur. Vell. II. 20. Appian. Sic fiebat, ut qui numero superaturi priores cives fuerant, si suffragia iisdem in tribubus ferre sinerentur, ii rejecti ad extrema, plerumque supervacui fierent: nec ullum in publicis consultationibus momentum facerent. Cum enim omne populi scitum majori tribuum parte jubente perinde haberetur, quam si jussum ab omnibus fuisset; simul atque tribus quæ prius vocatæ fuerant, numerum illum implessent suffragiis, decretum erat, nec ultra reliquæ rogabantur. Et tum quidem, non animadvertentibus sociis, aut quolibet pacto civitatem adipisci properis, non inutile id consilium fuit. Procedente tamen tempore novas ea res excitavit discordias.

Cic. pro Arch. c. 5. Fest. in 'Referri.' 57. Ab iisdem censoribus, quanquam pars populi nulla censa esset, lustrum tamen septimum atque sexagesimum conditum est.[e] Id quoniam sine decreto augurum fuerit, infelix populo Romano fuisse, Veranius in auspiciorum libro prodidit.

58. Opera censoria nulla locata reperiuntur. Cum vitiis et luxu certamen fuit: quæ pestis nimiis opibus orta, etiam in paupertate et ære alieno remanebat. Ac iidem

[e] *Lustrum tamen ... conditum est*] Hoc et parum probabile est, censu non acto lustrum conditum esse; nec Veranius memoravit, licet infra ejus auctoritas, sed parum ex vero, allegetur. Ille enim ait tantummodo *lustrum parum felix*, id est, eo quinquennio rempublicam parum prospere gestam esse. *Crev.*

qui justissima debita expungere non poterant, per summam turpitudinem, pecunia creditorum quamlibet egentium ad suam luxuriam abuti postulabant. ‘ Unguenta ’ igitur ‘ exotica,’ hoc enim vocabulum in edicto fuit, ‘ vendi ; vinum item Græcum Amineumque ’ (in ea regione ubi postea Falernum fuit, Aminei fuerunt) ‘ octonis æris singula quadrantalia[f] venire ’ vetuerunt. Per eadem tempora, cum divisas imperii vires accolarum ferocia sperneret, occasione invitante, multa passim latrocinia facta : et frequentibus Thracum incursionibus vexata Macedonia est. Laborante enim reipublicæ summa, provincias præsidiis nudari necessum erat : et quamvis egregii prætores, quod copias idoneas non haberent, irrumpentibus barbarorum agminibus male resistebant.

Plin. XIII. 3. Solin. c. 48. Plin. XIV. 14. Macrob. Sat. II. 16. Liv. Epit.

[f] *Octonis æris singula quadrantalia*] *Octoni æris* æstimantur a nobis 36. granis argenti nostratibus. *Quadrantal* idem est cum amphora. Prodigiosa vilitas. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. IISDEM ferme diebus, quibus prætoris urbani fusus in foro suo sanguis est, etiam in castris, ne quid usquam castum sanctumve foret, prætorium virum, A. Postumium Plut. Syll. Albinum, cum legatus classi præesset, exercitus quem Liv. Epit. Oros. v. 18. ducebat, interfecit. Intolerabili superbia militum in se odia suscitavisse traditur. Sed quo speciosior furentibus prætextus esset, crimine proditionis insimulatum saxis atque fustibus oppresserunt. Liv. Epit.

2. Copias ejus cum L. Sylla, ipse quoque legatus L. Diod. Porcii consulis, accepisset, suppliciumque de nocentibus Eclog. XXXVII. sumturus putaretur, impunitum esse flagitium passus est. Plut. Id eo pertinuisse judicant, ut tanto beneficio obligatos promtiores haberet ad exequenda quæ animo destinasset. Jam enim eo processerat cum Mario simultas, ut aut perdendum illum, aut sibi pereundum esse intelligeret: et, quia senescente jam sociali bello Mithridaticum adesse sentiebat, ad spem consulatus et provinciæ obtinendæ, favorem exercitus aucupabatur. Id licet multi palam incusarent, et in tam atroci delicto impunitam esse facinorosorum audaciam quererentur; contemsit sermones hominum Sylla, ultro prædicans consilii sui utilitatem, 'quod Polyæn. Strat. l. VIII. hoc pacto melioribus usurus esset militibus, dum fortibus Oros. factis eluere turpitudinem admissi niterentur.'

3. Neque vanum id ei augurium fuit. Gerebat tum in Campania bellum, Stabiisque receptis, Pompeios, haud amplius sex millibus passuum distantes, oppugnabat. Ad auxilium obsessorum L. Cluentius accurrerat, fiduciæ spirituumque plenus adeo, ut intra passus omnino quadringentos castra sua Syllanis opponeret. Sylla, quanquam magnam suorum partem pabulatum emiserat, contumelia stimulatus, protinus ad hostes movit signa: sed numero victus, tum quidem in sua castra se recepit. Ceterum ubi pabulatores reverterunt, assumtis illis Cluentium denuo adortus, magna cum cæde profligavit.

Vell. II. 13. App. Civ. l. I.

4. Cluentius, motis in mediterranea castris, cum ingentia ad eum Gallorum auxilia venissent, animo recepto ad Pompeios iterum duxit, si pugnandi copia fieret, haud detrectaturus certamen. Ibi Sylla, quo paratiores ad prælium milites haberet, in concionem vocare jussis, ita cœpit: 'Non ut, tanquam adversus novum hostem, quæ fieri velim admoneam, neque ut virtutem vestram verbis exstimulem, vobiscum agere constitui, milites. Pariter enim et obsequium vestrum mihi, et animum præteritis præliis approbastis. Sed quia toties pulsus hostis denuo hæc signa et hos vultus intueri sustinet, hoc tantum a nobis dedecus amoliri conantem ut adjuvetis cohortandos existimavi.

5. 'Cur enim victoriam nostram in ullo pretio ponimus, si cladem suam non sensit hostis? Aut quorsum tollimus animos, si ille nondum demisit? Prorsus extorquenda confessio est, ut victos se fateantur, quos repulimus. Ea nimirum res non ad novam tantum acquirendam laudem, sed etiam ad retinendam quam paravimus, vehementer pertinet. Quamdiu in vicino castra Cluentius habebit, quis credet nos vicisse? Quo auctore aut mihi speratos honores, aut vobis digna labore vestro præmia senatus decernet? Fortuna partium utrarumque comparabitur, et tantumdem hostis, quantum Romanus, adversi prosperique rumoris auferet. Simili timoris ac audaciæ vicissitudine uterque exercitus, et fugisse hostem, et repetisse dicetur.

6. 'Hoc igitur de nobis senatus populusque Romanus nuntium, inter aliorum exercituum victorias et gratula-

tiones, accipiet, ut ubivis locorum res Romana haud dubie superior,[1] hic tantum ancipiti Marte dicatur dimicare? Qua enim re inferiores aliis sumus, ut patienter feramus post omnes collocari? Numerus, arma, copiæ, lacerti, non aliis in castris meliora. Nam ut de nobis ducibus nihil dicam, nisi post viginti ferme annos omnibus, Africanis, deinde Gallicis atque Cimbricis bellis, postremo in Cilicia et Cappadocia, sic esse cognitos, ut nunquam operæ nostræ consiliique aut rempublicam, aut exercitum pœnituerit: eosdem sane homines, eadem arma intueor, quibus persæpe hoc ipso bello hostium maximæ copiæ, et munitissima præsidia cesserunt. Non enim quasi nihil sit a nobis gestum queror; aut aliud incuso, quam quod nondum ad id fastigium gloriæ pervenimus, quod virtuti vestræ et felicitati nostræ debetur.

7. 'Tantum enim, nec diffiteor, Fortunæ favorem omnia vatum haruspicumque responsa, et cujusque generis divinationes constanti prædictione spondent; ut, quæ sunt hactenus a vobis gesta, minime quidem pœnitenda illa aut contemnenda, magnitudine eorum quæ speramus, non vinci modo, sed etiam obscurari et obrui fatum sit. Idcirco quoties imperia nostra accipitis, non hominis, sed Deæ ductum vos sequi cogitate; ejusque Deæ cujus in arbitrio res humanas omnes esse sitas, prudentes simul fatuique uno ore pronuntiant.

8. 'Nec igitur me piget ad hujus beneficium maxime referre quicquid a me fuerit præclare optabiliterque gestum, ne ingratus adversus ita meritam sim, aut benevolentiam ejus in iracundiam mutem. Est enim et huic numini suarum injuriarum sensus, et facile fastidit eos a quibus fastiditur.

9. 'M. Reguli casum quis ignorat, florentissimi priusquam fortunam contemneret, postea longe miserrimi ducis? Cic. de Athenienses Timotheum Cononis filium habuerunt, qui Off. I. 32. laude bellicarum rerum[2] non inferior quam pater, ingenii præterea et doctrinæ magna ornamenta adjecerat. Sed ista omnia, postquam fortunam offendit semel, minime

1 *Superiori* edd. ante Crev.
2 Post *rerum* additur *gloria* in edd. ante Crev.

Ælian. xiii. 43. Plut. Syll. c. 9. profuerunt. Cum successissent ei omnia mirabiliter, æmuli pinxerunt in tabernaculo sedentem, pendente supra caput Fortuna, quæ civitates in rete dormientis compelleret. Id homo vanus cum tolerare nequivisset, et aliqua forte re gesta publice negasset ex ista laude fortunam posse quicquam decerpere, ab eo die fuit infelicissimus.

10. 'Mihi vero hoc temperamentum placet, ut vigilantiam, consilium, audaciam præstanda homini censeam, eventum lubentius referam ad Deos. Ita demum necessum erit prospere evenire omnia, si neque nostro officio desumus, neque cum injuria potentioris indebitam gloriam affectamus. Sed hæc quidem aliquanto verbosius executus sum, milites, quod non in præsentia tantum intelligere vos cupiebam, quid mihi propositi esset, sed in posterum quoque scire,[3] qualem ducem, et quibus præsidiis fultum sequeremini.

11. 'Cetera jam vobis nota sunt, rebusque ipsis perspecta; neque mihi severitatem in noxios, nec erga fortiter facta liberalitatem defuisse. Quanquam et hoc ascribo fortunæ, quod mihi sic animatos milites dedit, ut præmia creberrime, supplicia non sæpe repræsentarem. Quanquam sane incusor a multis, quod æquo mollior, etiam fœdissimorum facinorum pœnas a sontibus non exigam. Verum enimvero, milites, ita mecum inii rationem, dandum esse hominibus spatium, ut contractam nescio quo furore noxam pœnitentia magis quam pœna eluant: et ubi forti adversus hostem opera tantum profuerint reipublicæ,
Oros. v. 18. quantum crimine et exemplo nocuerunt, ipsi veniam, respublica tot cives incolumes habeat: sin vero sceleri addiderint ignaviam, ne ipsi quidem recusent, quin servili cum cruciatu necentur.

Liv. iv. 50. et 51. 12. 'Hæc vobis me dicere, quibus nuper A. Postumius Albinus præfuit, non ignoratis. Apud majores nostros, cum simili facinore sublatus ab exercitu M. Postumius Regillensis esset, jussu populi acriter exercita quæstio est. Nunc aliena judicia ne timueritis: vestra in manu est, qualis manere vos exitus debeat. Ferro, non suffragiis, hæc causa decidetur. Victores virtus absolvet: ig-

3 *Sciretis* legebatur ante Crev.

navos, ut hostile ferrum pepercerit, legum vindicta consumet.' Cum ejusmodi oratione L. Sylla milites cohortatus esset, eamque conditionem maxime qui pœnas interfecti ducis timebant cupide accepissent, promtos paratosque, et ad omnia prolixe operam pollicentes, in aciem eduxit.

13. Eo tempore, ut maximi quique mortalium conatus levi subinde casu eluduntur, res per se haudquaquam magni momenti, præcipua tamen Syllanæ victoriæ causa fuit, Romanorum insigni fiducia inflammatis animis, et hostium alacritate extincta. Gallus quidam insigni proceritate, qui inter auxilia Cluentii merebat, cum ex diversa acie fortissimum quemque ad singulare certamen provocasset, ab exiguæ staturæ Mauro confectus, tantum pavoris popularibus suis injecit, ut vix primum telorum conjectum sustinerent. Appian.

14. Gallorum fuga sociorum quoque commovit ordines, perterritosque et turbatos, tanquam imbelle pecudum agmen, trucidandos hosti præbuit. Neque pugnantium fugientiumque minus triginta millia periisse referuntur. Ceteri cum duce Cluentio, nihil tutum arbitrantes, priusquam ad Nolam cursu pervenissent, castra ante ipsam urbem posuerunt. Sylla non amplius moratus, quam donec hostium castra expugnasset, sive deditis Pompeiis, sive post tantam suorum cladem mature venturis in deditionem, protinus victorem exercitum ad persequendas rebellium reliquias in agrum Nolanum ducit. Liv. Epit. Oros.

15. Eo loci cum castra communivisset, accidit ut ante prætorium forte immolanti subito ex infima ara anguis erumperet. Felicissimum id prodigium esse C. Postumius haruspex interpretatus, hominem fortunæ nihil non credere solitum facile impulit, ut nulla interposita mora, exercitum adversus hostem educeret. Atque sic evenit, quemadmodum in commentariis suis sibi sæpe accidisse ipse prodidit, ut temere festinata expeditio prosperius caderet, quam si matura deliberatione cautoque consilio suscepta fuisset. Cic. de Div. I. 33. Val. Max. I. 6. Plut. Syll. c. 10.

16. Nam in tantam consternationem conjecit Italicos, ut post pugnam parum constanter initam refugientes ad urbem circum ipsos muros cæderet: quia Nolani, ne simul Appian.

irrumperet hostis, non amplius una porta ad recipiendos
Oros. Appian. suos aperire audebant. Inter occisos ipse quoque dux Cluentius pugnando cecidit: et cum eo viginti militum
Cic. Liv. Epit. millia desiderata sunt. Hic quoque florentissima Samnitium castra in potestatem victoris venerunt. Et, quod
Eutr. miraculo proximum est, in tam magnifica victoria, ne unum quidem de suis militibus amisisse Syllam memoriæ proditur: ut jam non sine causa, cum omnium cognominum haberet potestatem, Felicis appellationem ceteris prætulisse dicas.

17. Non igitur minor quam pro re lætitia et exultatio in castris Romanis fuit. Postumiani milites hostili sanguine civilem satis expiasse crediti, venia, ceteri laudibus, omnes præmiis amplissimis donati, vicissim et ipsi ducem raro, nec nisi paucis omnino concesso honore affecerunt.
Plin. xxii. 6. Certe se ab exercitu ad Nolam obsidionali corona donatum, cum Italico bello legatus esset, et scripsit ipse in Commentariis Sylla, et in villa Tusculana, quæ postea
Id. ib. c. 4. fuit Ciceronis, pinxit. Eam solebat e gramine viridi servatus exercitus dare, ubi virtute insigni ducis liberata ab instanti excidio castra essent. Igitur seriem rerum atque temporum examinanti ad Nolam accepta videtur, ad Pompeios merita.

Appian. Liv. Epit. 18. Interea temporis Cn. Pompeius consul, relictis ad obsidionem Asculanam idoneis copiis, in Vestinos, vicinam Picentibus gentem, expeditionem fecit: eosque multo certamine ita domuit, ut palam inter se de deditione agitarent. Cui ferme tempori colloquium cum P. Vettio Catone, quod se tirone præsente habitum Cicero scri-
Cic. Phil. xii. 11. bit, assignari potest: ad quod cum frater consulis Sextus evocatus Roma venisset, eumque Cato salutasset, 'quem te appellem?' inquit. At ille, 'voluntate hospitem, necessitate hostem.'

19. Dum prospere Pompeio locis plerisque expeditiones cedunt, alterius quoque consulis haud pœnitenda
Liv. Epit. gesta fuerant: neque postremus eo bello imperatorum, Marsos aliquoties fuderat, multisque locis acrem strenuumque ducem gesserat. Sed in ipso cursu prosperitatis, spes amplas gloriamque illustrem cum ipsa vita posuit.

Dum enim ad Fucinum lacum castra Marsorum oppugnat, et propemodum exploratam in manibus victoriam habet; accepto vulnere mortuus prosternitur. Oros. Appian. Vell. II. 16. Eutr. Oros.

20. Cum incertus cædis auctor esset, circa C. Marium C. F. suspicio hæsit, quasi patris sui contumeliam vindicare proditorio facto studuisset. Lucium enim Porcium ferunt, cum easdem haberet legiones, quæ superiore anno sub C. Mario militaverant, successu lætum, per jactantiam dixisse, ‘C. Marium non majora fecisse.’ Hanc ipsi vocem letalem fuisse putant, nihil nec a perfidia nec a crudelitate Mariana abhorrente sententia. Ceterum mors consulis adeo exterruit Romanos, ut non modo victos fere hostes omitterent, sed ipsi quoque vincerentur. Liv. Epit.

21. Felicius in Iapygia a C. Cosconio prætore gesta res est, qui adjutore Q. Luceio (cujus filius Italici belli historiam, non meliori quam ceteri fato, scripsit) Samnites acie vicit: Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occidit: Salapiam, Cannas, alia oppida complura in deditionem accepit. Diod. Ecl. XXXVII. Liv. Epit. Cic. ad Fam. v. ep. 12. Liv. Epit. Appian.

22. Circa Canusium, quod obsidere aggressus fuerat, acriter cum Samnitibus dimicatum est, magna utrimque cæde, donec prior Romanus exercitum Cannas reduxit. At Trebatius Samnitium ductor insecutus, cum inter duo castra medium Aufidi flumen esset, optionem detulit Cosconio, ut vel in suam ripam pugnandi causa descenderet, cujus rei potestatem se ei, abducto quantum satis esset exercitu, facturum; vel eadem conditione transitum sibi concederet.

23. Cosconius altera conditione accepta, ut suam intra ripam admitteret hostem; simul ille trajecerat, signa intulit. Neque tantum pepulit Samnitem, sed trans flumen fuga evadere conatum ita cecidit, ut ad millia hominum quindecim occumberent: a ceteris et duce Trebatio perniciem, non ipsorum virtus, sed Canusina mœnia depulerunt. Cosconius, vastato Larinati et Venusino agro, et qui Piceno cognominis in Apulia est, Asculano, in Pœdiculorum fines tanto terrore incubuit, ut universam gentem biduo proximo in fidem acciperet.

24. Eadem æstate L. Sylla, captis ad Nolam Samni-

Sisen. ap. Non. voce 'Protinus.' Appian.

tium castris, per Campaniæ montes in Hirpinos movit, eumque populum Æculani urbis calamitate perdomitum recepit. Æculanenses, cum in eandem diem, qua Romanus ibi castra ponebat, Lucanorum auxilia expectarent, tempus ad deliberandum poposcerant. Sylla intellecta fraude, legatis longam orationem orsis, nihil opus esse otioso sermone apud occupatos præfatus, 'unius horæ spatium se dare' dixit.

25. Interea suis dat negotium, ut magnam vim sarmentorum colligant, fascibusque effectis admoveant ad murum: quod is multa materia exstructus fuerat. Cum inter hæc hora præteriisset, ignem supposuit fascibus, territosque obsessos ad deditionem adegit. Nec eo minus diripi oppidum jussit, sive quia dilata in extremam necessitatem deditio fuerat; sive captum potius quam deditum videri maluit, ut milites præda delinitos, benevolos sibi addictosque efficeret.

26. Quod si forte ideo fuit in hos severior, ut ceteros metu parium malorum ad alia consilia cogeret, non fuit opinione falsus. Nam Æculanensium calamitas ceteris Hirpini nominis urbibus documento fuit, ut celeriter missis legatis imperata facturas nuntiarent. Sed metus erat, ne duriores a victore conditiones dicerentur. Idcirco ad mitigandam ejus iram qui missi fuerant, ita fere verba fecerunt.

Auct. de Vir. Ill. in Syll. Liv. Epit. Appian.

27. 'Oratores pro gente nostra venimus, L. Corneli, ut, quando eam stultitiæ suæ pœnitet, quomodo tibi populoque Romano satisfieri posset, disceremus. Est quidem nonnulla nobis solicitudo, ne fortasse recentium irarum memor, vindictam exercere in obnoxios, quam clementiam malis: sed plus tua nos moderatio consolatur: quam quia semper amavisti, quoniam erat tibi ingenita, nunc profecto non abjicies, postquam haud inferiorem inde, quam ex tot victoriis extitisse tibi gloriam comperisti. Nemo eorum quos mala mens aut aliorum persuasio eo adegit temeritatis, ut hostes esse vestri, quam socii præoptarent, vim tuam sensit, nisi quamdiu rectis monitis se præbuit intractabilem.

28. 'Nec adversus hos tantummodo tua mansuetudo

enituit: sed et Romanos milites, cum multorum opinione facinus inexpiabile fecissent, pro summa tua humanitate et prudentia ita conservasti, ut tibi nunc gratias agat respublica, seque melius hostium sanguine, quam suppliciis civium vindicatam esse fateatur.

29. 'Quidni ad nostram quoque spem trahamus tam nobile exemplum? Neque plus quam illi peccavimus; neque minor postea, ad ea quæ volueris, nostri usus erit. Illi nominare neminem possunt, in quem initium aut partem culpæ transferant: sponte exarserunt. Nos contra sententiam seniorum, consensus tot gentium, et potentiora nostris vicinorum arma, et juventutis atque vulgi nusquam satis coërcita temeritas, bello Romano implicuit. Nec tamen hæc ideo dicimus, quasi causam nostram defendere conaremur: (satis indignationem vestram Hirpini meruimus:) sed ut appareret ratio, cur in minore delicto non impudenter a clementissimo imperatore parem speremus veniam, quam in graviore concessam aliis vidimus.

30. 'Sed senatus populique Romani non abhorrentem a tua lenitate sententiam nuper perspeximus, cum nonnullis qui arma contra tulerant, non veniam modo, sed etiam civitatem dedit. Atque hoc jam antiquitus alterum post victricia arma firmamentum urbis Romanæ fuit, quod Italas gentes maxima semper et obvia non dicam mansuetudine, sed prorsus pietate excepit, communis omnium parens. Ne ad aliena exempla abeamus, domesticis instructi, majores nostri non minus clementiam, quam virtutem Romanam experti sunt: semel cum inter Samnites adhuc censeremur, quo tempore P. Cornelius Rufinus, Sup. XI. 20. avi tui proavus, pristinum illis fœdus reddidit; iterum Punico bello secundo, quando societatem Hannibalis secutos Q. Fulvius consul recepit, verbis tantummodo castigans, Liv. XXVII. 15. quanquam satis diu et præfracte fuissent in partibus, nec, nisi ad Bruttios et extremum Italiæ angulum Hannibale compulso, pœnitentiam approbassent.

31. 'Placuit Diis ista lenitas, dederuntque ut complures alii populi ad societatem populi Romani reverterentur, per longa deinceps annorum spatia durantibus

usque ad infelix hoc bellum obsequiis. Eundem exitum, ut speramus, nunc quoque dabunt, eoque optabiliorem, quod et redibunt in fidem vestram qui defecerunt; et perpetuam vobiscum amicitiam colent, suo malo iterum edocti, non aliter Italiæ salutem atque dignitatem salvam esse posse, nisi Romam imperare patiatur, secundo post principem terrarum urbem loco contenta.

32. 'Satis constat nonnullos populos de pace petenda deliberare, nec alia re magis retineri, quam timore ne duriora imperentur quam ferre queant. De his profecto dubium esse non potest, quin simul nobis veniam datam cognoverint, protinus in partes vestras sint transituri. Hos, ut fit, alii aliique sequentur, et quam Italiam majores vestri per multas ætates perdomare vix potuerunt, eam universam paucis mensibus recipietis.

33. 'Ceterum quia neque tibi consilio nostro opus ést, et nos deprecatum magis commissa quam purgatum venimus; omissis quæ in illam partem dicerentur, supplices pronique te rogamus, et per communes Deos, perque hanc parentem utrorumque terram obtestamur, ut unius anni crimen tot aliorum perpetuis meritis, et paucorum defectionem tot millium constanti fidei obsequioque dones. Rari apud nos sponte, reliqua multitudo coacta deceptave ferrum adversus vos strinxerunt: et pro his ausis vastatus ager, cæsæ cohortes nostræ, maxima urbium capta direptaque, satiare victoris iram potuerunt, ut occisis captisve auctoribus et concitoribus belli, reliquorum necessitati aut errori placatus ac lubens ignosceres. Hoc et nostris precibus te concessurum esse sperabant, qui propterea nos legarunt, quia propter constantiam in Romanis partibus ab adversa factione multa perpessos, apud vos gratiosos fore arbitrabantur: et si nostri non habeatur ratio, ad alios neque paucos neque contemnendos deprecatores respice.

Vell. II.16. 34. 'Respice Minatium hunc Magium, qui avitam in populum Romanum fidem, dubiis temporibus, singulari studio ac virtute retulit. Satis sit illi cæsas civium strues, et fumantia patriæ tecta vidisse: ne universum suæ gentis

excidium usurpare oculis, festinare manu cogatur. Idem orare puta tot Hirpinorum[4] militum in Romanis castris millia, quorum fortem fidelemque operam tuo quoque testimonio haud semel ornavisti.

35. 'Hos profecto, cum alienissimi semper ab omni crimine fuerint, aliena culpa perire durum esset. Perisse autem putabunt, ubi civitatem suam omnibus belli cladibus pervastari, et, quod necessum est tali tempore, eodem exitio nocentes innocentes, ut quisque occurrerit, involvi videbunt. Neque enim quisquam est vere Italus tam ab omni pietate remotus, ut inter hanc patriæ calamitatem, salutem suam magni æstimet. Sed et liberos parvos, matronasque et virgines occurrere fac animo tuo: quorum omnium haudquaquam ambigua est innocentia. Cum vero cogitabis viduarum atque pupillorum lacrymas, quæ[5] viros suos, qui parentes sanguinem vitamque pro imperio populi Romani allegabunt profudisse, jam ipse profecto pro humanitate tua judicabis, potius in gratiam tot insontium noxios dimitti, quam horum crimine affligi meliori fato dignos oportere.'

36. Erat tum adhuc alienus ab omni crudelitate Sylla, aut saltem ut esse videretur studebat. Idcirco non modo benigne respondit legatis; sed etiam paulo post excessit Appian. Hirpinorum finibus, in Samnium tendens, ut ipsam belli socialis arcem exscinderet. Sed Papius Mutilus, Samnitium ductor, in ipsis finibus cum valida manu excubans, aditus obsidebat.

37. Igitur Sylla, cum se in eas angustias demisisset, Front. I. 5. ut circumveniri facile posset; colloquio petito, de conditionibus pacis agitare cum hoste cœpit, varie rem trahens, donec occasionem evadendi nancisceretur. Ubi satis remissam Samnitium attentionem vidit, et propter inducias omnia negligentius administrari; silentio noctis profectus est, relicto in castris buccinatore, ut tanquam mutandis vigiliis classicum per solita intervalla caneret. Ea res fidem manentis eodem loco exercitus incauto hosti fecit. Quarta vigilia commissa, buccinator agminis suorum se-

4 Ita ex Vell. correxit Crev. pro *Hernicorum* in edd. priorr.
5 *Qui* pro *quæ* exhibetur in edd. ante Crev.

cutus vestigia, vacua hostibus castra reliquit: militesque ad unum omnes incolumes, cum impedimentis tormentisque in tuta pervenerunt. Inde L. Sylla longo circumitu usus, qua minime venturus putabatur, irrupit: Samnitesque improviso discrimine ita terruit, ut occisis plurimis, ceteros in fugam conjiceret. Dux hostium Papius, prosequentibus suorum paucis, Æserniam saucius pervenit. Sylla, captis Samnitium castris, ad Bovianum perrexit.

Appian. Liv. Epit. Appian.

38. Præcipuæ claritudinis illa tempestate Bovianum erat, tribusque arcibus et communi gentis concilio superbiebat. Sylla divisis copiis cum ipse ad urbem signa admovens Bovianenses in se convertisset; alios longo flexu circummissos, quam primum possent arcium expugnare jubet: futurum ratus, quod accidit, ut, eam in partem unde initio se ostendisset concurrentibus oppidanis, segnior de remotioribus cura esset. Ubi captam arcem ex fumo, sic enim convenerat, cognovit, ipse quoque tota mole oppugnare urbem cœpit. Tribus omnino horis fortiter ab obsessis repugnatum est. Inde cum et a capta parte urbis decurrente Romano anceps metus circumsisteret, profligatis defensoribus, Sylla Boviano per vim potitus est.

39. Deinde late circumlato belli terrore, cum aliquot populos recepisset, appetente hyeme ad petitionem consulatus Romam profectus est: certa quidem spe consequendi honoris, cum tot tantasque res, quantas raro quisquam alius ante consulatum, confecisset; eamque sibi fortitudinis prudentiæque conciliasset existimationem, ut apud cives magnus dux, maximus apud socios,[a] apud hostes etiam fortunatissimus haberetur. Igitur cum togam candidam sumsisset, comitiis consularibus, pæne omnium civium suffragiis, anno ætatis suæ undequinquagesimo designatus est.

Liv. Epit. Diod. ap. Val. Plut. Syll. c. 9. Vell. II. 17.

40. Ea comitia certamen haud tralatitium habuerunt, C. Julio Cæsare consulatum contra leges petente. Sed quoniam ad ea tempora accessum est, quibus frequens

Cic. de Har. Resp. c. 20.

[a] *Maximus apud socios*] Immo *apud amicos*. Hoc et sonat vox Græca φίλοις, qua usus est Plutarchus, et sensus ratio postulat. Interpres Plutarchi male vertit *socios*, et Freinshemium quoque in fraudem induxit. *Crev.*

mentio facienda Cæsarum, et alias, et propter eum Cæsarem qui postea dictator fuit, errorem parere legentibus posset; simul ut illius ævi domesticæ discordiæ penitius intelligantur, non abhorrere a præsenti instituto judicavi, si de hac familia, et præcipue iis hominibus qui tum maxime floruerunt, pauca, nec injucunda scitu proderem.

41. Igitur Julii, cujus gentis familia Cæsarum fuit, antiquissimæ originis fuerunt: cum genus ad Iulum referrent, Æneæ filium, quem Æneam Anchise et Venere genitum vetus fabula prædicabat. (Sueton. Cæs. c. 6.) Qui primus Juliorum hoc cognomine discriminavit gentem, cum cæso matris utero prodisset in lucem,[b] ex eo casu appellationem traxisse non absurde creditur. (Plin. VII. 9.) Eum ante tempora Hannibalici belli vixisse oportuit. Ex eo enim Cæsarum in historiis mentio frequentatur. Sed primus omnium Sex. Julius Sex. F. Sex. N. Cæsar consul fuit, L. Oreste collega, ad annum urbis conditæ quingentesimum nonagesimum sextum.[c] Nepos hujus esse potuit Sex. Cæsar C. F. qui cum L. Philippo gessit consulatum, cum bellum sociale inciperet: potuit et L. Julius Cæsar L. F. Sex. nepos, qui sequenti anno consul res eodem illo bello gessit, et mox censuram adeptus est. Sed ut illa certo affirmari non possunt, ita hoc minime controvertitur, L. Cæsaris fratrem hunc de quo dicere cœpimus C. Cæsarem fuisse. (Cic. de Or. III. 3.)

42. Igitur Caius ille Cæsar claritudine generis et fratrum, (nam matre Popillia natus erat, quæ antea Q. Lutatium Catulum pepererat, Cimbrica victoria celebrem,) (Cic. de Or. II. 11. 3. 7. 23. et 54.) præterea ingenii felicitate elatus, ad summos honores magnis animis contendebat. Nam inter primos sui temporis oratores numerabatur, et nativo quodam facetiarum lepore omnes superabat. (Cic. Tusc. Quæst. V. 19.) Is ante biennium Sex. Julio, L. Philippo consulibus, in curuli ædilitate quotidianis fere concionibus de republica accurate habitis, magnam et gratiam (Cic. Brut. c. 89.)

[b] *Cum cæso matris utero prodisset in lucem*] Falsam esse hanc nominis originem pronuntiat Salmasius ad Sueton. Cæs. initio. Non, inquit, *Cæsar* a cæso utero dictus; id de Cæsone potius verum esset: sed *Cæsar* antiqua vox Latina, quæ *τὸν κουριῶντα* significat: unde *cæsaries* vel *cæsaria*, *ἡ κομηκουριῶσα*. *Crev.*

[c] *Ad annum U. C. quingentesimum nonagesimum sextum*] Hic annus nobis numeratur quingentesimus nonagesimus quintus. *Crev.*

vulgo, et auctoritatem quæsiverat. His ille fretus, cum ædilitius esset, omissa prætura consulatum ambire cœperat.

Asc. in Scaur.

Cic. Brut. c. 63. et de Har. Resp. c. 20. Diod. Ecl. xxxvii. Ascon.

43. Sed tribuni plebis, P. Sulpicius, quanquam familiaris Cæsaris, et P. Antistius, extraordinariam petitionem refutabant. Iisdem C. Marius se aggregavaret: nam ex disciplina illorum temporum, contentiones in republica vi ferme et armis dirimebantur. Idcirco divisis vulgi studiis magnæ ex hac causa seditiones extiterunt. 'Jus populi' Cæsar extollebat, et 'pro eo senatum judicasse, cum T. Quintium Flamininum M. Fulvius, M'. Curius tribuni plebis, similiter consulatum transcensis mediis honoribus petere non paterentur. Neque pœnituisse aut judicii sui patres, aut suffragiorum populum, cum paucis annis opulentissimum Macedoniæ regem, fortis si quis unquam et felix imperator, maximo Romani juris incremento, superasset. Neque tamen aut ætate parem sibi Quintium, aut causa fuisse: se ædilitate functum olim, illum ex quæstura petisse consulatum.

Plut. Flam. c. 2. Liv. xxxii. 7.

44. 'Quin et nonnullos, priusquam magistratum ullum curulem gessissent, consules factos. Ita P. Sulpicium Galbam, cum in Italia Hannibal esset, ita M. Valerium Corvum, cum Gallicis tumultibus arderent omnia, summis honoribus admotos; hunc quidem admodum adolescentem: adeo nihil in candidatis præter virtutem spectari, populo Romano semper placuisse. Idcirco postea quoque duos Scipiones, alterum magnis quidem rebus, sed sine magistratu gestis; alterum non ædilitium, sed candidatum ædilitatis, ad idem fastigium evectos.

Liv. xxv. 41. vii. 26.

Liv. xxviii. 38. Sup. l. 36.

45. 'Magna se quidem afferre exempla, sed eorum qui tum demum explicare virtutem animi potuerint, postquam campum ipsis gloriæ consulare nomen imperiumque aperuisset. Sibi quoque licere de suis rebus sperare ampliter: laudique potius quam vitio vertendum, si maximorum virorum imitator esse cupiat. Esse sibi nobilitatem nulli gentium quas nominasset imparem: neque recusare quin cum quolibet istorum, sed nondum consule, conferatur. Acres populo Romano esse oculos, acutas aures: quomodo domi se quisque, quomodo militiæ gesserit, diligentiam

ejus non fallere. Se quæsturam et ædilitatem sic gessisse, ut satis magna speret dedisse documenta industriæ, vigilantiæ, humanitatis. Nec in bello segnem aut ingloriam operam navasse imperatoribus, et sæpenumero donatum ab his laudatumque virtutis causa esse. Hoc sibi non pudendum ad summos honores iter videri, etiamsi præturam declinet: quam minime quidem a se sperni: sed neque præturæ deesse candidatos idoneos; et in præsentia hunc esse rerum statum, ut se consulem quam prætorem multis modis utiliorem reipublicæ futurum confidat. Fortasse Deos immortales hoc fratribus Juliis servavisse decus, ut alterius victoria sagum toga mutaretur, per alterum plane extingueretur sociale bellum.

Cic. Tusc. Quæst. v. 19.

46. 'Suos adversarios nihil afferre, quominus jure petat consulatum, jure obtineat. Tantummodo mores atque usum civitatis ingerere: tanquam sit in eo genere perpetuum quicquam, aut esse possit. Ab isto more sæpe recessum, multis exemplis doceri posse, si actum placeret agi: neque causam esse, cur non hodie populo Romano liceat, quod unquam licuisset. Nuper in uno homine continuatos per quinquennium consulatus satis ostendisse, nihil in his rebus tam fixum immotumque haberi, ut mutari ex causa nequeat.

47. 'Concessum cuilibet esse, ut de se quantumvis magnifice sentiat: concessum et adversariis, ut si velint secus opinentur. Sed in beneficio populi summum arbitrium relinquendum eidem populo esse. Hunc optime judicaturum, quo loco C. Cæsarem esse oporteat.'

48. Contra hæc tribuni 'legum omnibus argumentis validiorem auctoritatem' allegabant. 'Populi certe haudquaquam ambiguum jus esse, nec illud patrono C. Cæsare indigere, aut quoquam alio, tribunis salvis. Sed nullis aliis in causis æque manifestam esse populi sententiam, quam in legibus ferendis, quoties consensu jubeantur: tum enim ad maturitatem judicii accedere concordiam voluntatis. Quibus igitur vere sit propositum auctoritatem populi tueri, iis ante omnia laborandum, ut legum sarta tectaque sit veneratio. Esse autem leges, quæ magistratus ordine capi gerique jubeant, neque liberum cuique

sinant protinus ab infimis ad summos transilire. Has aut servandas omnibus, aut abrogandas in universum esse; aut profecto solvendum legibus, qui contra has magistratum concupiscat. Extra hæc nihil esse, quod fieri citra juris et legum omnium abolitionem queat.

49. 'Sane pauca exempla adduci posse, in quibus aut ob causam exceperit aliquos populus, aut per imprudentiam affectumve lapsus conniverit. Sed infinito esse plura servatarum legum; et, quoties tale aliquid tentatum fuerit, minime quieta comitia fuisse. Nunquam igitur defuisse, præsertim ex collegio tribunitio, qui immoderata cupientibus resisterent. Quod si quatuor aut quinque consulatus extra ordinem datos suum in favorem trahere Cæsar velit; quanto pluris æstimandum, quod in centenis aliquot tribuendis populus ne latum quidem unguem a more et lege recesserit?

50. 'Non se contemnere Cæsarem, honoribusque omnibus, quos ei capere per leges liceat, dignum arbitrari: sed non existimare, tantam in eo virtutis excellentiam conspici, ut propter eum spernendæ leges sint, et quod negatum sit omnibus, uni tribuendum. Satis mature consulem eum futurum, ubi hunc honorem habuerit populo, ut contra ejus voluntatem legibus declaratam petitioni injustæ desinat insistere. Si semel hoc iter aperiatur hominibus, omnes protinus ad summos honores provolaturos, priusquam populo Romano specimen ullum animi sui consiliique gerundis inferioribus præbuissent. Consulibus summam rerum permitti: id adeo factum iri temere, si summus populi Romani magistratus, non amplius culmen honorum, et perspectæ virtutis præmium sit, sed gerendæ reipublicæ tirocinium fiat.

51. 'Sane Cæsari adesse nobilitatem, facundiam, industriam. Sed multos esse in urbe futurosque pares: plures etiam, quibus si non meritum idem, tamen eadem cupiditas insit. Qui et ipsi tanquam debitum exacturi sint, quod cuiquam fuerit tributum, a quo se non existiment notabiliter superari. Quem vero C. Cæsari concessurum hanc virtutis dignitatisque palmam, cum eam C. Cæsar Valeriis, et Scipionibus, et sexies consuli C. Ma-

rio ambiguam facere contendat? Nunquam defutura certamina, si cujuslibet cupiditati aperiatur septus legibus locus. Et has non aliam ob causam latas, quam ut contentiones amputentur: ipsumque populum, licet plane liberrimum sui juris arbitrum, tamen sibi legum hos cancellos circumdedisse, ut in magnis negotiis, et quæ valde ad rempublicam pertinent, non quidem ademtam, sed tamen a semetipso constrictam voluntatem esse, neque temere solvendam, quæ alligata consulto sit, intelligat.'

52. Diu hæc utrimque multis concionibus agitata cum essent, bonisque omnibus causa C. Cæsaris displiceret, simul adversarii ejus vim intentarent, victus aut territus Cæsar petitione abstinuit. L. Cornelius Sylla, ut supra indicavimus, et cum eo Q. Pompeius Q. F. A. N. Rufus designati sunt. Nec tamen ideo extinctum illud contentionis civilis incendium est, quin postea in bellum apertum erumperet. Ascon. in Scaur. Quanquam enim belli civilis faces Marius et Sylla indubitanter fuerunt: tamen ab illa quoque contentione profecti fomites magis excitarunt alueruntque conceptas aliunde flammas, magna P. Sulpicii culpa, qui Cic. de Har. Resp. c. 20. a bonis initiis et optima causa, nimia contentione, et popularis favoris aura, ad ferrum et arma provectus est.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. 1. IN Lucanis interea clades accepta est, legato amisso A. Gabinio, qui multa iisdem in regionibus, multa in Marsis strenue feliciterque gesserat, et plurima oppida pugnando ceperat. Sed ille dum fusis aliquando Lucanis victoriam urget, in oppugnatione castrorum hostilium interfectus est. Ex diverso legatus Cn. Pompeii consulis Ser. Sulpicius Marrucinos cecidit, totamque eam civitatem recepit. Vestini quoque Pelignique missis ad consulem oratoribus in fidem accepti sunt. Sub id tempus cum C. Vettius Pelignus a cohortibus suis ad Cn. Pompeium duceretur, servus ejus gladio militis a quo trahebatur educto, dominum interemit; statimque, postquam hero consuluisset, 'tempus esse' prolocutus 'sibi prospiciendi,' in sua viscera retorsit ensem.

(Margin: Flor. III. 18. — Liv. Epit. — Oros. V. 18. — Liv. Epit. — App. Civ. I. I. — Macrob. Sat. I. 11. — Sen. de Benef. III. 23.)

Liv. Epit. 2. Marsi quoque, a L. Murena et Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti, pacem petierunt. Quis ille Cæcilius fuerit, et unde habuerit non alibi lectum cognomentum Pinnæ, in tantis ejus ævi tenebris frustra requisivi. Nec absurdam conjecturam esse arbitror statuentium, non Pinnam istarum rerum auctorem, sed Pium, Q. Metelli Macedonici filium fuisse, quem inter præcipuos ejus belli duces nominari constat.

(Margin: Vell. II. 15.)

Diod. Ecl. XXXVII. 3. Cum hic status rerum per Italiam esset, tantis cala-

mitatibus, et defectione sociorum anxii, quotquot arma retinebant, communi decreto Corfinium deserunt; Æserniam in Samnitibus publici consilii sedem statuunt, creatisque prætoribus quinque, quos inter Pompædius Silo fuit, huic propter summam opinionem virtutis imperium in omnes tradunt. Atque is collegarum sedula opera usus, magnas brevi copias paravit, ut adjunctæ veteribus ad millia virorum triginta pervenirent. Præterea servis manumissis, et, prout tempus ferebat, armatis, libertinum exercitum, haud multo pauciores millibus viginti coëgit. Equites præterea mille sunt effecti. Cum his copiis Mamerco Æmilio se opposuit, qui tum legatus exercitui Syllano præerat. Liv. Epit.

4. Inter hos apparatus Asculana obsidio ad finem venit. Ab hac urbe primus belli turbo eruperat, et licet eodem tempore per plerasque Italiæ regiones adversarum partium exercitus colluctarentur, hic tamen plurimum laboris sanguinisque exhaustum est, unaque die circa hanc urbem quinque et septuaginta civium Romanorum, amplius sexaginta millia Italicorum, signa contulerunt. Tandem Pompeius Asculum ingressus, selectis quos in triumpho ducturus erat, principes omnes præfectosque et centuriones virgis[1] cæsos securi percussit: servos prædamque sub hasta vendidit: libera corpora dimisit innoxia, sed rebus ademtis omnibus: urbem ipsam dirutam incensamque evertit. Sup. LXXII. 1. et 2. Vell. II. 21. Oros. Flor.

5. Mox Romam profectus ob res isto bello fortiter prospereque gestas de Asculanis reliquisque Picentium, paucis prius diebus quam consulatu abiret, A. D. VI. Kalendas Januarias triumphavit. Ductum in triumpho P. Ventidium multi scriptores haud futilem ob causam annotant, quod hic post annos ferme quinquaginta idem Capitolium quod tum triumphatus vidit, triumphans invectus est. Adeo inexpectatis interdum eventibus admonemur, donec vita maneat, nulla fortuna neque confidere nimium, neque perterreri. Fasti Capit. Ascon. in Pis. Val. Max. VI. 9. A. Gell. XV. 4. Plin. VII. 43. Vell. II. 65. Dio fin. XLIII.

6. Cum deinde L. Cornelius Sylla, Q. Pompeius Ru-

1 Crevierii emend. ex Orosio. Antea legebatur in Cler. *sejuges;* in reliq. edd. *sejugis*.

Liv. Epit. fus magistratum inivissent,* Mamercus Æmilius cum Q. Pompædio Silone collatis signis dimicavit. Ejus prælii Diod. victoria penes Romanos fuit, quorum haud ita multi occubuere: de Italicis ad millia sex sunt desiderata. Sub idem tempus Q. Metellus Pius, qui C. Cosconio successerat, Venusiam Apuliæ nobilem urbem, firmo præsidio Vell. II. 17. instructam expugnavit. Adhuc tamen conatu magis quam Jul. Obs. viribus Italici resistebant, et ne desponderent animos, modicis interdum successibus recreabantur. Silo Pompædius Bovianum oppidum receperat. Ejus victoriæ tam immoderata lætitia fuit, ut vel in honorem ducis, vel ad referendam Romanis vicem, Pompædio triumphus decerneretur: isque Bovianum triumphans invectus est. Quod in omen acceptum: nam in urbem victam laurea deportata, hostibus tradidisse victoriam visus est: utique post-Oros. v. 18. quam proximo deinde prælio, cum Ser. Sulpicio apud Jul. Obs. Teanum congressus, amisso exercitu, una cum Obsidio, Liv. Epit. alio Italicorum duce, oppressus est.

7. Pompædio præcipua tanti incendii face extincto, Auct. de Vir. Illustr. in Met. Pio. sive Sulpicius illum, sive, ut alibi relatum est, Q. Metellus Pius occidit, cum neque consilium Italicis, neque copiæ tanto bello pares superessent; odii adversum Romanos Diod. Ecl. XXXVII. tantum fuit, ut in alium pæne orbem legatos ad Mithridatem mitterent, quem studere rebus novandis acceperant.

8. Cum præbita his audientia esset, princeps legationis, 'Samnites,' ait, 'atque Lucani, et qui alii per Italiam populi eodem fœdere continentur, tertium jam annum atrocia bella cum Romano gerunt; cujus equidem neque causa tibi ignota esse, neque casus atque vicissitudines possunt. Idcirco licet multos illorum duces exercitusque fuderimus, partim etiam deleverimus, castris urbibusque maximis atque munitissimis expugnatis atque captis; tamen et nos cum validissimo potentissimoque hoste colluctantes, crebris atque vehementibus detrimentis quassari contigit. Plus tamen aliquanto fraude quam armis Romani profecerunt: passim per civitates serendo fovendoque principum discordias, quod ipsis per suæ factionis

* A. U. C. 664. A. C. 88.

homines plerumque non fuit difficile, multis adhuc servitutem et otium laboriosæ libertati præferentibus.

9. 'Hoc tamen fuit in aliquorum defectione boni, quod secreto quicquid in consiliis aut castris ægrum fuerat, arctius coiit fortissimorum populorum fide animisque indissolubilis et invicta societas. Nullæ amplius voces belli mala deplorantium audiuntur: nulla pacis, nisi quæ libertatem firmet, usquam habetur mentio. Hoc omnes proposito sumus, ut præ dominatione Romana leve nobis videatur, quicquid ingerere calamitosis hominibus iniqua fortuna potest.

10. 'Ceterum ab ista sorte procul adhuc virtute nostra et munere Deorum absumus: neque deteriorem armis nostris eventum fore, quam fuit causa, speramus. Sed præ ceteris duo sunt maxime, quæ fiduciam nostram augeant. Nam etiam post accepta bello hoc incommoda virium nostrarum haud sane pœnitet: et multos ubique reges atque populos non aliis oculis intueri Romanam magnitudinem scimus, quam a nobis aspiciatur: nisi quod nos quanto propiores huic pesti fuimus, tanto priores et penitius perspeximus insatiabilis populi improbitatem.

11. 'Jam enim a primis initiis imperandi licet non æque manifestam, æque tamen magnam cupiditatem habuit: cui ut resisterent majores nostri, nihil inexpertum, suas opponendo opes, solicitando alienas, reliquerunt. Sic et Pyrrhus a nobis, et postmodum Pœnus Hannibal adjuti sunt: neque defuissent Antiocho aut Philippo regibus auxilia nostra, si inferre bellum Romanis in Italia, quam accipere domi maluissent. Sed illos quidem suus error aut invidia numinum in diversa consilia transtulit, ut tuum decus esset, Italiam,—quid autem Italiam?—immo gementem sub Romano jugo terrarum orbem liberasse.

12. 'Licet enim, præter paucos servituti natos homines, nemo usquam tam insolentium dominorum imperia patienter ferat, tacent tamen aut mussant plerique, animis aut viribus imbecilliores. Sed et quibus adhuc astu majore quam modestia parcitur, dum securos et incautos aliquando quævis occasio subjuget, aliena mala, tanquam ad se minime perventura, otiosi quietique intuentur.

13. 'Idcirco te esse unum omnium cognovimus, a quo et

sperandum auxilium tantis necessitatibus et petendum esset. Animi tui magnitudinem, quam et corporis dignitas manifesta fide oculis monstrat, ignorari, gesta tua plurima atque amplissima nequaquam patiuntur. Ex iisdem potentia tua et aucta est et inclaruit: quibus utrisque rebus neminem tibi putamus præsentium regum comparari posse. Ferocissimas enim Scytharum gentes, quibus neque Persarum magni reges, neque victor horum Alexander, imponere jugum potuerunt, pæne puer ita domuisti, ut alii tibi non obscure serviant, alii nomine sociorum eadem ferme faciant, quæ victis imperantur. Nam vicinos quidem reges, nisi quibus pacem et amicitiam præstas, sic assuefactos habes, ut placato te regnare illis liceat; cum iratus fueris, sibi sentiant exulandum esse. Atque idem amico atque affini Tigrane uteris, quo nemo regum tibi est magnitudine rerum gestarum et imperii similior.

14. 'Sed hæc tamen omnia nequicquam adessent, nisi tua singularis et pæne divina prudentia tibi dictaret et tempus utendi et modum. Jam olim, nec enim abstrusa aut ambigua loquimur, olim, inquam, te ambitionis et avaritiæ Romanæ piget. Idcirco et legatis eorum sæpe viriliter respondisti, et cum eadem tecum superbia vellent agere, qua ceteros terrere consueverunt, effecisti ut intelligerent, sibi cum libero rege plenoque animorum, et ad omnia parato, negotium fore. Quin et illorum iniqua decreta haud semel ferro rescidisti: ut scirent vicini reges, minus illis in amicitia Romana præsidii, quam in tua offensa periculi esse.

15. 'Pro quibus ausis quæ tibi sint apud populum Romanum reposita præmia, simul ille vacuus a propioribus bellis fuerit, ignarus esse non potes. Sic quoque legati illius atque proconsules minantur, fremunt, plane præ se ferunt bellum, suas copiolas parant, sociales excitant, ita agunt omnia, ut, quamvis derideas conatum, animus tamen appareat.

16. 'Non dubito quin inter ista memineris, quam arroganter olim Marius, deinde Sylla tecum egerint;[a] quam

Sup. LXX 43.

[a] *Quam arroganter olim Marius, deinde Sylla tecum egerint*]

non tecte denuntiaverint tibi periculum, indixerint servitutem, nisi dederis operam, ut æque armis ac jure sis potior. Atque hæc jam noverant populi principesque nostri; nos plura et certiora usurpavimus oculis: ut jam prorsus certi simus, non inutilem legationem nostram, neque metuendam desideriis nostris a te repulsam esse. Quos enim eædem causæ ad arma coëgerunt, iidem animi, vota paria conjungunt, de iis dubitari non potest, quin ad communem utilitatem fido fœdere sint sociaturi consilia et vires.

17. 'Quod igitur tibi nobisque faustum atque salutare Dii faxint, arma, viros, naves, commeatus pollicemur in Italia bellaturo: ad transitum, ad receptum, omnesque opportunitates belli, urbes nostræ patebunt: duces itinerum, participes consiliorum, socii laboris periculique erimus.

18. 'Id modo fixum tibi sit animo, non alibi rectius cum Romanis, quam in Italia bellari. Absit a te læva mens, quæ Syriacos olim reges, quæ Macedonicos decepit, cum eadem illis dicerentur. Nullum tuis regnis a Romano aut aliis tantum periculum est, quod non a quolibet præfectorum tuorum propulsari queat. Neque spes et occasio te teneant domi, vicina subacturum. Etsi facilis ista esse possit, non erit tamen diuturna possessio. Nemo unquam eripere populo Romano occupato quicquam potuit, quod ille cum multiplici usura vacuus non reciperet.

19. 'Jugulum petamus, et tanquam pestiferi draconis obteramus caput; donec illud salvum fuerit, inani labore ceterum corpus vexaturi. Quemadmodum flumina longo cursu aucta, ne exundent, molibus ac crepidinibus ægre coërcentur; ad ipsos fontes averti carpique nullo negotio possunt: ita, nisi Romanæ potentiæ scaturiginem et fontem in potestate habeas, impetum nequicquam moraberis, quin violentia sua quicquid oppositum fuerit evertat, et ocyus, serius, omnia ubique regna, nationes omnes

Marii dictum ad Mithridatem vid. eo loco quem margo indicat. De Sylla nihil tale comperimus; utique ante hoc tempus, in quo nunc enarrando versatur Freinshemius. *Crev.*

Diod. obruat.' Mithridates, re cum suis deliberata, nescio quomodo minoris quam pro Italorum expectatione negotium illud faciens, 'venturum se in Italiam' respondit, 'simul atque Asiam subegisset.'

20. Credo longinquam a domo militiam laboriosam simul atque sumtuosam fore ratum, adhuc vicinorum sociatas Romanis vires perhorruisse, ne, dum appetit aliena, suo regno spoliaretur. Neque Tigrani satis poterat fidere, ut suspectos maxime pares habent quicunque cupiunt opibus excellere: verebaturque, ne ille perdomitis aliis, neque Pontum, si daretur occasio, sperneret. Terrebatur et Pyrrhi Hannibalisque exitu, quorum, licet a plerisque Italiæ gentibus adjuvarentur, in alieno solo bellantium cito consenuerit exercitus, difficilibus, licet haud a maximo intervallo, supplementis.

21. Hæc omnia vitari posse maximo cum emolumento sperabat, si vicinam sibi Asiam occuparet. Eam rem quoque facturam animos Italicis sociis: atque ita diuturno bello atteri posse Italiæ vires, ut neque, si rursus conjungantur, valde sint sibi futuræ formidabiles. Sane consilio huic institit, quanquam omnia legati pollicerentur, et 'e Ponto facilem in Thraciam trajectum' osten-

Liv. Epit. derent: 'Thraces porro et ipsos bellum Romanis facere. Horum ope per Macedoniam et vicinas regiones paucis diebus ad Ionium mare penetrari posse.' Neque diu contatus exercitum conducit, Ariobarzanem ac Nicomedem reges, alterum Cappadocia, alterum Bithynia exacturus. Sed antequam hoc bellum exponatur, quo regna ista jure, quibus finibus tum fuerint, quasque nationes urbesque habuerint insigniores, enarrari operæ[2] pretium fuerit Mithridatica bella lecturis, quæ haud postremam historiæ Romanæ partem, illius quidem ævi, constituunt.

22. Quicquid terrarum longo tractu inter Heracleam et Trapezuntem nobiles urbes Euxini fluctibus alluitur, ab eo mari appellationem apud veteres nactum est, ut Pontus vocaretur. Propius Heracleam Bithyniæ con-

2 Tò *operæ* desideratur in edd. ante Crev.

junctum Ponto regnum fuit, ad Propontidem deflectens. At orientem versus Cappadocia in mediterranea procurrens, inde Armenia ad meridiem Tauro monte terminatur. Inter Bithynos atque Cappadoces ita sparsa erat Galatia, ut ab septemtrione Pontum et Paphlagoniam, (Ponti enim pars etiam Paphlagonia nec absurde censeri potest,) a meridie Phrygiam Lycaoniamque contingeret.

23. Omnes istæ regiones[b] in ditione Persarum fuerunt: a quibus ea pars, quæ tum communiter Cappadocia dicebatur, in duas divisa præfecturas, postea totidem regna peperit: quorum alterum Cappadocia proprie, aut cum adjectione Cappadocia ad Taurum, interdum et Magna Cappadocia; alterum Pontus, sive Cappadocia Pontica cœpit nominari. Strab. XII. init. Const. Porphyr. de Them. I. 2. Plin. VI. 3. Ptol. V. 6. Solin. c. 47.

24. Priore præfecturæ decem continebantur: quarum sub Tauro erant Melitena, Cataonia, Cilicia, Tyanitis, et Garsauritis. Melitena ceteris Cappadociæ partibus mitior, olei quoque et vini optimi ferax, Armeniæ Majori prætenditur, a Sophenæ præfectura medio Euphrate divisa. Nomen huic Melita dedit, a Semiramide, ut volunt, condita. Trans flumen etiam ad hanc partem Tomisa pertinuerunt, insigne castellum. Cataoniæ inter Amanum et Antitaurum sita planities Comana habuit, Bellonæ templo memorabile nomen, et Apollinis Cataonis fanum: castella in montibus munita, Azamora et Dastarcum.

25. Cilicia, quæ vocabatur Cappadociæ præfectura, sede regum nobilitata fuit Mazacis: quam urbem postea Cæsaream vocarunt Cappadoces, in dictatoris Cæsaris honorem. Altera urbium, nam duæ omnino fuerunt antiquis temporibus in Cappadocia, Tyanitidi præfecturæ nomen dedit, ipsa quoque Semiramidis opus. At in Garsauritide postea Archelais fuit, Claudii Cæsaris colonia. Præter has præfecturas fuerunt et aliæ quinque, Lavina-

[b] *Omnes istæ regiones*] Ad totius hujus descriptionis marginem auctorum testimonia et paucula, nec satis apte disposita invenimus. Ea supplere et in suos quæque locos revocare non visum est operæ pretium esse. Qui enim regiones eas, de quibus hic agit Freinshemius, quantum ex veteribus auctoribus colligi potest, accurate descriptas videre volet, adire facile potest Cellarium Geogr. Antiq. l. III. *Crev.*

sena ad Euphratem fluvium, Sargarausena, Saravena, Cammanena, et Morimena, superioribus obscuriores. Fluvii celebres, Halys Archelaidem præterfluens; Sarus, qui per media Comana labitur; Pyramus per Cataoniam decurrens, præterea Lycus, et hunc excipiens Iris; et inter Morimenen et Galatiam, terminus gentis, idemque causa nominis, Cappadox.

26. At Mithridatis paternum regnum, præter Pontum, continebat quicquid gentium ab Haly fluvio usque ad Tibarenos et Armeniam coluit. Etiam intra Halyn delibaverat Cappadocum et Paphlagonum agros. Nec longe Bithyni aberant. Quippe ubi per Propontidem in Euxinum intraveris. Quæ regiones [c] Bithyniæ partem, deinde Mariandynos Heracleæ subjectos, mox Paphlagonas, usque ad fluvium Halyn habuerunt. Cetera ad Propontidem usque Chalcedonem fuerunt Bithynorum, Galli fluminis ostiis fines eorum terminantibus.

27. Maxima urbium Nicomedia fuit: deinde Nicæa, item Prusa, quam ab Hannibale conditam de Prusiæ nomine, reges Othomanici ante occupatam Adrianopolim regni sedem habuerunt. Flumina Bithyniæ Syrium, Lapsias, Pharmacias, Alces, Crynis, Lylæus, Scopius, memorantur, et, qui Bithyniam a Galatia disterminabat, Hieras. Erat et Hylas fluminis et lacus nomen, ab Herculis amasio deductum, si fabulis lubet credere, juxta Prusiadem urbem, diversam ab utraque Prusa. Nam et altera fuit Bithyniæ Prusa, ad Hippium amnem. Ab his regionibus, Cappadociam et Bithyniam dico, quasdam partes abraserunt Gallogræci, de quibus post prolixam Livii descriptionem taceo.

Plin. v. 32. Leuncl. Solin. c. 44. Liv. xxxviii. 16.

28. Sed Paphlagoniam Halys fluvius ab ortu terminabat, a meridie Galatia: ad occasum Bithyni et Mariandyni habitabant; versus septemtriones mare Euxinum erat. Amastris horum erat non incelebre oppidum, majorisque adhuc famæ Amisus et Sinope. Neque refert has interdum Ponto vindicari. Nam regionum istarum

[c] *Quippe ubi per Propontidem in Euxinum intraveris. Quæ regiones*] Perspicuum est desiderari aliquod orationis membrum; quod supplere haud magni momenti est. *Crev.*

terminos non minus atque gentium jura Mithridatis ambitio turbavit, redactis in ditionem plerisque populorum quos enarravimus.

29. At antiquitus Ponticæ gentes fuisse videntur Mariandyni, Mosynœci, Caucones, qui jam ætate Strabonis nulli superfuerunt, Chalybes, qui et Chaldæi, Tibareni, Macrones Euboicorum credita colonia. Nam tota illa Ponti ora Græcorum frequentata navigationibus plurimas gentis ejus urbes habuit, quarum celeberrimæ fuere Trapezus et Heraclea. Amnium Ponticorum nobilissimus Phasis, cum urbe cognomine ad ostium. Pyxites Trapezuntem alluit. Flumen Jasonium memoriam retinuit antiquissimæ Græcorum heroum expeditionis. Sed et alia multa per eas regiones in Pontum Euxinum permeant flumina, tanta quidem vi aquarum, ut terra, quam continuo inferant amnes, implendum aliquando illud mare Polybius disputaverit.

Schol. Apollon.

Polyb. IV. 40.

30. Hæc igitur regna quanquam suos quæque reges ab antiquissimis temporibus habuissent, tamen propter viciniam locorum, et linguæ morumque commerciis varie mixtos populos, crebræ, ut fieri amat, rixæ, deinde bella oriebantur. Et ut graviora fere humanis remediis mala sunt, connubia regum, mixtusque affinitate sanguis adeo non finiebat veteres controversias, ut non alia fœcundior novis gignendis materies esset.

31. Inde auctis odiis, cum etiam imperii amplificandi insana lubido Mithridatem stimularet, temperare non potuit, quin subinde ex occasione temporum vicinos infestaret. Et antea quidem Nicomedem etiam Ariobarzanemque expulerat: et, quanquam reduci a Romanis tulisset, tanquam imbecillitatem sibi exprobrantes aspiciebat. Illi vicissim, salvo tam potente vicino, nequicquam restituti videbantur. Et accedebant a Romanis ducibus stimuli, qui prædarum et gloriæ spe, bellum undecumque cupiebant consurgere.

Appian. Mith.

32. Igitur operam dederant, ut cum minacibus ad Mithridatem mandatis senatus nomine legati mitterentur; ‘bellum’ denuntiantes,[d] ‘ni, quos populus Romanus vici-

Oros. VI. 2.

[d] *Senatus nomine legati .... bellum denuntiantes*] Hæc mina-

na regna obtinere jussisset, quieta in possessione manere pateretur.' Ille ultro multa questus, 'quanta patientia tot contumelias concoxisset,' demonstrat: 'quantasque opes publice privatimque colendo Romanos profudisset. Nunc etiam licet provocatum, neque inermem, quiescere malle, modo finis injuriarum fiat.' Et fides promisso fuit.

Dio ap. Fulv.

Justin. XXXVIII. 5. Appian.

33. Sed non eadem Nicomedi modestia mansit, quem Romanorum ducum hortamenta, et inopia pecuniæ invitum ad arma compulerunt. Nam et iis, a quibus reductus in regnum fuerat, multa erat pollicitus; et passim ab incolentibus Asiam Romani nominis hominibus magnam vim nummorum fœnerato abstulerat. Igitur in ditionem Mithridatis irruptione facta, usque ad Amastrim urbem prædabundus processit. Mithridates enim, quanquam paratas habebat copias, occurri vetuerat, quo pluribus paulo post et speciosioribus causis bellum sumeret.

34. Ubi reversus in Bithyniam Nicomedes est, Pelopidam legatum Mithridates ad Romanos duces misit. Is commemorato veteris societatis jure, quod a majoribus acceptum constanter atque fideliter multis neque levibus officiis Mithridates coluisset, 'Nunc autem,' ait, 'injuria pro gratia redditur. Ademta regi Phrygia est, ademta Cappadocia, quarum hanc proavis suis debitam pater Evergetes recepit, illam operæ bello Aristonici navatæ præmium accepit: si tamen præmium vocare possumus, magno auri pondere ab imperatore vestro emtam, et olim a Seleuco Callinico in dotem datam proavo regis. Sed illa sane, quia paulo longinquiora sunt, silentio, et, si vultis, etiam oblivione sepeliamus. Ista vero recentia qui possumus? quod Nicomedem os Ponti intercludere, agros usque ad Amastrin populari sinitis, prædamque avertere, cujus æstimationem novistis ipsi rectius, quam ut a quoquam debeatis edoceri.

Justin. XXXVIII. 5. Appian.

35. 'Et ista quidem hoc modo gesta sunt, non invalido

cia legatorum Romanorum mandata nusquam reperimus apud antiquos scriptores. Quæ enim his affinia habentur apud Dionem, Appianum, Orosium, sunt his temporibus posteriora, et rursus memorantur infra, c. 45. et 46. *Crev.*

nec imparato ad prohibendum rege, sed ut vos ipsos spectatores eorum quæ fierent testesque haberet. Quæ quia non auditu, neque incertis aut suspectis auctoribus, sed coram visu accepistis; ergo igitur amicus atque socius rex, hæc enim nomina fœderum tabulis continentur, hoc a vobis sociis amicisque suis petit, ut adversus Nicomedis injurias auxilio sitis, aut injuriarum coërceatis auctorem.'

36. Ad hæc Bithyni, nam et ab Nicomede legati aderant: 'Quam justas contra Mithridatem inimicitias Nicomedes gerat, ignorare nemo potest, qui meminerit paulo ante Socratem Ponticis armis instructum Bithyniam invasisse: quieturum certe, fratrisque ætati concessurum, ni fuisset a Mithridate ad parricidiale bellum instigatus. Et hæc contra illum Nicomedem fiebant, qui a vobis erat Bithyniæ rex constitutus. Unde non nostra magis, quam vestra, Romani, hæc censenda injuria est. Quorum ille nomen amicitiamque quanti faciat, ex aliis quoque gestis ejus promtum est intelligere. Populus Romanus Asiaticos nos reges in Europam transcendere vetuit. Sed hic Chersonnesi [e] pleramque partem possidet. Atqui Europæ regio Chersonnesus est. Sed omittimus plura hostilis erga vos et contemtoris animi quæ protulit indicia commemorare. Majora enim, et, nisi in tempore obviam itis, acerbiora sunt quæ expectantur.

Memn. ap. Phot. Appian.

Strabo VII. p. 309. Appian.

37. 'Quorsum enim ingentes illi apparatus, tot propriæ copiæ, atque illa cum tot aliis regibus et populis fœdera pertinent? Quæ et tranquille victuro supervacanea sunt, nec profecto contra Nicomedem providentur. Præter domesticas vires, socios Thracum, socios Scytharum populos habet. Habet et Armeniæ regem non amicitia modo, sed etiam affinitate conjunctum. In Syriam, in Ægyptum missitat, ut illorum quoque regum benevolentiam paret. Naves porro tectas cum habeat trecentas, alias insuper exædificare non desinit. Gubernatores atque proretas, magnis propositis præmiis, ex Ægypto et Phœnicia solicitat.

38. 'Scilicet superbum animum Phrygia et Cappadocia amissæ angunt: quod contra vim et astutiam Ponticam

e *Chersonnesi*] Tauricæ. *Crev.*

vestra recepistis, aliena, quibus debebantur, reddidistis. Ille primum dolor animum Mithridatis avertit a vobis, Romani: ille cum invidia metuque magnitudinem vestram intueri cogit inimicum hominem, et sub obtentu nostrarum inimicitiarum occasiones contra vestrum imperium captantem.

39. 'Quare neque dubitare possumus, vos, quemadmodum viros prudentes decet, factorum ipsius quam verborum majorem habituros rationem esse: ne aut ob fictum amicitiæ nomen, vestros optima fide amicos Mithridati prodatis; aut vestrum senatusque de hoc regno judicium a communi hoste sperni violarique feratis.'

40. Post hæc iterum admissus in consilium Pelopidas, 'Si quæ veteres adversus Nicomedem querelæ sunt, earum judicium vobis,' inquit, 'deferimus, Romani. Sed hæc postrema, quæ ipsi aspexistis, ditionem Mithridatis minui, claudi mare, prædas ex agris agi, nulla disceptatione egent. Sed denuo vos rogamus, ut aut prohibeatis ejusmodi facta, aut passo indigna Mithridati opitulemini; aut postremo non intercedatis suas injurias vindicaturo, neutris partibus immixti.' Hæc iterante Pelopida, licet jam ante Nicomedi auxilia polliciti erant, movebantur tamen Romani dictis, et amicitiæ nomine, cujus adhuc inviolata erant fœdera: neque facile quomodo responderent inveniebant. Tandem vafro perplexoque responso, 'neque Mithridatem a Nicomede vexari passuros, neque bello peti a Mithridate Nicomedem' dixerunt. Simul Pelopidas arguere dictorum obscuritatem cupiens, e consilio dimissus est.

41. Hæc ubi Mithridati audita sunt, se vero jam haud
Eutr. Oros. obscure læsum a Romanis esse testatus, Ariarathem unum ex filiis in Cappadociam mittit, quam ille antea quoque tenuerat. Atque is victo Romanorum duce Maltino (qui
Justin. xxxviii. 4. Appian. et Mancinus[f] alibi scribitur) ejectoque Ariobarzane, cum igni ferroque pleraque vastavisset, haud magna mole regnum occupavit.

42. Tum remissus ad Romanos duces Pelopidas, in

[f] *Duce Maltino, qui et Mancinus*] De hoc nomine vid. not. ad LXXIV. 11. supra. *Crev.*

hunc modum verba fecisse dicitur: 'Quam indigna rex Mithridates passus sit, Phrygia Cappadociaque spoliatus, id equidem, Romani, nuper audivistis. Quas deinde vobis inspectantibus injurias eidem Nicomedes intulit, eas cum vindicare deberetis, negligere maluistis. Denique societatis amicitiæque implorantibus fidem ita respondistis, ut, tanquam læsissemus alios, non ab aliis læsi essemus, non videri e republica vestra diceretis, Nicomedem et Bithynos violari. Idcirco ipsi causam præbuistis recentibus Cappadociæ turbis. Vester ille neglectus, vestræque in responsis ambages, Mithridatem in hæc consilia coëgerunt. Jamque vos ad senatus vestri judicium vocat, Romam legatos missurus de rebus omnibus.

43. 'Vos interea videritis, ne quid inconsultis patribus, temere moliamini. Quantum conflari incendium belli possit, ex potentia Mithridatis æstimatu haud est difficile. Supra vicies centena millia passuum[g] paternæ ditionis tenet: ipse magnam adjecit terrarum partem, Colchorum bellicosos populos, Græcorumque et barbarorum quotquot supra Pontum nationes incolunt.

44. 'Jam Scythis, Tauricisque, et Bastarnis, et Thracibus, et omnibus quæ Tanain Istrumque fluvios et Mæotidem paludem circum gentes habitant, promtissimis ad imperia sua sociis utitur.[3] Porro Tigranes Armenus gener illi, Parthorum rex Arsaces socius et amicus est. Navium quoque magnum possidet numerum: isque augetur quotidie: neque instruendis ornandisque ulla pars apparatuum deest. Sed et Bithyni nuper de Syriacis Ægyptiisque regibus mentiti minime sunt, quos equidem, si bellandum sit, nostros fore non ambigo. Sed et nuper possessam vobis Asiam, Græciamque, et Africam, nobis accessuras reor: ipsiusque Italiæ haud contemnendam partem, quando illa quoque impotentiæ vestræ et injuriarum pertæsa, bellum contra vos inexpiabile gerit.

3 *Promtissimos . . . socios habet* edd. ante Crev.

g *Supra vicies centena millia passuum*] Stadiorum viginti millia, ut habet Appianus, quæ continent passus 2,500,000. leucas nostrates plus 830. *Crev.*

45. 'Atque illud bellum cum conficere nondum potueritis, irritatis Mithridatem, nunc Nicomedem ei, nunc Ariobarzanem immittendo: et verbis amicitiam præferentes, hostium opera facitis. Quapropter si quid actorum pœnitet, vel nunc punite vestros in amicos injurium Nicomedem: quod si feceritis, magna vobis auxilia contra Italicos a rege polliceor. Hæc ratio si displicet, aut insidiosam istam amicitiam abrumpite, aut Romam in jus eamus.' Hæc ubi dicta sunt a Pelopida, Romani orationis insolentia commotiores, 'Mithridatem abstinere Nicomede et Cappadocia' jusserunt, 'hanc enim Ariobarzani se reddituros: Pelopidam continuo abire castris, neque reverti, nisi rex imperata fecisset.' Discedenti custodiam addi placuit, ne quos obiter in via corrumperet.

Eutr. Oros. Dio ap. Fulv. Ursin. 46. Haud absimilis legatorum quos deinde ad senatum Mithridates misit oratio, patrumque ad eam responsum fuit. Petentibus, 'siquidem amicus populi Romani Nicomedes esset, illum auctoritate sua ad satisfaciendum compellerent; sin vero, Mithridatem sibi consulere paterentur;' neutrum concessum est: minæque insuper additæ, 'nisi Cappadociam Ariobarzani redderet, et omitteret Nicomedem.' Eademque die coactos abire legatos 'nuntiare regi suo' jusserunt, 'ne quem deinde mitteret, donec mandatis senatus paruisset.'

Appian. 47. Sic irritatis utrimque animis, qui per Asiam erant Romani duces, non expectato senatusconsulto populive jussu, ex Bithyniæ Cappadociæque et Paphlagoniæ delectibus exercitum coëgerunt, additis etiam Gallogræcorum auxiliis. Simul L. Cassii, qui Asiam obtinebat, convenire jussus est exercitus, copiæque auxiliares omnes eundem in locum conductæ.

48. Deinde partiti inter se vires. Cassius, ubi Bithyniæ Gallogræcia committitur, castris cepit locum. Manius Aquillius, qua irrupturus in Bithyniam Mithridates credebatur, consedit. Cappadociæ finibus Appius Claudius præsidebat. Copiæ his erant equitum peditumque quadragena circiter millia. Naves etiam aderant, quibus præfecti Minucius Rufus, C. Popillius angustias Ponti apud Byzantium observabant. Præter hæc Nicomedes

suum habebat exercitum, quinquaginta peditum millia, sex equitum. Neque minus Mithridati virium erat, centum quinquaginta millia proprii militis, cum equitum millibus quadraginta: naves tectæ trecentæ, centum dicrota. Deinde reliquus apparatus tantæ expeditioni non impar.

49. Prætoribus Neoptolemo maxime et fratre ejus Archelao utebatur, nobilissimis viris, et genus ad regem Argivorum Temenum, cujus inter posteros et Magnus Alexander fuit, referentibus. Sed ipse rex per se administrabat plurima. Auxilia ex Minore Armenia Arcathias Mithridatis ipsius filius adduxerat, decem equitum millia. Dorylaus phalangem regebat. Craterus curribus falcatis præerat, numero centum triginta. Hæ tum ab utraque parte copiæ erant, cum primum Romana arma Mithridaticis collisa sunt.

Joseph. de Bell. Jud. I. 17. Appian.

50. Primum inter Nicomedem et duces Mithridatis (ipse enim aberat) prælium fuit apud flumen Amnian, ubi Nicomedes exercitum suum instruxit. At Pontici cum in universum quadraginta peditum, decem equitum millia haberent; quia phalanx sequi non potuerat, præter Arcathiæ equitatum, quosdamque falcatorum curruum, tantummodo levem armaturam adduxerant. Idcirco ne a multitudine Bithynorum circumvenirentur, tumulum quendam saxosum mediocri præsidio occuparunt. Animadversum a Bithynis consilium est: et ad recuperandum collem magnæ copiæ missæ.

Strab. XII. p. 562. Memnon. Appian.

51. Igitur Neoptolemus, ubi dejici suos videt, salutem omnium in eo verti ratus ut locus teneretur, celeriter ad opem ferendam advolat, Arcathia quoque in partem periculi accito. Hoc ubi Nicomedes conspexit, universum rapit agmen, et post acre certamen, multo sanguine fuso, Mithridaticos in fugam agit; illustris victoriæ futurus compos, nisi Archelaus cum suis mature persequentem fugientes a latere invasisset.

52. Hujus virtute et prudentia mirifice commutata pugnæ fortuna est. Nam aversum in se Nicomedem, jamque concepta spe vincendi, et impatientia moræ calidius instantem, servatis ordinibus sensim recedendo tantisper tenuit, donec Neoptolemo retinendi suos aciemque redintegrandi

spatium esset. Deinde conversus in hostem quadrigas falcatas immisit, non sine clade Bithynorum. Ceterum major quam pro damno terror erat. Fœditas spectaculi magis, quam vis hostium turbavit ordines: cum calidis adhuc vulneribus semineces viros, divisa corpora, truncos artus in multo sanguine volutari, aliorum membra hastis aut falcibus curruum rotari cernerent. Perterritis Archelaus a fronte, Neoptolemus et Arcathias, recollectis qui fugerant, a tergo incubuere. Diu tamen utrisque restitere Bithyni, donec, plerisque cadentibus, Nicomedes solutis ordinibus abiit. Fugientem in Paphlagoniam secuti sunt, qui potuerunt: ceteros prælium confecit, aut in potestatem victoris tradidit captivitas. Castra quoque cum pecunia Nicomedis capta sunt.

Curt. iv. 15. Appian.

53. Hæc pugna Romanos etiam duces haud mediocriter commovit: quod per expeditos tantum et equites, cum gravis armaturæ robur abesset, rem tantam confectam esse, nulla locorum opportunitate, nullo hostium errore adjuvante Ponticos, ne numero quidem æquo, sed consilio ducum et virtute militum, cernebant. Captivos ad se adductos Mithridates comiter affatus, viatico dato dimisit domum, ut inter initia rerum utilem clementiæ famam acquireret. Circa eadem tempora Thraces, qui non sine dolo Mithridatis Macedoniam populabantur, magnam iis locis ex vastitate famem et frumenti caritatem effecerunt; donec a prætore Macedoniæ C. Sentio superati, cum rege suo Sothimo ad patrias sedes reverterunt.

Diod. ap. Vales. Liv. Epit. Cic. in Verr. iii. 93. Plut. Syll. c. 22. Oros. v. 18.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. L. Sylla, Q. Pompeio consulibus, provinciarum ea
ratio cum esset inita, ut Sylla, qui tum adhuc Romæ Vell. II. 18.
erat, simul per res Italicas posset, Asiam et Mithrida- Appian. Civ. I. I.
ticum bellum, cum exercitu quem hactenus duxerat, pro- Joann.
vinciam haberet: P. Sulpicius tribunus plebis, perniciosis Antioch. ap. Vales.
legibus ferendis, priusquam vetus illud consopitum incen- Liv. Epit.
dium esset, etiam fœdius aliud atque horribilius auctore Plut. Mar. et Syll.
Mario conflavit. Quippe C. Marius (ut est insatiabile Diod. ap.
honorum et potentiæ humanum ingenium, quoties ratione Vales.
contemta cupiditatum imperio regitur) post amplissimos
triumphos, et consulatum sexies gestum, miserum se pu- Plut.
tabat, si in tanta populi Romani fortuna quicquam ad
laudem eximium cuiquam alteri relinqueretur. Atqui
jam et bellis et bellorum præmiis vigorem annosque con-
sumserat; gravis corpore, etiam nuper imperio ob senec-
tutis incommoda abdicato.

2. Igitur, dum conficiendis socialis belli reliquiis Eutr. Vell.
Sylla consul in Campania distinetur, C. Marius Asiati- Joann. Antioch.
cæ laureæ desiderio P. Sulpicium Rufum impellit, ut Plut. Syll.
ademtam Syllæ provinciam sibi decernat. Erat alio- c. 13. Oros. v. 19.
qui in magna invidia consul, quod uxore Cœlia per Appian.
causam sterilitatis dimissa, Cæciliam duxerat Q. Me- Plut.

telli pontificis maximi filiam. Id multi nobilium ægre ferebant, et populus indignabatur. Tanta erat ejus fœminæ æstimatio, ut hujus matrimonio judicarent indignum, quem dignissimum consulatu judicaverant. Hac animorum inclinatione Marius cum Sulpicio uti cupiebant, infaustis ominibus, et ad graviora reipublicæ mala perventuris, quam unquam antea sustinuisset.

3. Idque significatum multis prodigiis putant. Flamma ex hastilibus signorum cum emicuisset, vix restingui potuit. Corvi tres pullos in conspectum hominum allatos devoraverunt, et reliquias reportarunt in nidum. Mures in templo quodam sacrum aurum roserunt: e quibus cum fœminam unam æditui cepissent, in muscipula quinque musculos enixa, tres eorum devoravit.

4. Sed nihil fuit horribilius, quam quod sereno cœlo tubæ vox insonuit, lugubre et valde acutum canens, ut homines ad vehementiam sonori clangoris cohorrescerent. Ex his Tusci haruspices 'mutationem rerum instare' prædicabant. Dumque his rebus operam dat senatus in æde Bellonæ, passer in conspectu omnium cicadam ore correptam intulit; ejusque parte abjecta et in fano relicta, cum altera parte avolavit. 'Id portendere secessionem agrestium urbanorumque' responderunt haruspices: 'quorum alteri[a] cicadæ in morem streperent vocibus, alteri similiter atque illi ruri exigerent vitam.'

Suid. in Σύλλας. Plut.

5. Nihil horum Sulpicium a cœptis remorabatur, mira pravitate hominem; ut improbitate non modo superaret ceteros, sed secum ipse certare videretur. Crudelitatem enim maximam pari audacia avaritiaque miscuerat: neque tantum erat ullum flagitium, cujus vel turpitudine absisteret a patrando, vel[1] pœnitentia post factum duceretur.

Joann.Ant. Plut. Syll. c. 15.

6. Quid multa? Civitatem Romanam propalam ven-

1 *Nec* pro *vel* legebatur ante Crev.

[a] *Id portendere secessionem agrestium urbanorumque ... quorum alteri*] Hæc parum clara sunt apud ipsum Plutarchum: ac vix est ut non aliquod mendum in verba Græca irrepserit. Vid. not. Hermanni Cruserii ad illum Plutarchi locum.

debat libertinis et inquilinis: et mensa in foro posita pretium numerabat. Tria circa se habebat hominum millia cum ensibus, et ad omnia paratam equestrium juvenum multitudinem. Sexcenti erant delecti, quos Antisenatum vocare consueverat. Saturnini seditiosissimi hominis omnia laudare solitus, contationem in præcipiti homine, et timiditatem in furibundo reprehendebat. Idem cum tulisset legem, 'ne quis senator amplius octo[2] millia nummum[b] æris alieni contraheret,' ipse moriens debuit centies vicies. Plut. Mar. c. 57. Plut. Syll.

7. Talis vir a Mario immissus in rempublicam, vi ferroque destinata perficere conatus est, cum ingenium etiam facundiamque a bonis initiis et rectissima voluntate ad ancipitia et prava transtulisset. Præcipuæ Sulpicii actiones erant, 'ut exules, quibus causam dicere non licuisset, revocarentur; novi cives, libertinique distribuerentur in quinque et triginta veteres tribus; et,' cujus gratia cetera fiebant, 'C. Mario Mithridaticum bellum decerneretur.' Vell. II. 18. Ascon. in Corn. Liv. Epit.

8. Sed exules ne reducerentur, ipse nuper intercesserat: jam immutata voluntate, verba cavillando eandem legem referebat, 'non exules a se reduci, sed vi ejectos' dictitando: quasi non iidem essent, utro nomine appellarentur: aut quasi de vocibus, non de rebus controversia in republica esset. Libertinos autem, et qui modo de sociis facti cives fuerant, ideo distribui in veteres tribus volebat, ut plus in suffragiis illorum roboris esset. Quippe homines callidi, si hos numero veteribus civibus facile superiores, jure æquassent, nihil fore existimabant, quod illorum opera non assequerentur: et, quo minore negotio rem perficerent, de bello Mithridatico interea silentium agebant. Rhet. ad Herenn. II. 28. Appian.

9. Ne sic tamen tenere propositum potuerunt. Cum ei rogationi veteres cives præfractis animis resisterent, resque interdum ad fustes et saxa pervenisset, L. Sylla ad Joann. Ant.

2 *Octo* pro *quinque* (lectio edd. priorr.) correxit Crev. ex Plutarch.

b *Octo millia nummum*] Marcas argenti 31. uncias 2. *Centies vicies.* Marcas 46875. *Crev.*

opem reipublicæ ferendam, ab Italici belli conficiendis reliquiis, alieno tempore avulsus est. Vehementer enim accisæ sociorum vires erant. Lamponius tantum et Cleptius cum parte Lucanorum erant in armis: Samnitesque et Sabelli Nolam et vicina Nolæ retinebant. Igitur Sylla profectus jam ad exercitum, qui Nolam obsidebat, fuerat; receptisque plerisque circa præsidiis, haud procul fine belli aberat.

Diod. xxxvii. Vell. ii. 17. Diod.

10. Sed urbano tumultu excitatus, accurrit Romam, ut collegam tribunitiis furoribus repugnantem adjuvaret. Consilio tamen magis, quam viribus, grassari placuit; ne patriæ incumbentem pestem, si arma corripuissent, alia peste viderentur repellere. Igitur justitio in dies aliquam-multos indicto hoc agebant, ut comitia differendo legis impediendæ idoneam aliquam occasionem tempus suggereret.

Plut. Syll. c. 16. Appian.

11. At Sulpicius justitio valere jusso, suos in forum educit, admonitos 'ut pugiones sub vestibus secum ferrent; iisque adversus quoscumque opus esset, ne consulibus quidem exceptis, uterentur.' Sic instructus ad ædem Castorum pergit, ubi forte concionem consules habebant. Ibi ferias ut parum rite edictas arguere orsus, postremo tolli eas a consulibus jubet, comitiisque legum tempus atque locum dari. Tum vero consulibus adversantibus in nervum erupit furor; strictisque mucronibus vis intentatur. Cadit inter alios Pompeius adolescens consulis filius, idemque alterius consulis gener. Pater Pompeius clam elabitur. Sylla qui in domum Marii confugerat, sive, ut ipse in Commentariis prodidit, cinctus inimicorum gladiis consultandi causa secesserat, cum inde rediisset in forum, justitium ex voluntate Sulpicii solvit. Ideo Sulpicius reliquit magistratum Syllæ, cum eundem Q. Pompeio abrogaret.

Liv. Epit. Vell. Appian. Plut. Mar. c. 57. Plut. Syll.

12. Ita dimissus ad exercitum Sylla cum Capuam venisset, unde rebus omnibus ordinatis ad bellum Asiaticum pergere statuerat, P. Sulpicius legem, cujus ergo turbæ istæ excitatæ omnes fuerant, perfert: 'Caiumque Marium pro Sylla Mithridatici belli imperatorem esse' jubet. Mittitur e vestigio Gratidius propinquus et lega-

Appian. Diod. ap. Val. Oros. Val. Max. ix. 7.

tus Marii, cum alio tribuno militum, qui Nolanum exercitum ad Marium perducant. At Sylla, cognitis quæ in urbe fierent, jam ad legiones venerat prior, vocatasque in concionem ita erat allocutus. Plut.Mar. c. 58. Appian.

13. ‘Quæ per hosce dies in urbe gesta sunt, milites, ea varie ad vos perlata esse existimo, ut ferme solent quæ incertis auctoribus aut vago rumore differuntur. Quo magis ad vos properandum esse censui, ut in communibus injuriis mutui aspectus solatio uteremur; et vos, quid mihi sit in præsentibus consilii, ego, quid vobis voluntatis, cognosceremus. Nam siquidem populi Romani consulem, imperatorem vestrum, una cum concordi collega cogi in ordinem, violari minis, terreri cæde carissimorum oportuit: causam non dico, quin adversarii nostri cupitis fruantur. Sin vero paucorum importunitate victum consulare imperium, cædem clarissimi juvenis, consulis alterius fugam, alterius periculum, dominantes in urbe nostra, quos priore anno[3] in adversa acie stantes ferro ac virtute vicimus, vos juxta mecum intoleranda judicatis;[4] quid fieri in rem nostram publicamque sit, consideremus.

14. ‘Sed mature decreto opus est, donec consultare communiter et agere quæ volumus licet. Si enim nescitis, mihi bellum Mithridaticum, vobis ego imperator eripior. C. Mario tradimini, nisi tamen vos ille fastidiat, et alterum exercitum nupero commilitio notiorem malit. Atqui provinciam illam, et has legiones senatus mihi dederat: et ego jam ad trajiciendum omnia paraveram, lætus et festinans, non ut mihi tantum gloriam triumphumque ex veris hostibus quærerem, sed etiam ut vobis aliquando referrem gratiam; vosque, tot exantlatis me duce pro republica laboribus, Asiaticarum opum larga et facili copia ditarem, quo reliquam deinceps ætatem in otio locuplete et honorato degeretis. Sed hæc et alia nobis ereptum eunt injustissimi mortales. Quod si vobis volentibus est, doleo et quiesco: si quod jure datum est, per injuriam auferri

3 Ab edd. ante Crev. abest τὸ *priore*.
4 *Vobis mihique juxta intolerandum est* edd. ante Crev.

non sinitis, non me subtraham vobis ducem. Ad capessenda jussa promti paratique este.'

15. Ad hæc verba, quanquam nihil apertius de proposito suo dicere erat ausus, succlamatum a militibus est, facile quid vellet interpretantibus, 'bono esset animo, et recta duceret ad Urbem.' Nec enim imperatoris tantummodo vicem dolebant, sed de sua quoque erant soliciti, ne forte Marius ad bellum ut rebantur facile et quæstuosum alio potius exercitu uteretur. Igitur tribunos a Mario præmissos lapidibus cooperiunt, signisque correptis properant Romam.

Plut. Syll. et Mar. Val. Max.

16. Ibi quoque populus inquietus et discors agebat; aliis unicum ducem Marium efferentibus in cœlum, aliis ad curandum corpus, senio et morbis confectum, Baias facessere jubentibus. Nam in Misenensi villam C. Marius posuerat, quam postea L. Lucullus centies sestertio emit.[c] Sed Marius ut se vegetum paremque militiæ muniis ostenderet, quotidie in Campo inter juvenes exercebatur: miserantibus multis, qui perspiciebant, quam inane ob præmium, vir ab ima sorte ad summam provectus,[5] post septuagesimum ætatis annum, inhabile propter carnium molem corpus (nam in senecta obesus evaserat) et fracta laboribus membra fatigaret. Sed magis ridicula erat, quam cupiditatibus suis obtendebat, causa: cum 'ideo se concupivisse imperium' diceret, 'ut filium adolescentem artes belli ipse præsens edoceret.'

Joann. Ant. Plut. Mar. Plin. xviii. 6. Plut. Vell. Plut.

17. Inter hæc, cum occisos quos ad exercitum miserat tribunos, Syllamque cum sex legionibus venire ad urbem comperisset, ipse vicissim quosdam amicorum Syllæ occidit, bonaque cæsorum diripuit. Itaque miserabilis Romani populi conditio erat, cujus principes, nusquam certa spe salutis, aut ulla concordiæ fide, alii ex Urbe in castra, alii ex castris in Urbem confugiebant. Nam excepto

Appian. Plut. Syll. Appian.

5 *Profectus* edd. ante Crev.

[c] *Centies sestertio emit*] Sic loquebantur antiqui: sic et ipse Freinshemius infra, LXXIX. 1. Male ergo hic legebatur *sestertium*. *Centies sestertium* marcæ sunt nostrates 39062. unciæ 4. *Crev.*

quæstore uno, ceteri tribuni præfectique signa patriæ inferenda abominati, Romam se receperant. Contra ab iis qui vim Marii Sulpiciique insolentiam metuebant, in castra Syllæ tanquam ad asylum, concurrebatur. Plut.

18. In urbe senatus suæ potestatis non erat, sed ad nutum tyrannorum circumagebatur. His volentibus ex magistratibus ejus anni duos ad L. Syllam misit, Brutum et Servilium prætores. Ii cum ad exercitum venissent, paulo animosius locuti, in exremum discrimen inciderunt: ut confractis fascibus, prætextisque dereptis, vix et ægre corpus incolume referrent in Urbem, ipso aspectu, quorsum jam seditionis furor evasisset, ostensuri. Marius, quantum in tali trepidatione potest, ad defensionem se comparat. Sylla triginta peditum, quinque equitum millia adducens, ad Urbem intendit cursum: præter alia quibus incitabatur, per somnium quoque stimulantibus geniis. Plut. Mar. c. 58. Plut. Syll. c. 17.

19. Nam quæ Cappadocum instituto Romæ colebatur Dea (Lunam, an Minervam, an vero Bellonam interpretarentur, ipsi quoque dubitabant) eam assistere sibi per quietem vidit Sylla, fulmenque porrigere, recitatisque inimicorum ejus nominibus, ad singula præcepisse, feriret; atque illos, tanquam ad ictum concidentes, evanescere. Id visum collegæ narravit, qui cum laude et gratulationibus occurrens, ad omnia operam suam promiserat. Interea secundi, deinde tertii ab urbe legati venerant, quibus causam consilii tam præcipitis requirentibus, idem responsum omnibus datum: 'ad liberandam tyrannide patriam iri.' Postremo tamen adjecit, 'si senatus cum Mario et Sulpicio descendere in campum Martium velit, nihil se nisi de communi sententia acturum esse.' Appian. Plut. Appian.

20. Sed Marius Sulpiciusque, neque fidei se inimici credere ausi, neque satis parati ad resistendum, novam senatus nomine legationem mittunt: cujus hæc mandata fuere: 'Neminem magis quam ipsos consules scire, quantopere semper senatus laborasset, uti amborum, et præcipue L. Syllæ, pro præstantissimis in rempublicam meritis, quam amplissima dignitas foret. Ceterum eam esse conditionem Romæ, ut sæpe contra voluntatem senatus populi jussa valeant: præsertim ubi propter metum ma-

joris mali, prudentissimus quisque concedendum temeritati multitudinis putet. Id adeo nuper etiam accidisse, iis ferendis legibus, a quibus haud minus reliqui patres, quam consules ipsi abhorreant.

21. 'Verum enimvero in libero populo multa ferenda esse potentioribus, donec arte et occasione corrigantur. Ita Gracchorum olim, ita postea Saturnini rogationes, quæ ferventibus populi studiis nulla vi potuissent impediri, tempore captato citra tumultum abolitas esse. Idem nunc quoque fieri posse de iis, quorum iniquitate se læsum consul Sylla conqueratur.

22. 'Nihil antiquius esse senatui, quam ut inter claros et potentes viros quæ inciderint controversiæ, citra publici status periculum ex æquo et bono componantur. Eundem animum et C. Marium, et P. Sulpicium præ se ferre. Nec dubitari, quin par maneat et consulibus in communem patriam pietas. Nihil opus esse armis, ubi civili modestia transigi melius possit: nec adhuc admissum tam inexpiabile quicquam, ut ad extrema desperationis auxilia veniri oporteat. Tempore tantummodo et modica patientia rem indigere. Igitur hoc unum deprecari patres, ne per præcipitem iracundiam omnis concordiæ spes abjiciatur. Omnia conventura, modo hanc dent consules senatui veniam, ut ne propius quinque millia passuum ab urbe castra metentur, donec patres conscripti consultare amplius de præsentibus possint.'

Plut. Syll. c. 18. Cluv. Ital. Ant. III. 4. Appian. Plut.

23. Ad Pictas[d] hæc agebantur; id tabernis nomen erat ad quintum decimum ab urbe lapidem via Lavicana sitis. Ibi responsum a Sylla legati abstulerunt, 'in loco castra positurum:' idque ipsis audientibus, more militiæ statim imperatum est. At hæc simulatio consulum erat. Nam ipsi consilio intellecto inimicorum, dum legati, velut impetrato quod volebant, læti redeunt Romam, L. Basilo, C. Mummio præmissis, citato agmine

[d] *Ad Pictas*] Male hic edebatur *ad Pictos;* male apud Plutarchum περὶ Πικίνας. Hic locus ex Strabone, l. v. p. 237. et Antonini Itinerario, aberat ab urbe quinque et viginti millia passuum, non quindecim tantummodo, ut hic scribit Freinshemius. Passus 25000. efficiunt plus 8. leucas nostrates. *Crev.*

sequuntur. Sylla Esquilinam portam cum vicina parte occupandam cum legione una sumserat; Collinam cum alia legione Pompeius: ad Sublicium pontem tertia, quarta pro muris ad subsidium stare jussa est: duæ hostili fremitu animoque in urbem irruperunt. Liv. Epit.

24. Ibi cum juxta collem Esquilinum Marius Sulpiciusque cum tumultuaria manu occurrissent, miserrimum facinus factum est, ut in ipsa Urbe non per seditionem et correptis temere telis, sed aperto Marte signis canentibus in justæ pugnæ faciem tum primum post Romam conditam inter cives concurreretur. In hoc prælio cum Syllanos non oppositus modo hostis, sed desuper e tectis jaculantes patresfamilias urgerent, consul ipse correpto signo in primam aciem procurrit, fugamque militis religione signorum et præsentia ducis cohibet. Simul ad omnia respiciens, vocari ex subsidiis legionem, et interea delectos ex præsentibus circumire Suburrana via, et a tergo includere hostes jubet. Ipse correpta face, contra eos qui de tectis saxa atque tegulas jaciebant, subdi ædificiis ignem imperat, sagittariosque tela ignita immittere. Ita detrusus ad ædem Telluris Marius, plebem ex domibus, itemque servitia ad pileum vocat. Sed potentior promissis metus fuit. Tres tantummodo repertos aiunt, qui conditionem acciperent. Appian. Joann. Ant. Eutrop. Plut. Appian. Flor. Plut. Val. Max. VIII. 6. Plut. Mar. c. 58.

25. Sylla per Sacram viam in Capitolium pergens, quo se Marius cum suis receperat, cum milites quosdam suos obvia diripere vidisset, eundem delicti suppliciique locum esse voluit, coram statim in conspectu omnium punitis. Ab eadem modestia, dejectis a Capitolio cum cæde multorum inimicis, custodias per omnes regiones Urbis posuit; totaque nocte cum collega pervigil, obivit omnia, ne quid a victoribus per insolentiam in urbanos committeretur. Oros. v. 19. Flor. Appian.

26. Orta demum luce, vocato in concionem populo, 'tempora reipublicæ' deplorant, 'tribunitio vento ad talia præcipitia compulsæ. Hac necessitate coactos ad consilia necessaria magis quam optanda descendisse. Revocandum itaque majorum morem, quo obtinente nihil tale accidisset; neque de re qualibet postea ad populum

ferri oportere, nisi de ea deliberatum ante in senatu foret. Centuriata quoque comitia ex lege Servii regis, non, ut postea assuevissent, tributa haberi, consultius esse. Non aliis rationibus reduci civium concordiam, et publicæ rei tranquillitatem posse, quam si a temeritate populari ad maturitatem patrum consilia, et ab egentissimi cujusque audacia ad circumspectionem locupletium suffragia revocarentur. Tantum ferme cuique fidei amorisque in rempublicam, quantum in privata spei atque opum esse.'

27. Sic tribunorum plebis vehementer accisa potestate, quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt:[e] cum etiam ob paucitatem senatorum contemni amplissimum ordinem animadverterent consules, tributis comitiis (ut aliquid dare populo viderentur) ex equestri ordine honestissimum quemque allegerunt, numero trecentos.

Vell. II. 30. Appian.

28. Viri deinde duodecim a senatu hostes judicati, Sulpicius inprimis et duo Marii. Deinde P. Cethegus, Junius Brutus, Cn. et Q. Granii, P. Albinovanus, M. Lectorius, Q. Rubrius Varro, et præterea duo alii senatores, 'quod seditione concitata consulibus populi Romani arma opposuissent, servosque vocassent ad pileum.' Aqua igitur et igni his interdictum: adjecto a quocumque impune occidi, aut ad consules adduci posse. Bona quoque eorum publicata: et perquisitores missi, qui caperent profugos, aut occiderent. P. Sulpicius, cum in Laurentinis paludibus, villæ cujusdam latebris occultaretur, indicio servi sui retractus et ab equitibus oppressus est. Caput occisi relatum Romam, et pro Rostris propositum. Servus qui secundum edictum consulum libertatem indicii præmium ferre debebat, manumissus, statimque cum insignibus novæ libertatis ob scelus proditi heri de saxo præcipitatus est. In alios quoque viros claros, qui reperiri potuerunt, velut jure sævitum.

Liv. Epit. Vell. II. 19. Flor. Appian. Cic. Brut. c. 45. Appian. Diod. ap. Vales. Appian. Cic. de Or. III. 3. Joann. Ant. Vell. Liv. Epit. Oros. Flor. Val. Max. VI. 5. 7.

29. At Marius post fugam ex urbe desertus a turba,

Plut. Mar. c. 58.

[e] *Tribunorum plebis ... quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt*] Longe gravius afflixit postea Sylla tribunitiam potestatem, ut narrabitur infra l. LXXXIX. c. 11. tuncque demum imago sine re fuit tribunatus. Ad hæc posteriora tempora potius quam ad primum Syllæ consulatum referenda Velleii verba crediderimus. *Crev.*

per tenebras in prædium quoddam, quod habebat in Solonio, qui campus est agri Lanuvini, se conjecit. Unde cum filium ex vicinis agris Q. Mucii auguris, cujus ille filiam duxerat, necessaria petere jussisset, Ostiam descendit, repertoque navigio, quod unus amicorum Numerius paraverat cum privigno Granio, filii reditum non expectans, abnavigavit. Interim adolescens imminens exitium fide et astu villici evasit. Cum enim eum in prædio Muciano deprehendisset dies, ad comprehendendum eum suspicione ducti equites properabant. Ibi enim latere Marios posse propter affinitatem rebantur, et quia Mucius hostem Marium judicare noluerat. Quod ejus nobile factum non est silentio prætereundum. Cic. de Div. I. 36. Plut. Val. Max. III. 8.

30. Cum L. Sylla victor armatis circumdedisset Curiam, eoque C. Marium hostem decerni cupienti nemo auderet negare, solus Q. Mucius sententiam dicere noluit. Atque mitius instante Sylla, 'Non ita,' inquit, 'gladios tuos extimesco, ut propter has senilis sanguinis tenues reliquias, hostem judicare C. Marium sustineam, a quo Italiam et hanc urbem conservatas memini.' Hujus igitur villicus nihil a fide heri animoque dissentiens, Marium adolescentem inter fabas abditum imposuit plaustro, busque junctis, per medios inimicos deportavit in Urbem. Sic acceptis ab uxore quorum præcipuus tum usus erat, ante lucem ad mare pergit; et cum forte solventes in Africam nautas invenisset, navem conscendit. Plut. Liv. Epit.

31. Major patri Mario cum ventis et tempestatibus lucta fuit, ingruentibus in eum velut manu facta malis. Ferente vento littus Italiæ legens, Terracinam evitare nautas jussit, Geminium, cujus ibi magnæ opes erant, timens, inimicum hominem, et Syllanis partibus deditum. Ceterum illis enixe parentibus, magna vis ventorum a mari coorta, navigium procellis, et ipsum nausea sic fatigavit, ut vix apud Circeios applicare posset. Ibi ob tempestatis sævitiem, et quia deficiebant commeatus, exscensio facta est: sed anxiis et in momenta temporum extrema quæque expectantibus, incerta omnia intutaque, et, ut fit in magno metu, præsentia quæque molestissima videbantur. Terram hostilem vitarent; inimicum erat Plut.

mare: occursum metuerent hominum ob pericula; non minus metuendæ ob penuriam solitudines erant. Sero in bubulcos paucos inciderunt, qui dare quidem nihil poterant egentes egentibus, sed agnitum Marium celeriter jubebant se subducere: 'paulo enim ante magnam affuisse equitum manum, quæ illum quæreret.'

32. Plurima tum malorum imago circumsistebat hominem. Nudus, desertus, inops, inter mortis et contumeliarum assiduos terrores, Italiam quam honoribus imperiisque suis toties ornaverat, semel iterumque defenderat, ut hostilem terram fugere cogebatur. Jamque etiam comites tædio et inedia fatiscebant: cum omissa militari via, in profundum nemus secessit.

33. Ibi cum ærumnosam sane noctem exegisset, cogente inopia, et corpore, donec aliquid superesset virium, usurus, secundum littus incessit, adhortans comites, 'ne deficerent animis, neve spes suas extremas, et promissa numinum immatura mollitie corrumperent. Sibi enim, cum ruri adolescentulus ageret, id ostentum evenisse, ut Appian. Plut. septem pulli aquilini cum ipso nido in sinum[6] deciderent: parentibusque suis consultos haruspices respondisse, fore se mortalium omnium clarissimum, summumque imperium uti septies capessat, fatale esse.' Id quidem sæpe jactasse Marium in confesso est: rei vero fidem naturæ avium periti derogant, negantes aquilam plura duobus ova parere. Sed tamen id vere seu falso expositum, Mario tum temporis profuit, ut ad extrema omnia spem animosque comites sui durarent.

34. Sed ubi ad passus bis mille quingentos Minturnis abfuerunt, simul equitum alam ad se tendentem eminus conspexere, simul duas naves onerarias, prope littus per quod incedebant ipsi, vela facientes. Igitur ad has citato cursu delati, projectis in mare corporibus adnatant. Et Granius quidem altera navium exceptus, in Ænariam insulam trajecit. Marius corpore gravior, multo duorum servorum labore vix sublevatus, et in alteram impositus est. Jamque aderant equites, et nautas clamore cientes

6 Inserebatur ante Crev. vox *ejus*.

appellere jubebant, aut saltem præcipitato in aquas Mario, quo instituissent cursum pergere. Sed supplicante cum lacrymis sene, domini navis, postquam diu fluctuassent animis, negarunt se ejicere virum posse.

35. Deinde ubi cum atrocibus minis equites citi recesserunt, iterum immutata mente, ad Liris amnis ostia prope terram jecerunt anchoras; hortatique Marium, ut ad cibum capiendum, corpusque rectius curandum tot afflictum incommodis, in terram exscenderet, donec qui stata hora flare debebat ventus surgeret, sublatis velis in gramine accumbentem reliquerunt. Ita derelictus ab omnibus hominibus, diu in littore sine voce jacuit. Postquam ægre se recollegit, per invia et uliginosa loca, oppletasque cœno et aquis fossas defecta membra trahens, tandem ad tuguriolum venit, in quo senex quidam paludibus purgandis operam dare solitus habitabat. Ad hujus pedes se abjiciens, obtestabatur, ‘servator atque adjutor esse vellet hominis, si præsentem tempestatem effugisset, majora opinione præmia reddituri.’ Ille sive olim visum recognoscens, sive ex aspectu virum haud vulgarem judicans, placide respondit: ‘si quidem quietis egeret, posse tugurio uti; sin vero inimicos aliquos fugeret, monstraturum se aptiorem latebris locum.’ Appian. Plut.

36. Ibi dum juxta profluentem, in cava ripa, multa arundine levibusque sarmentis contectus sedet, subito ad aures accidit clamor, increpantium senem, et ubi Marium abscondisset jubentium ostendere. Nam quosdam eorum qui a Geminio ad retrahendum Marium quoquoversum emissi fuerant, ad illud tuguriolum casus detulerat. Is tumultus hominem proditionis certum subegit, ut exutis vestibus in paludem se immergeret, oculis tantummodo ac naribus extantibus. Sic repertus extractusque, ut erat nudo corpore, limo cœnoque deformis, injecto in collum loro, Minturnas rapitur: et, dum quid facto opus esset magistratus deliberant, custodiendus ad ædes Fanniæ mittitur, quæ ob veterem offensam irata Mario putabatur. Liv. Epit. Vell. II. 19. Plut. Val. Max. VIII. 2.

37. Nam sexto ejus consulatu repudiata a C. Titinnio Minturnense, causam dixerat. Titinnius ampla dote spo-

liare cupiverat mulierem, impudicitiæ crimine objecto. Sed Marius causa cognita ‘ Fanniam impudicam videri ’ pronuntiavit, mulctamque ei dixit sestertium nummum : Titinnio præcepit, ‘ ut dotem mulieri restitueret, quod quam impudicam esse scisset, eam pecuniæ insidiatus duxerat, diuque matrimonio ejus usus fuerat.’ Fannia tamen beneficii magis quam injuriæ memor, quibuscumque potuit officiis adjuvit. Unde Marius hilarior, collaudata mulieris voluntate, fore sibi reddendæ gratiæ potestatem lætus gestiensque prædicat : ‘ ejus enim rei certum se modo omen accepisse.’

Plut.

38. Pudet referre vanissimæ superstitionis sordes : nisi vel ideo magis sunt referendæ, ut intelligamus quam turpi dementia orbem terrarum Christiana disciplina liberaverit. Post tantam rerum experientiam, vir animo gestisque rebus maximus, quam a ratione impetrare non poterat tranquillitatem, ab asini obtutu ac voce sumsit. Nam cum ad Fanniæ domum adductus erat Marius, relicto pabulo prorumpens e foribus animal, ex adverso Marii constitit ; et blande hominem intuitus, luculentumque rudens, ad vicinum fontem procucurrit. Idcirco mari salutem portendi fatus, obserari januam cubiculi, ut se quieti daret, jussit.

Val. Max. I. 5. Plut.

39. Interea magistratus, ‘ sine mora de medio tollendum esse,’ decreto, Cimbrum quendam mittunt de reliquiis Marianæ victoriæ, qui eum conficeret : quod omnes oppidani misericordia clarissimi viri fœdum occidendi ejus ministerium abnuebant. Sed ille cubiculum ingressus, ubi Marium esse cognovit, abjecto gladio profugit, ‘ Marium se non posse occidere ’ clamitans. Quidam aiunt ingenti flamma ex oculis Marii promicante territum hominem : auctum deinde terrorem, postquam assurgens e lecto senex, terribili voce, ‘ Tune homo C. Marium audes occidere ? ’ inclamasset. Minturnenses profecto homini divinitus injectum timorem, salutemque Marii cordi esse Diis interpretati, mutata sententia, quem paulo ante necari jusserant, repente incolumem volunt. Nec ipse sibi deest, ad quosvis, etiam infimum et vilissimum quemque, tendit manus ; preces, spem, fata, fabulam suam de aquilis, de

Val. Max. II. 19. Liv. Epit. Appian. Oros. Vell. Plut.

Appian. Plut.

Cic. pro Sext. c. 22.

asino, varie miscet. Tandem consensu omnium cum viatico et veste collata ad naviculam publice instructam deducitur. Vell. Liv. Epit.

40. Sed properantibus obstabat religio, quod per lucum Maricæ, quam et Circen frequentius vocant, ad mare iter erat, quem præcipuæ sanctitatis Minturnenses habebant, neque fas putabant efferri quicquam earum rerum quæ semel eo illatæ forent. Sed ceterorum dubitationem unius senis alacritas solvit; qui 'nihil irreverens, aut ingratum Diis esse' clamitans, 'quod ad C. Marii salutem pertineret,' cum parte rerum quæ ad mare portabantur, per lucum primus evasit. Pingenda deinde curavit ista Marius, tabulamque votivam in fano Maricæ suspendit. Sic in perparvum impositus navigium, lacrymis, votis, ominibusque prosequente Minturnense populo, evitatis quantum poterat terris portubusque omnibus, vela in altum fecit. Lactant. I. 21. Hor. Carm. III. 17. et ibi interp. Strab. V. p. 233. Plut. Cic. pro Sext. Cic. pro Planc. c. 10. Cic. pro Sext. Appian.

41. Forte ad insulam Ænariam delatus, cum ibi Granium et nonnullos amicorum reperisset, una in Africam cursum intenderunt. Sed quia penuria aquæ laborabant, in agro Erycino Siciliæ fecerunt exscensionem. Ibi quæstoris Romani cura dispositi equites propemodum egredientem navi Marium excepere. Aquatores ferme sexdecim interfecti sunt. Marius propere soluto navigio Meningem tenuit Africæ insulam, quæ hodie Gerbarum vocabulo est notior. Plut. Cellar. Geogr. Ant. l. IV.

42. Hic de filio suo cognoscit, 'illum cum P. Cethego salvum, ire ad Hiempsalem,' sive Mandrestal is fuit: cui patrive ejus Numidiæ partem, capto Jugurtha, Marii maxime opera senatus dederat. Hinc recepto nonnihil animo, statuit in Carthaginiensem agrum transmittere. Ibi cum in locis solitariis vastisque sederet, venit ad eum lictor Sextilii, qui tum Africam proprætore obtinebat. De hoc Marius neutram in partem meritus, humanitatis tamen aliquod officium expectabat. At lictor 'decedere eum provincia' jussit, 'ni malit in se ut hostem ab senatu judicatum decerni:' torveque intuentem et vocem nullam emittentem Marium rogavit tandem, 'ecquid renuntiari prætori vellet?' Ibi Marius, 'Nuntia,' inquit, 'vidisse Plut. Appian. Cic. post Red. ad Quir. c. 8. Plut. Appian. Plut.

te C. Marium exulem[7] in Carthaginis Magnæ ruinis sedentem:' duobus clarissimis exemplis inconstantiam rerum humanarum prætoris animo figurare non inepte conatus.

Appian. Plut. 43. Hic ad eum cum Cethego filius venit, Albinovanusque, et ceteri exules. Ii Numidarum dolos, non sine digno qui notetur casu, evaserant. Marium adolescentem miris in speciem officiis colebat regulus. Sed quia discedere cupientem morabatur crebrius et apertius, quam ut per benevolentiam facere credi posset, suspicionem illi, et ex hac ardentius abeundi desiderium injecit. Igitur ob formam a pellice regia dilectus, cum ejus amorem aversatus eousque fuisset, tum amplexus occasionem est, eaque juvante cum amicis fuga capta ad patrem penetravit.

44. Magna erat gratulatio, quod post ancipites tot casus, qui de se suisque sæpius utrimque desperassent, salvi sospitesque se vicissim intuerentur. Inter hanc dum in littore obambulant, forte scorpiones inter se pugnantes Marius pater videt. Erat ille vir huic stultitiæ generi deditus, et, ut facile est delirantibus artem ex errore facere, Val. Max. i. 5. Plut. valere se talia interpretandi calliditate putabat. Igitur aversatus hostilitatis omen, non distulit conscendere piscatorium navigiolum, et cursum in Cercinam dirigere. Et opinionem prudentiæ ejus sors velut dedita opera confirmavit. Vix in altum evecti erant, cum missos a Numida vident equites eo ipso in loco vagantes, unde navem Appian. conscenderant. Sic inter Africi maris insulas, quia plus insidiarum in continente timebat, quod reliquum erat hyemis C. Marius exegit.

45. Dum ad hunc modum inimicus L. Syllæ terra marique jactatur; ipse rerum omnium potens, statum civitaLiv. Epit. tis ordinabat, non victoris insolentia, sed propemodum ad justum legitimumque modum. Igitur et æris alieni perplexam atrocemque controversiam, quæ nuper ad prætoris Romani necem pervenerat, ex æquo bonoque lata lege Fest. voce 'Unciaria.' Unciaria decidit. Ejus legis cum argumentum lateat,

7 *Exulem* ex Plut. add. Crev.

nomen esse videtur indicio, duodecimam debiti partem remissam debitoribus fuisse.

46. Comitia deinde, priusquam proficisceretur in provinciam, habuit: in quo negotio mansuetum se præbuit, et omnimodis popularem. Nam et Nonium sororis filium, Plut. Syll. et Ser. Sulpicium, quanquam subnixi sua commendatione c. 19. essent, ignominiose repulsos civiliter tulit: 'jucundum sibi esse' dictitans 'videre populum libertate recepta vel contra auctores beneficii utentem.'

47. Consulem quoque L. Cinnam designari passus est, licet iniquum sibi, et partibus adversum sciret. Jurejurando tamen adegit nihil novaturum: isque in Capitolio Dio ap. multis præsentibus silice lapide comprehenso, 'si falleret' Vales. Plut. precatus Deos fuerat, 'ita se quoque projectum vellent;' cum dicto lapidem emittens manu. Sed et collegam ei Cn. Octavium addidit, compertæ modestiæ virum, cujus maturitate Cinnam, si ruere cœpisset, sperabat retineri posse. His ita curatis, consulari potestate contentus, Appian. præmisso ad Capuam exercitu, coloniis per Italiam de- Liv. Epit. ducendis operam dedit.

48. Sed adversa factio, ubi cessare metum armorum Appian. videt, ad pristinum consilium revoluta, locupletes præsertim et fœminæ quædam prædivites, nihil non ut exules restituerent moliebantur. Etiam consulum vitæ dicebantur insidiæ fieri, quod iis se salvis tenere posse propositum inimici non putabant. Sed Sylla belli Mithridatici decreto imperio tutior ab ejusmodi periculo videbatur: Q. Pompeii miseratio subibat animis, quod is nihil ad prævalidas reprimendas inimicitias virium habebat. Ideo provincia ei Italia cum exercitu qui tum sub Cn. Pompeio proconsule merebat, populi jussu datur.

49. Offendit ea res Cnæum, et ut novo nec antea audito sceleri præberet exemplum incitavit. Hoc enim primum Vell. II. 20. anno consulis Romani sanguine polluta castra imbutæque militum manus sunt. Quippe consul Pompeius ad acci- Liv. Epit. piendum exercitum profectus, et intra vallum acceptus, Appian. cum postridie concionem haberet, cedente in speciem proconsule, satis læta habere initia imperii visus est. Sed mox majore turba quasi audire concionantem cupientium

Val. Max. ix. 7. concurrente, ab iis quos ad cædem proconsul subornaverat, cum sacrificare jam inciperet, interfectus est.

Appian. 50. Proconsul, diffugiente consulis comitatu, tanquam nescius omnium tulit se obviam, et, re scilicet cognita, graviter increpuit[8] tanti sceleris auctores. Sed statim rediit cum iis in gratiam, receptoque imperio non est passus dubitari, cujus ope consilioque interceptus consul foret. Neque senatus vindicavit: majore talibus temporibus castrorum, quam Curiæ, potentia. Hac re comperta, consul Sylla intentiorem corporis sui custodem egit, nunquam non fido septus amicorum, etiam per noctem, præsidio. Neque diu moratus, Capuam ad exercitum profectus, militibus commeatuque et ceteris bello necessariis in classem impositis, ad Mithridaticum bellum navigavit.

51. Neque res Asiaticæ adventum ejus parum desiderabant: ita tempore et occasione Mithridates utebatur. Huic regi tum in se magnifica erant omnia, tum quæ sibi Flor. iii. 5. Polyb. v. 43. Auct. de Vir. Illustr. Sall. ap. L. Ampel. dare nemo potest, fortuna providerat. Opes atque potentiam illustrabat genus a septem Persis illustri serie deductum, et Artabanes[f] regni conditor. Sed præcipue auctoritatem ei pararant prospera et magna belli primordia, quod tanta in eo vis esse videretur, ut, cum primum inciperet moveri, tota regna, nullo magnopere adhibito conatu, raperet. Neque majus aliud ad movendam quolibet inclinationem animorum instrumentum est, quam commodo conatorum eventu parta felicitatis fama.

Memn. ap. Phot. 52. Igitur fortunæ instandum ratus, post victum a suis Nicomedem, ex Amaseno campo, ubi auxilia variarum gentium recensuerat, per Paphlagoniam incessit, centum Oros. vi. 2. Eutrop. Appian. Mithrid. quinquaginta millium exercitum ducens. Inde expulso obiter Pylæmene rege, ad Scoroba montem, ubi Bithyniæ Pontique confinia sunt, deflexit.

53. Non longe abhinc M'. Aquillius castra posuerat, et post infelix prælium cum reliquiis suorum Nicomedes. Tac. Hist. i. 79. Ibi ex præcursoribus centum omnino Sarmatæ, quæ acer-

8 *Increpavit* edd. ante Crev.

[f] *Artabanes*] Sic habetur hoc nomen apud L. Ampelium; apud Florum *Artabazes*. Crev.

rima equestribus præliis gens est, octingentos Nicomedis equites nacti, profligant Bithynos, quosdamque eorum captos adducunt ad regem. Ille ex priore instituto hos quoque viatico dato dimittit in patriam. Ita vim aliis Pontici regis, militumque virtutem, aliis clementiam prædicantibus, cum ab utraque causa popularium animis Nicomedes diffideret, non expectato Mithridatis adventu, versus L. Cassium retrocessit. Appian.

54. Manius fuga Bithynorum nudatus, cum solus resistere tantis copiis non posset, in tutiora loca cogitabat recedere. Sed eum Neoptolemus Mithridatis purpuratus cum Armenio Menophane, sub horam diei septimam assecuti pugnare coëgerunt. Habebat sub signis equitum quatuor millia, peditum decuplum, sed victus ab hostibus, ferme decem millia militum in prælio amisit: ceteræ copiæ dissipatæ in diversa abierunt. Aquillius ad Sangarium fluvium fuga delatus, licet jam nox tegeret terras, transmisso statim flumine, postea Pergamum venit. Castra quoque ejus capta sunt. Sed Mithridates captivos, sicut antea facere consueverat, cum Asiatici essent, comiter allocutus, cum vestibus et viatico ad suos quemque redire passus, tantum excivit benevolentiæ, ut certatim ad eum omnia deficerent; legatique magno numero accederent decreta civitatum afferentes, quibus regem ad se vocabant, Deum atque Servatorem appellantes: et quocumque venisset, obviam effusis cum splendida veste omnibus ordinibus, summa lætitia excipiebatur. Memnon. Appian. Diod. ap. Val. Justin. xxxviii. 3. Cic. pro Flac. c. 25.

55. Neque Cassius, et Nicomedes, et qui alii legatorum Romanorum iis locis erant, inhibere impetum properantis, aut opponere se ruenti Asiæ audebant: frustraque tentatis Phrygum auxiliis, cum homines ad militiam ineptos exercere irrito labore instituissent, dimiserunt omnes, et a castello Phrygiæ, quod Leonum appellant caput (eo enim propter munitionem loci convenerant) diversi abierunt. Cassius Apameam reduxit suos: Nicomedes Pergamum, Mancinus Rhodum ire constituit. A Pergamo Nicomedes, ut conspectu suo plus moveret senatum, in Italiam navigavit. Hoc ubi auditum est iis qui occludendis Pontici maris faucibus ad Byzantium excubabant, Appian. Plut. Themist. c. 52. Appian. Strab. xii. p. 562. Appian.

partim diffugerunt, alii majore flagitio naves quoque Nicomedis tradiderunt Mithridati.

56. Bithynia omni paucos intra dies recepta, rex Mithridates civitates obiens, pecunias apparatumque belli ubique ab hostibus relicta colligebat. Ceterum, quo clementius imperium speraretur, debita publica simul ac privata remittebantur. His ita ex præsenti usu ordinatis vocatos in concionem milites accurata oratione ad virtutem cohortatus, intentos in signum profectionis esse jussit: omnibusque uti voluerat paratis, Phrygiam Romani populi provinciam cum ingenti exercitu irrupit, ominisque causa, ubi quondam Magnus Alexander stativa habuisse dicebatur, castra posuit.

Justin. xxxviii. 3.

Liv. Epit.

Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. MITHRIDATES, simul tantum aggredi bellum, vimque Romanam lacessere cœpit, eo prosperitatis cursu est usus, ut proniora ei omnia quam votis optare ausus esset viderentur. Phrygiam et Mysos et Minorem Asiam nemine obsistente percurrens, maximas urbes, opulentos populos, citra sudorem atque sanguinem recipiebat. Lyciam quoque ac Pamphyliam, et cetera ad Ioniam usque dimissis passim ducibus occupavit. Appian. Mithrid. Liv. Epit. Flor. III. 5. Appian.

2. Laodiceam Lyco flumini impositam, Q. Oppio proconsule cum equitibus et mercede conductis tenente, præcone tantum ad mœnia misso, in deditionem accepit. Laodicenses enim offerri sibi veniam audientes, si Romanum ducem tradidissent; nihil contati, dimissis mercenariis, Q. Oppium comprehensum ad Mithridatem adduxerunt: ludibrio addito, ut lictores eum cum fascibus præcederent. Et hunc quidem rex cetera illæsum, vinculorumque immunem, quocumque pergeret, circumducebat, proconsulem Romanum a se captum civitatibus gentibusque obiter ostentans. Plin. v. 29. Appian. Liv. Epit. Appian.

3. Sed in M'. Aquillium, postquam et ille in manus ejus incidit, multa asperitate usus est: quod is et legationis Asiaticæ, et belli contra Ponticos sumendi præcipuus Liv. Epit. Appian.

auctor extitisset. Hunc Mitylenis ex ægritudine decumbentem Lesbii maximam a Mithridate inituri gratiam si vivum traderent, robustissimos juvenum miserunt, a quibus comprehensus atque vinctus est. Alii quoque Romanorum eadem perfidia correpti: nisi quod unus adolescens hostilem sævitiam voluntaria morte antevertit. Quo magis crimini Manio datum, quod vir triumphalis et senex, vitæ desiderio victus, extremæ servitutis mala perferret. Rex enim vinculis et verberibus atque omni supplicio excruciatum asino miserum imposuit, secumque ducens in agmine, subinde 'Manium se esse' proclamare coëgit: donec in Pergamenam urbem ventum est. Ibi ut ipsi non modo, sed etiam universo nomini Romano exprobraret avaritiam, aurum liquefactum in os ejus infudit.

Diod. ap. Val. Vell. II. 18. Diod. Val. Max. IX. 13. Cic. pro Scaur. Cic. pro Leg. Manil. c. 5. Appian. Plin. XXXIII. 3.

4. Inde præfectis ubique impositis, Mitylenen adiit. Mox in Ioniam usque processit, ac Magnesiæ, deinde Ephesi gratanter exceptus est. Ephesii cum aliis rebus omnibus eximia in regem studia declararunt, tum etiam Romanorum quas in urbe sua collocaverant statuas everterunt: quo nomine non ita multo post acerbe mulctati sunt. Ex Ionia revertenti Stratonicea portas clausit, non ignobilis Cariæ civitas. Igitur post deditionem pecuniam exegit ab oppidanis, præsidiumque imposuit.

Appian. Eutrop. Appian. Strab. XIV. p. 660. Appian.

5. Dum in his curandis occupatur, forte puellam egregiæ formæ conspicatus, Monimæ nomen erat, Philopœmenis Milesii filiæ, aureos ei quindecim millia[a] dono misit, concubitum virginis expetens. Sed illa pudicitiam divitiis anteponente, cum nec expugnare blanditiis animum ejus posset, neque vim adhibere vellet, eo postremum adductus est, ut justas cum ea nuptias contraheret, missoque diademate reginam appellaret.

Plut. Lucull. c. 36. Appian. Plut.

6. Hæc per otium agendi tempus regi Romanæ urbis discordiæ dabant: quibus prohibitus Sylla maturare expeditionem nequiverat. Sed et nummariæ rei difficultas non parvum festinanti impedimentum se objecerat: tantum inopiæ uno intestini belli biennio effectum erat. Neque deerant omnino pecuniæ, sed paucos intra sinus con-

Appian. Oros. v. 18.

[a] *Aureos ... quindecim millia*] Si aurei illi Attici fuere, exsurgunt marcæ nostrates 468. unciæ 6. *Crev.*

debantur. Quos inter Cn. Pompeius Strabo, qui Asculum omni refertum opulentia ceperat, de tantis manubiis in ærarium intulerat nihil: bellator fortissimus, sed avaritia inexplebilis. Igitur loca quæ in circumitu Capitolii sacerdotibus et sacris jam a Numæ temporibus erant dicata, subjecta hastæ et publice divendita sunt. Auri inde redacta [1] millia librarum novem: [b] ea sola tantum ad bellum proficiscenti de publico data pecunia est. Plut.Pomp. c. 1. Oros. Appian.

7. Interea Mithridates pluribus exædificandis navibus operam dabat, quo Rhodios, quæ, ceteris deficientibus, aut vi abstractis, sola civitas Asiatica, præter Magnetas Sipyli accolas, in fide Romana mansit, ad obsequium cogeret. Liv. Epit. LXXVIII. et LXXXI.

8. Cognito deinde cives Romanos, quorum ingens erat per Asiam negotiandi gratia dispersus numerus, passim apud urbes destinatis suis impedimento esse conari; consilium cepit crudelissimæ calliditatis, clam misso ad magistratus locorum edicto, 'uti ad diem trigesimum postquam datæ eæ literæ essent, quotquot in suis quique urbibus haberent Romani generis homines, cum liberis et uxoribus, atque etiam libertis qui Italici sanguinis essent, occiderent.' Cæsos autem inhumatos projici jubebat: bona cum interfectoribus partiebatur. Sed et minæ adjectæ erant, si quis aliquem ex eo numero aut celare vivum, aut sepelire mortuum ausus esset. Contra, servis heros interfecturis libertatem, debitoribus dimidium æris alieni, præmii loco promittebat. Appian. Memn.ap. Phot. Val. Max. IX. 2. Flor. III. 5. Liv. Epit. Cic. pro Leg.Manil. c. 3. et 5. Oros. VI. 2. Vell. II. 18. Eutrop. Auct. de Vir. Ill. in Mithr. Appian.

9. Dubites scelestius hæc a rege excogitata, an ab Asiaticis facta sint. Postquam constituta dies affuit, miserrima per omnes Asiæ urbes spectacula edebantur. Notabilis inter hæc Trallianorum amentia fuit, qui quos in urbe sua habebant Romanos, ne videlicet hospitali sanguine polluerent manus, Theophilo Paphlagoni jugulandos locaverunt, tanquam interesset. Atque illud singulari sævitia monstrum compulsos intra ædem Concordiæ Dio ap. Vales. Appian.

1 *Redactum* edd. ante Crev.

[b] *Auri inde redacta millia librarum novem*] Marcæ auri 14062. unciæ 4. *Crev.*

Athen. v. 14. contrucidavit; etiam manibus quorundam abscissis, quibus Deorum complexi simulacra fuerant. Neque magna illa Diana contra furorem Ephesiorum tueri supplices suos potuit: neque Pergamenorum Æsculapius, quominus ad ipsa pulvinaria gladiis aut sagittis interficerentur.

Acta Apost. c. 19. Appian.

10. Adramytteni nando salutem quærere visos inter ipsas undas consecuti trucidarunt; infantibus fugientium liberis pelago mersis. Caunii quoque, qui devicto Antiocho Rhodiis attributi,[c] deinde ab horum dominatu Romanorum beneficio liberati fuerant, Italos ad sacratam urbis curiam concurrentes ab ipsis aris diripuerunt, raptosque ab ulnis matrum infantes ante ora ipsarum, ipsas deinde, et postremo viros eorum interfecerunt. Soli omnium qui Mithridatem reverebantur Coi, Romanos in Æsculapii templum introductos vetusto asyli jure tutos præstiterunt. Hac tam improvisa clade intra eandem diem diversissimis locis extincta hominum circiter octoginta millia esse, satis inter auctores constat.

Polyb. Leg. 99. Appian.

Tac. iv. Ann. 14.

Memnon. Val. Max. ix. 2.

Plut.Pomp.

11. Neque silentio prætererim atrocem Theophanis Lesbii calumniam, qua viri innocentissimi P. Rutilii famam lacerare est conatus: 'Rutilii scilicet hortatu Mithridatem tantæ sævitiæ consilium cepisse.' Ceterum Theophanes illis quoque temporibus, quibus recens harum rerum erat memoria, se potius turpissime mendacem, quam Rutilium improbum ostendit: liberalibus literis perquam illiberaliter usus, qui in historia scribere de Rutilio falsa crimina non erubuit, non ob aliud quam quia Rutilius de patre Cn. Pompeii vera scripserat. Colorem fingenti nonnullum præbuit Rutilii, qui tum Mitylenis agebat, cum Romani occiderentur, incolumitas. Sed ille comperto togatos ad necem quæri, præsens periculum vestitus mutatione vitaverat. Quæ cautio aliis etiam passim per Asiam saluti fuit.

Cic. pro Rab. Post. c. 10.

Athen. v. 14.

12. Sed hæc atque talia revolventi animo illa subinde cogitatio occursat, eos qui rerum gestarum monumenta

[c] *Caunii ... devicto Antiocho Rhodiis attributi*] Nimis secure exscribit Appianum Freinshemius. Polybius, haud paulo gravior auctor, Rhodios a Ptolemæo Caunum ducentis talentis emisse testis est. *Crev.*

conscribunt, nihil magnopere aliud, quam errorum atque suppliciorum humanorum commentarios texere. Atque utinam hujus tantæ calamitatis causam ut investigare non difficile, ita tollere promtum esset! Sed nos bellum cum natura suscepimus, ejusque certum et immutabilem ordinem, cujus auctor statorque Deus est, neque scire curamus, neque respicere: deinde optime consulta male cecidisse questi, nos absolvimus, fatum et nescio quam Fortunam incusamus.

13. Atqui nobis hoc jam a primo rerum conditore inditum insertumque fuerat, ut, qui hæc omnia regit, neque bonis adversum, neque contumaciter pravis placabilem intelligere possemus. Eundem tanta esse sapientia, tantisque viribus novimus, ut neque cujusquam astu circumveniri, neque cogi ingratiis queat. Omnem igitur prudentiæ summam eo recidere, ut, siquidem bene nobis esse velimus, hunc ante omnia faventem propitiumque habere debeamus.

14. Hæc vera atque indelebilia decreta rationi omnium insevit Deus. At homines his contemtis ad quælibet alia, quæ deceptor atque deceptus animus suggerit, lubentius exerrant: et cum de cetero absonum atque indignum putent, pueros sapientia non vincere, in rebus longe maximis id modo pueriliter anteponunt quod in præsentia jucundissimum videatur. Ergo et inter magnorum bellorum initia deprehensi, eo plerumque inclinant, unde præsens aliqua lucri spes affulget: et dum hujus potiantur, fas fidemque, et si quæ alia præferenda omnibus erant, pro nihilo ducunt.

15. Neque mihi aliquis Saguntum, et præterea paucos objecerit, qui pro fide extrema quæque perferendo perierunt. Longe major eorum est numerus, quos perdidit perfidia. Et tamen, si par omnium eventus fuisset, ingens inter utrosque discrimen communis inveniret sensus, quod alteri perierunt et laudantur; alteri nec laudantur, et perierunt. Sed bene, quod meliora plerumque exempla felici exitu donavit Deus: ut quibus hæc offeruntur, si sua sponte honestum amare nolint, saltem utilitatis causa turpitudinem vitiorum sequi dediscant.

16. Mithridatici etiam belli casibus hæc approbata sen-

tentia est: quo ceteræ civitates Asiæ, postquam Pontici regis causa multa nefanda fecerunt, ab illo primum miserrime vexatæ, deinde a victoribus graviter mulctatæ sunt; Rhodios atque Magnetas, et ab hoste tutos virtus, et apud populum Romanum fides caros honoratosque præstitit. Nam Rhodii mœnibus portubusque communitis, machinas locis opportunis frequentes opposuerunt, a Telmissensibus quibusdam et Lyciis adjuti. Romanorum etiam omnium, qui vitare crudelitatem Asiaticorum potuerunt, interque eos L. Cassii, qui proconsul erat Asiæ, receptus fuit.

Appian.

17. At Mithridates instituta in Coum navigatione, promte susceptus ab oppidanis, Alexandri qui nuper in Ægypto regnaverat filium abduxit, regioque secum cultu habuit. Sed ex thesauris, quos ibidem avia pueri Cleopatra posuerat, magnas opes, mundumque muliebrem, et alia lapillis aut arte pretiosa, signatæque pecuniæ vim minime spernendam in Pontum mittere non est oblitus. Reperit etiam ibidem pretium talentorum octingentorum in auro,[d] quod Asiatici Judæi, ut Hierosolymam exportaretur, collegerant; deinde, quia Mithridatem metuebant, apud Coos, tanquam tutissimo loco, deposuerant.

Strab. ap. Joseph. xiv. 12. Cic. pro Flac. c. 28. Joseph.

18. Omni continente Asiæ, insulisque in potestatem redactis, cum sola Rhodus resisteret, totis viribus in oppugnationem ejus urbis rex incubuit. Jam ante plures in hunc usum naves fabricandas curaverat. His perfectis, cum ingenti classe ad insulam est advectus. Rhodii dirutis, ne qua hostibus adjumento forent, suburbiis, suas quoque naves instruxerunt, ita formata acie, ut aliæ recta in hostem ferrentur, aliæ a lateribus facerent impetum.

Liv. Epit. Appian.

19. Sed Mithridates cum quinqueremi sua circumvectus, præcipiebat suis, ut in altum recedentes producerent cornu, celerique deinde remigio pauciores Rhodiorum naves circumventas includerent. Id priusquam fieret suspicata classis Rhodiorum, sensim e prælio se recepit: mox expansis velis refugit in portum. Ponticos celeriter insequentes opposita claustra prohibuerunt ingressu: simul

[d] *Talentorum octingentorum in auro*] Apud Josephum auri non fit mentio. Itaque talenta illa, more solito, argenti esse existimamus. Talenta octingenta marcas efficiunt 75000. *Crev.*

a mœnibus ballistarum scorpionumque telis petiti, recesserunt. Ab hoc tempore Mithridates, donec pedestres copiæ advenissent, oppugnatione abstinuit: levia tantum certamina ad muros fiebant. Quibus plerumque superiores Rhodii, magis magisque confirmabantur animis, paratasque ad audendum, si qua occasio se dedisset, naves habebant.

20. Forte in onerariam ex regiis præter portum vela facientem, Rhodia dicrotos invecta fuerat. Ab hoc initio, cum utrimque ad suorum auxilium multæ naves adremigassent, in acre certamen contentio evaluit. Diu atque vehementer est pugnatum, cum dissimillimis causis par utrorumque robur esset. Rhodiis ars gubernatorum, ordo navium, peritia remigum aderat: præfectorum quoque dexteritate, et navalium sociorum virtute præstabant. Pontici maritimarum rerum rudes, non minus inter sese, quam ab hostibus turbabantur: ita quidem flagitiose, ut Chia navis quæ Mithridati militabat, in prætoriam qua rex ipse vehebatur illisa, magno illam impetu concussam tantum non deprimeret. Diod. ap. Val. Appian.

21. Animis tamen æquabant hostem, quod sub oculis Mithridatis pugnabatur, cui fidem suam virtutemque approbare cupiebant. Ad hoc multitudine navium superiores, circumdare hostes, et in medium acceptos undique urgere nitebantur. Sed id periculum Rhodii eadem qua prius arte vitarunt: trirememque unam cum ipsis viris captam remulco trahentes, multis armamentis atque spoliis onusti in portum redierunt. At postquam recensitis navibus abesse quinqueremem videre, ignari ab hostibus captam, quæsitum eam velociores ceteris naves sex de omni numero longarum emittunt: in his Damagoras erat, classis Rhodiæ præfectus. Vicissim a rege naves quinque et viginti occurrere jubentur: quas Damagoras cum ad solis occasum usque cedendo elusisset, recedentibus invectus duas depressit; totidem ad importuosa Lyciæ littora compulit: et inter hæc nocte consumta, postridie Rhodum reversus est. Diod. Appian.

22. Mithridates cum tanto paucioribus par esse non potuisset, in Chios effudit iram, totique civitati minatus, Val. Max. v. 2. 2. ext.

gubernatorem navis quæ in suam accurrerat, cum proreta supplicio affecit. Sub eosdem dies, cum pedestris exercitus regis oncrariis et triremibus adveheretur, repentinus turbo partem earum navium in Rhodium littus impegit. Rhodii impigre evecti in afflictam tempestate sparsamque classem, naves quasdam cum viris quadringentis abripuerunt, alias perforatas merserunt alto, aut injecto igne exusserunt.

23. Nescio hac, an superiore aliqua navali pugna captus Leonicus fuerit: qui se acerrimum salutis regiæ defensorem aliquando ostenderat. Hunc igitur ut recupe-
Appian. raret, quotquot habebat Rhodiorum captivos, pro uno corpore reddidit. Deinde obfirmato ad expugnationem animo, simul ad navale aliud prælium, simul ad tentanda mœnia cogitationes intendit.

24. Forte proditores quidam clivum ei monstraverant, juxta Jovis Atabyrii delubrum, qua parte qui primi exstruxerant mœnia, quod altitudini situs confiderent, breviore contenti muro fuerant. Sed clivum ascensu non difficilem esse transfugæ confirmabant. Igitur noctu copiis in naves impositis, silentio admovere naves jussit, donec in Atabyrio[2] monte fax tolleretur; deinde quanto possint cum clamore ac impetu, ad locum cuique assignatum decurrere. Nam ita partitus erat operas, ut, donec pars exercitus cum scalis ad mœnia vim tentat, alii ad portum terrorem facerent.

25. Sed id quidem consilium, ut multa alia ejusdem, casus elusit. Excubiæ Rhodiorum, cum forte surdum strepitum audivissent, ignem extulerunt. Id prope Atabyri factum[e] Mithridatici putantes, signumque suum arbitrati, ex altissimo silentio simul repente omnes horribilem clamorem ediderunt. Rhodii contra, alacriter clamore reddito, cum ad mœnia confertim currerent, regios,

2 *Atabyro* edd. ante Crev.

e *Id prope Atabyri factum*] Hic discrepant omnes editiones. Prima habet, *Atabyrii:* Clericus, *Atabyrum:* Doujatius, *Atabyri.* Nulla harum lectionum satis placet. Quicquid scripserit Freinshemius, sensus Appiani clarus est, *ἡ στρατία τοῦ Μιθριδάτου νομίσασα τοῦτο εἶναι τὸν ἐκ ταβυρίου*, sive potius, *ἐξ Ἀταβυρίου πυρσόν*: milites Mithridatis rati hunc illum esse ignem ex Atabyrio. *Crev.*

ne per noctem aliquid auderent, absterruerunt. Luce dein orta, ut homines non ad prælium, sed ad furtum noctis egressos, haud magna mole summoverunt.

26. Ad Isidis tamen fanum haud mediocris illatus terror est, ubi sambucam duobus navigiis junctis impositam Mithridates applicuerat, et ab ingenti machina plurima simul tela hastasque late spargebat, et arietem inde ad pulsanda mœnia admovebat. Juxta frequens manus cum multis scaphis aderat, scalas ferens, et oppugnationi parata. Resistebant tamen egregie Rhodii, neque laboribus aut periculo fatigabantur: donec Mithridatem major vis amovit. Nam et sambuca præ pondere subsedit, et Isidis apparuit species, copiosum ignem, fulminis in modum, eidem machinæ immittens. Jul. Obs.

27. Postremus hic adversum Rhodios conatus regis fuit. Frustra videbat operam copiasque et tempus perdi ad firmissimam urbem, quæ portuum murorumque munimentis, omnique apparatu parem eo tempore non habebat; et a peritissimis rei nauticæ hominibus, atque inter sese legibus optimis egregie conjunctis[3] defendebatur. Appian. Strab. xiv. p. 652.

28. Ad Patara hinc ductus est exercitus, ubi iterum iniquos expertus est quos vocabant Deos. Cum enim, quia machinis exædificandis materia deerat, lucum Latonæ dicatum succidere cœpisset, minaci somnio territus destitit. Sunt qui lucum Furiarum succidi cœptum scribant, sed ingenti risu, cujus auctor non apparebat, deterritos qui in opere erant. Inde cum haruspicis jussu Furiis virginem Mithridates immolaret, e jugulo puellæ risum ortum. Igitur Pelopida Lycium bellum administrare jusso, principem amicorum Archelaum cum magnis copiis in Græciam misit. Ipse Pergamum secedens, delectibus agendis, parandisque armis, et interim Monimæ amoribus operam dabat: simul cognoscebat causas Asiaticorum principum, quorum petitus insidiis dicebatur, quive res novare, aut omnino Romanis studere arguebantur. Appian. Jul. Obs. Appian. Plut. Syll. c. 21. Appian.

29. Inter hæc, Sylla adhuc in Italia faciente apparatus, variisque impedimentis retento, Cn. Octavius, L. Cor- Plut. Dio ap. Vales.

3 *Conjunctos* legitur in edd. ante Crev.

nelius Cinna consulatum inierunt.* Cinna, licet ultimis exeerationibus, nihil contra Syllæ rationes, et ordinatam ab eo rempublicam facturum, se astrinxerat; fidem adeo non præstitit, ut nihil magis haberet cordi, quam quemadmodum Syllam eitissime ex Italia summoveret, ne consiliis suis impedimento esset. Deinde ad diversa consilia
Plut. detrusus, eontanti, et reliqua prius ex usu suo componere volenti, accusationem struxit; diemque dicendam curavit
Cic. Brut. c. 48. per M. Verginium [f] tribunum plebis.

30. Ea fuerant erantque tempora, ut deesse criminandi materia non posset. 'Hominem superbum et ambitiosum' dieebant 'olim prædieare solitum, sibi summam in omnes et omnia potentiam deberi. Ab hac cupiditate, non ab aliqua injuria sua, exstimulatum fuisse, ut nefarium patriæ bellum inferret, dominamque gentium, et hostilibus armis intactam urbem, eivis, et, si Diis plaeeret, consul expugnatam captamque eruentus ingrederetur.

31. 'Scilieet egregium impio facinori eolorem induci, quod decretam ab senatu provineiam inimici eripuissent: eam injuriam hominem generosum pati nequivisse. Sane datum Mario jussu populi Mithridatieum bellum: neque referre, si prius L. Syllæ senatus idem deerevisset. Non minoris æstimandum fuisse Marium toties consulem, quam fuerit in primo eonsulatu: neque cum Q. Metello Numidieo Syllam comparari posse: neque minus modo fuisse juris populo Romano, quam ante annos viginti fuisset. Sed tum quoque Numidiam provineiam, quanquam ab senatu Metello decretam, populum Romanum C. Mario dedisse: neque ideo Metellum Urbi bellum indixisse.

32. 'Syllam vero, ne quidem sanguine aut exilio tot illustrium civium satiari potuisse, aut vindicta, licet nimia sane fuerit, placari, ne ultro rempublicam everteret, statumque immutaret civitatis. Scilicet non dolore, nec cupiditate ultionis, sed spe et desiderio regnandi, impetum in leges, in mores, in populi Romani jus auetoritatemque fecisse. Quorsum enim alias tribunitiam eoërcere potes-

* A. U. C. 665. A. C. 87.

[f] *M. Verginium*] Hujus tribuni nomen sic effert Plutarchus. Legitur apud Ciceronem *M. Virgilius*. Crev.

tatem vellet, nisi ut ipsam invaderet arcem libertatis? Ferme quadringentorum annorum experimentis esse cognitum, tribunatum plebis quasi Palladium populi esse, quo sublato, interire ipsum, aut certe servire necessum sit.'

33. Ex diverso non amici modo Syllæ, sed qui omnino quietem ac pacem amabant, 'Tribunatum, omnium in urbe seditionum unicam originem, recte atque ordine justos intra fines cohibitum' asseverabant. 'Neque Syllam aut sine causa, aut ultra modum, aut postremo solum fecisse quæ fecerit. Hominem sociali bello de republica optime meritum, consulem populi Romani, vigentem ætate et armorum gloria, nihil fecisse novum aut mirum, si eripi datam ab senatu provinciam ægre sit passus. Sed neque e republica fuisse, ut ad tantum bellum imperator[4] exacti jam ævi, cxhaustarum virium, et cui modo difficilis in Italia militia fuisset, trans mare mitteretur.

34. 'Sed nec ibi substitisse adversariorum insolentiam, verum etiam ad sanguinem ac cædes erupisse. Filium consulis, eundemque consulis alterius generum occisum: patrem ejus fuga, socerum dissimulatione et temporibus obsequendo, vix retinuisse vitam. Syllæ vero sicuti dolorem non injustum, ita modestiam in victoria singularem fuisse. De sententia senatus et optimi cujusque constitutam rempublicam; liberrima magistratuum comitia fuisse. Atque hæc omnia socio et adjutore Q. Pompeio gesta, ut duorum consulum voluntate ac consensu fierent: neque aliud oppressos tyrannide factionum Patres optavisse.

35. 'Quid vero stultius, siquidem violentia arguatur Syllæ, quam irritare impetum, quo violata omnia modo ac eversa queraris? Scilicet L. Cinnam novum consulem, Cic. Brut.
et Verginium hac balbutie tribunum, laturos tempestatem, c. 48.
cui summa gloria belli, summaque facundia viri, C. Marius, P. Sulpicius succubuissent! Et iis cum incipientibus adhuc Syllæ opibus negotium fuisse; nunc pugnandum fore cum confirmatis. Eosdem illos milites, qui nullo dum exemplo portas urbis hostiliter essent ausi recludere, nunc feliciter tentatam vim, quocumque[5] juberet imperator, incontanter adhibituros.

4 Deerat vox *imperator* in edd. ante Crev.
5 *Quoscumque* edd. ante Crev.

36. 'Præterea quod neque fieri oporteat, neque possit, ut Sylla legibus reus peragatur, id hoc tempore neque optandum postulandumve fuisse. Universam Asiam erumpentes ab Euxino Ponto barbaros velut diluvio inundasse: trucidata tot civium Romanorum fœdo exemplo esse millia: regem nomini Romano inimicissimum instare, urgere. Ab eodem fidelissimos socios, unicam hostilium successuum moram, Rhodios oppugnari. His temporibus detineri paratum ad hæc corrigenda imperatorem, eorum potius esse, qui perditam, quam qui salvam rempublicam cupiant.' Sane etiam iis qui abessent reipublicæ causa negotium creari lex Memmia vetabat. Igitur ejus beneficio L. Sylla, tribuno et judicibus valere jussis, in Asiam est profectus.

Val. Max. III. 7.
Plut. Syll.

37. Iisdem diebus, quibus[6] Syllana classis ab Italia solvit, multa Mithridati terribilia ostenta objecta esse memorant: et inter alia Victoriam adulatione Pergamenorum tali artificio fabricatam, ut quasi de cœlo descendens coronam Mithridati imponeret, cum ferme caput ejus attigisset, subito et occulto machinæ vitio hæsisse: dimissamque e manibus ejus coronam de theatro ita procidisse humi, ut confringeretur, non sine ingenti horrore populi, ut regis ipsius consternatione.

Appian.
Flor. III. 5.
Plut.
Memnon.
Pausan.
Lacon.

38. Inter hæc profectus in Græciam cum magna classe Archelaus, Cycladas in potestatem regis redegit, aliasque item insulas ad Maleam usque: Eretria quoque et Chalcide, totaque simul Eubœa potitus. Eo tempore, Delus a Metrophane præfecto regio direpta est: cum sine muris et præsidio, sacrorum veneratione ad id tempus defendi soleret. In eo tumultu convulsum a barbaro quodam Apollinis Delii simulacrum, et in mare per contumeliam missum, ferentibus undis ad Laconiæ oppidum Bœas appulisse autumant, ubi deinde fanum Apollinis Epidelii cognomento Bœatæ dedicarunt. Alia quoque diversis insulis castella a regiis expugnata sunt: occisis ubique circiter viginti hominum millibus, maximam partem Italicis. Ea loca Atheniensibus Archelaus attribuit, a quibus defecisse dicebantur.

Appian.

6 *Diebus*, *quo* legebatur ante Crev.

39. Athenas enim regiis partibus Aristion quidam adjunxerat; adeo nullis vel ad cogendum vel ad suadendum præsidiis instructus, ut nihil relinquatur hæc legentibus, quam Græcam levitatem admirari. Eum Aristionem ex Aristotelis, vel ut alii malunt, ex Epicuri schola sophistam, Athenienses ad Mithridatem legatum miserant: et rex benigne acceptum, quoniam magni æstimabat Athenienses habere socios, in amicorum cohortem receperat: ejusque opera in legationibus ad Græcas urbes utebatur. Posid. ap. Athen. v. 13. Appian. Posid. Pausan. I.

40. Atque ille sæpe domum missitando literas, gratiam suam, regisque magnitudinem extollebat. 'Hujus amicitiam si amplecterentur, et mulctas a Romanis dictas facturos lucri; et restituto populi imperio, maxima publice privatimque a rege munera impetraturos esse.' Ita levissimæ parti populi facile persuasum est: et cum appareret quid esset futurum, optimates qui Romanarum partium erant, mature excesserunt; cum quibus et princeps Academiæ Philo Romam profectus est. Posid. Pausan. Cic. Brut. c. 89.

41. Interim Aristio cum sacra quæ in Delo fuerat pecunia, et duorum millium militum præsidio quod Archelaus adjunxerat, Athenas rediens, tempestate abreptus apud Carystios appulit. Hoc ubi populo Atheniensi compertum, longæ naves ad deducendum eum mittuntur, cum sella argenteis pedibus fulta. Appian. Posid.

42. Advenientem effusa civitas excepit, plerique cæca in Mithridatem benevolentia, quidam ut spectarent inopinatum fortunæ ludum, quod obscurus ancillæ filius, ascriptitius Athenarum civis, majore fastu, quam Romanorum magistratuum spectatus quisquam fuerat, adventabat. Occurrerant inter ceteros et Bacchici artifices, 'Liberique junioris (ita Mithridates vocari cœperat) nuntium, ad communem focum, epulasque et sacrificia' invitabant. Nam propter felicem ejus reditum sacra faciebant, et præcone publice proclamante libabant. Plut. Symp. I. quæst. 6. Posid.

43. Ille in domum splendidissime instructam degressus, postridie cum insigni vestitu, et annulo cui Mithridatis insculpta effigies erat, cum magna antecedentium prosequentiumque turba, in publicum processit. Jam artatæ plateæ erant exitum ejus præstolantium turba, maximus-

que peregrinorum oppidanorumque numerus spontanea concione Ceramicum impleverat. Circa ipsum præcipue premebat inter se populus, satellitum vicem comitantibus hastatis, qui ut populo placerent, hoc munus rapuerant. Alii pro magno ducebant, si vel vestimenta hominis possent contingere.

44. Ante porticum Attali exstructum tribunal erat, unde concionari proconsules Romani consueverant. Hoc conscenso Aristion, circumspectans in orbem, deinde sublatis in cœlum oculis, 'Res ipsa me cogit, Athenienses, patriæque caritas,' inquit, 'ut quæ mihi comperta sunt non reticeam: vicissim eorum quæ dicenda sunt gravitas, et incredibilis rerum conversio vocem intercludit.'

45. Adhortantibus deinde cunctis ut proloqueretur, 'Ergo igitur dicenda sunt,' inquit, 'qualia ne per somnium quidem expectare quisquam potuisset. Rex Mithridates Bithyniam obtinet, atque Cappadociam, Asiam præterea omnem ad Pamphylios usque et Cilicas. Reges Armeniorum Persarumque in satellitio habet, Mæoticosque regulos, et qui Ponti universum illum ambitum per triginta stadiorum millia [g] possident. Romani vero duces, Q. Oppius Pamphyliæ proconsul in vinculis sequitur; Manius Aquillius consulatu functus, et Siculo triumpho insignis, Bastarnam quendam quinque cubitorum hominem, catena eadem vinctus, sed equitem pedes sequitur. Cetera togatorum turba vel ad ipsa numinum simulacra effudit spiritum, vel abjecto patrio cultu palliorum beneficio servat.

46. 'Civitates autem omnes augustioribus quam hominem fas est honoribus exceptum, Deum fatentur et nuncupant. Oracula quoque passim hunc designatum a Diis dominum et rectorem Orbis canunt. Sed et adsunt ab ipsa Italia legati; adsunt et ab ipsa Carthagine; et ad evertendas Romæ opes, amicitiam regis et societatem expetunt.'

47. Hæc ubi dixisset, silentio interposito, cum capita inter se conferre homines, et de rebus tam inopinatis dis-

[g] *Triginta stadiorum millia*] Leucas nostrates 1250. *Crev.*

serere videret; perfricuit frontem, et resumto sermone, 'Quid igitur vobis consulam?' inquit. 'Quid enim aliud, quam ut rempublicam sine certo imperio diutius esse ne sinatis? Senatus Romanus urbis nostræ ad se revocavit arbitrium: vetuitque magistratus officio fungi, priusquam ipse quid fieri vellet constituisset. Ergone clausas aspiciemus Deorum ædes, squalentia gymnasia, theatri hanc solitudinem, et hoc silentium fori? Sacram Iacchi vocem non audiemus amplius? Quid autem Deorum responsis consecrata Pnyx?[h] quid vetustissimis religionibus venerabile Castorum templum? Ipsæ denique philosophorum scholæ, perpetuane oblivione damnabuntur, et velut in capta dirutaque urbe conticescent?'

48. His atque talibus animatum vulgus, et inter se tumultuarie collocutum, in theatrum se proripit, et, 'quod bene vertat, imperium atque præturam Aristioni' decernunt. Ille cum in orchestram ascendisset, gratiis populo actis, postremo hæc adjecit: 'Quandoquidem ergo reipublicæ summa ad vos rediit, vestris autem sententiis ego lectus sum princeps, æquum est, ut non minus ego possim, quam universi potestis atque polletis.' Statimque juris usurpandi causa, nomina quorundam, quos collegas esset habiturus, edidit.

49. Neque multos post dies, præsidio militum Archelai fretus, aperte arripuit tyrannidem, grassarique in optimum quemque aut locupletissimum mira ferocia et crudelitate cœpit. Unde cum ex urbe multi profugerent, custodias in portis posuit: at illi noctu e muris demittebantur. Igitur emissis qui fugientes persequerentur equitibus, multi ab his occisi sunt, alii in vinculis retracti. Sæpe inter hæc prodibat in concionem cum armato satellitio, multosque studere Romanis insimulans, resque novas moliri, ac clam ad profugos missitare, complures hoc crimine sustulit: aliis ademit bona, tantumque his rapinis congessit nummorum, ut etiam puteos aliquot compleret pecunia. Nec enim civium tantum, sed etiam peregrinorum facultates diripuit: sed nec a Delii Apollinis pecunia sacrilegas abstinuit manus.

Appian. Posid.

[h] *Pnyx*] Locus Athenis, in quo comitia habebantur. *Crev.*

50. Quoties alicui dixisset perduellionis diem, inter judices ipse quoque suffragium ferebat. Sic qui semel factus esset reus, elabebatur nemo: eratque tantundem, postulatum aliquem hoc judicio, quam convictum atque condemnatum esse. Unde ceteri exterriti, simul deferri nomen suum intellexerant, in exilium proficiscebantur. Sed Aristion fuga illorum minime contentus, sanguinemque sitiens, terdenis appositis militibus, ne quis egredi se invito ingredive posset, portas custodiebat: et quotquot ab insidiatoribus passim per agros dispositis excipi potuerant, eos indicta causa excruciatos supplicio capitis afficiebat. Sed et inter ipsa tormenta multi emoriebantur. Cum sic quoque præsentium malorum sensu minas impendentium vincente, multi profugerent; edixit per præconem, 'ut sub occasum diei domi suæ quisque esset; nec inde postea, vel cum laterna aut funali egrederetur.'

Plut. Syll. 51. Ceterum Athenis hunc in modum ad Mithridaticas partes adductis, Archelaus tanquam arce belli usus, alias Appian. et Memn. quoque Græciæ civitates a Romanis abalienavit. Inter hos Achæi fuerunt et Lacedæmonii, cum universa Bœotia, nisi quod una Thespiensium urbs obsidionem pati malue- Pausan. ix. rat. Nam Thebani, sive propter amicitiam Atheniensium, sive levitate quadam animorum, ultro partibus accesserunt.

Pausan. iii. 52. Inter hæc Metrophanes qui Delum spoliaverat, Appian. cum regia classe vagatus, agros circa Demetriadem, itemque Magnetas, et si qui alii dominationem regis abnuebant, populabatur. Sed hunc Bruttius Sura, C. Sentii Plut. App. Macedoniam obtinentis legatus, cum paucis suis navibus aggressus, navem unam cum hemiolia depressit, et omnes qui his vehebantur, inspectante Metrophane, concidit. Pausan. iii. Quem contentis velis fugientem negotiatores, qui crudelitatem regiorum Deli effugerant, ex insidiis adorti, nova Appian. clade affecerunt. Bruttius ad Sciathum insulam appulsis navibus, ubi prædarum receptaculum barbaris erat, oppidum expugnavit, servos in crucem egit, liberorum amputavit manus.

53. Inde profectus in Bœotiam, cum mille præterea hominum equites peditesque ex Macedonia ad eum perve- Plut. nissent; ruenti torrentis instar Archelao, parvis copiis,

sed excellenti animo prudentiaque fretus, se opposuit. Apud Chæroneam cum Archelao et Aristione triduo continuo est dimicatum: et contra horum vim atque potentiam Bruttii virtus invicta stetit. Cum æquo Marte certatum esset, Archelaus eo ipso se inferiorem judicans, quod superior esse non potuisset, omissa Bœotia ad mare cessit: donec Lacedæmoniorum Achæorumque auxiliis auctum. Romanus amplius lacessere non ausus, Piræei munitionibus se continuit, ad id usque tempus, quo præmissus a Sylla L. Lucullus quæstor, abstinere Bruttium aliena provincia jussit. Tum enim vir laude dignissimus, quamvis omnia supra votum processerant, et integritate ejus allecta Græcia Romanam amicitiam respiciebat, ne quid præter leges faceret, in Macedoniam reversus est. Archelaus discessu Bruttii cognito Piræeum admota classe statim recepit.

Appian. Plut. Appian. Plut. Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. 1. L. SYLLA ex Italia profecto, L. Cornelius Cinna consul, homo fœdus et seditiosus, occasionem novandi res App. Civ. I. adesse ratus, corruptus insuper, ut suspicio fuit, septuagies sestertio,[a] perniciosas ferre leges cœpit; ab iisdem illis orsus, quas nuper auctore Mario P. Sulpicius in tribunatu promulgaverat: 'ut novi cives in omnibus tribu- Vell. II. 20. bus suffragia ferrent.' Ad quam legem sciscendam ex universa Italia civium novorum multitudo ingens concu- Appian. currit. E diverso veteres, et quicumque quieta republica Flor. III. 21. gaudebant, refragabantur. Apparebat enim rem ad re- Auct. de Vir. Ill. in Cinna. vocandos exules spectare, renovandamque malorum istorum acerbitatem, unde paulo ante vix eluctata civitas fuerat.

Flor. Appian. 2. Idcirco postquam Cinnani cum sicis veste tectis in forum convolaverant, antiquas in tribus recipi postulantes; melior pars civitatis ad consulis Octavii domum, ne ipsa quidem inermis, confluxit. Is quorsum evasura res esset

[a] *Septuagies sestertio*] Marcis argenti nostratibus 27343. unciis 6. Ceterum, quam hic Romano more summam exprimit Freinshemius, ea haud paulo minor est, quam quæ ab Appiano memorata est, trecenta nempe talenta, quæ sunt marcæ argenti nostrates 28125. *Crev.*

animo circumspectans, ubi majorem tribunorum partem intercedere legi audivit, sed eosdem a novis civibus stricto ferro de rostris deturbari, ad auxilium ferendum per Sacram Viam cum magno civium agmine decurrit in forum, disjectisque adversariis Cinnam reverentia paris potestatis, et solita ingenii lenitate declinans, in ædem Castorum deflexit. Vell. II. 22.

3. At comites ejus non expectato consulis jussu impetum in novos cives fecerunt; cæsisque non multo minus decem millibus, reliquos ad ipsas usque portas urbis insecuti sunt. Cinna cum præter expectationem suam, fusos fugatosque a paucioribus multos videret, per urbem discurrebat, servitia ad pileum vocans. Sed accedente nemine pulsus ab optimatibus in Campaniam contendit, omnes quas in itinere adierat urbes cohortatus, 'ut jus civitatis nuper acceptum totis animis tuerentur, pecuniasque conferrent.' Hoc apud Tiburtes, et Prænestinos, et alios qui ad Nolam usque colunt, egit. Appian. Plut. Sert. c. 6. Appian. Auct. de Vir. Illustr. Liv. Epit. Vell. II. 20. Appian.

4. Neque senatorii ordinis viri adjuvandis Cinnæ cœptis deerant, C. Milonius ante alios, Caius Marius, magno illi Mario cognominis, et ob tribunatus repulsam infensus Syllæ Q. Sertorius. Nam post Atiniam legem, senatores tribunatum plebis petebant:[b] cum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare Curiam non licebat,[c] sed subselliis ante valvas positis consulta senatus examinabant. Igitur Sertorius Sylla consule tribunatum petens, illo adversante cupitis exciderat. Neque enim conducere suis rebus Sylla arbitrabatur, ut, quam depri- Plut. A. Gell. XIV. 8. Val. Max. II. 2. Plut.

[b] *Post Atiniam legem senatores tribunatum plebis petebant*] Manutius, lib. de Leg. Romanis, censet hanc fuisse vim Atinii plebisciti, non ut senatoribus liceret tribunatum plebis petere, (liberum enim semper fuisse populo Romano, tribunatum plebis mandare cui vellet, modo ne patricio,) sed ut qui tribunus plebis creatus esset, is hoc ipso in posterum senator esset. Et sane cum Atinius suam legem tulerit, indignatus quod cum esset tribunus plebis a Metello censore præteritus esset, procul dubio sancire debuit, ut tribunatum plebis senatoria dignitas necessario sequeretur. Vid. supra LIX. 54.

[c] *Cum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare Curiam non licebat*] Constat profecto antiquissimis temporibus, cum nemo senator esset nisi patricius, tribunos plebis non fuisse lectos ex senatorum ordine. Sed id servatum fuisse ad Atiniæ legis tempora, non est verisimile. *Crev.*

mere potestatem cupiebat, eam viro acri atque diserto committi pateretur. Quippe Sertorius ita versatus in foro fuerat, ut adhuc adolescentulus nonnullam in urbe potentiam causis agendis comparatam obtineret; et postea senator, si claros oratores paucos excipias, ea existimatione ageret, ut non alius ejus ordinis solutius acutiusque dicere putaretur.

Plut. Sert. c. 3. Cic. Brut. c. 48.

5. Ceterum cum ex urbe Cinna profugisset, senatus ei, quod rempublicam consul deseruisset, et ad libertatem vocasset servitia, magistratum abrogavit; in locum ejus L. Cornelio Merula, qui flamen Dialis erat, suffecto. His Cinna compertis cum Capuam venisset, ubi Ap. Claudii exercitus erat, conciliatis sibi tribunis, et quotquot forte ab urbe senatores aderant, consulari habitu in publicum progressus, mox profusis abunde lacrymis discedere cum fascibus lictores jussit.

Appian. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. Plut. Mar. c. 69. Appian. Liv. Epit. Appian.

6. 'Et hos quidem,' inquit, 'vestro hactenus beneficio habui, cives, populi suffragiis creatus consul. Sed inconsulta plebe honorem mihi senatus abstulit. Acerba omnino ignominia, sed in qua plus vestram irascor vicem, quam meam doleo. Nam mihi quidem unius anni magistratus, vobis in omne tempus jus vestrum, et, si animadvertitis, libertas periit. Quid enim postea demereri plebem studeant candidati? Aut quorsum vos comitiorum potentes, vestraque in manu consulatus atque imperia esse creditis? Si tam infirma atque instabilia beneficia vestra sunt, et quæ bene de vobis meritis dedistis, ea per male meritos tam facile auferuntur.'

7. Simul multa de republica, multa de suis injuriis questus, veste lacerata de tribunali desiliit, et in mediam concionem misso corpore diu jacuit humi: donec permoti misericordia qui aderant, erexerunt hominem, et in suggesto reposuerunt, redditisque lictoribus bono animo esse jusserunt: 'se ubicumque opus esset, auspicia ejus secuturos.' Hac inclinatione vulgi usa pars tribunorum antea corrupta, conscendit tribunal, sacramentoque dicto, suos quisque in verba L. Cinnæ consulis adegit.

Vell. II. 20. Appian.

8. Quibus rebus perfectis, circum urbes sociorum discurrit, qui nuper erant in civitatem lege Julia recepti,

quocumque advenisset, tali ferme oratione usus: ‘ Consulem populi Romani, an vero exulem ad vos venisse putetis, interest, cives. Illum mihi honorem libera civium suffragia dederunt: hanc fortunam captus adversariorum potentia senatus imposuit. Cum utra parte vos sentiatis, tametsi dubitare non debeam, malo tamen ex vobis coram cognoscere. Mihi sane curæ cordique fuit, ut quæ vobis concessa dataque dicitur civitas, ejus jure commodisque vere frueremini. Neque veteribus civibus meis fieri injuriam rebar, si per me effectum esset, ut vobiscum, hoc est, cum amicis cognatisque suis, stabili pace atque concordia coalescerent.

9. ‘ Sed videte quanta sit hominum iniquitas, et quanta invidia. Nullam potius civitatem suam, quam vobiscum esse communem volunt. Idem ille senatus, cujus nunc nomen scelestissimis consiliis præscribitur, paulo ante senserat, non alia ratione retineri imperium, pacari Italiam, servari Urbem posse, quam si fidelissimi sociorum, data civitate, in eandem causam pertraherentur. Atqui hoc consilium, cum non prudens modo et humanum, sed etiam felix fuisset, eoque pacto sociale bellum ad tenues redactum reliquias esset; extitere tamen, qui per summam improbitatem turbare composita mallent, quam turbis desideratum diu finem imponere.

10. ‘ Igitur qui paulo ante quibusdam Italicis gentibus male resistebant, quanquam adjuti a ceteris, non quidem penitus quietam domi rempublicam, sed tamen tolerabiliter agitatam haberent, iidem nondum plane extincto veteri bello, novum et civile parant: super priores hostes, partem antiquorum civium, et omnes eos populos quorum auxilio prius usi sunt, adversarios habituri.

11. ‘ Nam profecto aut graviter fallor, aut ii non estis, qui deludi vos feratis, sub tam iniquis et impudentibus dominis pristinam servitutem novo nomine toleraturi. Etiam mancipia, quæ ære nostro paravimus, cum emittuntur manu, in quam conditionem venerint, intelligunt; neque minui sibi datam libertatem patiuntur; et de injuria patronorum querentibus jus redditur. Homines, ab ultima origine liberi, quondam æmuli, mox socii et auxilia-

tores urbis Romanæ, verba sibi dari patienter scilicet ferent! Immo vero jus suum, si modeste agendo nequiverint obtinere, iisdem illis armis, quibus meruere, vindicabunt. Omnium enim, quibus nuper decreta est civitas, eadem nunc causa est, etiamsi fortasse dispari via hanc ad causam pervenerint. Aliis enim, quia pro nobis pugnarunt, aliis, quia contra nos pugnarunt minus atrociter et diu, civitatem dari placuit, obventuram neutris, nisi alteri amare virtutem suam populum Romanum; alteri timere; utrique æstimare docuissent.

12. 'Atque utinam iisdem animis, quibus promittendam sibi civitatem senatus censuit, præstare voluisset! Nihil nunc his esset contentionibus opus: et in alta pace ac florente republica, veteres simul novique cives mutuæ benevolentiæ concordiæque fructus lætissimos caperent. Sed sive Deorum hæc ira est, nullam diuturnam felicitatem humanis rebus relinquentium; sive hominum tanta importunitas, ut concessam a Diis quietem possit evertere: omnia nunc in contrarium versa sunt, et ultimæ propemodum desperationis indicio, ipsa in morbum remedia verterunt.

13. 'Proh Deum hominumque fidem! ideo nimirum datam sociis civitatem esse, ut cum iisdem deinceps civili bello collideremur! At vero aut nunquam datam iis civitatem oportuit, aut bona datam fide. O distorta hominum ingenia! o corruptas mentes! Amicissimos modo populos subito tumultu dissiluisse, repletam armis Italiam, ferro atque igne vastatam, extrema et fecisse socios et passos esse, quisquam sanæ mentis crediderit, pro nomine tantum, non pro jure civitatis? An vero existimare potuerunt, vos, qui in media republica Romana nati plerique et educati estis, decipi tam turpiter posse, ut appellatione civium Romanorum contenti, quo jure quaque conditione Romani cives agerent, non requireretis?

14. 'Nimirum improba cupiditas dominandi, et suum ad lucrum trahendi rempublicam, ita excæcavit animos, ut homines cetera non cupidissimi tantam hanc tamque singularem amentiam videre atque deprehendere nequeant. Igitur festivo sane consilio, cum aliquanto pluribus darent

civitatem, quam essent ipsi, a quibus dabatur, quinque et triginta tribus veteri populo relictæ sunt; majori longe numero hominum octo videlicet attributæ.

15. 'At vero quis nescit, ita comparatum esse Romæ, ut maxima quæque negotia tributis comitiis peragantur? His magistratus creantur,[c] qui civibus omnibus præsint: his sciscuntur leges, ipsis quoque magistratibus imperaturæ: nec aliud nisi per has, ad pleraque sacerdotiorum iter est. Postremo quibus de criminibus ad populi judicium itur, suffragiis tribuum decidenda res est. Vos autem, hoc est, universa hæc Italorum multitudo, paucas et extremas in tribus conjecti, tota vita vestra, ne semel quidem ad suffragia vocabimini. Quorum igitur hominum, in his causis quibus tota ferme respublica continetur, nullæ aut exiguæ partes sunt, eos vocabulo civium appellari quid refert, si ab omnibus negotiis publicis, haud secus atque peregrini, abarcentur?

16. 'Hæc ludibria vos pati non posse, quis miretur, cum ex veteribus Romanis, quotquot æqui justique amantes, et pacis tranquillitatisque studiosi fuerunt, ferre nequiverint? Nec enim ego solus hujus causæ sum amplexus æquitatem: multis et mecum, et ante me idem judicium studiumque fuit.

17. 'Sed ista repetentem animum acerbus dolor occupat. Nec enim C. Marii, P. Sulpicii miserabilem casum queam sine lacrymis ac luctu recordari: quorum hic a nefariis latronibus crudeliter interfectus est; illum, post tot consulatus summa gloria gestos, in gravi et solicito exilio sterilium insularum tristes latebræ tegunt. Et quis postea patronorum vestrorum incolumitatem speret, ubi P. Sulpicium summa nobilitas,[d] et ingenium, et tribunitia potes-

[c] *His magistratus creantur*] Minores tantum magistratus tributis comitiis creabantur, tribuni et ædiles plebis, quæstores, &c. Sed et quod dicitur infra, leges his comitiis juberi, id de plebiscitis intelligendum est. Leges enim proprie dictæ centuriatis comitiis jubebantur. Postremo de crimine perduellionis, centuriatis quoque comitiis, non tributis, judicabatur. Id tamen observari opus est, in centuriatis quoque comitiis rationem tribuum haberi solitam esse. *Crev.*

[d] *P. Sulpicium summa nobilitas*] Unde illam hujus Sulpicii nobilitatem ernat Freinshemius, incompertum nobis est. Neque enim ad patriciam Sulpiciorum

tas; C. Marium multiplicati honores, amplissimæ res gestæ, triumphatus Jugurtha, urbs et Italia haud dubie conservata, non defenderunt?

18. 'Est tamen quorundam animis hæc innata generositas, ut officium anteponant securitati; et vivere cum dedecore, quam perire per virtutem, acerbius putent. An inter hos ego locum ac nomen merear, ii viderint, quorum causam tam invisam domi, summorumque hominum morte aut exilio terribilem, nequaquam timide aut contanter suscepimus. Sed neque armis adversariorum petiti, nisi tentata ultima spe, reliquimus urbem; et postea minime despondimus animum, in negotio semel probato susceptoque vel ad extremum spiritum perseveraturi.

19. 'Et dederunt Dii, ut præmium huic esset constantiæ, cœptumque probatum numinibus secunda statim fortuna sequeretur. Nam, qui apud Capuam erat, fortissimus exercitus, tribunis præfectisque et optimo quoque manipularium ad bonam causam ultro accedentibus, sacramento mihi rogatus est; et Prænestini, Tiburtes, ceteri plerique populi, qui inter Capuam et Urbem interjecti sunt, omnia polliciti, haud aspernandam pecuniæ summam contulerunt. Aliis etiam passim inclinantibus ad communem causam, eas propediem copias habebo, adversus quas inimici nequeant consistere.

20. 'Nam ut impetu magis, quam consilio, ferri improbitas solet, omnia in eo esse rati, si res urbanas per vim ad sua commoda componerent, adversus ea quæ possent aliunde accidere, nihil providerunt. Caput factionis, homo insigni audacia L. Sylla, quasi nihil referret, esse in civitate, qui armatum et furentem legibus agere reum sustineret, cum quinque legionibus, quod firmamentum partium istarum fuit, in longinquam militiam profectus est. Cn. Pompeius, qui alterum exercitum obtinet, nec amicus esse patribus, nec sperare amicos potest, occiso consule, qui missus ab senatu ad accipiendas copias ejus venerat. In ipsa urbe multa sunt hominum millia nostras sequentium partes. In Italia Samnites et Lucani, quanquam accisis opibus, bellum sustinent: ut quantum deces-

gentem pertinuisse potuit, qui tribunus plebis fuit; nisi forte ad plebem per adoptionem transierat. *Crev.*

sit viribus, tantum accessisse animis videatur. Quæ postquam omnia recogitaveritis cum animo vestro, non ad bellum magis invitari vos, quam ad victoriam reperietis.'

21. Non erat difficile concitare propensos ad arma, nec aliud magnopere ad rebellandum, præterquam ducem, requirentes. Qui Latini nominis erant, 'nihil se ornatiores auctioresque' fremebant 'hac nova lege civitatis. Honestius majores suos in una tamen veterum tribuum[e] suffragia tulisse, quamcumque sors quoquo tempore dedisset. Jam separari tribus antiquas, tanquam consortio Latinorum polluerentur: novas et plane supernumerarias fieri, quibus ascripti haberentur ludibrio, nominis Romani participes, juris exsortes. Certe sapienter olim a Servio rege constitutas centurias, ut egens et infima fæx populi speciem haberet æqui juris, vis omnis penes honestiores esset. Verum in præsentia nec causam huic astutiæ, nec locum esse: multas habere Latium familias, Romanis nec genere, nec censu impares: neque sibi posse fucum tantum fieri, ut nomen pro re, et umbram pro corpore accipiant. Igitur aut vere futuros cives Romæ; aut si hoc potiri non detur, vanum vocabulum abjecturos. Aliud majores suos olim, seque ipsos modo meruisse, et quotidie mereri, quam ut pro continuis laboribus ac periculis suis, ludibrio haberi ab Romanis debeant, nullam habituris civitatem, si Latio conspirandi cum cetera Italia voluntas venisset.'

22. Hæc Latinis, et si qui alii pro Romanis adversus socios steterant, dicebantur. At apud alios populos, qui positis armis recepti in civitatem fuerant, plus adhuc irarum erat. Acceptis nuper cladibus nondum ad cicatricem pervenerat vulnus, et novæ injuriæ sensu violentius recrudescebat. Præcipue quorum postremo tumultu interfecti fratres liberive ab Octavianis fuerant, vindictæ cupiditate flagrabant. Sed et exules, quorum plerosque non aliam

[e] *Honestius majores suos in una ... veterum tribuum*] Utrum Latini tulerint suffragium in Romanorum comitiis, antequam cives fierent, valde incertum est. Vid. not. ad Liv. xxv. 3. Ceterum hæc et quæ sequuntur omnia ad c. 23. usque Freinshemius e suo protulit. *Crev.*

ob causam urbe pulsos credebant, quam quod favere illis putarentur, quamprimum reduci, valde existimabant ad rationes suas pertinere.

23. Cum hic omnium sensus esset, haud difficulter obtinere Cinna potuit, ut dicta sua faventes exciperent:
Plut. Mar. breviqne tempore formidabilem civitati potentiam compa-
Appian. ravit. Nam neque Itali segniter pecuniam virosque præbebant, et affluebant ab Urbe quotidie, quibus præsens respublica displicebat. Idcirco ex delectibus novorum
Vell. II. 20. civium triginta legionibus effectis, ut auctoritatem atque gratiam viribus adderet, C. Marium ceterosque exules
Liv. Epit. ad communionem consiliorum et spei evocavit.

Appian. 24. Interea Cn. Octavius, L. Merula consules adversus provisam tempestatem fossis mœnibusque reparandis muniebant Urbem: machinas locis idoneis disponebant: et
Sall. ap. Serv. Æn. x. et Incert. 14. Appian. quia non abundabant copiis, Metelloque procul agente longa spes auxiliorum erat, circum urbes imperio parentes, et in Cisalpinam Galliam missitando, exercitum contrahebant.

25. Ad Cn. quoque Pompeium proconsulem legati ive-
Diod. Ecl. XXXVII. rant, qui ad Adriaticum mare, ubi reliquiæ adhuc Italicorum M. Lamponio, Ti. Cleptio ducibus agebant, exer-
Vell. II. 21. citui Romano præerat. Sed ille, quia frustratus spe continuandi consulatus erat, nihil ad rempublicam, sed ad suam utilitatem omnia consilia referens, ita se dubium et
Oros. v. 19. inter utrosque ancipitem gessit, ut Cinnanæ factioni, quam
Liv. Epit. ab initio facillime evertere potuisset, vires daret, nec nisi profligatæ jam optimatium causæ succurreret.

Appian. 26. Adunato igitur exercitu, cum ante portam Collinam castra posuisset; eodem et Cinna cum Sertorio supervenit, neque multo abinde intervallo castra metatus est.
Vell. Oros. Pugna deinde inter Sertorium et Pompeium commissa, cum ad sexcentos cecidissent, interventu noctis diremta est. Eo tempore accidit res sæva et horribilis, ut Pom-
Sisen. ap. Tac. Hist. III. 51. Oros. Liv. Epit. peianus miles fratrem ex adversa acie ignorans ignorantem interficeret. Eum deinde, cum mortui corpus spoliando fratrem agnovisset, ingenti lamentatione edita, rogum exstruxisse memorant; et conscenso rogo, cum eodem se gladio transfixisset quo fratrem occiderat, commune cum

illo bustum habuisse. Miserabile hoc facinus et erat, et videbatur; sed tot hominum utrimque millia, cum ista detestarentur, haud leviora committebant. Oros.

27. In hoc articulo rerum C. Marius ceterique ex Africa ad Telamonem Etruriæ portum appulerunt. Erant cum his equites Mauri, et quidam Italorum quos in Africam æstus bellorum aut aliæ causæ expulerant; in universum haud amplius mille. Sed ad nomen Marii concurrentibus multis, cum et ergastula armaret, et ex liberis hominibus agricolarum pastorumque robustissimos centuriaret, brevi ad sex hominum millia coacta sunt: quibus in naves quadraginta impositis, cum Cn. Octavium virum optimum esse nosset, Cinnæ se statuit adjungere; præmissis qui venire Marium, consulique dicto audientem fore nuntiarent. Plut. Mar. Flor. III. 21. Plut. Appian. Plut.

28. Ea de re cum ad consilium Cinna retulisset, ceteri præter Sertorium omnes cupide recipiendum censebant. 'Summam in viro virtutem cum pari peritia rei militaris, propemodum certam spondere victoriam quibus accessisset. In Urbe, in Italia, in provinciis ubique notum C. Marii nomen, ubique amplum atque honoratum esse. Neminem ferme militem veteranum ullis in castris Romanis inveniri, qui sub hoc imperatore non meruerit. Neque ignotum, quantam vim apud militares animos memoria ducum habeat, quorum auspicio vicerint, quorum beneficio dona, honores, divitias, famam sint consecuti. Sed et in magistratibus, quos togatus in Urbe gesserit, multam materiam opportunitatemque demerendi homines, conciliandique animos, habuisse. Plut. Sert. c. 6.

29. 'Quibus rebus jam olim in tanto optimatium odio invictus contra potentissimam factionem steterit, iisdem inclinatam jam et infractam, si præsentibus viribus conjunctus adjuvet et adjuvetur, facile pessumdaturum. Sane deceptas ab Sylla legiones pellendo ex urbe Mario, contra vim improvisam haud satis parato, commodasse manus: sed non ideo extinctam hominis audaciam existimationemque esse. Quin contra accessisse aliquid ad utramque, prodigiis Deorum et inclinatione hominum brevem status mutationem præsagientibus. Idcirco citius, quam de reditu ejus sciri potuerit, rerum omnium inopem, sola no-

minis Mariani admiratione ac favore, exercitum et classem comparavisse.

30. 'Præterea nihil magis convenire consulis actionibus, qui de restituendis exulibus tantopere depugnarit, quam C. Marium recipi, exulum omnium haud dubie principem: idque nisi fiat, apud multos orituram suspicionem, aliud simulatum illis contentionibus, aliud quæsitum esse. Præterea cavendum, ne, velut hac repulsa irritatus, in contrarias partes transeat homo, contumeliæ omnis impatiens, et ad vindictam præceps. Nunc occupari eum, retinerique benevolentia posse. Ubi hoc tempus prætermissum fuerit, seram neglectæ occasionis pœnitentiam fore.'

Plut. Sert. 31. Adversus hæc atque talia, Q. Sertorius omnia alia censebat, sive, tanto viro præsente, minoris se æstimatum iri putans; sive, probabili causa motus, acerbitatem Marii, et implacabilem in victoria animum procul rebus urbanis habendum existimabat. Is ergo hunc maxime in modum disseruit:

32. 'Quæ de virtute atque gloria C. Marii dicta sunt, neque ab inimicis ejus negantur: et ego neminem eadem ætate imperatorem cum hoc comparari posse arbitror. Ceterum quemadmodum reliqua quæ oriuntur et occidunt, stata crescendi minuendique tempora habent, neque fines a natura præscriptos transilire possunt: ita et humanæ virtuti suus ortus, deinde maturitas, postremo quæ illam extinguat, senectus est. Nec aliter de gloria judicaverim. Multorum hodie vix nomina cognoscuntur, quos scimus vetustis temporibus clarissima fama floruisse. Priorem autem gloria virtutem esse, necessum est, cum hanc illa consequatur. At, quæ posterius orta sunt, diutius manent. Eo fit, ut non idem utriusque sit finis atque terminus, sed ferme tum præcipue vigeat fama, postquam longa ætate, aut morbo corporis, aut alio veluti situ virtus emarcuit. Idcirco, cum nulla fuerit unquam respublica magnorum ducum feracior, ubi commentarios historiæ Romanæ atque annales omnes evolveris, neminem reperies, cui ad hos annos ille vigor animi ac corporis, quem virtutem vocamus, duraverit.

33. 'Unde sapienter a majoribus nostris constitutum

est, ut post quinquagesimum annum militiæ sit vacatio; a quinto et sexagesimo[f] senator venire non cogatur in Curiam; in comitiis de ponte, sexagenarii dejiciantur. Quæ profecto illis non placuissent, nisi senectus ita corporis animique vires enervaret, ut iidem homines, postquam ætate mutati sunt, minime iidem esse videantur.

Sen. de Brev. Vit. c. 20.
Fest. in voce 'Depontani.'

34. 'Hæc mihi visa sunt in præsenti consultatione diligenter attendi debere: ne decepti et opinione falsi, alium quæramus Marium, alium adipiscamur. Nam ille profecto Marius, qui Jugurthæ fregit ferociam, qui Cimbros Teutonosque decantatissimis pugnis contudit, olim est mortuus: nomen tantum et hæc velut umbra Marii superant, quam nuper L. Sylla, postquam semel contemnere ausus est, nullo labore profligavit. Ab illo tempore calamitatibus et miseriis conflictatus, quales etiam juventutis extinguere vigorem potuissent, quod robur ad communem causam, quas ille vires afferet?

35. 'Sed fac, alia sorte C. Marium, quam ceteros mortales, vivere; tempori et annis licere in illum nihil, quod tamen res ipsa refutat: an igitur recipiendus est? Ego vero, admirentur licet qui ad pauca respicientes cetera non animadvertunt, ego, inquam, vel ob hoc ipsum dicerem recipiendum esse minus. L. Cinna consul, ceterique duces omnes, sub unius senis umbra latere videremur; ab hoc defendi; huic debere victoriam.

36. 'At vero quæ nos tanta necessitas subigit, ut alienam gloriam supra modum extollendo, nostram existimationem infra meritum deprimamus? Res nobis est cum optimatibus, Syllæ discessu propemodum exarmatis. Sub segni duce tiro exercitus, tumultuario contractus delectu, et urbis vastæ aliis munitionibus indigens munitio, graviora scilicet, quam sustineri queant a nobis, bella minantur? At nobis, præter veteres copias, arma virosque omnis Italia subministrat: passimque concurrentibus ad signa civibus novis, cohortes paulo minus trecentas effecimus. Iine sumus, aut videri volumus, ut tantis instructi exercitibus, non pecuniæ, non commeatus indigi, hoc bellum conficere

Strab. v. p. 234.
Vell. II. 20.

[f] *A quinto et sexagesimo*] A sexagesimo, teste Seneca.

desperemus, nisi alterius virtute atque opinione adjuvemur?

37. 'Sic quoque, bello propemodum profligato, paucisque ad summam victoriæ reliquis, horum omnium gloriam arbitriumque Marius rapiet, æmulorum impatiens, (quod vitium, cum alia minuantur annis, in senectute fit validius,) et, ubi de potentia agitur, fidei haud sane tenax. Quantis ille suspicionibus nuper P.[1] Rutilium consulem legatus torserit, omnes scimus: et quamvis, qua est astutia, mire innocentiam simularet, minime persuasit reputantibus qualis in Q. Metellum fuisset. Neque enim est expectandum, ut qui junior senem, prætorius consulem, legatus imperatorem non est reveritus, is cuiquam juveni senex et sexies consul concedat.

38. 'Hoc ingenio virum apud hostes nostros, quam nobiscum, esse longe malim: adeo nihil moveor curis metuentium, ne ad partes optimatium[2] transeat. Transeat vero, et ibi potius consilia turbet; æmulationes exerceat; ceterorum conatus ambitione et discordia moretur. At vero magnum nobis præsidium detrahemus, idemque adjiciemus adversariis. Ego vero non video, quid his rebus afferre momenti queant decrepitus imperator, et piscatoria navigia, et manipulus pastorum cum agrestibus armis. Ille sane classem et exercitum vocet: nos collectam ex agris et ergastulis multitudinem esse comperimus: cujus generis arma consociari nostris, si nos pati possimus, milites non ferent, quotquot sunt Romani nominis et sacramenti memores. Sane extremis temporibus servos armari necessitas defendit: sed, ubi hæc abiit, honestorumque militum est copia, nemo prudens hoc dedecus ultra sustinebit. Hostibus potius hanc optemus infamiam, ut civibus suis ereptum ire suffragia et tribus servili manu dicantur. Nihil æque retinebit in partibus eos qui jam coiverunt ad communem causam; et dubitantes explicabit.

39. 'Ceterum ego plus timeo, ut vel hic accedere nostris adversariis, vel illi hunc recipere velint. Odit, odioque

1 *L.* pro *P.* legebatur ante Crev.
2 *Optimates* edd. ante Crev.

est nobilitati: neque tanto temporis tractu, postquam ille semel accessit ad rempublicam, ulla occasio premendi invicem sugillandique prætermissa est. Ideoque nuper, cum de eo L. Sylla consul ad senatum retulisset, præter unum hominem, adolescentis Marii socerum, nemo patrum fuit, cujus ille sententia hostis non judicaretur. Quis credat, tantillo tempore sensum atque memoriam tantæ injuriæ excidere animis potuisse, ut fida concordia stabilique fœdere conjungantur?

40. 'Marius his corpus suum salutemque credet, a quibus proximo anno hostis judicatus est? An illi causam suam urbemque aut exercitum committent Mario, cujus irritabilem animum non ignorant, recenti offensa, nihil aliud quam ultionem meditari? Scilicet Cn. Octavius ea de re ad senatum referet, tam eminente in Syllanam factionem studio, ut delectus ab Sylla fuerit, quem tecum, L. Cinna, immo contra te consulem faceret? Decernent vero tum alii, tum vero cupidissime Q. Catulus, post interversum Cimbrici belli decus semper obliquus?

41. 'Quintus autem Metellus et Cn. Pompeius, qui soli nunc justos exercitus habent, hunc enixe recipient juvabuntque? Ille paternarum inimicitiarum hæres, hic tam cupidus imperiorum, ut traditum consuli exercitum nece illius repetere non sit veritus, nedum ille recipi exulem sinat: eum præcipue, quem in hanc fortunam ex nimia cupiditate provinciæ et exercitus incidisse norit. Nempe si decretum ab senatu bellum Mithridaticum adimere L. Syllæ Marius voluit, et propemodum potuit: quid Pompeio relinquitur spei, a quo non modo retentus contra voluntatem patrum exercitus, sed etiam missus ab senatu consul occisus est? Enimvero hæc vel præcipua nobis cautio esse debet, ne hominem tot atque tantis inimicitiis obrutum ita complectamur, ut in nos expetere odia ipsi debita possint. Multi haud dubie nostras, aut etiam neutras partes sequentium, ubi hunc[3] nobiscum esse audient, odio metuve illius in adversa castra conjicientur.

42. 'Igitur modis omnibus id aspernari ac rejicere consilium debemus, quo nobis et difficilius bellum fiat, et

3 *Ubi nunc* legitur in edd. ante Crev.

invidiosior victoria. Nam ille, ubi fortuna nos adjuverit, vindicare privatas inimicitias communibus armis volet: et, supra naturam sævam atque sanguinariam, contumelias suas et pericula nuperæ fugæ in consilium adhibebit. Nondum hæc erat passus, cum ob tribunos ab exercitu lapidatos, quanquam ante fores ultor esset, multos insignes viros propter amicitiam Syllæ necavit. Quantas illum strages editurum putemus, ubi vacuus metu, incensus malis, arbitrio suo de inimicis vindictam sumet?

43. 'Sed ea res multa cooperiet infamia victoriam nostram, summoque nos pudore ac tristitia conficiet, qui utique non sanguinem civium, sed concordiam, et reipublicæ salutem, et sua cuique jura integra atque illæsa optamus, et his gladiis non aliam ob causam cingimur. Accedit adolescentis Marii simillima paternæ naturæ perfidia et crudelitas: quem ubi receperis, consul, jam noveris,
Sup. LXXV. 20. qua sit agendum modestia, ne te ille puer, jam insigni specimine indolis edito, L. Porcium esse putet. Erant et alia quæ moneri utiliter potuissent: sed ego aut hæc quæ dixi suffectura vobis credo, aut nihil profecto futurum satis.

44. 'Quid igitur C. Mario suam offerenti operam respondebitur? Dicam equidem quod sentio: quidlibet potius, quam recipi. Sed hoc forte neque indignum nobis, neque rebus præsentibus inutile fuerit, ita responderi: Quod C. Marius, quique cum eo sunt, operam suam L. Cinnæ consuli reique publicæ obtulit, id rite ab eo factum, omnique favore dignum videri. Ceterum L. Cinnæ consulis opes in præsentia tantas esse, ut propediem ad Urbem, certa spe boni successus, admovere signa decreverit. Inimicorum coërcita pravitate curæ consuli fore, ut et ceteri, qui essent per vim ejecti, et præsertim C. Marius, quantocyus restituantur. Interea posse illum se tenere tutis locis: omnes hostium copias ab illo in se avocaturum esse consulem: et si præter spem urgeatur, ad primum nuntium, quod satis sit ad præsidium ejus copiarum affore. Ita nec invidia aliena onerabimur: et si quid utiliter in rem nostram conari Marius poterit, id nihilo segnius, et citra fraudem nostram fiet.'

Plut. Sert. 45. Hæc ubi sunt a Sertorio dicta, L. Cinna, 'recte

quidem atque salubriter admoneri' fatebatur: 'ceterum pudore se contineri, ne Marium excludat, quem in societatem belli ultro advocasset.' Ibi Sertorius excipiens, 'Atqui ego,' inquit, 'quod sua sponte Marium in Italiam venisse arbitrabar, eam sententiam dixi. Quod si accitu tuo adest, transacta res erat, neque revocari in deliberationem debebat.' Ita receptum Cinna appellavit proconsulem, fascesque ad eum et alia magistratus insignia misit. Sed ille, convenire hæc exulis fortunæ negando, sordidatus atque squalidus lento passu incedebat, misericordiam concire studens. Sed prominebat atrox animus, efferatumque potius calamitate, quam domitum, torvitas vultus indicabat. Plut. Mar. Liv. Epit. Diod. ap. Val. Plut.

46. Salutato consule, et ad milites oratione habita, de bello deliberatum inter duces est. Oppugnandam esse Urbem conveniebat, invitante præter alia consulis Cn. Octavii segnitie, non tam imperitia, quam intempestiva legum cura, occasiones corrumpentis. Inter quæ, jubentibus multis ad defensionem Urbis libertate proposita, servorum auxilio uti, negavit, 'servis se contra leges daturum eam civitatem, unde C. Marium legibus parens arceret.' At longe alia Cinnanis ratio erat, qui, quatuor factis exercitibus, pro numero ducum, (nam præter Cinnam et Marium, seorsim Q. Sertorius, Cn. Papirius Carbo ducebant,) Tiberim amnem clauserant. Ex adverso Urbis Cinna et Carbo habebant castra: supra Urbem Sertorius, infra C. Marius consederant: et, pontibus ubique impositis, dimissisque ad diripiendos negotiatores lembis, ne quid importari in Urbem posset, prohibebant. Flor. III. 21. Appian. Plut.

47. Ostiam quoque coloniam proditione quorundam expugnavit Marius, multisque in ea peremtis civibus, oppidum nefanda strage diripuit: omnibus avaritiæ, libidinis, sævitiæque exemplis ibi editis. Ab alia parte Ariminum, missis eo copiis, Cinna redegit in potestatem: quo facto, quæ in Togata Gallia collectæ copiæ erant, excludebantur. Unde arctæ in Urbe res esse incipiebant: tantam multitudinem cito premente commeatuum inopia; variisque interim obortis difficultatibus, cum longe omnia auxilia essent; populus animis, senatus consilio, Liv. Epit. Plut. Flor. Oros. Appian.

magistratus auctoritate, concordia omnes deficerentur:[4] multoque plus virium divisa in partes Roma haberet, quo se opprimeret, quam quo defenderetur.

48. Hæc nimirum illa est Romana respublica, cujus magnitudinem omnes mirantur; et solertissimus quisque rebus suis optime consultum existimaret, si ad eadem pervenire sineretur. Enimvero nusquam illustriora documenta extiterunt, quam nihil sit in opibus atque potentia, bellique virtute, boni, si scientia desit utendi. Quemadmodum enim Herculi furenti longe fuisset satius armis membrisque uti non potuisse, quam librasse gravem clavam, et volucres emisisse sagittas, quibus semetipsum carissimis pignoribus spoliaret; ita civitati præstat exiguas habere vires, quam prægrandes, quibus in suum exitium abutatur. Ego certe, si detur optio, ejus civitatis civis esse minime vellem, quæ gentibus omnibus imperare diceretur; ceterum per intestinos tumultus nemini suorum salutem atque dignitatem tutam præstare vel in horam posset. Igitur concordiæ studendum fuerat, quæ non nisi justitia et bonis moribus continetur. Arist. Eth. ix. 6.

49. At pro his quidem ubique nunc perfidia, perjuria, sordes, ambitio, luxus invaluit: quibus rebus homines nihil aliud quam lædere et lædi docentur. Ergo his proximis annis, nullum ferme toto orbe terrarum imperium fuit, quod non sævissimis motibus concuteretur. Et sicuti singulis hominibus facilis in morbos ex bono corporis habitu transitio est, ex mala valetudine in commodiorem ægre eluctamur: ita, quid de moribus hujus ævi sperandum videatur, nolo ominari. Certe parum abest, quin optimi quique sapientissimique desperaverint; quando jam soli deponunt imperia,[g] qui soli fortasse, si hæc emendabilia rerumpublicarum vitia forent, emendare potuissent.

4 *Dejicerentur* edd. ante Crev.

[g] *Quando jam soli deponunt imperia*] Intuetur hic Freinshemius, et non incallide laudat Christinæ Suedorum reginæ abdicationem. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. In his angustiis cum deprehensa respublica esset, omnia circumspiciens senatus, nulla satis aut matura, aut firma præsidia reperiebat. L. Sylla, in quo spes esse maxima potuisset, procul in Græcia gerebat cum Mithridaticis copiis bellum: servitia si armarentur, plus dedecoris allatura, quam auxilii putabant. Unicum erat haud pœnitendum, ut in tali tempore, consilium, 'ut Italicis omnibus, modo arma posuissent, civitatem darent. Ita et illos, et, qui adhuc eo bello implicitus erat, Q. Metelli exercitum, velut communi patriæ succursuros.' Appian. Civ. I. Liv. Epit.

2. Sed Italicorum nemo ferme præter Lucanos et Samnites supererat. Lucani Cleptio et Lamponio ducibus Asiam oppidum[a] munitum in Bruttiis longo tempore inani conatu obsederant: Rhegium etiam oppugnare conati erant, si potiti ea urbe fuissent, Siciliam petituri. Sed prætor insulæ C. Norbanus, magnitudine apparatus territis Italis, periculo Rheginos eripuit. Ergo Lucani, beneficio senatus usi, Syllanis partibus se adjunxerunt. Cete- Diod. XXXVII.

[a] *Asiam oppidum*] Interpres Diodori corruptum esse hoc nomen judicavit, et ejus in locum substituit *Isias*. Crev.

rum id quidem in præsentia modicum gaudium fuit, quod infirmior ea pars sociorum, et in ultimum Italiæ angulum summota erat.

Liv. Epit. Appian. 3. Samnites, qui jam soli arma retinebant, Campaniamque et superiores regiones vexabant, conciliare, majus operæ pretium fuerat: sed dum honestas conditiones senatus expectat, a Mario nihil non tribuente præventus est. Q. Metello Pio consules eo de negotio scripserant, castra contra Samnites habenti, ut, quibus posset conditionibus, cum iis transigeret. Sed illi civitatem non sibi modo, sed etiam iis, qui ad se transfugissent, paciscebantur: præterea prædam undecumque ablatam retinebant: postremo captivos atque transfugas omnes sibi restitui Liv. Epit. postulabant. Quæ tam inhonesta cum neque Metellus, neque patres concederent; Cinna quid ageretur sentiens, auctore Mario, quæcumque petissent pollicitus, Samnites partibus suis adjunxit. Ab his deinde, cum Romam arcessitus Q. Metellus esset, A. Plautius cum exercitu oppressus est.

Appian. 4. Inter hæc Appius Claudius tribunus militum, qui Plut. Mar. c. 70. Janiculo præerat, ut Mario beneficii, nescio cujus, gratiam referret, circa diluculum semiaperta porta eum intro-Appian. Liv. Epit. misit. Cinna quoque cum parte exercitus eadem ingres-Appian. sus est, statimque ad captæ Urbis rumorem Sertorius et Carbo accurrerunt. Sed, Octavio consule et Cn. Pompeio celeriter arma opponentibus, locum tenere non potuerunt.

Plut. Pomp. c. 5. Vell. II. 29. 5. Circum hæc tempora Cinnæ insidiis petitus Cn. Pompeius, consilio adolescentis filii, quem postea Magnum Cic. pro Leg. Manil. c. 10. terrarum orbis agnovit, est conservatus. Is a virili toga commilitio patris assuetus, contubernalem L. Terentium Plut. habebat, quo plurimum et familiarissime utebatur. Sed corruptus a Cinna Terentius ita partes cum sociis diviserat, ut illi tabernaculum ducis incenderent, hic per insidias tolleret Pompeium. Tam atrocis propositi indicium cœnanti Pompeio delatum est. Quo dissimulato, adolescens hilarius etiam solito bibit, et cum Terentio, qua solebat comitate, agere perseveravit. Deinde cubiculum ingressus, ubi proditoribus satis persuasum esse,

quod volebat, censet, clam subducit se a tabernaculo, firmaque patri circumposita custodia, eventum quietus expectat. Interea Terentius, Pompeium in eodem contubernio dormire putans, clam e cubili surgit, correptoque gladio lectum Pompeii repetitis ictibus confodit.

6. Hinc orto tumultu, magna consternatio incessit[1] copias, odio ducis, et ad defectionem pronis animis, ad quamlibet occasionem mobiles. Jamque diripi tentoria, sumi arma cœperant: neque proconsul obviam ibat, offerre se tumultuantibus non ausus. Adolescens Pompeius, mediis agminibus immixtus, prehendebat milites, lacrymabatur, supplicabat: postremo abjecto in porta castrorum corpore, illac jubebat transire fidem mutaturos. Donec multo fletu et deformitate spectaculi retento militi rediit pudor, et præter octingentos qui jam ad Cinnam transierant, reliquus exercitus pacatus, imperioque proconsulis restitutus est.

7. Minime tamen diuturnus receptæ potestatis usus Pompeio fuit. Paulo enim post utrumque exercitum pestilentia invasit: et de Pompeii copiis hominum millia undecim, de Octavianis sex desiderata sunt. Deinde ingens apud Romam tempestas orta est, et castra, præcipue Pompeii, tam crebris percussa fulminibus, ut ruere cœlum videretur. Arma signaque passim tacta: milites, et quidam ex illustribus, exanimati sunt: ipse quoque proconsul fulmine afflatus interiit. Tam improvisum viri exitum singularis etiam exequiarum ignominia comitata est. Quod enim, imperio et maximis exercitibus instructus, periclitanti patriæ tempestive subvenire neglexerat; in tantum populi Romani odium venit, ut lectum ejus, cum ad rogum efferretur, diriperet, corpusque omni contumelia affectum unco traheret.

Vell. II. 21. Oros. v. 19. Appian. Jul. Obseq. Plut. Pomp. c. 1. Jul. Obseq. Vell. Plut. de his qui sero a num. puniuntur, c. 15.

8. Dum ista fiunt, Marius relictis supra infraque Urbem ad arcendos commeatus præsidiis, ut etiam ex agris subvectionem omnem amputaret, vicina oppida, in quibus populi Romani horrea erant, subito aggressus, Antium, et Ariciam, et Lanuvium, et præterea nonnullas alias colo-

Appian. Liv. Epit. Oros.

1 *Incedit* edd. ante Crev.

Appian. nias, vi aut proditione potitus, deletis propemodum habitatoribus, devastavit. Inde, priusquam aliis ex locis importari aliquid rerum necessariarum posset, Appia Via Urbem petens, assumtis ceteris ducibus, intra tertium decimum lapidem castra posuit.

9. Contra ab Urbe consul Octavius, cum P. Crasso et Plut. Mar. c. 71. Q. Metello, venientibus occurrit: virtute numeroque militum non inferior; neque impar negotiis, nisi quod rebus turbatis eadem omnia custodienda credebat, quæ composita Dio ap. Vales. Plut. republica erant constituta. Inde lenta et impedita consilia quasi vinctum constrictumque hostium audaciæ præbuerunt: qui omnia ausi, duces, milites, ad extremum servos, quibus quemque poterant artibus promissisque excitabant. Exercitus Pompeii post interitum proconsulis Q. Metellum ducem optaverat.[b] 'Sub impigri viri ductu, neque virtutem sibi, neque fortunam defuturam esse.' Q. Metellus, quod ea res contra leges fieri videretur, legatos cum minis et conviciis adire consulem jussit, et illi audientes dicto esse. At vero milites consulem, ut segnem et rerum imperitum aspernati, signa ad hostes transtulerunt. Appian. Crebra inter hæc et ex Urbe transfugia fiebant, servitiorum maxime, cui generi circummissis ad Urbem præconibus libertatem Cinna promiserat.

Liv. Epit. 10. Eo jam perventum erat, ut spes resistendi nulla superesset. Ducum alias segnities, alias perfidia rem corAppian. rumpebat. Militum quoque corruptum vulgus aut pugnare nolebat, aut palam transibat ad hostes. Urbanæ plebis, si annonæ inopia diutius premeretur, desperatio haud minus formidini optimatibus, quam superiora, erat.

11. In tantis angustiis convocato senatu, plerique mutato consilio 'mittendos ad Cinnam legatos' censebant, 'de conditionibus pacis acturos. Nihil civili bello funestius, omnesque præ illo tolerabiles calamitates esse. Optandum sane fuisse, postquam eo Deorum ira perventum esset, ut pars modestior vinceret: sed adversus vim majo-

[b] *Exercitus Pompeii ... Q. Metellum ducem optaverat*] Hoc narrat Plutarchus de ipsis Octavii militibus. Sed non absurde videtur, etsi nullo auctore quem quidem sciamus, narrationem Plutarchi correxisse Freinshemius. *Crev.*

rem resisti non posse. Omnia expertos, ut sibi atque Urbi consulerent, nihil proficere: quin ipsis remediis morbum invalescere. Transitione militum et plebis auctas Cinnæ Mariique in immensum copias: et plures propemodum inde militare, quos ipsi, quam quos hostes, sacramento rogassent. Reliquorum etiam magnam partem, corpore apud ipsos, animo votoque cum adversariis agere. Non igitur dubitandum, quin mittendis legatis tentanda sit compositio. C. Marium, L. Cinnam, illum senectam suam et tot magnifica non ita clausurum, hunc primo consulatu et maturitatem votorum et summi loci dignitatem non ita inchoaturum, ut ille gestis honoribus, hic speratis, indignus videri debeat.

12. 'Quod si quis diffidere malit, et præsago animo futurorum malorum acerbitatem enarrare, ei hoc fore cogitandum, neque illa evitari, hac quidem ratione, et provocari præterea plura posse. Non ita cum rebus humanis agi, ut quolibet tempore teneri queat tuta et periculorum expers via. Plerumque de eo tantummodo deliberari, utro modo miseriarum sit futurum minus. Sane non esse inanem metum eorum qui vehementiam Cinnæ, qui asperitatem Marii timeant. Sed, ut omnia quam possint procedant pessime, in paucos forte expetituram calamitatem: populum certe Romanum Urbemque in tuto fore.

13. 'Neque scire ipsos, qui hanc sententiam dicant, utrumne illorum sanguine satiare cupiditatem ultionis inimici velint: sed ita existimare, sibi subeunda potius extrema omnia esse, ut Urbem servent, quam committendum, ut suæ incolumitatis gratia, rempublicam inexplicabilibus malis involvisse dicantur. Mortem cuivis tolerandam esse: felices qui ob patriam oppetierint; feliciores etiam, si antevertant avertantque populi cladem: cui, si trahatur obsidio, fame pereundum sit; si pugnando vincat hostis, ferro. Quod si forte Cinnæ aut Marii suspecta quibusdam sit fides, pactis obligari et jurejurando posse: et ut sic quoque non omnia respondeant votis, mitiorem tamen sperari victorem posse, cui conditiones et preces, quam cui arma opposueris.'

14. His atque talibus pauci, et præcipue Q. Metellus,[c] obsistebant. ‘ Vellem equidem,’ inquit, ‘ aut civibus nostris modestia, aut senatui animus constitisset: nulla extitissent civilia bella, aut compressa in ipso exortu fuissent: neque nos novæ deliberationis egeremus. Sed quia pessimi quique omnia audent, boni omnia formidant, in hunc nimirum statum res pervenit, ut leges ab his cogamur accipere, quibus, si leges valerent, nullus esset consistendi tota Italia locus. Mihi sane etiam servari rempublicam, consuli civibus, parci vitæ tot millium, parci incolumitati placet. Sed sera hæc est, postquam nulla nobis restat qua servari respublica possit, deliberatio: et reliquiis ejus quemadmodum rectissime consulatur, ambiguum faciunt, qui placitam nuper sententiam ob duriores quosdam eventus mutaverunt.

15. ‘ Dudum enim concors senatus censuit, contra vim fugitivorum et exulum, armis defendi rempublicam oportere. Nunc eandem illam sententiam damnant plerique qui tulerunt, dum legatos mitti jubent, et velut cum justis hostibus de pace agi. Sed id quidem sine maximo tum pudore, tum etiam incommodo fieri a nobis nequit. Sic enim omnia tot mensium decreta una opera rescindimus; et paucorum exulum potentiæ cedere senatus majestatem patimur; eoque et malorum confirmamus audaciam, et bonos exarmamus, pauloque minus quam vinctos tradimus inimicis. Qui enim hactenus omnia pro communi salute promte enixeque fecerunt, quique facturi fuerunt postea, ii, patrum timore perspecto semel, concident animis; et fortasse non expectato donec in commune transigatur, sibi quisque propitios celeri obsequio efficere volet, quos paulo post habendos sibi dominos intellexerit.

16. ‘ Atque ipsa illa transfugia, quibus concussi quorundam animi contremiscunt, ab hac dubitatione magis, quam ab ulla alia causa profecta sunt: mansuris in fide plerisque, si quanto conatu oppugnari rempublicam vident, tanto consensu defenderetur. Contra famem multa remedia excogitavit necessitas. Conferendo in publicum

[c] *Q. Metellus*] Vid. not. ad LXXXV. 1. infra. *Crev.*

quod privatim quisque continet, dimetiendo frumentum, emittenda inutili turba, sæpe quæsita repertaque est avertendi extremum exitium opportunitas. Denique hoc ipsum Capitolium teneri contra Gallos nequivisset, si tam mollis adversus famem illa ætate fuisset Romana juventus.

17. ‘ Sed nunc, aiunt, non est res cum Gallis : Marius et Cinna ante portas sunt, et ceteri, qui videlicet Romano sanguine orti, pietatem patriæ præstabunt, civibus veniam, pactis fidem. Hei mihi quam celeriter pœnitebit vos hujus opinionis, simulatque horum in potestate corpora vestra, conjugumque, et liberorum, erunt ! Neque mihi hæc ignorare aut contemnere videmini, sed tædio præsentium quidlibet malle. Sed hoc parvi infirmique animi argumentum est, neque ferre valentis quæ adsunt, neque duraturi in iis quæ elegerit.

18. ‘ Quibus autem forte decretum est omnia pro patria pati, pro hac [2] opes fortunasque suas, pro hac spiritum atque vitam profundere, rectius cum ad utilitatem præsentium, tum ad famam posteritatis facient, si potius in tuenda civitate dignam viris mortem obeant, quam si deserta traditaque, tyrannorum arbitrio aut cum cruciatu intereant, aut cum ignominia vivant. Magna vis est ad audenda quælibet, etiam singulis et contemtis hominibus, si semel cupiditatem abjecerint vitæ : multos atque egregios viros quibus ea ratio placuerit, ne destinata exequantur vix ulla potentia satis arceat.

19. ‘ Omitto Scævolas, et Coclites, et Curtios, et tot decora nomina, quæ liberis vestris inculcare soletis, ut horum exemplo amare patriam discant. Meminerimus eorum quæ vidimus ipsi : multas sæpe urbes, cum ad extremum necessitatis venissent, constantia defensorum servatas ; alias cum servari potuissent, mollitie civium deditas, tristissima quæque passas esse. Sunt nobis adhuc militum fortissimorum fidelissimorumque haud spernendæ copiæ : est melior hæc et amantior patriæ pars populi : arma machinæque supersunt : urbs diligentia consulum, quoad fieri potuit, munita est.

2 *Pro hoc* ante *opes*, et paulo inf. ante *spiritum*, legebatur in edd. usque ad Crev.

20. 'His rebus non desperem tamdiu resisti hostibus posse, donec Fortuna aperiat meliori spei locum. Multa, cum desperata pro insanabilibus essent, subito aliquo casu commodiorem in statum reducta sunt. Aliqua inter duces factionis oborta suspicio, res apud pravos et æmulos vulgata, mutabit omnia: ipsum Urbis periculum invitabit multos, ut misereri et succurrere velint: et sunt egregia cum alii populi, tum qui Cisalpinam Galliam colunt, in rem Romanam fide; summusque noster pudor foret, si diutius illos Ariminum, quam Cinnam et Marium, defendentibus nobis, Roma moretur. Si nulla spes sit alia, Syllam revocemus: aut si hæc quoque intolerabilis mora videatur, ipsi potius concedamus novis civibus quod petunt. Ubi senatum populumque habebunt hujus beneficii auctores, Cinnam et ceteros ejusdem sortis non ultra morabuntur.'

21. Frustra hæc in tanto plurium metu dicebantur. Plut. Mar. Appian. p. 398. Liv. Epit. LXXXIV. Idcirco cum legatio decerneretur, Q. Metellus, urbis salute desperata, ut melioribus se temporibus servaret, in Ligures primum, deinde ex Liguribus in Africam est profectus.

Appian. p. 392. 22. Legatos, priusquam inciperent fari, L. Cinna interrogavit, 'ad consulemne, an vero ad privatum venirent?' Hærentibus illis, deinde ad consulendum senatum in Urbem reversis, magna etiam ingenuorum civium multitudo ad Cinnam se contulit: multi famem veriti; pars major jam ante illis partibus addicta, et ad nudandos animos opportuna tempora captans. Inde mirifice confirmatus animo Cinna, sub ipsis mœnibus Romæ extra jactum teli consedit. Nec enim Octavius objicere sese audebat, transfugiis et legationibus omne homini consilium omnemque propemodum mentem eripientibus.

23. Senatui non plus animorum, quam Octavio supererat. Cinnam pro consule habere, id vero erat exauctorare Merulam, quem sanctissimo sacerdotio præditum, sine ulla sua culpa, juste partis honoribus exui triste; contra, Cinnæ non obsequi exitiosum habebatur. Ut rebus tre-Diod. ap. Val. pidis solet, utilibus honesta cesserunt: et L. Merula consul, egregii civis officio functus, verbis in senatu, deinde ad populum factis, 'Ego vero,' inquit, 'si præter hos

fasces nihil impedimento paci est, paratus vobis dux et auctor ad concordiam ero. Quod igitur senatui populoque Romano bene vertat, consulatum quem invitus accepi, lubens ecce depono.'

24. Post abdicatum a Merula magistratum, legati ad Cinnam tanquam consulem remissi sunt: neque multa iis mandata dari tempestivum fuit. Id unum Cinna, ut cædibus temperaturum juraret, rogabatur. Ille jurare per superbiam abnuit. Se tamen volentem negavit cuiquam mortis causam fore. Octavium etiam, qui circumita Urbe per aliam portam erat ingressus, moneri jussit, abstineret publico, ne quid ei se invito accideret. Hæc de loco superiore, tanquam consul, legatis respondit. Ad curulem ejus Marius astabat tacitus, sed eo vultu, ut nihil aliud quam vindictam et cædes meditari appareret. Neque multum intercessit moræ, quin senatus verbis Cinna atque Marius in urbem venire rogarentur. Marium enim diserte addiderant, non ignari Cinnæ quidem nomen his factis obtendi; ceterum potissimum eorum auctorem Marium esse.

Vell. II. 22. Appian. Plut. App.

25. Cum ad Urbem ventum, et Cinna cum satellitibus ingressus esset, Marius substitit ad portam, et acerbum subridens 'exulibus patere aditum' negavit. Idcirco Cinna operam dante, lex de restituendis exulibus statim ferri[3] cœpit: neque ultra expectatum, quam ut tres aut quatuor tribus suffragia ferrent. Tum irrupit in Urbem velut captam, fugitivorumque delectum agmen trahens, quos Marianos appellabat,[d] cædibus atque rapinis omnia vastavit. Aliis quoque portis exercitus inundabant Urbem: iisque mox occlusis, adversariorum, et sub hoc nomine quorumcumque volebant, domos diripiebant.

Plut. Vell. II. 21. Appian. Dio ap. Vales. Plut. Dio.

26. Jam antequam in Urbem Marius irrumperet, Cn. Octavius sublatus e medio fuerat. Amicis fugam suaden- Appian.

3 *Referri* edd. ante Crev.

d *Quos Marianos appellabat*] Bis hoc nomen aliter legitur in Plutarcho, Βαρδιαῖοι. Sed Freinshemius mendosum hoc esse judicavit, reponendumque esse Μαριαῖοι. Vid. not. ejus ad Flor. III. 21. *Crev.*

tibus, sive Marii Cinnæque juratis promissis fidens, sive potius haruspicum ludibriis retentus, quam in vanitatem proclivi credulitate agebat, in Janiculum cum aliquot illustribus viris et parte copiarum concessit. 'Indignum enim atque turpe facinus' aiebat 'se commissurum esse, si patriam consulari imperio præditus desereret.' Igitur illum[4] sella curuli, magistratus insignia retinentem, astantibus juxta lictoribus, Cinnæ jussu præmissus cum equitibus Censorinus invasit. Ibi quoque hortati ad fugam amici equum obtulerant: ille ne surgere quidem dignatus, necem in ipsa curuli expectavit.

Plut. Appian. Vell. II. 22. Appian.

27. In sinu interemti tabellas repertas esse cum signis Chaldæorum ferunt, illustri ad coarguenda artis inania documento. Caput cervicibus abscissum Censorinus ad Cinnam attulit, a quo missum in rostra est, ut quo loco caput spectatum P. Sulpicii foret, proponeretur. Tum demum revelli terra caput potuisse, quod nulla apparente causa ex simulacro Apollinis abruptum diu ante fuerat, ferunt: expleto scilicet eventu prodigii, quod ad suum exitium pertinere Octavius ipse prædixerat.

Plut. Appian. Aug. de Civ. Dei, III. 27. Flor. III. 21. Val. Max. I. 6.

28. Consultatio deinde ducum tenuit, quemadmodum victoria uterentur, pacemque firmarent. Pro suo quisque ingenio censebat: sed nemo vel lenitate Q. Sertorium, vel sævitia C. Marium adæquabat. Sed ille nec auctoritate par erat Mario, et quicquid dicere poterat, jam a Mario cum assensu ceterorum videbat occupatum. Nam rogatus sententiam Marius, ut erat inter iram toleratæ fortunæ, et lætitiam emendatæ, parum animi compos, ita cœpit:

Diod. Ecl. XXXVIII. Plut. Sert. Diod.

29. 'Si quidem ea de re deliberatis, L. Cinna consul, ceterique senatores, legatique, et præfecti, quemadmodum in præsentia quod vultis obtineatis, mea sententia res non indiget. Nam acerbissimi paulo ante inimici vestri, ultro vobis reditum in patriam, reditum ad honores, ad facultates, principem in civitate locum, legum de quibus decertatum est lationem et alia hoc genus liberaliter offerunt. Sin vero, non quid illi vobis offerant intuemini, sed hoc

4 *Illa* legitur in edd. ante Crev.

potius, quemadmodum ad ea, quæ cupiatis obtinere, nihil sit illorum consensu aut beneficio opus; magnopere interesse arbitror ut quæ me, hujus reipublicæ non rudem, sed ætate ac usu inter primos, res ipsæ docuerunt, hoc tempore non dissimulem.

30. 'Jam olim in civitate nostra duæ velut partes fuerunt: altera patrum, qui nescio cur optimates vocentur; altera libertatis, quæ quia multitudini præcipue grata esse debuit, non abs re popularis est nominata. Neque nos hujus discordiæ auctores sumus, sed simulatque regum ex Urbe summota potestas est, senatus jura regia sibi vindicare voluit: plebs, quam in regibus non tulisset dominationem, eam ab aliis civibus pati indignum intolerandumque judicavit. Ab eo tempore, quicquid per leges aut armatas quandoque discordias actum est, id omne eo pertinuit, ut vel in multitudinem dominari pauci cuperent; vel adversus cupiditatem paucorum jus suum populus assereret. Varro de Vita Pop. Rom. IV.

31. 'Inter hæc quandoque præstantes virtute ac meritis viri extiterunt, qui ex æquo invidiam nobilitatis, et levitatem populi odissent. Ii tanquam soliciti cautique gubernatores, inter pugnantes ventos ita direxerunt vela, ut quam minima jactatione et offensa, ac fieri per tempora reipublicæ posset, tranquillitatis atque securitatis portum obtinerent. Sed et ipsi illi, quoties destinatis qua institerant via potiri posse desperarunt, indignatione et odio efferati, quod effici persuasione ac moribus nequibat, vi et armis assequi tentaverunt.

32. 'Ab his velut fontibus, tanta jam ætate, prorupit immensa vis undarum atque fluctuum, quæ rempublicam toties crudelissimis tempestatibus vexatam in eum statum redegerunt, quem inviti gementesque videmus. Sed nimirum quemadmodum in humanis corporibus, quoties tentata morbo sunt, optare quidlibet licet, fieri nisi quod natura patiatur non potest: ita in hac gravissima civitatis ægritudine, non qualibus quis malit, sed quæ sunt ad præsentem usum accommodatissima remedia, iis utendum est.

33. 'Etiam medici devenire ad ferrum et ignem solent, ubi leniora remedia pertinax morbus respuit: neque sævi-

tia ad urendum secandumque, sed misericordia hominis, et servandi eum proposito votoque adducuntur. Idem ego hoc tempore sequendum nobis exemplum autumo, quibus in periculosissimo civitatis morbo de idonea medicatione deliberandum est. Sane si esset aliqua medendi suavior ratio, illam potius adhibendam esse dicerem. Sed quia mihi compertum est, hoc genus morbos non emendari timida curatione, sed augeri solere; nemo mirabitur, si quod in corpore meo salubriter expertus sum, idem in republica tentandum arbitror.

34. ‘ Cum molesti mihi varices essent, exsecandos præbui. Non aberat acutissimi doloris sensus, sed tanti esse valetudinem arbitrabar. Sunt etiam, credite mihi, sunt in præsentia quidam velut reipublicæ varices, quos etiam cum dolore quodam corporis exscidi, ad sanitatem profuerit. Neque hic mihi clementiam aliquis, aut misericordiam nominet. Sæpe is animus ægris est, ut interire morbo, quam liberari cum aliqua molestia malint: his qui parcendo nocet, quam qui offendendo consulit, crudelior est.

Cic. Tusc. Quæst. II. 22.

35. ‘Præterea summæ dementiæ res esset, eos incolumes pati, quibus mox, si forte iterum convalescant, dandum jugulum fuerit. Parcamus sane Syllanis hominibus, si illi Gratidio, si Sulpicio, si nostrorum cuiquam pepercerunt. Nam illi quidem atque alii multi crudeliter interfecti sunt: nos beneficio fugæ prius, nunc virtute nostra et armorum tutela vivimus, cerituri vita, simul his carere cœpissemus. Quemadmodum igitur amentem potius quam misericordem vocaremus, qui feram bestiam cum occupare telo posset, abstineret ictu, mox ab ea devorandus: ita nulla posset existere satis acerba nostræ stultitiæ accusatio, si vivere sineremus eos a quibus toties petiti ad necem sumus: ut sint videlicet qui nos nostrosque et has omnino partes funditus tollant.

36. ‘ Ut enim semel explicate dicam quod res est, decutienda sunt Syllanarum partium capita. Non nisi his remotis, stabiles nostræ in rempublicam opes erunt. Quin et illud addidero: tametsi nostram causam, quod abominor, oderint Dii, atque omnia nobis acerba atque funesta efficiant, tamen, si mature de inimicis nostris ultionem

sumscrimus, hanc nobis voluptatem,[5] hanc felicitatem non poterunt eripere. Mihi sane, ut me vobis indicem, morti similis vita videbitur, si eadem luce fruentem aspiciam Catulum, beneficii quo servatus est perpetuum obtrectatorem; si Cæsarum, si Crassorum odiis vicem nequeam reponere; si Metellos tolerare diutius et Antonios cogar.

37. 'Sed neque vos, opinor, licet mitiorem aliquis animum simulet, inimicos vestros vivere, atque adeo valere, patienter feretis. Nisi forte collegam tuum lubenter amplecteris, Cinna [e] consul, a quo multa tuorum occisa millia, te expulsum Urbe, omni deinceps contumelia vexatum meministi. Quid si L. Merula tibi occurret, tertius hujus anni consul, cujus nomen non alia, quam per summam injuriam tuam, irrepere in fastos potuisset? Ceteri vero perquam tibi jucundi sunt futuri, quorum hæc omnia decreta sententiis, peracta voluntate, opibus animisque defensa novimus. Quod si quis forte ab hac ratione dissentiat, eum primum adhortor, ut priusquam obloquatur, maturius secum dicta mea perpendat: deinde siquidem perstare in sententia velit, commonefacio, ita temperet, ut tamen amicior nobis, quam hostibus esse videatur.'

38. Cum ita Marius dixisset, et plerisque eadem crudelitas esset, alios auctoritas illius et horum inclinatio deterreret, huc concursum: pactorumque et jurisjurandi neglecta fide, multi insignes viri necati, et capita, velut jam recepto more, posita in rostris sunt. In his C. Atilius Serranus vir consularis, et P. Lentulus fuerunt. C. Cæsar Strabo hospitis Etrusci scelere proditus, in penatibus suis trucidatus est. M. Bæbius sine ferro, manibus, ferarum more, discerptus; deinde cum C. Numitorio per medium forum uncis carnificum raptatus est.

Diod. Appian. Cic. de Or. III. 3. Val. Max. V. 3. Flor. Lucan. II. 119. Flor. Appian.

39. M. Antonium consularem villicus in prædio suo celabat. Sed simplicitate servi, et scelere cauponis res est prodita, cum a tenuis fortunæ homine, generosius vi-

Aug. de Civ. Dei, III. 27. Vell. II. 22. Cicero. Plut. Mar. Appian.

5 *Voluntatem* edd. ante Crev.

[e] *Nisi forte collegam tuum lubenter amplecteris, Cinna*] Oblitus est Freinshemius, Octavium jam de medio sublatum modo a se memoratum esse. *Crev.*

num, et solito carius,[6] emeretur. Marium epulis accumbentem detecti Antonii indicio sic exultasse ferunt, ut clamore edito, manibusque complosis, ipse profecturus ad necandum fuerit, nisi foret ab amicis cohibitus.

40. Missi cum P. Annio tribuno milites, cum ad Antonium venissent, sic hominis eloquentia veluti constricti stetisse dicuntur, ut post longam expectationem ascendens ad visendum tribunus, intactum adhuc repererit, coactusque fuerit ipse commodare Marianæ sævitiæ manum. Flor. Caput Antonii relatum ad Marium, et in ipsis mensis appositum est: nec ipse abstinuit, quin suis manibus avide Val. Max. ix. 2. tractaret, Anniumque recenti sanguine madentem in sinum suum reciperet.

Liv. Epit. 41. Ejusdem imperio L. Cæsar, qui consulatum et Val. Max. censuram gesserat, apud seditiosissimi et vilissimi hominis Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Q. Varii bustum, a C. Fimbria, crudelissimo Cinnæ satellite, tanquam piacularis hostia, immolatus est. Duo Val. Max. Crassi, cum in fuga essent, ab equitibus Fimbriæ sunt Appian. Liv. Epit. occupati. Filium in conspectu patris equites interemerunt: Plut. Crass. pater, ne quid indignum sua virtute pateretur, sua August. se manu interfecit. Cic. pro Sext. c. 21. et pro Scaur. Capita omnium pro rostris sunt proposita, ut haud minus acerbitatis ostentatio cædium haberet, quam patratio habuisset: cum in foro Romano Appian. locus tota Urbe celeberrimus, quem hostilium navium Dio ap. Vales. spoliis majores adornaverant, clarissimorum virorum capitibus, tanquam ornamenti causa dispositis, oppletus videretur.

Plut. 42. Marius præcipue furebat, et, Cinna jam ferme sa-Dio. tiato, etiam quos ipse noverat inimicos interfectis, necdum Plut. Dio. Flor. poterat quiescere: jubebatque promiscue omnes ad se adeuntes occidi, quibus ipse manum non porrexisset. Inter Plut. Flor. quos et Q. Ancharius vir prætorius, cum sacrificantem in Appian. Capitolio Marium adivisset, ut religionis veneratione propitium haberet, ante oculos tyranni in ipsa æde confossus Dio. est. Quinque dies continuos totidemque noctes ista scelerum omnium duravit licentia. Neque cadavera sepeliri Appian. permissum erat, et in liberos conjugesque interfectorum

6 Ita ex Plut. emend. Crev. pro *crebrius* in edd. priorr.

indigna, maxime a servis, perpetrabantur. Neque ipsi inter se cædibus atque rapinis seditiosi abstinebant. Plut. Mar. et Sertor. Appian.

43. Inter hæc publicationes bonorum assiduæ erant, et magistratuum coacta abdicatio, Syllanarumque eversio legum, et amicorum ejus, quotquot corripi potuerant, internecio. Metella quoque uxor cum liberis Syllæ vix effugerunt periculum, cum domus ejus atque villæ incendio delerentur. Hoc tempore mirifica sane populi Romani abstinentia fuit. Cum enim occisorum domos prædæ multitudinis exposuissent victores, negant inveniri quenquam paulo honestiorum civium potuisse, qui ullam ex his rem cuperet attingere. Plut. Syll. c. 64. App. p. 204. Val. Max. IV. 3. Ammian. XXX. 28.

44. Post tot mala, tanquam eo rerum statu legibus in civitate esset locus, L. Merula et Q. Catulus subornatis accusatoribus rei fiunt. Merulam propter ablatum, licet nullo ambitu, honorem Cinna oderat: Q. Catulo iratus erat Marius, quasi Cimbrico bello servatus, malam pro beneficio gratiam retulisset, exilii sui acerrimus auctor. Sed ludibrium istud judiciorum ambo dedignati, spontanea morte functi sunt. Merula deposito apice, (quod apicatum Flaminem mori triste et inauspicatum Urbi habebatur,) idque se fecisse scripto testatus, in ipso Jovis sacrario incidit venas, porrectoque super altaria sanguine Cinnanas partes consecravit. Quo in homine propemodum ipsa sacerdotii religio extincta est, cum in locum ejus nemo factus Flamen septem et septuaginta annis reperiatur. Nam C. Cæsar annum agens septimumdecimum a Mario Cinnaque destinatus, victoria Syllæ sacerdotium amisit. App. p. 395. Val. Max. IX. 12. Flor. Vell. Dio, LIV. extremo. Tac. Ann. III. 58. Ruald. Animadv. 18. in Plut. Sueton. Cæs. c. 1. Vell. II. 43.

45. Pro Catulo deprecati Marium necessarii, ne incolumitatem quidem, sed exilium orantes, nullam ab sævissimo mortalium exprimere vocem potuerunt, præter hanc sæpe repetitam, 'moriatur.' Igitur inclusus loco, qui nuper calce fuerat oblitus, multum inferri ignem jussit, atque ita suffocato spiritu extinctus est. Inter hæc misertus patriæ et civium Q. Sertorius, qui solus inter ceterorum furorem omni maleficio abstinuisse fertur, damnata Marii sævitia, privatim appellavit Cinnam, et miseriarum Urbis postulavit modum: servosque Marianos, cum a Cinna sæpius cohibiti nihil de sceleribus remitterent, acceptis ab eo Gal- Cic. Tusc. Quæst. V. 19. et de Or. III. 3. Plut. Mar. Vell. II. 22. Diod. Ecl. XXXVIII. Appian. Flor. Plut. Sert. c. 7.

Appian. Plut. Mar. Oros. v. 19. Liv. Epit.

lorum auxiliis, eodem loco castra habentes noctu circumdedit, et ad unum omnes, hominum non minus octo millia, delevit.

46. Sic anno magistratus exacto, Cinna consules in annum sequentem, se iterum, C. Marium septimum, citra ulla comitia renuntiavit:* spei de septem consulatibus eventu meliore, quam sperandi causa fuerat. Hujus anni triste et minax exordium cetera paulo quietiora tempora exceperunt. Sed eodem die quo novi consules inierunt, cum maxime sacra in auspicio anni et magistratuum patrio more fierent; C. Marius filius tribunorum plebis quendam sua manu occidit, caputque consulibus misit. Duobus prætoribus igni et aqua interdictum est: Sex. Licinius senator de saxo Tarpeio consulis Marii jussu præcipitatus.

Appian. Dio ap. Vales. Liv. Epit. Plut.

47. Sed efferam hominis immanitatem Idus Januariæ finierunt. Laboribus et senio exhaustum, præsertim fama de Sylla exterruisse dicitur, quem finito bello Mithridatico adesse victorem, et admissorum vindicem, audiverat.[f] Adeoque hoc est creditum, ut a quibusdam voluntaria morte sublatus existimetur. Certe cum amicis de adventu Syllæ deque fortunæ vicissitudine multa disseruisse dicitur: et negasse 'sapientis videri, toties expertæ illius inconstantiæ se committere.'

Liv. Epit. Flor. Plut. Diod. ap. Vales. Auct. de Vir. Illustr. Plut.

48. Hinc in morbum cum incidisset, et ex morbo in delirium, summa hominum lætitia ad inferos, quo infinitam ante se mortalium vim præmiserat, descendit. Vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile dixeris, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. Quanquam et bello pestilens, quam rempublicam armis et consiliis servaverat, eandem in pace aliis consiliis, et mox inter bella civilia iisdem armis hostiliter oppressit. Ceterum ut sanguinarii hominis ne funus quidem sine dolore civitatis atque luctu principum esset, C. Fimbria homo

Vell. Plut. Liv. Epit.

* A. U. C. 666. A. C. 86.

[f] *Quem finito bello Mithridatico adesse victorem . . . audiverat*] Plutarchum exscribit Freinshemius. Neque tamen hæc satis accurata videntur. Tum maxime hærebat Sylla circa obsidionem Athenarum, quas Kalendis demum Martiis ejus anni quo Marius cum Cinna consul fuit, expugnavit, diebus plus quadraginta post Marii mortem. Vid. infra LXXXI. 44. *Crev.*

perdite audax Q. Scævolam mandavit occidi: compertoque deinde sic esse vulneratum, ut vivere possit, diem ei dixit: ac interrogatus, 'ecquid integerrimo sanctissimoque viro esset objecturus?' 'Hoc ipsum,' inquit, 'quod ferrum maligne recepit.'

Cic. pro Sext. Rosc. c. 12. Val. Max. ix. 11.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Expositis Romanæ urbis calamitatibus, ad Mithridaticum bellum, et res interim a L. Sylla gestas, revertendum est.* Sylla quinque legiones cum auxiliariis aliquot cohortibus et equitum alis in Græciam transvexerat. Deinde collectis ex Ætolia Thessaliaque commeatibus et auxiliis, postquam satis instructus esse visus est, in Atticam adversus Archelaum ducere instituerat. Per Bœotiam erat iter, cujus pleramque partem per legatos recepit; eadem levitate animorum deficientibus a Mithridate civitatibus, quam paulo ante ad Mithridatem a Romanis desciverant.

Appian. Mithrid.

Plut. Syll. c. 23. Appian.

Pausan. ix.

2. Quo in genere Thebani, sicut Urbis magnitudine et gloria caput Bœotiæ habebantur, ita præcipuæ ad mutandos socios inconstantiæ documenta dederunt. Sed metum et imbecillitatem suam allegabant, 'quod, omnibus circa ad regias partes transeuntibus, resistere tantæ potentiæ nequivissent, quam neque reges maximis exercitibus instructi, neque Asiæ Græciæque auxiliis subnixi Romanorum duces sustinuissent. Modicas civitati suæ vires fuisse, etiam prosperrimis temporibus. Tum vero, præter antiquiora, bello Achaico sic esse debilitatam, ut vix recupe-

* A. U. C. 665. A. C. 87.

rare sexaginta illis annis tenuem pristinæ dignitatis speciem potuerit.

3. 'Proinde magnopere a L. Sylla contendere, ut non tam defectionem suam, quam deficiendi causas respiciat: et siquidem studio sit a se ac voluntate peccatum, puniat noxios; sin vero invitos cognoverit a societate Romana discessisse, det necessitati veniam, cui ignoscere omnes soleant. Plane eum his temporibus fuisse Italiæ et Urbis statum, ut inde neque imperator tantus, neque exercitus sperari potuerit.

4. 'Majorum suorum in populum Romanum frequentiora delictis extare merita. Se quoque semper ejus populi majestatem fide optima coluisse, porroque daturos operam, ut enixe faciant omnia, quæ possint a se in tam exigua fortuna proficisci. Neque sibi lætiorem diem ullum fuisse, quam quo data Romani imperatoris sit copia. Subesse quidem metum, ne forte sua rejiciatur purgatio: sed spem tamen majorem fore, ut pro nominis Romani et sua clementia, placatum se propitiumque deprecantibus Sylla exhibeat.' At ille, cum pro tempore pauca respondisset, in Atticam contendit.

5. Ibi pugna cum hostibus commissa, postquam Aristionem in Urbem, Archelaum intra Piræei munimenta compulit, parte copiarum ad obsidendam cum Aristione urbem missa, ipse Piræeum sibi oppugnandum sumsit, ubi regii cum prætore suo mœnibus a Pericle olim structis se incluserant. Bello enim Peloponnesiaco, Pericles in munitionibus Piræei spe victoriæ collocata, murum ex quadrato lapide ingentis magnitudinis, ad altitudinem cubitorum quadraginta circumduxerat. Nec dubitabatur, superiorem utique urbem vel sedendo expugnari posse, quod magna rerum necessariarum penuria inerat. Sed frequentes Roma de novis rebus nuntii, festinare potius cum periculo, quam cum multa temporis jactura tuto vincere, cogebant.

Pausan. i. Appian. Plut. Appian. Plut.

6. Igitur scalis ad Piræeum admotis, magna vi conatus est perrumpere: donec omnia nequicquam expertus (nec enim segnius se regii defendebant) ad compingendas omne genus machinas Eleusinem et Megara concessit. Operibus enim oppugnare Piræeum cogitabat. Eum in usum

Appian. Plut. Appian.

artifices ferrumque et catapultæ aliusque apparatus, decem millibus mulorum jugis, ex urbe Thebana advehebantur: donec inopia materiæ (multa enim opera corrupta et incensa ab hostibus, aut suo pondere procumbentia peribant) sacris quoque lucis injecit manum, et Academiam, nobilissimum orbis terrarum gymnasium, quo non erat alius in suburbanis nemorosior locus, proximumque fama et amœnitate Lycæum arboribus nudavit.

Plut. Dio ap. Vales. Appian. Sulpic. ap. Cic. ad Fam. IV. ep. 12. Plut.

Appian.

7. Longi etiam muri, qui ad urbem Atheniensium a portu pertinebant, subruti, saxa trabesque struendis aggeribus præbuerunt. Forte miles cespitem ferens, fulmine exanimatus prociderat. Ob eam rem consultus haruspex, 'quod percussus in opere miles, caputque jacentis in oppidum versum esset, introitum et victoriam respondit Romanis, sed nonnisi post diuturnum laborem, significari.'

Jul. Obseq.

Plut. Pausan. IX. Diod. ap. Vales. Dio ib.

8. Has inter moras et sumtus obsidionis, cum rei nummariæ difficultas incessisset, L. Sylla sacros Græciæ thesauros in promiscuum pecuniæ usum vertit, Olympia et Epidauro jussis advehi pulcherrimis pretiosissimisque donariis. Delphos quoque Caphis nomine missus est, natione Phocensis, ut ab Amphyctionibus ornamenta templi acciperet. Nam 'aut tutius apud se fore illa' scripserat, 'aut, si absumta essent, non deteriora redditurum.' Caphis cum venisset Delphos, 'auditum ex adytis citharæ sonum' scripsit Syllæ: accepitque responsum, 'gaudentis, non indignantis esse cantum. Ageret igitur, et numine propitio sacrum aurum argentumque ad se deportare ne dubitaret.' Postea quoque per jocum dictitasse ferunt, 'dubitare se non posse de victoria, qui Deorum stipendio militaret.'

Plut.

Diod.

Plut. Dio.

9. Erat inter regum donaria dolium argenteum ea mole ac pondere, ut extrahi jumentis nequiret. Id concidere coacti Amphyctiones, 'statum Græciæ, et mutatos in deterius dominos' miserabantur. 'Olim T. Quintium et L. Æmilium Romanos duces, itemque M'. Glabrionem, illos Macedonum regibus, hunc Antiocho devictis, ultro honorem opesque delubrorum auxisse. Nunc, lapsis in pejus moribus, postquam inimicos quacumque re superare principes Romani studeant, largitionibus ad perfidiam luxumque corrumpi milites: hisque obnoxium imperato-

rem, vilissimo teterrimoque hominum generi servire, quo optimis quibusque nobilissimisque dominetur.'

10. Ceterum Sylla, neglectis Græculorum querelis, ad quæstorem L. Lucullum sacros thesauros misit, cui cudendæ in Peloponneso monetæ negotium imposuerat: ipse redigendis in potestatem Athenis omnem animi cogitationem intendebat. Gloriosam victoriam vetus urbis factura fama erat; utilem, locorum ad omnia opportunitas. Super hæc Aristionis vecordia stimulabatur, importunissimi et improbissimi scurræ, qui continentibus dictis in ipsum, aut Metellam, quæ impudicitiæ arguebatur, iracundum animum mira vindictæ cupiditate inflammabat.

Plut. Lucull. Plut. Syll. Hier. in Jovin. I. 56.

11. Ceterum urbem fame urgere satis visum. Piræeum spes nulla capiendi, nisi per arma, supererat. Sed hæc tamen proditione juvabantur. Duo servi Attici, quicquid in oppido fiebat, glandibus plumbeis inscribebant. Eas deinde glandes fundis ejaculabantur ad Romanos. Id ubi sæpius fieri ad Syllam relatum, ille re considerata, cum semper eventum respondere nuntiatis comperisset, diligenter colligi glandes emissas et ad se referri jussit. Unde cum aliquando decretam in certum tempus eruptionem didicisset, insidias erupturis struxit; multisque interfectis, aliis in mare compulsis, magnum obsessis detrimentum, et plus aliquanto terroris intulit.

Flor. Appian. Mithrid.

12. Crescebat interea indefesso labore militum agger, cum Archelaus ex diverso turres opposuit, unde cujusquemodi missilia late spargerentur. Accitis deinde, quæ Chalcide et per reliquas insulas agebant, copiis, cum etiam remiges armasset, numero quidem militum longe superavit Syllam, cum etiam a principio majores aliquanto copias habuisset. Idcirco, minime ratus contandum, proxima post acceptum supplementum nocte, validam eruptionem in opera Romanorum fecit. Circa tertiam vigiliam, cum facibus improvisa turba exsiliens, alteram testudinum et quicquid in ea machinarum stabat, incendit: neque potuit defendi. Sed intra proximum decendium aliud excitatum eodem loco opus stetit.

13. Sylla ignaviæ suorum iratus, cohortem et centurio- Front. Strat. IV. 1.

nes quorum stationem hostis perruperat, illam ignominiæ causa extra vallum tendere, hos galeatos et discinctos[a] perstare in principiis jussit. Deinde ligneam turrim, quam contra suum aggerem Archelaus erexerat, modis omnibus incendere studens, (plurimum enim impedimenti obsessoribus afferebat,) summotis valida impressione propugnatoribus, ligna circumponi, faces subjici jussit. Ceterum conatus iste irritus fuit, non concipiente ignem materia, quod eam multo alumine Archelaus obleverat.

Appian. Quadr.ap. A. Gell. xv. 1.

Appian.

14. Dum hæc aguntur, missu Mithridatis Dromichætes cum novis Thracum auxiliis affuit. Archelaus igitur pugnandi facturus copiam, aciem ita applicuit oppido, ut a mœnibus quoque adjici ad Romanos tela possent: alios deinde facibus armatos intra portas signum erumpendi expectare jussit. Prælio commisso fugientes suos impigre obsistens Archelaus redire coëgit in hostem: unde vicissim Romana acies pedem referre cœpit. Sed a Muræna cohibiti restiterunt: simul, qui lignatum exiverant, reversi; itemque alii, qui ignominiæ causa scorsim tendebant, accurrerunt: horumque strenua opera factum est, ut regii, duobus militum millibus amissis, intra muros compellerentur. Archelaus, dum ad retinendos suos tota mente conversus, salutem suam negligit, occlusis jam oppidi portis, fune in mœnia subductus est.

15. Sylla ob egregiam operam laudatis militibus, demtaque iis qui notati fuerant ignominia, cum appetere hyemem videret; relictis ad opera præsidiis, castra ad Eleusinem movit. Equitabilis eo loco planities erat: et eo genere copiarum hostes abundabant. Igitur Sylla ne eorum pateret incursionibus, fossam profundam a montibus ad mare ducere cœpit. Hoc opus prohibituri hostes, quotidiana, modo ad fossam, modo pro mœnibus Piræei, certamina moverunt. Abundabant enim multitudine, marique libero utentibus, et exponere suos ubi volebant, et recipere, et, quocumque opportunum videretur, trajicere, in promtu erat: rerum quoque necessariarum co-

[a] *Galeatos et discinctos*] Cur *galeatos?* aut quodnam est illud ignominiæ genus? Quidam apud Frontinum legunt *exgaleatos* vel *discalceatos*. Crev.

piam suis efficere, penuriam hostibus, ex facili poterant.

16. Igitur Sylla, missis ad Rhodienses certis hominibus, classem arcessit. Quod ubi, regiis mare obtinentibus, parum procedebat, L. Lucullum in Ægyptum et Africam proficisci ad corroganda a regibus et maritimis civitatibus navium auxilia jussit, quibus instructus Rhodiorum classem securius deduceret. Lucullus, neque maris incerta, neque vim hostium veritus, hyeme media cum paronibus Græcis tribus, totidemque Rhodiorum dicrotis solvit: Cretaque partibus adjuncta, Cyrenas transmisit. Plut. Luc c. 3.

17. Erat tum pessimus Cyrenaicæ rei status; quæ, post testamentum Apionis, magis sine rege, quam in libertate relicta, neque defensa ab Romanis domi satis negotiorum habentibus, in seditiones et tyrannidem inciderat. Cujus quam intolerabilis sævitia fuerit, ab uno documento intelligi potest: quod Nicocrates ad portas urbis custodes apposuit, qui mortuos, cum efferebantur igne ac ferro admoto tentarent, ne quis simulatione mortis effugere tyrannidem posset. Ceterum illum ingens animi mulier Aretaphila, concitato in eum fratre tyranni Leandro, sustulerat; deinde ipsum etiam Leandrum, postquam similem se gerebat ei quem interemerat. Accesserant et finitimorum bella. Igitur, licet excisa tyrannide ad optimates respublica redisset, tamen nec auctoritas illis, nec concordia aderat: cum a recenti dominatione timidis necessario suspectus fieret, quisquis supra ceteros ingenium animumque habere credebatur. Plut. de Virt. Mulier. c. 34. Polyæn. Strat. VIII.

18. Cum his temporibus L. Lucullus supervenisset, velut divinitus missum pacis libertatisque instauratorem amplexi, ut leges sibi ferret, oraverunt, quibus deinceps civitas regeretur. Ille, recensitis veteribus legibus, maxime quas olim Ecdemus et Demophanes Megalopolitani rogatu Cyrenæorum tulerant, additisque ex præsenti usu aliis, rempublicam eorum belle composuit. Id ubi perfectum est negotium, eadem hyeme in Ægyptum inde navigavit. In eo cursu plerisque navibus piratarum audacia depressis aut captis, ipse incolumis et sospes Alexandriam pervenit, eximioque honore et magnificis a rege Plut. Luc. Plut. Philop. c. 1. Plut. Luc.

honoribus cultus est. Nam et quadruplum ejus, quod aliis hospitibus assignari consueverat, ei decretum est: et munera e talentis octoginta[b] missa, quæ tamen ille non accepit.

Euseb. et ap. eund. Porph. 19. Ptolemæus tum iterum regnabat, Lathuri cognomento a ceteris distingui solitus: quem post fratris Alexandri necem, Alexandrini ad vetus regnum e Cypro revocaverant. Nam matrem Cleopatram Alexander, Alex-
Pausan. I. andrum Ægyptii bello persecuti occiderant. Neque adhuc plane motus omnes extincti erant, quanquam Thebas, quæ defecerant, triennii bello recepisset Ptolemæus, adeoque redegisset humiles, ut vix memoria pristinarum opum, quibus nulla civitas copiosior fuit, relinqueretur.

20. Igitur dum his in locis varia per impedimenta
Appian. Lucullus detinetur,* L. Sylla manum militum frumenta ex Piræeo Athenas portantium cum ipsis sarcinis intercepit. Prodita enim ea res glandium inscriptione fuerat. Eadem die ad Chalcidem cum Archelai fratre Neoptolemo feliciter dimicatum est. Legatus L. Syllæ Munatius, mille quingentis militibus interfectis, aliquanto pluribus captis, duce quoque hostium sauciato, pretium operæ fecit.

21. Parvo post tempore, cum sopitis custodibus mœnia Piræei negligerentur, Romani milites, scalas machinis imponentes, in murum evaserunt, et, quos primum objecerat casus, obtruncarunt. Excitato inter hæc tumultu, vigiles partim in oppidum quasi jam captis mœnibus desilierunt: alii magnis animis certamine inito, hostes, occiso qui eos ducebat, præcipites abegerunt. Hoc invitati successu regii, non contenti periculum repulisse, eruptionem fecerunt, quo loco altera Romanorum turris exædificata fuerat: incendissentque, nisi continuato per noctem diemque labore, Sylla, qui ex castris auxilio accurrerat, restitisset. Cum deinde aliam ex adverso turrim Archelaus struxisset, diu ex vicinis paribusque munitionibus omni genere telorum certatum est: donec Sylla viginti simul plumbeos graves globos catapultis excuti jussit. Horum impetu multi hostium occisi, et, quod præcipue desidera-

[b] *Talentis octoginta*] Marcis argenti nostratibus 7500. *Crev.*
* A. U. C. 666. A. C. 86.

tum fuerat, labefactata turris Archelai, cum ruinam minitaretur, intra mœnia reducta est.

22. Interea magis magisque gliscebat in urbe Athenarum fames. Nam frumenti quidem parum inerat; et tyrannus chœnices hordei in quatriduum,[c] gallinarum verius, quam hominum, dimensum, dividebat. Sed, hac necessitate Atheniensium cognita, licet contanter, de integro tamen Archelaus delectos cum cibariis misit. Et, quia prodi consilia sua animadverterat, eodem tempore circum portas validam opperiri manum jussit, ut Sylla in frumentatoribus capiundis occupato, cum facibus ad incendenda Romanorum opera prosilirent. Utrisque pro spe expeditio fuit: Sylla commeatum portantes excepit; Archelaus aliquot machinas corrupit incendio.

Posid. ap. Athen. v. 14.

Appian.

23. Circa eadem tempora filius Mithridatis Arcathias cum alio exercitu in Macedoniam irrumpens, Romanorum modicas copias haud ægre expulit, omnemque Macedoniam in præfecturas divisam, idoneis hominibus distribuit. Deinde magno cum apparatu contra Syllam profectus, haudquaquam parem spei eventum habuit, circa Tidæum morbo extinctus.

24. Tanto minore molestia Romanus imperator cœpta perurgens, Athenas, ut omnem non modo commeatum, sed etiam fugam interciperet, castellis circumdedit: quo plures in exhausta urbe clauderentur, eo celeriorem ex fame deditionem sperans. Ad Piræeum vim adhibere consultius visum, eductisque in justam altitudinem aggeribus machinæ impositæ. At Archelaus terra clam egesta exinanibat opus; donec, subsidente mole, prodita res est, deductisque machinis Romani aggerem repleverunt. Deinde, contra cuniculos Archelai aliis effossis cuniculis, et sub ipsa mœnia productis, sæpe sub terra inter fossores, ut forte sibi occurrerant, hastis gladiisque pugnatum est.

25. Hæc dum ita fiunt, Romanus multis ab aggere machinis admotis muros ariete quatiebat. Neque ante desitum quam parte muri dejecta, proxima turris contento mi-

[c] *Chœnices hordei in quatriduum*] Chœnix quater cotylam, sive heminam, continet; et aliquanto major est decima parte modii nostratis. *Crev.*

litum labore incenderetur, inque ipso quem ceperant muro præsidium statueretur. Simul cunicularii, suspensa trabibus mœnia, pice, stuppa, atque sulfure multo affusis, et igne subjecto, concremarunt.

26. Ibi cum alia post aliam pars murorum arderet, et superstantes gravi ruina opprimerentur, etiam qui longius a periculo aberant, commilitonum interitu territi, despondere animos cœperunt. Summa enim contentione a Romanis pugnabatur: cum Sylla fessis integros summittens, hunc unum restare laborem clamitaret; neque reliquum quicquam faceret, quominus promissis, imperio, minis, modo hos, modo illos ad spernenda pericula, murosque vi transcendendos incitaret. Neque minus animorum aut industriæ Archelao supererat, perculsis atque sauciis, corpore atque animo recentes subinde jubenti accedere: donec fatigatos iniquo prælio milites Sylla miseratus receptui cecinit, cum ejus diei fortuna pari inter se robore præliatos, etiam detrimento amissorum utrimque militum æquavisset.

27. Archelaus ne noctem quidem suis quietam abire passus, reparandis mœnium ruinis operam dedit: intra murum multas exstruxit munitiones, in lunæ speciem sinuata fronte, quo pluribus ex partibus in hostem missilia jacerentur. Eas, dum adhuc recens labor facilius machinis cederet, magna vi oppugnare Sylla cœpit. Sed undique telis expositus, cum multos occidi vulnerarique cerneret; abjecta spe capiendi per vim oppidi, ut commeatuum inopia cogeret ad deditionem obsessos, de reliquo abstinuit oppugnatione: claudi tantum aditus, ne qui exire, neve ingredi impune possent, jussit. Ipse, parte copiarum assumta, Athenas perrexit: ubi graviorem in dies annonam factam, et jam ad extrema necessitatis perventum intellexerat.

28. Jumentis enim omnibus absumtis, etiam oleribus
Plut. Syll. et herbis vescuis, vulgo jam a tegulis parietinisque Par-
Plin. XXII. 18. Plut. Dio ap. Vales. Appian. Flor. III. 5. thenion (urceolarem herbam Latini vocant) in victum vellebatur. Alii calceamentorum ampullarumque coriis morabantur deficientem spiritum: etiam humana corpora cœperant in cibum verti. Nam frumenti quidem medim-

nus mille denariis æstimabatur.[d] Neque hoc tristissimum pereuntibus erat, sed quod tyrannus Aristion in ea publica penuria quotidie cum suis compotoribus hilariter epulabatur: nec modo fatiscentes inedia cives, sed etiam extinctum olei inopia Minervæ sacrum ignem in levi ponebat. Hierophantidi, summæ ea religionis in urbe sacerdos erat, heminam[e] tritici petenti, heminam piperis misit. Urbem ita affectam Sylla nactus protinus circumvallare instituit, ne quisquam inde evadere posset. Plut. Dio.

29. Interea sæpe rogatus ab Atheniensibus Aristio, cum diu negavisset, semel etiam supplicantes ei cum senatoribus sacerdotes sagittis abegisset, tandem familiarium aliquot ad Syllam oratores de pace misit. At illi sceleribus et crapula vecordes, stolida et minime accommodata temporibus oratione, nihil quod præsens usus postularet, sed vetera urbis decora, Theseosque Eumolposque, et Medica tropæa prædicabant. Plut.

30. ‘Neque tibi decorum fuerit,’ aiebant, ‘imperator, neque tutum, eam excidisse urbem, in quam singularis Deorum favor semper extitit: adeo quidem, ut et hanc præcipua benevolentia semper complecterentur; et inde potissimum in ceteras gentes emanare beneficia sua vellent. Jam a principio cum urbi nomen esset imponendum, duos de Consentibus de hoc honore certavisse satis constat: et cum oleam Minerva, Neptunus equum produxisset, pacis omen præferentibus Diis, quorum arbitrio commissa lis fuerat, vicisse Palladem, quam Athenam vocamus, deque hujus vocabulo appellari Athenas cœpisse. Plat. Men. Var. ap. Aug. de Civ. Dei. Ovid. Metam. vi. 75.

31. ‘Ita propter nos, et equum, tam accommodatum usibus humanis animal, et oleam, cui præferri arborum nulla jure potest, vita accepit. Duratque illa etiam nunc certo divinitatis argumento, et, quos præferimus, ramos inde decerpsimus. Sed et Cereris munus, Triptolemique currum, et hinc ad alias terras exportata frugum semina Cic. de Leg. i. 1. Ovid. Metam. v. 645.

[d] *Frumenti ... medimnus mille denariis æstimabatur*] Medimnus par erat modiis nostratibus amplius 4. Mille denarii æquant pondere 15. marcas argenti Parisienses, uncias 5. *Crev.*

[e] *Heminam*] Vid. not. ad c. 22. supra. *Crev.*

Diod. v. 60. Just. II. 6. Ælian. Hist. Var. III. 5. Plin. VII. 56. referre possemus, eum adhuc glandibus miseri mortales vescerentur. Quin et præter oleam suavissimæ pomorum fici hæc terra est genitrix: et hic primum, expressis Eumolpi ingenio uvis, vina fluxerunt.

32. 'Quæ jam alia in universum genus humanum extent urbis hujus merita, si recensere vellemus, dies potius et vox, quam argumentum nos deficeret. Ut pauca obiter indicemus, lanificii usum nudis aut male vestitis monstravimus: et eum in specubus antiqui habitarent, Euryalus et Hyperbius cives nostri, lateritias exædificare domos docuerunt. Judiciorum etiam ordinem hominum primi tradidimus, ab ipsis Diis acceptum, quo tempore nomen Areopago Mars dedit, qui primus ibi capitis dixit causam, ob Halirrothii cædem.

Justin. Plin. Ælian. Steph. Plin. Pausan. I.

33. 'Sed et civitatem ante alios optime constituimus populari statu, cum ejus nullum adhuc exemplum extaret. Sed et certamina, quibus corpora exerceantur, commenti sumus, gymnicosque instituimus agonas, ungendique tradidimus morem: et, quo magnificentius Panathenaica celebrarentur, primus hominum quadrigas rex noster Erichthonius junxit: idem, inquam, Erichthonius, qui et signandæ pecuniæ fuit auctor. Nec jam enarrare volumus, quid pictura Polygnoto, quid Pericli res nautica debeat. Literas certe et facundiam, quibus ornamentis te quoque scimus excellere, omnemque humanitatem, jura, leges, a nobis habere fatentur, quotquot habent.

Plin. Ælian. Varro. Virg. Georg. III. 113. Plin. Ælian. Pollux. Plin. Justin. Cic. pro Flac. c. 26.

34. 'Sed et majores vestros, qui tantæ magnitudinis fundamenta jecerunt, non puduit, missis huc legatis, Solonis inclytas leges describere: unde mox duodecim illæ tabulæ prodierunt, quas apud vos, tanquam omnis publici privatique juris fontem atque normam, ingenui pueri inter præcipua disciplinarum edocentur. Tam antiqua sunt nostræ urbis in Romanam officia: quæ deinde multis temporum opportunitatibus toties reculta auctaque sunt, ut nulla Græciæ civitas pluribus imperatorum vestrorum senatusque honorificis decretis gloriari possit. Nullum enim ferme in Macedonia, aut Asia, aut Græcia gestum bellum est, in quo non insignis erga populum Romanum extiterit Atheniensium fides. Cujus rei quem ampliorem

Liv. III. 31. Liv. III. 34. Cic. de Or. I. 43. Cic. de Leg. II. 4.

ipso populo Romano testem producemus, et quidem universo? Semper enim, et in omni re, quod optima fide gestum est, id Attica gestum Romani soletis dicere. Vell. II. 23.

35. ' Quæ vero contra barbaros majores nostri toties gessere, quanquam forte invidiosa esse ob magnitudinem gloriæ videantur, tamen, quia pro misera posteritate majorum allegare virtutem prodest, commemoranda sunt. Sed unde potius quam ab iis temporibus gentibusque ordiemur, in quibus cum vester aliquis dolor fuerit, erit aliqua etiam ex relata hostium ultione voluptas. Galli cum Italiæ magnam partem, mox etiam Macedoniam Græciamque, innumeris copiis oppressissent, ad Thermopylas majores nostri occurrerunt: terraque et mari fortissime decertando, magnam Græcorum multitudinem servarunt. Pausan. I. init.

36. ' Quid antiquioribus adhuc temporibus, o Dii, et custos urbis Minerva! quæ tum urbs aut regio aut insula prope longeve fuit, quæ non aliquo præclaro Atheniensium facinore nobilitaretur? Marathon, victoriæ Medicæ æternum monumentum, ex oculis hominum et agro nostro deleri poterit: e memoria quidem rerum gestarum et admiratione posteritatis nunquam delebitur. Quid deinde Themistocles, et frater ejus Agesilaus? Quorum hic, interfecto principe purpuratorum Mardonio, quem Xerxem esse putaverat, quasi regem hac audacia non satis terruisset, injecit foculo manum, tales affirmans omnes Athenienses esse: non absimilis illi Mucio, unde adhuc Scævolarum familia Romæ perdurat. Strab. IX. p. 396. Stob. Plut. Parall. c. 2.

37. ' Themistoclis autem tam nota sunt facinora, ut omnis historiæ oporteat esse rudem, qui ista non teneat. Superbissimum enim regem, et tantis instructum copiis, quantas aut antea aut postea habuit nemo, nobili ad Salamina prælio fregit: deinde rem multis millibus improbam unus consilio perfecit, ut universa Europa maximis adhuc viribus subnixum expelleret. Theseo vero duce Amazonicas pugnas, et quicquid ab eo heroe factum est, non modo vetus memoria loquitur, sed passim nobilium artificum opera demonstrant: ne jam Thrasybulos vobis, et Cononas adducamus, et Cinægiros, et omnem illam Corn. Nep. Themist. c. 2. Pausan. I.

clarissimorum imperatorum, fortissimorum virorum manum.

38. 'Periclem tamen indictum abire non sinimus, ut simul virtutem ejus, simul studium Urbis nostræ in virtute honoranda prodamus. Tantus enim ille vir fuit, ut novus ei honor decretus fuerit, duobus connexis oleæ ramulis capite cincto. Probaruntque et rem et auctores universi populi: atque inde claros viros coronandi consuetudo orta, statimque vulgata est. Neque transeundus Phocion est, licet ætas ejus in Philippi et Alexandri tempora incidit, quorum potentia et fortuna summorum virorum obscurare famam potuisset. Nec tamen illi sic officere nomini Phocionis potuerunt, quin strenuum virum, optimumque civem fuisse sciamus: qui cum quadragies quinquies exercitum duxerit, semper absens electus prætor, tamen integritate vitæ civilibusque artibus hodie est notior.

Val. Max. II. 6. 5.

Plut. Phocion.

Corn.Nep. Phocion.

39. 'Atque ea hominis mentio publicæ laudis admonet: cum eadem et civitatis nostræ fuerit in utroque genere præstantia, ut ingeniosissimi homines disputent, Belline an vero sapientiæ studiis Athenæ fuerint clariores? An enim ulla pars disciplinæ est, in qua laudabiliter versari humanum ingenium possit, quam non aut invenerint nostrates, aut præ ceteris excoluerint?

Plut. libello sic inscripto. Cic. de Or. I. 4.

40. 'Ut enim a poëtis ordiamur, quod genus e doctis antiquissimum est, comœdiæ tragœdiæque plurimos atque nobilissimos auctores Athenæ retulerunt. Quanquam profecto comœdiam scribere vetitum Areopagitis est, ne severitatem judicum populari hilaritate corrumpant; tamen et in vestris theatris fabulæ nostræ spectantur, et ingeniosior quisque poëtarum habetur, quo propius abest a nostris. Tragœdiæ vero, quæ maximas in vita habet utilitates ad omnem bene ferendam fortunam, et primum inventorem, et scriptores adeo excellentes hæc civitas peperit, ut tanto jam tempore nemo sit repertus, qui sapientiam Euripidis, facundiam Sophoclis, grandiloquentiam Æschyli possit imitari.

Cic. Tusc. Quæst. I. 1.

Plut. ibid. c. 9.

Timoc. ap. Athen. VI. 1.

Clemens, I. Stromat. Plut.

41. 'Oratores autem præstantes civitas nostra plures eadem ætate habuit, quam propemodum omnes omnibus

annis. E quibus equidem Lysias, et Æschines, et Demosthenes, non tanquam oratorum, sed tanquam eloquentiæ nomina, audiuntur. Et ut pictores, statuarios, aliosque artifices, quorum tamen insignis etiam est gloria, et quicquid ingeniorum diversis studiis occupatum fuit, silentio transeamus, quis ignorat nullibi terrarum meliores extitisse doctores ejus quæ vitam regit sapientiæ? Solon, et Socrates, et cum Platone Xenophon, et tot profectæ a Socrate familiæ, quarum etiamnum successio durat, notiora sunt miracula, quam ut dici debeant; majora, quam ut possint.

42. 'Ob tot urbis decora mirum non est, si maximi præstantissimique reges, uti vincere Athenas magnificum, ita perdere inhumanum judicarunt. Possemus hic Philippum nominare Macedonum regem, possemus Alexandrum. Sed ne tibi talia commemorando, fastidio simus, imperator, præsertim, quia pro humanitate atque eruditione tua nihil horum nescis, has tantum adjiciemus preces, ut clarissimorum regum tueri judicium velis, atque clementiam imitari, quemadmodum imitaris et virtutem. Ne lubeat tibi vastare ædificia hujus urbis, a qua primum tradita mortalibus est ædificandi scientia: noli fame premere frugum parentem: noli bello vastare tot heroum patriam, artium omnium domicilium, religionum atque sapientiæ templum, et, Pythii testimonio ac voce, Græciæ Prytaneum.' Flor. III. 5. Just. II. 6. Athen. V. 16.

43. Sed huic orationi non aliter atque hac vecordia dignum erat, Sylla respondit. 'Abite,' inquit, 'beati: et hæc tam pulchra declamaturis adolescentibus præcipite. Ego enim senatus populique Romani missu, non discendi gratia, sed ad puniendos rebelles adsum.' Plut. Syll. c. 28.

44. Dum hæc aguntur, forte senum in tonstrina sermonem habitum exploratores ad Syllam retulerunt. Tyranno maledixerant, 'quod negligenter servaret urbem, facilesque ad Heptachalcum aditus incustoditos sineret.' Imperator haudquaquam spernendum indicium ratus, media nocte cum expeditis ad locum venit; et quia non difficilis superatu videbatur, admoveri statim scalas, et evadi in murum jubet. Primus omnium M. Teius in summum Plut. de Garrul. c. 8. Plut. Syll.

enisus, cum occurrentem sibi hostem feriret, objectu galeæ fregit ensem: nec cessit tamen loco, sed, donec alii
Vell. ii. 23. commilitones supervenirent, restitit. Sic expugnatæ sunt
Plut. a Sylla Athenæ, Kalendis Martiis.

45. Romani diruto quicquid inter duas portas Piraicam
Appian. Mithrid. et Sacram murorum fuerat, magno cum terrore ingressi,
Plut. de Garrul. strictis ensibus ad cædem rapinasque discurrerunt: non defectionem tantum Atheniensium, sed suas contumelias, et jacta obsidionis tempore convicia, immitis ingenii viro acriter vindicante. Erat omnino fœda tum eorum quæ
Appian. fierent species, tum factorum memoria et notæ. Multis in domibus condita in usum ciborum humana membra reperta;
Plut. Syll. tantumque cruoris ea nocte fusum ferunt, ut præter alias urbis partes cædibus et cadaveribus oppletas, totus Ceramicus ad Dipylon usque sanguine fluxerit, ejusque rivos etiam in suburbium manasse quidam retulerint. Non enim a Romanis tantum obvii sternebantur, sed ingens oppidanorum numerus, acerbiora morte metuens, desperatione sibi necem consciscebat. Aristion cum paucis in
Appian. arcem confugit, incenso prius Odeo,[f] ne materia illius ad oppugnandam arcem hostibus usui esset.

Memnon. 46. Syllam, ne Urbem dirueret, non quidem mandata senatus absterruerunt, quibus tum quidem parum fuisset
Plut. commotus: sed Romanis senatoribus qui cum Sylla erant adjuvantibus, exules Atheniensium Midias et Calliphon extremis precibus evicerunt, 'ut miserrimæ civitatis ali-
Appian. quas esse reliquias pateretur.' Igitur postridie, jam sa-
Plut. tiata nonnihil vindictæ cupiditate, veterum Atheniensium
Flor. laudibus commemoratis, 'ingratissimos hominum,' ut ipse dicebat, 'in honorem sacrorum suorum atque antiquorum
Plut. heroum' conservavit: 'multos se paucis, et vivos mortuis
Appian. donare' dictitans. 'Servilia' deinde 'corpora venditurum' edixit: 'ceteris concedere libertatem; suffragia legum et magistratuum non concedere, quod hostili in se atque populum Romanum animo fuissent. Posteris tamen illorum ea quoque reddere.'

[f] *Odeo*] Odeum locus fuit a Pericle exstructus, musicis certaminibus destinatus: unde et illi ædificio nomen. Vid. Plut in Pericl. *Crev.*

47. Sic antiquissima et nobilissima Græciæ civitas, Plut. cum plurimorum bellorum pericula, seditionumque et tyrannidis violentissima mala superasset, quo tempore vix timeri tale quidpiam potuisset, Aristionis opera in eam calamitatem adducta est, ut extremum exitium vix evaderet. Syllam quoque postea gavisum esse ferunt, quod iræ, cujus potens non erat, hactenus indulsisset, ut tamen urbem non exscinderet; idque inter præcipua fortunæ suæ beneficia numeravisse. Plut. Apoph. Rom. in Syll. Nunquam tamen pristinam deinde recuperare speciem Athenæ potuerunt: Pausan. I. et mœnia tum a Romanis diruta, circiter annos trecentos quinquaginta jacuere: donec imperante Valeriano, contra Scytharum incursiones reficerentur. Zonar. in Valer.

48. Per eadem tempora aliis quoque locis inter Romanos Mithridaticosque duces varia fortuna certatum est. Asia ferme tota regis erat: nisi quod ab obsidione Rhodi repulso etiam Magnetes fortissime resistebant. Liv. Epit. Tac. III. Ann. 62. Hi et alias plurimum damni regiis attulerant: et Archelaum, Pausan. I. paulo ante quam in Græciam iret, fines suos effusa populatione devastantem, multis barbarorum necatis, sauciaverant. Inde, cum maximo exercitu circumsessa oppugnataque urbs eorum a Mithridaticis prætoribus esset, summa virtute defensa est. Liv. Epit.

49. In Thracia atque Macedonia prosperiora omnia regiis erant. Thraces Mithridatis partes secuti, duce filio regis Arcathia, deinde Dromichæte regii sanguinis Thrace, capta Amphipoli, numerosis agminibus Macedoniam et propinquas illi regiones invaserant. Memnon. Horum incursionibus Epirus et reliqua Dodonam usque afflicta sunt: ipsum Jovis Dodonæi templum sacrilegas eorum manus non effugit. Dio ap. Vales. Delphicum quoque delubrum, postquam antiquioribus temporibus bis incensum fuisset, tum tertium a Thracibus inflammatum est. Euseb. num. 1834. Euseb. Προπαρασκ. 81.

50. Iis post Arcathiæ mortem Taxiles cum imperio præerat, Plut. Syll. qui Atheniensium obsidione audita, cum Elateam Phocidis urbem circumsideret, copias in Atticam transducere instituit. Pausan. Habebat autem sub signis centum peditum, decem equitum millia, cum nonaginta curribus falcatis; per se validas ad quodlibet bellum vires, nedum si Archelao jungeretur. Plut.

51. Quo minus committendum Sylla ratus, ut post captam urbem, ad reliquas munitiones tempus tereret, obsidioni arcis Curionem præfecit: Piræeum summis viribus Appian. oppugnavit. Neque prius destitit, quam, repulsis continuo [1] telorum imbre propugnatoribus, muri recentis lunatam partem convelleret. Sed cum optato laboris eventu, non statim præmium etiam speratum affuit. Quippe interiorem murum Archelaus struxerat: et, quasi nihildum actum foret, subeunda erat integra oppugnationis alea. Neque hoc semel atque iterum factum esse dicitur, sed ea Flor. III. 5. fuisse utrisque defendendi expugnandique contumacia, ut Oros. VI. 2. sex et amplius muri perrumpendi Romanis ante plenam victoriam fuerint.

Appian. 52. Tandem urgente Sylla, ipsisque militibus per iram, et quia, expugnato Piræeo, cetera belli faciliora fore credebant, supra fidem humanarum virium connisis, Archelaus in opposita quæque ruentium insana pervicacia victus, cessit loco; seque in Munychiam et circumfluam undis Plut. Piræei regionem recepit. Victores, ædificiis plerisque Appian. Plut. incendio ac ruina deletis, in quibus et navalia fuerunt, et Appian. celebratum Philonis armamentarium, tanta arte distribu- Plin. VII. 37. tis spatiis, ut mille navium instrumentum caperet, ultra Appian. non potuerunt progredi, quod neque classem haberent, Plut. neque sine navibus sequi Archelaum possent. Igitur omisso illo, relictisque idoneis præsidiis, L. Sylla cum majore parte exercitus, et Græcorum populorum auxiliis, ut venienti novo hostium exercitui occurreret, in Bœotiam contendit.

1 *Continua* edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Expeditio L. Syllæ, quemadmodum nihil tam obnoxium hominum judiciis est quam imperatorum consilia, a plerisque reprehendebatur, quod relicto Attico agro, ubi propter asperitatem locorum pauci pluribus resistere possent, Bœotiæ campos et apertam planitiem, numero præsertim equitum tanto inferior, optavisset. Ceterum Sylla, præter insitam audaciam motus causis minime inanibus videbatur, quod, retenta Munychia, Archelaum hoc intelligebat agere, ut ducendo bello, Romanos in regione sterili commeatuum inopia premeret. Ager enim Atticus ne per pacem quidem tantam alere multitudinem poterat: subvectionem annonæ ipse mari, Taxiles terra haud magno negotio erant prohibituri. Plut. Syll.

2. Adversum hæc ea ratio Syllæ erat, ut cum hoste potius solo, quam simul adversus hostem famemque dimicaret. Ad hoc periculo L. Hortensii movebatur; quem, acrem virum et propositi tenacem, cum copiis non pœnitendis ad se ex Thessalia pergere, hostes autem in Thessaliam irrupisse noverat: et nisi subveniretur, ne ubicumque deprehensus pugnam vel cum exitio sumeret, metuebat. Sed Hortensium quidem Caphis Bœotius per aliam quam qua venturum barbari opperiebantur, viam circumduxit, Memnon. Dio ap. Vales. Plut. Liv. Epit. Plut.

donec, superato Parnassi dorso, tenuit Tithoream. Munitissimus natura locus est, alto circum et præcipiti rupium velut vallo claudente: cui quondam Phocensium pars, inundante Græciam Xerxis exercitu, salutem atque libertatem debuisse dicitur. Huc ubi longiore via secuti hostes penetrarunt, Hortensius toto die impetum eorum haud difficulter repulit: noctu deinde tacito agmine profectus per loca confragosa pervenit Patronidem, ibique ab occurrente Sylla receptus est.

Herod. VIII. Pausan. X. Plut.

3. Hoc adjuncto milite, non ultra mille quingentos equites, peditum millia quindecim Romanæ copiæ efficiebant. Accensa deinde Græcorum qui nuper ab Archelao defecerant auxilia, ita augebant numerum, ut tamen ne trientem quidem hostilis multitudinis æquaret. Igitur Archelaum (nam et hic accitus a Taxile in Thessaliam accurrerat) ceteri duces ad prælii tentandam fortunam indesinenter hortabantur: donec consensu omnium victus (nam trahere bellum haud absurdo consilio statuerat) in aciem suos eduxit.

Appian. Mithrid. Plut.

4. Præter veterum copiarum reliquias, et quæ postea Dromichætis ductu venerant; etiam Arcathiæ nullo adhuc incommodo imminuta agmina, et quæ subinde Mithridates summittebat, Taxiles e Macedonia adduxerat. In universum hominum millia centum viginti numerabantur, mixta e variis gentibus acies; Thraces plerique et Pontici, Scytharumque et Gallogræcorum auxilia, tum ex Phrygiæ, Bithyniæ, ceterarumque provinciarum quæ jugum regis acceperant, delectibus coacta juventus. Suos cuique gentium ductores, summæ Archelaum rex præfecerat.

Appian. Oros. VI. 2. Appian.

5. Sylla castris locum in Elateæ finibus ceperat. Sed quia neque collis quem obtinebat arduus, et lata circum planities erat, cum neque loco fideret, et terreri hostium multitudine animadverteret suos, intra vallum se continuit. Id cum continuis aliquot diebus factitatum esset, contemnere hostem regii cœperunt, et, quo ferebat animus, injussu ducum pabulatum excurrere. Panopeum Bœotiæ urbem sine certo imperio tum deletam ferunt: Lebadeam cum celebri Trophonii oraculo direptam.

Plut. Appian. Plut.

Dolebat in oculis suis fortunas sociorum diripi Sylla, sed militem formidine nondum liberatum certamini non audebat objicere. Laboribus ergo atque operum tædio putabat adduci posse, ut potius pugnam poscerent. Ipse, missis ad Archelaum legatis, pacis mentionem interposuit, inducias quoque pactus: quo securiorem efficeret hostem, et castra sua in tutiorem locum transferret.

Front. I. 11. Plut. Front. I. 5.

6. Utrique consilio sicuti ratio affuerat, fortuna et successus affuerunt. Tertio die, postquam derivando Cephisi flumine, fossisque ducendis fatigari cœperant, prætereuntem forte Syllam magno cum clamore prælium poposcerunt. Ille non pugnam cupientium, sed laboris pertæsorum hunc clamorem videri increpans, 'Tamen, si viri estis,' inquit, 'en vobis locum, quem extemplo capiatis.' Simul ostendit arduum præruptumque collem, ubi quondam ad confluentes Assi Cephisique arx Parapotamiorum steterat. Ad hunc occupandum eodem tempore missi ab Archelao chalcaspides ibant: sed eximia Romanorum alacritate prævenit eos Sylla, locumque communivit.

Plut.

7. Ut jam redire militibus virtus et armorum fiducia cœpit, Syllæque exploratores retulerunt, 'castra hostium non magno plerumque præsidio custodiri; ceteros ad prædam, frumentive aut pabuli convehendi gratia passim evagari; redeuntes, ubi per noctem ignibus, interdiu fumo, adventum suum significassent, portis patentibus intromitti; eaque secure et negligenter omnia agi; quantoque plus ducum ipsis, tanto minus obsequii esse:' occasione usus magnum barbaris detrimentum, et, quia necopinantibus acciderat, majorem ex securitate metum attulit.

Memnon. Plut. Memnon.

8. Frumentatorum aliquo numero excepto, cum robustissimum quemque interfecisset, reliquos, a quorum imbecillitate nihil metuebat, resumtis armis suis pergere secum jussit. Cum in vicinum castris locum obscura jam nocte ventum esset, 'Ne vos fugiat,' inquit, 'quam salutis concessæ mercedem postulem, excitatis ignibus signum quod inter vos convenit, vestris date. Ubi redditum ab illis signum fuerit, ad castra succedamus, apertas haud

dubie portas reperturi, ubi vestræ e propinquo voces agnoscentur. In hoc non magis victoriam meam, quam vestram incolumitatem sitam esse scitote. Quod si quis forte fugam, aut proditionem tentare voluerit, a me providebitur, ut nullo neque nostro damno, neque suorum commodo, extremos sibi cruciatus arcessivisse intelligat.' Omnia, sicut Sylla optaverat, obedienter facta. Eventus etiam affuit. Recepti pro amicis late per tota castra terrorem cædemque ediderunt.

9. His incommodis, et quia barbari temere vastando
Appian. culta, penuriam sibi commeatuum ex magna copia fecerant, Archelaus ad Chalcidem retrocedere statuit, ubi e maritimis subvectionibus abundaturus commeatu erat: dum Romani fame ac inopia rerum omnium in vastatis agris attererentur. Non fallebat Syllam, quid hostis moliretur. Igitur discedentem provide secutus, neque se dabat in discrimen, et illum qualia voluisset itinera facere
Plut. prohibebat. Ita ventum ad Chæroneam est, Plutarchi nobilis philosophi natalibus illustrem, qui rerum istarum historiam composuit.

10. Erat inter auxilia Romana Chæronensium cohors: quæ patriæ periculo mota, oravit Syllam, ne hostibus esse prædæ pateretur. Sylla et illos ad præsidium patriæ occurrere jussit, et cum una legione Gabinium tribunum militum eo misit. Tantaque Romanorum diligentia fuit, ut, in servando oppido, Chæronensium ipsorum, licet inflammata studia præveniret. Barbari, spe potiundi oppidi amissa, in Thurio (confragosum admodum et præruptum supra Chæroneam cacumen est) valido collocato præsidio, haud procul inde castra posuerunt.

Appian. 11. At Sylla, æstimato loci ingenio, cum barbaros suam ipsos multitudinem inutilem effecisse; sibi vel ad inferendum gradum, vel ad referendum abunde spatii; illis angusta omnia et impedita, cerneret; quod hactenus detrectaverat, prælium appetere cœpit, hostemque lacessere.
Plut. Quapropter, bifariam divisis copiis, sinistro cornu L. Murænam præfecit, in dextro curaturus: novissimam aciem cum subsidiariis cohortibus Sulpicius et Hortensius legati obtinebant, ita dispositi, ut circumventuris aciem Ro-

manam hostibus se objicerent. Id enim ob numerum barbarorum, et quia equitum levisque armaturæ copiosam manum ostentabant, futurum rebatur.

12. Ericius cum Homoloicho et Anaxidamo Chæronensibus, ut occulto calle in Thurium evaderent, missus, ducibus illis ex improviso regios perculit. Totum enim Romanorum exercitum adesse rati per invia præcipiti timore ferebantur, suisque ipsi armis se induebant. Ad tria millia hominum ibi cecidisse creduntur. Reliqua multitudo partim in Muræнam, instructa jam acie stantem, incidit; partim ad Archelai castra delata, turbavit instruentium ordines sedulitatem, atque omnia terrore et tumultu permiscuit.

13. Sero tum Archelaus, quam iniquum in locum se conjecisset, intellexit. Equitibus igitur celeriter immissis, inferentem jam signa Syllam summovere conatus est. Sed pulsi in abrupta equites parum aut hostibus moræ, aut Appian. suis præsidii attulerunt. Iterum ad perrumpendam Romanorum aciem sexaginta currus falcati processerunt. Sed quoniam justo spatio, quod maxime concitandis cum Plut. impetu quadrigis necessarium est, destituebantur; lente invectos Romani, diductis ordinibus cum plausu, et tanquam in Circensi ludicro alios postulantes, sine noxa transmiserunt: ubi dum hærent haud molli ad convertendum flexu, equi et aurigæ a subsidiis Romanorum impune sunt telis obruti. Sic quoque integrum Archelao Appian. erat, castrorum munitionibus se tueri, et subeuntem ad impedita Syllam pari locorum fraude involvere. Sed ille, quacumque tandem causa (nam et tum et postea varie dubitatum est[a]) educere suos maluit, et, quoniam in propinquo jam Muræna erat, constipatam in angustiis multitudinem confertis ordinibus opponere.

14. Quindecim servorum millia, qui ad promissam li- Plut. bertatem regiis partibus se adjunxerant, in fronte porrectis hastis stabant. Romani Saturnalia hæc esse concla-

[a] *Nam et tum et postea varie dubitatum est*] Vide infra LXXXIII. 17. et fusius apud Usserium ad annum mundi 3919. p. 374. editionis Genevensis, quicquid antiqui scriptores habent, quod Archelai proditionem suspectam efficere possit. *Crev.*

mantes, gladios, abjectis extemplo pilis, ad cædenda hastilia strinxerunt. Sed quia ob densos hostium ordines tarde res procedebat, subducta gravi armatura, velites immissi sunt, totamque illam aciem glandium telorumque grandine proturbarunt. Interim dextrum suorum cornu ita Archelaus produxerat, ut inclusurus Romanum agmen
Appian. Plut. videretur. Ibi Galba et Hortensius[b] raptim ductis cohortibus in latera hostium facturi impetum accurrerunt. Sed prævenit eos equestris hostium procella, sensimque recedentes ad montana exclusit a cetero exercitu, summotosque circumvenit. Maximum ea parte periculum erat,
Appian. quod in conspectu Archelai, nam et ipse aderat, alacrius a barbaris pugnabatur.

Plut. 15. Idcirco Sylla, qui nondum ad conjectum teli venerat, propere cum valido equitum globo laborantibus succurrit. Ea res, et quod ex pulvere conjectabat imperatorem advenire, terruit Archelaum, ut, omissa pugna, ad dextrum Romanorum cornu properaret, id, dum sine duce esset, sperans facilius in fugam verti posse. Sub idem tempus Taxiles contra Murænam chalcaspidas instituit ducere: diversisque e partibus ortus clamor, montiumque repercussu multiplicatus, distinuit Syllam, quo potius et prius ad ferendam opem advolaret. Deinde celeriter capto consilio, Hortensium cum quatuor cohortibus Murænæ subsidio misit, ipse cum quinta et, quos habebat, equitibus ad suum cornu rediit.

16. Commissum jam ea parte prælium erat, et paribus utrimque animis viribusque pugnabatur. Ergo ubi impe-
Appian. rator, et cum eo peditum equitumque novum robur affuit, haud ultra dubitatum est, quin hostes terga verterent.
Plut. Imperator de Muræna solicitus, protinus in illam partem victricia agi signa jubet. At jam sibi quoque oppositos Muræna, concitatis hortatu et exemplo suo militibus, egregie fuderat. Reliquus igitur labor insequendi hostem,

[b] *Ibi Galba et Hortensius*] Galba, qui hic ab Appiano nominatur, intelligendus est Sulpicius ille, qui supra quoque c. 11. cum Hortensio conjungitur. At priore illo loco Plutarchus *Gallum* eum vocat. Uter verum huic Syllæ legato cognomen dederit Plutarchusne an Appianus, non liquet, nec magnopere interest. *Crev.*

cædendique fugientes fuit. Magnus ibi numerus, et multo quam in prælio major, occisus. Nam, ut sagaciter Sylla conjecerat, angustiæ locorum non minus fugam hostium quam pugnam impediebant.

17. Castra tamen et magna pars exercitus servari potuissent, nisi exclusi fuissent ab Archelao, qui eo confugerant. Sed ille redire in prælium jubebat. Nec animus plerisque deerat: sed sine ducibus, sine signis, ne loco quidem ad pugnandum apto, confusis ordinibus et sua multitudine impediti, neque referire hostem poterant, et multi a suis obterebantur. Tandem, magna parte trucidata, ultimis reliquorum obtestationibus expugnatus Archelaus aperuit portas. Sed sera et perniciosa hæc misericordia fuit. Simul cum fugientibus Romanus miles irrupit, captisque castris victoriam consummavit. Hostium ea die centum millia cæsa perhibentur: non supra decem millia cum Archelao Chalcidem perfugerunt. Neque tanta de asperrimis gentibus victoria plus duodecim Romanis abstulit, si quidem commentariis Syllæ credimus. Quatuordecim desideratos fuisse scribit; sed ex eo numero duos sub vesperam revertisse.

Appian. Liv. Epit. Eutrop. Appian. Oros. Plut.

18. Ob hujus victoriæ lætitiam ludos Thebis apud Œdipodeum fontem edenti, missi a Curione, captam Athenarum arcem, tyrannumque in Minervæ templum confugisse nuntiant: cum eodem die, ut postea compertum est, victoria Syllæ Athenis Curioni nuntiaretur. Multiplicatum deinde spe alterius victoriæ gaudium est; cujus certa se promissa ab Trophonio afferre, Q. Titius, negotiari in Græcia solitus, affirmabat. Etiam Salvienus legionarius miles astitisse sibi speciem Jovis, ea majestate qua Olympiæ viseretur, asseruit; finem civilium bellorum, qualis mox consecutus est, prædicentem.

Pausan. I. Plut.

19. Lætus his imperator, ut præsentia constitueret, judicibus ex aliis Græciæ civitatibus excitatis,[c] Elatiensi-

Pausan. X.

[c] *Judicibus ex aliis Græciæ civitatibus excitatis*] Quis credat Romanum et Syllam Græcorum judicum arbitrio permisisse pœnas et præmia eorum qui bene aut secus de Romanis meruerant? Nec vero ea mens est Plutarchi, qui tantummodo judices ludicri certaminis quod Thebis edebat Sylla, Græcos fuisse scribit. *Crev.*

bus, quod Taxili Mithridatis præfecto portas clauserant, libertatem, quam Macedonico Philippi bello amiserant, reddidit. Thebanos dimidio agri mulctavit, et, quod inde provenisset in posterum, pro donariis, quæ Olympiæ et Delphis et Epidauri abstulerat, Jovi et Apollini et Æsculapio consecravit. Armorum deinde hostilium acervum Gabino cinctu, patrio more, Diis belli præsidibus cremavit: monumentumque felicis prælii Marti Victoriæque et Veneri dedicandum curavit.

Plut. Pausan. ix. Appian. Plut.

20. Cum inter hæc ex continuis laboribus modica quiete satis refectos cum corporibus militum animos putaret, Chalcidem cum exercitu profectus est. Sed quia navibus carenti facile præcludi aditus poterat, præsidiis, ubi profuturum judicabat, dispositis, Athenas perrexit, ut pœnas de nocentibus sumeret. Fœdum omnino pestiferumque tyrannum Aristion egerat, et ad luendum supplicium divinitus in potestatem Romanorum traditus videbatur. Cum enim obsessi munimento loci se diu defendissent, tandemque penuria aquæ deditionem coacti essent facere, ea ipsa die horaque, cum arx Curioni est tradita, sereno cœlo repente nubes conglomeratas esse, copiosumque imbrem cecidisse memoriæ proditur.

Appian. Pausan. i. Plut.

21. Sylla Aristionem templo extractum venenum coëgit bibere: ceteros ejus satellites, quive magistratum sub ipso gesserant, quive quovis modo sibi aut populo Romano fuerant adversati, in Ceramicum conclusos, sorte decimum quemque ad capitale supplicium eduxit. Pecuniæ ex arce non spernenda vis egesta. Quadraginta maxime pondo auri,[d] sexcenta argenti reperta fuisse memorantur. Ceterum in his dum occupatur Sylla, L. Valerii Flacci adventu audito, ut Græciam petenti occurreret, in Thessaliam movit. Ejus L. Flacci mentio cogit, ut ad urbana negotia exponenda prævertam.

Appian. Pausan. Appian. Plut.

22. Consul Cinna, C. Mario collega mortuo, in locum ejus Flaccum asciverat. Domi forisque nihil inconcussum, aut etiam mediocriter turbatum erat. Arma jam in

Cic. Brut. c. 90.

[d] *Quadraginta ... pondo auri*] Marcæ nostrates 62. unciæ 4. *Sexcenta argenti.* Marcæ 937. unciæ 4. *Crev.*

Urbe cessabant: sed mœsta omnia suspectaque, tantis undique irarum odiorumque causis, et animis et oculis hominum occurrebant. Inter alia non leviter civitatis concordiam magnitudo æris alieni, et labefacta fides concusserat. Ei malo ut remedium afferret, turpissimam legem Vell. II. 23. L. Flaccus consul tulit, quadrante creditoribus solvi jusso: Sall. Cat. ut jam injuriæ perfidiæque publicus auctor, non immeritas c. 33. Vell. pœnas violatis societatis humanæ vinculis dedisse videatur, altero statim anno a C. Fimbria, legato suo, contra jus fasque interemtus.

23. Inter mala civitatis etiam monetæ fraudes patrimonia privatorum afflixerant. Iis ut obviam iretur, de probandis denariis (octoginta quatuor e libra signari justum Plin. erat[e]) tribuni plebis legem promulgaturi, ut res nummaria XXXIII. 9. Cic. de de communi sententia constitueretur, collegium prætorum Off. III. 20. adhibuerunt. Sed edictum communiter conscriptum Marius Gratidianus prætor, ut omnem populi favorem in se averteret, ceteris ex composito pomeridianum tempus expectantibus, statim a subselliis ad rostra contendens, suo unius nomine proposuit. Tantaque legis ejus gratia fuit, ut per omnes vicos ei statuæ, et ad eas thus et cerei ponerentur. Senec. de Ira, III. 18. Cic. Plin.

24. Cnæi quoque Pompeii, qui postea Magnus est appellatus, judicium idem annus habuit. Peculatus erat ob Plut. furta Strabonis postulatus, et quod in Asculana victoria Pomp. c. 6. libros et plagas venatorias munere patris acceperat. Dixerunt pro Pompeio Q. Hortensius, et L. Philippus jam Cic. Brut. c. 64. Plut. senex, 'se non immerito, cum sit Philippus, Alexandri studiosum esse' dictitans: quod jam id nomen a multis Pompeio imponi cœperat. Egit et pro se Pompeius ita constanter et præter ætatem diserte, ut commotus ea re prætor Antistius, qui judicium exercebat, filiam ei nuptum

[e] *Octoginta quatuor e libra signari justum erat*] Sic quidem apud Plinium legitur eo loco quem margo indicat. Sed ibi aliquod esse vitium videtur, cum ipse multis aliis in locis longe aliter numeret. Hæc quidem verba non deterruere Gronovium a sua opinione sexcentis auctorum veterum testimoniis confirmata, ex qua denarii sex et nonaginta in libram, si ad subtiles et accuratas rationes rem revocemus; centum autem in usu populari numerantur. Eum vide l. II. de Pecunia Vet. c. 6. *Crev.*

offerret. Accepta conditione Pompeius, cum paucos post dies absolveretur, a populo Thalassionis inclamatum nomen est, quod tum inter festivitatem nuptiarum solebat
Val. Max. v. 3. 5. et vi. 2. 8. celebrari. Plurimum tamen ei Cn. Carbo patronus profuit, magna tum potentia: cujus acerrimo studio atque enixa opera defensus est.

25. Asiæ deinde et Græciæ bella respicientibus non magis hostis Mithridates, quam imperator Sylla terrori
Appian. Civ. i. et Mithrid. Memnon. erat. Igitur fit senatusconsultum, quo L. Flacco consuli bellum Mithridaticum et legiones duæ decernuntur. Adjectum, ut, 'siquidem in potestate senatus Sylla esset, adjutore illo; sin vero, tanquam hoste uteretur.' Hæc audita
Plut. dita moverunt Syllam, ut in Thessaliam duceret.

Appian. 26. Inter hæc Archelaus, acceptam terra cladem utcumque maritimis expeditionibus sarciens, archipiratæ magis, quam magni ducis, more circum insulas vagabatur. Sed, ad Zacynthum exscensione facta, cum obsidere oppidum instituisset, ab oppidanis, ductu quorundam Romanorum, qui forte ibi negotiabantur, nocturna eruptione territus, e vestigio conscendit naves, Chalcidemque in-
Strab. x. p. 478. Plut. Steph. Plut. glorius rediit. Eodem et Dorylaus, Philetæri F. cum novo exercitu venit. Idcirco ad Syllam, cum vix Melittæensium fines (Thessaliæ oppidum Melittæa fuit, quod et Melitea vocabatur) attigisset, frequentes undique nuntii accurrerunt, omnia quæ recepisset a tergo, non minoribus, quam antea, copiis per Mithridatis præfectos opprimi.

Appian. 27. Rex enim, comperta exercitus sui strage, uti par erat, territus, animum tamen minime desponderat, quin
Oros. ex novis delectibus, et quos antea collegerat, octoginta hominum millia classi imposita cum Dorylao duce mitteret.
Appian. Atque is, cum Chalcidem appulisset, celeriter recepta
Plut. Bœotia ferox et exultabundus, Syllæ congressum optabat, Archelaumque deterrere orsum negligebat: fama quoque dispersa, 'non sine proditione ducis tot bellatorum millia tam facile deleri a Romanis potuisse.' Enimvero circa Tilphossum, reverso Sylla, levibus præliis Romanæ virtutis experimentum cepit: adeo mutata sententia, ut postmodo princeps, ducendum esse bellum, sumtibusque et tempore atterendum Syllæ impetum, censeret.

28. Sed ubi, castris ad Orchomenum positis, loci fiducia spem Archelao dabat, quod equitibus, qua parte virium regii præstabant, opportuna planities se pandebat; parare se cœpit, tanquam casum prælii primo quoque tempore subiturus. Copias ita digesserat, ut in fronte quadrigæ falcatæ essent: post has locata phalanx erat, Macedonici instituti acies. Tertii auxiliares stabant, cum Romanis armis, mixtis Italicæ gentis fugitivis. Post omnes levis armatura constiterat. Equitatus utrumque latus claudebat, commisso prælio ad circumveniendum hostem evolaturus. Frontin. Strat. II. 3.

29. Adversum hæc omnia Romanus, loci numerique incommoda labore emendanda ratus, fossas in utroque latere complures instituit ducere, decem in latitudine pedibus patentes, et in capitibus earum castella communivit. Triplicem deinde peditum aciem fecit, intervallis relictis, per quæ equitem, quem novissimo loco tenebat, ubi visum esset, emitteret. Deinde antesignanis secundæ aciei imperavit, ut robustos densosque palos firmiter in terram defigerent. Quod ubi factum est, et ab regiorum acie concitati currus provolarunt, intra palorum septa recepit suos, statimque, sublato clamore, velites et levem armaturam ingerere tela jussit. Erant ad terrorem comparata omnia, nihil usitatum notumve: sed in mediis campis velut subito enatum vallum, conversa in aliam formam acies, insolita et inopinata monstra occurrebant. Pars quadrigarum implicita palis hæsit: aliæ, conversis habenis in suos recurrentes, phalangem dissiparunt. Plut. Appian. Frontin.

30. Interea cum, equitibus Archelai incumbentibus, qui ad opera erant, milites turbarentur, metusque ad aciem etiam Syllæ pervenisset; ille ex equo desilit, correptoque signo in primos ordines procurrens, 'Cum deinde,' inquit, 'interrogabimini, ubi imperatorem vestrum deserueritis, mementote dicere, pugnantem ad Orchomenum.' Hæc illo clamante tribuni centurionesque accurrerunt, milites quoque multi secuti sunt, et a dextro cornu integræ cohortes duæ affuerunt. Ita repulsis hostibus, collaudatos milites reduxit; cibumque capere, et, refectis prandio viribus, ad opus reverti jussit. Appian. Plut. Front. II. 8. Appian. Plut.

31. Tum vero iterum invecti sunt hostium equites, non incomposito, ut antea, impetu, sed servatis ordinibus. His Romanum equitatum Sylla opposuit, ipse præsens
Front. II. 3. hortator, et tota acie, ubi maxime opus erat, se offerens:
Appian. Oros. donec, egregia iterum victoria potitus, ad quindecim hostium millia, majorem partem equites, et in his Diogenem
Plut. Archelai privignum cecidit. Pedites cum diu restitissent, tanta sagittariorum pervicacia, ut, quoniam prementibus Romanis spatium utendi arcubus non habebant, densis sagittis, tanquam gladiis, cominus ferirent hostem, intra vallum compulsi sunt.

Appian. 32. At L. Sylla, ne iterum Chalcidem elaberetur Archelaus, quo prosequi eum inopia navium nequiret, toto campo stationes nocturnas disposuit. Deinde, luce reddita, vix ad centum a castris hostium passus fossam fodit:
Plut. et magnam manum, quæ ad prohibendum opus procurrerat, ita rejecit, ut reliquis nulla deinceps ad erumpendum audacia superesset.

Appian. 33. Cohortatus igitur exercitum Sylla, 'ut adversum trepidos et imbelles armis potius quam operibus pugnarent, et convulsis in quas se condidissent latebris, belli reliquias uno impetu profligarent;' protinus ad oppugnandum Archelai vallum duxit. Neque regii præfecti stimulare suos omittebant: modo dedecoris magnitudinem, si plures a paucioribus ne in munimentis quidem se defenderent; modo nullam nisi in armis spem salutis ostendentes. Magno igitur clamore et impetu res utrimque gerebatur: et licet Romani, testudine facta, partem valli subruerant, densa tamen barbarorum acies strictis gladiis deterrebat irrupturos. Donec Basilus tribunus legionis primus omnium transcendit, et, hoste cæso, exemplum reliquis viamque ad irrumpendum dedit.

34. Sic expugnata sunt Archelai ad Orchomenum castra:
Plut. tanta iterum cæde, ut sanguine paludes infectæ,
Oros. stagnumque in proximo cadaveribus oppletum, referantur.
Appian. Viginti millia hominum, in paludes compulsa, cum preces victoribus non intellectas funderent, inexorabilis Syllæ crudelitas delevit. Totidem alia in flumine periisse di-
Oros. cuntur; præter eos, qui in castris et circa passim sunt

trucidati. Archelaus tamen evasit discrimen, paludum latebris, per biduum occultatus: tertio demum die naviculam nactus, qua Chalcidem trajiceret. Ibi, quicquid usquam regiarum copiarum propinquis regionibus agebat, summo studio contrahere conatus est; ut saltem Eubœam teneret, donec meliorem aliquam spem repetendæ Græciæ casus aliquis attulisset. Eutrop. Plut. Appian.

35. Sylla postero die quam prælio victor extiterat, tribunum vallari corona, multos deinde alios militaribus donis cohonestavit; virtutis causa, et alioquin retinendæ exercitus voluntati pecuniæ profusus. Direptis deinde Bœotiæ oppidis, quotquot iterum ad regios defecerant, et Anthedone, Larymna, Alæisque eversis, in Thessaliam hyematum transiit: simul intentus in Flacci consilia, simul quæstorem expectans, quem ad classem adducendam emiserat. Interim ipse fabricare ex præsenti copia naves instituit: quando neque Lucullus, neque certus aut constans de eo rumor adventabat. Plut. Appian.

36. Sed ille, postquam ad belli societatem adduci Ptolemæus nequibat, navibus, quibus Cyprum deduceretur, acceptis, ex maritimarum civitatum, quas præter vela faciebat, auxiliis modicam classem collegerat: et, vitatis piratarum insidiis, Rhodum appulsus, assumtis Rhodiorum navibus, Coos etiam et Cnidios, ut, ejectis barbarorum præsidiis, arma secum in Samios ferrent, impulerat. Plut. Lucull. c. 5.

37. Eadem æstate, qua bellatum in Bœotia erat, Mithridates post primam Archelai cladem, sævitia ingenita, et levitatem Asiaticorum, ne cum fortuna mutarent animum, veritus; occupare perfidiam alia perfidia, et priusquam occasionem nocendi adipiscerentur, auferre potestatem statuit, suspectosque passim ut in manu haberet, operam dedit. Ante omnia Gallogræcos, quotquot Tetrarchici generis erant, amicitiæ specie Pergamum evocatos sustulit: cum ipsorum insidias vix evitasset. Appian.

38. Ad sexaginta numero convenerant, et cum serviliter se haberi cernerent, conspiraverant in necem regis. Præcipuo robore Toredorix quidam erat, Tosioporum tetrarcha. Is Mithridatem in gymnasio jus dicentem cum ipso tribunali in præceps daturus, cum forte eo die Mi- Plut. de Virtut. Mulier. c. 41.

thridates in gymnasium non ascendisset, in suam domum convocatos, bono animo esse jussit, et, quamprimum data occasio foret, undique strictis mucronibus impetum in regem facere. Sed, re detecta, Mithridates omnes cum
Appian. uxoribus et liberis interfecit, sepultura quoque negata. Tres tantummodo fuga servati. Pecuniam omnem Mithridates diripuit: missoque, qui genti præesset, Eumacho, Gallogræciam in provinciæ formam redegit. Sed, qui
Oros. vi. 2. effugerant, reguli, quorum clarissimus Deiotarus diu post
Appian. hæc tempora vitam regnumque produxit, collecta popularium manu, Mithridatis præsidia cum ipso præfecto expulerunt.

39. Chios adhuc gravior calamitas oppressit. Publicatis omnium bonis, qui profecti ad Syllam fuerant; deinde missis, qui in factionem Romanam inquirerent, postremo cum militari manu Zenobius affuit, dissimulato consilio, tanquam in Græciam trajecturus. Is nocturno tempore muros urbis, et si quæ alia apta defensioni loca erant, occupavit, et, præsidio ad portas collocato, per præconem hospites quiescere, oppidanos in concionem procedere jussit, mandata regis accepturos.

40. Ubi convenerunt, 'Nihil eos mirari debere,' ait, 'si graviter iratum sibi regem audiant. Quanto quisque sit majoris animi locique, tanto ægrius tolerare injurias, et concoquere iram posse. Mithridatem hac potentia, et his gestis rebus, iniquissimo animo laturum, si a parva civitate contemni putet, quem maximæ nationes potentissimique reges colant. Plane constare, multos eorum cives Romanæ factionis esse: utrum autem invita, an vero volente civitate sint, non constare. At vero ea facta neque merito regis, neque ipsorum promissis respondere. Negari non posse ipsius beneficio, quemadmodum et ceteram Asiam, gravissimo Romanæ dominationis jugo liberatam Chion esse. Atque hoc ipsos agnovisse a principio, regemque suis decretis liberatorem atque Deum appellavisse. Atque illum vicissim tribuisse multa; debitorum partem remisisse magnam; ex bonis damnatorum addidisse plurimum.

41. 'Pro his meritis audire, Chios Romanorum esse

studiosiores. Id quamvis verum esse de universa civitate non putet, multos tamen eo crimine teneri, haudquaquam ambiguum esse. Veniam tamen daturum arma et liberos principum obsides tradituris. Id adeo regis multo minus quam Chiorum interesse: neque illi, quam civitati, tanto odio esse debere, qui res novas moliantur. Quippe illius res defectione Chiorum non multo deteriores fore: at, qui Chiis regem inconcilient, certum patriæ suæ excidium meditari. Nam et insulam tantæ regis potentiæ resistere non posse: et, quanquam in Bœotia victor Sylla extiterit, non modo cum aliis exercitibus Mithridatis, quibus rex abundet, sed etiam cum civibus suis dimicaturum. Jam in Græciam transcendisse L. Valerium consulem, Marianarum partium virum. Neque dubitari [1] posse, quin ibi locorum eadem sint exercituri odia, quæ domi et in Italia ostendissent.'

42. Chii, postquam hæc audiverunt, hinc necessitate, inde spe impulsi, fecerunt imperata. Idcirco Zenobius, Erythras misso quod erat traditum, expectare Chios literas regias jussit: eæque paulo post affuerunt, in hanc sententiam scriptæ.

43. 'Nunc quoque Romanorum fautores esse pergitis, quorum adhuc non pauci in vestra urbe degunt: prædia quoque eorum exercetis, neque vectigal nobis eorum nomine penditis. Et, navem quidem meam impulsu triremis vestræ propemodum demersam, culpæ gubernatoris ascribi facile paterer, nisi vestros animos clam missi ad Syllam optimates arguerent: quod si publico consilio non esset gestum, nuntiare vos, et delatis reorum nominibus, suspicione liberare civitatem oportuit. Vos igitur, non imperio tantum meo, sed etiam saluti, insidiatos, quanquam de sententia amicorum supplicio afficere debueram, duobus talentorum millibus [f] mulctare malo.'

44. Trepidis ad hæc, et, ut ad regem legatos mittere liceat orantibus, cum negatum a Zenobio esset; arma tra-

1 *Dubitare* edd. ante Crev.

[f] *Duobus talentorum millibus*] Marcis argenti 187,500. *Crev.*

dita, obsides datos, muros a barbaris insessos reputantes, eo descenderunt, ut imperatam pecuniam penderent. Sed, ubi, detractis fanorum [2] ornamentis, mulierumque collato mundo, ægre hanc summam confecerunt, Zenobius aliquid deesse ponderi cavillatus, adesse iterum in theatro universos jussit. Inde, cum theatrum viasque ad mare ducentes armatis sepsisset, nominatim evocatos præcipuum quem-

Memnon. Nicol. Damasc. et Posid. ap. Athen. VI. 18.

que, deinde ceteros ipsorum servis vinctos tradidit, ut in Colchos deportarentur. Seorsim deinde a viris, ne quid acerbitatis atque ludibrii deesset, infirmiorem sexum ætatemque barbaris custodibus avehendos commisit. Urbs

Appian.

Chiorum Ponticis colonis est tradita, agerque a Zenobio

Memnon.

distributus.

45. Ceterum partem navium, cum præterveheretur Heracliensem oram, exceperunt Heracleotæ, quibus amicitia cum Chiis intercedebat : Chiosque, in urbem suam receptos, donec confectus iis in patriam reditus fuit, hospitaliter secum habuerunt. Id primum in tanta clade solatium

Appian.

miseris fuit : proximum, quod Zenobium haud multo post pœnam luisse scelerum compererunt.

46. Ephesum ille cum militibus appulerat, eadem omnia, quæ Chii, exempla editurus. Illi, nisi positis armis et parvo comitatu, recipere hominem recusarunt. Qui ubi accepit conditionem, et apud Philopœmenem, cui rex gener urbis præfecturam commiserat, divertens, per præconem edixit, ut ad concionem populus conveniret, Ephesii, nihil non ingratum opperientes, rem in sequentem diem rejecerunt. Sed nocte quæ intercessit capto inter se consilio, arma corripuerunt; trusoque in carcerem Zenobio et statim interfecto, centuriare multitudinem, et, ex agris in urbem comportatis, quæ poterant, omnibus, adversus vim parare se instituerunt. Hæc audita Trallianos, Hypæpenos, Mesopolitasque impulerunt, ut eadem omnia face-

Oros. VI. 2.

rent. Smyrnæi quoque, Sardianique, et Colophonii cum aliis quibusdam exemplum Ephesiorum secuti sunt.

Appian. Liv. Epit.

47. At Mithridates, misso contra defectores exercitu, quotquot redigere in potestatem potuit, crudeliter afflictis ;

2 Ita ex Appiano correxit Crev. Edd. præcc. habent *funerum*.

ut ceteros benevolentia retineret, 'Græcis per Asiam urbibus libertatem,' edixit, 'se concedere: porro, ne quod genus hominum regiæ munificentiæ expers foret, debitores æris alieni obligatione solvi; inquilinos cujusque urbis civium numero ac jure agere; manumitti servos jubere.' Hæc eo pertinebant, ut, contra veterum civium dubios animos, hæc esset semper ad arbitrium regis parata factio, non ob acceptum modo beneficium, sed quia, auctore sublato, ne illud quidem sibi mansurum esse intelligebant. Appian.

48. Plures deinde contra Mithridatem initæ detectæque conjurationes fuerunt. Familiares regis Minionem et Philotimum Smyrnæos, et Lesbium Clisthenem, Asclepiodotus, et ipse Lesbo oriundus, cum particeps ejus consilii fuisset, prodidit: adducto velut in secretum Minione, ut ipse rex post lectum abditus de conjuratione agentem audiret. His ita deprehensis, quamvis omnia crudelitatis ingenia admovisset, ipse tamen sæpius animo discruciabatur, nihil jam ne inter domesticos quidem tutum fidumque inveniendo.

49. Postquam autem etiam Pergami circiter octoginta viros idem propositum habuisse cognovit; in ceteris civitatibus non defore qui similia molirentur existimans, passim exerceri quæstionem proditionis jussit. At, quibus id negotium commissum fuerat, paucos ex merito, ceterum suos quisque inimicos sub ejus criminis invidia damnaverunt. Ad mille sexcentos suarum quemque [3] urbium principes ea pestis absumsit: quorum accusatores paulo post partim a Sylla comprehensi pœnas luerunt: alii sua manu prævenerunt supplicii fœditatem: reliqui omnibus exosi, cum domi sperarent nihil tolerabile, Mithridatem in Pontum refugientem secuti sunt. Oros. Appian.

50. His tumultibus et gemina suorum clade territus Mithridates, scripsit Archelao, 'ut, quibus posset conditionibus, bellum desineret.' Ille, misso ad Syllam Deliaco negotiatore, cui et ipsi nomen Archelao erat, colloquium iis de rebus postulavit. Egit fortunæ suæ gratias Sylla, quæ ancipitem animi magno iterum æstu liberaret. Oros. Appian. Sall. Incert. Plut. Syll.

3 *Suorum quique* edd. ante Crev.

Nam, urbana modo negotia, modo Mithridaticum bellum respiciens, neque par ambobus erat, et utrum persequeretur aut omitteret, paribus hinc inde momentis ambigebat. Navibus quoque et pecunia destituebatur: quæ neque domo mittebantur, et ex fanorum spoliis aut aliunde paratas jam absumserat. Cum igitur uterque paratos ad paciscendum afferret animos, haud ægre pepigerunt, 'ut in mari circa Delium congrederentur.'

Appian. Plut. Appian. 51. Ibi prior Archelaus ita infit: 'Quæ rex meus, aliorum ducum injuriis avaritiaque compulsus, arma cepit, ea, virtutem tuam admiratus, cupit ponere, modo tolerabiles[4] ei conditiones ferantur. Tibi certe, cujus præsentiam urbanæ res tantopere desiderant, in promtu est, accepta a rege pecunia, et navibus, et copiis, quanta postulaveris, ad ulciscendos inimicos uti.'

Plut. Appian. 52. Tum Sylla: 'Siquidem injusta se passum Mithridates crediderit, legatos missos et de injuriis questum oportuit: non vero aliena regna invadere, totque millibus occisis hominum, et quæ illi habuerunt, et excepta insuper mortalium casibus, Deorumque sacris dedicata, diripere. Neque vero amicis mitius, quam hostium acerbissimis usus, et aliorum interfecit plurimos, et quos mensæ suæ adhibere consueverat, tetrarchas, cum liberis et uxoribus, licet hostile nihil ausos, trucidavit. Sed, ut aliena mittam, qualem in nos animum fuisse dicam, qui nullum in belli usum, sed altissimo tantum odio, quicquid Italici generis hominum in Asia fuit, cum tota familia, ne libertinis quidem exceptis, omni cruciatu ignominiaque delevit? Atque is idem repente noster amicus extitit, non alio scilicet beneficio motus, quam quod plusquam centum sexaginta suorum millia nostris concisa manibus intellexit.

53. 'Pro quibus in nos meritis, haud erat iniquum inexpiabilia posthac adversus eum bella geri. Sed tamen tibi pro eo deprecanti hoc dabimus, ut veniam ei a senatu populoque Romano impetremus, si bona fide resipiscat. Quod si, ut solet, utque ego magis opinor facturum, hæc

4 *Tolerabilius* legitur in edd. ante Crev.

ideo tantum agit, ut, dilato interim periculo, consilium ex eventu capiat: jam ego te, Archelaë, hortor atque moneo, ut Fortunæ invitanti ad excelsa omnia ne desis. Quemadmodum ille suos amicos remuneret, multorum jam malis discere potuisti: quæ nostra sit in socios fides, quæque liberalitas, ut alios taceam, Eumenes atque Masinissa satis et recentia, et nota omnibus documenta sunt.' Ad extremum eo prolapsus est, ut loco Mithridatis Archelaum regnare posse diceret, siquidem tradita sibi classe dedisset operam, ut benevolis Romanis uteretur. Plut.

54. Sed ille, adhuc loquentis abrupta oratione, 'Proditorem,' inquit, 'Sylla, Archelaum non habebis: amicum habebis, si æquis legibus pacem cum Mithridate feceris.' Ad hæc Sylla paulo commotior: 'Tu vero,' inquit, 'Archelaë, cum sis Cappadox, barbarique regis aut servus, aut, si malis, amicus, (nec enim ego quicquam interesse putem,) tantis propositis præmiis a turpitudine proditionis abhorres: me, et Romanum, et Syllam, ad turpia fœdera solicitas! Quasi vero non ille sis Archelaus, quem de centum viginti millibus hominum, cum paucis fugientem Chæronea vidit; quem Orchomenus, stratam corporibus Bœotiam relinquentem, in paludum suarum latebris biduo texit.' Appian. Plut.

55. Territo ad hæc Archelao, et deprecante; ille modico interposito silentio, 'Siquidem,' inquit, 'omnem, quam habes, classem, duces, legatos, captivos, transfugas, fugitivos Mithridates tradiderit; Chios, et si quorum aliorum par causa est, civitatibus suis reddiderit; præsidia, nisi quibus locis ante bellum habuit, deduxerit; sumtus belli, cujus ipse concitor fuit, præstiterit; et patrio regno contentus, cetera quibus oportebit restituerit: spero me ei delictorum veniam a populo Romano impetraturum esse.' Appian.

56. Ad extremum ita convenit: 'Mithridatem Asia et Paphlagonia abstinere: Bithyniam Nicomedi, Cappadociam Ariobarzani reddere: Romanis duo millia talenta,[g] cum septuaginta rostratis et omni armamento, Dio ap. Fulv. Ursin. Plut.

[g] *Duo millia talenta*] Marcas argenti 187,500.

dare. E diverso Syllam et reliquum ei regnum confirmare, et auctorem fieri, ut socius amicusque populi Romani appelletur.' His ita pactis, Archelaus, præsidia quibus ipse præesset continuo deducturum, de ceteris scripturum regi, recepit; atque interim seque et classem Syllæ tradere.

Appian.

Liv. Epit.

Memnon. Appian.

57. Dum hæc ultro citroque geruntur, L. Valerius Flaccus consul, ut Syllæ succederet missus, Brundisio solvit: statimque a principio, cum vix portu exisset, infelicis expeditionis quasi prænuntia tempestas plerasque naves solvit; aliasque præmissas præfecti Mithridatis incenderunt. Reliquos cum invasisset fames, vix et ægre Byzantium, deinde, fortuna jam prosperiore usi, in Bithyniam ad oppidum Nicæam pervenerunt. Eodem cum iis, quos ipse ducebat, C. Fimbria legatus accessit. Erat hic extremæ audaciæ homo, consuli ignavo et rei militaris imperito adjutor datus. Sed ea res utriusque vitiis cito in commune exitium vertit. Pravum ingenium consuli erat, avarum, et ad supplicia præceps: quibus rebus benevolentia militum haud sane retinetur. Ergo præmissa pars eorum in Thessaliam, in Syllæ castra transiit: ceteri ne deficerent, ægre a C. Fimbria retenti sunt. Hunc enim ob simulationem virtutis et æquitatis exercitus diligebat: quod is contemtum pecuniæ præferebat; cum Flaccus inexplebili cupiditate, non contentus cetera in sinum suum condere, etiam annonam militum, prædæque illis debitam partem, in lucrum converteret.

Memnon.

Liv. Epit.

Appian.

Dio ap. Vales.

Liv. Epit.

Dio.

58. Ab his initiis aversus a Fimbria consul, cum neque dictis neque factis contumeliosis in eum abstineret, irritabile hominis ingenium, et ad audaciam semper projectissimum, vecordiæ contumaciæque implevit. Ea contentio jam ex quo Byzantii convenerant se exseruit: Flaccumque in urbem ingressum criminatus Fimbria est, 'milites hyemante cœlo extra mœnia viles contemtosque tendere: Flaccum pecunias per injuriam exercitus partas, luxu et deliciis intra tecta consumere.' Tantumque seditionis commotum est, ut milites in urbem vi irrumperent, et, obviis quibusdam obtruncatis, suo arbitrio per domos distribuerentur. Sed, his utcumque compositis, in alterum annum dilata est seditio, quæ delatum auctoritate senatus

Memnon.

Dio.

imperium Flacco ademit; senatu inconsulto Fimbriæ dedit.

59. Inter hæc censores in Urbe L. Marcius Q. F. Q. N. Philippus, M. Perperna, lustrum septimum atque sexagesimum condiderunt: opera publica locaverunt: senatum recensuerunt. Quo tempore Ap. Claudius a censore Marcio est præteritus (quanquam ei propinqua cognatione junctus esset) quod in partibus optimatium ille fuerat. Idem censor aquæ Marciæ ductum bello sociali disturbatum refecit. Civium Romanorum censa tum capita sunt CCCCLXIII. millia: princeps senatus L. Valerius Flaccus, gentilis consulis Flacci, lectus est.

FastiCapit. Cic. in Verr. I. 55. Cic. pro Dom. c. 32. Pigh. Ann. Euseb. Chron. Liv. Epit. LXXXIII.

60. Sub hoc tempus cum omnia in Urbe incerta, et neque legi quicquam, neque mori relictum esset; qui dominationem obtinebant, eo cogitationes omnes converterant, ut L. Syllæ, quem suæ publicæque rei vindicem metuebant, resisterent. Igitur L. Cinna se tertium cum Cn. Papirio Carbone consules ipse fecit.* Horum impotens tyrannis adeo multos principum virorum ad Syllam se recipere coëgit, ut amplius in castris ejus, quam in ipsa Urbe, senatus instar esset.

Appian. Civ. I. Auct. de Vir. Illustr. in Cinna. Liv. Epit. LXXXIII. Dio ap. Vales. Plut. Syll. c. 44.

61. Hæc dum alibi fiunt, proconsulem Asiæ Flaccum Fimbriana tandem audacia imperio vitaque exuit. Forte de hospitio quæstori consulis cum legato C. Fimbria lis inciderat. Flaccus multa cum legati contumelia secundum quæstorem dedit: deinde Fimbriæ discessum minitanti, 'discessurum esse, vel invitum,' respondit: mox contra convicianti, ademta legatione successorem dedit. Ille, tempore observato, quo Chalcedonem proficiscendum fuerat, quasi salutaturus in discessu commilitones Byzantium divertit. Multa ibi oblique in avaritiam et crudelitatem Flacci jactasse constat, militibus, ut sibi prospicerent, per speciem benevolentiæ monitis. Deinde postquam hæc ad intimos animos dimissa, seque in ea apud omnes opinione esse sensit, ut pleramque opem salutis in ejus præsentia reponerent; conscenso suggestu aperte incusare Flaccum proditionis cœpit: 'neque aliud immani avaritia

Appian. Mithrid. Dio. Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Appian. Dio.

* A. U. C. 667. A. C. 85.

hominem agere, quam ut, accepto a Mithridate auro, milites cædendos vinciendosque præbeat.' Iis causis ita exarsit proclivis alioquin in seditionem concio, ut Thermum, pro prætore a Flacco relictum, ademtis fascibus ejiceret.

Appian.

Diod. ap. Vales.

62. Fimbria gratiis militi actis, tanquam vicem redditurus beneficii, res sociorum agi ferrique, redigi in servitutem obvios, alia contra disciplinam fieri passus, paucis diebus opulentos ex pauperibus effecit. Sed quorum raptæ res hominesque fuerant, obviam profecti Flacco, graviter de injuriis suis querendo, proconsulem jam ante Fimbriæ infestum ita accenderunt, ut sequi eos juberet sua statim recepturos. Ubi ad castra ventum, multis cum minis imperavit Fimbriæ ut ablata dominis restitueret. Ille, culpam in milites conferens, se invito quod esset factum accidisse præferebat: nec eo minus clam instigabat audacissimum quemque, 'rem acerbam indignamque' dictitans, 'auferri militibus ab imperatore, quod suis laboribus et belli jure quæsivissent. Neque se eis auctorem esse, ut quicquam earum rerum redderent.'

Appian.

Diod.

63. Igitur, Flacco jam in omnes, et ut quisque loco præstabat, minacius invehente, magnus in castris tumultus excitatus est. Donec metu profugus proconsul, ex ædibus ubi se occultaverat, noctu superatis mœnibus, primo Chalcedonem, deinde Nicomediam se proriperet, clausisque oppidi portis vim extremam arcere conaretur. Sed Fimbria nihil contatus, trajecto freto proconsulem insequens, obiter prædam agebat ex agris; pecuniam imperabat civitatibus: qua inter milites distributa, benevolentiam sibi manipularium compararet. Quod si quod oppidum jussa detrectaret, diripiendum exercitui præbebat. Ita Nicomediam perventum est; quam et ipsam militi concessit in prædam: proconsulemque e puteo protractum privatus, et majorem amicum comes occidit. Imperium militari consensu in Fimbriam translatum, licet pessimi exempli res et esset, et videretur, senatus temporibus servire coactus ratum habuit.

Vell. II. 24. Appian. Liv. Epit. Oros. VI. 2. Liv. Epit. Memnon.

64. Talis ferme ea tempestate rerum ubique facies erat. Mithridates multa et faciebat acerba, et patiebatur: in-

gentes exercitus amiserat: insidiis, etiam amicorum, petebatur. Græciam Romani simul regiique; Lydiam, Ioniam, et conjunctas his provincias Pontici regis ira vastabat. Macedoniam Thraces populabantur. Piratæ invaserant maria. Romani et cum aliis, et inter se discordes, suas ipsi victorias, sua arma horrebant. Multiplex omnino, et perplexum malum Europam Asiamque communi calamitate involverat.

Liv. Epit.
Flor. III. 6.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. C. Flavius Fimbria imperium copiarum, quo diximus modo, nactus, non sicut ambitiose erga milites, injuste adversus socios, sic etiam timide atque negligenter contra hostem administravit. Filium suum Mithridates patri cognominem cum ingenti exercitu Bithyniam tueri jusserat, Taxile, et Diophanto, et Menandro, claris bello ducibus, adjunctis. Ab his primum repressus, nec sine detrimento, Fimbria, mox aliquot præliis superior, res regis prope desperationem ultimam adduxit, non animo tantum adversus fortuita casuum, sed etiam consilio bonus.

Appian. Mithrid. Memnon.

Liv. Epit.

2. Quod enim numero militum longe erat inferior, astu rem inclinatam restituit: ductisque ad latera castrorum brachiis, fossa in fronte facta, quietum in vallo militem tenuit: donec regium equitatum temere in angustias munimentorum ingressum improvisa eruptione sic excepit, ut sex hostium millia desiderarentur. Iterum ad Miletopolim, juxta quam Rhyndacus fluvius oritur, tali loco castra metatus, ut inter ipsum et regios flumen interesset; cum forte circa solis ortum ingens pluvia securiores hostes fecisset, raptim transducto exercitu, sopitos plerosque et inermes adortus, ingentem stragem edidit, plena et illustri

Memnon. Front. Strat. III. 17.

Oros. VI. 2. Plin. V. 32. Memnon.

victoria potitus. Mithridates cum præcipuis ducum, et mediocri equitum manu, citra non ausus consistere, contenta fuga Pergamum ad patrem pervenit.

3. Post hoc prælium passim deficientibus a rege populis, occasionem adeptus est Fimbria, ut crudelitatem suam avaritiamque satiaret. Tantus enim humani sanguinis [Dio ap. Vales.] appetitus inerat, ut passim multos non ex merito, neque in aliquam populi Romani utilitatem, sed animi causa occideret. Semel complures erigi palos jusserat, ubi alligati verberarentur, quos damnaverat. Sed cum adducti illi essent, minorque aliquanto numerus, quam crucium esset, apparuisset; ne frustra fixæ viderentur, e media turba corripi ad numerum, et ad vacuos palos religari præcepit. Cyzicum cum pro amico intrasset, opulen- [Diod. ap. Vales.] tissimos oppidanorum proditionis crimine insimulatos in maximum terrorem conjecit. Deinde ad hunc augendum, ex omni numero duos damnavit, virgisque cæsos securi percussit. Hoc metu facile adegit ceteros, ut vel universorum bonorum jactura salutem ab avarissimo sævissimoque latrone redimerent.

4. Ad hanc formam constitutis ubique provinciarum rebus, adversus ipsum regem Pergami sedentem ducere [Plut. Syll. c. 47. Appian. Vell. II. 24. Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Liv. Epit. Oros. Plut. Luc. c. 6.] statuit: occurrentemque fudit fugavitque, et in oppidum se recipere coëgit. Deinde ne Pergami quidem resistere ausum, capto oppido, Pitanen, quo ille profugerat, insecutus, circumvallare obsessos orsus, parum ab ipso rege capiendo abfuit; nisi, quod fortuna videbatur obtulisse adjumentum, L. Luculli aversus animus invidisset.

5. Is, jam dimissa Rhodiorum classe, tantum paraverat propriarum virium, ut Chio regios ejiceret; Colophonios, comprehenso tyranno eorum Epigono, assereret in libertatem. Hæc gerentem legati a Fimbria adeunt, omni obtestatione instantes, ‘ ne a se obsessum regem clarissimum, eundemque infestissimum Romano nomini, elabi pateretur. Esse ipsi classem ad prohibendum mari exitum: a terra jam ita provisum, ut non possit evadere. Facilis erat labor obsidere portum: periculum nullum, gloria amplissima offerebatur. Tamen Lucullus, sive [Oros. Plut.] amicitiam Syllæ omnibus anteponendo, sive interfectorem

amici et imperatoris sui detestatus, postulata Fimbriæ neglexit. Mithridates conscensis navibus Mitylenen avectus est. (Appian.)

6. Fimbria jam confessione hostis victor, obibat Asiam, acerbe in vitas, in fortunas hominum consulens, quos Mithridati studuisse cognoverat, aut videri volebat. Si quæ recipere eum civitates nollent, earum agros inultus populabatur. Sic ventum ad Ilium est: quod cum obsessum a Fimbria confugisset ad Syllæ fidem, venturumque se Sylla promisisset, idque significandum Fimbriæ curasset; tanto infestior ille machinis admotis, undecima die oppidum expugnavit. Sunt qui dolo illectos Ilienses aperuisse portas referant, laudanti consilium eorum, nihilque referre dicenti, postquam in Romani populi fide essent, utri se imperatori traderent: etiam cognationis necessitudine commemorata, indignum dicebat, se Romanum hominem ducemque antiquæ patriæ mœnibus arceri. (Liv. Epit. Appian. Strab. XIII. p. 594. Dio. Appian.)

7. Quoquo modo ingressus fuerit, sævissimum truculentissimumque hostem in ea urbe gessisse constat. Nam et omnes qui occurrerant, promiscua cæde stravit, et oppidum incendio delevit funditus: eos autem qui legati ad Syllam fuerant, exquisitis cruciatibus consumsit: adeo ne sacris quidem parcens, ut multos qui confugerant in Minervæ, cum ipso templo concremaret. Muris quoque dirutis,[1] postridie visum ivisse dicitur, ne qua forte pars urbis integra intactave remansisset. Quo minus fidei habendum putem miracula narrantibus, inviolatum Minervæ templum stetisse, neque dubitatum, quin divina majestate defensum esset. Sane sedem ejus, (Palladium vocari usus obtinuit,[a]) amotis quibus obrutum fuerit ruderibus, integram inviolatamque stetisse fuerunt qui dicerent: multum irridentibus qui arcanum idem ab Ulysse et Diomede ablatum credi; et præterea Romæ, et Lavinii, et (Dio. Liv. Epit. Oros. Appian. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Obseq. Appian. Strab. VI. p. 264.)

1 Ex Appiano emend. Crev. edd. præcc. exhibent *demtis*.

[a] *Sedem ejus (Palladium vocari usus obtinuit)*] Male interpretatur Freinshemius verbum Appiani Græcum ἕδος, quo non *sedes* Deæ, sed *simulacrum* significatur. Præiverat ipsi Appiani interpres, qui *delubrum* vertit. *Crev.*

Luceriæ, et Siritide, et Argis ostendi noverant. Hoc infortunium Ilienses subierunt, cum inter duos imperatores ad potiorem magis, quam ad propiorem respexissent. Pausan. II.

8. Sylla enim bellum eo tempore cum Thracibus gerebat, continuo Macedoniam incursantibus: quo simul immanium gentium coërceret injurias; simul, dum a Mithridate nuntios expectat, et exerceret militem, et ditaret. Igitur cum multis præliis Henetos,[b] Dardanos, Sintos, Scordiscos, finitimosque populos concidisset; agros populatus, prædaque militibus concessa, in Macedoniam est egressus. Liv. Epit. Appian. Auct. de Vir. Illustr. in Syll. Eutrop. Plut. Syll.

9. Sub hæc tempora Cinnæ Carbonisque consulum sæva dominatio, plures subinde claros viros ad Syllam confugere compulit, reipublicæ periculum, et miserandum urbis statum nuntiantes: simul haud levi spe injecta,[2] fore ut consiliis adversariorum senatus resisteret, siquidem auctoritate Syllæ juvaretur. Quippe L. Cinna sine ullis comitiis tertium consul, Cn. Papirium Carbonem, ducem ejusdem factionis, collegam asciverat. Tac. Ann. I. 1. Vell. II. 23. Appian. Civ. I. 1. Liv. Epit.

10. Igitur dedit ad senatum literas, quibus, enumerato quantum in Numidia quæstor pro republica, quantum legatus bello Cimbrico, et deinde prætor in Cilicia, belloque sociali consul,[c] laboris exhausisset; res adversus Mithridatem gestas, domitarumque gentium numerum et ferociam extollebat: postremo multis et accuratis verbis Auct. de Vir. Illustr. in Cinn. Appian.

2 *Interjecta* edd. ante Crev.

[b] *Henetos*] Tollius in not. ad Appian. hoc nomen mendosum esse putat: neque enim ullos esse Henetos Macedoniæ vicinos. Itaque cum Plutarchus narret Mædicam a Sylla vastatam esse, existimat apud Appianum reponendum esse Μηδοὺς pro Ἑνετούς. Tamen Auctor de Viris Illustribus *Henetos* quoque nominat, de hac eadem Syllæ expeditione agens. Et Strabo l. XII. p. 543. auctor est antiquos illos ex Paphlagonia Henetos, post Trojæ excidium, in Thraciam transisse. Illorum posteri esse potuere hi qui a Sylla victi memorantur. *Crev.*

[c] *Belloque sociali consul*] Plura et majora gesserat adversus socios Italicos Sylla ante consulatum, quam consul. Sed hic in unum orationis membrum cogit Freinshemius ea quæ Appianus distinxit, cujus hæc verba sunt, ἢ ἐν τοῖς συμμαχικοῖς, ἢ ὑπατεύων· id est, *vel bello sociali, vel consul.* Interpres Appiani in fraudem induxit Freinshemium. *Crev.*

imputabat, 'se tot clarissimis viris inimicorum factione domo pulsis perfugium solatiumque extitisse. At sibi non aliam pro ejusmodi meritis gratiam, quam proscriptionem capitis, eversionem domus, cædes amicorum, fugam uxoris liberorumque, referri; qui vix et ægre incolumes ad se pervenire potuissent. Venturum igitur sese propediem ultorem maleficiorum, et qui ea perpetrassent. Ceterorum vero civium, veteres novive forent, incusaturum neminem.'

11. Ad has literas, cum nova solicitudo perturbaret
Liv. Epit. omnium animos, L. Valerius Flaccus senatus princeps luculentam de præsentibus orationem in curia habuit: et assentientibus quibus concordiæ studium erat, auctor mit-
Appian. tendi ad Syllam legatos fuit. His mandatum, 'ut conciliare eum inimicis studerent: peterentque, ut, si quid caveri sibi fide publica vellet, quamprimum ea de re literas ad senatum mitteret.'

12. Cum consulibus idem senatus egit, 'ut, interea dum de voluntate Syllæ rescitum esset, a delectibus abstinerent, neve spem pacis cum civibus corrumperent.' Nam illi dimissis per universam Italiam perquisitoribus, pecuniam et copias et annonam undique contrahebant, opulentissimum quemque solicitantes, eorum maxime populorum qui nuper adepti jus civitatis Romanæ fuerant: quod illorum causa omnia et facere et pati dicerent. Classem etiam instruebant, accitis insuper e Sicilia navibus, oramque omnem maritimam custodiebant: metu et cupiditate, duobus validissimis stimulis, nihil ad exactissimam diligentiam reliqui facere cogentibus.

13. Igitur quantumvis in arbitrio senatus se fore Cinna promiserat; id modo expectans temporis, dum legati proficiscerentur, ad ingenium rediit: et, quia non unius anni laborem se suscipere intelligebat, seque et Carbonem consules in biennium creavit,[d] ne comitiorum causa reverti in urbem necessum haberent. Quicquid deinde cogere militum undelibet poterant, in Liburnos præmittebant:

[d] *Seque et Carbonem consules in biennium creavit*] Livii Epitome, *L. Cinna et Cn. Carbo, a seipsis consules per biennium creati.* Quorum verborum hic sensus esse videtur, ut duobus deinceps annis ambo illi tyranni sese ipsi consules creaverint, non ut sibi imperium una designatione in biennium dederint. *Crev.*

quod inde maxime advenienti Syllæ constituerant occurrere. Et primum quidem præmissorum agmen prospero cursu trajectum est: sequens tempestate ad littora rejectum: militesque exscensione facta bellum civile detestati suas quisque domos repetiverunt. Hujus rei fama cum late sparsa esset, jam nemo erat qui conscendere navem vellet.

14. Idcirco Cinna, jam quartum consul,* Anconam, ubi magnæ congregatæ copiæ erant, accurrit, ut minaci oratione territos, vel invitos in naves imponeret. Nesciebat ille, sua suique similium opera tantam esse factam morum depravationem, ut occidi a militibus imperatorem, quia novum non erat, ne magnum quidem crimen haberetur. Erant præter alias causas exacerbati militum animi, quod Pompeius adolescens, cum in castra Cinnæ fuisset profectus, calumniam, et ex calumnia periculum fugiens, ignoratus se subduxerat: militesque clam sublatum suspicabantur.

Auct. de Vir. Illustr. Appian. Liv. Epit.

Appian. Plut. Pomp.

15. Sic exacerbatæ multitudini cum se Cinna objecisset, forte accidit, ut lictor, dum in concionem eunte consule turbam summovet, militem contemtim resistentem pulsaret, vicissimque ab alio milite percuteretur. Ibi, cum accensus ira consul percussorem corripi juberet, hoc initium tumultus fuit: sublatoque clamore omnium, lapides conjici cœperunt. Tum vero fugientem Cinnam quidam centurio assecutus, ad genua sibi accidentem, annulumque magni pretii offerentem, stricto gladio confodit: ‘ non ad signandam sponsionem, sed fœdissimi tyranni puniendi causa se adesse’ præfatus.

Appian.

Plut.

16. Occiso Cinna, Cn. Carbo, præsentibus haud sane lætus, revocatis e Dalmatia militibus, dominationem retinere nihilo modestior Cinna conabatur: neque tribunis plebis, ad comitia habenda redire jubentibus, obtemperabat, donec se magistratum ei abrogaturos sunt minati. Sed comitia, licet repetita, sine successu fuerunt: semel, avibus non addicentibus, in aliam diem; iterum, quia Lunæ Cererisque tacta de cœlo fana erant, ex haruspicum responso, post solstitium dilata. Ne tum quidem suffec-

Appian.

* A. U. C. 668. A. C. 84.

Vell. II. 24. Liv. Epit. tus quisquam est, totoque anno consulatum Carbo solus gessit.

Plut. Syll. c. 46. Dio ap. Fulv. Ursin. 17. Interea Sylla ordinandis Græciæ rebus per Thessaliam incedens, propter Archelai morbum, Larissæ per aliquot dies substitit: ejusque non secus egit curam, ac si legatus aut collega foret. Unde rumores orti, non optima fide pugnatum in Bœotia esse; præmiumque proditionis hoc Archelao dari: quemadmodum non alia de causa necatus unus omnium Mithridatis amicorum Aristio foret, (ceteros enim accepta classe Sylla dimiserat,) Archelao discors. Appian. Plut. Etiam appellatus ab Sylla socius et amicus populi Romani Cappadox, acceptis insuper decem millibus jugerum agri Euboici, in eandem suspicionem trahebatur. Quæ Sylla ipse in commentariis suis relata diluit.

18. Per Thessaliam deinde et Macedoniam ad Hellespontum ducenti occurrerunt legati Mithridatis, 'ceteras conditiones probare regem' nuntiantes, 'sed Paphlagoniam excipere: de navibus etiam promissum nihil arbitrari.' Appian. Addiderunt deinde, 'æquiores se conditiones impetrare ab altero imperatore C. Fimbria potuisse.' Hoc præcipue dicto exacerbatus Sylla, 'et Fimbriam pœnas daturum' respondit: 'et simul in Asiam trajecisset, appariturum, bello an pace Mithridates opus habeat. Plut. Cui ego,' inquit, 'si dextram reliquissem, qua tot civium Romanorum interfecit millia, procubiturum ad genua mea arbitrabar; nedum ut de Paphlagonia, de navibus neget.' Legatis ad hæc obmutescentibus, deprecari Syllam Archelaus cœpit, dextramque amplexus petere, 'ut se ad regem proficisci sineret. Quibus dedisset legibus relaturum pacem; aut si hoc impetrare nequivisset, sua semetipsum manu interemturum.'

19. Ita dimisso Archelao, expeditionem in Mædicam (Thraciæ regio est) Sylla fecit: eaque late vastata, in Macedoniam est regressus. Apud Philippos agentem Archelaus convenit: 'omnia ex animi sententia esse' dictitans: 'ceterum colloquium ejus enixe expetere Mithridatem.' Nam ille Fimbriam bello ferocem, pactis infidum metuens, Syllæ amicitiam optabat.

Appian. 20. Igitur Sylla, per Thraciam ad Cypsela terrestri

itinere pergens, L. Lucullum cum navibus præstolari ad Abydum jussit. Quippe Lucullus, circa Lecton Troadis regiis classibus subito occursu profligatis, deinde Neoptolemo ad Tenedum fugato, feliciter ad Syllam penetraverat. Postquam in Chersonnesum exercitus pervenit, Lucullo tutum transitum et naves præstante, ad Dardanum Troadis Romanus processit. Eodem et Mithridates cum navibus ducentis advenit, et gravis armaturæ viginti millibus, sex millibus equitum, magnoque curruum falcatorum numero. Sylla legiones quatuor, equites ducentos adduxerat. Plut. Luc. et Syll.

21. Paucis utrimque comitibus, in conspectu tamen exercituum, in campum colloquio destinatum prodierunt. Prior Mithridates, cum venienti Syllæ occurrens dextram porrigeret, interrogatus ab illo est, 'positurusne arma esset, quibus conditionibus Archelaus pepigisset?' deinde, silente rege, 'Atqui deprecantium est,' inquit, 'priore loco dicere: victoribus vel tacere satis est.' Ibi Mithridates, repetita patris suaque cum Romanis amicitia, quam Deorum quædam invidia sibi propriam perpetuamque esse noluisset; ad accusationem legatorum ducumque vertit, 'qui multa cum injuria sua Cappadociam Ariobarzani reddidissent; sibi ademissent Phrygiam; Nicomedis iniquis conatibus favissent.' Appian. Plut. Appian. Plut. Appian.

22. 'Quæ omnia,' inquit, 'sola pecuniæ cupiditate sunt ab ipsis facta, quam semper aut a me, aut ab inimicis meis accipiebant. Quæ equidem res, si qua alia, jure meritoque in vobis arguitur, Romani, quod tales plerumque imperatores emittitis, qui nihil melius aut antiquius esse lucro putent. Ab his coactus arma indui: quæ si qua parte vobis infestiora quam voluissetis fuerunt, id omne non animo meo, qui dum licuit Romani nominis amans reverensque fui,[3] sed necessitati imputari æquum est.'

23. Ad hæc Sylla: 'Quod ab aliis accepi, te esse disertissimum, id nunc coram experior, cum in factis atrocissimis speciosa tibi non deest oratio. Sed quanquam non in hoc convenimus, ut disceptaremus controversias, verum ut leges petitæ pacis impleres, non gravabor paucis respondere. De Cappadocia non erat, ut absentibus inclemen- Plut. Appian.

3 *Fuit* pro *fui* exhibetur in edd. ante Crev.

ter diceres: nam Ariobarzanem, si nescis, et ego reduxi. Tum igitur causari quælibet oportuit, si jussui senatus populique Romani obtemperare nolles; non tanto post tempore, cum decretis acquiesses, convellere quæ semel approbaras.

24. 'Phrygiam Manius Aquillius donis emtus patri tuo concesserat: quod commune vobis delictum frustra in illum transferre nisus es. Sed et ista, et quæ præterea pecunia corruptus multa Manius egerat, senatus irrita esse jussit omnia. Neque tamen, injusto possessore depulso, nobis recepimus Phrygiam, ne, quod in aliis damnamus, ipsi facere videremur; sed immunem liberamque pronuntiavimus. Quæ igitur nos, licet justo pioque bello quæsita, relinquimus, ea tibi quo tandem jure vindicabis? De Nicomedis injuria quereris. Sed ille percussorem sibi Alexandrum, deinde æmulum regni Chrestum immissos esse, atque his causis ascribendum, quod in fines tuos irruperit, testatur. Quanquam etiam missis Romam legatis expectare senatus responsum poteras, siquidem a Nicomede læsum te esse putavisses. Sed de Nicomede esto: vim inferentem vi repuleris. Quæ fuit Ariobarzanis injuria, quem haud minus, atque Nicomedem, sui regni finibus exegisti?

25. 'Atque hoc cum faceres, non te latebat fore, ut, qui in Asia tum legati ducesque Romani erant, pulsum reducerent. Sed hoc agebas ut bellum oriretur, quod spe obtinendi terrarum orbis imperium, siquidem Romanos superasses, jam olim eras meditatus. Nisi forte tam parum videre ceteros arbitraris, ut, cum nullo adhuc cœpto bello, Scythas, Thraces, Sarmatas societate jungeres, circum regna finitima legatos mitteres, naves ædificares, proretas gubernatoresque ex longe dissitis gentibus arcesseres, nemo intellexerit quorsum ista pertinerent? Quasi vero consilium tuum ipse temporum status non prodiderit, quod, nobis defectione sociorum occupatis, ab ultimo Ponti sinu, tanquam captatis ad hoc latebris, astutus insidiator erupisti. Neque Cappadoces tantum et Bithynos, sed Galatiam, sed Paphlagoniam, Asiam denique, non ignarus nostræ ditionis esse, invasisti.

26. 'Quibus in terris quid tandem a te sceleris aut cru-

delitatis prætermissum est? Taceo civitates mancipiis aut obæratis traditas, ut, quibus obnoxii esse debebant, his imperarent. De Græcis Asiaticis nihil dico, quorum principes mille sexcentos uno proditionis obtentu trucidasti. Gallogræcorum sepulta sit memoria: quanquam corpora sepultura prohibuisti, cum socios tuos et hospites, communi mensæ adhibitos, miserabiliter occidisses. Cujus animi fuit, quod Italos omnes cum liberis et uxoribus una die ferro aut aqua sustulisti? Quo quidem tempore ne sacra quidem et veneranda loca præsidio pereuntibus esse potuerunt: tantum te populi Romani tenebat odium, ut, dum nobis noceres, nec humani nec divini juris ullius meminisses.

Plut. de Virt. Mul. c. 44. Appian.

27. 'Et horum quidem etiam bonis raptis, contra edictum nostrum, quod Asiaticos reges Europa prohibet, trajecisti: Macedoniam incursasti: Græcis abstulisti libertatem: neque ante ad mentem reversus es, quam, Macedonia Græciaque receptis, centum sexaginta tuorum millia occidi, castra omni apparatu belli instructissima semel iterumque cepi.

28. 'Quæ omnia cum animo meo obversantur, rationem consilii tui non expedio, quod eorum nunc purgationem instituisti, quorum antea per Archelaum veniam petiveras. An igitur, quem procul agentem timebas, eum huc venisse reris, ut tecum judicio contenderet? Sed ejus rei quidem tempus olim præteriit, ex quo tibi bellum inferenti restitimus, et donec opus erit resistemus. Idcirco, his omissis, quod unum scire interest, responde. Pacem cum Archelao factam accipis, an recusas?' Mithridates iracunda Syllæ oratione territus, 'accipere se' respondit. Tum demum salutavit eum Sylla, amplexusque et osculatus est.

Plut. Syll. Appian. Plut.

29. Ariobarzanem deinde et Nicomedem accitos Mithridati conciliavit, reditumque iis in sua regna confecit. 'Asiam Romanorum esse, ita ne cui civitati descivisse ad regem fraudi esset,' convenerat. Id non integre servatum, multasque postea urbes tributarias esse factas Memnon ex Heraclea Pontica scriptor tradidit, in partes regias ob communem patriam proclivior. Idem

Liv. Epit. Flor. III. 5. Memnon.

tria talentorum millia[e] Syllam a Mithridate accepisse
Plut. memorat, ut domum reverteretur. Naves regem septua-
Vell. II.23. ginta cum quingentis sagittariis, itemque captivos tradidisse (in quibus et Q. Oppius et L. Cassius, nescio quo casu redactus in potestatem hostis, fuerunt[f]) et si quæ
Appian. alia ex fœdere debebantur, fecisse, satis constat: deinde in paternum regnum, cujus ipsi confirmatum eadem pace jus erat, rediisse.

Plut. 30. At Romanus exercitus indignabatur, 'quod dimissus e manibus rex omnium sævissimus, nominique Romano infestissimus, coactam ex opulentissimis Asiæ regionibus toto quadriennio prædam, in patrium regnum sospes incolumisque reportaret.' Donec advocata concione reddidit consilii rationem Sylla, docuitque, 'si Mithridatem, pace denegata, ad Fimbriæ petendam amicitiam compulisset, veritum fuisse, ut ambobus satis posset resistere. Nunc, amoto hoste externo, pœnæ de seditioso cive tuto sumendæ otium esse.'

Appian. 31. Movit deinde versus Thyatira, ubi, castris positis, Fimbria consederat: et cum ad passus[4] ducentos quinquaginta castra castris contulisset, jussit 'eum imperio cedere, quod contra leges obtineret.' Ille vicissim irridens, 'Syllam potius cedere' jussit, 'qui hostis esset patriæ judicatus.' Sed ubi Sylla circumvallare castra
Plut. Fimbriana cœpit, crebri ad eum milites transierunt, Syl-
Appian. lanosque in opere faciundo adjuverunt. Igitur Fimbria in concione militum sortem suam prolixe miseratus, orat, 'ne deserant, neve quem ipsi imperatorem fecissent, optime de se meritum hominem, rebus præclare gestis, milite ditato, injuria affici paterentur.'

4 Ita pro *pedes*, quod in edd. priorr. legitur, emend. Crev. ex Appiano.

e *Tria talentorum millia*] Marcas argenti nostrates 281,250. *Crev.*

f *In quibus et Q. Oppius et L. Cassius . . . fuerunt*] Q. Oppium captum a Mithridate memoravit supra ex Livii Epitome et Appiano Freinshemius, LXXVIII. 2. L. Cassium se recepisse Rhodum, in communi illa civium Romanorum per Asiam strage, ejusdem libri c. 16. auctore itidem Appiano narratum est. At eos quis scriptor a Sylla receptos esse ex Mithridatis potestate testetur, reperire non quivimus. *Crev.*

32. Nullum infirmius ad fidem vinculum est, quam quod societate scelerum astringitur; nec aliud citius, aut pœnitentia tolerabilium, aut levitate perditorum, mutabile. Et non deerant, qui spe præmiorum a Sylla corrupti, ceteros etiam ab obsequio Fimbriæ avellerent. Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Igitur passim tota concione clamores audiuntur, contra cives arma sumere negantium. Tum ille de tribunali Appian. desiliens, scissa tunica singulorum pedibus advolvitur. Id quoque frustra factum: tantoque plures palam transfugerunt. Plut. Ergo Fimbria, tribunorum præfectorumque circumitis tentoriis, multaque pecunia distributa, cum iterum Liv. Epit. Appian. vocari concionem jussisset, jusjurandum a militibus exigere cœpit. Occlamatum a quibusdam est, 'nominatim singulos ad jurandum citari oportere.' Tum ille Nonium citari primum omnium jussit, in quem plurima beneficia contulerat, omnium consiliorum facinorumque participem. Sed iste quoque jurare abnuebat: et cum Fimbria, stricto gladio, necem intentaret homini, fremitu concionis est deterritus.

33. Igitur in tantis rerum angustiis, cum incolumi Sylla se incolumem esse animadverteret non posse; servorum aliquem nummis datis promissaque libertate induxit, ut ad Syllam interficiendum specie perfugæ proficisceretur. Sed insidiæ cum minimum a patratione abfuissent, trepidatione primum insidiatoris, deinde correpti ob hanc tormentis, patefactæ sunt. Tum vero accensus ira Syllanus exercitus circumstetit Fimbriæ vallum, 'Athenionem' appellando, quo nomine nuper in Sicilia fugitivus quidam paucorum dierum regnum obtinuerat.

34. Idcirco Fimbria, spe abjecta resistendi, progressus in vallum, colloquium Syllæ cœpit exposcere. Sed Rutilius affuit, sævum Fimbriæ omen, qui nihil jam ex eo læti augurabatur, quod ne in colloquium quidem Syllæ admitteretur, rem nec hostibus denegari solitam. Orsus tamen excusationem et preces, 'si quid peccavisset, id adolescentiæ suæ condonari,' petiit. Responsum est, Vell. II. 24. 'Asiæ proconsulem Syllam esse: si vellet aliena provin- Appian. cia decedere, tutam ei profectionem ad mare beneficio Syllæ fore.' Ille 'viam sibi meliorem patere' interfa-

Auct. de Vir. Illustr. Appian. Plut. Oros. Vell. Liv. Epit. Appian.

tus, abrupto colloquio, Pergamum ivit, ingressusque templum Æsculapii gladio se transfixit. Deinde, quia vulnus letale non erat, a servo petiit, ut occideret. Servus et dominum, et super domini corpus semetipsum interemit.

35. Sylla, cognito Fimbriæ exitu, petentibus libertis cadaver ad sepulturam reddidit; 'nolle se Cinnam atque Marium æmulari' dictitans, 'qui plerosque Romæ interfectos humari vetuissent.' Comiter deinde receptis Fimbrianis copiis, quæ consensu ad eum transibant, suoque exercitui junctis, Curionem misit, qui Nicomedem atque Ariobarzanem reges in regna reduceret. Deinde senatui de rebus omnibus scripsit, hostem se judicatum esse dissimulans.

Oros. Strabo l. xiii. p.594. Appian.

36. His ita ex animi sui sententia compositis, veluti per otium ordinavit Asiam: et Iliensium urbem instauratam multis beneficiis consolatus, libertati et suis legibus reddidit; populique Romani socios et amicos appellavit. Pari liberalitate Chios, Rhodios, Lycios, Magnetas, et si qui alii contra regem auxilia tulerant, aut ob studium Romanarum partium acerbe fuerant ab eo tractati, recreavit.

Plut.

37. Reliquas urbes omnes, distributo ubique exercitu oneravit præsidiis, non ad veterem disciplinam, sed omnis generis licentia militi permissa. Præterea edixit, 'ut unicuique gregario quotidie denarios sedecim[g] hospes penderet: cœnamque daret et ipsi et sodalibus, quotquot vocare militi placuisset. Centurionibus quinquagenas in diem drachmas[h] præberi' jussit, 'vestemque duplicem, ut haberet qua domi, quaque in publico uteretur.' Ab his initiis urbium vitia in exercitum et horridos antea milites fluxerunt. Ibi, per amœna loca in otio habiti, amare, potare, signa tabulasque pictas et vasa cælata mirari didicerunt; eaque mox publice privatimque rapere; spoliare delubra; sacra ac profana omnia polluere. Multum deinde sanguinis passim in Asia fusum: urbiumque nonnullarum mœnia diruta, ager subhastatus est, quia contra edictum Syllæ præstitam a Mithridate libertatem servis defende-

Sall. Cat. c. 11.

Appian.

[g] *Denarios sedecim*] Uncias nostrates argenti duas. *Crev.*

[h] *Quinquagenas ... drachmas*] Uncias argenti nostrates amplius 6. *Crev.*

rant. Quotquot autem privatorum civitatumve, regiarum partium paulo cupidiores fuisse dicebantur, præ ceteris graves mulctas pendebant: Ephesii ante omnes, quorum præcipua vesania eo proruperat, ut etiam donaria Romanorum cum ludibrio templis detraherent.

38. Postremo, missis circum populos Asiæ præconibus, Ephesum convenire jussi sunt principes. Ad quos e tribunali Sylla talem orationem habuit: 'Prima Romani signa in Asiam ea tempestate intulimus, qua vos Antiochus Syriæ rex acerbus hostis, aut gravis dominus urgebat. Hoc ultra Halyn et Taurum exacto, non ut bello quæsitos imperio nostro subjecimus, sed libertatem dedimus omnibus: nisi quos Eumeni Rhodiisque, belli ac victoriæ sociis, clientes magis quam tributarios concessimus: quod quidem manifesto statim apparuit, cum Lycios, præter nostra decreta premi questos, imperio Rhodiensium exemimus.

39. 'Tali erga vos animo fuimus Romani: cui quam gratiam retuleritis quærerem a vobis, nisi jam ante nota hæc omnibus essent. Cum enim Attalus testamento nos hæredes reliquisset, Aristonico vindicanti regnum per quadriennium adhæsistis: donec et ille caperetur, et vos ad extremum discrimen atque metum adduceremini. Nostra tamen indulgentia recuperata pace, opibusque multorum annorum tranquilla possessione auctis, denuo sustulistis animos, et, observato iniquissimo nostro tempore, inter Italicos tumultus, alii quidem vocastis Mithridatem, alii accessistis venienti.

40. 'Quod autem omne immanitatis exemplum supergreditur, Italos omnes, non sexus, non ætatis miseriti, una die trucidare sustinuistis: ne vestrorum quidem numinum reverentia deterriti, quin ipsis in templorum adytis supplices eorum occideretis. Et hæc fecistis in gratiam ejus Mithridatis, qui vos deinde continuo cædibus et rapinis exhausit; agros vestros divisit; debitoribus vestris æs alienum remisit; servitia liberavit; multis tyrannos imposuit; omnes objecit prædonum atque piratarum incursionibus: ut jam inde discere possetis, quales amici qualibus essent vestro judicio antepositi.

41. 'Licet autem horum malorum auctores etiam nobis quodammodo dederunt pœnas, non ideo vos impunitos abire fas est, qui scelesta consulentibus tam promte estis obsecuti. Et oportuerat quidem æqualem meritis pœnam statui. Ceterum quia promiscuæ cædes, et servitiorum concitationes, et hoc genus exempla barbari moris, a mansuetudine Romana prorsus aliena sunt; absit ut tale aliquid in mentem nobis veniat. Habeatur Græci nominis, et celebritatis Asiæ, et cognationis nostræ ratio: mulctæque modum potius misericordia, quam ira finiat. Quod faustum felixque sit,[i] quinquennii tributum repræsentari jubeo: et præterea sumtus, quique impensi sunt in hoc bellum, quique porro ad constituendam provinciam erunt necessarii. Eam collationem ego per civitates dividam, tempusque conferendi præfiniam: et, qui non obtemperaverint, eos habebo pro hostibus.'

Cassiod. Chron. Plut. Plut. Luc. c. 8.

42. Ex quatuor et quadraginta regionibus Asiæ, tot enim ex distributione Syllæ esse cœperant, viginti millia talentorum[k] his nominibus exacta sunt: Lucullusque recipiendis quæ afferebantur, et signandæ pecuniæ præpositus, licet homo mitis ingenii nonnihil civitates mansuetudine sua refocillaret, efficere non potuit, ne maximam in calamitatem inciderent. Nam et pecuniæ conficiendæ causa, quia milites ferociter et contumeliose exigebant, passim fœneratoribus theatra, aut mœnia, aut portus, aliave publica ædificia pignori opposita sunt: et eodem tempore magna a piratis incommoda inferebantur. Illi, Mithridatis concessione, Asiam tanquam mox amittendam negligentis, mare infestum habere cœperant: et jam, successu numeroque aucti, tantum non justis classibus, tum navigantibus, tum etiam portubus, castellis, urbibusque metuendi, vagabantur. Jassus certe, Samusque, et Clazomenæ, et Samothrace, dum adhuc in Asia Sylla erat, captæ sunt; Samothráciæque celebre

Appian.

[i] *Quod faustum felixque sit*] Parum convenit hæc formula gravissimam mulctam imponenti. Verba Appiani Græca hic corrupta sunt. Ex iis aliquem utcunque sensum eruere conatus est interpres, quem sequitur nimium secure Freinshemius.

[k] *Viginti millia talentorum*] Marcæ argenti 1,875,000. *Crev.*

fama delubrum spoliatum, et, ut creditum fuit, mille talentorum[1] egesta ornamenta sunt.

43. Id Sylla nec prohibere, nec ulcisci curavit: sive meritos hæc pati putabat, sive urbanis motibus intentas cogitationes habentem, aliis negotiis pigebat tempus atque curam impendere. Igitur L. Murena cum duabus legionibus quæ sub Fimbria fuerant in Asia relicto, cum ceteris copiis conscendit naves, tertioque die quam ab Epheso solverat, Piræeum applicavit. Mysteriis deinde Atheniensium initiatus, Apellicontis Teii bibliothecam requiri jussit, Romam deportaturus. Is inter familiares Aristionis fuerat, missuque tyranni Delum spoliandi fani causa navigarat. Ob hæc et talia, bonis ejus publicatis, Sylla, ut erat doctissimus et studiorum amans, libros excepit, quos Apellicon magno pretio passim coëmerat, illustrium auctorum opera, quædam etiam ipsorum scripta manu.

Plut. Syll.

Posid. ap. Athen. v. 14.

Plut.

Posid.

44. Inter hos et Aristotelici libri fuerunt, quorum fata, ob celebritatem nominis, et quia res ad cautionem studiosorum pertinet, non tædebit exponere. Aristoteles primus inter Græcos, quantum scimus, bibliothecarum colligendarum auctor, Theophrasto scholam simul suam librosque decedens transdidit. Theophrasto Neleus Scepsius fuit hæres: a quo Scepsin translati postea ad homines indoctos studiorumque rudes pervenerunt. Apud hos tam indignos hospites diu sub clavibus satis incuriose asservati; deinde, cum Attalicorum regum studiis opera celebrium scriptorum undique conquirerentur, ab ineptis possessoribus in fossam quandam subterraneam sunt abditi: donec eos longis post temporibus illorum successores Apelliconti Teio magna pecunia vendiderunt.

Strabo l. XIII. p. 609.

45. Erat librorum magis quam eruditionis studiosus Apellicon: tamen, quod solenne est talibus ingeniis, doctrinæ opinionem affectabat. Igitur scripta Aristotelis edidit, tam ambiguo beneficio, ut vix dijudicari possit, satiusne fuerit omnino perisse acutissimi viri labores, an interpolatos talis hominis audacia sub præscriptione tanti nominis legi. Nam ille situ corrupta, aut a tineis erosa

[1] *Mille talentorum*] Marcarum argenti 93,750. *Crev.*

temerarius emendator quoquomodo suppleverat: deinde in alios codices tam sua quam Aristotelis verba inexplicabili errore transcribenda curaverat. Plus etiam postea vitiati
Plut. ab exscriptoribus libri sunt, cum Romam delatos Tyran-
Strabo. nio suis commentis replevit. Hanc deinde editionem nacti, qui libris vendendis quæstum faciebant, dum in conducendis librariis, comparandisque cum exemplari voluminibus, ad lucrum magis, quam ad fidem respiciunt, ita repleverunt mendis, ut jam ante mille sexcentos annos, quid plerisque locis ab Aristotele esset scriptum, disceptari consueverit.

Plut. 46. Sed L. Sylla cum Athenis dolore pedum tentari
Stephan. cœpisset, Ædepsum profectus est, Eubœæ oppidum, ubi
Strab. ix. p. 425. calidarum aquarum scaturigo erat, quod Herculis lava-
Plut. crum appellabant; valetudinique et oblectationi suæ ope-
Plut. Luc. c. 8. ram dedit, Bacchicis artificibus addictus. Interea Lucullus post profectionem Syllæ ex Asia, pro sua mansuetudine, tum alias, quantum poterat, civitates allevabat, tum præcipue Mitylenæis auctor erat, 'ut agnita culpa mediocrem quæ imposita erat mulctam persolverent.' Hi ab initio palam ad Mithridatem desciverant, Manio Aquillio turpiter prodito, diutissimeque manserant in partibus. Ne digresso quidem rege resipiscebant, quin se Romanis armis opponerent: tantus stolidissimorum hominum animos furor occupaverat.

47. Igitur Lucullus, classe admota, cum prohibentes exscensionem oppidanos intra mœnia compulisset, castra ante urbem posuit. Deinde quodam die, quasi desperata expugnatione, propalam de die conscensis navibus Elæam trajecit: sed mox sub noctem reflexit cursum, et in insidiis haud procul urbe consedit. Mitylenæorum vulgus vix a prudentioribus cohibitum, ne statim in castra prorumperet; postquam iterum lux affuit, neque hostium conspectus quisquam est, retineri amplius non potuerunt, quin promiscua turba liberorum servorumque excurreret. Ibi coortæ ex insidiis Romanorum copiæ adversus homines nec instructos militariter, nec ordinatos, (non enim ad prælium, sed tanquam direpturi castra exiverant,) non dubio Marte pugnarunt. Comprehensus fugientium ingens

numerus; ad quingentos, qui repugnare ausi fuerant, occisi: servitiorum quoque sex millia, præter multiplicem aliam prædam, capta sunt.

48. Lucullus, sive hoc detrimento castigatis spatium daturus ad pœnitentiam; sive ut ad magis necessaria præverteret, cum captivis et præda discessit: ne munitissimæ urbis, et omnibus copiis abundantis, obsidione implicitus, maritimam Asiæ oram insulasque a piratis impune vastari pateretur, qui, prospere decedentibus rebus, majora in dies virium et audaciæ incrementa sumebant.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Appian. Civ. I. 1. Inter hæc legati, quos ad Syllam ab senatu missos fuisse diximus, cum aliis, quos adjunxerat Sylla, in Italiam appulerunt. Sed Syllani quamprimum Brundusii de morte Cinnæ, novisque reipublicæ turbis cognoverunt, omisso negotio ad Syllam sunt revecti, et mandata Syllæ ceteris perferenda reliquerunt. Negaverat autem 'cum tantorum scelerum auctoribus unquam sibi privatim amicitiam fore: sed pacis publicæ causa, voluntati senatus populique Romani, siquidem salvos cupiat, non intercedere. Sibi tamen curæ fore, ut et ceteri boni, et qui ad se confugissent, perpetuo tuto degant: idque se sperare adepturum, quod haberet studia exercitus.

Liv. Epit. Appian. 2. 'De cetero futurum in potestate senatus, si cives qui a Cinna pulsi ad se fugissent restituerentur; sibique pristina dignitas, facultatesque, et sacerdotium, et quicquid ante Cinnæ primum consulatum habuisset, redderetur. Non ita se de republica meritum, ut ad arbitrium inimicorum domo, fortunis, honoribusque carere debeat. Eadem omnia pari vi atque ablata ab adversariis essent, retineri, aut recuperari a se potuisse. Verum enimvero nolle imitari exempla, quorum non approbationem modo, sed omnino memoriam, deleri ex animis homi-

num malit. Idcirco nihil his rebus avocatum aut deterritum, non aliter hostes populi Romani gravi continuoque bello persecutum esse, quam si omnia domi tranquilla, sibique prospera et faventia fuissent. Non supplementum sibi, non commeatum, non pecuniam aut arma summissa: nec eo secius pro eadem illa Italia atque illa Urbe suum corpus infensissimis hostibus objecisse, quam plenam quidem etiam bonorum honestorumque virorum, sed tamen a diversa factione oppressam atque coactam sibi adversari sciret.'

3. Non injusta senatui conditio videbatur: sed per Carbonem ejusque satellites, quibus bellum cordi erat, effectum est ne conveniret. Quin et violentius in Syllanas partes ira malorum civium recruduit, tribunusque plebis P. Popillius Lænas Sex. Lucilium, qui superiore anno tribunatum gesserat, quod Carbonis actionibus restitisset, de saxo Tarpeio dejecit: et cum collegæ Lucilii, quibus diem P. Lænas dixerat, metu ad Syllam profugissent, aqua ignique iis interdixit. Nam ab illo collegio coactus Carbo,[a] contra animi sui sententiam comitia consularia habere coactus fuerat, quibus L. Scipio, C. Norbanus designati sunt.

Liv. Epit.

Vell. II. 24.

Appian.

4. Igitur tantis animis resurgente factione Carbonis, senatus etiam sententiam eorum sequi adactus est, qui 'bello contendendum cum Sylla' censuerant. 'Neque enim dimissurum eum milites, sed horum opera abusurum ad dominationem. Non obscure ab eo jactatum esse favorem exercitus, haud dubium animi ejus argumentum. Jam a tot annis nihil illum aliud, quam civile bellum meditari. Nec iniquissimæ cum Mario æmulationi tam propositum ejus, quam opportunitatem et tempus defuisse: Cimbricis primum, deinde socialibus intervenientibus bellis. Postmodum, cum esset auctus consulari dignitate, pauloque factus robustior, non distulisse, quin suum olim imperatorem insidiis armisque peteret. Mox etiam rei-

[a] *Nam ab illo collegio coactus Carbo*] Videtur Freinshemius hoc suspicari ex eo quod Appianus memoravit, (vid. supra LXXXIII. 16.) illud collegium tribunorum dedisse operam, ut Carbo, post occisum Cinnam, collegam sibi sufficere cogeretur. *Crev.*

publicæ palam intulisse bellum, et Urbem, quod ante eum fecisset nemo, vi ac armis occupasse.

5. 'Ne in Græcia quidem et Asia, quanquam fervente Mithridatico bello, temperare potuisse, quominus L. Valerium ab senatu in Asiam missum, et, postquam ille sit interfectus, C. Fimbriam armis peteret; legionesque Valerianas, citra senatus aut populi auctoritatem, suum sub imperium acciperet. Et illam inauditam Romanis moribus licentiam, qua [1] sibi legiones fidas exitio Asiæ facere studeat, non alterius profecto, quam civilis belli sacramentum esse. Præterea inflatum victoria Mithridatica, et adjutum copiis paulo ante hostilibus, aurum Ponticum, navesque, et auxilia barbarorum in patriæ perniciem adducere.'

6. Igitur neque sibi committendum rati, ut impares deprehenderentur; non solita tantum præsidia, sed quædam Liv. Epit. etiam inusitata ac nova sunt moliti. Carbo consul ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigebat, ut fidem illorum contra Syllam obligaret: donec perniciosi moris exemplum consensu senatus adversantis cohibitum est.

Val. Max. vi. 2. 10. 7. Nec omittenda M. Castricii Placentini constantia, qui forte magistratum in patria gerebat, cum eo consul obsides accepturus ipse venit. Sed petenti decretum ea de re fieri, Castricius neque nomen consulis, neque mores Carbonis, ne legiones quidem quas adduxerat, veritus, pernegavit: cumque iratus Carbo dixisset, 'multos ego gladios habeo,' nihil contatus subjecit, 'Et ego annos.' Sic et inceptum Carbonis irritum fuit: et ira, magni doloris tenuem e senili sanguine vindictam aspernata, detumuit. Depulsus hac spe consul, ne nihil obtinuisse vide-Liv. Epit. retur, ad novos cives libertinosque recenti beneficio arctius adjungendos convertit animum; effecitque ut illis suffragium, qua de re certatum toties fuerat, senatusconsulto daretur.

8. Sub id tempus Africam quoque inquietam civilis belli quædam initia habuerunt. Q. Metellus Pius, qui

1 *Quo* legitur in edd. ante Crev.

partes optimatium secutus erat, haud contemnendas ibi copias habebat; a suis et patris Numidici clientibus haud segniter adjutus. Accesserat M. Crassus adolescens, qui inter Cinnanam Marianamque rabiem, qua pater ejus fraterque sunt absumti, in Hispaniam elapsus, multis mensibus in spelunca quadam latuerat. Is, cognito Cinnæ interitu, progressus in lucem, concurrentibus ad eum multis, hominum duo millia quingentos armaverat; et civitates obiens, quod cum patre prætore multos ante annos in Hispania fuerat, hospitum amicorumque voluntates experiebatur. Inter hæc cum de Metello audisset, naves adeptus, ad eum in Africam trajecit. Sed illæ bellorum minæ, tanquam nubeculæ sine tempestate transierunt. Nec diuturna inter Metellum Crassumque concordia fuit: relictoque illo, ad Syllam adolescens profectus est; Metellum C. Fabius prætor expulit Africa, rursumque ad pristinas in Liguribus latebras reverti, adventumque Syllæ opperiri coëgit.

Plut. Crass. c. 9. Liv. Epit. Appian.

9. At in urbe L. Cornelio Scipione, C. Norbano consulibus,* Carbonis factio Marianæque partes senatusconsultum fecerunt, 'ut omnes ubique exercitus dimitterentur.' Quod si esset factum, dubitari non poterat, quin quorum in manu ad id temporis respublica fuisset, penes eosdem in posterum quoque permansura summa rerum esset. Præterea libertinis, qui tum eadem annitente factione in quinque et triginta tribus distributi erant, novisque civibus omnibus ad quælibet usuri videbantur.

Liv. Epit.

10. Nec tamen eo secius, quia non erat ambiguum, ne sexcentis quidem senatusconsultis compelli Syllam ad dimittendas copias posse, ad imminens bellum summa contentione omnia parabantur. Tantæ profecto rerum omnium et præcipue militum contractæ copiæ sunt, ut in commentariis suis Sylla scripserit, 'se adversus quindecim partium adversarum duces, quadringentis et quadraginta cohortibus instructos, in Italiam transmisisse.' Alii 'cohortes ipsis quingenarias fuisse ducentas statim ab initio' tradunt: 'posteaque auctum eum numerum esse, quod

Appian. Plut. Syll. Appian.

* A. U. C. 669. A. C. 83.

Sylla ab externis oris veniens hostis Italiæ videbatur; consules et Carbo privatis studiis reipublicæ amabile nomen obtenderant.'

11. Vulgus igitur certatim sacramento dicebat, tot illustrium virorum auctoritate commotum, qui partibus se duces offerebant. Nam præter eos qui modo sunt memorati, Ap. Claudius, Q. Sertorius, C. Marius adolescens, M. Marius, clara nomina aderant: præterea Marcii, Bruti, Albini, quibus insuper Albinovanus, Flavius Fimbria Caii frater, Damasippus, et ab Italia M. Lamponius, Pontius Telesinus, Gutta Capuanus accesserunt.

Plut. 12. Interim Sylla certus in Italiam transire, per Thessalos et Macedoniam Dyrrhachium profectus est, ubi classem ad copias transponendas occurrere jusserat. Hic loci satyrum, quales a pictoribus et poëtis finguntur, adductum ad Syllam ferunt, in Nymphæo captum, cum forte somno operam daret. Juxta Apolloniam vicinam

L. Ampel. Plut. Dyrrhachio Nymphæum est, sacer tum locus; ubi in virenti et læta valle campisque florentibus, subterranei ignis venæ perpetuis velut fluctibus evolvuntur. Eum igitur satyrum, multis adhibitis variarum gentium interpretibus, unde aut quisnam esset interrogatum, cum humanam vocem nullam, sed velut ex balatu[b] hinnituque confusum sonum edidisset, Sylla pro monstro aversatus esse traditur. Nec ultra reperio dimitti jusserit, an vero occidi, aut quod omnino sit eo factum.

13. Sed postquam in satyrorum mentionem incidimus, neminem reprehensurum puto, si quæ de his mihi lecta aut credita sunt, paucis aperuero. Jam primum, ut alia passim occurrunt in natura parum convenientia legibus quas humanæ opiniones imaginantur, ita mixtas hominum ac belluarum formas existere posse, rationi minime repugnat. Sed ex eadem ratione manifestum est, non ideo statim existere quicquid potest; et de omni re extraordinaria, nisi bonis testibus, inepte credi; nec illis tamen ultra credendum, quam quoad idonei testes esse possunt.

14. Igitur in præsenti negotio, conspectas ejusmodi

[b] *Ex balatu*] Debuerat addere Freinshemius *hirci*, quod Plutarchus expressit. *Crev.*

formas semicaprorum, cum lascivis fœdisque gestibus, non negaverim: id enim a multis est proditum: animaliumne fuerint ea corpora, an vero dæmonum fraudes, id illi quidem distinguere haudquaquam potuerunt. Montem Atlantem, qua spectet Africam, lætum amœnumque spontaneis fructibus, interdiu vacuum cerni; eundem noctibus micare crebris ignibus, Ægypanum satyrorumque lascivia impleri, tibiarum ac fistulæ cantu tympanorumque et cymbalorum sonitu plusquam humano strepere, celebrati auctores prodiderunt. Etiam in Æthiopia juxta sylvas ebeni, montemque æternis ignibus flagrantem, modicos colles amœnæ opacitatis cum Ægypanibus et satyris quidam posuerunt.

Plin. v. 1. Solin. c. 27. Mela, III. 10. Plin. VI. 30.

15. De his ita sentio, cum Africa monstris abundet, solitudinibus horreat, fieri potuisse, ut eminus conspecta animalia fidem prætervagantibus fecerint superstitione jam occupatis: deinde solita longis peregrinationibus vanitas accesserit, nova et mira narrandi. Certe simiorum gregibus, mira varietate generum, Africam refertam esse non ambigitur: e quibus etiam fuerunt, quos antiqui satyros appellarent. Et nota est animalis lascivia, cavenda mulieribus, quarum concubitum appetunt, velut a natura decepti, quæ similia ipsorum fœminis membra dedit. Sed ista quemadmodum fabulis veterum satis conveniunt, ita quod de cantu tibiisque et cymbalis additur, longissime abhorret. Nullum enim animal, præter hominem, musicæ numerorumque scientiam habere potest. Igitur, si quid tale revera auditum est, quod mihi valde fit probabile, ob causas quæ subjungentur, id omnino aut hominibus ascribendum, aut geniis putem.

Tac. Ann. II. 24. Plin. VIII. 54. Arist. Hist. Animal. II. 8.

16. Sane Paracelsus, et qui ejus deliramenta sequuntur, de Faunis, Nymphisque, et Pygmæis nefaria multa tradiderunt; quomodo non solum conversari cum hominibus, sed etiam misceri connubiis, atque hinc adipisci animam humanam possint: quæ nec vera sunt; et, si essent, nulla cognosci aut ratione humana aut experientia queant. Sunt hæ deceptorum spirituum strophæ, modis omnibus curiosam et incautam hominum naturam in præcipitium illicere satagentium: cujus etiam farinæ fuisse

censeo pleraque omnia quæ de Faunis atque Ægipanibus exempla referuntur.

Hieron. in Vit. Paul. p. 71. 17. Ne hoc quidem exceperim, quod Antonio solitariæ vitæ principem Paullum quærenti, homunculum aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cum caprinis pedibus occurrisse narrant; interrogatumque (nam verba ipsa ponam) respondisse: ‘Mortalis ego sum, et unus ex accolis eremi, quos vano delusa errore gentilitas Faunos, satyrosque, et incubos vocans colit. Legatione fungor gregis mei: precamur, ut pro nobis communem Deum depreceris, quem pro salute mundi venisse cognovimus, et in universam terram exiit sonus ejus.’ Hæc dicentem volucri celeritate aufugisse.

18. Quis hæc ludibria sive astuti dæmonis, sive nugatorum hominum non deprehendat? Illum, scilicet, mortalem, quisquis tandem aut cujatis[c] fuerit, præscisse qua transiturus esset Antonius; cognosse non antea visum; eo sermone quo intelligi posset, allocutum esse? Deinde negotium ipsum quam ineptum! legatio unius pro omnibus, qui fortasse, ne simul, aut plures venirent, cura domesticarum rerum attinebantur! Deinde petitio, nescio stultior an scelestior, Christum pro se deprecandi: quasi aut hic satyrorum causa naturam humanam assumsisset; aut illis, si ad se pertinere hoc beneficium credidissent, Antonius fuisset expectandus, nec intra trecentos annos Deum aut per se potuissent, aut per alios exorare! Sed, ne cetera examinemus, ipse quoque tam velox discessus, non expectato responso, arguit, aut senatui populoque satyrorum rem istam haud sane cordi fuisse; aut stultissimum unum omnium oratorem delectum, qui tantam rem tam negligenter egerit.

Ælian. Hist. Var. III. 18. 19. Ejusdem generis ille Silenus fuit (si Theopompo Chio egregio fabulatori non omnino deneganda fides est) qui Midæ regi multa exposuit, falsa quidem omnia, sed mirabilem habentia similitudinem veri: non eam dico, quæ veritatem doceat, sed quæ aliunde cognitam possit ad fabulæ opinionem adducere.

[c] *Cujatis*] Usitatius esset *cujas*. Sed archaismos sectari amat Freinshemius. *Crev.*

20. Nam duæ certe civitates sunt in mundo, de quibus multa docte pieque Augustinus scripsit; quarum altera non immerito pugnax, altera pia nominetur. Et quod ille 'de fructibus tristitiæ lætitiæque' Midæ tradidit, videntur duarum paradisi arborum, prohibitæ nimirum et vitalis, historiam malitiosis fabularum involucris operire. Ut mihi non fiat incredibile, homini curioso et mago, qualem fuisse Midam annulus, quem ei tribuit Plinius, et Plin. XXXIII. 1. alia quædam arguunt, sub illa figura dæmonem talia respondisse. Nam et ipse fingebat 'mediæ se naturæ inter Ælian. divinam humanamque compotem;' quod genus antiquis Aug. de Civ. Dei VIII. 14. dæmonum appellatione veniebat, quanquam conditionem eorum ignorantibus. Illud vero responsum, quod Midæ Aristot. ap. Plut. de Consol. ad Apoll. dedit, 'non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori;' quam est plenum diabolici Cic. Tusc. I. 48. mendacii, et ad desperationem adigendi efficax?

21. Sed et ipsa Sileni captura, quam narrant, magicis cærimoniis, et sacrificiorum imitationi proxima est. Fontem enim medio loco situm inter Pæonas atque Medos Maxim. Tyr. Dissert. 30. vino diluisse tradunt: ut sic aquis eis uti solitus Silenus non animadversa vini fraude caperetur. Nam et hæc inter artes est inimici spiritus, ut iis rebus teneri se posse fingat, quarum nulli hæc a Deo per naturam insita facultas est: quo magis temerarii homines erroribus et superstitione irretiti capiantur. Neque hæc aliena erant Midæ institutis, cum esset Orphei præstigiatoris discipulus, divitiarum et regni nihil ad se pertinentis cupitor. Conon. ap. Phot. Igitur nec illos sequendos arbitror, qui Silenum, ut illis temporibus, Voss. Idolol. I. 21. naturæ et omnis antiquitatis intelligentissimum hominem fuisse interpretantur. Nam hanc quidem expositionem omnia dicta dicendaque refutant.

22. Quod si forte verum est (nam penes auctorem sit Hier. in fides) quod, regnante Constantino, visum Alexandriæ sa- Vit. Paul. p. 71. tyrum Hieronymus scripsit, cujus etiam defuncti pellem Antiochiæ spectarit imperator; eum quidem monstrosum fuisse partum arbitror, qui potuit ex tabella picti satyri non aliter movisse imaginatricem facultatem gravidæ, quam fuit in illis mulieribus factum, quæ secundum tabulas pictas, quæ in cubili erant locatæ, fœtus aut venustate præcipuos, aut deformitate insignes ediderunt.

23. Sed ille nimirum satyrus, neque lingua humana usus, neque tale quicquam quod suis antiqui tribuerunt, fecisse traditur. Quemadmodum intra hos ducentos annos superiore sæculo vir ferus in sylva S. Germani prope Villingam oppidum fuisse memoratur, consortium hominum fugiens, nudoque corpore per æstatem ac hyemem, radicibus herbisque victitans, et aquam bibens ex fœtidis paludibus. Ideoque fraudes malignorum spirituum et incredibile in nostrum genus odium reputanti, vix aliud persuaderi queat, quam antiquorum illas de satyris opiniones non temere natas, sed ex diaboli præstigiis initium habuisse.

Camer. Oper. sub.

24. Vox ipsa atque nomen ab Hebræis desumtum, si Faunum aut Panem voces, nihil aliud quam faciem, aut apparitionem spectri; sin satyrum, occultum et in abdito latentem signat. Nam Panem Græci, Latini Faunum, Germanicæ gentes Fanum, solenni literarum istarum commutatione dixerunt: Deum esse putantes, quem sic nominarent. Unde Germanis signa militaria sunt hoc nomine appellata, quod hodie quoque manet; quia, sicut aliæ gentes Herculem, aliosve Deos, ita horum majores Fanum pro vexillo prætulerunt copiis suis, quod ita facile superiores se hostibus fore ratiocinabantur, si tanquam duces belli Deos sequerentur. Eundem et Tanfanam vocaverunt, quasi sylvestrem Fanum dicerent.

Curt. VIII. 14. Tac. Germ. c. 7. Tac. Ann. I. 51.

25. Hic igitur Fanus sæpe in sylvis apparebat ea forma qua pingitur, humanam speciem imitans, sed corruptam; (quemadmodum corrumpi et naturam cupit) hircinam assumens, propter petulantiam animalis, quo [2] nullum in Venerem noscitur esse proclivius: quod et matrem, cujus adhuc uberibus alitur, stupro supervenit; et tum alias, tum præcipue tempore coitus omnium est fœtidissimum. Quapropter immundissimo spiritui non aliud in natura animalium visum est genus, exprimendæ suæ similitudini accommodatius.

Heresbac. de Re Rust. l. III. Taubmann. in Plaut. Men. Act. V. Sc. 2. v. 85.

26. Ergo et Ægyptiis in forma semicapri apparuit, Mendes ab ipsis dictus, quo nomine et animal ipsum appellabant: idemque ab his pariter atque Pan a Græcis

Herod. II. 46.

2 *Qua* edd. ante Crev.

pictus est. Et Herodotus quidem monstrosæ formæ causas exponere verecundatur: quod nempe arguit, parum honestas aut Deo dignas audivisse. Faciem autem rubram propter ætheris similitudinem ei tribui quidam existimarunt: ego factum reor ideo quod tali figura, et ignito vultu fuit conspectus. Et ad hunc ferme modum apparere in nocturnis sagarum orgiis dæmonem, concordi propemodum confessione omnium firmatur. Serv. ad Virg. Ecl. II. 31.

27. Nec mirandum fuerit, si quæ memorantur ab antiquis de satyrorum nocturnis lusibus, tripudiis, cantibus, ad simile quoddam diabolici ludi commentum referamus. Nam talia multis locis audiri feruntur, et in Lopensi eremo, quæ in ditione erat Tartarorum, cum iis locis Marcus Paullus Venetus degeret.

28. In summa, si quod ea figura repertum sit animal, monstrosum fuisse, idemque rationis ac sermonis humani expers crediderim; ubi vero loquelæ intervenerit usus, spectra larvasque mali dæmonis. Ut ista sint ex eodem genere prodigiorum, quo apud Sambulon Parthicæ ditionis montem Herculem[3] venari; Achillem, Helenæ matrimonio junctum, Leucen incolere, Tauricæ Chersonnesi insulam; eundemque oppugnatas ab Alaricho Athenas defendisse creditum est. Quos vero ludos spectrum edidit, quod sub forma magni Alexandri cum bacchabundo agmine per Asiam incessit, longoque post tempore disparuit, Heliogabalo imperante? Nec ab his abludunt, quæ de Græcis heroibus Philostratus, de Arturo Britanni, de Valdemaro Dani, multique alii de suis quisque populi jactant. Sed, omissis hoc genus præstigiis, ad Syllam, unde discessimus, revertamur. Tac. Ann. XII. 13. Paus. III. Plin. IV. 12. Zosim. l. V. Xiphilin. Heliog. Sigibert.

29. Is ergo, contra suos adversarios transmissurus, ceteris ferme satis fidebat; hoc uno angebatur, quod trajectos in Italiam milites, ubi patrium solum aspexissent, ne desertis signis dilaberentur[4] metuebat; aut, quod solenne civilibus bellis est, hostiliter vexarent Italiam. Ceterum hic etiam ferente fortuna usus, ultro offerentes jurejurando astrinxit, ‘mansuros apud signa, neque molestos cuiquam Plut. Syll. c. 51.

3 *Hercules* legitur in edd. ante Crev.
4 *Delaberentur* edd. ante Crev.

sponte sua fore.' Quin et pecunia eum indigere rati, pro sua quisque copia conferebant. Ille mirifice delectatus tanta militum benevolentia, vocatos in concionem sic affatus est.

30. 'Si mihi prima hæc dies experiundi animos vestros esset, milites, mihi quidem plurimum gratularer, qui tales haberem copias; sed subtimerem tamen, ne forte subitus ardor benevolentiæ, postquam aliquid præter opinionem offendissetis, extingueretur aut tepesceret. Nunc autem post tot omnium temporum documenta, quæ per complures annos, et ego vobis, et vos mihi dedistis, adeo fundatus atque radicatus est mutuus amor, ut mihi nihil aliud cogitandum reliqueritis, quam quemadmodum vos, sicut optimi omnium estis, ita beatissimos omnium efficiam.

31. 'Erant mea, nec enim vana hæc est gloriatio, erant, inquam, erga vos multa et magna merita mea: sed vicissim ea virtus vestra est, eaque fides, benevolentia, caritas, ut militibus meis ultro gratias agam imperator. Quod enim certius offerre Dii immortales bene gerendæ rei pignus potuerunt, quam tantam inter adversas partes nostrasque animorum dissimilitudinem, ut inde odiis, conviciis, cædibus, hic officiis et amore inter milites imperatoremque certetur?

32. 'Enimvero virtute vestra satis sum in præsentia dives. Liberalitate vestra non utar: animos accipio proboque, quos donec mihi præstiteritis, præstabitis autem semper, nihil mihi defuturum est. Operam autem dabo, ut non modo hæc quæ adsunt laborum præmia retineatis, sed etiam longe pluribus majoribusque cumulemini.' In hanc deinde sententiam multa addidit, occasionem tam commodam tenens, animosque omnium suavi oratione permulsit. Ita fidos duci ad reliqua, et robori suo fortunæque fidentes, ad quadraginta virorum millia (quinque legiones erant, et Achaiæ Macedoniæque auxilia, et cujusque generis equitum sex millia) in naves imposuit.

Appian. Civ. l. 1.